

PURCHASED

SADDHAMMAPAJJOTIKĀ

Vols. I, II

Pali Text Society

TEXT SERIES Nos. 100, 101

SADDHAMMA PAJJOTIKĀ

**THE COMMENTARY ON
THE MAHĀ-NIDDESA**

Vols. I, II

EDITED BY

A. P. BUDDHADATTA

MAHĀTHERA, OF AMBALANGODA, CEYLON

Published by

THE PALI TEXT SOCIETY, LONDON

Distributed by

**ROUTLEDGE & KEGAN PAUL LTD.
LONDON, HENLEY & BOSTON**

1980

P
294.3823
H 595 A.K. 6
V. 1 & 2

Vol. I First published 1931
Vol. II. First published 1933
Combined Reprint 1980
ISBN 0 7100 0443 5

Printed in Great Britain by
Redwood Burn Limited
Trowbridge & Esher

THE ASIATIC SOCIETY
CALCUTTA 700016

Acc. No. S 3606
Date 19.9.94

Sl. no. 081299

COMPUTERISED

C 1475

PURCHASED

SADDHAMMA- PAJJOTIKĀ

THE COMMENTARY ON
THE MAHĀ-NIDDESA

Vol. I

INTRODUCTION

SADDHAMMAPAJJOTIKĀ is the title of the commentary on the Niddesa. Though it is included in the list of Piṭaka Texts, the Niddesa is itself a commentary on some suttas in the Suttanipāta, the oldest compilation, as is supposed, in the Khuddaka-nikāya. But as the Niddesa has not followed the method that has been adopted in other commentaries, being a kind of dictionary of expositions—as Dr. Stede explains in his preface to the Cūla-Niddesa—it is not included in the list of Aṭṭhakathās. Hence its commentary is not called a ‘ṭikā,’ or sub-commentary, but an ‘aṭṭhakathā.’

THE AUTHOR OF THE NIDDESA.

The authorship of the Niddesa is ascribed by its commentator and others to Sāriputta, the Leading Disciple. But after the perusal of the Sāriputtasuttaniddesa,¹ the last one in the Mahāniddesa, I am inclined to doubt this statement. Were this sutta his own, Sāriputta would have known its precise meaning; therefore while commenting on his own words he would have given but one explanation, the real meaning that he had intended, of each word or phrase. But for a doubtful passage in it—the fourth line of the first gāthā: “Tusitā gaṇim āgato”—the author of the Niddesa has given three different explanations. (See pp. 446-447 M.N.) How could the same person who compiled the Sutta give more than one explanation for a passage while commenting on it? So I come to the conclusion that the author of the Niddesa is not the Leading Disciple, but a Thera of a later day.

THE CHARACTER OF PAJJOTIKĀ.

Though the present volume is a commentary on the Niddesa, it is always commenting on the passages also of the original

¹ See below, in Vol. II.

text (*i.e.* Suttanipāta); for this purpose our author has extracted, without any alteration, many passages from Dhammapāla's commentary on the Suttanipāta. In these extracts he has gone so far as to refer to certain later parts of a connected story without making mention of its beginning. For instance, about the end of the exposition on the 2nd gāthā in Khaggavisāṇasutta, he says: "*evaṃ vutte te amaccā evam āhaṃsu : idāni bhante kuhiṃ gacchathā ti,*" etc., having before that told us nothing about any king or his ministers.

Again, at the beginning of the 10th or Purābhedasuttanidde-savaṇṇanā, he says: "*imassa suttassa ito paresaṇ ca Kalahavivāda. . . . Attadaṇḍasuttānaṃ Sammāparibbājaniyasuttavaṇṇanāya vuttanāyen' eva sāmāññato uppatti veditabbā*"; but this *Sammāparibbājaniyasuttavaṇṇanā* is not to be found anywhere in the Niddesa or in its commentary. This is because he has simply extracted these passages from the Suttanipātaṭṭhakathā, not thinking that one who should read only his work, without reading SnA, would be puzzled at these disconnected passages.

Where such passages occur, I have collated them with those in SnA. Some other explanatory matter, such as on Paṭicca-samuppāda and Ariyasacca, is extracted from the Visuddhimagga or the Sammohavinodanī, both having almost identical passages. In such places I have collated these also with those texts and entered the various readings in footnotes, denoting Visuddhimagga by Vism., Sammohavinodanī by Smv., and Suttanipātaṭṭhakathā by SnA.

THE AUTHOR OF THE PAJJOTIKĀ.

As stated in the Nigamanagāthās, the author of this Commentary appears to be the Ven. Upatissa, who lived, according to his own statement, in the reign of King Siri-Sanghabodhi. His residence was on the western side of the "Great Shrine," Mahācetiya, within the boundaries of the Mahāvihāra at Anurādhapura; and the dwelling was built by a minister named Kittisena.

According to the Mahāvaṃsa, the Great Chronicle of Ceylon,

Siri-Sanghabodhi reigned only two years from A.D. 300 to 302. Our author says that he finished his work in the twenty-sixth year of the king that he mentions; so it cannot be the same Sanghabodhi that is chronicled in Mahāvamsa. Moreover, our author must have lived after the time of the great commentators, Buddhaghosa and Dhammapāla, to extract passages from their commentaries. Though another Siri-Sanghabodhi is not named in the Mhvs., I learn from the same source that Aggabodhi II and III also had that title; but neither of these reigned for so long a period as twenty-six years. Only Aggabodhi I reigned for thirty-four years. Moreover, he built a monastery by the name of Siri-Sanghabodhi, a fact which leads us to conjecture that he also held that title as his namesakes II and III did. As all Aggabodhi's reigned after the time of Buddhaghosa, I am compelled to believe that the contemporary of our author was Aggabodhi I, who occupied the throne *circa* A.D. 554.

There was another Upatissa before the time of Buddhaghosa. This Elder was very highly esteemed as an authority on Vinaya by the old Sinhalese Commentators and by Buddhaghosa, who translated those commentaries into Pāli. It is also admitted that he was the author of *Vimuttimaggā*, an older Pali treatise of the type of the *Visuddhimaggā*, but which is now lost to the Southern Buddhists in its original form, and preserved in China in native language. This *Vimuttimaggā* is supposed to be the work from which Buddhaghosa drew material for his *magnum opus*, *Visuddhimaggā*. Mr. M. Nagai, in his article about *Vimuttimaggā*, in the *J.P.T.S.* for 1917-1919, states that the Elder Upatissa must have flourished before or at the time of King Vasabha, who ascended the throne A.D. 66.¹ But, since the *Samantapāsādikā* states that "at the time of Great Panic, these two (*i.e.* Upatissa and Phussadeva) keeping up the *Vinaya-piṭaka*, protected it," we have to find out the time when this Great Panic occurred before we can be more definite about the period during which Upatissa lived. *Sammohavinodanī*, the Commentary on the *Vibhaṅga*, gives us a valuable account of this Great Panic

¹ Dr. Geiger puts Vasabha's accession at A.D. 124.

(see pp. 445-451 Smv., P.T.S. ed.), and states that it took place in the days of Vaṭṭagāminī (or Pitumaharājā, as he was known for a reason given in the Mahāvaṇsa), who occupied the throne in 44 B.C., but had to abdicate it in the same year on account of this Panic. After a long period of fourteen years, during which the Great Panic was in progress, he again seized the throne and reigned for twelve years. The Elder Upatissa also will have lived in that period as a contemporary of Vaṭṭagāminī.

Mr. Nagai's reason for his supposition is the statement, found in Samantapāsādikā, that Mahāpaduma, a renowned pupil of Upatissa, was a contemporary of King Vasabha. Mahāpaduma's teacher will have lived somewhat earlier than this period. Mr. Nagai also concludes that Upatissa will have flourished in the first century A.D., the Great Panic having taken place a few years prior to that century. However, there is no such great difference as cannot be bridged between his supposition and mine.

STATE OF THIS EDITION AND THE MSS. AND EDITIONS USED FOR IT.

Requested some years ago by Mrs. Rhys Davids, as Hon. Secretary to the Pāli Text Society, I consented to edit this Aṭṭhakathā. She then kindly sent me four *ola* MSS. in the possession of the P.T.S. One of them was in Burmese characters; the other three were in Sinhalese. I also obtained a copy of the Siamese Edition from Sailabimbārāma, Dodanduwa, and a copy of the Sinhalese Edition, published in two volumes—Mahāniddesaṭṭhakathā in 1921, and Cūlaniddesaṭṭhakathā in 1923—by the trustees of the Simon Hewavitarana Bequest, and edited by the Ven. Boruggamuwe Revata Thera.

These editions and MSS. are here indicated in footnotes as follows: (M.N. denotes Mahāniddesaṭṭhakathā, and C.N. Cūlaniddesaṭṭhakathā):

H, Printed in Sinhalese. Published by the trustees of the Simon Hewavitarana Bequest. M.N. and C.N.

S, Printed in Siamese and published under the patronage of the Government of Siam. M.N. and C.N.

B, Burmese MS. to the end of M.N. Received from Mrs. Rhys Davids.

C and D, Sinhalese MSS. of M.H. and C.N. Received from Mrs. Rhys Davids.

E, Sinhalese MS. Only the later portion of M.N., beginning from the middle of the VI. Jarā-suttaniddesa-vaṇṇanā, and the whole of C.N.; also sent by Mrs. Rhys Davids.

Of these H, on which I based my edition, is well printed, but very carelessly edited: sometimes I found words and whole sentences omitted, and in some places disconnected and meaningless phrases inserted, as they were in the MSS. used for the edition, I believe. Very often the punctuation is wrong, and some words commented upon are not distinguished by thick type as they are in other places. It appears that the editor has omitted, entirely or partly, to consult the text of the Niddesa while editing this. Not a single reference from the Piṭakas, among the hundreds that are quoted in this work, has been traced by him. For these reasons this edition is, I regret to say, but little better than an unedited MS.

The Siamese Edition is well printed and carefully edited; it was very helpful to me in my edition.

I was surprised to see, while collating the Sinhalese Edition with the MS. denoted here with D—the most corrupted ones of the four MSS. that I had—that they had very many similar readings. The reason for this, I suppose, is that the MS. on which the Sinhalese Edition was based, and the MS. from which Professor Rhys Davids obtained a copy, were copied from the same MS. or from separate MSS. that had come from the same source.

In the same way I found many similar readings extant in the Siamese Edition and the MS. denoted with C as far as to the end of M.N. But in the later part C does not follow S but D. Here too I conjecture, that the former part of C was copied from a MS. that had been brought from Siam, and

that the later part (*i.e.* C.N.) was from the same source as that of D.

The MS. E appears to be the oldest of all the MSS. that I have received. Though a great portion has been lost, it helped me to correct some passages where all the other MSS. and editions failed. So in some places did the Burmese MS.

While collating these editions and MSS. I had to travel from place to place: I finished the collation of H with the Siamese Edition in the Red Sea, while sailing from Colombo to Genoa, in 1928. The same year, staying at Locarno, Switzerland, I collated it with the Burmese MS. Collation with MSS. C and D was done during my sojourn at the Buddhistisches House at Frohnau, Berlin, and that with E in the Mediterranean while returning home after my visit to London.

My thanks are due to the Ven. H. Sumaṅgala, incumbent Thera of Sailabimbārāma, Dodanduwa, who kindly lent me the Siamese Edition, and even allowed me to take the book abroad, and to Mrs. Rhys Davids, who saved me from the trouble of searching for MSS. by sending four MSS., and kindly traced for me some quotations.

A. P. BUDDHADATTA.

AGGĀRĀMA,
AMBALANGODA, CEYLON.
October 13, 1930.

CONTENTS OF VOL. I

	PAGE
GANTHĀRAMBHA - - - -	1
I. KĀMASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - -	11
II. GUHAṬṬHAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ -	92
III. DUṬṬHAṬṬHAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ -	190
IV. SUDDHAṬṬHAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ -	214
V. PARAMAṬṬHAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ -	239

CONTENTS OF VOL. II

	PAGE
VI. JARĀSUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - -	247
VII. TISSA-METTEYYASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ -	261
VIII. PASURASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - -	284
IX. MĀGANDIYASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ -	303
X. PURĀBHEDASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ -	315
XI. KALAHAVIVĀDASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ -	351
XII. CŪLAVIYŪHASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ -	360
XIII. MAHĀVIYŪHASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ -	365
XIV. TUVATAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ -	372
XV. ATTADAṆḌASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ -	423
XVI. SĀRIPUTTASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ -	438
APPENDIX - - - -	472
INDEX - - - -	473

Saddhammapajjotikā

MAHĀNIDDESAṬṬHAKATHĀ

NAMO TASSA BHAGAVATO ARAHATO SAMMĀ-
SAMBUDDHASSA

(GANTHĀRAMBHA)

1. Avijjālaṅgiṇ¹ ghāṭento² nandirāgaṇ ca mūlato
Bhāvent' atṭhaṅgiṇaṇ maggaṇ phusī yo amataṇ padaṇ.
2. Pāpuṇitvā Jino bodhiṇ Migadāyaṇ vigāhiya
Dhammacakkaṇ pavattetvā therāṇ³ Koṇḍaññaṇ ādito
3. Atṭhārasannaṇ koṭiṇaṇ bodhesi tāvade⁴ tahiṇ⁵
Vande 'haṇ sirasā taṇ ca sabbasattānaṇ uttamaṇ.
Tathā Dhammuttamaṇ c' eva Saṅghaṇ cā pi anuttaraṇ
4. Saṅkhittena hi⁶ yaṇ⁶ vuttaṇ dhammacakkaṇ vibhāgaso
Sāriputto mahāpaṇṇo Satthukappo jinaatrajo
5. Dhammacakkaṇ vibhājetvā MĀHANIDDESAM abravī.
Pāṭho viṣiṭṭho⁷ 'niddeso,' tannāmaṇ viṣesato ca.
6. Taṇ Sāriputtaṇ Jinarājaputtaṇ
Theraṇ thirānekagūṇābhiraṇaṇ
Paṇṇāpabhāvuggata-nāmakittiṇ⁸
Sunīcavuttiṇ ca atho namitvā,
7. Khamā-dayādiyuttana yuttamuttādivādinā⁹
Bahussutena therena Devana abhiyācito,

¹ B °laṅgiṇ.

² S, B ghāṭento.

³ H, S, C, D therā.

⁴ H, D pitāmahe; S tāmahe; B tāpaso; C gāmahe.

⁵ C gahiṇ.

⁶ H bhiyo; B hi yo; D hi so.

⁷ S, B, C viṣiṭṭha.

⁸ H, S, D, C Paṇṇāsabhā°; C, S °uttamagūṇakittiṇ.

⁹ S °mattādi°.

8. Mahāvihāravāsinaṃ sajjhāyamhi patitṭhito
Gahetabbaṃ gahetvāna porāṇesu vinicchayaṃ,
9. Avokkamanto samayā¹ sakā¹ ca,
Anāmasanto² samayaṃ paraṃ ca,
Pubbopadesaṭṭhakathānayaṃ³ ca
Yathānurūpaṃ upasaṃharanto,
10. Nānappabhedāvahanassa tassa
Yogīhi nekehi nisevitassa
Atthaṃ apubbaṃ anuvaṇṇayanto,
Suttaṃ ca yuttiṃ ca anukkamento,⁴
11. Ārabhissaṃ samāseṇa Mahāniddeṣa-vaṇṇanaṃ
Saddhammabahumāneṇa, nāttukkaṇṣanakamyatā.
12. Vakkhāma' ahaṃ aṭṭhakathaṃ janassa
Hitāya saddhammaciraṭṭhitatthaṃ
Sakkacca Saddhammapajotikaṃ⁵ kathaṃ⁶
Suṇātha dhāretha ca sādhu santo.

Tattha “Pāṭho visiṭṭho⁷ Niddeso, tannāma viśesato cā” ti vuttattā duvidho pāṭho: vyañjanapāṭho, atthapāṭho ca. Tesu vyañjanapāṭho akkhara-pada-vyañjana-ākāra-niruttiniddesavasena chabbidho. Atthapāṭho saṅkāsaṇa-pakāsaṇa-vivaraṇa-vibhajana-uttānikaraṇa-paññattivasena chabbidho.

Tattha tīsu dvāresu parisuddhapayogavasena Satthu⁸ karuṇācittena⁹ pavattita-desanā vācāhi akathitattā¹⁰ adesanaṭṭā¹⁰ akkharam iti¹¹ saññitā. Taṃ¹² Pārāyaṇika-brāhmaṇānaṃ¹³ manasā pucchita-pañhānaṃ vasena, Bhagavatā ratanaghare nisīditvā sammasita - Paṭṭhāna - mahāpakaraṇavasena ca ‘a k k h a r a ṇ’ nāmā ti gahetabbaṃ.

Atha vā aparipuṇṇapadaṃ¹⁴ akkharam iti gahetabbaṃ,¹⁵

¹ H, B, D samayaṃ sakaṃ.

² S anāsayanto.

³ S, H, D pubbāparepaṭṭo; C pubbāparesaṭṭo.

⁴ H, S, D, C avokkamanto.

⁵ S °pajoti.

⁶ B kathaṃ.

⁷ S, B visiṭṭha.

⁸ H visuddhakaraṇānaṃ; S, C, D visuddhakāraṇānaṃ.

⁹ H kathitattā.

¹⁰ H āsecanattā; S asecanattā; C, D asevantattā.

¹¹ H adds ca.

¹² H Tap.

¹³ H pārāyaṇika-brahmānaṃ.

¹⁴ H, C, D pari°.

¹⁵ C, S maññitabbaṃ.

*saṭṭhivassasahassānī** ti evam ādisu viya. Ettha sakāra-nakāra-dukārādini¹ akkharam iti. Ekakkharaṇ vā padaṇ akkharam iti eke. *Yā 'yaṇ taṇhā ponobhavikā†* ti evam ādisu vibhatyantaṇ² atthajjotakam akkharapiṇḍaṇ paḍaṇ. *Nāmañ ca rūpañ cā‡* ti evam ādisu bahūhi³ akkharehi yuttaṇ padaṇ nāmasaṅkhātena⁴ vuttaṇ padaṇ vibhāveti.

Padena abhihitaṇ⁵ vyañjayati,⁶ vyattaṇ pākataṇ karotīti vyañjanaṇ; vākyam eva. *Cattāro iddhipādā§* ti saṅkhepena kathitam atthaṇ: *Katame caattāro? Idha bhikkhu chanda-samādhī-padhāna-saṅkhāra-samannāgataṇ iddhipādaṇ bhāveti, viriya-citta-vīmaṇṣāsamādhī-padhāna-saṅkhāra-samannāgataṇ iddhipādaṇ bhāveti§* ti ādisu pākatakarapaṇabhāvena vyañjanaṇ nāma.

Vyañjana-vibhāgappakāso ākāro. *Tattha katamo chando? Yo chando chandikatā⁷ kattukamyatā||* ti evam ādisu kathita-vyañjanaṇ⁸ nekavidhena vibhāgakarapaṇaṇ ākāro nāma.

Ākāraḥbhihitassa⁹ nibbacanaṇ nirutti. ‘Phasso, vedanā’ ti evam ādisu ākārena kathitaṇ “Phusatīti phasso,” “Vedatīti vedanā” ti nīharitvā¹⁰ vacanaṇ niruttināma.

Nibbacanavithāro¹¹ nissesato¹² deso ti¹³ niddeso. “Vediyatīti vedanā” ti nibbacana-laddhapadaṇ¹⁴ “sukhā dukkhā adukkhamasukhā, sukhayatīti sukhā, dukkhayatīti dukkhā, neva dukkhayati na sukhayatīti adukkhamasukhā” ti atthavithāra-niddhāravasena¹⁵ kathitattā niddeso nāma.

* Pv. Setthiputtapeta. † Vbh. 101; S. iii, 26, 158; v, 421, 425.

‡ Khp. 2; Pts. i, 22.

§ Vbh. 216; A. i, 297; A. ii, 256, etc.

|| Vbh. 216.

¹ H, B, D sokārā.

² D omits.

³ C, D bahu.

⁴ S, B, C nāma. Saṅkhittena.

⁵ H avijahitaṇ; S, D avihitaṇ.

⁶ H vyañjanaṇ, padaṇ hi.

⁷ H chandiyānā; D chandakatā.

⁸ S °janena; C °jane.

⁹ C ākārasahitassa.

¹⁰ B doubles.

¹¹ H °naṇ vitthāro.

¹² H niddesato.

¹³ H padesato ti.

¹⁴ H, D °saddapadaṇ.

¹⁵ H, S, D °vithārassa niravasesavasena; C °niddhārādi°.

Evajā chabbidhāni vyañjanapadāni¹ jānitvā² chasu atthapadesu³ saṅkhepato kāsanā⁴ dīpanā saṅkāsaṇā. Maññamāno kho bhikkhu⁵ baddho mārassa, amaññamāno mutto pāpimato* ti evam ādisu saṅkhepena atthadīpanaṇ saṅkāsaṇā nāma. Eso⁶ pana thero Buddhena Bhagavatā evam saṅkhepaṇ katvā vuttam atthaṇ *Aññātaṇ Bhagavā, aññātaṇ Sugatā*† ti kathetuṇ samattho.⁷

Upari⁸ vattabbam atthaṇ ādito kāsanā⁹ dīpanā pakāsaṇā.¹⁰ *Sabbaṇ bhikkhave ādittaṇ*‡ ti evam ādisu pacchā kathitabbam atthaṇ paṭhama-vacanena dīpanā¹¹ pakāsaṇā¹¹ nāma. Evajā paṭhamaṇ¹² dīpitaṇ¹³ atthaṇ puna pākataṇ katvā dīpanena *Kiñca bhikkhave, sabbaṇ ādittaṇ ? Cakkhuṇ bhikkhave, ādittaṇ ; rūpā ādittā*§ ti evam ādisu kathitesu tikkhindriyo saṅkhepena vuttaṇ paṭivijjhatīti kathitattā dve atthapadāni tikkhindriyassa upakāravasena vuttāni.

Saṅkhittassa vitthārābhidhānaṇ¹⁴ sakiṇ vuttassa¹⁵ ca puna pi abhidhānaṇ v i v a r a ṇ a ṇ. *Kusalā dhammā*|| ti saṅkhepena nikkhittassa; *Katame dhammā kusalā ? Yasmiṇ samaye kāmāvacaraṇ kusalaṇ cittaṇ uppannaṇ hoti*¶ ti niddesavasena vitthāraṇ¹⁶ vitthāravasena puna kathaṇ v i v a r a ṇ a ṇ nāma.

Taṇ-vibhāgakaṇaṇ vibhajaṇaṇ:¹⁷ *Yasmiṇ samaye*** ti vivarite kusale dhamme *Tasmiṇ*¹⁸ *samaye phasso hoti, vedanā hoti* ti†† vibhāga-karaṇaṇ v i b h a j a ṇ a ṇ nāma.

Vibhattassa¹⁹ vitthāravidhānena²⁰ vibhattatthassa²¹ ca upa-

* S. iv, 202.

§ *Ibid.*

¶ *Ibid.*

† S. iii, 72 f.

|| Dhs. Cittuppādakaṇḍa.

** *Ibid.*

‡ S. iv, 19.

†† *Ibid.*

¹ H, S, C °pāṭhāni.

² H, B atthapāṭhesu.

³ D bhikkhave.

⁴ S, B omī; H adds paṭivijjhi.

⁵ D pakāsaṇā.

⁶ S, B, D °naṇ.

⁷ B nidassitaṇ.

⁸ C, S vuttaṇ.

⁹ H, S add nāma.

¹⁰ H vivaṭṭassa; B adhigatassa.

¹¹ H vavattthitassa; S vibhaty°; B vibhattassa.

¹² H, S jotitvā.

¹³ B pakāsaṇā.

¹⁴ S So.

¹⁵ B Paṭivaḍḍhita upari.

¹⁶ D omīts.

¹⁷ C, S paṭhama.

¹⁸ C, D vitthāra-vidhānaṇ.

¹⁹ H vitthāraṇ; B omīts.

²⁰ H yasmiṇ.

²¹ H °rābhidhā°.

Atthato pan' ettha katamo vyañjanapāṭho? Katamo atthapāṭho ti? Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ dhammaṃ de-sentānaṃ yo atthāvagamako saviññattikasaddo, so byañja-

† S. ii, 99.

* *H omits ca.*

⁴ H, S, C, D tan.

• H. C. Privat.

119

• S, B, D veneyye.

¹⁰ S, B, C, D ekaccānaṇ voneyyānaṇ.

napāṭho; yo tena abhisametabbo lakkhaṇa-rasādi-sahito dhammo so atthapāṭho ti veditabbo.

Puna pi sandhāya-bhāsito, vyañjanabhāsito, sāvasesa-pāṭho, anavasesapāṭho, nīto, neyyo ti chabbidho pāṭho.¹ Tattha anekatthavattā² sandhāya-bhāsito: *Mātarāṇ pitarāṇ hantvā rājāno dve ca khattiye** ti eam ādi. Ekattavattā² byañjanabhāsito: *Manopubbaṅgamā dhammā†* ti evam ādi. Sāvaseso: *Sabbāṇ bhikkhave, ādittan‡* ti evam ādi. Viparīto anavaseso: *Sabbe dhammā sabbhākārena Buddhassa Bhagavato ñāṇamukhe āpāṭhaṇ āgacchanti§* ti evam ādi. Yathā vacanaṇ tathā avagantabbo nīto: *aniccaṇ dukkham anattā* ti evam ādi. Yuttiyā anussaritabbo neyyo: *Ekapuggalo bhikkhave||* ti evam ādi.

Attho pana anekappakāro: pāṭhattho, sabhāvattho, ñāyattho,³ pāṭhānurūpo, na pāṭhānurūpo, sāvasesattho, niravasesattho, nītattho, neyyattho it-y-ādi.

Tattha yo appassa 'tthassa saññāpanattham uccāriyate pāṭho⁴ so⁵ pāṭhattho: *sāttāṇ savyañjanan¶* ti ādisu viya.

Rūpārūpadhammānaṇ lakkhaṇa-rasādi sabhāvattho: *sam-mādiṭṭhiṇ bhāveī*** ti ādisu viya.

Yo ñāyamāno hitāya saṇvattati so ñātuṇ⁶ arahatīti ñāyattho: *atthavādi dhammavādi††* ti ādisu viya.

Yathā pāṭhaṇ⁷ bhāsito⁸ pāṭhānurūpo.

Cakkhuṇ bhikkhave porāṇaṇ⁹ kamman‡‡ ti Bhagavatā vuttaṇ; tasmā¹⁰ cakkhu pi kamman ti byañjanacchāyāya atthaṇ paṭibāhayamānena¹¹ vutto attho na pāṭhānurūpo. So pāṭhato¹² ananuññāto, akatapaṭikkhepo, viyutto.

* Dhp. 294.

† S. iv, 19.

§ Pts. ii, 194; Nid. 357, etc.

¶ M. i, 267, etc.

†† A. i, 204, etc.

† Dhp. 1-2.

|| A. i, 22.

** S. v, 11, etc.

‡‡ ?

¹ H adds ti.

³ B neyyattho.

⁵ H, D, C sa.

⁷ S, C, D °ṭha.

⁹ H, D porāṇa°.

¹¹ B °bāhanena.

³ H °thamatto; C °vatā.

⁴ B omits.

⁶ H, S, D, C saññāpetuṇ.

⁸ S, C kappito.

¹⁰ B tato.

¹² B adds anurūpo so pāṭho.

Yo¹ ca saṅgahetabbam pi asaṅgahetvā parivajjetabbam pi vā kiñci aparivajjetvā patisesaṇ akatvā vutto sāvasesattho: *Cakkhuñ ca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṇ.** *Sabbe tasanti danḍassa, sabbe bhāyanti maccuno†* ti ādisu viya.

Viparīto niravasesattho: *Sandhāvitaṇ saṅsaritaṇ mamañ c' eva tumhākañ ca.‡* *Tatra bhikkhave ko mantā, ko sandhātā, aññatra diṭṭhapadehī ?§* ti ādisu viya.

Saddavasen' eva² veditabbo nītattho: *Ārūpā saddā rasā gandhā, phoṭṭhabbā ca manoramā||* ti ādisu viya.

Sammutivasena veditabbo neyyattho: *Cattāro 'me bhikkhave valāhakūpamā puggalā¶* ti ādisu viya.

Evam imaṇ pāṭhañ ca atthañ ca viditvā tṭhito a s a ṇ h ī r o bhavati paravādīhi dīgharattaṇ titthavāsena.³

Iti asaṇhīrabhāvena⁴ yāva āgamādhigamasampadaṇ⁵ tāva⁶ vattuṇ⁷ sakkoti, saṅkhepavittthāranayena hetūdāharaṇādīhi avabodhayituṇ samattho. Evan vidite attānañ ca parañ ca sodhetuṇ samatthabhāvena dussilya-diṭṭhimalavirahitattā⁸ s u c i.⁹ Dussilo hi attānaṇ upahanati;¹⁰ tena nādeyyavāco bhavati: asamatthāhārācāro¹¹ dhenicchāturo¹² vaccho 'va.¹³ Duddiṭṭhī paraṇ¹⁴ upahanati;¹⁰ nāvassayo¹⁵ ca¹⁶ bhavati vālagahākulo¹⁷ iva kamalasaṇḍo. Ubhayavipanno pana sabbathā pi anupāsaniyo bhavati: gūthagatam iva chavā-lātaṇ; gūthagato viya ca kaṇhasappo. Ubhayasampanno pana suci¹⁸ sabbathā pi upāsaniyo sevitabbo ca viññuhi, nirupaddavo iva ratanākaro. Evambhūto eva amac-

* S. ii, 72; iv, 32, 68, etc.

† A. ii, 1, etc.

|| S. i, 111, 113, 131.

† Dhp. 129.

§ A. iv, 103.

¶ A. ii, 102.

¹ All MSS. So.

² S titṭha°; D °vasena.

³ H °padā; B °samppannattā.

⁷ D vattaṇ.

⁸ H °virahitā.

¹⁰ H upahanti.

¹² B, S iva niccāturo; D idha niccāturo.

¹³ B vājjo; C vāco; D va vaccho.

¹⁵ H natṭhāssayo.

¹⁷ H, S, D, C °guhā°.

² B paramatthava°.

⁴ C °ravasena.

⁶ B omits.

⁹ H tesu pi.

¹¹ H avatthāhārā°.

¹⁴ H pan' attānaṇ; D pana.

¹⁶ H pi.

¹⁸ H omits.

piṭakan ti tīsu piṭakesu Suttantapiṭakapariyāpanno; Dīghanikāyo Majjhimanikāyo Saṅguttanikāyo Aṅguttaranikāyo Khuddakanikāyo ti pañcasu mahānikāyesu Khuddakamahānikāyapariyāpanno; Suttaṅ Geyyaṅ Veyyākaraṇaṅ Gāthā Udānaṅ Itivuttakaṅ Jātakaṅ Abbhutadhammaṅ Vedallaṅ ti navasu satthusāsanaṅgesu yathāsambhavaṅ Gāthaṅga-Veyyākaraṇaṅgehi saṅgahito.

*Dvāsīti Buddhato gaṇhiy, dve saḥassāni bhikkhuto,
Caturāsītisaḥassāni, ye me dhammā pavattino* ti*

Dhammabhaṇḍāgārikattherena¹ pañcasu ṭhānesu etadaggaṅ āropitena paṭiññātānaṅ caturāsītiyā² dhammakkhandhasaḥassānaṅ bhikkhuto gaḥitesu dvīsu dhammakkhandhasahas-sesu anekasatadhammakkhandhasaṅgahito.

Tassa dve vaggā Aṭṭhakavaggo, Pārāyaṇikavaggo Khaggavisāṇasuttaṅ cā ti.³ Ekekaṣmiṅ vagge soḷasa soḷasa katvā Khaggavisāṇasuttaṅ cā ti tetthiṇsa suttāni Kāmasuttādi-Khaggavisāṇasuttapariyosānāni. Evaṅ anekadhā vavatthāpitaṇṇa imassa Mahāniddesaṇṇa anupubbapadatthavaṇṇanaṅ karis-sāmi.

Ayaṅ hi Mahāniddeso pāṭhato atthato ca uddisantena niddisantena ca sakkaccaṅ uddisitaḥḥbo niddisitaḥḥbo ca; uggaṇhantaṇā pi sakkaccaṅ uggaṇhitaḥḥbo dhāreṭṭaḥḥbo ca. Taṅ kissa hetu? Gambhīrattā imassa Mahāniddesaṇṇa, lokahitāya loke ciraṭṭhitatthaṅ.

* Theg. 1024.

¹ B °kattena.

² H °siti.

³ C, D omīti.

I. KĀMASUTTANIDDESAVANNAṆĀ.

Tattha Kāmasuttaṇ ādi. Tasmim pi *Kāmaṇ kāmayaṃānassā* ti gāthā ādi. Sā uddesa-niddesa-paṭiniddesavasena tidhā ṭhitā:

[1.] *Kāmaṇ kāmayaṃānassā* ti evaṃ ādi uddeso. *Kāmā ti uddānato dve kāmā vatthukāmā¹ kilesakāmā¹ cā* ti evaṃ ādi² niddeso. *Katame vatthukāmā?* *Manāpikā rūpā* ti evaṃ ādi paṭiniddeso.

Tattha *kāmaṇ* ti manāpiyarūpādi-tebhūmakadhammasaṅkhātāṇ vatthukāmaṇ. *Kāmayaṃānassā* ti icchamānassa. *Tassa ce taṇ samijjhatī* ti tassa kāmayaṃānassa sattassa taṇ kāmasaṅkhātāṇ vatthu³ samijjhatī⁴ ce; sace so taṇ labhatī ti vuttaṇ hoti. *Addhā pūtimano hotī* ti ekaṇsaṇ⁵ tuṭṭhacitto hoti. *Laddhā* ti labhitvā. *Macco* ti satto. *Yadicchatī* ti yaṇ icchatī. Idaṇ pana saṅkhepato padatthasambandhamattam eva. Vitthāro⁶ pana upari⁷ pāliyaṇ āgatanayen' eva vedi-tabbo. Yathā ca imasmiṇ, evaṇ ito paraṇ sabbesu pī ti.

Kāmā ti uddisitabbapadaṇ. ⁸[*Uddānato* ti niddisitabbapadaṇ.]⁸ *Uddānato* ti vaggavasena⁹ “macchuddānaṇ¹⁰ ki-ṇeyyā” ti ādisu viya. Athavā uparūpari dānato uddānaṇ,¹¹ uddhaṇ¹² sodhanato vyavadānaṭṭhena¹³ vodānaṇ viya. Vitthā-rakaraṇabhāvena vā kāmā iti pāṭhasesaṇ katvā vattabbaṇ. *Dve* ti gaṇanaparicchedo; na ekaṇ, na tayo.

Vatthukāmā cā ti manāpiyarūpādi-vatthukāmā ca; upatā-panaṭṭhena vibādhanatṭhena ca *kilesakāmā ca*. Tesu vatthu-kāmo pariññeyyo, kilesakāmo pahātabbo. Tattha vatthu-

¹ H °kāmo.

² H omits.

³ H vatthuṇ.

⁴ °titi.

⁵ B ekaṇsena; D, S ekaṇsa.

⁶ B °rato.

⁷ B omits.

⁸ H, B, D omits.

⁹ C vuttavasena.

¹⁰ H paccāddānaṇ; D paccadānaṇ; C macchuddānaṇ; S pacchuddānaṇ.

¹¹ H doubles.

¹² B doubles.

¹³ H vyavadānassatṭhena.

kāmo kilesakāmena patthayitabbo ti kāmīyatīti kāmo. Kilesakāmo vatthukāmānaṃ paccāsiṃsanassa kāraṇabhāvena kāmīyate anena iti kāmo. Tattha rūpādikkhandhe saṅgahito vatthukāmo; saṅkhārakkhandhe saṅgahito kilesakāmo. Chahi viññāṇehi vijānitabbo vatthukāmo; manoviññāṇena vijānitabbo kilesakāmo. Kilesānaṃ patiṭṭhatthen kāraṇatthena ārammaṇatthena ca vatthukāmo:

*Na te kāmā yāni citrāni loke ;
Saṅkapparāgo purisassa kāmo.
Tiṭṭhanti citrāni tath' eva loke ;
Ath' ettha dhīrā vinayanti chandan ti.**

Nandamāṇavaka-Soreyyasetṭhiputtādīnaṃ¹ vatthūni ettha nidassanaṃ. Kilesakāmo tāpanatthena bādhanatthena sayanaṃ² kāmetīti kāmo. Vuttam pi c' etaṃ: *Ratto kho brāhmaṇa, rāgena abhībhatō pariyādinnacitto³ attavyābādḥāya pi ceteti, paravyābādḥāya³ pi ceteti,³ ubhayavyābādḥāya pi ceteti† ti ca; Ratto kho brāhmaṇa . . . pe . . . pāṇam pi hanati, adinnam pi ādiyati paradāram pi gacchati, musā pi bhaṇatī ti‡* evam ādi nidassanaṃ.

Tam eva paṭiniddesavasena vitthāretvā vattukāmo: *Katame vatthukāmā* ti ādim āha. Tattha *katame* ti kathetukamayatā pucchā. Pañcavidhā hi pucchā; tāsāṃ vibhāgo upari pāliyaṃ yeva āvibhavissati; tāsu ayaṃ kathetukamayatā pucchā.

Tattha *manāpikā* ti manaṃ appāyanti vaḍḍhentīti manāpā; manāpā eva manāpikā. *Rūpā* ti kamma-citta-utu-āhārasamuṭṭhānavasena catusamuṭṭhānika rūpārammaṇā. Rūpayantīti rūpā; vaṇṇavikāraṃ āpajjamānā hadayaṅgatabhāvaṃ⁴ pakāsentīti attho. Tattha ken' atṭhena rūpaṃ ti? Ruppānatṭhena; vuttaṃ h' etaṃ Bhagavatā: *Kiṃ ca bhikkhave rūpaṃ vadetha? Ruppattī ti kho bhikkhave, tasmā rūpaṃ ti vuccati. Tan⁵ kena ruppattī? Sīlena pi ruppattī, uḥhena pi ruppattī,*

* A. iii, 411.

† Ibid.

† A. i, 157.

§ Nid. 339.

¹ C, S omitt' naṃ; B °puttānaṃ.

² H omits.

⁴ B, C °gama°.

³ B ca.

⁵ C omits.

*jighacchāya pi ruppati, pipāsāya pi ruppati; ḍaṇṣa-makasa-vātātapa-siriṇṣapasamphassena pi ruppati.*¹ *Ruppati ti kho bhikkhave, tasmā rūpaṇ ti vuccatīti.** Tattha ruppati ti kuppati, ghaṭṭiyati, pīḷiyati, bhijjati ti attho.

Sītena ruppanaṇ lokantaraniraye pākataṇ. Mahiṇṣaka-ratṭhādīsu pi² himapātasītalesu³ padesesu ca⁴ taṇ⁴ pākataṇ eva: tattha hi sattā sītena bhinnasarīrā jīvitakkhayam pi pāpuṇanti.

Uṇhena ruppanaṇ Avicimahāniraye pākataṇ: tattha hi tattāya lohapaṭhavīyā nipajjāpetvā pañcavidhabandhanā-dikaraṇakāle sattā mahādukkhaṇ anubhavanti.

Jighacchāya ruppanaṇ pettivisaye c' eva dubbhikkhakāle ca pākataṇ; pettivisayasmiṇ hi sattā dve tīṇi Buddhantarāni kiñcid' eva āmiṣaṇ hatthena gahetvā mukhe pakkipantā nāma na honti; anto-udaraṇ āditta-susirarukkho⁵ viya hoti. Dubbhikkhe kañjikamattam pi alabhitvā maraṇappattānaṇ pamāṇaṇ natthi.⁶

Pipāsāya ruppanaṇ Kālakañjādīsu pākataṇ; tattha hi sattā dve tīṇi Buddhantarāni hadayatemanamattaṇ vā jivhātemanamattaṇ vā udakabinduṇ laddhuṇ na sakkonti. Pāṇīyaṇ pivissāmā ti nadiṇ⁷ gatānaṇ jalaṇ vālikātalaṇ⁸ sampajjati; mahāsamuddaṇ pakkantānaṇ⁹ pi samuddo piṭṭhi-pāsāṇo hoti. Te sussantā¹⁰ balavadukkhapīḷitā viravanti.

Ḍaṇṣādīhi ruppanaṇ ḍaṇṣamakkhikādibahulesu padesesu pākataṇ.

Taṇ pana: *Katamaṇ taṇ rūpaṇ sanidassanaṇ sappatighaṇ†* ti ādinā nayena Abhidhamme vitthāritam eva.

Saddīyanti ti¹¹ *saddā*; udāharīyanti ti attho. Utu-cittava-sena dvisamuṭṭhānikā saddā. Gandhayanti ti *gandhā*; attano vatthūni sūcayanti ti attho. Rasanti te sattā ti *rasā*; assā-denti ti attho. Phusiyaṇti ti *phoṭṭhabbā*. Ete gandhādayo

* S. iii, 86.

† Dhs. Rūpakaṇḍa.

¹ H, S, C, D omīti.

² S Mahisa°; H, S, B omīti ka.

³ S, C °sītesu.

⁴ S, C sītaṇ.

⁵ H susiro°.

⁶ H adds ti.

⁷ S, C nadi.

⁸ H °thalaṇ.

⁹ H, S, D pakkhandant°.

¹⁰ D sattā.

¹¹ B sadda°; C, D sappā°.

catusamuṭṭhānikā va. Tesañ vibhāgo Abhidhamme vitthā-
rito yeva. Tam ev' atthaṇṇaṇ vitthāravasena dassento *attharaṇā*
pāpuraṇā ti ādim āha.

Tattha attharivā nipajjiyanti¹ ti *attharaṇā*. Sariraṇ ve-
tthetvā pārūpiyanti ti *pāpuraṇā*. Anto-jātādayo cattāro dāsi
ca dāsā² ca *dāsidāsā*.

³[*Khettaṇ* nāma yasmiṇ pubbaṇṇaṇ rūhati. *Vatthu* nāma
yasmiṇ aparannaṇ rūhati. Yattha vā ubhayam pi rūhati
taṇ *khettaṇ*; tad atthāya akatabhūmibhāgo *vatthu*.]³ Khet-
tavatthusīsenā c' ettha vāpi-talākādini pi gahitāni.⁴

Hiraññan ti kahāpaṇo. *Suvaṇṇan* ti jātārūpaṇ. Tesañ
gahaṇena lohamāsako jatumāsaḥko dārumāsako ti sabbe pi
saṇḥaṇṇaṇ gacchanti.

Gāma-nigama-rājadhāniyo ti: ekakuṭṭikādi gāmo; āpaṇa-
yutto nigamo; ekassa rañño ānāpavattiṭṭhānaṇ rājadhāni.
Raṭṭhan ti janapadekadesaṇ. *Janapado* ti Kāsi-Kosalādi-
janapado.

Koso ti catubbidho koso: hatthī, assā,⁵ rathā,⁶ patti.
Koṭṭhāgāraṇ ti tividhaṇ koṭṭhāgāraṇ: dhanakoṭṭhāgāraṇ,
dhaññakoṭṭhāgāraṇ, vatthakoṭṭhāgāraṇ.

Yaṇ kiñcī ti anavasesapariyādānavacanaṇ. *Rajanīyan* ti
rañjetuṇ yuttatthēna.

Ito paraṇ tikavasena dassetuṇ Atitattika-Ajjhattattika-
Hīnattika-Okāsattika-Payogattika-Kāmāvacarattika-vasena
cha tike āha.

Tattha Atitattike tāva: attano sabhāvaṇ uppādādilakkha-
ṇaṇ vā⁷ patvā⁸ atikkantā ti *atitā*; tad ubhayam pi na āgatā
ti *anāgatā*. Taṇ taṇ kāraṇaṇ paṭicca uppannā ti paccup-
pannā. Idaṇ bhavena paricchinnaṇ: paṭisandhito hi paṭṭhāya
atitabhavesu nibbattā, anantarabhava vā nibbattā hontu,
kappakoṭṭisatasahassamatthake vā, sabbe *atitā* yeva nāma.
Cutito paṭṭhāya anāgatabhavesu nibbattanakā kāmā, ananta-
rabhave vā nibbattantu,⁹ kappakoṭṭisatasahassamatthake vā

¹ H, S, B nipajjanti.

³⁻⁵ H, D omitt.

⁵ H asso.

⁷ H omitt.

⁹ H °ttanakā; S, D °tantā.

² H dāso.

³ C saṅga°.

⁶ H ratho.

⁸ H, D pāpetvā.

sabbe¹ *anāgatā* yeva² *nāma*. Cuti-paṭisandhi-antare pavattā *kāmā paccuppannā nāma*.

Ajjhattattike: evaṇ pavattamānā “*mayañ attā ti gahaṇaṇ gamissāmā*”³ ti iminā viya adhippāyena attānaṇ adhikāraṇ katvā pavattā, attano santāne pavattā, pāṭipuggalikā *kāmā ajjhattikā*⁴ *kāmā nāma*. Tato bahibhūtā pana indriyabaddhā vā anindriyabaddhā vā *bahiddhā nāma*. Tatiyapadaṇ tadubhayavasena vuttaṇ

Hinattike: *hīnā* ti lāmakā. *Majjhimā* ti hinappaṇitānaṇ majjhe bhavā ti majjhimā. Avasesā uttamatthēna *pañītā*. Api ca upādāyupādāya hīna-majjhima-pañītatā veditabbā: Nerayikānañ hi *kāmā koṭippattā hīnā nāma*; te upādāya tiracchānesu nāga-supannaṇaṇ *kāmā paṇītā nāma*; sesatiracchānagatānaṇ *kāmā majjhimā nāma*. Tesam pi *kāmā hīnā nāma*;⁵ te upādāya mahesakkhapetānaṇ⁶ *kāmā paṇītā nāma*; avasesānaṇ *kāmā majjhimā nāma*. Tesam pi *hīnā*; te upādāya jānapadānaṇ *kāmā paṇītā nāma*; paccantavāsīnaṇ *kāmā majjhimā nāma*. Tesam pi *hīnā*; te upādāya gāma-bhojakānaṇ⁷ *kāmā paṇītā nāma*; tesāṇ paricārakānaṇ⁸ *kāmā majjhimā nāma*. Tesam pi *hīnā*;⁹ te upādāya janapadasā-mikānaṇ¹⁰ *kāmā paṇītā nāma*; tesāṇ paricārakānaṇ⁸ *kāmā majjhimā nāma*. Tesam pi *hīnā*; te upādāya padesarājūnaṇ *kāmā paṇītā nāma*; tesāṇ amaccānaṇ *kāmā majjhimā nāma*. Tesam pi *hīnā*; te upādāya cakkavattirañño *kāmā paṇītā nāma*; tassa amaccānaṇ *kāmā majjhimā nāma*. Tassāpi¹¹ *hīnā*; te upādāya bhummadevānaṇ *kāmā paṇītā nāma*; tesāṇ paricārakānaṇ⁸ devānaṇ *kāmā majjhimā nāma*. Tesam pi *hīnā*; te upādāya Cātummahārājikānaṇ devānaṇ *kāmā paṇītā* ti ādinā nayena yāva Akaniṭṭhakadevānaṇ *kāmā matthakappattā paṇītā nāma*;¹² evaṇ upādāyupādāya hīna-majjhima-pañītakāmā veditabbā.

Okāsattike: *Āpāyikā kāmā* ti avaḍḍhisāṅkhātesu apagata-

¹ H adds yeva.

² S karis°.

³ C, S omitt.

⁷ B mahesakkhamanussānaṇ.

⁹ H, D, B add nāma.

¹¹ B Tesam pi.

² H omitts.

⁴ T ajjhattā.

⁶ H °sakka°.

⁸ H paricāri°.

¹⁰ B °vāsikānaṇ.

¹² H adds te.

ayesu catusu apāyesu nibbattakāmā *apāyikā kāmā*. Manus-sesu nibbattakāmā *mānusikā*.¹ Devesu nibbattakāmā *dibbā*.

Payogattike: paccupaṭṭhitānaṃ kāmānaṃ paribhuñjanato ṭhapetvā nerayike sessa-apāyasattānaṃ, manussānaṃ, Cātummahārājike deve upādāya yāva Tusitakāyikānaṃ ca devānaṃ kāmā *paccupaṭṭhitā kāmā* nāma. Pakati-paṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmatākāle yathārucitaṃ² ārammaṇaṃ nimminivā ramantīti Nimmānaratīnaṃ devānaṃ kāmā *nimmitā kāmā* nāma. Attano ajjhāsaṃyānaṃ ātāvā parehi nimmite ārammaṇe sevanti ti Paranimmitavasavattīnaṃ kāmā *paranimitā kāmā* nāma.

Pariggahitā ti mayhaṃ etan ti gahitā kāmā. *Apariggahitā* ti taṭṭhā agahitā³ Uttarakurukānaṃ kāmā. [2] *Mamāyitā* ti taṇhāvasena 'mama etan' ti gahitā. *Amamāyitā* ti vuttapaṭipakkhā.

Sabbe pi kāmāvacarā dhammā ti: *Heṭṭhato Avicinirayaṇaṃ pariyantaṃ katvā** ti ādinā nayena vuttesu kāmāvacaradhammesu pariyāpannā.

Tatrāyaṃ vacanattho: Uddānato dve kāmā: vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha kilesakāmo atthato chandarāgo; vatthukāmo tebhūmakavaṭṭaṇaṃ. Kilesakāmo c' ettha kāmēti ti kāmō; itaro kāmīyati ti.⁴ Yasmiṃ pana padese duvidho p' eso⁵ kāmō pavattivāsena avacarati, so⁶ catunnaṃ apāyānaṃ manussānaṃ channaṃ ca devalokānaṃ vasena ekāḍasavidho padeso kāmō ettha avacarati ti kāmāvacaro. Tattha pariyāpanna-sabbadhamme sandhāya *Sabbe pi kāmāvacarā dhammā* ti vuttaṇaṃ. Attano sabhāvaṃ dhārentīti *dhammā*.

Rūpāvacarā dhammā ti: *Heṭṭhato brahmalokaṃ anto-karitvā*† ti ādinā nayena vuttānaṃ rūpāvacaradhammānaṃ vasena sabbe pi dhammā rūpāvacarā dhammā.

Arūpāvacarā dhammā ti: *Heṭṭhato ākāsañcāyatanūpage deve antokaritvā*† ti ādinā nayena vuttā sabbe pi arūpāvacarā

* Dhs., § 1280; Pts. i, 83; Vbh. 86.

† Pts. i, 83; Vbh. 421.

† Ibid.

¹ H, D manussakāmā.

² H °cikaṃ; S, B °cita.

³ C apariggahitā.

⁴ S, C add kāmō.

⁵ H c' eso.

⁶ H adds ca.

dhammā. Tattha rūpe avacaranti ti rūpāvacarā. Arūpe avacaranti ti arūpāvacarā.

Taṇhāvatthukā ti patiṭṭhatthena kāraṇatthena ca taṇhāya vatthubhūtā. *Taṇhārammaṇā* ti te ālambitvā va¹ taṇhāpavattivāsena taṇhāya ārammaṇabhūtā. *Kāmanīyatthenā*² ti paccāsiṅsitabbatthena. *Rajanīyatthenā* ti rañjetuṇ yuttatthena. *Madanīyatthenā* ti kulamadādi-mada-uppādanīyatthena.

Tattha katame vatthukāmā? *Manāpikā rūpā* ti ādiṇ katvā *yaṇ kiñci rajanīyaṇ vatthun* ti pariyosānaṇ saviññāṇakaviññāṇakavasena vuttaṇ. Avasesaṇ ekacatukkādhika-chat-tikaṇ ti veditabbaṇ.

Evaṇ vatthukāmaṇ dassetvā kilesakāmaṇ dassetuṇ: *Ka-tame kilesakāmā* ti ādim āha. Tattha *chando* ti dubbala-rāgo. *Rāgo* ti tato balavataro. Upari tayo pi rāgā imehi balavatarā. *Kāmesū* ti pañcasu kāmaguṇesu. *Kāmacchando* ti kāmasaṅkhāto chando; na kattukamyatāchando, na dhammacchando. Kāmanavasena rañjanavasena ca kāmo yeva rāgo *kāmarāgo*. Kāmanavasena nandanavasena ca kāmo va nandī ti *kāmanandi*. Evaṇ sabbattha kāmattthaṇ viditvā taṇhāyanatthena *kāmatanḥā*; sinehanatthena *kāma-sineho*; pariḍayhanatthena *kāmapariḷāho*; mucchanatthena *kāmamucchā*; gilitvā pariniṭṭhāpanatthena *kāmajjhosānaṇ*; vaṭṭasmiṇ ogheti osidāptei ti *kāmogho*; vaṭṭasmiṇ yojetī ti *kāmayogo*. Daḷhavasena taṇhādiṭṭhīhi³ gahaṇaṇ *upādānaṇ*. Cittaṇ nīvarati pariyaonandhatī ti *nīvaraṇaṇ*.

Addasaṇ ti addakkhiṇ.⁴ *Kāmā* ti ālapanaṇ. *Te* ti tava. *Mūlan* ti patiṭṭhaṇ. *Saṅkappā* ti parikappā. *Na taṇ saṅkappayissāmī* ti⁵ taṇ parikappaṇ⁶ na karissāmi. *Na hohisī* ti na bhavissasi.

Icehamānassā ti paccāsiṅsantassa. *Sādiyamānassā* ti ae-sādiyamānassa. *Patthayamānassā* ti patthanaṇ uppāder-tassa. *Pihayamānassā*⁷ ti pāpunituṇ icchaṇ uppādentassa. *Abhiḍappamānassā* ti taṇhāvasena tittin na⁸ uppādentassa.

¹ C pavatta.

² H kama°.

³ H °diṭṭhi.

⁴ H, D, S dakkhiṇ.

⁵ H omits.

⁶ S, C °panaṇ.

⁷ H Piya°.

Atha vā *Tassa*¹ *khattiyassa vā* ti ādi catujātivāsena vuttaṇ. *Gahatthassa vā pabbajitassa vā* ti liṅgavasena vuttaṇ. *Devassa vā manussassa vā* ti uppattivāsena vuttaṇ.

Ijjhātī ti nipphajjati. *Samijjhatī* ti sammā nipphajjati. *Ijjhati* visesarūpapaṭilābhavasena, *labhati* dassanīyarūpapaṭilābhavasena, *paṭilabhati* pasādanīyarūpapaṭilābhavasena, *adhigacchati* saṅghānarūpapaṭilābhavasena, *vindati* abhippasādarūpa²-paṭilābhavasena. Atha vā: subhagamahattena³ *ijjhati*; jātimahattena *labhati*; issariyamahattena *paṭilabhati*; sukhamahattena *adhigacchati*; sampattimahattena *vindati* ti.

Ekaṇsavacanan ti ekakoṭṭhāsavacanaṇ. *Ekaṇsaṇ cīvaraṇ katvā*,* *ekaṇsavayākaraṇīyo pañho*† ti ādisu viya anekaṇsagahaṇa-paṭikkhepo. *Nissayaṇsavacanan* ti saṇsayavirahitavacanaṇ; sandeha-paṭikkhepa-vacanan ti attho. *Nikkāṇkhavacanan*⁴ ti “Katham idan? Katham idan?” ti kaṇkhāpaṭikkhepavacanaṇ. *Advejjhavacanan* ti dvidhābhāvaṇ dvejjhaṇ, tad abhāvena advejjhavacanaṇ; dvidhābhāvavirahitaṇ.⁵ *Advejjhavacanā Buddhā*† ti ādisu viya vimatipaṭikkhepo. *Advejjhakavacanan* ti dviḥadayaḥbhāvena advejjhakaṇ; iti ’hāsā ti dvejjhakapaṭikkhepavacanaṇ.⁶ *Niyogavacanan* ti ekasmiṇ atthe dve na yujjantī ti niyogavacanaṇ; dvidhāpathapaṭikkhepo. Aññattha pana niyogā anāgatārammaṇā⁷ natthī ti⁸ āgataṇ. *Apaṇṇakavacanan* ti palāparahitaṇ⁹ sāravacanaṇ, aviruddhakāraṇaṇ *Apaṇṇakaṇ thānam eke*ṣ ti ādisu viya; apaṇṇakamaṇi¹⁰ viya sappatitṭhāvacaṇaṇ.¹¹ *Avatthāpanavacanam*¹² *etan* ti etaṇ vacanaṇ otaritvā¹³ patitṭhitaṇ sannitṭhāpanaṇ ṭhapaṇaṇ¹⁴ yāti.¹⁴

* Th. i, 481.

† Cf. Mil. 141.

† A. ii, 46; D. Sangiti-Sutta.

§ Jāt. 1.

¹ H Abhivadantassa.

² B puññamahat°.

³ B dvidhākappa°.

⁴ H °ṇan ti.

⁵ S, C sallāpa°; H °hita.

⁶ H. sappativacanaṇ; C sappatiṭ°.

⁷ S avatṭhā°.

⁸ H omī.

⁹ B, C chavippasā°.

¹⁰ H °khā°.

¹¹ H adds ti.

¹² H, D omī.

¹³ H, S, D apaṇṇakammakaraṇi.

¹⁴ B ottharivā.

Yāni imasmiṃ Mahāniddese vibhattiṃ āropitāni padāni, tāni vibhattiṃ gacchantāni tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchanti; nānā hontāni catūhi kāraṇehi nānā bhavanti; aparadīpanā pan' ettha dve ṭhānāni gacchanti; kathaṃ? tāni hi vyañjanavasena, upasaggavasena, atthavasena cā ti imehi tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchanti: tattha *Kodho kujjhanā kujjhitattaṃ, doso dussanā dussitattaṃ** ti evaṃ vyañjanavasena vibhattigamaṇaṃ veditabbaṃ. Ettha hi eko va kodho vyañjanavasena etaṃ¹ vibhattiṃ gato. *Ijjhati samijjhati labhati paṭilabhati adhigacchati* tiṭ evaṃ pana upasaggavasena vibhattigamaṇaṃ veditabbaṃ. *Paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhavyā cintā upaparikkhā* tiṭ evaṃ atthavasena vibhattigamaṇaṃ veditabbaṃ.

Tesu pītipadaniddese² tāva imā tisso vibhattiyo labbhanti: *Pīti pāmojjan*³ ti hi⁴ vyañjanavasena vibhattigamaṇaṃ hoti. *Āmodanā pamodanā hāso pahāso* ti upasaggavasena.⁵ *Vīti*⁶ *tutti*⁶ *odaggaṃ attamanatā* ti atthavasena. Iminā nayena sabbapadaniddesesu vibhattigamaṇaṃ veditabbaṃ.

Nānā hontāni pi nāmanānattena lakkhaṇanānattena kicca-nānattena paṭikkhepanānattena ti imehi catūhi kāraṇehi nānā honti. *Tattha katamo vyāpādo?* Yo tasmiṃ *samaye doso dussanā*⁷ ti ettha vyāpādo ti vā doso ti vā dve pi eko⁷ kodho eva, nāmena pana nānattaṃ gato⁸ ti evaṃ nāmanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

Rāsaṭṭhena pañca pi khandhā eko va khando hoti. Ettha pana rūpaṃ ruppanalakkhaṇaṃ, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā viññāṇaṃ vijānalakkhaṇaṃ ti iminā lakkhaṇanānattena pañcakkhandhā honti. Evaṃ lakkhaṇanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

Cattāro sammappadhānā: Idha bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya cittaṃ paggaṇ-

* Vbh. 357; Nid. 215, 265.

† Dhs., § 34; Nid. 77.

† Nid. 2.

§ Vbh. 253. See Nid. 3.

¹ S, C eka.

² H adds hāso.

³ H adds vibhatti.

⁷ C, D etc.

² B pītiyā niddese.

⁴ H, B omī.

⁶ H omī.

⁸ C, D, S gatā.

*hāti padahatī** ti ekam eva viriyaṇ kiccanānattena catusu ṭhānesu āgataṇ. Evaṇ kiccanānattena nānattaṇ veditabbaṇ.

Cattāro asaddhammā: Kodhagarutā, na saddhammagarutā; makkhagarutā, na saddhammagarutā; lābhagarutā, na saddhammagarutā; sakkāragarutā, na saddhmaamgarutā† ti evam ādisu pana paṭikkhepanānattena nānattaṇ veditabbaṇ.

Imāni pana cattāri nānattāni na pītiyā yeva labbhanti, sabbesu pi yathālābhavasena labbhanti. ¹[Pītiyā hi pīti ti nāmaṇ; cittaassa cittan ti.]¹ Pīti ca pharaṇalakkhaṇā; vedanā vedayitalakkhaṇā; saññā sañjānanalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā; viññāṇaṇ vijānanalakkhaṇaṇ. Tathā pīti pharaṇakiccā; vedanā anubhavanakiccā; saññā sañjānanakiccā; cetanā cetayitakiccā; viññāṇaṇ vijānanakiccan ti evaṇ kiccanānattena nānattaṇ veditabbaṇ. Paṭikkhepanānattaṇ pītipade natthi. Alobhādiniddesesu *alobho alubbhanā alubhātattan* ti ādinā nayena labbhatī ti evaṇ paṭikkhepanānattena nānattaṇ veditabbaṇ.

Evaṇ sabbapadaniddesesu labbhamānavasena catubbidham pi nānattaṇ veditabbaṇ.

Aparadīpanā² padatthuti vā hoti daḥhikammaṇ vā ti evaṇ dve ṭhānāni gacchati. Yaṭṭhikoṭiyā uppilēntena viya hi sakim eva pīti ti vutte evaṇ³ taṇ⁴ padaṇ⁵ phullitaṇ maṇḍitaṇ vibhūsitāṇ nāma na hoti; punappunaṇ vyañjanavasena upasaggavasena atthavasena *Pīti pāmojjan āmodānā pamo-danā hāso pahāso vittī†* ti vutte phullitaṇ maṇḍitaṇ vibhūsitāṇ nāma hoti. Yathā hi daharakumāraṇ nahāpetvā, manora-maṇ vatthaṇ paridahāpetvā, pupphāni piḷandhāpetvā, akkhini añjitvā ath' assa⁶ nalāṭe ekam eva manosilābinduṇ⁷ kareyya, tassa na ettāvatā cittatilako nāma hoti; nānāvaṇṇehi pana parivāretvā⁸ bindusu⁹ katesu cittatilako nāma hoti; evaṇ sampadam idaṇ veditabbaṇ. Ayaṇ padatthuti nāma.

* Vbh. 208.

† A. ii, 47.

‡ Nid. 3.

¹⁻¹ B *omits*.

² C *omits*.

³ C *pari*.

⁷ C, B °silāthīnaṇ.

⁹ S, C thīnesu.

² B *adds* pana.

⁴ C *etaṇ*.

⁶ B *omits* ath'.

⁸ H *paricā°*.

Vyañjanavasena pana¹ upasaggavasena atthavasena ca punappunaṃ bhaṇanam eva daḥhikammaṃ nāma. Yathā hi 'āvuso' ti vā 'bhante' ti vā 'yakkho' ti vā 'sappo' ti vā vutte daḥhikammaṃ nāma na hoti, "āvuso āvuso," "bhante bhante," "yakkho yakkho," "sappo sappo" ti vutte pana daḥhikammaṃ nāma hoti; evam eva sakid eva yaṭṭhikoṭiyā up-pilentena² viya pīti ti vuttamatte daḥhikammaṃ nāma na hoti; punappunaṃ vyañjanavasena upasaggavasena atthavasena *Pīti pāmojjaṃ āmodanā pamodanā hāso pahāso vittī* ti vutte yeva daḥhikammaṃ nāma hoti ti evaṃ aparadīpanā dve ṭhānāni gacchati. Etissā pi vasena labbhamānakapadaniddesesu sabattha attho veditabbo.

[3.] Tattha piṇayati ti *pīti*. Sā sampiyāyanalakkaṇā, kāyacittapīṇanarasā, pharaṇarasā vā, odagyapaccupaṭṭhānā. *Yā³ pañcakāmaguṇapaṭisaṇyuttā* ti⁴ *yā⁴ rūpādipañcakāma-*koṭṭhāsapaṭisaṇyuttā pīti, sā piṇayati ti *pīti* ti. Idaṃ sabhāvapadaṃ. Pamuditabhāvo *pāmojjaṃ*. Āmodanākāro *āmodanā*. Pamodanākāro *pamodanā*. Yathā bhesajjānaṃ vā telānaṃ vā uṇhodakasītodakānaṃ vā ekato-karaṇaṃ modanā ti vuccati, evam ayam pi dhammānaṃ ekato karaṇena *modanā*; upasaggavasena pana maṇḍetvā *āmodanā pamodanā* ti vuttā Hāseti ti *hāso*. Pahāseti ti *pahāso*. Haṭṭhapahaṭṭhākārānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Vindati⁵ ti vittan;⁶ dhanass' etaṃ nāmaṃ; ayam pana somanassapaccayattā vittasarikkhatāya *vitti*. Yathā hi dhanino dhanan paṭicca somanassaṃ uppajjati, evaṃ pītimato pītiṃ paṭicca somanassaṃ uppajjati; tasmā vittī ti vuttā. Tuṭṭhisabhāvasaṃṭhitāya pītiyā etaṃ nāmaṃ.

Pītimā pana puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abbhuggatattā⁷ udaggo ti vuccati; udaggassa bhāvo *odaggaṇ*.⁸

Attano manatā *attamanatā*. Anabhiratassa⁹ hi mano dukkhapadaṭṭhānattā na attano mano nāma hoti. Abhiratassa⁹ sukkhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti. Iti attano

¹ S, C puna.

² C siyā.

³ S, D vittī.

⁴ S, B omī.

⁵ H, S, D °reddhassa; C °bhinandassa.

⁶ B °pīliyante.

⁷ B siyā.

⁸ B vittī.

⁹ H, T odaggaṇ.

manatā attamanatā; sakamanassa bhāvo ti attho. Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano-manatā, cittass' eva pan' eso¹ bhāvo,² cetasiko dhammo, tasmā attamanatā cittassā ti vuttaṇ.

Cittavicittatāya³ cittaṇ. Ārammaṇaṇ manati⁴ jānāti ti mano. Mānasan ti mano eva. Antalikkhacaro pāso svāyaṇ⁵ carati mānaso* ti hi ettha manasampayuttakadhammo mānaso ti vutto.

*Kathaṇ hi Bhagavā, tuyhaṇ sāvako sāsane rato
Appattamānaso sekho kālaṇ kayirā janesutā!† ti*

ettha arahattaṇ mānasan ti vuttaṇ. Idha pana mano eva mānasaṇ; vyañjanavasena h' etaṇ padaṇ vaḍḍhitaṇ.

Hadayan ti: Cittaṇ vā te khipissāmi, hadayaṇ vā te phāles-sāmi‡ ti ettha uro hadayan ti vuttaṇ. Hadayā hadayaṇ maññe⁶ aññāya tacchaṭṭi§⁷ ti ettha cittaṇ. Vakkaṇ hadayan|| ti ettha hadayavatthu. Idha pana cittaṇ eva abbhantaratthena hadayan ti vuttaṇ.

Tam eva parisuddhatthena paṇḍaraṇ. Bhavaṇṇaṇ sandhāy' etaṇ vuttaṇ. Yath' āha: Pabhassaram idaṇ bhikkhave cittaṇ; tañ ca kho āgantukehi upakkilesehi upakkilittān ti.¶ Tato nikkhantattā pana kusalam⁸ pi, Gaṅgāya nikkhantā nadi Gaṅgā viya, Godāvarito nikkhantā Godāvari viya ca paṇḍaran tv' eva vuttaṇ.

Mano manāyatanaṇ ti idha pana manogahaṇaṇ manass' eva⁹ āyatanabhāvadīpanatthaṇ. Ten' etaṇ dīpeti: nay' idaṇ devāyatanaṇ viya manassa āyatanattā manāyatanaṇ; atha kho mano eva āyatanaṇ manāyatanaṇ ti.

* S. i, 111.

† S. i, 214.

‡ Khp. 2; Vbh. 194; M. i, 57, etc.

† S. i, 121.

§ M. i, 32.

¶ A. i, 10.

¹ H, S, D omiṭ eso.

² B omiṭa vicitta.

³ B yvāyaṇ.

⁴ C, S gao°.

⁵ S manaso va; C manaso ca.

⁶ H, S, D sobhanabhāvo.

⁷ H, D miṇamānaṇ.

⁸ C, S añño.

⁹ H, S aku°.

Ettha¹ nivāsaṭṭhānatthena² ākaratthena samosaraṇaṭṭhānatthena sañjātidesatthena kāraṇatthena ca āyatanāṇaṇ veditabbaṇ. Yathā hi loke Issarāyatanāṇ, Vāsudevāyatanan³ ti ādisu nivāsaṭṭhānaṇ² āyatanan ti vuccati; *suvaṇṇāyatanāṇ, rajatāyatanan* ti ādisu ākaro; sāsaṇe pana;⁴ *Manorame āyatane sevanti naṇ vihaṅgamā** ti ādisu samosaraṇaṭṭhānaṇ; *Dakkhiṇāpatho gunnaṇ āyatanan†* ti ādisu sañjātideso; *Tatra tatr' eva sakkhībhābatar‡* *pāpuṇāti sati sati§* āyatane‡ ti ādisu kāraṇaṇ. Idha pana sañjātidesatthena, samosaraṇaṭṭhānatthena, kāraṇatthenā ti tidhā pi vaṭṭati: Phassādayo hi dhammā ettha sañjāyanti ti sañjātidesatthena pi etaṇ āyatanāṇ; bahiddhā rūpa-sadda-gandha-rasa-phoṭṭhabbā ārammaṇabhāven' ettha osaranti ti samosaraṇaṭṭhena⁷ pi āyatanāṇ; phassādīnaṇ pana saha-jātādi⁸-paccayatthena kāraṇattā kāraṇatthena⁹ pi āyatanan ti veditabbaṇ.

Tad eva mananallakkhaṇe indaṭṭhaṇ karoti¹⁰ ti indriyaṇ; mano eva indriyaṇ *manindriyaṇ*.

Vijānāti ti *viññāṇaṇ*; viññāṇam eva khando *viññāṇak-khandho*. Tassa rāsiādivasena attho veditabbo: *Mahāudakak-khandho tv' eva saṅkhaṇ gacchati§* ti ettha rāsathena khandho vutto. *Sīlakkhandho samādhikkhandho||* ti ādisu guṇatthena. *Addasā kho Bhagavā mahantaṇ dārukkhandhan¶* ti ettha paṇṇattimattathena. Idha pana rūḷhito¹¹ khandho vutto. Rāsathena hi viññāṇakhandhassa ekadeso ekaṇ viññāṇaṇ; tasmā yathā rukkhassa ekadesaṇ chindanto rukkhaṇ chindati ti vuccati, evam eva viññāṇakkhandhassa ekadesabhūtaṇ ekam pi viññāṇaṇ rūḷhito viññāṇakkhandho ti vuttaṇ.

Tajjā manoviññāṇadhātū ti tesāṇ phassādīnaṇ dhammānaṇ

* A. iii, 43.

† A. iii, 17.

|| A. i, 125, 162, 291; ii, 20, etc.

‡ ?

§ S. v, 400.

¶ S. iv, 176.

¹ H, D tattha.

² S, C omī Vāsu.

³ S sikkhitebbataṇ.

⁴ H °naṭṭhānaṇ.

⁵ H, D kāraṇaṇ.

⁶ B rāsito.

⁷ S, C nivāsaṇaṭṭhena.

⁸ B ca.

⁹ S omī.

¹⁰ H, S °jātāni.

¹¹ B, D kāretī.

anucchavikā¹ manoviññāṇadhātu. Imasmiṇ hi pade ekam eva cittaṇ mananattthena² mano, vijānanattthena viññāṇaṇ, sabhāvatthena nissattatthena vā dhātū ti tīhi nāmehi³ vuttaṇ.

Sahagato ti avijahito. *Sahajāto* ti saddhiṇ⁴ niggato.⁵ *Sanṣaṭṭho* ti sanṣaṭṭho hutvā ṭhito. *Sampayutto* ti samaṇ⁶ pakārehi yutto. Katamehi pakārehi ti? Ekuppādādihi. *Natthi keci dhammā kehici dhammehi sampayuttā ti?* *Āmantā** iti hi imassa pañhassa paṭikkhepe⁷ *Nanu atthi keci dhammā kehici sahagatā sahajātā sanṣaṭṭhā ekuppādā ekanirodhā ekavatthukā ekārammaṇā†* ti evaṇ ekuppādatādīnaṇ vasena sampayogattho vutto. Iti imehi ekuppādatādīhi samaṇ⁶ pakārehi yutto *sampayutto*.

Ekuppādo ti ekato uppanno, na vinā ti attho. *Ekanirodho* ti ekato nirodho. *Ekavatthuko* ti hadayavatthuvāsena ekavatthuko. *Ekārammaṇo* ti rūpādivāsena ekārammaṇo.

Ettha sahagatasaddo tabbhāve vokiṇṇe⁸ ārammaṇe nissaye sanṣaṭṭhe ti pañcasu atthesu dissati. Jinavacane: *Yā' yaṇtanhā ponobhavikā nandirāgasahagatā†* ti ettha tabbhāve veditabbo; nandirāgabhūtā ti attho. *Yā bhikkhave vīmaṇsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā‡* ti ettha vokiṇṇe;⁸ antarantarā uppajjamānena kosajjena vokiṇṇā ti attho. *Lābhī hoti rūpasahagatānaṇ vā samāpattīnaṇ arūpasahagatānaṇ vā samāpattīnaṇ||* ti ettha ārammaṇe; rūpārammaṇānaṇ arūpārammaṇānaṇ ti attho. *Aṭṭhikasaññāsahagataṇ satisambojjhaṇaṇ bhāveti ti¶* ettha nissaye; aṭṭhikasaññaṇ⁹ nissāya,¹⁰ aṭṭhikasaññaṇ bhāvetvā paṭiladdhan ti attho. *Idaṇ sukhaṇ imāya pūtiyā sahagataṇ hoti sahajātaṇ sampayuttan*** ti ettha sanṣaṭṭhe; sammissan ti attho. Imasmim pi ṭhāne sanṣaṭṭhe āgato.

* Kvu. vii, 2.

† Vbh. 101; S. iii, 26, 158; v, 421, etc.

|| ?

** Vbh. 257.

† *Ibid.*

§ S. v, 280.

¶ S. v, 129.

¹ H anuppādikā.

² H, S, D, C manonāmehi.

³ H, D, C gato.

⁷ H °pena.

⁹ B °ñāya.

² H, B miṇa°.

⁴ H, D, C sannidhiṇ.

⁶ H samap.

⁸ H, B, D okiṇṇe.

¹⁰ B omiṭa.

Sahajātasaddo *sahajātaṇ purejātaṇ pacchājātaṇ** ti ettha viya sahajāte.

San̐sat̐thasaddo *gihīsanaṇsat̐tho†* ti ca *Evaṇ san̐sat̐tho bhante‡* cā ti evam ādisu san̐sagge. *Kise thūle vivajjetvā san̐sat̐thā yojitā hayā§* ti ettha sadise.

*Pucimandaparivāro ambo te Dadhivāhana,
Mūlaṇ mūlena san̐sat̐thaṇ, sākhā sākhā nisevare||* ti

ettha upage.¹ *Cittasanaṇsat̐thā dhammā¶* ti ettha cittasampayuttadhamme.

Idha pana so² phalappadāne aviyoḡadhammo viya vinibbhogaṇ akatvā ekuppādādidhammo hutvā *sampayutto* ti vuccati. Atha vā *sahagato* ti vatvā pacchato pacchato³ āgata-puttena⁴ viya so na hoti ti dassetuṇ *sahajāto* ti vuttaṇ. Ekato uppannarūpārūpaṇ viya pi so⁵ na hoti ti dassetuṇ *san̐sat̐tho* ti vuttaṇ. Khīrodakaṇ viya ca⁶ so⁵ na hoti ti dassetuṇ *sampayutto* ti vuttaṇ.

Vinibbhogaṇ kātuṇ asakkuṇeyyaṭṭhena⁷ hi sahuppannā dhammā sampayuttā pi atthi khīratelaṇ viya; tathā vip̐payuttā pi, khīrato apanītaṇ navanītaṇ viya. Evaṇ lakkhaṇap̐patto ekuppādallakkhāṇo yeva hoti ti dassetuṇ *ekuppādo* ti ādi vuttaṇ.

Ettha ekuppāda-sahajātānaṇ kiṇ nānattaṇ ? Uppāde anta-ravirahito *ekuppādo*. Khīrakālamuttassā⁸ pi dadhino mathane⁹ pākataṇ navanītaṇ viya purebhatta-pacchābhattava-sena ekadivasam eva jāto viya so na hoti,¹⁰ ekakkhaṇe nibbatto ti *sahajāto*.

Ekavatt̐huko ti patiṭṭhatthena ekap̐ricchedena ekavatt̐huko;

* Tikapaṭṭhāna, i *passim*.

† ?

|| Jāt. ii, 106.

† S. iii, 10; Nid. 387.

§ ?

¶ Dhs., § 1193.

¹ H, S, D, B upacite.

² S omits.

³ H adds pi.

⁴ H °yattā na.

⁵ S pabhante pabhante; D mathante mathante.

⁶ H, S, D add ti dassetuṇ.

⁷ H, S yo.

⁸ S °saddena; B °sattena.

⁹ H, S, D omit.

¹⁰ H cirakāla°.

dvinnan bhikkhūnaṃ ekavattthukatā viya ṭhānantaravirahito. *Ekārammaṇo* ti aniyatekārammaṇo; na cakkhuviññānaṃ viyā ti evam eke vaṇṇayanti.

Macco ti mūlapadaṇ. Rūpādisu satto laggo¹ laggito ti *satto*. Vuttaṇ h' etaṇ: *Satto satto ti bhante vuccati; kittāvatā nu kho bhante satto ti?* *Rūpe kho Rādha, yo chando, yo rāgo, tatra satto, tatra visatto; tasmā satto ti vuccatī** ti. Sattayogena vā *satto*. Sugati-duggatiṇ² nayatī ti *naro*. Manuno³ putto ti *mānavo*. Upakaraṇena parena⁴ posiyatī ti *poso*. Puṇ vuccati nirayo; taṇ galatī ti *puggalo*.

Jīvitindriyaṇ dhāretī ti *jīvo*. Cutito jātiṇ gacchatī ti *jagū*.⁵ Jāyatī⁶ ti *jantu*. Indriyena gacchatī ti *indagū*; atha vā indabhūtena kammanā gacchatī ti *indagū*. *Hindagū* ti pi pāli; hindan ti maraṇaṇ, taṇ maraṇaṇ gacchatī ti *hindagū*. Manuto jāto ti *manujo*.

Yaṇ sādīyatī ti yaṇ rūpādiṇ assādiyati. Sesaṇ vuttana-yam eva.

Ito paraṇ vuttam atthaṇ nigamento: *Ten' āha Bhagavā: Kāmaṇ kāmayamānassa . . . pe . . . yadicchatī* ti āha.⁷ Ito paraṇ ettakam pi avatvā visesamattam eva vakkhāma.

*Tassa ce kāmayānassa*⁸ ti tassa puggalassa kāme icchamānassa; kāmena⁹ vā yāyamānassa.¹⁰ *Chandaajātassā* ti jātataṇhassa. *Jantuno* ti sattassa. *Te kāmā parihāyanti* ti te kāmā parihāyanti ce. *Sallaviddho va ruppātī* ti atha so ayoma-yādinā sallena viddho viya pīṭiyati.

Ito paraṇ vuttaṇ vajjetvā avuttesu yaṇ yaṇ anuttānaṇ¹¹ taṇ tad eva kathayissāmi.

[4.] Cakkhupīnaṇaṇ¹² ārammaṇaṇ pāpuṇanavasena yāti¹³

* S. iii, 190.

¹ C omits.

² S adds suto.

³ H jagu.

⁴ H, S, C omits.

⁵ B kāme.

⁶ B assādayamānassa; H piyāya°.

⁷ H anuttaṇ.

⁸ C, S, D yāyati.

⁹ H, B, D °gatī.

¹⁰ H sayan; B omits.

¹¹ S, B, C, D jīyati.

¹² H °yamān°.

¹³ C °pāna.

gacchati, dassaniyavasena¹ pihanta²-ārammaṇavasena sampāpeti³ ti niyyati.⁴ Savaṇiyaṇ hutvā kaṇṇasotapīṇa⁵-ārammaṇavasena parikaḍḍhati⁶ ti vuyhati.⁷ Saritabbaṇ⁸ hutvā cittapīṇa⁵-ārammaṇavasena gahetvā upasaṇhariyati ti saṇhariyati.

Yathā ti opammatthe nipāto. Hatthinā yāti⁹ gacchati ti hatthiyānena vā. Vā iti vikappatthe.¹⁰ Assena yāti⁹ gacchati ti assayānena vā. Goyutta-vayhādi¹¹-yānaṇ goyānaṇ, tena goyānena. Ajayānādisu pi es' eva nayo.

Itṭhavasena¹² jāto sañjāto. Ārammaṇapiyattavasena nibbatto abhinibbatto. Ārammaṇamanāpabhāvena¹³ pātulhūto. Atha vā kāmarāgavasena¹² jāto sañjāto. Kāmanandivasena nibbatto abhinibbatto. Kāmataphāvasena kāmāsinehavasena kāmaccchandavasena kāmapiṇḍhavasena ca pātulhūto ti veditabbo.

Te vā¹⁴ kāmā parihāyanā ti te vatthukāmādayo parihāyanti vigacchanti. So vā kāmehi parihāyati ti eso khattiyādi puggalo vatthukāmādikāmehi parihāyati vigacchati:

*Pubbe va maccaṇ vijahanti t hogā,
Macco dhane pubbataraṇ jahātī* ti*

evam ādisu viya.

Kathan ti kena pakārena. Tiṭṭhantass' evā¹⁵ ti dharantass' eva. Te bhoge ti te vatthukāmādayo bhoge. Rājāno vā ti pathavyādi-rājāno. Harantī ti gahetvā gacchanti, apaharanti¹⁶ vā. Corā vā ti sandhibhedādikā. Aggi vā ti dāvaggi ādi. Dahatī¹⁷ ti jhāpeti,¹⁸ bhasmīkaroti. Udakaṇ vā ti oghādi-

* Jāt. iii, 153.

¹ B °niyavayo.

² B, S pi oittaṇ; C pi satta; H °ntaṇ.

³ B omits sam.

⁵ H °ṇanaṇ.

⁷ H āyūhati.

⁹ C, S, D yāyati.

¹¹ H, B, D °taṇ vayhaṇ.

¹³ C °ṇa-sabbhāvena.

¹⁵ C gacchan°.

¹⁷ H, D dahatī.

⁴ H niyati.

⁶ H °kassati; S, C °kappati.

⁸ S, C Carī°.

¹⁰ H, D °panatthe.

¹² H adds vā.

¹⁴ H omits.

¹⁶ S aparāṇ haranti.

¹⁸ B nāseti.

udakaṇ. *Vahatī* ti gahetvā mahāsamuddaṇ pāpeti. *Appiyā vā* ti akantā amanāpā. *Dāyādā harantī*¹ ti dāyajjavirahitā assāmikā haranti.

*Nihitaṇ*² vā ti nidhānaṇ katvā ṭhapitaṇ. *Nādhigacchatī* ti na vindati, na paṭilabhati, na passatī ti attho. *Duppayuttā*³ ti visamappayogena⁴ yojitā⁵ kasivaṇijjādikammantā.⁶ *Bhijjanti* ti bhedaṇ pāpuṇanti, nappavattanti ti attho: *Bhañjanti*⁵ *rathaṇ*⁶ *ajānakā*^{7*} ti ādisu sambhavo veditabbo.

[5.] *Kule vā*⁸ *kulajjhāpako*⁹ *upparajjati* ti khattiyādikule kulaghāta¹⁰ kule antimapuriso nibbattati. *Kule vā kulaṇ-gāro* ti pi pāli. *Yo te bhoge vikirati* ti yo eso kule pacchimako te hiraññādibhoge¹¹ khepeti. *Vidhameti*¹² ti viyogaṇ karoti, dūre¹³ khipati.⁸ *Viddhaṇseti* ti vināseti,¹⁴ adassanaṇ gameti. Atha vā itthidhutto hutvā *vikirati*, surādhutto hutvā *vidhameti*,¹² akkhadhutto hutvā *viddhaṇseti*. *Vikirati* vā uppannaṇ āyaṇ¹⁵ ajānanena. *Vidhameti*¹² vissajjanamukhaṇ¹⁶ ajānanena. *Viddhaṇseti* ṭhapitaṭṭhāṇe ārakkhā-asaṇvidhānenā¹⁷ ti evam ādinā yojetabbaṇ.

Aniccatā yeva atṭhamī ti vināsabhāvo¹⁸ eva atṭhamo.¹⁹

Hāyanti ti adassanaṇ yanti. *Parihāyanti* ti na puna paññāyanti. *Paridhaṇsanti*²⁰ ti ṭhānato apagacchanti. *Pari-patanti*²¹ ti paggharanti. *Antaradhāyanti* ti antaradhānaṇ adassanaṇ gacchanti. *Vippalujjanti* ti cunnavicuṇṇā hutvā apagacchanti.

* Jat. v, 433.

¹ H haranti dāyādā.

³ H °to.

⁵ H bhijjati.

⁷ H ajānanatā.

⁹ H ghāta¹⁰ vā kulabbhāge. .

¹¹ B dhaññādi°.

¹³ H dūreti.

¹⁵ H ayaṇ.

¹⁷ S, C °apavidhā°.

¹⁹ H, D °mī.

²¹ T, S °tanti.

² T nihitaṭṭhānā.

⁴ H, D visamayo°.

⁶ H taṇ.

⁸ H omīa.

¹⁰ C, S kulajjhāpako.

¹² H °matī.

¹⁴ H, B, D nāseti.

¹⁶ H, D, C °sukhaṇ.

¹⁸ H, D °bhāvena.

²⁰ T °senti.

*Tiṭṭhante va te bhogā*¹ ti tesaṇ dhanānaṇ² ṭhitakāle: *Tiṭṭhante nibbute*³ *cā** ti evaṃ ādisu viya. So ti so bhogasāmiko puggalo. *Cavatī* ti⁴ devalokato. *Maratī* ti⁴ manussalokato. *Vippalujjati* ti⁴ nāga-supañṇādilokato.

Atha vā *hāyati* dhaññakotṭhāgāravasena; *parihāyati* dhanakotṭhāgāravasena; *paridhaṇṣati* balivadda-hatthi-assādivasena; *paripaṭati* dāsiddāsavasena; *antaradhāyati* dārabharaṇavasena;⁵ *nassati* udakādivasena ti evaṃ eke vaṇṇayanti.

Ayomayenā ti kāḷalohādi-nibbattena; *sallenā* ti kaṇḍena.⁶ *Aṭṭhimayenā* ti manussatṭhiṇ ṭhapetvā avasesena. *Dantamayenā* ti hatthidantamayena.⁷ *Visāṇamayenā* ti govissāṇādinā. *Kaṭṭhamayenā* ti veḷukaṭṭhādinā. *Viddho* ti vuttappakārasallānaṇ aññatarena⁸ pahato. *Ruppati* ti vikirati,⁹ vikāraṇ āpajjati. *Kuppati* ti calati, kopaṇ uppādeti. *Ghaṭṭiyati* ti ghaṭṭito¹⁰ hoti. *Pīṭiyati* ti pī ḷito hoti. Laddhappahāro *kuppati*; tatiyadivase salākaṇ pavesetvā dhovanakāle *ghaṭṭiyati*; khārappadāne *pīṭiyati*. Pahāradhovane vā *ruppati*; tasmiṇ dukkhuppāde¹¹ *kuppati*; salākappavesane *pīṭiyati*; khārappadāne¹² *ghaṭṭiyati* ti evaṃ eke vaṇṇayanti.

*Byādhito*¹³ ti laddhappahāro hutvā pīḷito. *Domanassito* ti domanassappatto. *Viparināmaññathābhāvā* ti pakatibhāvaṇ jahitvā aññathābhāvaṇ upanītena. Antososi soko ca, vācāvippalāpo *paridevo* ca, kāyapīḷanādi *dukkhañ* ca, cittapīḷanādi *domanassañ* ca, bhuso āyāso *upāyāso* ca, ete vuttappakārā sokādayo uppajjanti, samudācāraṇ gacchanti.

Tatiyagāthāya¹⁴ saṅkhepattho: Yo pana ime kāme tattha chandarāgavikkhambhanavasena vā samucchadena vā attano pādena *sappassa sirāṇ* viya *parivajjeti*, so bhikkhu sabbalokaṇ

* Dhpa. iii, 253.

¹ H, B, D bhoge.

² H nibbatte.

³ D dārābhavana°.

⁴ B, C °dantādinā.

⁵ B tudati.

⁶ C °pādane.

⁷ H Vyathito.

⁸ C, S bhogānaṇ.

⁹ H omits.

¹⁰ B pakatikaṇ°.

¹¹ H, D, S aññatarañña°.

¹² H ghaṭṭito.

¹³ H khāraṇe.

¹⁴ S, C °yaṇ.

visaritvā¹ t̥hitattā *loke visattikāsaṅkhātāṇ* taṇhaṇ *sato*² hutvā *samativattatī* ti.

[6.] *Yo* ti vibhajitabbapadaṇ. *Yo yādiso* ti ādīni tassa vibhajanapadāni.³ Ettha ca yasmā *yo* ti atthapadaṇ, tañ ca aniyamena puggalaṇ dīpeti, tasmā tassa atthapadaṇ⁴ dassento aniyamena puggaladīpakaṇ yo-saddam eva āha. Tasmā ettha evam attho veditabbo: *yo* ti yo koci [ti vuttaṇ];⁵ yasmā so yo koci nāma⁶ yaṇliṅga⁷-yathāyutta⁸-yathāvihita⁹-yathāpakāra¹⁰-yaṇṭhānappatta¹¹-yaṇḍhammasamannāgata¹²-vasena eten' ākārena paññāyati, tasmā taṇ atthaṇ¹³ nāpetuṇ taṇ pabhedāṇ pakāsento *yādiso* ti ādim āha.

Tattha *yādiso* ti liṅgavasena yādiso vā tādiso vā hotu, dīgho vā rasso vā kālo vā odāto vā maṅguracchavī vā kiso vā thūlo vā ti attho. *Yathāyutto* ti yogavasena yena vā tena vā yutto hotu, navakammappayutto¹⁴ vā uddesayutto vā vāsadhura-yutto vā ti attho. *Yathāvihito* ti yathāṭhapito, navakammā-dhiṭṭhāyakādivasena.¹⁵ *Yathāpakāro* ti yathāpakārena patiṭṭhito, parināyakādivasena.¹⁶ *Yaṇṭhānappatto*¹⁷ ti yaṇ ṭhānantaṇ patto, senāpati-setṭhiṭṭhānādivasena. *Yaṇḍhammasamannāgato* ti yena dhammena upagato¹⁸ dhutaṇḍgādivasena.

Vikkhambhanato vā ti upacārappaṇāsamādhīhi kilesānaṇ dūrikaraṇato vā, ghaṭappahārena sevālānaṇ viya. *Samucchedato* vā ti puna appavattaṇ¹⁹ katvā accantato maggena kilesānaṇ ucchinnaṇmūlato pahānavasena samucchedato vā.

Atṭhikaṅkalūṇamā kāmā ti ādīni ekādasapadāni vipassanāvasena vuttāni. *Buddhānussatiṇ bhāvento pī*²⁰ ti ādīni ca *Maraṇānussatiṇ bhāvento pī*; *upasaṇānussatiṇ bhāvento pī*

¹ H, B, D vipphāretvā.

² H, D catto.

³ H vibhajja°.

⁴ H, D, S atthaṇ.

⁵ B, C omit.

⁶ All MSS. nāma so; and H, D add evassa; S, B, C add avassaṇ.

⁷ All MSS. omit yaṇ.

⁸ B omits; others have yutti.

⁹ H, D, S °taṇ.

¹⁰ All MSS. °raṇ.

¹¹ H yathānayaṇ.

¹² H saddhamma°; D omits the same.

¹³ H, S, D tattha.

¹⁴ H, B, D °kammayutto.

¹⁵ H °ṭhāyika°.

¹⁶ H parisa°.

¹⁷ H yaṇ ṭhānaṇ.

¹⁸ H upā°.

¹⁹ H, D °ttiṇ.

²⁰ H omits.

ti imāni ca upacārajjhānavasena vuttāni. *Āṇāpānasatiṃ bhāvento pi; kāyagatāsatiṃ bhāvento pi; paṭhamajjhānaṃ bhāvento pi* ti ādīni nevasaññānāsaññāyatanaśamāpattiṃ bhāvento pi ti pariyosānāni appaṇājjhānavasena vuttāni.

Tattha *aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā* ti sunikkantaṃ¹ nimmaṇṣa-lohitamakkhitaṃ² *aṭṭhikaṅkalaṃ*³ upamā etesan kāmānaṃ ti *aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā*. *Appassādatṭhenā* ti “appaṇaṃ parittaṃ sukhassādaṃ; ādīnava ettha bhūyo” ti dassanaṭṭhena.

Passanto ti: *yāvad eva ca pana so kukkuro kilamathassa vighātassa bhāgī assā** ti nānacakkhunā passanto. *Parivajjēti* ti dūraṃ gameti. Vuttaṃ h’ etaṃ Bhagavatā: *Seyyathā pi, gahapati, kukkuro jighacchādubbalyapareto goghātakasūnaṃ paccupaṭṭhito assa; tam enaṃ dakkh’ goghātako vā goghātakantevasī vā aṭṭhikaṅkalaṃ sunikkantaṃ nimmaṇṣalohitamakkhitaṃ paccupaṭṭhēyya; taṃ kim maññasi gahapati, api nu so kukkuro amuṃ aṭṭhikaṅkalaṃ sunikkantaṃ nimmaṇṣalohitamakkhitaṃ² palikkhādanto⁴ jighacchādubbalyaṃ paṭivineyyā ti? No h’ etaṃ Bhante. Taṃ kissa hetu? Aduṃ⁵ hi Bhante, aṭṭhikaṅkalaṃ sunikkantaṃ nimmaṇṣalohitamakkhitaṃ² yāvad eva ca pana so kukkuro kilamathassa vighātassa bhāgī assā ti. Evam eva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati: *Aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā vuttā Bhagavatā, bahudukkhā bahupāyāsā; ādīnava ettha bhūyo ti; evam etaṃ yathābhūtaṃ samappaññāya disvā yā ’yaṃ upekkhā nānattā nānattasitā, taṃ abhinivajjetvā, yā ’yaṃ upekkhā ekattā ekattasitā, yattha sabbaso lokāmisūpādānā aparisesā nirujjhanti, tam eva upekkhaṃ bhāveti** ti.*

Gijjhādīhi sādharmaṇaṃ maṇṣapesi upamā etesan ti *maṇṣapesūpamā*. Bahūnaṃ sādharmaṇatṭhena⁶ *bahusādhāraṇā*.

Ādittaṃ tiṇukkaṃ upamā etesan ti *tiṇukkūpamā*. *Anudhanaṭṭhena* ti hatthādijhāpanatṭhena.

* M. i, 365.

¹ H, B, D °kanta.

² C °likaṃ.

³ H, D amuṃ.

⁴ H °khittaṃ.

⁵ S, C pari°.

⁶ C °raṇā.

Sādhikaporisappamāṇā vitaccikānaṃ vitadhūmānaṃ aṅgārānaṃ pūrā aṅgārakāsu upamā etesaṃ ti *aṅgārakāsūpamā*. *Mahāpariḷāhatthenā* ti mahantaparitāpanatthena.¹

Ārāmarāmaṇeyyādikaṃ supinaṃ upamā etesaṃ ti *supinakūpamā*. *Ittarapaccupattihānatthenā* ti appakālaṃ² upagantvā³ tiṭṭhanatthena.

Yācītena laddha-yānādibhaṇḍaṃ upamā etesaṃ ti *yācītakūpamā*. *Tāvakālikatthenā* ti amibandhanatthena.

Sampannaphalarukkho upamā etesaṃ ti *rukkhaphalūpamā*. *Sambhañjana*⁴-*pariḷ hañjanatthenā*⁴ ti sākhaḥbhañjanatthena⁴ ca samantato bhañjitvā⁵ rukkhapātanaatthena ca.

Asi ca sūpaṇṇ⁶ ca upamā etesaṃ ti *asisūṇṇūpamā*. *Adhikuṭṭhanatthenā* ti chindanaatthena.

Sattisūlaṃ upamā etesaṃ ti *sattisūlūpamā*. *Vinivijjhanatthenā* ti nibbaṭṭetvā⁷ gamanaatthena.

Bhayaajananaatthena sappasiraṃ upamā etesaṃ ti *sappasirūpamā*. [7.] *Sappaṭiḷ hayatthenā* ti saha⁸ abhimukhe⁹ bhaṭṭatthena.

Dukkhaajananaṃ aggikkhandhaṃ upamā etesaṃ ti *aggikkhandhūpamā*. *Mahābhitāpanatthenā*¹⁰ ti mahanta-abhitāpatāya,¹¹ pariḷāha¹²-uppādanaatthena¹³ kāmaṃ parivajjettī¹⁴ ti.

Vuttaṇṇ h' etaṃ: *Seyyathā pi gahapati, gijjho vā kāko*¹⁵ *vā kulalo vā*¹⁶ *maṇṣapesiṃ ādāya udḍeyya*,¹⁷ *tam enaṃ gijjhā pi kākā*¹⁸ *pi kulalā pi anuṣatitvā anuṣatitvā vitaccheyyuṃ, virājeyyuṃ*.¹⁹ *Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, sace so gijjho vā kāko*¹⁵ *vā kulalo vā taṃ maṇṣapesiṃ na khippam eva paṭinissajjeyya, so tato-nidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya, maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ ti?* *Evam bhante. Evam eva kho, gahapati, ariyasū-*

¹ H mahā°; B mahantena°.

² H °vāna.

³ H bhajjitvā.

⁴ S, B, C nipatetvā.

⁵ H, D °khena.

⁶ H °aggitāpiya; S, D, C °aggitāpa°.

⁷ H, D, B piḷā.

⁸ B °jetvā.

⁹ H adds taṃ.

¹⁰ S, C, M kaṅkā.

¹¹ H appatvāna.

¹² H °bhajja°.

¹³ H, B sūṇṇā.

¹⁴ H, D samaṇ.

¹⁵ C, D mahaggi°; H °tāpat°.

¹⁶ H adds ti.

¹⁷ C, S, M kaṅko.

¹⁸ S daṇḍeeyya.

¹⁹ C viguccheyyuṃ.

vako iti paṭicañsikkhati: Maṇsapesūpamā kāmā vuttā Bhagavatā . . . pe . . . tam ev' upekkhaṇ bhāveti.*

Seyyathā pi, gahapati, puriso ādittāṇ tiṇukkhaṇ ādāya paṭi-vātaṇ gaccheyya, taṇ kiṇ maññasi, gahapati, sace so puriso taṇ ādittāṇ tiṇukkhaṇ na khippam eva paṭinissajjeyya, tassa sū ādittā tiṇukkā hatthaṇ vā ḍaheyya, bāhaṇ vā ḍaheyya, aññatarāṇ vā aṅgapaccaṅgaṇ ḍaheyya; so tato-nidānaṇ maraṇaṇ vā nigaccheyya maraṇamattaṇ vā dukkhaṇ ti? Evam Bhante. Evam eva kho gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati: Tiṇukkūpamā kāmā vuttā Bhagavatā, bahudukkhā bahupāyāsā . . . pe . . . tam ev' upekkhaṇ bhāveti.*

Seyyathā pi, gahapati, aṅgārākāsu sādhikaporisā, pūrā aṅgārānaṇ vītaccikānaṇ vītadhūmānaṇ. Atha puriso āgaccheyya jīvītukāmo amaritukāmo sukhakāmo dukkhapaṭikkūlo. Tam enaṇ dve balavantā purisā nānābāhāsu gahetvā aṅgārākāsuṇ upakaddheyyuṇ. Taṇ kiṇ maññasi, gahapati, api nu so puriso iti c' iti c' eva¹ kāyaṇ sannāmeyyā ti? Evam bhante. Taṇ kissa hetu? viditañ hi, bhante, tassa purisassa:² “imañ ce ahaṇ aṅgārākāsuṇ patissāmi, tato-nidānaṇ maraṇaṇ vā nigacchāmi maraṇamattaṇ vā dukkhaṇ” ti. Evam eva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati: Aṅgārākāsūṇamā kāmā vuttā Bhagavatā . . . pe . . . tam ev' upekkhaṇ bhāveti.†

Seyyathā pi, gahapati, puriso supinakaṇ passeyya āramāṇaṇeyyakaṇ vanarāmaṇeyyakaṇ bhūmirāmaṇeyyakaṇ pokkharāṇīrāmaṇeyyakaṇ; so paṭibuddho na kiñci passeyya. Evam eva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati: Supinakūpamā kāmā vuttā Bhagavatā . . . pe . . . tam ev' upekkhaṇ bhāveti.†

Seyyathā pi, gahapati, puriso yācitakaṇ bhogaṇ yācitvā yānaṇ āruheyya³ pavaramaṇikuṇḍalaṇ; so tehi yācitakehi bhogehi⁴

* M. i, 364.

† M. i, 365.

¹ S, C iti pi tañ ce.

² C omits.

³ H, B, D voroheyya; S, C āropeyya; M poroseyyaṇ (Com. on M. 'poroseyyan' ti purisānucchavikaṇ yānaṇ).

⁴ B, C omits.

*purakkhato*¹ *parivuto antarāpanaṇ paṭipajjeyya. Tam enaṇ jano disvā evaṇ vadeyya : bhogī vata bho puriso ! Evaṇ kira bhogino bhogāni*² *bhuñjantī ti. Tam enaṇ sāmikā yattha yatth' eva sāni*³ *passeyyuyy* ⁴*[tattha tatth' eva sāni hareyyuyy.]*⁴ *Taṇ kiṇ maññasi, gahapati, alaṇ nu kho tassa purisassa añña-thattāyā ti ? No*⁵ *h' etaṇ*⁵ *bhante. Taṇ kissa hetu ? Sāmino hi bhante sāni*³ *harantī ti. Evam eva kho, gahapati, ariyasā vako iti paṭisañcikkhati : Yācitakūpamā kāmā vuttā Bhagavatā . . . pe . . . tam ev' upekkhaṇ bhāveti.**

*Seyyathā pi, gahapati, gāmassa vā nigamassa vā avidūre tibbo*⁶ *vanasaṇḍo. Tatr' assa rukkhho sampannaphalo ca upapannaphalo ca ; na c' assa*⁷ *kānīci*⁸ *phalāni bhūmiyaṇ patitāni. Atha puriso āgaccheyya phalatthiko phalagavesī phalapariyesanaṇ caramāno. So taṇ vanasaṇḍaṇ ajjhogaḥetvā taṇ rukkhhaṇ passeyya sampannaphalaṇ ca upapannaphalaṇ ca. Tassa evam assa : “ayaṇ*⁹ *kho*⁹ *rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo ca, natthi ca*¹⁰ *kānīci*¹¹ *phalāni bhūmiyaṇ patitāni ; jānāmi kho panāhaṇ rukkhhaṇ ārohituṇ ; yan nūnāhaṇ imaṇ rukkhhaṇ āruhitvā yāvadatthaṇ ca khādeyyaṇ, ucchaṅgaṇ ca pūreyyaṇ” ti. So taṇ rukkhhaṇ āruhitvā yāvadatthaṇ ca khādeyya, ucchaṅgaṇ ca pūreyya. Atha duttiyo puriso āgaccheyya, phalatthiko phalagavesī, phalapariyesanaṇ caramāno, tiṇhaṇ kuṭhāriṇ ādāya. So taṇ vanasaṇḍaṇ ajjhogaḥetvā taṇ rukkhhaṇ passeyya sampannaphalaṇ ca upapannaphalaṇ ca ; tassa evam assa : “Ayaṇ kho rukkhho sampannaphalo ca upapannaphalo ca ; natthi ca kānīci phalāni bhūmiyaṇ patitāni ; na kho panāhaṇ jānāmi rukkhhaṇ ārohituṇ,¹² yan nūnāhaṇ imaṇ rukkhhaṇ mūlato chetvā yāvadatthaṇ ca khādeyyaṇ, ucchaṅgaṇ ca pūreyyaṇ” ti. So taṇ rukkhhaṇ mūlato chindeyya. Taṇ kiṇ*

* M. i, 366.

¹ H, D parikkhitto.

² H sāniṇ ; B tāni.

³ M Evam.

⁴ M c' assu.

⁵ H Tibbo kho ayaṇ.

¹⁰ H omits.

¹² S, C add jānāmi rukkhhaṇ chindituṇ.

² H, C bhoge.

⁴⁻⁴ H omits.

⁶ H, D mahā.

⁸ H adds pi.

¹¹ H kāni pi.

*maññasi, gahapati, asu yo¹ puriso paṭhamañ² rukkhaṇ ārūḷho, sace so na khippam eva oroheyya, tassa so rukkho papatanto hatthaṇ vā bhañjeyya, pādaṇ vā bhañjeyya, aññatarañ vā aṅgapaccaṅgaṇ bhañjeyya; so tato-nidānaṇ maraṇañ vā nigaccheyya, maraṇamattaṇ vā dukkhaṇ ti? Evam bhante. Evam eva kho gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati: Rukkha-phalūpamā kāmā vuttā Bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnava ettha bhīyo ti. Evam etaṇ yathābhūtaṇ sammappaññāya disvā, yā 'yaṇ upekkhā nānattā nānattasitā, taṇ abhini-vajjetvā, yā 'yaṇ upekkhā ekattā ekattasitā, yattha sabbaso lokā-misūpādānā aparisesā nirujjhanti, tam ev' upekkhaṇ bhāveti³ ti.**

Evañ aṭṭhikaṅkalādi - aggikkhandhūpama - pariyosānānato vipassanaṇ dassetvā idāni upacārasamādhin dassento⁴ *Buddhānussatiṇ bhāvento* ti ādim āha.

Tattha punappunaṇ uppajjanato sati eva *anussati*. Pavattitabbatṭhānamhi yeva ca pavattattā saddhāpabbajitassa kulaputtassa anurūpā sati ti pi *anussati*. Buddhaṇ ārabbhā uppannā *anussati Buddhānussati* Arahattādi-Buddhagūṇārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ; taṇ⁵ *Buddhānussatiṇ Bhāvento* ti vaḍḍhento brūhento.

Dhammaṇ ārabbhā uppannā *anussati dhammānussati*. Svākkhātātādi-dhammagūṇārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Saṅhaṇ ārabbhā uppannā *anussati saṅghānussati*. Supaṭipannatādi⁶-saṅhagūṇārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Sīlaṇ ārabbhā uppannā *anussati sīlānussati*. Attano akhaṇḍatādi-sīlagūṇārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Cāgaṇ ārabbhā uppannā *anussati cāgānussati*. Attano muttacāgatādi-cāgagūṇārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Devatā ārabbhā uppannā *anussati devatānussati*. Devatā

* M. i, 366.

¹ M adds so; H amuṇ so.

² H bhāvaya°.

³ H omits.

⁴ C sampannaphalaṇ.

⁵ B anuyutto.

⁶ H omits tā.

sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Ānāpāṇe ārabba uppannā anussati *ānāpāṇasati*. Ānāpāṇanimittārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Maraṇaṇ ārabba uppannā sati *maraṇasati*. Ekabhava-pariyāpanna-jīvitindriyupacchedasaṅkhāta-maraṇārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Kucchitānaṇ kesādīnaṇ paṭikkūlānaṇ āyattā ākarattā kāyo ti saṅkhaṇ gate sarīre gatā pavattā, tādisaṇ¹ vā kāyaṇ gatā,² sati³ kāyagatasati ti vattabbe rassaṇ akatvā *kāyagatasati* ti vuttaṇ. Kesādisu kāyakotṭhāsesu paṭikkūlanimit-tārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Upasamaṇ ārabba uppannā anussati *upasamānussati*. Sabbadukkhūpasamārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Vitakka - vicāra - pīti - sukha - cittekaggaṭṭāsampayuttaṇ *paṭhamajjhānaṇ bhāvento*; pīti-sukha-cittekaggaṭṭāsampayuttaṇ *dutiyajjhānaṇ bhāvento*; sukha-cittekaggaṭṭāsampayuttaṇ *tatiyajjhānaṇ bhāvento*; upekkhā-cittekaggaṭṭāsampayuttaṇ *catutthajjhānaṇ bhāvento* . . . pe . . . *nevasaññānāsaññāyatanaṇ bhāvento* pi kāme parivajjeti ti vikkhambhanappahānaṇ dassetvā idāni samucchedena kāmānaṇ pahānaṇ dassetuṇ *soṭāpattimaggaṇ bhāvento* pi ti ādim āha.

Tattha maggasotassa āpajjanaṇ soṭāpatti; soṭāpattiyā maggo *soṭāpattimaggo*. *Apāyagamanīye kāme* ti yehi⁴ apāyaṇ gacchanti⁵ te apāyagamanīye kāme samucchedato *soṭāpattimaggaṇ bhāvento* parivajjeti.

Paṭisandhivasena sakiṇ eva imaṇ lokaṇ āgacchatī ti saka-dāgāmī; tassa maggo *sakadāgāmimaggo*; taṇ maggaṇ *bhāvento*. *Oḷārike* ti pariḷāhappatte.⁶

Paṭisandhivasen' eva kāmabhavaṇ nāgacchatī ti anāgāmī; tassa maggo *anāgāmimaggo*; taṇ maggaṇ⁷ *bhāvento*. *Anusahagata* ti sukhumabhāvappatte.

Kilesehi ārakattā, kilesārīnaṇ hatattā, saṅsāracakkassa arānaṇ hatattā, pāpakaraṇe rahābhāvā, paccayādīnaṇ ara-

¹ H sarīraṇ.

² C, S omit from tādisaṇ.

³ S, C add kāyagatasati.

⁴ H, D ye.

⁵ H gamayanti.

⁶ B pariyutthānap°.

⁷ H, S, D omit.

hattā ca arahañ; arahato bhāvo arahattañ. Kiñ tañ? Arahattaphalañ. Arahattassa maggo arahattamaggo; tañ arahattamaggañ bhāvento. Sabbena sabbān ti sabben' ākārena sabbāñ. Sabbathā sabbān ti sabbappakārena sabbāñ. Ase-saṇ¹ nissesaṇ ti niravasesaṇ khandhamattam pi atthapetvā. Atha vā: Sabbena sabbāñ mūlavasena; sabbathā sabbāñ ākāra-nippadesavasena; asesāṇ¹ nissesaṇ bhāvanānippadesavasena. Tathā purimena duc-caritābhāvena; dutiyena pariyuṭṭhānābhāvena; tatiyena anusayābhāvena. Evam eke vaṇṇayanti.

Sappo vuccati ahi ti yo koci saranto gacchati. Ken' atthenā ti kena atthena. Saṇsappanto gacchati ti sammā² saṇsaranto³ gacchati ti sappo. [8.] Bhujanto ti vaṇkavaṇko⁴ hutvā gacchati. Pannasiro ti nipannasiro⁵ hutvā. Sirena supatī ti sīsaṇ bhogantare katvā supanabhāvena⁶ sirasā⁷ supatī ti sirīsapo. Bile sayatī ti bilāsayo; bilasayo ti pi pāli; tañ sundarañ. Guhāyaṇ seṭi ti guhāsayo. Dāṭhā tassa āvudho ti tassa sappassa duve dāṭhā paharaṇasatthasaṅkhāto āvudho. Visāṇ tassa ghoran ti tassa sappassa vyāpakasaṅkhātaṇ⁸ visaṇ dāruṇaṇ kakkhalaṇ. Jivhā tassa duvidhā ti tassa sappassa dve⁹ jivhā. Dvīhi jivhāhi rasaṇ sāyati ti duvidhāhi jivhāhi rasaṇ jānāti, assādaṇ vindati, sādīyati.

Jivituṇ kāmayatī ti jivitukāmo. Amarituṇ¹⁰ kāmayatī ti¹¹ amaritukāmo. Sukhaṇ kāmayatī ti sukhakamo. Dukkhapatik-kūlo ti dukkhaṇ anicchamāno. Pādenā ti attano pādena. Sappasiraṇ ti sappassa sīsaṇ.

Vajjeyyā ti purato vajjeyya; vivajjeyyā ti tassa pahāṇena;¹² parivajjeyyā ti samantato; abhinivajjeyyā ti catuhatthap-pamāṇena.

Atha vā: purimena purato;¹³ dutiyatatiyena dvīhi passehi; catutthena pacchato. Kāme pana appattassa pariyesana-mūla-dukkhavatthubhāvena vajjeyya; pattassa ārakkhamūla-

¹ H asesā.

² S, C saṇkaranto.

³ S pannasīlo; C pannasīso.

⁴ C omits.

⁵ B dvedhā.

⁶ H omits.

⁷ H, S, D sīsaṇ.

⁸ H, S, D, C yasmā.

⁹ H vaṇko vaṇko; D °vaṇkako.

¹⁰ H, S, D susira°.

¹¹ H byāmappasāṇ°.

¹² H evaṇ.

¹³ H, S, D paharaṇena.

dukkhavatthubhāvena *vivajjeyya*; aññāṇa¹-parilāha²-dukkhavatthubhāvena *parivajjeyya*; vināsamukhe piyavippayoga-dukkhavatthubhāvena *abhinivajjeyyā* ti evam eke vaṇṇayanti.

Rañjanavasena *rāgo*. Visayesu³ sattānaṃ anu⁴ nayanato *anunayo*. Anurujjhati ti *anurodho*; kāmeti ti attho. Yattha katthaci bhavē⁵ sattā etāya nandanti, sayañ vā nandatī ti *nandi*; nandi ca sā rañjanatthena *rāgo* cā ti *nandirāgo*. Tattha ekasmiṃ ārammaṇe sakiṃ uppannā taṇhā *nandi*; punappunaṃ uppajjamānā *nandirāgo* ti vuccati.

Cittassa sārāgo ti yo hetthā balavarañjanatthena sārāgo ti vutto, so na⁶ sattassa,⁷ cittass' eva sārāgo ti attho.

Īcchati etāya ārammaṇānī ti *icchā*. Bahalakilesabhāvena mucchanti etāya pāṇino ti *mucchā*. Gilitvā pariniṭṭhapetvā gahaṇavasena *ajjhosānaṃ*. Iminā sattā gijjhanti, gedhaṃ āpajjanti ti *gedho*. Bahalaṭṭhena vā⁸ *gedho*.⁹ *Gedhaṃ vā pana vanasaṇḍan*^{10*} ti hi⁸ bahalaṭṭhen' eva¹¹ vuttaṃ. Anantaraḥ padāṃ upasaggena vaddhitaṃ. Sabbato-bhāgena vā *gedho* ti *paligedho*. Sajjanti etenā ti *saṅgo*. Lagganatthena vā *saṅgo*. Osīdanatthena *paṅko*.

Ākaḍḍhanavasena *ejā*. *Ejā imaṃ purisaṃ parikaḍḍhati tassa tass' eva bhavassa abhinibbattiyaṃ*† ti hi vuttaṃ. Vañcanatthena *māyā*.

Vatṭasmiṃ sattānaṃ jananaṭṭhena *janikā*. *Taṇhā janeti purisaṃ*; *cittam assa vidhāvaṭṭi*‡ ti hi vuttaṃ. Dukkheṇa saṃyojayamānā janeti ti *sañjananī*.

Ghaṭṭanatthena¹² *sibbanī*. Ayaṃ hi vatṭasmiṃ satte cuti-paṭisandhivasena sibbati ghaṭṭeti¹² tunṇakāro viya pilotikāya pilotikaṃ; tasmā ghaṭṭanatthena¹² *sibbanī* ti vuttā.

* A. i, 154, with mahā for pana.

† D. Sakkapañha.

‡ S. i, 37.

¹ H ñāṇa.

² D paṭilābha.

³ H, D visaye.

⁴ H, S double.

⁵ H, D gavesantā.

⁶ H, B, D omit.

⁷ H, B, D tassa tassa.

⁸ H omits.

⁹ H, D paligedho.

¹⁰ H Gedhanaṃ saṇḍan.

¹¹ H bahalakat°.

¹² H ghaṭṭi°.

Anekappakāraṇ visayaajālaṇ taṇhāvipphandaṇābhiniveśa-saṅkhātāṇ vā jālaṇ assā atthī ti *jālinī*.

Ākaḍḍhanatthena sīghasotā saritā viyā ti *saritā*, allatthena vā *saritā*; vuttaṇ h' etaṇ:

Saritāni sinehitāni ca

*Somanassāni bhavanti jantuno** ti.

Allāni c' eva siniddhāni cā ti ayaṇ h' ettha attho.

Anayavyasanāpādanatthena kummānubandhasuttakaṇ¹ viyā ti *suttaṇ*: vuttaṇ h' etaṇ: *Suttaṇ ti kho bhikkhave nandirāgass' etaṇ adhvacaṇaṇ*† ti.

Rūpādisu vitthatatthena *visaṭṭā*.² Tassa tassa paṭilābhatthāya satte³ āyūhāpeti⁴ ti *āyūhanī*. Ukkhaṇṭhituṇ appadānato sahāyatthena *dutiyā*. Ayaṇ hi sattānaṇ vaṭṭasmiṇ ukkhaṇṭhituṇ na deti, gatagatatthāne piyasahāyo viya abhiraṇāpeti; ten' eva⁵ vuttaṇ:

Taṇhādutiyo puriso, dīgham addhāna saṇsaraṇ

Itthabhāvaññathābhāvaṇ, saṇsāraṇ nātivattaṭi ti.‡

Paṇidhānavasena *paṇidhi*. *Bhavanettī* ti bhavarajju; etāya hi sattā rajjuyā gīvāya baddhā goṇā viya icchiticchitaṭṭhānaṇ niyanti.

Taṇ taṇ ārammaṇaṇ vanati, bhajati, allīyati ti *vanaṇ*. *Vanatho* ti byañjanaṇa padaṇ vaḍḍhitaṇ. Anatta-dukkhānaṇ vā samuṭṭhāpanatthena ca gahanatthena ca vanaṇ viyā ti *vanaṇ*. Balavataṇhāy' etaṇ nāmaṇ. Gahanataratthena pana⁶ tato balavatarā *vanatho* nāma. Tena vuttaṇ:

Vanaṇ chindatha, mā rukkhaṇ;

Vanato jāyate bhayaṇ.

Chetvā vanaṇ ca vanathaṇ ca

Nibbanā hottha bhikkhavo§ ti.

* Dhp. 341.

† S. ii, 227.

‡ A. ii, 10; Itv. 15th and 105th suttas; Sn. 740.

§ Dhp. 283.

¹ H °mānaṇ bandha°.

² H, D *visaṭṭā*.

³ S *sattā*.

⁴ S *āyūṇ°*.

⁵ H *tena*.

⁶ H, B *omī*.

Santhavavasena *santhavo*; saṅsaggo ti attho. So duvidho taṇhāsanthavo ca mittasanthavo ca; tesu idha taṇhāsanthavo adhippeto. Sinehanavasena *sneho*.¹

Ālayakaraṇavasena apekkhatī ti *apekkhā*. Vuttam pi c' etaṇ: *Imāni ca te deva caturāsīti-nagarasahassāni Kusāvati-rājadhānīpamukhāni*; ettha deva, chandaṇ janehi; jīvite *apek-khaṇ karohī** ti; ālayaṇ karohī ti ayañ h' ettha attho.

Pāṭiekkē pāṭiekkē ārammaṇe bandhati, nātakatthena vā pāṭiekkō bandhū² ti² pi *paṭibandhu*.³ Niccasannissitatthena pi sattānaṇ taṇhāsamā⁴ bandhu nāma natthi.

Ārammaṇānaṇ asanato *āsā*; ajjhottharaṇato c' eva tittin⁵ anupagantvā⁶ paribhuñjanato cā ti attho. Āsiṇsanavasena *āsiṇsanā*. Āsiṇsitabhāvo *āsiṇsitattaṇ*.

Idāni tassā pavattitṭhānaṇ dassetuṇ rūpāsā ti ādi vuttaṇ. Tattha āsiṇsanavasena āsāya atthaṇ gahetvā rūpe āsā rūpāsā ti⁷ evaṇ nava pi padāni veditabbāni. Ettha ca⁸ purimāni pañca⁹ pañcakāmaguṇavasena vuttāni; parikkhāralobbhava-sena chaṭṭhaṇ; taṇ visesato pabbajitānaṇ; tato parāni tīni atittiyavatthuvaseṇa¹⁰ gahaṭṭhānaṇ; na hi tesāṇ dhana-putta-jīvitehi piyatarāṇ atthi.

“Aduṇ¹¹ mayhaṇ, idaṇ mayhan” ti vā, “asukena me idaṇ dinnaṇ, idaṇ na¹² dinnaṇ” ti vā evaṇ satte jappāpetī ti *jappā*. Parato dve padāni upasaggēna vaḍḍhitāni. Tato paraṇ aññen' ākārena vibhajituṇ āradḍhattā puna *jappā* ti vuttaṇ. Jappanākāro *jappanā*. Jappitabhāvo *jappitattaṇ*.

Punappunaṇ visaye¹³ luppati¹⁴ ākaḍḍhatī ti lolupo. Lolupassa bhāvo *loluppaṇ*.¹⁵ Loluppākāro *loluppāyanā*. Loluppa-samaṅgino bhāvo *loluppāyitattaṇ*.

* D. Mahā-Sudassana (ii, 190).

¹ H, D *sineho*.

² S, C *bandhati* ti; D *bandho* ti.

⁴ H °*saha*.

⁶ *All MSS.* *anupagantvā*.

⁸ H, B, D *omit*.

¹⁰ H, B *akappiya*°; *atippiya*°(?)

¹² C, S *omit*.

¹⁴ H *lūpati*; B *vilupati*.

³ T, C, D °*bandhā*.

⁵ H, B, D *omit*.

⁷ H, D *omit*.

⁹ H, S, D *omit*.

¹¹ S, C *idaṇ*.

¹³ B *omīte*.

¹⁵ C, S °*pitattaṇ*.

*Pucchañcikatā*¹ ti yāya taṇhāya lābhatṭhānesu pucchaṇ cālayamānā² sunakhā viya kampamānā vicaranti, tassā kampana³-taṇhāya nāmaṇ. ⁴Sādhu manāpamanāpe visaye kāmēti ti sādhu kamyo;⁵ tassa bhāvo *sādhukamyatā*.

Mātā mātucchā ti⁶ ādike ayuttatṭhāne rāgo *adhammarāgo*.
Yuttatṭhāne pi balavā hutvā uppannalobho⁷ *visamalobho*.
Rāgo⁸ *visaman** ti ādivacanato yuttatṭhāne vā ayuttatṭhāne⁹
vā⁹ uppanno chandarāgo adhammatthena *adhammarāgo*,
visamatthena *visamalobho* ti ca veditabbo.

Ārammaṇānaṃ nikāmanavasena *nikanti*. Nikāmanākāro
nikāmanā.

Vatthussa¹⁰ patthayanavasena¹¹ *patthanā*; pihāyanavasena *pihanā*. Sutthu patthanā *sampatthanā*.

Pañcasu kāmagaṇesu taṇhā kāmataṇhā. Rūpārūpabhavesu taṇhā bhavataṇhā. Uccedasaṅkhāte vibhave taṇhā [9] vibhavataṇhā. Suddhe¹² rūpabhavasmiṃ yeva taṇhā rūpataṇhā. Arūpabhave taṇhā arūpataṇhā. Uccedaditṭhisahagato vā¹⁰ rāgo, nirodhe vā⁹ taṇhā nirodhataṇhā. Sadde taṇhā saddataṇhā. Gandhataṇhādīsu pi es' eva nayo.

Oghādayo vuttatthā va. Kusaladhamme āvaratī ti *āvara-*
naṇ; chādanavasena *chadanāṇ*. Satte vaṭṭasmiṃ bandhatī¹³ ti
bandhanāṇ.¹³ Cittāṇ upagantvā kilesetī¹⁴ kiliṭṭhāṇ karotī ti
upakkilesa. Thāmagatatthena anu¹⁵ anu setī ti *anusayo*.

Uppajjamānaṃ¹⁶ cittaṃ pariyutthāti ti *pariyutthānaṃ*; up-
pajjitun appadānena kusalācāraṃ¹⁷ gaṇhāti ti attho. *Corā*
magge pariyutthiṃsu, dhuttā magge pariyutthiṃsū ti ādisu hi
maggaṃ gaṇhiṃsū ti attho; evaṃ idhā pi gahaṇatthena
pariyutthānaṃ veditabbaṃ.

* Vbh. 368.

¹ H °cakatā.

³ H, D *kampamānāya*.

5 Н °kamman.

7 B^onarāgo.

⁹ H, B, D *omit.*

¹¹ S, C patthana°.

¹³ S, C phan°.

¹⁵ H, S, D *omit.*

17 H °lavāraṇ.

² H, D pacā°.

⁴ S, C *add* sādhu kamyatā ti.

ᑭ H cā ti.

8 B lobho.

¹⁰ H, D *omit.*

12 *H omits.*

14 S, B, C kilissati.

¹⁶ S, C °mānā.

Paḷiveṭṭhanatthena latā viyā ti latā; *Latā ubbhijja tiṭṭhati** ti āgatatṭhāne pi ayaṇ taṇhālatā va vuttā. Vividhāni vatthūni icchatī ti *vevicchan*.

Vatṭadukkhassa mūlan ti *dukkhamūlaṇ*. Tass' eva dukkhassa nidānan ti *dukkhanidānaṇ*. Taṇ dukkhaṇ ito pabhavati ti *dukkhappabhavo*.

Bandhanatthena pāso viyā ti pāso; mārassa pāso *mārapāso*. Duruggilanatthena¹ balisaṇ viyā ti balisaṇ; mārassa balisaṇ *mārabalisaṇ*. Taṇhābhībhūtā mārassa² visayaṇ nātikkhamanti, tesāṇ upari māro vasaṇ vatteti ti iminā pariyāyena³ mārassa visayo ti *māravisayo*.

Sandanatthena taṇhā va nadī *taṇhānadī*. Ajjhottharanatthena taṇhā va jālaṇ *taṇhājālaṇ*. Yathā sunakhā gad-dulabaddhā⁴ yadicchakaṇ nīyanti, evaṇ taṇhābaddhā sattā ti daḷhabandhanatthena gaddulaṇ⁵ viyā ti gaddulaṇ;⁵ taṇhā va gaddulaṇ *taṇhāgaddulaṇ*. Duppūraṇatthena taṇhā va samuddo *taṇhāsamuddo*.

Abhiṇṇāyanatthena *abhiṇṇā*. Lubbhanti tena,⁶ sayāṇ vā lubbhati, lubbhanamattam eva vā tan ti *lobho*. Sampayuttakāṇaṇ akusalāṇaṇ patitṭhatthena *mūlaṇ*.

Visattikā ti visattikā iti.⁷ *Kenatthenā* ti kena sabhāvena. *Visatā* ti patthaṭṭā rūpādisu. *Visālā* ti vipulā. *Visatā* ti tebhūmikabyāpakavasena *visatā*; purimavacanam eva⁸ takārassa ṭakāraṇ katvā vyañjanavisabhāgaṇ katvā vuttaṇ.

Visakkaṭī ti parissayāni⁹ sahati, ratto hi rāgavatthunā pādena tāliyamāno pi sahati ti. Osakkaṇaṇ vipphandaṇaṇ vā visakkaṇaṇ ti pi vadanti kusalākusalam¹⁰ pati¹¹ ti keci vaṇṇayanti. *Visaṇharaṭī* ti tathā tathā kāmesu ānisaṇsaṇ dassenti¹² vividhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito

* Dhp. 340.

¹ H, D duggila°.

² H, D pi niyāmena.

³ S, C °dalaṇ.

⁴ H, D, B gati.

⁵ H parissayati; S, C parissassati; B parissati.

⁶ S, B, C, D °lānaṇ.

⁷ H, S, D, C passanti.

⁸ H, D tassa.

⁹ S daḷhab°.

¹⁰ H, S etena.

¹¹ H adds vadanti kusalā.

¹² H kappati.

cittaṃ saṅharati saṅkhipati, viyaṇ vā dukkhaṇ harati vahaṭī¹ ti attho.

Visaṇvādikā ti aniccādiṇ niccādito gaṇhantī visaṇvādikā hoti.

Dukkhanibbattakassa kammassa hetubhāvato *visamūlā*. Viyaṇ vā dukkhaṇ;² dukkhādhībhūtā vedanā mūlaṇ³ etissā ti *visamūlā*. Dukkhasamudayatāya⁴ viyaṇ phalaṇ etissā ti *visa-phalā*. Yāya⁵ taṇhāya rūpādikassa dukkhass' eva paribhogō hoti, na amatassa,⁶ sā visaparibhogā ti vuttā. Sabbattha niruttivasena padasiddhi veditabbā.

Tassā viyaṇ⁷ dassetukāmo: *visālā vā pana sā rūpe taṇhā*⁸ ti ādim āha. Tattha *visālā vā panā* ti mahanti⁹ eva taṇhāyanatthena taṇhā. Rūpādayo pañcakāmaguṇikarāgavasena vuttā. *Kule gaṇe* ti ādini ekādasapadāni lobhuppādavasena vuttāni.

Kāmadhātuttiko kammavaṭṭavasena¹⁰ vibhatto. Kāma-bhavattiko vipākavaṭṭavasena vibhatto. Saññābhavattiko saññāvasena vibhatto. Ekavokārabhavattiko khandhavasena vibhatto. Atitattiko kālavasena, diṭṭhacatuṅko ārammaṇa-vasena, apāyattiko okāsavasena, khandhattiko nissatta-nijjivavasena¹¹ vibhatto ti nātabbaṇ.

Tatrāyaṇ saṅkhepena atthadīpanā vibhāvanā¹² ca: *Tattha katamā kāmadhātu? Heṭṭhato avicininirayaṇ pariyaṇtaṇ karitvā, uparito Paranimmitavasavattideve antokaritvā, yaṇ etasmiṇ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā khandha-dhātu-āyatanā, rūpā*¹³ *vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṇ, ayaṇ vuccati kāmādhātu.**

*Tattha katamā rūpadhātu? Heṭṭhato Brahmaloṇaṇ pariyaṇtaṇ karitvā uparito Akanitṭhadeve*¹³ *antokaritvā yaṇ etasmiṇ*

* Dhs., § 1280; Pṭs. i, 83; Vbh. 421.

¹ H saṅharati; C vahaṭī sahaṭī.

² H omits.

⁴ B, C °yattā.

⁶ H adds ti.

⁸ H taṇhā rūpe.

¹⁰ H, D omiṭ vaṭṭa.

¹² H rūpaṇ.

³ H mūlā.

⁵ H, D, B omiṭ.

⁷ H viyaṇ.

⁹ B, C, D °ntā.

¹¹ S atthavi°.

¹³ H °the deve.

*antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa¹ vā ditthadhammasukhavihārissa vā cittacetāsikā dhammā, ayaṇ vuccati rūpadhātu.**

Tattha katamū arūpadhātu? Hetthato ākāśānañcāyatanūpage deve pariyantaṇ karitvā uparito nevasaññānāsaññāyatanūpage deve antokaritvā yaṇ etasmiṇ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa¹ vā ditthadhammasukhavihārissa vā cittacetāsikā dhammā ayaṇ vuccati arūpadhātu ti.*

Atthakathāyam pana kāmādhātu ti kāmabhavē² pañcak-khandhā labbhanti, rūpadhātu ti rūpabhavē² pañcak-khandhā labbhanti, arūpadhātu ti arūpabhavē² cattāro khandhā labbhanti ti vuttaṇ.

Atha vā: kāmāgasañkhātena³ kāmēna yuttā dhātu kāmādhātu; kāmāsañkhātā vā dhātu kāmādhātu. Kāmaṇ pahāya rūpeṇa yuttā dhātu rūpadhātu; rūpañkhātā vā dhātu rūpadhātu. Kāmañ ca rūpañ ca pahāya arūpeṇa yuttā dhātu arūpadhātu; arūpañkhātā vā dhātu arūpadhātu.

Tā eva dhātuyo puna bhavapariyāyēna vuttā: Bhavanti ti hi bhavā ti vuccanti; saññāya yutto bhavo,⁴ saññāvataṇ vā bhavo, saññā vā ettha bhavē atthi ti saññābhavo; so kāmabhavo ca, asaññābhavamutto rūpabhavo ca,⁵ nevasaññānāsaññābhavamutto arūpabhavo ca hoti. Na saññābhavo asaññābhavo; so rūpabhavēkadeso. Olārikattābhāvato neva saññā, sukhumattēna sabhāvato nāsaññā ti nevasaññānāsaññā; tāya yutto bhavo nevasaññānāsaññābhavo. Atha vā olārikāya saññāyābhāvā sukhumāya ca bhāvato⁶ n' eva saññā nāsaññā asmiṇ bhavē ti nevasaññānāsaññābhavo; so arūpabhavēkadeso.

Ekena rūpak-khandhēna vokiṇṇo bhavo, eko vā⁷ vokāro assa bhavassā ti ekavokārabhavo; so asaññābhavo va. Catūhi

* Dhs., § 1280; Pts. i, 83; Vbh. 421.

¹ H, D, S uppan°.

² C, D °bhavo; B °gate.

³ C, S kāmābhava°; B omits rāga.

⁴ S, B add saññābhavo.

⁵ H, S, D omit.

⁶ H °bhāve; B °bhāvā.

⁷ H omits.

arūpakkkhandhehi vokiṇṇo bhavo, cattāro vā vokārā assa bhavassā ti *catuvokārabhavo*; so arūpabhavo eva. Pañcahi khandhehi vokiṇṇo bhavo, pañca vā vokārā assa bhavassā ti *pañcavokārabhavo*; so kāmabhavo ca, rūpabhavekadeso ca hoti.

Atitattiko heṭṭhā vuttanayo va. *Diṭṭhan* ti catusamuṭṭhānikaṇ rūpārammaṇaṇ. *Sutan* ti dvisamuṭṭhānikaṇ saddārammaṇaṇ. *Mutan* ti phusitvā¹ gahetabbāni catusamuṭṭhānikāni gandha-rasa-phoṭṭhabbārammaṇāni. *Viññātabbaṇ* nāma manasā jānitabbaṇ dhammārammaṇaṇ. Tesu diṭṭhasuta-muta-viññātabbesu dhammesu, *visatā vitthatā* ti mahantā patthatā.²

Apāyaloke ti vadḍhisāṅkhātassa ayssa abhāvena apāyo; tasmiṇ apāyaloke. *Khandhaloke* ti rāsattthena³ rūpādayo pañcakkhandhā eva loko. *Dhātuloke* ti suññatattthena cakkhudhātuādayo aṭṭhārasadhātuyo eva loko. *Āyatanaloke* ti āyatanādihi kāraṇehi dvādasa āyatanāni eva loko. Sabbe pi lujjanapalujjanatthena⁴ loko. Vuttappakāre⁵ loke visatā vitthatā ti *visattikā*.

Sato ti saratī ti sato; puggalena⁶ sati vuttā. Tattha saraṇalakkhaṇā *sati*; saranti tāya, sayaṇ vā saratī, saranamattam eva vā esā ti *sati*. Sā pan' esā apilāpanalakkhaṇā; asammosanarasā;⁷ ārakkhapaccupaṭṭhānā, visayābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā vā; thirasaññā⁸-padaṭṭhānā, kāyādisati-*paṭṭhānapadaṭṭhānā* vā; ārammaṇe dāḥapatiṭṭhitattā pana esikā viya, cakkhudvārādirakkhanato dovāriko viya ca daṭṭhabbā. Tassā pavattiṭṭhānaṇ dassento *Kāye kāyānu-passanāsati-*paṭṭhānaṇ bhāvento sato**⁹ ti ādinā nayena catubbidhaṇ satipaṭṭhānam āha.

Tattha *kāye* ti rūpakāye; rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṇ kesādīnaṇ ca dhammānaṇ samūhatthena hatthikāya-rathakāyādayo viya kāyo ti adhippeto. Yathā ca samūhatthena, evaṇ kucchitānaṇ āyatthena;¹⁰ kucchitānaṇ¹⁰ hi para-

¹ H munitvā.

³ H sattatthena.

⁵ H °kāra.

⁷ H, D, B °mosarasā.

⁹ H omits.

² H, D add ti; B pasatā.

⁴ S, B omit palujjana.

⁶ H puggalo, na.

⁸ H, D omit thira.

¹⁰ B omits.

majegucchānaṃ kesādīnaṃ¹ āyo ti pi kāyo; āyo ti uppattideso. Tatrāyaṃ vacanatto: āyanti tato ti āyo; ke āyanti ? kucchitā kesādayo; iti kucchitānaṃ² āyo ti pi kāyo.

Kāyānupassanā ti kāyassa anupassanā. ‘Kāye’ ti ca vatvā pi puna ‘kāyānupassanā’ ti dutiyaṃ kāyagahaṇaṃ asammissato³ vavatthāna⁴-ghanavinibbhogādi⁵-dassanatto katan ti veditabban; tena na kāye vedanānupassanā vā cittadhammānupassanā vā, atha kho kāyānupassanā yevā ti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārass’ eva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā: na kāye aṅgapaccaṅgavinimmutta⁶-ekadhammānupassanā, na⁷ pi kesalomādivinimmutta-itthipurisānupassanā; yo pi c’ ettha kesalomādiko bhūtūpādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tathā⁸ pi na bhūtūpādāyavinimmutta⁶-ekadhammānupassanā; atha kho rathassambhārānupassakassa⁹ viya aṅgapaccāṅgasamūhānupassanā, nagarāvayavānupassakassa¹⁰ viya kesalomādisamūhānupassanā, kadalikkhandhapattavatti-vinibbhujanakassa viya, rittamutthivinivethakassa viya ca bhūtūpādāyasamūhānupassanā yevā ti samūhavasena’ eva kāyasaṅkhātassa vatthuno nānappakārato dassentena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na h’ ettha yathāvuttasamūhavinimmutto kāyo vā itthi vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati; yathāvutta-dhammasamūhamatte yeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Ten’ āhu porāṇa: ‘

Yaṃ passati na taṃ dīṭṭhaṃ ;

Yaṃ dīṭṭhaṃ taṃ na passati.

Apassaṃ bajjhate mūlho ;

*Bajjhamāno na muccatī ti.**

“Ghanavinibbhogādidassanatto” ti vutta-¹¹ādisaddena c’ ettha ayam pi attho veditabbo: ayaṃ hi etasmiṃ¹² kāye

* ?

¹ H, S, C, D, Smv. *always have so instead of this.*

² Sammv. *adds kesādīnaṃ.*

⁴ H, D °naṃ.

⁶ S °muttā.

⁹ H rathasarānupassanakassa.

¹¹ H, D °vuttaṃ.

³ H °tā.

⁵ B *omits ādi.*

⁸ Hi B tathā.

¹⁰ H, D °sanakassa.

¹² B ekakammaṃ; C ekasmiṃ.

kāyānupassanā yeva, na aññadhammānupassanā. Kiṇ vuttaṇ hoti? Yathā anudakabhūtāya¹ pi marīciya udakānupassanā hoti, na evaṇ anicca-dukkhānattāsūbhābhūte² yeva imasmiṇ kāye nicca-sukhatta-sūbhābhāvānupassanā; atha kho kāyānupassanā, anicca-dukkhānattāsūbhākāra³-samūhānupassanā yevā ti vuttaṇ hoti.

Atha vā: yvāyaṇ Mahāsatipaṭṭhāne *Idha bhikkhave bhikkhu araṇṇagato vā . . . pe . . . so sato va assasati** ti ādinā nayena assāsapassāsādi cūṇṇakajāta-aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca Paṭisambhidāyaṇ Satipaṭṭhānakathāyaṇ *Idh' ekacco paṭhavikāyaṇ aniccato anupassati, āpokāyaṇ tejokāyaṇ vāyokāyaṇ kesakāyaṇ lomakāyaṇ chavikāyaṇ⁴ maṇsakāyaṇ ruhirakāyaṇ nahārukāyaṇ aṭṭhikāyaṇ aṭṭhimiṇjakāyaṇ†* ti kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṇ yeva kāye anupassanato *kāyānupassanā* ti evam pi attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye 'ahan' ti vā 'maman' ti vā evaṇ gahetabba kassaci ananupassanato⁵ tassa tass' eva pana kesalomādi-kassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādisamūhasaṅkhātā⁶-kāyānupassanā ti evam attho daṭṭhabbo. Api ca *Imasmiṇ kāye aniccato anupassati, no niccato‡* ti ādinā anukkamena Paṭisambhidāyaṇ āgatanayassa sabbass' eva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanato pi *kāye kāyānupassanā* ti evam pi attho daṭṭhabbo. Ayam pana catusatipaṭṭhānasādhāraṇo⁷ attho.

Satipaṭṭhānan ti tayo satipaṭṭhānā: satigocarō pi, tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānūnāvītivattatā pi, sati⁸ pi.⁸ *Catunnaṇ bhikkhave satipaṭṭhānānaṇ samudayaṇ ca atthagamaṇ ca desissāmi; taṇ suṇātha, sādhukaṇ . . . pe . . . Ko ca bhikkhave kāyassa samudayo? Āhārasamudayā kāyasamudayoṣ* ti ādisu hi satigocarō satipaṭṭhānan ti

* D. ii, 291.

† Pts. ii, 232.

‡ Ibid.

§ S. v, 184.

¹ H °katāya.² H, D °subhe.³ B °bhādikā; C °subhā kāya.⁴ B omits; S, Smv. add cammakāyaṇ.⁵ H, D apas°.⁶ C, Smv. °didhammasamū°.⁷ B °ṭhānakathā na c' etaṇ.⁸ H, S, D, B omi.

vuccati; tathā: *Kāyo upatthānaṇ, no sati; sati upatthānaṇ c' eva sati cā** ti ādisu pi.¹ Tass' attho: Patitthāti² asmin ti patthānaṇ. Kā³ patitthāti⁴ Sati. Satiyā patthānaṇ sati-patthānaṇ. Padhānaṇ thānaṇ⁵ ti vā patthānaṇ; sati-yā patthānaṇ satipatthānaṇ; hatthitthāna-assatthānādini viya.

Tayo satipatthānā yad ariyo sevati; yad ariyo sevamāno satthā gaṇam anusāsītum arahatī† ti ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānuna-yavītivattatā satipatthānaṇ ti vuttaṇ; tass' attho: patthapetabbato patthānaṇ; pavat-tayitabbato ti attho. Kena patthapetabbo ti? Satiyā. Satiyā patthānaṇ satipatthānaṇ.

Cattāro satipatthānā bhāvitā bahulīkatā sattabojjhaṇge pari-pūrentī ti‡ ādisu ca pana⁶ sati yeva satipatthānaṇ ti vuccati; tass' attho: patthāti⁷ ti patthānaṇ; upatthāti, okkanditvā pakkhanditvā⁸ pavattati ti attho; sati yeva⁹ satipatthānaṇ. Atha vā: saraṇatthēna sati, upatthānatthēna¹⁰ patthānaṇ; iti sati ca sā patthānaṇ cā ti¹¹ satipatthānaṇ. ¹²Idam idha adhippetan. Taṇ satipatthānaṇ.

Bhāvento ti vadḍhento. Ettha ca yaṇ¹³ tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānuna-yavītivattatā satipatthānaṇ ti vuttaṇ,¹⁴ taṇ iminā suttena gaḥetabbaṇ: vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā: *Tayo satipatthānā yad ariyo sevati, yad ariyo sevamāno satthā gaṇam anusāsītum arahatī ti iti kho pan' etaṇ vuttaṇ; kiṇ c' etaṇ paṭicca vuttaṇ? Idha bhikkhave satthā sāvakaṇaṇ dhammaṇ deseti, anukampako hitesī, anukampaṇ upādāya: "idaṇ vo hitāya, idaṇ vo sukhāyā" ti. Tassa sāvakaṇaṇ na sussūsanti, na sotam odahanti, nāññā cittaṇ upatthapenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na c' eva anattamano hoti, na ca anattamanataṇ*

* Pts. i, 183; ii, 232, 233.

† M. iii, 221.

‡ S. v, 73.

¹ B viya.

³ H kāyo.

⁵ H omits.

⁷ H, S, D, Smv. patit°.

⁹ Smv. adds patthānatthēna.

¹¹ H adds pi.

¹³ H, B, D omit.

² H, D patthāti.

⁴ H anupatthiti.

⁶ H, D puna.

⁸ H, D, C pakkan°.

¹⁰ H, S, D pat°.

¹² H adds Iti.

¹⁴ H, D vuttā.

paṭisaṇvedeti, anavassuto ca viharati sato ca¹ sampajāno. Idaṃ bhikkhave paṭhamañ satipaṭṭhānañ yad ariyo . . . pe . . . arahati.

Puna ca' parañ bhikkhave, satthā . . . pe . . . idaṃ vo sukhāyā ti. Tassa ekacce sāvaka na sussūsanti . . . pe . . . vattanti;² ekacce sāvaka sussūsanti . . . pe . . . na ca vokkamma satthusāsana vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na c' eva attamano hoti, na ca attamanatañ paṭisaṇvedeti; na ca anattamano hoti, na ca anattamanatañ paṭisaṇvedeti; attamanatañ ca anattamanatañ ca tad ubhayañ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato ca sampajāno. Idaṃ bhikkhave dutiyañ . . . pe . . . Puna ca' parañ . . . pe . . . sukhāyā ti. Tassa sāvaka sussūsanti . . . pe . . . vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato attamano c' eva hoti, attamanatañ ca paṭisaṇvedeti; anavassuto ca viharati sato ca sampajāno. Idaṃ bhikkhave tatiyañ ti evañ paṭighānuna yehi anavassutata,³ niccañ⁴ upaṭṭhitasatitāya tadubhayavītivattata⁵ satipaṭṭhānañ ti vuttā. Buddhāna eva kira niccupaṭṭhitasatitā hoti, na Paccekabuddhādīna ti.*

Vedanāsu vedanānupassanāsatipaṭṭhānādīsu ca vedanādīnañ puna vacane payojanañ⁶ kāyānupassanāyañ vuttana yen' eva yathāyogañ⁷ yojetvā veditabbañ. Ayam pi sādharmaṇattho: sukhādīsu anekappabhedāsu vedanāsu visuṇ visuṇ aniccādito ekekavedanānupassanā; sarāgādike soḷasapabhedo citte visuṇ visuṇ aniccādito ekekacittānupassanā; kāya-vedanā-cittāni ṭhapetvā sesa⁸-tebhūmikadhammesu vi-
suṇ visuṇ aniccādito ekekadhammānupassanā, Satipaṭṭhāna-
suttante vuttanayena nīvaraṇādīdhammānupassanā ti.

Ettha ca kāye ti ekavacanañ sarīrassa ekattā, citte ti ekavacanañ cittassa sabhāva bhedābhāvato jātiggaḥaṇena katan ti veditabbañ.

* M. iii, 221.

¹ B, C, D omit.

² H °sutā.

³ S, C °yañ vīti°.

⁷ S adds anupassanañ.

² H, D pavat°.

⁴ B paṭicca.

⁶ H saṇyo°.

⁸ S, C sesesu.

Yathā ca vedanādayo anupassitabbā, tathā anupassanā vedanāsu vedanānupassanā, citte cittānupassanā, dhammesu dhammānupassanā ti veditabbā.

Kathaṇ tāva¹ vedanā anupassitabbā? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā vedanā sallato, adukkhamasukhā aniccato anupassitabbā: yathāha:

*Yo sukhāṇ dukkhato 'ddakkhi,² dukkham addakkhi sallato
Adukkham asukhāṇ santaṇ addakkhi naṇ aniccato,
Sa ve sammaddaso bhikkhu pariṇānūti vedanā³ ti.**

Sabbā eva c' etā⁴ dukkhato pi anupassitabbā. Vuttaṇ h' etaṇ: *Yaṇ kiñci vedayitaṇ sabbaṇ taṇ dukkhasmiṇ vadāmī† ti.*

Sukhadukkhato⁵ pi anupassitabbā; yathāha: *Sukhā vedanā t̥hitisukhā, vipariṇāmadukkhā; dukkhā vedanā t̥hitidukkhā vipariṇāmasukhā; adukkhamasukhā vedanā nāṇasukhā, aññānadukkhā‡ ti.*

Api ca aniccādisattānupassanāvasenā pi anupassitabbā. Citta-dhammesu hi⁶ cittaṇ tāva ārammaṇādhipati-sahajāta-bhūmi-kamma-kiriyādi-nānattabhedānaṇ aniccādi-satta-anupassanānaṇ sarāgādisoḷasabhedānaṇ⁷ ca vasena anupassitabbaṇ; dhammā salakkhaṇa-sāmaññalakkhaṇānaṇ, suññata-dhammassa, aniccādisatta-anupassanānaṇ, santāsantādīnaṇ ca vasena anupassitabbā.

Ime cattāro satipaṭṭhānā pubbabhāge nānācittesu labbhanti: Aññen' eva hi cittena kāyaṇ parigaṇhāti, aññena vedanaṇ, aññena cittaṇ, aññena dhamme parigaṇhāti; lokuttaramag-gakkhaṇe pana ekacitte yeva labbhanti ti. Ādito hi kāyaṇ parigaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati kāyānupassanā nāma; tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma. Vipassanaṇ ussukkāpetvā ariyamaggaṇ⁸ pat-

* S. iv, 207.

† S. ii, 53.

‡ M. i, 303.

¹ S ca.

² C, Smv. upasanto carissati.

³ S, C sukhā°.

⁴ Smv. omīts soḷala; B soḷasagocara.

⁵ B adda.

⁶ H, S, D ca tā.

⁷ H pi.

⁸ H, B, D °ga.

tassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati kāyānupassanā nāma; tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma. Vedanaṇ¹ pariggaṇhitvā, cittaṇ pariggaṇhitvā, dhamme pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati dhammānupassanā nāma; tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Vipassanaṇ ussukkāpetvā ariyamaggaṇ² pat-tassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati dhammānupassanā nāma; tāya satiyā samannāgato puggalo³ dhammānupassī nāma. Evaṇ tāva desanā puggale tiṭṭhati.

Kāye pana 'subhan' ti vipallāsappahāṇā kāyapariggāhikā sati maggena samijjhatī ti kāyānupassanā nāma. Vedanāya 'sukhan' ti vipallāsappahāṇā vedanāpariggāhikā sati maggena samijjhatī ti vedanānupassanā nāma. Citte 'niccān' ti vipallāsappahāṇā cittapariggāhikā sati maggena samijjhatī ti cittānupassanā nāma. Dhammesu 'attā' ti vipallāsappahāṇā dhammapariggāhikā sati maggena samijjhatī ti dhammānupassanā nāma. Iti ekā va maggasampayuttā sati catukiccasādhakatthena cattāri nāmāni labhati. Tena vuttaṇ: "lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacitte yeva labbhantī" ti.

Puna upakāravasena ca अपरिहीनवासनाया ca गुणवासनाया⁴ ca अपरे तयो catukkā vuttā. Tattha asatiparivajjanāyā ti na sati asati; sati ettha natthī ti vā asati; muṭṭhasatīyā etaṇ adhivacanaṇ. Parivajjanāyā ti samantato vajjanena. Bhattanikkhittakākasadisa-muṭṭhassatipuggalaparivajjanena upaṭṭhitasatipuggalasevanena ṭhāna-nisajjādisu satisamuṭṭhāpanatthaṇ ninna-poṇa-pabbhāracittatāya ca sati uppajjati.

Satīkaraṇīyānaṇ dhammānaṇ ti satiyā kātābbānaṇ dhammānaṇ. Katattā ti katabhāvena; catunnaṇ maggānaṇ katattā bhāvitattā ti attho.

Satīpaṭīpakkhānaṇ dhammānaṇ hatattā ti kāmacchandādīnaṇ nāsitabhāvena.

Satinimittānaṇ⁵ dhammānaṇ [10] appamuṭṭhattā⁶ ti satiyā kāraṇānaṇ⁷ kāyādiārammaṇānaṇ anatṭhabhāvena.

¹ S, C vedanā.

² H, D omī.

³ H sanimī°.

⁴ H karaṇīyānaṇ.

⁵ H, B, D °ga.

⁶ H, D pagu°.

⁷ H apa°; B asaṃ°.

Satiyā samannāgatattā ti satiyā dhammānaṃ āgatattā, aparihīnattā. *Vasittā*¹ ti vasībhāvappattena. *Pāguṇṇatāyā* ti paguṇabhāvena. *Apaccorohaṇatāyā*² ti aparivattanabhāvena,³ apaccosakkanabhāvena.

*Satattā*⁴ ti sabhāvena vijjāmānattā. *Santattā* ti nibbutabhāvena. *Samitattā* ti kilesānaṃ vupasamitabhāvattā. *Santadhammasamannāgatattā* ti sappurisadhammehi aparihīnattā. Buddhānussatiādayo hetthā vuttanayā eva.

Saraṇakavasena *sati*; idaṃ satiyā sabhāvapaḍaṇaṃ. Punapunaṃ saraṇato⁵ anussaraṇavasena *anussati*. Abhimukhaṃ gantvā viya saraṇato paṭisaraṇavasena *paṭissati*; upasaggavasena vā vaḍḍhitamattam etaṃ. Saraṇākāro *saraṇatā*; yasmā pana saraṇatā ti tiṇṇaṃ saraṇānam⁶ pi nāmaṃ, tasmā taṃ paṭisedhetuṃ puna satigahaṇaṃ kathaṃ: satisaṅkhātā saraṇatā ti, ayaṃ h' ettha attho. Sutapariyattassa dhāraṇabhāvato⁷ *dhāraṇatā*. Anupavisanasaṅkhātena ogāhanatthena apilāpanabhāvo *apilāpanatā*; yathā hi lābukaṭāhādīni uplavanti,⁸ na anupavisiṃti, na tathā ārammaṇe sati; ārammaṇaṃ⁹ h' esā anupavisiṃti; tasmā apilāpanatā ti vuttā. Cira-kata-cira-bhāsītānaṃ na pamussanabhāvato¹⁰ *appamussanatā*. Upaṭṭhānalakkhaṇe indaṭṭhaṃ karoti¹¹ ti indriyaṃ; satisaṅkhātaṃ indriyaṃ *satindriyaṃ*. Pamādena¹² na kampaṭi ti *satibalaṃ*. Yāthāvasati,¹³ nīyānasati, kusalasati ti *sammāsati*. Bujjhanakassa aṅgo ti bojjhaṅgo; pasattho sundaro ca bojjhaṅgo sambojjhaṅgo; sati yeva sambojjhaṅgo *satisambojjhaṅgo*.

Ekāyanamaggo ti ekamaggo; ayaṃ maggo na dvedhāpathabhūto ti evam attho daṭṭhabbo.¹⁴ Atha vā ekena ayitabbo ti *ekāyano*; ekenā ti gaṇasaṅganikaṃ pahāya vivekaṭṭhena pavivittena; ayitabbo ti¹⁵ paṭipajjitabbo.

Ayanti vā etenā ti ayano; saṃsārato nibbānaṃ gacchatī ti

¹ T vasitattā.

² S, B, S anivat°.

³ B adds anusaranato.

⁴ C °bhāvo.

⁵ B °maṇe.

⁶ S, C kāretī.

⁷ H yathā°.

⁸ S, B, C omī.

⁹ H °rohatāyā.

¹⁰ H, D sattattā.

¹¹ B padānam.

¹² H, B, D opila°.

¹³ H pammus°; B sammus°.

¹⁴ D, S, C pamāde.

¹⁵ H adds ti.

attho; ekassa ayano *ekāyano*; ekassā ti seṭṭhassa; sabbasat-tānaṃ seṭṭho va Bhagavā; tasmā Bhagavato ti vuttaṃ hoti. Kiñcā pi hi tena aññe pi ayanti, evaṃ sante pi Bhagavato. va so ayano, tena uppāditattā; yathāha: *So hi brāhmaṇa, Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā** ti ādi.

Ayatī ti vā¹ ayano; gacchati pavattatī ti attho; ekasmiṃ ayano *ekāyano*. Imasmiṃ yeva dhammavinaye pavattati, na aññatrā ti vuttaṃ hoti; yathāha: *Imasmiṃ kho Subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhatī* ti.† De-sanābhedo yeva h' eso; attho pan' eko.

Api ca ekaṃ ayatī ti *ekāyano*, pubbabhāge nānāmukhabhā-vanāyena pavatto pi aparabhāge ekaṃ nibbāṇam eva gacchatī ti vuttaṃ hoti; yathāha Brahmā Sahampati:

*Ekāyanaṃ jātikhayantadassī
Maggam pajānāti hitānukampī.
Etena maggena tariṃsu pubbe,
Tarissare c' eva² taranti oghan† ti.*

Maggo ti ken' atthena maggo? Nibbāṇaṃ gamanattthena, nibbāṇatthikehi magganīyatthena ca.¹

Upeto ti āsannaṃ gato. *Samupeto* ti tato āsannataraṃ gato. Ubhayenā pi satiyā aparihīno ti attho. *Upagato* ti upagantvā ṭhito. *Samupagato* ti saṃyutto hutvā ṭhito. *Upāgato samu-pāgato* ti pi pāli; ubhayenā pi satisamīpaṃ³ āgato ti attho. *Upapanno*⁴ ti aviyogo. *Sampanno*⁵ ti paripuṇṇo. *Saman-nāgato* ti avikalo⁶ vijjamāno. *Upeto, samupeto* ti dvīhi padehi pavattaṃ kathitaṃ; *upāgato samupāgato* ti dvīhi paṭi-vedho; *upapanno*,⁴ *sampanno*,⁵ *samannāgato* ti tīhi padehi paṭilābho kathito ti evam eke vaṇṇayanti.

*Loke v' esā*⁷ *visattikā* ti yā esā anekappakārena vuttā visattikā, sā¹ khandhaloke eva, na aññatra khandhehi pavat-

* Pts. ii, 194; Nid. 356 (*without brāhmaṇa*).

† D. Mahāparinibbāṇa (ii, 151).

‡ S. v, 168, 186.

¹ H, D omit.

² H satisamītiṃ samīpaṃ.

³ H samuppanno.

⁴ C, D vā sā.

⁵ H, B, D tarissanti yevā pi.

⁶ H uppanno.

⁷ H avekallo.

tatī ti attho. *Loke*¹ *visattikan* ti khandhaloke eva² pavattaṇ etaṇ visattikāsaṅkhātaṇ taṇhaṇ *tarati* kāme parivajjento, *uttarati* kilese pajahanto, *patarati* nesaṇ patitṭhāhetuṇ chin-danto, *samatikkamati* saṅsāraṇ atikkamanto, *vītivattati* paṭi-sandhiṇ abhabbuppattikaṇ karonto.

Atha vā: *tarati* *uttarati* kāyānupassanena; *patarati* vedanā-nupassanena; *samatikkamati* cittānupassanena, sabbehi *vīti-vattati* dhammānupassanena. Atha vā: *tarati* sīlena, *uttarati* samādhinā, *patarati* vipassanāya, *samatikkamati* maggena, *vītivattati* phalenā ti evam ādinā yojetabbaṇ.

Catutthagāthāya ayaṇ saṅkhepattho: yo etaṇ³ sālikkhet-tādi-khettaṇ vā, gharavatthādi-vatthūṇ vā, kahāpaṇasaṅkhā-taṇ *hiraṇṇaṇ* vā, go-assādibhedan *gavāssaṇ* vā, antojātādi-dāse vā, bhatakādi-kammakare vā, itthisaṇṇitā *thiyo*⁴ vā, ṇātibandhavādi-bandhū vā, añṇe vā manāpiyarūpādi⁵ *puṭhū*⁶ *kāme*⁷ *anugijjhati*.

[11.] *Sālikkhettaṇ* ti yattha sāliyo virūhanti. *Vīhikkhet-tādisu* pi es' eva nayo. *Vihī* ti avasesavihaya. *Modayati* ti *muggo*.

Gharavatthū ti gharapatiṭṭhāpanatthaṇ katākatabhūmi-bhāgo. *Koṭṭhakavatthādisu* pi es' eva nayo. *Koṭṭhako* ti dvārakoṭṭhakādi. *Pure* ti gharassa purato. *Pacchā* ti gha-rassa pacchā. *Ettha* āramenti cittaṇ tosentī ti *ārāmo*; pup-phena pi phalena pi chāyāya pi dassanena⁸ pi⁹ ramentī ti attho.

Pasukādayo ti eḷakādayo.

*Antojātako*⁹ ti antogharadāsiyā kucchismiṇ jāto. *Dha-nakkītako*¹⁰ ti dhanena kiṇitvā parivattetvā gahito. *Sāmaṇ* vā ti sayan vā; *dāsaviyaṇ* ti dāsassa bhāvo dāsavyaṇ, taṇ dāsaviyaṇ; *upeḷi* ti upagacchatī. *Akāmato* vā ti attano aruciya vā karamarāṇito.

¹ H *adds* v' etaṇ; C, D *add* vā taṇ.

² H, D evaṇ.

³ S, C ekaṇ.

⁴ *All MSS.* itthiyo.

⁵ H, D °pādi; B °dikesu.

⁶ B *omits*.

⁷ B *kāmesu*.

⁸ B *nayane*.

⁹ H, B, S °jāto.

¹⁰ H, B, S °kīto.

'Te cattāro puna pi¹ dassetuṇ *Āmāya dāsā pi bhavanti h'* eketi āha. *Āmāya dāsā* ti antojātadāsā:² *Yattha*³ *dāso āmajāto, thito thullāni*⁴ *gajjati*^{*} ti etthā pi ete va⁵ vuttā.⁶ *Dhanena kītā* ti dhanadāsā. *Sāmañ ca eke* ti sayañ dāsā. *Bhayā panunnā* ti akāmadāsā. *Bhayā panunnā* ti bhayena panunnā⁷ khipitā.

Bhatakā bhatiyā jīvanakā. Kasikammādikammaṇ karonti ti *kammakarā*. *Upajīvino* ti sammantanādinā upagantvā nissayaṇ katvā jīvanti ti upajīvino.

Ithi ti thīyati⁸ etissaṇ⁹ gabbho ti itthi. *Pariggaho* ti sassāmitā.¹⁰ *Mātāpitibandhavā*¹¹ *ñātibandhū*.¹² *Sagotto gottabandhu*.¹² *Ekācariyakule vā ekajātīmantaṇ vā uggahitamatto*¹³ *mantabandhu*.¹² *Dhanusippādiṇ saddhiṇ uggahitako sippabandhu*. *Mittabandhavā pi bandhū* ti katthaci potthake pāṭho dissati.

[12.] *Gijjhati* ti kilesakāmena pattheti. *Anugijjhati* ti anu anu gijjhati, punappunaṇ pattheti. *Paḷigijjhati* ti samantato pattheti. *Paḷibajjhati* ti visesena¹⁴ pattheti. Olārikattena¹⁵ nimittagāhavasena *gijjhati, anugijjhati*; anubyañjanagāhavasena *paḷigijjhati, paḷibajjhati* ti evam eke vaṇṇayanti.

Pañcamagāthāya ayaṇ saṅkhepattho: *Taṇ* puggalaṇ abalā-khyā¹⁶ kilesā *balīyanti* sahanti, maddanti; *saddhābalādivirahena vā abalaṇ* taṇ puggalaṇ ¹⁷[*abalā kilesā balīyanti*];¹⁷ *abalattā*¹⁸ *balīyanti* ti attho. *Atha naṇ*¹⁹ *kāmagiddhaṇ*²⁰ *kāme*

* Jāt. i, 224.

¹ S, C pi puna.	⁸ H °dāso.
² H parattha.	⁴ H phul°.
⁵ H, D omit.	⁶ H, D pavuttā.
⁷ C adds bhayena.	⁸ S thir°.
⁹ H, D etissā.	
¹⁰ All MSS. °mikā.	¹¹ H adds pi.
¹² T °dhavā.	¹³ B omits.
¹⁴ H sese na.	¹⁵ H, D ulā°.
¹⁶ H, S, B abalattā; S, A abalasaṅkhātā.	
¹⁷⁻¹⁷ H, S, B omit.	¹⁸ D abalakilesā.
¹⁹ S, D taṇ.	²⁰ H °gijjhaṇ.

rakkhantaṇ¹ pariyesantaṇ² ca sīhādayo ca pākata-parissayā, kāyaduccaritādayo ca apākatasannissayā maddanti; tato apākata-parissayehi abhibhūtaṇ taṇ puggalaṇ jātiādi-dukkhaṇ bhinnanāvaṇ udakaṇ viya anveti.

Abalā ti natthi etesaṇ balan ti abalā, balavirahitā. Dubbalā ti mandapayogā, balena kattabbakiccavirahitā. Appabalā ti appaṇ parittaṇ etesaṇ balan ti appabalā, yuñjituṇ asamatthā. Appathāmā³ ti appo paritto thāmo etesaṇ vāyāmo ussāho ti appathāmā, thāmahinā. ⁴[Hīnā nihīnā parihīnā]⁴ payogahīnena. Omakā thāmahīnena. Lāmakā paccayahīnena. Jatukkā⁵ ajjhāsaya-hīnena. Parittā sattihīnena.⁶

Sahanī ti⁷ maddanti, ghaṭṭanaṇ uppādentī. Parisahanī ti sabbato maddanti. Abhibhavanī ti aparāparaṇ uppattivasena. Ajjhottharanī ti punappunaṇ uppattivasena. Pariyādiyanti ti susosetvā ṭhānena. Maddanti ti kusaluppattini-vāraṇena.

Saddhābalan ti saddahanti etāya, sayāṇ vā saddahati, saddahanamattam eva vā esā ti saddhā. Sā saddahanalakkhanā, okappanalakkhanā vā; sampasādanarasā udakappasādakamaṇi viya, pakkhandanarasā vā oghuttaraṇe nāvā viya; akālusiyapaccupaṭṭhānā adhimuttipaccupaṭṭhānā vā; sad-dheyyavattupadaṭṭhānā,⁸ sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānā vā, hattha-vitta-bījāni⁹ viya daṭṭhabbā.* Assaddhiyena¹⁰ na kampatī ti saddhābalan.

Viriya-balan ti: vīrassa bhāvo viriyaṇ; vīraṇaṇ vā kammaṇ, vidhiṇā vā nayena upāyena irayitabbaṇ pavattetabban ti viriyaṇ. Tad' etaṇ upatthambhanalakkhanaṇ ca pagga-halakkhanaṇ ca; saha-jātānaṇ upatthambhanarasāṇ; asaṇsīdanapaccupaṭṭhānaṇ; Saṇviggo yoniso pada-hatī† ti vacanato saṇvegapadaṭṭhānaṇ; viriyārambhavattupadaṭṭhānaṇ vā. Sammā āradhaṇ sabbasampattinaṇ mūlan ti daṭṭhabbaṇ. Kosajjena¹¹ na kampatī ti viriya-balan.

* Refers to vitta in S. i, 42; bīja S. i, 172.

† A. ii, 115.

¹ H, B kāmarattaṇ.

² C kāmaparī°.

³ T °makā. ⁴⁻⁴ H, D omit.

⁵ H, D chatta-kā.

⁶ S, C sati°.

⁷ H omits.

⁸ H, S, D omit vatthu.

⁹ H. sambhāvita-bījāni.

¹⁰ S, D °dhiye.

¹¹ S, B, C, D kosajje.

Satiyā lakkhaṇādīni vuttān' eva. Muṭṭhasaccena¹ na kampatī ti *satibalaṇ*.

Sahajātāni sammā ādhiyati patitṭhapeti ti *samādhi*; so pāmokkhalakkhaṇo avikkhepalakkhaṇo vā, avisāralakkhaṇo vā; sahajātānaṇ ārammaṇe sampiṇḍanaraso nahāniyacūṇṇānaṇ udakaṇ viya; upasamapaccupaṭṭhāno, ñānapaccupaṭṭhāno vā: *samāhito yathābhūtaṇ pajānāti passatī** ti hi² vuttaṇ; visesato sukhapadaṭṭhāno. Nivāte dīpacīnaṇ ṭhiti viya cetaso ṭhiti ti daṭṭhabbo. Uddhaccena na kampatī ti *samādhibalaṇ*.

Pajānāti ti *paññā*. Kiṇ pajānāti? “Idaṇ dukkhan” ti ādinā nayena ariyasaccāni. Sā yathāsabhāvaapaṭivedhalakkhaṇā, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā kusaliṣṣāsakkhittasupaṭivedho viya; visayobhāsanarasā padīpo viya; asam-mohapaccupaṭṭhānā araṇṇāpathasudesako³ viya. Avijjāya na kampatī ti *paññābalaṇ*.

Hiribalaṇ ottappabalaṇ ti ahirikena na kampatī ti *hiribalaṇ*; anottappena na kampatīti *ottappabalaṇ*. Ayaṇ ubhayapada-vasena atthavaṇṇanā hoti: Kāyaduccaritādīhi hiriyatī ti hiri; lajjā' etaṇ adhivacanaṇ; tehi eva ottappatī ti ottappaṇ; pāpato⁴ ubbegass' etaṇ adhivacanaṇ. Tesāṇ nānākaraṇādīpanatthaṇ: “Samuṭṭhānaṇ adhipati, lajjādilakkhaṇena⁵ cā”† ti imaṇ mātikaṇ ṭhapetvā ayaṇ vitthārakathā vuttā: Ajjhattasamuṭṭhānā hiri nāma; bahiddhāsamuṭṭhānaṇ ottappaṇ nāma. Attādhipati hiri nāma; lokādhipati ottappaṇ nāma. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hiri nāma; bhayasabhāvasaṇṭhitaṇ ottappaṇ nāma. Sappatissavalakkhaṇā⁶ hiri nāma; vajjabhīrukabhayaḍassāvīlakkhaṇaṇ ottappaṇ nāma.

Tattha ajjhattasamuṭṭhānaṇ hiriṇ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti: jātiṇ paccavekkhitvā, vayaṇ paccavekkhitvā, sūrabhāvaṇ paccavekkhitvā, bāhusaccaṇ paccavekkhitvā. Kathaṇ? “Pāpakaraṇaṇ nām' etaṇ na jātisampannānaṇ kammaṇ, hīnājaccānaṇ kevattādīnaṇ idaṇ kammaṇ; tādisassa

* A iii, 343; v, 3, etc.

† Cf. Asl. 124.

¹ S, B, C, D °sacce.

² S, C, D araṇṇāgata°.

³ H °ṇāni.

⁴ H omits.

⁵ H. pāpaka.

⁶ H omits va.

jātisampannassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan” ti evaṃ tāva jātiṃ paccavekkhitvā paṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti.

Tathā: “pāpakaraṇaṃ nāma’ etaṃ daharehi kattaḃbakammaṃ;¹ tādisassa vaye ṭhitassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan” ti evaṃ vayaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti.

Tathā: “pāpakammaṃ nāma’ etaṃ dubbalajātikānaṃ kammaṃ; tādisassa sūrabhāvasampannassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan” ti evaṃ sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti.

Tathā: “pāpakammaṃ nāma’ etaṃ andhabālānaṃ kammaṃ, na paṇḍitānaṃ; tādisassa paṇḍitassa bahussutassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan” ti evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti.

Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi² samuṭṭhāpeti. Samuṭṭhāpetvā ca pana³ attano citte hiriṃ pavesetvā pāpakammaṃ na karoti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānā hiri nāma hoti.

Kathaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma? “Sace tvaṃ pāpakammaṃ karissasi, catusu parisāsu garahappatto bhavissasi:

Garahissanti taṃ viññū asuciṃ⁴ nāgariko yathā

Vajjito⁵ sīlavantehi kathaṃ bhikkhu karissasi⁶” ti

evaṃ⁷ paccavekkhanto bahiddhāsamuṭṭhānena ottappena pāpakammaṃ na karoti. Evaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma hoti.

Kathaṃ attādhipati hiri nāma? Idh’ ekacco kulaputto attānaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā “tādisassa saddhāpab-bajitassa bahussutassa dhutaṅgadharassa na yuttaṃ pāpa-

* Asl. 125.

¹ H °baṃ kam°.

³ H puna.

⁵ H vivaj°.

⁷ H, D, B omit.

² H, D omit.

⁴ H asuci.

⁶ H karissati.

kammaṇ kātun” ti pāpaṇ na karoti. Evaṇ attādhipati hiri nāma hoti; ten’ āha Bhagavā: *So attānaṇ yeva adhipatiṇ katvā akusalaṇ pajahati, kusalaṇ bhāveti, sāvajjaṇ pajahati, anavajjaṇ bhāveti, suddham attānaṇ pariharatī** ti.

Kathaṇ lokādhipati ottappaṇ nāma? Idh’ ekacco kula-putto lokaṇ adhipatiṇ jeṭṭhakaṇ katvā pāpaṇ kammaṇ na karoti; yathāha: *Mahā kho panāyaṇ lokasannivāso, mahantasmīṇ kho pana lokasannivāse santi samaṇabrāhmaṇā iddhi-manto dibbacakkhukā paracittaviduno; te dūrato pi passanti, āsanne¹ pi na dissanti, cetasā pi cittaṇ pajānanti. Te pi maṇ evaṇ jānissanti: “Passatha bho imaṇ kulaputtaṇ saddhāya² agāasmā anagāriyaṇ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī” ti. Santi devatā iddhi-mantiyo³ dibbacakkhukā paracittaviduniyo; tā dūrato pi passanti, āsanne¹ pi na dissanti, cetasā pi cittaṇ pajānanti. Tā pi maṇ jānissanti: “Passatha bho imaṇ kulaputtaṇ saddhāya² agāasmā anagāriyaṇ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī” ti. So lokaṇ yeva adhipatiṇ katvā akusalaṇ pajahati, kusalaṇ bhāveti, sāvajjaṇ pajahati, anavajjaṇ bhāveti suddham attānaṇ pariharatī** ti. Evaṇ lokādhipati ottappaṇ nāma hoti ti.

“Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hiri, bhayasabhāvasaṇṭhitaṇ ottappaṇ” ti ettha pana lajjā ti lajjanākāro, tena sabhāvena saṇṭhitā hiri. Bhayaṇ ti apāyabhayaṇ, tena sabhāvena saṇṭhitaṇ ottappaṇ. Tad ubhayam pi pāpaparivajjane pākataṇ hoti; ekacco hi yathā nāma eko⁴ kulaputto uccārapassāvādīni karonto lajjitabbayuttakaṇ ekaṇ disvā lajjanākārapatto bhaveyya, vihiḷito,⁵ evam eva ajjhattaṇ lajjidhammaṇ okkamitvā pāpakammaṇ na karoti; ekacco apāyabhayaabhīto hutvā pāpakammaṇ na karoti. Tatr’ idaṇ opammaṇ: Yathā hi dvīsu ayogulesu eko sītalo bhaveyya gūthamakkhito, eko upho āditto; tattha paṇḍito sītalaṇ gūthamakkhitattā jigucchanto na gaṇhāti, itaraṇ dāhabhayaṇa. Tattha sīta-

* A. i, 148.

¹ H āsannā.

² H, D, B saddhā.

³ S, B °mantiyo.

⁴ H ekako.

⁵ H vidalito; S, C vinilīto; S adds lajjito.

lassa gūthamakḥhanajigucchāya agaṇḥanaṇ viya ajjhattaṇ lajjidhammaṇ okkamitvā pāpassa akaraṇaṇ; uṇhassa dāha-bhayena agaṇḥanaṇ viya apāyabhayena pāpassa akaraṇaṇ veditabbaṇ.

“Sappatissavalakkhaṇā¹ hiri, vajjabhīrukabhayadassāvī-lakkhaṇaṇ ottappaṇ” ti idam pi dvayaṇ pāpaparivajjane eva pākaṭaṇ hoti: ekacco hi jātimahattapaccavekkhanā, satthumahattapaccavekkhanā, dāyajjamahattapaccavekkhanā, sabrahmacārīmahattapaccavekkhanā ti catūhi kāraṇehi sappatissavalakkhaṇaṇ¹ hiriṇ samuṭṭhāpetvā pāpaṇ na karoti; ekacco attānuvādabhayaṇ parānuvādabhayaṇ daṇḍabhayaṇ duggatibhayaṇ ti catūh’ ākārehi vajjabhīruka-bhayadassāvilakkhaṇaṇ ottappaṇ samuṭṭhāpetvā pāpaṇ na karoti. Tattha jātimahattapaccavekkhanādīni c’ eva attānuvādabhayādīni ca vitthāretvā kathetabbāni.

Evaṇ vuttaṇ sattavidhaṇ balaṇ yassa puggalassa natthi, te kilesā naṇ puggalaṇ saṇanti . . . pe . . . pariyādiyanti madanti ti.

Dve parissayā ti pākaṭāpākaṭavasena dve eva upaddavā, na ekaṇ; na tīṇi. Te vibhāgato dassetuṇ *Katame pākataparissayā* ti ādim āha:

Tattha *kokā* ti kekā; ayam eva vā pāṭho. [13.] *Corā* ti coriyakammehi yuttā. *Māṇavā* ti sāhasikakammehi yuttā. *Katakammā* ti sandhicchedādi-katacorakammā.² *Akatakammā* ti taṇ kammaṇ kātuṇ nikkhantā. Ettha *assū* ti bhaveyyun ti attho.

Cakkhurogo ti cakkhusmiṇ uppannarogo; rujatī ti rogo. Cakkhurogo ti ādayo vatthuvāsena veditabbā; nibbattitapasādānaṇ³ hi⁴ rogo nāma natthi. *Kaṇṇarogo* ti bahikaṇṇe⁵ rogo.

Mukharogo ti mukhe uppannarogo. *Dantarogo* ti danta-sūlaṇ.

Kāso ti khayarogo. *Sāso* ti svāso, uggārarogo.

Pināso ti bahināsikāya rogo.

Daho ti sarīre uppajjanako uṇho.

¹ H omits va.

² H, D, B °corikakammā.

³ C nibbattita°.

⁴ H hīno.

⁵ H °kaṇṇa.

Mucchā ti sativissajjanako.¹

Pakkhandikā ti lohitaṭṭhāṇikā, atisāro. *Sūlā* ti āma-sūlā, kucchirogo. *Visūcikā* ti mahanto virecanako.

Kilāso ti sabalo.²

Soso ti sukkhanako sosabyādhi.

Apamāro ti amanussagāho veriyakkhābādho.

Daddū ti daddupīlakā. *Kaṇḍū* ti khuddakapīlakā. *Kacchū* ti mahākacchu. *Rakhasā* ti nakhehi vilikhitaṭṭhāne³ rogo. *Nakhasā*⁴ ti pi pāli. *Vitacchikā* ti hatthapādātesu hīraṇ hīraṇ katvā phāleno uppajjanakarogo.

Lohitapittan ti soṇitapittan; rattapittan ti vuttan hoti.

Madhumeho ti sarīrabbhantare ukkaṭṭharogo. Vuttan h' etan: *Api ca madhumeho ukkaṭṭho** ti.

Aṇṣā ti arisarogo.

Pīlakā ti lohitaṭṭhāṇikā.

Bhaṇṇaṇ dālayati ti *bhagandalā*; vaccamaggaṇ phāleti ti attho.

Pittasamuṭṭhānā ti pittena samuṭṭhānaṇ⁵ uppatti etesan ti pittasamuṭṭhānā. Te kira dvattiṇṣa honti. *Semhasamuṭṭhānādisu* pi es' eva nayo. *Sannipātikā* ti vātapittasemhānaṇ sannipātena ekībhāvena uppannā. Ābādhanatthena ābādha.

Utupariṇāmajā ti pariṇāmena accuṇhātisītena uppajjanakarogā.

Visamaparihārajā ti anitṭhaṭṭhānanisajjādinā⁶ visamaparihārena jātā.

Opakkamikā ti vadhabandhanādinā upakkamena jātā.

Kammavipākajā ti balavakammavipākasambhūtā.

Sītaṇ uṇhaṇ . . . pe . . . *samphassā* ti 7[ime pākāṭā eva].⁷

Iti vā ti evaṇ⁸ vā. *Ime vuccanti* ti nigamento āha.

Katame paṭicchannaparissayā? ti apākāṭā āchādita⁹.

* Vin. iv, 6, 8, etc., Omasavādasikkhāpada; with ābādho before ukkaṭṭho.

¹ H °kā.

² H °thāna.

³ H, D °thānā.

⁴⁻⁷ H omits.

⁸ S, C acchā°.

² S, C savalo; D kasabalo.

⁴ H, D, B rakhasā.

⁵ S, C atitṭhāna°.

⁶ H eva.

upaddavā katame ti pucchati. Tattha *kāyaduccaritan* ti pāṇātipāta-adinnādāna-micchācāracetanā veditabbā. *Vacīduccaritan* ti musāvāda-pusunāvācā-pharusāvācā-samphappalāpacetanā veditabbā. *Manoduccaritan* ti abhijjhā-vyāpāda-micchādiṭṭhiyo veditabbā. Kāye pavattaṇ, kāyato vā pavattaṇ duṭṭhucaritaṇ, kilesapūṭikattā vā duṭṭhaṇ¹ caritaṇ ti *kāyaduccaritaṇ*. Vacī-manoduccaritesu pi es' eva nayo.

Kāmiyanti ti kāmā, pañca kāmagaṇā; kāmesu chando kāmacchando. Kāmayati ti vā kāmo; kāmo eva chando kāmacchando; na kattukamyatāchando,² kāmataṇhā va evaṇ-nāmikā. Kusaladhamme nīvaratī ti nīvaraṇaṇ; kāmacchando eva nīvaraṇaṇ *kāmaccchandānīvaraṇaṇ*. Evaṇ sesesu pi.

Vyāpajjati tena cittaṇ, pūtibhāvaṇ upagacchati, vyāpādayati vā vinayācārasampattiṇ,³ nāseti hitasukhādīni vā ti vyāpādo. ⁴[Kusaladhamme nīvaratī ti nīvaraṇaṇ, vyāpādo eva nīvaraṇaṇ *vyāpādānīvaraṇaṇ*.]⁴

Thīnatā thīnaṇ; middhatā middhaṇ; anussahanatā, sampativighāto cā ti attho. Thīnaṇ ca middhaṇ ca *thīnamiddhaṇ*. Tattha thīnaṇ anussahanalakkhaṇaṇ,⁵ viriyavinodanarasaṇ,⁶ saṇsīdanapaccupaṭṭhānaṇ. Middhaṇ akammaññatālakkhaṇaṇ, ohananarasaṇ,⁷ līnatāpaccupaṭṭhānaṇ, pacalāyakanid-dāpaccupaṭṭhānaṇ⁸ vā. Ubhayam pi arati-tandi-vijambhikādisu⁹ ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṇ ti.

Uddhatassa¹⁰ bhāvo *uddhaccaṇ*; taṇ avupasamalakkhaṇaṇ; vātābhīghāta-cala¹¹-jalaṇ viya anavaṭṭhānarasaṇ; vātābhīghāta-calapaṭākā¹² viya bhantattapaccupaṭṭhānaṇ; pāsā-nābhīghātasamuddhata-bhasmaṇ viya cetaso avupasamo; ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṇ; cittavikkhepo ti daṭṭhabbaṇ. Kucchitaṇ kataṇ kukataṇ; tassa bhāvo *kukkuccaṇ*; taṇ pacchānutāpanalakkhaṇaṇ; katākatānusocanarasaṇ; vippaṭisārapaccupaṭṭhānaṇ; katākatapadaṭṭhānaṇ, dāsavyaṇ viya daṭ-

¹ H, D, B dutṭhu.

³ H, D, B °cārārūpaṇ.

⁵ C, D anussāha°.

⁷ S, B, C osādana°.

⁹ S, C, D °bhitā°.

¹¹ H, B calaṇ.

² H adds ti.

⁴⁻⁴ S, B, C omit.

⁶ H, D viriyapaññāvi°.

⁸ S °lāyita°; B, C °lāyika°.

¹⁰ H, B, D uddhata.

¹² All MSS. paṭākāṇ.

ṭhabbaṇ. ¹[Uddhaccaṇ ca kukkuccaṇ ca]¹ *uddhaccakukkuccaṇ*.

Vigatā cikicchā ti *vicikicchā*; sabhāvaṇ vā vicinanto etāya kicchati kilamatī ti *vicikicchā*. Sā saṅsayalakkhaṇā; saṅsappanarasā; anicchayapaccupaṭṭhānā, anekaṅsagāhapaccupaṭṭhānā vā vicikicchā; ayonisomanasikārapadaṭṭhānā; paṭtipatti-antarāyakarā ti daṭṭhabbā.

Raṇṇanalakkhaṇo *rāgo*. Dussanalakkhaṇo *doso*. Muhyanalakkhaṇo *moho*.

Kujjhanalakkhaṇo *kodho*, caṇḍikkalakkhaṇo vā; āghātakaraṇaraso, dūsanapaccupaṭṭhāno. Upanandhanalakkhaṇo upanāho; vera-appaṭinissajjanaraso; kodhānuppabandhabhāvapaccupaṭṭhāno. Vuttaṇ c' etaṇ: *Pubbakālaṇ*² *kodho*, *aparakālaṇ*² *upanāho** ti ādi.

Paraguṇamakkhanalakkhaṇo *makkho*; tesāṇ vināsanaraso; tadavacchādanapaccupaṭṭhāno. Yugaggāhalakkhaṇo *palāso*; paraguṇehi attano guṇānaṇ samikaraṇaraso³; paresāṇ guṇappamāṇena utṭhānapaccupaṭṭhāno.

Parasampattikhiyanalakkhaṇā *issā*; tassā akkhamanalakkhaṇā vā; tattha anabhiratirasā; tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā. Attano sampattinigūhanalakkhaṇaṇ *maccheraṇ*; attano sampattiyā parehi sādharmaṇabhāva⁴-akkhamanarasaṇ; saṅkocanapaccupaṭṭhānaṇ.

Katapāpapaṭicchādanalakkhaṇā *māyā*; tassa nigūhanarasaṇ; tadāvaraṇapaccupaṭṭhānā. Attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṇ *sāṭṭheyyaṇ*; tesāṇ samudāharaṇarasaṇ; sarīrākārehi pi tesāṇ vibhūtakaraṇapaccupaṭṭhānaṇ.

Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo *thambho*; appatissavavuttiraso;⁵ amaddavapaccupaṭṭhāno. Karaṇuttariyalakkhaṇo *sārambho*; vipaccanikatāraso; agāravapaccupaṭṭhāno.

Unnatilakkhaṇo *māno*; ahaṅkāraraso; uddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno. Abbhunnatilakkhaṇo *atimāno*; ativiya ahaṅkāraraso; accuddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno.

Mattabhāvalakkhaṇo *mado*; madavahanaraso;⁶ ummāda-

* Vbh. 357.

¹⁻¹ H *omits*.

² B °kāle.

³ C, D *sama*°.

⁴ B °bhāvaṇ.

⁵ H *omits* va.

⁶ H *madagahaṇa*°.

paccupatṭhāno. Pañcasu kāmaguṇesu cittassa vossaggalak-
khaṇo *pamādo*; vossaggānuppadānaso; sativippavāsapaccu-
patṭhāno ti. Evaṇ imesaṇ dhammānaṇ lakkhaṇādini vedi-
tabbāni. Ayam ettha saṅkhepo.

Vitthārato pana *Tattha katamo kodho** ti ādinā Vibhaṅge
vuttanayen' eva veditabbo. Viseso c' ettha āmisagiddho
attanā alabhanto aññassa lābhino kujjhati; tassa sakiṇ
uppanno *kodho* yeva, tatuttariṇ uppanno *upanāho*. So eva
kuddho upanayhanto ca¹ santam pi aññassa lābhino guṇaṇ
makkheti; 'aham pi tādiso' ti ca yugaggāhaṇ gaṇhāti;
ayam assa *makkho* ca *palāso* ca, So evaṇ² makkhī palāsi
parassa³ lābhasakkārādisu "Kiṇ imassa iminā" ti issati
padussati, ayam assa *issā*. Sace pan' assa kāci sampatti
hoti, tassa tena sādharmaṇabhāvaṇ na sahati; idam assa
maccheran. Lābhaḥetu kho pana attano sante pi dose paṭi-
chādeti; ayam assa *māyā*. Asante pi guṇe pakāseti;⁴ idam
assa *sātheyyan*. So evaṇ paṭipanno sace pana yathādhippāyaṇ
lābhaṇ labhati, tena thaddho hoti, amuducitto, "na idaṇ
evaṇ kātabban" ti ovadituṇ asakkhuṇeyyo; ayam assa
thambho. Sace pana naṇ⁵ koci kiñci vadati: "na idaṇ evaṇ
kātabban" ti, tena sāraddhacitto⁶ hoti, bhākuṭīkamukho,⁷
"Ko me tvaṇ" ti pasayhabhāṇi;⁸ ayam assa *sārambho*. Tato
thambhena aham eva seyyo ti attānaṇ maññanto mānī hoti;
sārambhena "Ke ime" ti pare atimaññanto atimānī; ayam
assa *māno* ca, *atimāno* ca. So tehi mānātimānehi jātimaḍādi-
anekarūpaṇ maḍaṇ janeti; matto samāno kāmaguṇādibhede-
su⁹ vatthusu pamajjati; ayam assa *mado pamādo* cā ti veditabbo.

Sabbe kilesā ti sabbe pi akusalā dhammā. Upatāpanat-
thena vibādhanatthena ca *kilesā*.¹⁰ Kilesapūṭikattā¹¹ *duccaritā*.
Kilesadarathakaraṇatthena¹² *darathā*. Antodāhādikaraṇat-

* Vbh. 357.

¹ H, D va.

² B tassa.

³ H, S, D omī.

⁴ B kākamukho.

⁵ B °digocaresu.

⁶ C kilesadūsik°.

⁷ H eva.

⁸ H °senti.

⁹ B bālḥacitto.

¹⁰ H pasayhati.

¹¹ H omī.

¹² H, D kilesā°.

thena *pariḷāhā*. Santāpanatthena¹ *santāpā*. Akosallasambhūtatthena abhisankharaṇatthena² ca sabbe akusalābhisankhārā.

Ken' atthenā ti kena atthena? Abhibhavanādi-tividhaṇ atthaṇ dassetuṇ: *Parisahantī* ti *parissayā* ti ādim āha. *Parisahantī* ti dukkhaṇ uppādentī, abhibhavanti. *Parihānāya saṇvattantī* ti kusalānaṇ dhammānaṇ pariccajanāya pavattanti. *Tatrāsaya* ti tasmiṇ sarīre akusalā dhammā āsayanti, vasanti, uppajjantī ti attho.

Te parissayā ti kāyaduccaritādayo upaddavā. *Kusalānaṇ dhammānaṇ antarāyāyā* ti upari vattabbānaṇ sammāpaṭipadādi-kosallasambhūtaṇaṇ dhammānaṇ antaradhānāya adas-sanatthāya saṇvattanti. *Sammāpaṭipadāyā* ti sundarāya pa-satthāya paṭipadāya; na micchāpaṭipadāya. *Anulomapaṭipadāyā* ti aviruddhapaṭipadāya, na paṭilomapaṭipadāya. *Apaccanikapaṭipadāyā* ti na paccanikapaṭipadāya, appaṭi-vāṇīpaṭipadāya.³ [14.] *Anvatthapaṭipadāyā* ti atthaṇ anuga-tāya paṭipadāya, uparūpari vaḍḍhitāya paṭipadāya. Yathā attho tathā paṭipajjitabbāya paṭipadāyā ti vuttaṇ hoti. *Attatthapaṭipadāyā* ti pi pāli, taṇ na sundaraṇ. *Dhammānu-dhammapaṭipadāyā* ti: dhammo nāma navalokuttaradhammo; anudhammo nāma vipassanādi; tassa dhammassa anurūpā paṭipadā anudhammapaṭipadā; tassā dhammānudhammapaṭipadāya.

Sīlesu paripūrakāritāyā ti pātimokkhasīlesu pāripūriṇ⁴ katvā ṭhitattā.⁵ *Indriyesu guttadvāratāyā* ti *Cakkhunā rūpaṇ disvā** ti ādinā nayena vuttesu manacchaṭṭhesu indriyesu sugopitadvāratāya.⁶ *Bhojane mattaññutāyā* ti paṭiggahaṇādisu pamāṇayuttatāya, alaṇsātakādiṇ muñcitvā mitabhōjanatāya. *Jāgariyānuyogassā* ti *Divasaṇ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehī*† ti evam ādinā nayena pañcajāgaraṇa-dhamme anuyogassa.

* M. i, 221; A. ii, 39, etc.; Nid. 366. † A. ii, 40; Vbh. 249; Nid. 377.

¹ S, C sadā tāpa°.

² H °sañcara°.

³ H apaccatthika°; B apatāṇī°.

⁴ H, D °pūraṇ.

⁵ H, S, D ṭhitāya.

⁶ H, D, B saṅgo°; B °dvārabhāvassa; C °rabhāvāya.

Satisampajaññassā ti sabbakammaṭṭhānabhāvanānuyuttānaṃ sabbayogīnaṃ sabbadā upakāraḥassa satisampajaññassa.

Satipaṭṭhānānaṃ ti ārammaṇesu okkanditvā pakkhanditvā¹ upaṭṭhānato paṭṭhānaṃ, sati yeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Kāya-vedanā-citta-dhammesu pan' assa asubha-dukkhāniccā-nattākārāpahāṇavasena² subha-sukha-niccattasaññāpahāṇa-kiccasādhanaṇavasena ca³ pavattito catudhā bhedo hoti; tesāṃ catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ.

Catunnaṃ sammappaḍhānānaṃ ti padahanti etenā ti padhānaṃ; sobhaṇaṃ padhānaṃ,⁴ sammā vā⁵ padahanti etenā ti sammappaḍhānaṃ. Sobhaṇaṃ vā taṃ kilesavirūpattaviraḥato,⁶ padhānañ⁷ ca⁷ hitasukhanipphādaḥkattena seṭṭhabhāvāvaṇato⁸ padhānabhāvavakaraṇato cā ti sammappaḍhānaṃ; viriyass' etaṃ adhivacanaṃ. Uppannānuppannānaṃ⁹ anuppannuppannānañ ca¹⁰ akusalakusalānaṃ pahāṇānupatti-uppādaṭṭhitikiccasādhanaṇavasena pavattito pan' assa catudhā bhedo hoti; tesāṃ catunnaṃ sammappaḍhānānaṃ.

Catunnaṃ iddhipādānaṃ ti ettha chanda-viriya-citta-vīmaṇsāsu ekeko ijjhatī ti iddhi; samijjhatī, nipphajjati ti attho. Ijjhanti vā etāya sattā, iddhā vuddhā ukkaṇṣagatā honti ti iddhi. Paṭhamen' atthena: iddhi yeva pādo ti iddhipādo; iddhikoṭṭhāso ti attho. Dutiyen' atthena: iddhiyā pādo ti iddhipādo; pādo ti patitṭhā, adhigamūpāyo ti attho; tena hi sammā uparūparivisesasaṅkhātāṃ iddhiṃ uppāḍenti, pāpuṇanti; tasmā pādo ti vuccati. Tesāṃ catunnaṃ iddhipādānaṃ.

Sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ ti bodhiyā, bodhissa vā aṅgā ti bojjhaṅgā. Idaṃ vuttaṃ hoti: yā¹¹ esā dhammasāmaggi, yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya linuddhacca-patitṭhānāyūhana - kāmasukhattakilamathānuyoga - uccheda - sassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya sati-dhammavicaya-viriya-pīti-passaddhi-samādhī-upekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatī ti katvā

¹ H, D omit.

² H, D, B omit.

³ H, D add taṃ.

⁴ H padhāna.

⁵ H °panna.

⁶ H sā.

⁷ S, D °kārappa°.

⁸ H, D, B add sammappaḍhānaṃ.

⁹ H °viharato.

¹⁰ B °bhāvasādhanaṇato.

¹¹ H, D add catunnaṃ.

bodhī ti vuccati; bujjhati¹ kilesasantānaniddāya utthahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbāṇam eva vā sacchikaroti,² tassā dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā aṅgā ti pi *bojjhaṅgā*; jhānaṅga-maggaṅgādini viya. Yo p'esa yathā-vuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhati ti katvā ariyasāvako bodhī ti vuccati, tassa bodhissa aṅgā ti pi *bojjhaṅgā*; senaṅgādayo viya. Ten' āhu aṭṭhakathācariyā: Bujjhanakassa puggalassa aṅgā ti vā *bojjhaṅgā* ti. Tesañ sattannaṃ *bojjhaṅgānaṃ*.

Ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassū ti: ariyo ti taṇ-taṇ-magga-vajjhakilesehi ārakattā, ariyabhāvakarattā,³ ariyaphalapati-lābhakarattā ca ariyo. Aṭṭha aṅgāni assā ti aṭṭhaṅgiko; svāyaṃ caturaṅgini⁴ viya senā, pañcaṅgikaṃ viya ca turiyaṃ aṅgamattam eva hoti, aṅgavinimutto natthi. Nibbāṇaṃ maggati, kilese vā⁵ mārento gacchatī ti maggo. Tassa *ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa bhāvanānuyogassa*.

Imesaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ti vuttappakārānaṃ lokiya⁶-lokuttarakusaladhammānaṃ. *Antarāyāyā* ti lokuttaradhammānaṃ antarāyāya antaradhānāya, lokiya-lokuttarakusaladhammānaṃ pariccāgāya. Tesu lokuttaradhammānaṃ uppajjitva appadānatthena parissayā nāma; te hi uppajjitvā nirujjhamānā upaddavaṇaṃ n' āvahanti.⁷

*Tatth' ete*⁸ ti tasmiṃ attabhāve ete. *Pāpakā* ti lāmakā. *Attabhāvasannissayā* ti attabhāvaṃ upanissāya ārammaṇaṃ katvā uppajjanti ti attabhāvasannissayā; parissayā ti keci.⁹ [*Dake* ti *udake*.]¹⁰ *Vuttaṇ h' etan* ti kathitaṇ hi etaṃ.

Sāntevāsiko ti antevāsikasaṅkhātēna kilesena saha vasati ti sāntevāsiko. Samudācaraṇasaṅkhātēna kilesena saha vasati ti *sācariyako*.

Cakkhunā rūpaṃ disvā ti cakkhuviññāṇena rūpaṃ passitvā. Upaṇi sotena saddaṃ sutvā ti ādisu pi es' eva nayo. *Uppajjanti* ti samudācaranti. *Sarasāṅkappā* ti nānārammaṇe saṇsaraṇavasena uppannā parikappā. *Saññojanīyā* ti āramma-

¹ D, S, C °ti ti.

³ H, D, B °karaṇattā.

⁵ H ca.

⁷ H, D omit n' ā.

⁹ C, S omit.

² All MSS. °ti ti.

⁴ H °gikā.

⁶ H, S, D, C omit.

⁸ H Tattha te.

¹⁰ H omits.

ṇabhāvaṇ upagantvā¹ saññojanasāṇvaddhanena² saṇyojanānaṇ hitā. *Ty' assā*³ ti te pāpakā assa puggalassa. *Anto vasantī* ti abbhantare citte nivasanti. *Anvāssavanti*⁴ ti kilesa⁵-santānaṇ anugantvā bhusaṇ savanti,⁶ anubandhanti. [*Te nan ti*]⁷ taṇ puggalaṇ ete akusalā dhammā. *Samudācaranti* ti sammā ācaranti, pavattanti ti attho.

[15.] Kilissanatthena *malā*. Sattuattthena *amittā*. Veriatthena *sapattā*. Hananatthena *vadhakā*. Paccāmittatthena *paccatthikā*. Aha vā: *malā* suriyassa upakkilesā valāhakā viya; *amittā* suriyassa dhūmaṇ viya; *sapattā* suriyassa himaṇ⁸ viya; *vadhakā* suriyassa rajaṇ viya; *paccatthikā* suriyassa *rāhu* viya; *malā* suvaṇṇassa malaṇ viya cittappabhānāsakā;⁹ *amittā* kālalohamalaṇ viya citte siniddhabhāvanāsakā; *sapattā* yuganaddhaṇ yujjhantā sapattā viya citte patiṭṭhita-dhammadhaṇsakā; *vadhakā* manussaghātakā viya dhammaghātakā; *paccatthikā* raññā¹⁰ upahatassa vināso viya mokkhamaggassa paṭisedhakā ti evam eke vaṇṇayanti.

Anatthajanano ti na atthaṇ anattaṇ; taṇ anattaṇ uppādeti ti anattaajanano. Ko¹¹ so ?¹¹ Lobho.¹² *Lobho cittappakopano* ti cittassa kopano¹³ calano;¹⁴ kusalaṇ nivāretvā cittaṇ rundhati ti attho. *Bhayaṇ antarato jātaṇ* ti¹⁵ abbhantare attano citte yeva jātaṇ anattaajananaḍibhayaḥetu. *Taṇ jano nāvabujjhati* ti taṇ bhayaṇ bālamahājano avagantvā otaritvā na jānāti.

Atthan ti luddho¹⁶ puggalo lokiya-lokuttaraṇ atthaṇ na jānāti. *Dhamman* ti tassa hetuṇ. *Andhantaman* ti bahalan-dhakāraṇ. *Yan* ti yasmā; yaṇ naraṇ vā. *Sahate* ti abhibhavati.

[16.] *Ajjhattan* ti sakasantāne. *Uppajjamānā uppajjanti* ti pubbantato uddhaṇ pajjamānā¹⁷ *ahitāya* uppajjanti¹⁸ duk-

¹ H, D upagatā.

² C, B, D tyassanto.

³ H, B, D omit.

⁴ H, D tena.

⁵ H cittassa pa°.

⁶ H kodho; B doso.

⁷ B, S pako°.

⁸ S, C add anekavidhaṇ bhayaṇ.

⁹ H uppaj°.

¹⁰ B °sambandhena.

¹¹ H anvāssa vāsanti.

¹² H vāsanti.

¹³ H, B mahī.

¹⁴ H rañño.

¹⁵ H omits.

¹⁶ S, C dhaṇsano.

¹⁷ H kuddho.

¹⁸ H °ti ti.

khāya, tadubhayena *aphāsuvihārāya*. *Ahitāyā* ti cetasika-
dukkhatthāya.¹ *Dukkhāyā* ti kāyikadukkhaththāya.¹ *Aphā-*
suvihārāyā ti tadubhayena na² sukhavihāratthāya. Atha vā
uppañjamānā uppañjanti ti bhavaṅgacalanato paṭṭhāya yāva
votthapanā tāva uppañjamānā nāma; votthapanāṇa pana
patvā anivattanabhāvena³ uppañjanti nāmā ti evam eke
vaṇṇayanti.

Tacasāraṇa va saṇ phalaṇa ti attano phalena nāsitaṇa tacasā-
rasaṅkhātaṇa veḷu viya.

Araṭi ti kusalesu dhammesu ukkaṇṭhitatā.⁴ *Raṭi* ti
pañcakāmaguṇe abhirati. *Lomahaṇso* ti kaṇṭakasadiṣo hutvā
uddhaggaḷomo. *Ito nidānā* ti ayaṇa attabhāvo nidānaṇa
paccayo etesaṇa ti ito nidānā. *Itojā*⁵ ti ito attabhāvato jātā.⁶
Ito samuṭṭhāya manovitakkā ti yathā dīghasuttakena pāde
baddhaṇa⁷ kākaṇa kumārakā tassa suttassa pariyante⁸ aṅguliṇa⁹
veṭhetvā ossajanti, so dūraṇa gantvā pi puna tesāṇa pādamaḷe
yeva patati;¹⁰ evam eva ito attabhāvato samuṭṭhāya pāpa-
vitakkā cittaṇa ossajanti.

Sāntevāsiko ti ānitaṇa¹¹ paṭhamasuttaṇa kilesena sahaṇvāsaṇa
sandhāya vuttaṇa. *Tayo' me bhikkhave antarāmalā* ti ānitaṇa¹¹
dutiyaṇa kusalaḍḍhammamalinakaraṇavasaṇa atthānatthassa
ajāṇanavasaṇa ca; *Tayo kho mahārāja, purisassa dhammā*
ajjhataṇa uppañjamānā ti ādikaṇa¹² tatiyaṇa attano nissayaghāta-
navasaṇa; *Rāgo ca doso ca ito nidānā* ti ādikaṇa¹³ catutthaṇa kile-
saṇaṇa patiṭṭhādassanavasaṇa vuttaṇa ti ñātabbaṇa.

[17.] *Tato tato*¹⁴ *parissayato* ti tasmā tasmā¹⁴ upaddavā.
Taṇa puggalaṇa ti vuttappakāraṇa kilesasamaṅgipuggalaṇa. *Duk-*
kham anveti ti anu eti, mātu pacchato khīrapako¹⁵ viya. *Anu-*
gacchatī ti samīpaṇa gacchati; coraghātako viya vajjhappat-

¹ H °ttāya.

² S °bhāve.

³ H itojātā.

⁴ H, D, S baddha.

⁵ H, B °liyā.

⁶ B ādikaṇa.

⁷ H, S ānitaṇa.

⁸ B khīrūpago; S, C khīrapivako.

⁹ H a.

¹⁰ S, C °ṭhikā.

¹¹ B adds itojā.

¹² B °yantaṇa.

¹³ H, D °ṭṭi.

¹⁴ H, S, D, C omit.

¹⁵ H omits.

tassa. *Anvāyikaṇ hoṭī* ti sampattaṇ hoti, dhammagañṭhikāya¹ samīpaṇ² viya dukkhasamīpaṇ³ gacchati.

Jātidukkhaṇ ti jātisaddassa tāva aneke atthā paveditā; yathāha:⁴

Bhavo kulaṇ nikāyo ca, sīlaṇ paññatti lakkhaṇaṇ
Pasūti sandhi c' evā ti, jāti-atthā paveditā.

Tathā hi 'ssa *Ekam pi jātiṇ, dve pi jātiyo** ti ādisu bhavo attho. *Akkhitto anupakkutṭho jātivādenā†* ti ettha kulaṇ. *Atthi Visākhe nighaṇṭhā nāma samaṇajātī‡* ti ettha nikāyo. *Yato 'haṇ, bhagini, ariyāya jātiyā jāto, nābhijānāmī§* ti ettha ariyasīlaṇ. *Tiriyā nāma tiṇajātī nābhīyā uggantvā nabhaṇ āhacca thitā ahoṣī||* ti ettha paññatti. *Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā¶* ti ettha saṅkhatalakkhaṇaṇ. *Sampatijāto, Ānanda, bodhisatto*** ti ettha pasūti. *Bhavappaccayā jāti††* ti ca⁵ *Jāti pi dukkhā‡‡* ti ca ettha pariyāyato paṭisandhikkhaṇo. Nippariyāyato pana tattha tattha nibbattamānānaṇ sattānaṇ ye ye khandhā pātubhavanti, tesāṇ paṭhamapātubhāvo.

Kasmā pan' esā jāti dukkhā ti ce ? Anekesaṇ dukkhānaṇ vatthubhāvato. Anekāni hi dukkhāni; seyyathidaṇ ? Dukkhadukkhaṇ, vipariṇāmadukkhaṇ, saṅkhāradukkhaṇ, paṭicchannadukkhaṇ, apaṭicchannadukkhaṇ, pariyāyadukkhaṇ nippariyāyadukkhaṇ ti.

Ettha kāyika-cetasikā dukkhā vedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā dukkhadukkhaṇ ti vuccati.

Sukhā vedanā vipariṇāme dukkhupattihetuto vipariṇāmadukkhaṇ.

Upekkhā vedanā c' eva avasesā ca tebhūmakasaṅkhārā udāyabbayaparipīḷitattā saṅkhāradukkhaṇ.

Kaṇṇasūlaṇ, dantasūlaṇ, rāgajaparīlāho, dosa-mohajapari-

* D. i, 81, etc.

† A. i, 206.

‡ A. iii, 240.

** M. iii, 163.

‡‡ Vbh. 99, etc.

† A. iii, 152.

§ M. ii, 103.

¶ Dhk. 15.

†† Vbh. 138, etc.

¹ H °kā.

² H dukkhaṇ sa°.

³ H, S omit.

⁴ S, B, C paricchedo.

⁵ H, B, D yathā.

lāho ti kāyika-cetasiko ābādho pucchitvā jānitabbato upakamassa ca apākaṭabhāvato paṭicchannadukkhaṇ.

Dvattiṇsakammakaraṇādisamuṭṭhāno ābādho apucchitvā jānitabbato, upakkamassa ca pākaṭabhāvato apaṭicchannadukkhaṇ.

Thapetvā dukkhadukkhaṇ sesaṇ¹ dukkhaṇ² Saccavibhaṅge āgataṇ jātiādi-sabbam pi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato pariyāyadukkhaṇ.

Dukkhadukkham pana nippariyāyadukkhan ti vuccati.

Tatrāyaṇ jāti yaṇ taṇ Bālaṇḍitasuttādisu* Bhagavatā pi upamāvasena pakāsitaṇ āpāyikaṇ dukkhaṇ, yaṇ ca sugatiyam pi manussaloke gabbhokkantimūlakādibhedaṇ dukkhaṇ uppajjati, tassa vatthubhāvato dukkhā.

Tatr' idaṇ gabbhokkantimūlakādibhedaṇ dukkhaṇ: Ayaṇ hi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppala-padumapunḍarikādisu nibbattati; atha kho heṭṭhā āmāsayaṇ upari pakkāsayaṇ udarapaṭala-piṭṭhikaṇṭakānaṇ vemaṇṇhe paramasambādhe tibbandhakāre nānakuṇapagandha-paribhāvita-paramaduggandhapavanavicarite adhimattajegucche kucchipadese pūtimaccha-pūtikummāsa-candanikādisu kimi viya nibbattati. So tattha nibbatto dasamāse mātukucchisambhavena usmanā puṭapākaṇ viya paccamāno, piṭṭhapiṇḍi³ viya sediyamāno sammiṇṇjana-pasāraṇādivirahito adhimattaṇ dukkham anubhoti ti idaṇ tāva *gabbhokkantimūlakaṇ*⁴ dukkhaṇ.

Yam pana so mātu sahasā upakkhalana-gamana-nisīdana-utṭhāna-parivattanādisu surādhuttahatthagato eḷako viya, ahiguṇṭhikahatthagato sappapotako viya ca ākaḍḍhana-parikaḍḍhana-odhunana-niddhunanādinā upakkamena adhimattaṇ dukkham anubhavati; yaṇ ca mātu sītūdakapānakāle sītanarakūpapanno viya, uṇhayāgubhattādi-ajjhoharaṇakāle aṅgāravuṭṭhi-samparikinno viya, loṇambilādi-ajjhoharaṇakāle khārāpaṭicchakādi⁵-kammakaraṇappatto viya tibbaṇ dukkham anubhoti, idaṇ gabbhapariharaṇamūlakaṇ dukkhaṇ.

* M. iii, 163; S. ii, 23.

¹ H sesa.

³ H piṭṭhipiṇḍaṇ.

⁵ H, S, D °patac°.

² C omits.

⁴ T gabbhe ok°.

Yam pan' assa mūlhagabbhāya mātuyā mittāmacca-suhaj-jādīhi pi adassanārahe dukkhupattitṭhāne chedana-phālanādīhi dukkhaṇ uppajjati, idaṇ gabbhavipattimūlakaṇ dukkhaṇ.

Yaṇ vijāyamānāya mātuyā kammajehi vātehi parivattetvā narakappātaṇ viya atibhayānakaṇ yonimaggaṇ paṭipādiyamānassa, paramasambādhena ca yonimukhena tālacchigalena viya nikkadḍhiyamānassa,¹ narakasattassa viya ca saṅghātapabbatehi vicuṇṇiyamānassa dukkhaṇ uppajjati, idaṇ vijāyanamūlakaṇ dukkhaṇ.

Yam pana jātassa taruṇavaṇasadisa-sukumārasarīrassa hatthagahāṇa-nahāpana-dhovana-colaparimajjanādikāle sūcimukha-khuradhārāhi vijjhana-phālanasadisaṇ dukkham uppajjati, idaṇ mātukucchito bahinikkhamanamūlakaṇ dukkhaṇ.

Yam pana² tato paraṇ pavattiyaṇ attanā va attānaṇ vadhentassa, acelakavatādivasena ātāpana-paritāpanānuyogam anuyuttassa, kodhavasena abhuñjantassa, ubbandhantassa ca dukkhaṇ hoti, idaṇ attūpakkamamūlakaṇ dukkhaṇ.

Yam pana parato vadhabandhanādīni anubhavantassa dukkhaṇ uppajjati, idaṇ parūpakkamamūlakaṇ dukkhaṇ ti. Iti imassa sabbassā pi dukkhassa ayaṇ jāti vatthum eva hoti. *Idaṇ jātidukkhaṇ anveti.*

Jarādukkhaṇ ti: Duvidhā jarā: saṅkhatalakkhaṇaṇ ca, khaṇḍiccādisammato santatiyaṇ ekabhavapariyāpanna-khandhapurāṇabhāvo ca; sā idha adhippetā. Sā pan' esā dukkhā saṅkhāradukkhabhāvato³ c' eva dukkhavattthuto ca. Yaṇ h' idaṇ aṅgapaccaṅgasithilabhāva - indriyavikāra - virūpatā - yobbanavināsa - viriyāvasādana⁴ - satimativippavāsa - paraparibhavādi - anekappaccayaṇ kāyika - cetasikaṇ,⁵ dukkham uppajjati, jarā tassa vatthu. Ten' etaṇ vucati:

¹ H, S, B add mahānāgassa.

² H omits.

³ S, B, C, D saṅsāra°

⁴ B, D omits; C viriya only.

⁵ H °ka.

Aṅgānaṇ sithilībhāvā, indriyānaṇ vikārato,
 Yobbanassa vināsena, balassa upaghātato,
 Vippavāsā satādinaṇ, puttadārehi p' attano
 Appasādanīyato c' eva, bhīyo bālattapattiyā
 Pappoti dukkhaṇ yaṇ macco kāyikaṇ mānaṇ tathā,
 Sabbam etaṇ jarāhetu yasmā, tasmā jarā dukhā ti.
 Idaṇ jarādukkhaṇ anvetī ti sambandho.

Vyādhī ti vividhaṇ dukkhaṇ ādadhātī¹ āvahaṭī ti vyādhi;
 vyādhayati tāpayati² kampayati ti vā vyādhi.

Maraṇadukkhaṇ ti etthā pi duvidhaṇ maraṇaṇ: saṅkhata-
 lakkhaṇaṇ ca, yaṇ sandhāya vuttaṇ: *Jarāmaraṇaṇ dvīhi*
*khandhehi saṅgahitaṇ** ti; ekabhavapariyāpanna-jīvitindri-
 yappabandhavicchedo ca, yaṇ sandhāya vuttaṇ: *Niccaṇ*
maraṇato bhayaṇ† ti; taṇ idha adhippetāṇ. Jātipaccayā-
 maraṇaṇ, upakkama³-maraṇaṇ, sarasamarāṇaṇ, āyukkhkha-
 yamarāṇaṇ, puññakkhayamarāṇaṇ ti pi tass' eva nāmaṇ.

Puna khaṇikamarāṇaṇ, sammutimaraṇaṇ, samuccheda-
 maṇaṇ ti ayam pi bhedo veditabbo: Pavatte rūpārūpadham-
 mānaṇ bhedo khaṇikamarāṇaṇ nāma. "Tisso mato, Phusso
 mato" ti idaṇ paramatthato sattassa abhāvā, "Sassaṇ mataṇ,
 rukkho mato" ti idam pi jīvitindriyassa abhāvā sammutimara-
 ṇaṇ nāma. Khīṇāsavassa appaṭisandhikā kālakiriyaṇ sam-
 uchchedamarāṇaṇ nāma.

Bāhiraṇ⁴ sammutimaraṇaṇ ṭhapetvā itaraṇ sammutimara-
 ṇaṇ ca⁵ idha yathāvuttappabandha-vicchedabhāvena saṅga-
 hītaṇ. Dukkhaṇ pana vatthubhāvato dukkhaṇ. Ten' etaṇ
 vuccati:

Pāpassa pāpakammādi-nimittam anupassato
 Bhaddassāpasahantassa viyogaṇ piyavatthukaṇ,
 Mīyamānassa yaṇ dukkhaṇ mānaṇ avisesato

* Dhk. 15.

† Sn. 109.

¹ C, D omit; B vidahati.

² H adukkhaṇ bādhayati; B, D āyassati.

³ S, C parūpak°.

⁴ H, D Bāhira.

⁵ H, S, D va.

Sabbesaṇ vā pi yaṇ sandhi-bhandhanacchedanādikaṇ
 Vitujjamānamammānaṇ hoti dukkhaṇ sarīrajaṇ
 Asayham appatikāraṇ, dukkhass' etass' idaṇ¹ yato
 Maraṇaṇ vatthu, ten' etaṇ dukkham icc' eva bhāsitaṇ ti.

Soka-parideva-dukkha-domanassupāyāsadukkhan ti ettha so-
 kādisu soko nāma ñātivyaśanādīhi phuṭṭhassa anto-nijjhāna-
 lakkhaṇo² cittasantāpo. Dukkhaṭṭho³ pan' assa dukkha-
 dukkhattā c' eva dukkhassa ca vatthubhāvato. Ten' etaṇ
 vuccati:

Sattānaṇ hadayaṇ soko visasallaṇ va tujjati,
 Aggitatto va nārāco bhusaṇ va dahate puna.⁴
 Samāvahati ca vyādhi-jarā-maraṇabhedaṇaṇ⁵
 Dukkhaṇ ca vividhaṇ yasmā, tasmā dukkho ti vuc-
 catī ti.

Paridevo nāma ñātivyaśanādīhi phuṭṭhassa vacīpalāpo.
 Dukkhaṭṭho³ pan' assa saṅkhāradukkhabhāvato,⁶ dukkhavathuto⁷ ca. Ten' etaṇ vuccati:

Yaṇ sokasallavihato paridevamāno
 Kaṇṭhoṭṭha-tālu-galasosajam appasayaṇ
 Bhīyo 'dhimattam adhigacchati yena dukkhaṇ
 Dukkho ti tena Bhagavā paridevam āhā ti.

Dukkhaṇ nāma kāyapīḷānalakkhaṇaṇ kāyikaṇ dukkhaṇ.
 Dukkhaṭṭho³ pan' assa dukkha-
 dukkhattā, kāyika-
 dukkhā-
 vahanato c' eva mānasadukkhāvahanato ca. Ten' etaṇ
 vuccati:

Pīḷeti kāyikaṇ idaṇ dukkhaṇ,⁸ dukkhaṇ ca mānaṇ
 bhīyo
 Janayati yasmā, tasmā dukkhan ti viśesato vuttan ti.

¹ H dukkhassa tas°.

² H dukkhaṇ kho.

³ H °ṇarodanaṇ.

⁴ C, D omit.

⁵ S °naṇ lakkhaṇato.

⁶ C su naṇ.

⁷ S, B, C, D saṅsāra°.

⁸ S, B omit.

Domanassaṇ nāma cittapīḷanālakkhaṇaṇ mānasaṇ dukkhaṇ. Dukkhaṭṭho¹ pan' assa dukkhaḍukkhaṭo c' eva kāyikaḍukkha-vahanato ca; cetodukkhasamappitā hi kese pakiriya uraṇ patipiṇsanti, āvaṭṭanti, vivaṭṭanti, chinnapapātaṇ papatanti, satthaṇ āharanti, visaṇ khāḍanti, rajjuyā ubbandhanti, aggiṇ pavisanti; iti nānappakāraṇ dukkhaṇ anubhavanti. Ten' etaṇ vuccati:

Pīleti yato cittaṇ, kāyassa ca pīlanaṇ² samāvahati,
Dukkhaṇ ti domanassaṇ vidomanassā³ tato āhū⁴ ti.

Upāyāso nāma ñātiviyasanādihi phuṭṭhassa adhimattaceto-dukkhappabhāvito doso⁵ yeva; saṅkhārakkhandhapariyāpanno eko dhammo ti eke. Dukkhaṭṭho¹ pan' assa saṅkhāradukkhabhāvato, cittaparidahanato, kāyavisāḍanato⁶ ca. Ten' etaṇ vuccati:

Cittassa paridahanā kāyassa visāḍanā⁷ ca adhimattaṇ
Yaṇ dukkham upāyāso janeti, dukkhaṭo tato vutto ti.

Ettha ca mandagginā antobhājane pāko viya soko; tikkhagginā paccamānassa bhājanato bahi nikkhamanaṇ viya paridevo; bahi-nikkhantāvasesassa nikkhamitum pi appahontassa antobhājane yeva yāva parikkhayā⁸ pāko viya upāyāso daṭṭhabbo.

Nerayikaṇ dukkhaṇ ti niraye pañcavidhabandhanādikaṇ dukkhaṇ anveti; taṇ Devadūtasuttena* dīpetabbaṇ. Ten' etaṇ vuccati:

Jāyetha no ce narakesu satto,
Tatth' aggidāhādikam appasayhaṇ,
Labhetha dukkhaṇ nu kuhiṇ patiṭṭhaṇ ?
Icc' āha dukkhā ti munīdha jātin ti.

* A. i, 138.

¹ H dukkhaṇ kho.

² H, S, D omī.

³ H, S āyāso.

⁴ B vihananā.

⁵ H papī.

⁶ H ahū.

⁷ B, D °vihananaṭo.

⁸ H adda va.

Tiracchāṇayonikaṃ dukkhaṃ ti tiracchānesu kasāpatoda-tāḷana-vijjhanādikaṃ anekavidhaṃ dukkhaṃ anveti. Taṃ Bālapaṇḍitasuttato* gaheṭṭabbaṃ. Ten' etaṃ vuccati:

Dukkhaṃ tiracchesu kasāpatoda-
Daṇḍābhigghātādibhavaṃ anekaṃ
Yaṃ, taṃ kathaṃ tattha bhavēyya jātiṃ
Vinā ? Taṃ jāti tato pi dukkhā ti.

Pettivisaṃyikaṃ dukkhaṃ ti petesu pana khuppiṇāsa-vātātapādinibbattaṃ dukkhaṃ ca¹ lokantare tibbandhakāre asayhasitādi-dukkhaṃ ca anveti. Ten' etaṃ vuccati:

Petesu dukkham pana khuppiṇāsa-²
Vātātapādippabhavaṃ vicittaṃ
Yasmā ajātassa na tattha atthi,
Tasmā pi dukkhaṃ muni jātim āha.
Tibbandhakāre ca asayhasite
Lokantare yaṃ asuresu dukkhaṃ,
Na taṃ bhava tattha na c' assa jāti
Yato, ayaṃ jāti tato pi dukkhā ti.

Mānusakaṃ dukkhaṃ ti manussesu vadhabandhanādikaṃ dukkhaṃ.

Gabbhe okkantimūlakaṃ dukkhaṃ ti: “Ayaṃ hi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppala-paduma-puṇḍarīkādisu nibbattati” ti ādinā nayena yaṃ jātidukkhaṃ vuttaṃ, idaṃ tāva gabbhokkantimūlakaṃ dukkhaṃ anveti.

Gabbhe³ tthitimūlakaṃ dukkhaṃ ti: “yaṃ so mātu sahasā upakkhalana-gamana-nisīdana-utthāna-parivattanādisū”⁴ ti ādinā nayena yaṃ tibattha dukkhaṃ vuttaṃ, idaṃ gabbhe tthitimūlakaṃ dukkhaṃ anveti.

Gabbhā vuṭṭhānamūlakaṃ dukkhaṃ ti: “Yam pan' assa mūlha-gabbhāya mātuyā mittāmacca-suhajjādīhi adassanārahe dukkhuppatitṭhāne” ti ādinā nayena yaṃ dukkhaṃ vuttaṃ,

* M. iii, 163; S ii, 23.

¹ H, S, B omīti.

² H °saṃ.

³ H Gabbhaṭ.

⁴ H omīti utthāna-parivattana; B, D °nisīdanā.

idaṃ mātukucchito bahi nikkhamanamūlakaṃ dukkhaṃ anveti
Ten' etaṃ vuccati:

Yaṃ cā pi gūthanarake viya mātugabbhe
Satto vasaṃ ciraṃ ato bahi nikkhamāṇa ca
Pappoti dukkham atighoram, idam pi natthi
Jātiṃ vinā; iti pi jāti ayaṃ hi dukkhā.

Kiṃ bhāsitena bahunā ? Nanu yaṃ kuhiñci
Atthidha kiñcid api dukkham idaṃ kadāci
N' ev' atthi jātivirahe yad, ato Mahesī
Dukkhaṃ ti sabbapaṭhamam imam āha jātin ti.

*Jātassupanibandhakadukkhan*¹ ti jātassa upanibandhanaṃ
nahāpana-lepana-khādana-pivanādi-jagganadukkhaṃ anveti.

*Jātassa parādheyyakadukkhan*² ti parassa aññassa āyattataṃ
anissariyadukkhaṃ anveti; *Sabbaṃ paravaṣaṇaṃ dukkhan** ti hi
vuttaṃ.

Attūpakkamadukkhan ti yaṃ attanā va attānaṃ vadhen-
tassa, acelakavatādivasena ātāpana-paritāpanānuyogam anu-
yuttassa, kodhavasena abhuñjantassa, ubbandhantassa ca
dukkhaṃ hoti, idaṃ attūpakkamadukkhaṃ anveti.

Parūpakkamadukkhan ti yaṃ parato vadhabandhanādini
anubhavantassa uppajjati; idaṃ parūpakkamadukkhaṃ anveti.

Dukkhadukkhan ti kāyika-cetasikā dukkhā vedanā sabhā-
vato nāmato ca dukkhattā³ dukkhadukkhan ti vuccati;⁴ idaṃ
dukkhadukkhaṃ anveti.

Saṅkhāradukkhan ti upekkhāvedanā c' eva avasesā ca
tebhūmakasaṅkhārā udayabbaya-paripilītatā⁵ saṅkhāraduk-
khaṃ; idaṃ⁶ saṅkhāradukkhaṃ⁶ anveti.

Vipariṇāmadukkhan ti sukhā vedanā vipariṇāme dukkhassa
hetuto vipariṇāmadukkhaṃ; idaṃ ca⁷ vipariṇāmadukkhaṃ
anveti.

* Udāna, 19th sutta.

¹ H ° nibbandhana°; S ° bandhika.

² H, B, D ° yyataṇ°.

³ H, S, D vuttā.

⁴ H, D, C omit.

⁵ H, D, B omit.

⁶ C, D ° paṭi°.

⁷ H, D, B omit.

Mātumaraṇan ti mātuyā maraṇaṇ. *Pitumaraṇan* ti pituno maraṇaṇ. *Bhātumaraṇan* ti jeṭṭhakaṇiṭṭhabhātūnaṇ¹ maraṇaṇ. *Bhaginimaraṇan* ti jeṭṭhakaṇiṭṭhabhaginimaraṇaṇ. *Puttamaraṇan* ti puttānaṇ maraṇaṇ. [18.] *Dhītumaraṇan* ti dhītūnaṇ maraṇaṇ.

Ñātivyaśanadukkhaṇ ti ñātīnaṇ vyasaṇaṇ ñātivyaśanaṇ;² cora-rogaḃhayādīhi ñātikkhaya ñātivināso ti attho. Tena ñātivyaśanena phutṭhassa ajjhotthaṭṭassa abhibhūtassa uppannadukkhaṇ ñātivyaśanadukkhaṇ; taṇ ñātivyaśanadukkhaṇ anveti. Sesaṇ pi eṣ' eva nayo.

Ayaṇ pana viśeso: Bhogaṇaṇ vyasaṇaṇ *bhogavyasaṇaṇ*; rājacorādivasena bhogakkhaya bhogavināso ti attho. Vuttanayena taṇ bhogavyasaṇaṇ dukkhaṇ anveti.

Rogavyasaṇan ti rogo eva vyasaṇaṇ rogavyasaṇaṇ. Rogo hi ārogaṇ vyasati³ vināseti ti vyasaṇaṇ. Vuttanayena taṇ rogavyasaṇaṇ dukkhaṇ anveti.

Sīlavyaśanadukkhaṇ ti sīlassa vyasaṇaṇ sīlavyaśanaṇ; dussīlyass' etaṇ nāmaṇ. Vuttanayena taṇ sīlavyaśanaṇ dukkhaṇ anveti.

Sammāditṭhiṇ vināsayamānā uppannā ditṭhi yeva vyasaṇaṇ *ditṭhivyaśanaṇ*. Vuttanayena taṇ ditṭhivyaśanaṇ dukkhaṇ anveti.

Ettha ca purimāni dve anipphannāni; pacchimāni tīṇi nipphannāni tilakkhaṇāhatāni. Purimāni ca tīṇi n' eva kusalāni, nākusalāni; sīla-ditṭhivyaśanadvayaṇ akusalaṇ.

Yathā ti opamme. *Bhinnaṇ nāvaṇ* ti sithilabandhanaṇ nāvaṇ, jajjaribhūtaṇ vā padarugghātitaṇ vā. *Ivodaṇ*⁴ ti udakadāyini⁵ udakappavesaniṇ.⁶ *Tato tato udakaṇ anveti* ti tato tato bhinnatṭhānato udakaṇ pavisati. *Purato pī*⁷ ti nāvāya purimabhāgato pi. *Pacchato pī* ti tassā pacchimbhāgato pi. *Hetṭhato pī* ti adhobhāgato pi. *Passato pī* ti ubhayapassato pi. Yaṇ antaraṇtarā⁸ na vuttaṇ taṇ pāṭhānusaṇena⁹ veditabbaṇ.

¹ H, S, D, C °bhātu.

² H, S, D omit.

³ H omits.

⁴ S dīpesiṇ; C dīpesan; D kāmesini; B daṇḡapepin.

⁵ H °yi.

⁶ H °pavesan va; D °pavesentiṇ.

⁷ H, D add nāvāya.

⁸ H °raṇ.

⁹ H tadanusaṇena.

Tasmā kāyagatāsati-ādibhāvanāya jantu sadā sato hutvā vikkhambhana - samucchadavasena rūpādisu vatthukāmesu sabbappakāram pi kilesakāmaṇ parivajjento kāmāni parivaj-jaye. Evan te kāme pahāya tappahāṇakaramaggen' eva catub-bidham pi oghaṇ tareyya, tarituṇ sakkuṇeyya. Tato yathā puriso garukaṇ nāvaṇ ussiñcitvā¹ lahukāya nāvāya appaka-siren' eva pāragū bhaveyya, pāraṇ gaccheyya, evam eva attabhāvanāvaṇ kilesūdakagarukaṇ siñcitvā lahukena atta-bhāvena pāragū bhaveyya, sabbadhammapāraṇ nibbāṇaṇ gato bhaveyya; arahattappattiyaṇ gaccheyya anupādisesāya nibbāṇadhātuyā parinibbāṇena ti arahattanikūṭena desanaṇ niṭṭhāpesi.

Tasmā ti yasmā jātiādikaṇ dukkhaṇ etaṇ puggalaṇ anveti, tasmā. Taṇ-kāraṇā, taṇ-hetū ti ādisu pi es' eva nayo. Yasmā vuttappakāraṇ dukkhaṇ etaṇ anveti, taṇ-hetu. Yāsmā anveti, taṇ-paccayā. Yasmā anveti, tannidānaṇ ti evaṇ padayojanā kātabbā.

Hetū ti ādini kāraṇavevacanāni. Kāraṇaṇ hi: tena tassa phalaṇ hinoti pavattatī ti hetu; taṇ taṇ paṭicca phalaṇ eti pavattatī ti paccayo; “handa naṇ gaṇhathā” ti dassentaṇ viya attano phalaṇ nideti² ti nidānaṇ.

Taṇ-kāraṇā ti akāraṇa³-nikkāraṇapaṭisedho. Taṇ-hetū ti ahetu-mahābhūtahetupaṭisedho. Taṇ-paccayā ti appaccayena saddhiṇ asādhāraṇapaccaya-paṭisedho. Tannidānā ti ani-dānena saha āgamādhigame nidānapaṭisedho ti evam eke vaṇṇayanti.

Etaṇ ādīnavaṇ sampassamāno ti evaṇ vuttappakāraṇ upad-davaṇ vipassanāñāṇena sammā passamāno dakkhamāno.

Sadā ti mūlapadaṇ. Puna sadā ti atthapadaṇ. Sadā ti sabbadivase. Sabbadā ti sabbasmiṇ kāle. Sabbakālan ti pubbaṇhādisabbakālaṇ. Niccakālan ti divase divase. Dhu-vakālan ti abbocchinnakālaṇ. Satatan ti nirantaraṇ. Samitan ti ekibhūtaṇ. Abbokiṇṇan⁴ ti aññena asammissaṇ.

Poṅkhānupoṅkhan ti paṭipāṭiyaṇ ghaṭitaṇ; poṅkhānupoṅkhan

¹ H, D, B udakaṇ siñcitvā; SnA siñcitvā.

² D nidesetī.

³ H, D omī.

⁴ T abbocchinnan.

*avirādhitaṇ upatthātī** ti ādisu viya. *Udakūmikajātan*¹ ti nibbatta²-udakaūmitaraṇaṇ viya. *Avīcī* ti aviraṇaṇ. *Santati* ti anupacchinnaṇ. *Sahitaṇ* ti ghaṭitaṇ, ekibhūtaṇ vā,³ *Sahitam me, asahitaṇ te†* ti ādisu viya. *Phassitaṇ*⁴ ti phusitaṇ,⁵ *nivāte*⁶ *phussitaggaḷe†* ti ādisu viya.

Purebhattaṇ [19] *pacchābhattaṇ* ti dve padāni divākālavibhāgavasena.⁷ *Purimayāmaṇ majjhimayāmaṇ pacchimayāmaṇ* ti tīṇi rattibhāgavasena. *Kāḷe junaḥ* ti addhamāsavasena. *Vasse . . . pe . . . gimhe* ti tīṇi utuvasena. *Purime vayo-khandhe . . . pe . . . pacchime vayo-khandhe* ti tīṇi vayo-vibhāgavasena vuttāni ti nītabbaṇ.

Sato ti catūhi [kāraṇehi sato].⁸ *Kāye kāyānupassanāsati-patthānaṇ bhāvento sato* ti ādīni evaṇ *samucchedata kāme parivajjeyyā* ti pariyosānāni vuttatthān' eva.⁹ Api ca *sattattā*¹⁰ *sato* ti tīsu vatthusu satta-bhāvena¹¹ vā tayo kilese paṭikkamāpetuṇ sattibhāvena vā *sattattā sato*. *Santattā* ti kilesopakkilese palāpetvā tthānena ca ārammaṇena ca¹² pamocetvā *santattā sato*. *Samitattā* ti iṭṭhaphaladāyaka-puññaṇena ca aniṭṭhaphaladāyaka-pāpeṇa ca *samitattā sato*. *Santadhammasamannāgato* ti sappurisadhamme bhajanato, Buddhādi-ariyapuggale sevanato *santadhammasamannāgatattā sato*.

Vatthukāme parijānitvā ti ete¹³ vattappakāre¹⁴ tebhūmake *vatthukāme tīraṇapariññāya jānitvā*. *Pahāyā* ti kilesakāme *pahāṇapariññāya pariccajitvā*. *Pajahitvā* ti chaḍḍetvā. Kiṇ, kacavaraṇ viya piṭakenā ti ? Na hi; api ca kho taṇ *vinodetvā* *cajitvā*¹⁵ *vijjhivā*¹⁶ *nīharitvā*. Kiṇ, kūṭabalivaddam¹⁷ iva

* S. v, 453.

† M. ii, 243; Nid. 173.

‡ A. i, 101, 137; iv, 231 in Nominative.

¹ H udakomikā°; T, S, C °kummika°.

² C °taṇ.

³ H, S, D, C omit.

⁴ H, T phus°.

⁵ H °sita.

⁶ H °taṇ.

⁷ H °kālavikālava°.

⁸ H, S, C, D omit.

⁹ H vuttān'°.

¹⁰ B, C satattā.

¹¹ B, C satata°.

¹² H, D, S omit.

¹³ H, S etena.

¹⁴ H, S °rena.

¹⁵ S, B, C, D taritvā.

¹⁶ S, B, C omit.

¹⁷ H, B, D omit kūṭa.

patodenā ti? Na hi; atha kho taṇ *byantīkaritvā* vigatantaṇ karitvā, yathāssa¹ anto pi nāvasissati antamaso bhaṅgamat-tam² pi, tathā hataṇ³ karitvā. Katham pana taṇ tathā katan⁴ ti? *Anabhāvaṇ gametvā* anu abhāvaṇ⁵ gametvā,⁶ samucchedaḍḍappahāṇena yathā samucchinnō⁷ hoti,⁸ tathā karitvā ti vuttaṇ hoti. Esa nayo kāmacchandanīvaraṇādisu.

Kāmogho ti ādisu pañcakāmagunīkarāgo avasīdanatthēna⁹ kāmogho ti vuccati. *Bhavogho* ti rūpārūpabhavesu chanda-rāgo, jhānanikanti ca. *Diṭṭhogho* ti sassatadiṭṭhādisahagatā¹⁰ bhavē¹¹ patthanā; evaṇ¹² diṭṭhogho bhavoghe eva¹³ samo-dhānaṇ gacchati. *Avijjogho* catusu saccesu aññāṇaṇ.

Tattha kāmaguṇe assādato maṇasikaroto anuppanno kāmogho uppajjati, uppanno ca kāmogho pavaḍḍhati.¹⁴ Mahaggaṭadhamme assādato manasikaroto anuppanno ca bhavogho uppajjati, uppanno ca bhavogho¹⁵ pavaḍḍhati.¹⁶ Tebhūmakadhammesu catuvipallāsapadaṭṭhānabhāvena anuppanno ca avijjogho uppajjati, uppanno ca avijjogho¹⁷ pavaḍḍhati ti veditabbo. Vuttanayapaccanikato sukkapakkho vitthāre-tabbo.

Appaṇihitavimokkhaṇ paṭipanno kāmoghaṇ, animittavi-mokkhaṇ paṭipanno bhavoghaṇ, suññatavimokkhaṇ paṭi-panno avijjoghaṇ ca¹⁸ *tareyya*. Paṭhamamaggavasena *tareyya*; dutiyamaggavasena *uttareyya*; tatiyamaggavasena *patareyya*; catutthamaggavasena *samatikkameyya*; phalavasena *vītivat-teyyā*¹⁹ ti. Atha vā kāmoghavasena *tareyya*; bhavoghavasena *uttareyya*; diṭṭhoghavasena *patareyya*; avijjoghavasena *sama-tikkameyya*; sabboghavasena *vītivatteyyā* ti evam eke vaṇṇa-yanti.

[20.] *Garukan* ti na sallahukaṇ. *Bhārikan* ti bhāraṇ bhaṇḍaṇ ettha ṭhapayati²⁰ ti bhārikaṇ. *Udakaṇ sitvā* ti

¹ H, D, C yathāyaṇ.

² B, C taṇ.

³ S omits.

⁴ H, S, D honti.

⁵ B °ta.

⁶ H, S, D eva.

⁷ S, C pabandhati; B saṇvaddhati.

⁸ B, C omit.

⁹ H vītikkameyyā.

¹⁰ H gati°; C, D gata°.

¹¹ H hataṇ.

¹² H, S, D °nnā.

¹³ B avasāra°; C avasāna°.

¹⁴ B bhāvena.

¹⁵ H evaṇ.

¹⁶ H, S omit.

¹⁷ C, S santi.

ti ādi. Pubbabhāge ajjhāsavāsena vipassanāyogena ca so pi pārāgū nāma.

Yo pi pārāṇ gacchatī ti yo pi maggasamaṅgī nibbānapārāṇ gacchatī, *so pi pārāgū nāma*.

Yo pi pārāṇ gato ti yo pi¹ maggena kiccaṇ niṭṭhāpetvā phale ṭhito, nibbānapārāṇ gato, *so pi pārāgū nāma*. Taṇ Jinavacanena dassetuṇ: *V u t t a m p i h' e t a ṇ B h a g a v a t ā: Tinno pārāgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo* ti ādim āha.

Abhiññāpārāgū ti adhigatena ñāṇena ñātapariññāya nibbānapārāṇ gantukāmo gacchatī gato ti pārāgū. *Pariññāpārāgū* ti sabbadhammānaṇ tīraṇapariññāya samatikkamitvā vuttanayena pārāgū. *Pahāṇapārāgū* ti samudayapakkhikānaṇ kilesānaṇ pahāṇapariññāya samatikkamitvā vuttanayena pārāgū.

Yo hi sabbaṇ dhammaṇ pariṇānāti so tīhi pariññāhi pariṇānāti ñātapariññāya, tīraṇapariññāya, pahāṇapariññāya ti. Tattha katamā ñātapariññā? Sabbadhammaṇ² jānāti: 'ime ajjhattikā, ime bāhirā, idam assa lakkhaṇaṇ, imāni rasapaccupatṭhāna-padaṭṭhānāni' ti; ayaṇ ñātapariññā.

Katamā tīraṇapariññā? Evaṇ ñātaṇ katvā labbhamānavasena sabbadhammaṇ tīreti aniccato dukkhato anattato³ ti ādinā; ayaṇ tīraṇapariññā nāma.

Katamā pahāṇapariññā? Evaṇ tīrayitvā aggamaggena⁴ sabbadhammesu chandarāgaṇ pajahatī ti ayaṇ pahāṇapariññā ti. Imā pariññāyo sandhāya: *So abhiññāpārāgū pariññāpārāgū pahāṇapārāgū* ti āha.

Bhāvanāpārāgū ti bhāvanāya koṭiṇ patvā maggavasena nibbānapārāṇ gato. *Sacchikiriyāpārāgū* ti phalanibbānavasena sacchikiriyā-phalanibbānapārāṇ gato. *Samāpattipārāgū* ti aṭṭhannaṇ samāpattinaṇ pārāṇ patto.⁵

Sabbadhammānaṇ ti pañcakkhandhādisabbadhammānaṇ. *Sabbadukkhānaṇ* ti jātidukkhādisabbadukkhānaṇ. *Sabbakilesānaṇ* ti kāyaduccaritādisabbakilesānaṇ.

Ariyamaggānaṇ ti sotāpattimaggaḍḍinaṇ catunnaṇ maggā-

¹ H, S, D omī.

² B pariññātabbaṇ.

³ B rogato.

⁴ C attani.

⁵ S, C gato.

naṇ. *Nirodhassā* ti nibbāṇassa. *Sabbasamāpattīnan* ti sab-
bāsaṇ aṭṭhannaṇ rūpārūpasamāpattīnaṇ.

So ti *so* ariyo. *Vasippatto* ti *vasībhāvappatto*; atha *vā*
kantabhāvaṇ¹ issariyabhāvaṇ nipphannabhāvaṇ² patto. *Pāra-*
mippatto ti *pāramī* ti *avasānaṇ* *niṭṭhānaṇ* *uttamabhāvaṇ* *vā*; ³
*taṇ*⁴ patto.⁵ *Kattha*⁶ patto ti *āha*: *Ariyasmiṇ* *sīlasmin* ti *ādi*.

Tattha ariyasmiṇ sīlasmin ti *niddose sīlasmiṇ*. *Ariyasmiṇ*
samādhismin ti *niddose samādhimhi*. *Ariyāya paññāyā* ti
niddosāya paññāya. *Ariyāya vimuttiyā* ti *niddosāya phala-*
vimuttiyā. *Purimena vācā-kammantājīvā gahitā*; *dutiyena*
vāyāma-sati-samādhī gahitā; *tatiyena vitakka-sammādiṭṭhī*
gahitā; *catutthena taṇsampayuttā sesadhammā gahitā* ti
veditabbā.

Antagato ti *maggena*⁷ *saṅkhāralokantaṇ gato*. *Antappatto*
ti *tam eva lokantaṇ phalena patto*. *Koṭigato* ti *maggena*
saṅkhārakoṭiṇ gato. *Koṭippatto* ti *tam eva koṭiṇ phalena*
patto. *Pariyantagato* ti *maggena*⁷ *khandhāyatanādi*⁸ *loka-*
pariyantaṇ paricchedaṇ parivaṭumaṇ katvā gato. *Pariyan-*
tappatto ti *tam eva lokaṇ phalena pariyantaṇ katvā patto*.
Vosānagato ti *maggena avasānaṇ gato*. *Vosānappatto* ti
phalena avasānaṇ patto.

Tānagato ti *maggena tāyanaṇ gato*. *Tānappatto* ti *phalena*
tāyanaṇ patto. *Leṇagato* ti *maggena nilīyanaṇ*⁹ *gaṭo*. *Leṇap-*
patto ti¹⁰ *phalena nilīyanaṇ*⁹ *patto*. *Saraṇagato* ti *maggena*
patiṭṭhaṇ gato. *Saraṇappatto* ti *phalena saraṇaṇ patto*.
Abhayagato ti *maggena nibbhayaṇ gato*. *Abhayappatto* ti
phalena nibbhayaṇ nibbānaṇ patto. *Accutagato*¹¹ ti *cutivira-*
hitaṇ nibbānaṇ maggena gato. *Accutappatto*¹² ti *taṇ phalena*
patto. *Amatagato* ti *maraṇarahitaṇ nibbānaṇ maggena gato*.
Amatappatto ti *taṇ phalena patto*. *Nibbānagato* ti *taṇhāvā-*
nato nikkhantaṇ nibbānaṇ maggena gato. *Nibbānappatto* ti
tam eva phalena patto.

¹ S *omits*; C *kantaṇ vā*.

³ C, D *omit*.

⁵ H, S, D *add* ti.

⁷ H, D, B *omit*.

⁹ C *saraṇaṇ*.

¹¹ H *accutiṇ*^o; B *accutaṇ*^o.

² H, D, B *nipphanda*^c.

⁴ S *omits*.

⁶ C *agga*.

⁸ H *omits* *kandh*.

¹⁰ B *adds* *taṇ*.

¹² H *accutip*^o.

So vutthavāso ti so arahā dasasu ariyavāsesu vasi,¹ parivasi,¹ vuttho ti vutthavāso. *Ciñṇacaraṇo* ti silena saha aṭṭhasu samāpattīsu ciñṇavasī ti ciñṇacaraṇo. *Gataddho* ti saṅsāradhānaṇ atikkanto. *Gatadiso* ti supinantena² pi agatapubbaṇ nibbāṇadisaṇ gato. *Gatakoṭiko* ti anupādisesa-nibbāṇakoṭiṇ gato hutvā ṭhito.

Pālītabrahmacariyo ti rakkhītabrahmacariyo. *Uttamadiṭṭhippatto* ti uttamaṇ³ sammādiṭṭhiṇ⁴ patto. *Paṭividdhākuppo* ti akuppaṇ acalaṇ arahattaphalaṇ paṭivijjhitvā ṭhito. *Sacchikatanirodho* ti nirodhaṇ nibbāṇaṇ sacchikatvā ṭhito.

Dukkhaṇ tassa pariññātan ti tividaṇ dukkhaṇ tena samatikkamitvā paricchinnaṇ. *Abhiññeyyaṇ* ti sabhāvalakkhaṇāvabodhavasena sobhaṇena ākārena jānitabbaṇ. *Abhiññātan* ti adhikena ñānena ñātaṇ. *Pariññeyyaṇ* ti sāmāññalakkhaṇāvabodhavasena kiccasamāpannavasena ca byāpitvā parijānitabbaṇ. *Pariññātan* ti samantato ñātaṇ. *Bhāvetabban* ti vadḍhetabbaṇ. *Sacchikātabban* ti paccakkhaṇ katabbaṇ. Duvidhā hi sacchikiriyā paṭilābhasacchikiriyā āramaṇasacchikiriyā ca.

Ukkhittapaligho ti ettha paligho ti vaṭṭamūlikā avijjā; ayañ hi durukkhipanattthena paligho ti vuccati; ten' esa tassā ukkhittattā ukkhittapaligho ti vutto.

Saṅkiṇṇaparikho ti parikhā vuccati punabbhavadāyako bhavesu jāyana vasena c' eva saṅsaraṇavasena ca jātisaṅsāro ti laddhanāmānaṇ punabbhava kkhandhānaṇ paccayo kam-mābhisaṅkhāro. So hi punappunaṇ uppattikaraṇavasena parikkhipitvā⁵ ṭhitattā parikhā ti vuccati; ten' esa tassā saṅkiṇṇattā vikiṇṇattā saṅkiṇṇaparikho ti vutto.

Abbūlhesiko ti esikā ti vaṭṭamūlikā taṇhā; ayañ hi gambhīrā, duruggamatthena⁶ esikā ti vuccati; ten' esa tassā abbūlhattā luñcitvā chaḍḍitattā abbūlhesiko ti vuccati.

Niraggalo ti aggalaṇ vuccati orambhajanakāni kāmabhava uppattipaccayāni orambhāgiyāni. Etāni hi mahākavāṇaṇ viya nagaradvāraṇ cittaṇ⁷ pidahitvā ṭhitattā aggalaṇ ti

¹ H °sī.² S, C, B °nte.³ H °ma.⁴ H °diṭṭhi.⁵ S, B, C parikkhitvā.⁶ D, C dugga°.⁷ H pihitaṇ.

vuccati; ten' esa tesaṇ niraggalattā bhinnattā niraggalo ti vutto.

Ariyo ti nikkilesa parisuddho.

Pannaddhajo ti pātitaṃānaddhajo. *Pannabhāro* ti khaṇḍhabhāra - kilesabhāra - abhisankhārabhāra¹ - pañcakāmaguṇabhārā pannā oropitā assā ti pannabhāro. Api ca idha mānabhārass' eva oropitattā pannabhāro ti adhippeto.

Visaṇyutto ti catūhi yogehi sabbakilesehi ca visaṇyutto. Idha pana mānayogen' eva visaṇyuttattā visaṇyutto ti adhippeto.

Ettāvatā Therena maggena kilese khepetvā nirodhasayana-varagatassa khīṇāsavassa nibbānārammaṇaṇ phalasamāpat-tiṇ appetvā viharanaṇakālo dassito. Yathā hi dve nagaraṇi: ekaṇ coranagaraṇ, ekaṇ khemanagaraṇ. Atha ekassa mahāyodhassa evaṇ icchā uppajjeyya: “yāv' imaṇ coranagaraṇ tiṭṭhati, tāv' imaṇ khemanagaraṇ bhayato na muccati; coranagaraṇ anagaraṇ karissāmi” ti sannāhaṇ katvā, khaggaṇ gahetvā, coranagaraṇ upasaṅkamitvā nagaradvāre ussāpīte esikāthambhe khaggena chinditvā saddhiṇ² dvārabāhāhi³ kavāṭaṇ bhinditvā, palighaṇ ukkhipitvā, pākāraṇ bhindanto parikhaṇ pakiritvā,⁴ nagarasobhanatthāya ussāpīte dhaje pātetvā, nagaraṇ agginā jhāpetvā khemanagaraṇ pavisitvā uparipāsādam āruya nātigaṇaparivuto surasabhojanaṇ bhuñjeyya. Evaṇ coranagaraṇ viya sakkāyo. Khemanagaraṇ viya nibbāṇaṇ. Mahāyodho viya yogāvacaro. Tass' evaṇ hoti: “yāva sakkāyavaṭṭaṇ⁵ vattati,⁶ tāva battiṇsa-kamakāraṇāhi⁷ aṭṭhanavuti-rogehi pañcaviṣati-mahabbhayehi ca parimuccanaṇ natthi” ti. So mahāyodho viya sannāhaṇ⁸ sīlasannāhaṇ⁹ katvā, paññākhaggaṇ¹⁰ gahetvā, khaggena esikāthambhe viya arahattamaggena taṇhesikaṇ luñcitvā, so yodho sadvārabāhakaṇ nagarakavāṭaṇ viya pañcorambhāgiyasaññojana-aggalaṇ ugghāṭetvā, so yodho palighaṇ viya avijjāpalighaṇ ukkhipitvā, so yodho pākāraṇ bhindanto pari-

¹ H, B, S omi bhāra.

² S, C °bāhā.

³ S °yabandhaṇ.

⁴ S, C °raṇehi.

⁵ C sīlaṇ°.

⁶ S, C sandhi.

⁷ C, D saṅkaritvā.

⁸ S, C bandhati.

⁹ H, S, C, D omi.

¹⁰ B paññāṭiṇha°.

khaṇ viya kammābhisaṅkhārāpākāraṇ¹ bhindanto jātisaṇ-
sāraparikhaṇ pakiritvā,² so yodho nagarasobhanatthāya ussā-
pīte dhaje viya mānadhaje pātetvā sakkāyanagaraṇ jhā-
petvā, so yodho khemanagaraṇ pavisitvā uparipāsāde sura-
sabhojanaṇ bhuñjanto viya nibbānagaraṇ pavisitvā ama-
tanīrodhārammaṇaṇ phalasamāpattisukhaṇ anubhavamāno
kālaṇ vītināmeti. Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā:

*Kathaṇ ca bhikkhave bhikkhu ukkhittapalīgho hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno aviyyā pahīṇā hoti, ucchinnamūlā tālāvat-
thukatā anabhāvakatā āyatiṇ anuppādadhammā; evaṇ kho bhikkhave bhikkhu ukkhittapalīgho hoti.**

*Kathaṇ ca bhikkhave bhikkhu saṅkiṇṇaparīkko hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno ponobhaviko jātisaṇsāro pahīṇo hoti . . .
pe . . . evaṇ kho bhikkhave bhikkhu saṅkiṇṇaparīkko hoti.**

*Kathaṇ ca bhikkhave bhikkhu abbūḷhesiko hoti? Idha bhik-
khav bhikkhuno taṇhā pahīṇā . . . pe . . . evaṇ kho bhik-
khav bhikkhu abbūḷhesiko hoti.**

*Kathaṇ ca bhikkhave bhikkhu niraggalo hoti? Idha bhik-
khav bhikkhuno pañcorambhāgiyāni saññojanāni pahīṇāni
honti . . . pe . . . evaṇ kho bhikkhave bhikkhu niraggalo hoti.**

*Kathaṇ ca bhikkhave bhikkhu ariyo pannaddhajo panna-
bhāro viṣaṇyutto hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno asmimāno
pahīṇo hoti ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvakato āyatiṇ
anuppādadhammo; evaṇ kho bhikkhave bhikkhu ariyo pannad-
dhajo pannabhāro viṣaṇyutto hoti. Evaṇ-vimuttacittaṇ kho
bhikkhave bhikkhuṇ saindā devā sabrahmakā sapajāpatikā
anvesantā³ nādhigacchanti idannissitaṇ Tathāgatassa viññā-
ṇaṇ ti.**

*Pañcaṅgavippahīno ti kāmacchandādipañcaṅgāni vividhehi
upāyehi pajahitvā ṭhito. Vuttaṇ h' etaṇ: Kathaṇ ca bhikkhave
bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno
kāmacchando pahīṇo hoti, vyāpādo pahīṇo hoti, thīnamiddhaṇ
pahīṇaṇ hoti, uddhaccakukkucçaṇ pahīṇaṇ hoti, vicikicchā*

* M. i, 139; A. iii, 85.

¹ H, S, C, D omīṭ pākāra.

² C, D saṅkaritvā.

³ H, D, B anvesaṇ.

*paḥīnā hoti ; evaṇ kho bhikkhave bhikkhu pañcaṅgaviṇṇapaḥīno hoti ti.**

Chalaṅgasamannāgato ti¹ chasu dvāresu rūpādiārammaṇe paṭighānunanayaṇ vajjetvā upekkhāvasena sato sampajāno hutvā viharāṇavasena chalaṅgāni pūretvā² ṭhitattā chalaṅgasamannāgato ti vuttp. Vuttaṇ h' etaṇ: *Kathaṇ ca bhikkhave bhikkhu chalaṅgasamannāgato hoti? Idha bhikkhave bhikkhu cakkhunā rūpaṇ disvā n' eva sumano hoti, na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno ; sotena saddaṇ sutvā . . . pe . . . ghāṇena gandhaṇ ghāyitvā, jivhāya rasaṇ sāyitvā, kāyena phoṭṭhabbaṇ phusitvā, manasā dhammaṇ viññāya n' eva sumano hoti, na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno ; evaṇ kho bhikkhave bhikkhu chalaṅgasamannāgato hoti** ti.

Ekārakkho ti satiārakkhāvasena³ ekā uttamā ārakkhā⁴ yassa so ekārakkho. Vuttaṇ h' etaṇ: *Kathaṇ ca bhikkhave bhikkhu ekārakkho hoti? Idha bhikkhave bhikkhu satārakkhena cetasā viharati ; evaṇ kho bhikkhave bhikkhu ekārakkho hoti** ti.

*Caturapasseno*⁵ ti paññāya paṭisevana-parivajjana-vinodana-pajahanānaṇ vasena catunnaṇ apassayānaṇ ito c' ito ca aparivattamānānaṇ vasena caturapasseno, te sampāpunivā ṭhito. Vuttaṇ h' etaṇ: *Kathaṇ ca bhikkhave bhikkhu caturapasseno hoti? Idha bhikkhave bhikkhu saṅkhāy' ekaṇ paṭisevati, saṅkhāy' ekaṇ parivajjeti, saṅkhāy' ekaṇ vinodeti, saṅkhāy' ekaṇ pajahati** ti ādinā nayena vitthāretabbaṇ.

Panunṇapaccekasacco ti idam eva dassanaṇ saccaṇ, idam eva saccaṇ ti evaṇ pāṭiekkhaṇ gahitattā paccekasaṅkhātāni diṭṭhisaccāni panunṇāni nīhaṭāni pahīṇāni assā ti panunṇapaccekasacco.

*Samavayasatṭhesano*⁶ ti ettha avayā⁷ ti anūnā; satṭhā ti viṣṭatṭhā; sammā avayā⁷ satṭhā esanā assā ti samavayasatṭhesano. Sammā-viṣṭatṭha-sabba-esano ti attho.

* A. v, 30.

¹ B adds channaṇ aṅgānaṇ pūretvā.

² B adds paripunṇaṇ katvā.

³ S, B, C, D °ārakkhena; H adds na.

⁴ S, C, D eko uttamo ārakkho.

⁵ S, C, D caturā°.

⁶ B, D °vassat°.

⁷ B avassā; D avasā.

Kevalī ti paripuṇṇo.

Vusitavā ti vusitabrahmacariyo; garusaṇvāse¹ ariyamagge pi dasasu ariyavāsesu pi vusitavanto.

Uttamapuriso ti khīṇakilesattā visesapuriso² ājaññapuriso.

Paramapuriso ti uttamapurisass' eva³ nāmaṇ.⁴ *Paramaṇ*⁵ vā⁶ paṭilābhaṇ pattattā⁷ uttamaṇ paramaṇ⁴ pattabbaṇ arahat-tapaṭilābhaṇ patto anuttarapuññakkhettabhūto uttamapuriso; ten' ev' atthena paramapuriso.

Anuttaraṇ samāpattiṇ samāpajjitun amatapaṭilābhaṇ pattattā *paramappattipatto*.

Atha vā gharāvāse ādīnaṇ sañjānitvā sāsanapavisanavasena *uttamapuriso*; attabhāve ādīnaṇ sañjānitvā vipassanāpavisanavasena⁸ *paramapuriso*; kilese ādīnaṇ sañjānitvā ariyabhūmiṇ⁹ pavitṭho *paramappattipatto* ti evam eke vaṇṇayanti.

N' eva āciṇāṭī ti kusalākusalānaṇ pahīṇattā tesāṇ vipākaṇ na vaḍḍheti.¹⁰ *Na apaciṇāṭī* ti phale ṭhitattā na viddhaṇseti. *Apaciṇitvā ṭhito* ti paṭippassaddhipahāṇe ṭhitattā kilese¹¹ viddhaṇsetvā¹² ṭhito. Ito paraṇ tīhi padehi magga-phalavasen' eva yojetabbaṇ.

N' eva pajahatī ti pahātabbābhāvena kilese na pajahati. *Na upādiyatī* ti taṇhā-māna-diṭṭhihi gahetabbābhāvato tehi na gaṇhāti. *Pajahitvā ṭhito*¹³ ti vajjetvā¹⁴ pajahitvā¹⁵ ṭhito.

*N' eva visinetī*¹⁶ ti taṇhāvasena n' eva saṇsibbati. *Na ussinetī* ti mānavasena na ukkaṇṣati. *Visinetvā*¹⁷ ṭhito ti taṇhāsaṇsivanaṇ akatvā ṭhito ti evam eke vaṇṇayanti.

N' eva vidhūpetī ti kilesaggaṇ na nibbāpeti. *Na sandhūpetī* ti kilesaggaṇ na jālāpeti. *Vidhūpetvā ṭhito* ti taṇ⁶ nibbāpetvā ṭhito.

¹ S, C yogānurūpavāse.

² H, B, D viseso.

³ S, B, C °puriso, omit eva.

⁴ S, B, C omit.

⁵ H parama; S, C paramattha.

⁶ H, S, D, C omit.

⁷ H, S, C, D add paramappattipatto.

⁸ C, D °sanaṇ°.

⁹ H, B, D °bhūmantaraṇ.

¹⁰ H ciṇoti.

¹¹ D, S kilesānaṇ.

¹² S binduṇ sosetvā.

¹³ H, D, C omit.

¹⁴ S, C omit.

¹⁵ S vija°; C cajitvā.

¹⁶ H saṇsibbati; D sinetī.

¹⁷ H visibbetvā; S, B visinetvā.

Asekkhena sīlakkhandhenā ti sikkhitabbābhāvena asekkhena vācā-kammantājīvasīlakkhandhena sīlārāsina¹ samannāgatattā *ṭhito*, aparihīnabhāvena *ṭhito*. *Samādhikkhandhenā* ti vāyāmasatīhi sampayuttana samādhinā. *Vimuttikkhandhenā* ti phalavimuttisampayuttakhandhena. *Vimuttiñāṇadassanakhandhenā* ti paccavekkhaṇañāṇena.

Saccaṇ sampatīpādayitvā ti caturariyasaccaṇ sabhāvasasena sakasantāne sampādayitvā paṭivijjhitvā *ṭhito*.

Ejaṇ² samatikkamitvā ti kampana³-taṇhaṇ atikkamitvā.

Kilesaggin ti rāgādikilesaggin. *Pariyādayitvā* ti khepetvā, nibbāpetvā.⁴

Aparigamanatāyā ti saṇsāre agamanabhāvena; punāgamanābhāvenā ti attho.

Kaṭaṇ⁵ samādāyā ti jayaggāhaṇ⁶ gahetvā.

Muttipattisevanatāyā ti sabbakilesehi muñcitvā rūpādiārammaṇavasena,⁷ atha vā sabbakilesehi vimutta⁸-phalasamāpattisevanavasena.

Mettāya pārisuddhiyā ti upakkilesamuttāya parisuddhabhāve *ṭhitāya mettāya ṭhito*. Karuṇādīsu pi es' eva nayo.

Accantapārisuddhiyā ti antātikkanta⁹-parisuddhabhāvena, parisuddhiyā antaṇ pāpuṇitvā *ṭhito*.

Atammayatāyā¹⁰ ti taṇhā-diṭṭhi-mānā tammayā ti vuccanti; tesāṇ abhāvo atammayatā; tāya taṇhā-diṭṭhi-mānavirahitāyā *ṭhito*. *Vuttañ h' etaṇ*:

So tādiso lokavidū sumedho

Sabbesu dhammesu atammayo muni^{} ti.*

Etthā pi taṇhāmāna-diṭṭhi-virahito ti attho.

Vimuttattā ti sabbakilesehi muttabhāvena.

Santusitattā ti yathālābha-yathābala-yathāsārappasantosa-vasena santuṭṭhabhāvena¹¹ *ṭhito*.

* A. i, 150.

¹ H sīlabhāvanā.

² H evaṇ.

³ H yam pana.

⁴ H, D omit.

⁵ H kathaṇ.

⁶ H nayag°.

⁷ C °ṇasevanatāyā.

⁸ S, C, D vimutti.

⁹ S, B, C, D atikkanta.

¹⁰ H °yatā; S, D akammayatā; T, C akammaññatāyā.

¹¹ H °bhāve.

Khandhapariyante ti eka-catu-pañcakkhandhānaṃ tīhi pariññāhi jhāpetvā ante avasāne t̥hito.¹ Dhātupariyantādīsu pi es' eva nayo. Ayam pana viseso: *Dhātupariyante* ti aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ pariyante. *Āyatanapariyante* ti dvādasannaṃ āyatanānaṃ.

Gatipariyante ti nirayādi-pañcannaṃ gatīnaṃ. *Upapattipariyante* ti sugati-duggatīsu² nibbattiyā. *Paṭisandhipariyante* ti kāmarūpārūpabhavesu paṭisandhiyā.

Bhavapariyante ti ekavokāra-catu-pañca-saññā-asaññā³-nevasaññānāsaññā-kāma-rūpārūpabhavānaṃ. *San̐sārapariyante* ti khandha-dhātu-āyatanānaṃ abbocchinnappavattiyā. [22.] *Vatṭapariyante* ti kamma-vipāka-kilesavaṭṭānaṃ pariyante.

Antimabhava ti avasāne uppattibhave. *Antimasamussaye t̥hito* ti avasāne samussaye⁴ sarīre t̥hito. *Antimadehadharo* ti antimaṃ avasānaṃ dehaṃ sarīraṃ dhāreti ti antimadehadharo.

Arahā ti ārakattā, arīnaṃ arānaṃ ca hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā arahā.

*Tassāyaṃ pacchimako*⁵ ti tassa khīṇāsavassa ayaṃ samussayo attabhāvo avasāno. *Carimo* ti appo mando; carimo ālopo, carimaṃ kabalaṃ viya.

Puna-paṭisandhiyā natthibhāvaṃ sandhāya *jātimaraṇasaṃsāro natthi tassa punabbhavo* ti āha. Jananaṃ jāti; maranti nenā ti maraṇaṃ; khandhādīnaṃ abbocchinnānaṃ⁶ san̐sārapavatti ca tassa khīṇāsavassa puna⁷ natthi ti vuttabhāvaṃ⁸ nigamento āha: *Ten' āha Bhagavā: Tasmā jantu . . . pe . . . nāvaṃ sīvā va pārāgū* ti.

Imasmiṃ sutte yaṃ antarantarā na vuttaṃ taṃ pāṭhānusārena gaheṭṭabbaṃ.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya Kāmasuttaniddesavaṇṇanā nīṭṭhitā.

Paṭhamam.

¹ B adds Natthi etassa anto ti vā pariyaṇaṃ, tasmiṃ pariyante.

² H, D °gati.

³ H, S, C, D omit.

⁴ C samparāya.

⁵ H, D, C °koṭṭi.

⁶ H, D, C °chinna; S °nnā.

⁷ C pana.

⁸ B °gāthaṃ.

II. GUHAṬṬHAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

Dutiye [23] *Satto* ti laggo. *Guhāyan* ti kāye. Kāyo hi rāgādīnaṇ vālānaṇ vasanokāsato guhā ti vuccati. *Bahunā-bhichanno* ti bahunā rāgādikilesajātena abhicchanno; etena ajjhatabbandhanaṇ vuttaṇ. *Tiṭṭhan* ti rāgādivasena tiṭṭhanto. *Mohanasmiṇ pagālho* ti: mohanaṇ vuccati kāmāgunā,¹ ettha hi devamanussā muyhanti; tesu ajjhogālho² hutvā; etena bahibandhanaṇ vuttaṇ. *Dūre vivekā hi tathā-vidho so* ti so tathārūpo naro tividhā pi kāyavivekādikā³ vivekā dūre, anāsanne. Kiṇ-kāraṇā⁴? *Kāmā hi loke⁵ na hi suppaṇṇāyā* ti yasmā loke kāmā suppaṇṇāyā⁶ na hontī ti vuttaṇ hoti.

Satto ti hi kho vuttan ti “satto naro māṇavo” ti evam ādinā nayena kathito yeva. *Guhā tāva vattabbā* ti guhā tāva ka-thetabbā.

Kāyo ti vā ti ādisu ayaṇ tāva padayojanā: *Kāyo iti vā, guhā iti vā . . . pe⁸ . . . kumbho⁹ iti vā* ti.

Tattha *kāyo* ti “kucchitānaṇ āyo ti kāyo” ti ādinā heṭṭhā Satipaṭṭhānakathāyaṇ vutto yeva.

Rāgādivālānaṇ vasanokāsattthena *guhā*. Paṭicchādanatthenā ti pi eke: *Dūraṅgamaṇ ekacaraṇ, asarīraṇ guhāsayaṇ** ti ādisu viya.

Rāgādihi jhāpanatthena *deho: jahitvā¹⁰ mānusaṇ dehan†* ti ādisu viya.

Pamattakaraṇatthena¹¹ *sandeho: Bhijjati pūṭisandeho, maraṇantaṇ hi jīvitaṇ†* ti ādisu viya.

* Dh.p. 37.

† Cf. S. i, 27.

‡ Dh.p. 148.

¹ S, B, C °guṇo.

² H, B °gālāhā.

³ H °kādi.

⁴ H, D, C °naṇ.

⁵ H *add's* kenaci.

⁶ H *suppaṇṇāyā*.

⁷ H *add's* *Guhāyan* ti.

⁸ H, D, S *omit*.

⁹ T *kummo*.

¹⁰ H, C, D, S *te hitvā*.

¹¹ S *sammatta°*.

Saṅsāre saṅsaraṇatthena¹ *nāvā* : *Siṅca bhikkhu imaṇ nāvaṇ, sittā te lahum essatī** ti ādisu viya.

Iriyāpathassa atthibhāvatthena *ratho* : *Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo†* ti ādisu viya.

Accuggatatthena *dhajo* : *Dhajo rathassa paññāno‡* ti ādisu viya.

Kimikulānaṇ āvāsabhāvena *vammiko* : *Vammiko ti kho bhikkhu imass' etaṇ cātummahābhūtikassa kāyassa adhivacanan§* ti ādisu viya. Yath' eva hi bāhirako *vammiko* *vamatī* ti, *vantako* ti, *vantussayo* ti, *vantasinehasambandho* ti *catūhi kāraṇehi vammiko* ti *vuccati*; so hi ahi-nakula-undura-gharagolikādayo *nānappakāre pāṇake* *vamatī*² ti *vammiko*; *upacikāhi vanto* ti *vammiko*; *upacikāhi temetvā*³ *mukhatuṇḍakehi ukkhitta-paṇsucunṇena kaṭippamāṇo*⁴ *pi purisapamāṇo*⁴ *pi ussito* ti *vammiko*; *upacikāhi vantakhelasinehena ābandhatāya sattasattāhaṇ*⁵ *deve vassante* *pi na vipparikiriyati*, *nidāghe* *pi tato paṇsumuṭṭhiṇ gahetvā tasmiṇ muṭṭhinā pīliyamāne sineho nikkhamati*; *evaṇ vantasinehasambandho* ti *vammiko*. *Evam ayaṇ kāyo* *pi akkhimhā akkhigūthako* ti *ādinā* *nayena nānappakāraṇ asucikalalaṇ*⁶ *vamatī* ti *pi vammiko*. *Buddha-pacceka* *buddha-khīṇāsavā* *imasmiṇ attabhāve nikantipariyādānena attabhāvaṇ chaḍdetvā gatā* ti *ariyehi vantako* ti *pi vammiko*. *Yo*⁷ *pi cāyaṇ tīhi aṭṭhisatehi ussito nahārusambandho maṇsāvalepano allacamma* *pariyonaddho chavirañjito satte vañceti*, *taṇ*⁸ *sabbaṇ ariyehi vantam evā* ti *vantussayo* ti *pi vammiko*.

Taṇhā janeti purisaṇ, cittaṃ assa vidhāvati ti|| *evaṇ taṇhāya janitattā ariyehi vanten' eva taṇhāsinehena sambandho ayaṇ* ti *vantasinehasambandho* ti *pi vammiko*. *Yathā* *pi vammikassa anto nānappakārā pāṇā*⁹ *tatth' eva jāyanti, uccārapas-*

* Dh.p. 369.

† S. i, 42.

§ M. i, 144.

† S. v, 6.

|| S. i, 37.

¹ B, C, D *saṅcara*^o.

² S, C *vametvā*.

³ C *omits* *satta*.

⁷ H, B *so*.

⁹ S, B, C, D *pāṇakā*.

² S *vammetī*.

⁴ H *°māṇena*.

⁶ H, D *°kalimalaṇ*.

⁸ H, D, B *ti*.

sāvaṇ karonti, gilānā sayanti, matā papatanti;¹ iti so tesañ sūtigharaṇ, vaccakuṭi, gilānasālā susānañ ca hoti. Evaṇ khat-tiyamahāsālādīnam pi kāyo “ayaṇ² gopita³-rakkhito maṇḍi-tapasādhito mahānubhāvānaṇ kāyo”⁴ ti acintetvā chavinis-sitā pāṇā, cammanissitā pāṇā,⁵ nahārūnissitā pāṇā,⁵ atṭhinis-sitā pāṇā,⁵ atṭhimiñjanissitā pāṇā ti evaṇ kulagaṇanāya asīti-mattāni kimikulasahassāni antokāyasmiṇ yeva jāyanti, uc-cārapassāvaṇ karonti, gelaññena āturitāni sayanti, matā ni-patanti. Iti ayam pi tesañ pāṇānaṇ sūtigharaṇ,⁶ vaccakuṭi, gilānasālā susānañ ca hoti ti *vammiko* ti saṅkhaṇ gato.

Rogādīnaṇ niddabhāvena⁷ kulāvakabhāvena *niddaṇ* :⁷ *Roga-niddaṇ*⁸ *pabhaṇṇaṇ** ti ādisu viya.

Manāpāmanāpasāṇsāraṇatthena⁹ *nagaraṇ*; *sakkāyanagaraṇ*† ti ādisu viya.¹⁰

Paṭisandhiyā nivāsagehatthena *kuṭi* : *pañcadvārūyaṇ ku-tikāyaṇ pasakkiyā*† ti ādisu viya.

Pūtibhāvena *gaṇḍo* : *Rogo ti bhikkhave, gaṇḍo ti bhikkhave, sallo ti bhikkhave, kāyass’ etaṇ adhivacanaṇ*‡ ti ādisu viya.

Bhijjanatthena *kumbho* : *Kumbhūpamaṇ kāyam imaṇ vi-dūvā*|| ti ādisu viya.

Kāyass’ etaṇ adhivacanaṇ ti evaṇ vuttappakārassa¹¹ catu-mahābhūtamayassa kucchitadhammānaṇ āyassa adhivaca-naṇ¹² kathanan¹³ ti attho.

Guhāyaṇ ti sarīrasmiṇ. *Satto* ti allīno. *Visatto* ti vanna-rāgādivasena vividhena¹⁴ allīno. *Sanṭhānarāgavasena āsatto*.

* Dhp. 148.

† Therg. 125.

|| Dhp. 40.

† See p. 87 here.

§ For gaṇḍo see A. iv, 336.

¹ C nipatanti.

² H agopitā.

³ H, B, D omī.

⁴ S, C pasūti; H °ghara.

⁵ H °nīḍaṇ; D °nīḷaṇ.

⁶ H °saṇsāratthena; B °patanat°.

⁷ All MSS., except S, have this sentence before the explanation of Nidda.

⁸ S, C, D °kāraṇ.

⁹ H omī.

¹⁰ H omī.

¹¹ H, D add pi.

¹² H, D nīḷa°; S niddha°.

¹³ H °vacaṇ.

¹⁴ C, D vividhā.

Tatth' eva subhaṇ sukhaṇ ti gahaṇavasena laggo. Attarāga-vasena¹ laggitto. Paḷibuddho ti phassarāgavasena amuñcitvā tthito.

Bhittikhīle ti bhittiyaṇ ākoṭitakhāṇuke. Nāgadante ti tath' eva hatthidantasadise vaṅkadanḍake.² Sattan ti bhit-tikhīle laggaṇ. Visattan ti nāgadante laggaṇ. Āsattan ti cīvaravaṇse laggaṇ. Laggaṇ ti cīvararajjuyā laggaṇ. Lag-gitaṇ ti pīṭhapāde laggaṇ. Paḷibuddhaṇ ti mañcapāde lag-gaṇ ti evaṃ ādinā nayena yojetabbaṇ.

[24.] Laggaṇādhivaccanaṇ ti visesena allīyanakathanaṇ.

Channo ti vuttappakārehi kilesehi chādito. Punappunaṇ uppattivāsena uparūpari channo ti ucchanno. Āvuto³ ti āvarito. Nivuto ti vārito. Ovuto⁴ ti avattharitvā chādito. Pihito ti bhājanena ukkhalimukhaṇ viya paḷiguṇṭhito.⁵ Paticchanno ti āvaṭo.⁶ Paṭikujjito ti adhomukhaṇ tṭhapito.

Tattha tiṇapaṇṇādihi chāditaṇ viya channo. Ucchanno nadi-āvarana-setu viya. Āvuto³ janasañcaraṇamaggāvaraṇaṇ viya.

Vinibaddho mānavasena⁷ ti nānāvidhena⁸ mānātimānava-sena⁹ nānāvidhe⁹ ārammaṇe baddho hutvā tiṭṭhati.

Parāmattho ditṭhivasena¹⁰ ti dvāsaṭṭhidiṭṭhinaṇ vasena parā-matṭho, āmasitvā gahito.¹⁰

Vikkhepagato uddhaccavasena¹¹ ti ārammaṇe asanniṭṭhāna-vasena¹¹ cittavikkhepaṇ patto, upagato.

Aniṭṭhaṅgato vicikicchāvasena¹² ti ratanattayādisu kaṅkhā-saṅkhātāya vicikicchāya vasena sannitiṭṭhānaṇ appatto.

Thāmagato anusayavasena¹³ ti dunnīharaṇa-appahīnānusaya-vasena thirabhāvappatto upagato hutvā tiṭṭhati.

[25.] Rūpūpāyaṇ ti taṇhādiṭṭhupāyavasena rūpaṇ upa-gantvā ārammaṇaṇ katvā. Viññāṇaṇ tiṭṭhamānaṇ ti tasmiṇ ārammaṇe rūpārammaṇaṇ¹² viññāṇaṇ tiṭṭhantaṇ¹³ tiṭṭhati.

¹ S, C attaggahaṇavasena.

² H, S, D add vā.

⁴ H ophuṭo.

⁶ H, D āvaṭṭo.

⁸ H, D omī mānāti.

¹⁰ C, D gaṇhanto.

¹² H °maṇa.

³ H āvaṭo.

⁵ H phaḷi°.

⁷ H omits.

⁹ S vividhe.

¹¹ H, S, B asantiṭṭhanavasena.

¹³ H, B omī.

Rūpārammaṇaṇ rūpappatitṭhaṇ ti rūpam eva ālambitvā, rūpam eva patitṭhaṇ katvā. *Nandūpasevanaṇ* ti sappītika-taṇhodakena āsittaṇ viññāṇaṇ.

Vuddhin ti vuddhabhāvaṇ. *Virūlhin* ti vaḍḍhanavasena¹ uparito virūlhabhāvaṇ. *Vepullan* ti tadārammaṇavasena vepullaṇ.

Atthi rāgo ti ādīni lobhass' eva nāmāni. So hi rañjanavasena *rāgo*, nandanavasena *nandi*, taṇhāyanavasena *taṇha* ti vuccati.

Patitṭhitaṇ tattha viññāṇaṇ virūlhaṇ ti kammaṇ javāpetvā paṭisandhi-ākaḍḍhanasamatthatāya² patitṭhitaṇ c' eva virūlhaṇ ca.

Yatthā ti tebhūmakavaṭṭe bhummaṇ. Sabbattha vā purima-pade etaṇ bhummaṇ atthi. Tattha *saṅkhārānaṇ vuddhī* ti idaṇ imasmiṇ vipākavaṭṭe tṭitassa āyatiṇ³ vaṭṭahetuke saṅkhāre sandhāya vuttaṇ.

Yattha atthi āyatiṇ punabbhavābhiniḍḍatti ti yasmiṇ tṭhāne āyatiṇ punabbhavābhiniḍḍatti atthi.

Tattha purimasuttaṇ rūpādi-ārammaṇalaggaṇavasena⁴ vuttaṇ; dutiyasuttaṇ⁵ tad ev' ārammaṇaṇ⁶ abhinandanavasena vuttaṇ; tatiyaṇ viññāṇapatiṭṭhānavasena⁷ vuttaṇ; catutthaṇ catubbidha-āhāravasena kusalākusalaviññāṇapatiṭṭhāvasena ca vuttan ti ñātabbaṇ.⁸

[26.] *Yebhuyyena* ti pāyena. *Muyhanti* ti mohaṇ āpajjanti. *Sammuyhanti* ti visesena muyhanti. *Sampamuyhanti* ti sabhākārena muyhanti. Atha vā rūpārammaṇaṇ paṭicca *muyhanti*; saddārammaṇaṇ paṭicca *sammuyhanti*; mutārammaṇaṇ paṭicca *sampamuyhanti*.

Avijjāya andhikatā ti atṭhasu tṭhānesu aññāṇāya avijjāya andhikatā. *Gatā* ti vā pāṭho; andhabhāvaṇ upagatā ti attho.

Pagālho ti pavitṭho. *Ogālho* ti heṭṭhābhāgaṇ pavitṭho. *Ajjhogālho* ti adhi-ogāhetvā⁹ avattharitvā visesena pavitṭho. *Nimuggo* ti adhomukhaṇ hutvā pavitṭho. Atha vā dassana-

¹ S, B, C javanavasena.

² H āyatīti.

³ S, C dutiyaṇ.

⁴ D, B, C °tṭhāvasena.

⁵ H, S ogahitvā.

⁶ C °samatthaṇ.

⁷ H, S, C °labbhanavasena.

⁸ H, H, C, D °pa.

⁹ S, C viññā°.

saṅsaggena ogāḷho; savaṇasaṅsaggena ajjhogāḷho; vacanasaṅsaggena nimuggo. Sappurisaṅsaggavirahito vā ogāḷho; saddhammasavaṇavirahito vā ajjhogāḷho; dhammānudhammapaṭipattivirahito vā nimuggo.

Vivekā¹ ti vivitti viviccanaṅ vā viveko. Tayo ti gaṇana-paricchedo. Kāyaviveko ti kāyena vivitti, vinā apasakkanaṅ. Cittavivekādisu pi es' eva nayo.

Idha bhikkhū ti imasmiṃ sāsane; saṅsāre bhayaṅ ikkhanato bhikkhu.

Vivittan ti suññaṅ; appasaddaṅ appanigghosan ti attho; etad eva hi sandhāya Vibhaṅge: Vivittan ti santike ce pi senāsanaṅ hoti, tañ ca anākinṇaṅ gahattṭhehi pabbajitehi, taṅ vivittan* ti vuttaṅ.

Seti c' eva āsati² ca etthā ti senāsanaṅ; mañcapīṭhādīnam etaṅ adhivacanaṅ; ten' āha: Senāsanan ti mañco pi senāsanaṅ, pīṭham³ pi³ bhisi-bimbohanam pi, vihāro pi adḍhayogo pi pāsādo pi hammiyam pi guhā pi attho pi mālo pi leṇam pi, veḷugumbo pi rukkhāmūlam pi maṇḍapo pi senāsanaṅ; yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, sabbam etaṅ senāsanan* ti.

Api ca: vihāro adḍhayogo pāsādo hammiyaṅ guhā ti idaṅ vihārasenāsanaṅ nāma. Mañco pīṭhaṅ bhisi bimbohanan ti idaṅ mañcapīṭhasenāsanaṅ nāma. Cimilikā⁴ cammakhaṇḍo tiṇasanthāro paṇṇasanthāro ti idaṅ santhārasenāsanaṅ⁵ nāma. “Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti” ti idaṅ okāsasenāsanaṅ nāmā ti evaṅ catubbidhaṅ senāsanaṅ hoti. Taṅ sabbam pi senāsanaḡaḡaḡena gahitam eva. Imassa pana sakunaṣadisassa cātuddisassa bhikkhuno anucchavikaṅ dassento araṇṇaṅ rukkhāmūlan ti ādim āha.

Tattha araṇṇan ti: nikkhamitvā bhi indakhilā sabbam etaṅ araṇṇan* ti bhikkhunīnaṅ vasena āgataṅ araṇṇaṅ. Araṇṇakaṅ nāma senāsanaṅ pañcadhanusatikaṅ pacchiman† ti

* Vbh. 251.

† Vin. iii, 46, 51.

¹ H, B, S, D Viveko.

² H āsanti.

³ H, S, D omiṭ.

⁴ H Cillimikā.

⁵ C, S, B santhata°.

idam pana imassa bhikkhuno anurūpaṇ; tassa lakkhaṇaṇ Visuddhimagge Dhutaṅganiddese vuttaṇ.

Rukkhamūlan yaṇ kiñci sandacchāyaṇ vivittaṇ rukkhāmūlaṇ.

Pabbatan ti selaṇ; tattha hi udakasoṇḍisu udakakiccaṇ katvā sītāya rukkhacchāyāya nisinnassa, nānādisāsu¹ khāyamānāsu,² sītena³ vātena vijiyamānassa cittaṇ ekaggaṇ hoti.

Kandaran ti kaṇ vuccati udakaṇ; tena dāritaṇ, udakena bhinnaṇ pabbatapadesaṇ; yaṇ nitamban ti pi nadikuñjaṇ⁴ ti pi vadanti. Tattha hi rajatapattaṇdisā vālikā hoti; matthake maṇivitaṇaṇ viya vanagahaṇaṇ; maṇikkhandhasaṇdisaṇ⁵ udakaṇ sandati. Evarūpaṇ kandraṇ oruya, pānīyaṇ pivitvā, gattāni sītiṇ⁶ katvā,⁷ vālikaṇ ussāpetvā, paṇsukūlacīvaraṇ paññāpetvā nisinnassa samaṇadhammaṇ kuroto cittaṇ ekaggaṇ hoti.

Giriguhan ti dvinnaṇ pabbatānaṇ antaraṇ; ekasmiṇ yeva vā ummaggasadisā mahāvivaṇaṇ.

Susānalakkhaṇaṇ Visuddhimagge* vuttaṇ.

Vanapatthan ti gāmaṇaṇ atikkamitvā manussānaṇ anupacāraṇṇaṇ, yattha na kasanti, na vapanti. Ten' ev' āha: *Vanapatthan ti dūrānaṇ etaṇ senāsanānaṇ adhivacanaṇ*† ti ādi.

Abbhokūsan ti acchannaṇ. Ākaṇkhamāno paṇ' ettha cīvarakuṇṇ katvā vasati.

Palālapuñjan ti palālarāsiṇ.⁸ Mahāpalālapuñjato hi palālaṇ nikkaḍḍhitvā pabbhāra-leṇasadiṇe āvāse karonti; gacchagumbādīnaṇ pi upari palālaṇ pakkhipitvā hetthā nisinnā samaṇadhammaṇ karonti.

Sabbam etaṇ sandhāya vuttaṇ kāyena ca vivitto viharatī ti ādi. *Eko caṇkamaṇ adhiṭṭhātī* pavattayati ti vuttaṇ hoti. *Iriyatī* ti iriyāpathaṇ vattayati. *Vattatī* ti iriyāpathavuttiṇ uppādeti. *Pāletī* ti iriyāpathaṇ rakkhati. *Yapetī* ti yapa-yati. *Yūpetī* ti yāpayati.

* Vism. i, 76.

† Vbh. 251.

¹ H °disāhi.

² H susītena.

³ H maṇibandha°.

⁴ S, C siñcitvā.

⁵ H vāyamāna.

⁶ H °kujjaṇ.

⁷ H omits.

⁸ H, B, C, D °rāsi.

[27.] *Paṭhamajjhānaṃ samāpannassā* ti kusalajjhānasamañgissa.

Nīvaraṇehi cittaṃ vivittaṃ ti upacārena nīvaraṇehi vivittam pi samānaṃ anto-appanāyaṃ suṭṭhu vivittaṃ nāma hoti ti dassetuṃ *paṭhamajjhānaṃ samāpannassa nīvaraṇehi cittaṃ vivittaṃ hoti* ti vuttaṃ. Es' eva nayo vitakka-vicāra-pīti-sukhadukkhehi dutiya-tatiya-catutthajjhānāni samāpannānaṃ ti.

Rūpasaññāyā ti kusala-vipākakiriyavasena pañcadasannaṃ rūpāvacarajjhānaṃ¹ saññāya.

Paṭighasaññāyā ti cakkhurūpādisaṅghaṭṭanena uppannāya kusalākusalavipākavasena² dvipañca-viññānasaṅkhātāya paṭighasaññāya.

Nānattasaññāyā ti nānārammaṇe pavattāya catucattālīsa-kāmāvacarasaññāya ca cittaṃ vivittaṃ hoti, suññaṃ hoti.

Ākāsānañcāyatanāṃ samāpannassā ti nāssa anto ti anantaṃ; ākāsaṃ anantaṃ ākāsānantaṃ; ākāsānantam eva ākāsānañcaṃ; [tañ ca ākāsānañcaṃ]³ adhiṭṭhānatthena āyatanam assa sasampayuttadhammassa⁴ jhānassa—devānaṃ devāyatanam ivā ti — ākāsānañcāyatanāṃ; kasiṇugghātimākāsārammaṇajhānass' etaṃ adhivacanaṃ. Taṃ ākāsānañcāyatanāṃ samāpannassa, kusalakriyajjhānaṃ samāpannassa.

Rūpasaññāyā ti saññāsisena rūpāvacarajjhānato⁵ c' eva tadārammaṇato⁵ ca; rūpāvacarajjhānam pi hi⁶ rūpan ti vuccati: *rūpī rūpāni passati** ti ādisu; tassa ārammaṇam pi: *bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇa-dubbaṇṇānī** ti ādisu. Tasmā idha rūpe saññā rūpasaññā ti evaṃ saññāsisena rūpāvacarajjhānass' etaṃ adhivacanaṃ. Rūpe saññā assā ti rūpasaññaṃ; rūpam⁷ assa⁷ nāmaṃ ti vuttaṃ hoti. Evaṃ paṭhavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa c' etaṃ⁸ adhivacanaṃ ti veditabbaṃ. Etāya kusala-vipāka-kriyavasena pañcada-

* A. i, 40; iv, 305, 348; v, 61.

¹ S, C, D omī rūpāvacara.

³ H, D omī.

⁵ C °naṃ.

⁷ C, D rūpassa.

² H °vipākakriyavasena.

⁴ H, D, B sampa°.

⁶ H, S, B omī.

⁸ H, D p' etaṃ.

savidhāya jhānasaṅkhātāya saññāya, etāya ca paṭhavīkasi-
nādivasena aṭṭhavidhāya ārammaṇasaṅkhātāya rūpasaññāya.

Paṭighasaññāyā ti cakkhādīnaṇ vatthūnaṇ, rūpādīnaṇ āram-
maṇānaṇ ca paṭighātena samuppannā¹ saññā² paṭighasaññā;³
rūpasaññādīnaṇ etaṇ adhivacanaṇ; yathāha: *Tattha katamā*
paṭighasaññā? rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasa-
*saññā phoṭṭhabbasaññā. Imā vuccanti paṭighasaññāyo** ti.
Tā kusalavipākā⁴ pañca,⁵ akusalavipākā⁴ pañcā ti⁶; etāya
paṭighasaññāya.

Nānattasaññāyā ti nānatte gocare pavattāya saññāya, nā-
nattāya vā saññāya. Yathāha: *Tattha katamā nānatta-*
saññā? Asamāpannassa manodhātusamaṅgissa vā manoviñ-
ñānadhātusamaṅgissa vā saññā sañjānanā sañjānitattaṇ; imā
*vuccanti nānattasaññāyo** ti. Evaṇ Vibhaṅge vibhajitvā⁷
vuttā tā idha adhippetā. Asamāpannassa manodhātu-mano-
viññānadhātusamaṅgahitā⁸ saññā rūpasaddādibhede⁹ nānatte
nānāsabhāve gocare pavattanti.¹⁰

Yasmā c' esā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā dvādasa aku-
salasaññā ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā dve aku-
salavipākasaññā ekādasa kāmāvacarakiriyasaññā ti evaṇ
catucattālīsam pi saññā nānattā nānāsabhāvā, aññamaññaṇ
asadisā, tasmā nānattasaññā ti vuttā; tāya *nānattasaññāya*.

Cittaṇ³ vivittaṇ hoti ti ākāśānañcāyatanaṇ samāpannassa
rūpasaññā - paṭighasaññā - nānattasaññāsaṅkhātāhi¹ saññāhi
jhānacittaṇ vivittaṇ hoti, vinā hoti, apasakkitaṇ hoti.

Viññāṇaṇcāyatanaṇ ti etad'¹¹ eva¹¹ viññāṇaṇ adhiṭṭhānat-
thēna āyatanaṇ assā ti viññāṇaṇcāyatanaṇ; ākāśe pavatta¹²-
viññāṇārammaṇassa jhānass' etaṇ adhivacanaṇ; taṇ jhānaṇ
samāpannassa¹³ vuttappakārāya *ākāśānañcāyatanaññāya*
cittaṇ vivittaṇ hoti.

* Vbh. 261.

¹ H °ñāya.

² H, D omit.

³ C pañcannaṇ.

⁴ H, D vibhajja.

⁵ H, D °bheda; B °bhedena.

⁶ D ca pade.

⁷ H, D add vuttassa.

⁸ H °ñāya.

⁹ C °kānaṇ.

¹⁰ C °cannaṇ ti.

¹¹ H °dhatūhi sañ°.

¹² H, D vattanti.

¹³ B °tita.

Ākiñcaññāyatana ti ettha pana nāssa kiñcanan ti ākiñcanan; antamaso bhaṅgamattam pi assa avasiṭṭhaṇ natthi ti vuttaṇ hoti; ākiñcanassa bhāvo ākiñcaññaṇ; ākāsānañcāyatana viññāṇāpāgamass' etaṇ adhivacanaṇ; taṇ ākiñcaññaṇ adhiṭṭhānatthena āyatanaṃ assā ti ākiñcaññāyatanaṇ; ākāse pavattita-viññāṇāpāgamārammaṇajjhānass' etaṇ adhivacanaṇ; taṇ *ākiñcaññāyatanaṇ samāpannassa* tāya *viññāṇāncāyatana saññāya cittaṇ vivittaṇ*.

Nevasaññānāsaññāyatana ti ettha pana yāya saññāya¹ bhāvato taṇ nevasaññānāsaññāyatana ti vuccati, yathā paṭipannassa sā saññā hoti, taṇ tāva dassetuṇ Vibhaṅge *Nevasaññānāsaññā* ti uddharitvā *taṇ yeva ākiñcaññāyatanaṇ santato manasikaroti, saṅkhārāvasesasamāpattiṇ bhāveti; tena vuccati nevasaññānāsaññā* ti vuttaṇ.² Tattha *santato manasikaroti* ti "santā vatāyaṇ samapatti, yatra hi nāma natthibhāvam pi ārammaṇaṇ manasikaritvā vasati"³ ti evaṇ santārammaṇatāya naṇ⁴ santā ti manasikaroti. Taṇ nevasaññānāsaññāyatanaṇ appetvā nisinnassa tāya *ākiñcaññāyatana saññāya* jhānacittaṇ suññaṇ hoti.*

Sotāpannassā ti sotāpattiphalan pattassa. *Sakkāyaditthiyā* ti visativatthukāya sakkāyaditthiyā. *Vicikicchāyā* ti atṭhasu ṭhānesu kaṅkhāyā. *Sīlabbataparāmāsā* ti sīlena suddhi, vatena suddhi ti parāmasitvā uppajjanakaditthi. *Diṭṭhānusayā* ti appahīnatthena santāne anusayakā diṭṭhānusayā. Tathā *vicikicchānusayā*. *Tadekaṭṭhehi cā* ti tehi sakkāyaditṭhiādīhi ekato ṭhitehi ca. Upatāpenti vibādheti cā ti kilesā;⁵ tehi sakkāyaditṭhiādīhi *kilesehi* cittaṇ⁶ vivittaṇ suññaṇ hoti.

Tattha *tadekaṭṭhan* ti duvidhaṇ ekaṭṭhaṇ: pahāṇekaṭṭhaṇ saha jekaṭṭhaṇ ca: apāyagamanīyā hi kilesā yāva sotāpattimaggena na pahīyanti tāva diṭṭhi-vicikicchāhi saha ekasmiṇ puggale ṭhitā ti pahāṇekaṭṭhā. Dasasu hi kilesesu idha

* Vbh. 263.

¹ H, B, S °ñāyā.

² C thassati.

³ H, D add yāva so tā.

⁴ H vuccati ti.

⁵ H, D, B na.

⁶ H, D, C omī.

diṭṭhi-vicikicchā eva āgatā; anusayesu diṭṭhānusaya-vicikicchānusayā āgatā; sesā pana apāyagamanīyo¹ lobho doso moho māno thīnaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan ti aṭṭha kilesā diṭṭhi-vicikicchāhi saha pahāṇekattṭhā hutvā dvīhi anusayehi saddhiṃ sotāpattimaggena pahīyanti. Rāga-dosa-pamukhesu vā diyaḍḍhesu kilesasahassesu sotāpattimaggena diṭṭhiyā pahīyamānāya diṭṭhiyā saha vicikicchā pahīṇā; diṭṭhānusaya-vicikicchānusayehi saha apāyagamanīyā sabba-kilesā pahāṇekattṭhavasena pahīyanti.

Sahajekattṭhā pana diṭṭhiyā saha vicikicchāya ca saha ekekasmīṃ citte tṭhitā avasesakilesā. Sotāpattimaggena hi dvīsu diṭṭhisampayutta-asāṅkhārikacittesu pahīyamānesu tehi sahajātā lobho doso moho uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan ti ime kilesā sahajekattṭhavasena pahīyanti. Dvīsu diṭṭhisampayutta-saṅkhārikacittesu pahīyamānesu tehi sahajātā lobho moho thīnaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan ti ime kilesā sahajekattṭhavasena pahīyanti. Vicikicchāsahagata-citte pahīyamāne tena sahajātā moho uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan ti ime kilesā sahajekattṭhavasena pahīyanti. Tehi duvidhekattṭhehi kilesehi *cittaṃ vivittaṃ hoti* ti maggacittaṃ viviccati; phalacittaṃ vivittaṃ viyuttaṃ apasakkitaṃ² suññaṃ hoti ti attho.

Sakadāgāmiṣṣa olārikā kāmarāgasaññojanā ti olārikabhūtā kāyadvāre³ vitikkamassa paccayabhāvena thūlabhūtā methunarāgasāṅkhātā saññojanā; so hi kāmabhava saññojetī ti saññojanan ti vuccati. *Paṭighasaññojanā* ti vyāpādasaññojanā; so hi ārammaṇe paṭihaññati ti paṭighan ti vuccati. Te eva thāmagatatthena santāne anusenti ti anusayā.

Anusahagatā ti aṇubhūtā,⁴ sukhumabhūtā ti⁴ attho.⁴ *Kāmarāgasaññojanā* paṭighasaññojanā anusahagatā. *Kāmarāgānusayā paṭighānusayā* ti appahīnatthena santāne anusayavasena sukhumabhūtā kāmarāga-paṭighānusayā. *Tadekattṭhehi cā* ti vuttatthehi duvidhekattṭhehi kilesehi cittaṃ⁵ vivittaṃ suññaṃ hoti.

¹ H °gāminīyo.

³ H, D kāyavacī°.

⁵ H, C, B omī.

² B, C, S °kkaṇ; D °sakkanaṇ.

⁴ H, D, B omī.

Arahato ti kilesārīnaṇ hatattā ‘arahā’ ti laddhanāmassa. *Rūparāgā* ti rūpabhava chandarāgā. *Arūparāgā* ti arūpabhava chandarāgā. *Mānā* ti arahattamaggavajjhakā mānā eva. Tathā uddhacca¹-avijjā²-mānānusayādayo arahattamaggavajjhakā; etesu unnatilakkhaṇo māno; avupasamalakkhaṇaṇ uddhaccaṇ; andhabhāvalakkhaṇā avijjā.

Rūparāga-arūparāgavasena pavattā *bhavarāgānusayā*.

Tadekatthehi cā ti tehi ekato t̥hitehi ca kilesehi.

Bahiddhā ca sabbanimittēhi ti ajjhatacittasantāne akusalak-khandhe upādāya bahiddhā ti saṅkhaṇ gatehi, ajjhataṇ muñcitvā bahiddhā pavattehi sabbasaṅkhāranimittēhi mag-gacittaṇ viviccati, vinā hoti, apasakkati; phalacittaṇ³ viyuttaṇ apasakkitaṇ hoti.

Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyā cā ti dvidhā anu-sayānaṇ abhāvo veditabbo: Kilesapaṭipāṭiyā hi kāmarāgānu-saya-paṭighānusayānaṇ tatiyamaggena abhāvo hoti; mānānu-sayassa catutthamaggena; diṭṭhānusaya-vicikicchānusayānaṇ paṭhamamaggena; bhavarāgānusaya-avijjānusayānaṇ catut-thamaggen’ eva. Maggapaṭipāṭiyā pana paṭhamamaggena diṭṭhānusaya-vicikicchānusayānaṇ abhāvo hoti; duttiyamag-gena kāmarāgānusaya-paṭighānusayānaṇ ca tanubhāvo; tati-yamaggena sabbaso abhāvo; catutthamaggena mānānusaya-bhavarāgānusaya-avijjānusayānaṇ abhāvo hoti.

Cittaviveko ti mahaggata-lokuttaracittānaṇ kilesehi suñña-bhāvo, tucchabhāvo ti attho.

Upadhipiveko ti kilesa-khandha-abhisāṅkhāra-sāṅkhātānaṇ⁴ upadhīnaṇ suññabhāvo. Upadhiṇ tāva dassetuṇ *upadhī vuc-canti kilesā cā* ti ādim āha: Rāgādayo yassa uppajjanti taṇ upatāpenti vibādhentī ti *kilesā ca*, upādānagocarā⁵ rūpādayo pañcakkhandhā *ca*,⁶ upādānasambhūtā puññāpuñña-āneñ-jābhisāṅkhārā *ca*.

Amatan ti natthi etassa maraṇasaṅkhātāṇ matan ti ama-taṇ. Kilesavisapaṭipakkhattā amaran ti pi amataṇ. Saṇ-sāra-yoni-gati-uppatti-viññānaṭṭhiti-sattāvāsesu saṇsibbati vinatī ti taṇhā vānan ti vuccati; taṇ tattha natthī ti nibbāṇaṇ.

¹ S °caṇ.

² B adds vivittaṇ.

³ H, D °dānato go°.

⁴ S, C add ca.

⁵ H, S, D omit saṅkhāta.

⁶ H, S, C, D omit.

*Vupakatthakāyānan*¹ ti gaṇasaṅganikāya apagatasarirānaṃ.

Nekkhammābhīratānaṃ ti nekkhamme, kāmādito nikkhante paṭhamajjhānādiḥ abhīratānaṃ, tanninnānaṃ.

Paramavodānappattānaṃ ti uttamaparisuddhabhāvaṃ² phalaṃ pāpunītvā ṭhitānaṃ; upakkilesābhāvena parisuddhacittānaṃ, kilesehi muttabhāvena paramavodānappattānaṃ, vikkhambhanappahāṇena parisuddhacittānaṃ, samucchēdappahāṇena paramavodānappattānaṃ ti evaṃ eke vaṇṇayanti.

Nīrupadhīnaṃ ti vigatūpadhīnaṃ.

Visaṅkhāragatānaṃ ti saṅkhārārammaṇaṃ cajjitvā³ vigata-saṅkhāraṃ⁴ nibbānaṃ ārammaṇavasena upagatānaṃ. *Visaṅkhāragataṃ cittaṃ*^{*} ti ettha pi nibbānaṃ eva 'visaṅkhāraṇaṃ' ti vuttaṃ.

[28.] *Vīdūre* ti vivīdhena⁵ dūre. *Suvīdūre* ti suṭṭhu vīdure. *Na santike* ti na samīpe. *Na sāmāntā* ti na ekapasse. *Anāsanne* ti na accantasamīpe. *Vūpakatthe*⁶ ti avidūre, vīgate (?) ti attho.

Tādiso ti taṇṇasādiso. *Tassaṇṭhito*⁷ ti tena ākārena ṭhito. *Tappakāro* ti tena pakārena ṭhito. *Tappaṭibhāgo* ti taṇkoṭṭhāsiko. Atha vā attabhāvaguhāya laggabhāvena *tādiso*; kilesehi channabhāvena *tassaṇṭhito*; mohanasmaṇi pagāḷhabhāvena *tappakāro*; tīhi vivekehi dūrabhāvena *tappaṭibhāgo* ti evaṃ eke vaṇṇayanti.

[29.] *Duppahāyā* ti sukhena pahātabbā na honti, 'Duccajā' ti sukhena jahitūṃ na sakkā. *Duppariccajā* ti sabbākārena jahitūṃ na sakkā. *Dunnimmaḍḍayā* ti amadaṇ nimmaḍḍaṇ kātūṃ na sakkā. *Dubbinivethayā* ti vinivethanaṃ mocanaṃ kātūṃ na sakkā. *Duttarā* ti uttaritvā atikkantaṃ na sakkā. *Duppataṛā* ti viśeṣetvā taritūṃ na sakkā. *Dussamatikkamā* ti dukkhena atikkamitaḍḍā. *Dubbūtivattā*⁸ ti nivattetaṃ dukkhā.

* Dh. p. 154.

¹ H vavakattha°; B vivekattha°; D vapakittha°.

² H °bhāva.

³ S citvā; B chitvā; D chinditvā.

⁴ H, D °khārānaṃ.

⁵ H, B, D vivīdhe.

⁶ H vavakatthe; B vivekatthe; D vapakatthe.

⁷ H tassatthito.

⁸ H °binivattā.

Atha vā pakativasena *duppariccajā*¹; vikativasena *dunnim-madayā*; nāgapāsaṇ viya *dubbinivethayā*; gimhasamaye maru-kantāraṇ viya *duṭṭarā*, *dupputarā*; vyagghapariggahitā aṭavi viya *dussamatikkamā*; samuddavīci viya *dubbūtivattā*² ti evam eke vaṇṇayanti.

Evaṇ paṭhamagāthāya *Dūre vivekā hi tathāvidho*³ ti sādhetvā puna tathāvidhānaṇ sattānaṇ dhammataṇ āvikaronto *Icchā-nidānā* ti gātham āha :

Tattha *icchānidānā* ti taṇhāhetukā. *Bhavasātabaddhā* ti sukhavedanādimhi bhavasāte⁴ baddhā. *Te duppamuñcā* ti te⁵ bhavasātavatthubhūtaḍḍhammā, te⁶ vā⁷ tattha baddhā⁸ *icchānidānā*⁹ sattā duppamocayā. *Na hi aññamokkhā* ti aññe⁹ pamocetuṇ na sakkonti. Kāraṇavacanaṇ¹⁰ vā etaṇ : te sattā duppamuñcā; kasmā ? yasmā aññena mocetabbā na honti. Yadi sattā muñceyyuṇ sakena thāmena muñceyyun ti ayam assa attho.

Pacchā pure vā pi apekkhamānā ti anāgate atīte vā kāme apekkhamānā.

Ime va kāme purime va jappaṇ ti ime vā¹¹ paccuppanne kāme purime vā duvidhe pi atītānāgate¹² balavataṇhāya patthaya-mānā. Imesaṇ ca dvinnaṇ padānaṇ *Te duppamuñcā na hi aññamokkhā* ti iminā va saha sambandho veditabbo; itarathā apekkhamānā pi jappaṇ kiṇ karonti, kiṇ vā katā ti na paññā-yeyyuṇ.¹³

[30.] *Bhavasātabaddhā* ti bhava sātāṇ bhavasātāṇ; tena bhavasātena sukhassādena¹⁴ baddhā hutvā ṭhitā. Taṇ bhā-jetvā dassetuṇ *Ekaṇ*¹⁵ *bhavasātāṇ* : *sukhā vedanā* ti ādim āha.

Yobbanassa¹⁶ bhāvo yobbaññaṇ. Rogassa¹⁷ abhāvo¹⁸ āro-ggaṇ. Jīvitindriyassa¹⁹ pavattabhāvo jīvitāṇ.

¹ S, C *add* ghoravisaṇ viya.

³ H °vidhā.

⁵ H *adds* ti ye.

⁷ H baddha.

⁹ H aññaṇ.

¹¹ H, D, C *omit*.

¹³ H, D paññāpeyyuṇ.

¹⁴ S, C °sādanena; H °sādane.

¹⁶ H, B, D yobbana.

¹⁸ H, B, D arogabhāvo.

² H °binivattā.

⁴ S, C °tena.

⁶ H *omit*.

⁸ H *adds* te.

¹⁰ H karaṇa°.

¹² H, D *add* vā.

¹⁵ H etaṇ.

¹⁷ H, B, D *omit*.

¹⁹ H, B, D °driya.

Lābho ti catunnaṇ paccayānaṇ lābho. *Yaso* ti parivāro. *Pasaṇsā* ti kitti. *Sukhaṇ* ti kāyikacetasaṇ sukaṇ.

Manāpikā rūpā ti manavaḍḍhanakā rūpā. Sesesu pi es' eva nayo.

Cakkhusampadā ti cakkhussa sampadā; “Mayhaṇ cakkhu sampannaṇ, maṇivimāne ugghāṭita-sīhapañjaraṇ viya khāyati” ti uppannaṇ sukhassādaṇ sandhāya cakkhusampadā ti vuttaṇ. *Sotasampadādīsu* pi es' eva nayo.

*Sukhāya vedanāya sattā*¹ baddhū . . . pe . . . *vinibaddhā*² ti mūlapadaṇ. *Vinibaddhā*² ti vividhenākārena baddhā. *Ābaddhā* ti visesena ādito baddhā. *Laggā* ti ārammaṇena saddhiṇ appitā. *Laggitā* ti nāgadante phānitavārako³ viya laggitā. Yam ettha avuttaṇ taṇ *satto visatto* ti ādimhi vuttanayena gahetabbaṇ.

[31.] *Na hi aññamokkhā* ti na parchi mokkhā.

Te vā bhavasātavattthū duppamuñcā ti bhava sukhassādavattthubhūtā dhammā muñcituṇ dukkhā.

Sattā vā etto dummocayā ti sattā eva vā etasmā bhavasātavattthuto mocetuṇ dukkhā. *Duruddharā* ti sātavattthuto⁴ uddharituṇ dukkhā. *Dussamuddharā* ti samantato chinnatāte narakāvāte patito viya uddhaṇ katvā uddharituṇ dukkhā. *Dubbutthāpayā*⁵ ti utthāpetuṇ dukkhā. *Dussamutthāpayā*⁶ ti sukhuma-attabhāvaṇ paṭhaviyaṇ patiṭṭhāpanaṇ viya ussāpetuṇ ativiya dukkhā.

[32.] *Te attanā palipapalipannā* ti gambhīrakaddame yāva-sīsato nimuggā. *Na sakkonti paraṇ palipapalipannaṇ uddharitun* ti aparaṇ tath' eva⁷ nimuggaṇ hatthe vā sīse vā gahetvā uddharitvā thale patiṭṭhāpetuṇ na sakkonti.

So vata Cundā ti: *so* ti vattabbākārapuggalaniddeso; *tassa yo* ti imaṇ uddesavacanaṇ āharitvā: *yo attanā palipapalipanno*⁸ *so vata*, Cunda, paraṇ palipapalipannaṇ uddharissatī ti evaṇ sesapadesu sambandho veditabbo. *Palipapalipanno* ti gambhīrakaddame nimuggo vuccati. Yathā Cunda koci puriso

¹ T omits, but gives sāta in a footnote.

² H vibaddhā.

³ H, D dhārita°.

⁴ S, B, C omit.

⁵ B, H duvut°; T °panā.

⁶ T °panā.

⁷ B tatth' eva.

⁸ H adds ca.

yāva nāsikaggā¹ gambhīrakaddame nimuggo aparam pi tath' eva nimuggaṇ hatthe vā sīse vā gahetvā uddharissatī ti n' etaṇ ṭhānaṇ vijjatī ti na hi taṇ kāraṇam atthi, yena so taṇ uddharitvā thale patitṭhāpeyyā ti.

Adanto avinīto aparinibbuto ti ettha pana anibbisevanatāya *adanto*; asikkhitavinayatāya *avinīto*; anibbutakilesatāya *aparinibbuto* ti veditabbo. So tādiso paraṇ *damessati*² nibbisevanaṇ karissati, *vinessati*² tisso sikkhā sikkhāpessati, *parinibbāpessati*² tassa kilese parinibbāpessati.

Natth' añño koci ti añño koci puggalo mocetuṇ samattho natthi. *Sakena thāmenā* ti attano ñāṇathāmena. *Balenā* ti ñāṇabalena. *Viriyenā* ti ñāṇasampayutta-cetasikaviriyena. *Purisaparakkamenā* ti paraṇ paraṇ ṭhānaṇ akkamanena mahatā³ viriyena.

*Nāhaṇ sahiṣṣāmī*⁴ ti ahaṇ na sahiṣṣāmi,⁴ na sakkomi, na vāyamiṣṣāmi ti vuttaṇ hoti. *Pamocanāyā* ti pamocetuṇ. *Kathaṅkathin* ti sakaṅkhaṇ. *Dhotakā* ti ālapanaṇ. *Taresī* ti tareyyāsi.

Attanā pakataṇ pāpaṇ attanā saṅkilissati ;

Attanā akataṇ pāpaṇ attanā va visujjhati.

*Suddhi asuddhi paccattaṇ ; nāñño aññaṇ visodhaye** ti

etthāyam attho: yena *attanā* akusalakammaṇ kataṇ hoti, so catusu apāyesu dukkhaṇ anubhavanto *attanā* va *saṅkilissati*. Yena pana *attanā akataṇ pāpaṇ*, so sugatim eva⁵ gacchanto *attanā* va *visujjhati*. Kusalakammasaṅkhātā *suddhi*, akusalakammasaṅkhātā ca *asuddhi paccattaṇ* kāraṇasattānaṇ attani yeva vipaccati. *Añño* puggalo *aññaṇ* puggalaṇ na *visodhaye* n' eva visodheti; n' eva kileseti, na visodhetī ti vuttaṇ hoti.

Tiṭṭhat' eva nibbānaṇ ti amatamahānibbānaṇ tiṭṭhati yeva. *Nibbānaḡāmīmaggo* ti pubbhābhāgavipassanāto⁶ paṭṭhāya ariyamaggo. *Tiṭṭhām' ahaṇ samādapetā* ti ahaṇ gaṇhāpetā patitṭhāpetā tiṭṭhāmi.⁷

* Dhp. 165, *with* va kataṇ for pakataṇ.

¹ S, C sīsato.

² H °ti ti.

³ S, B, C, D mahanta.

⁴ T gamis°; C, D samis°; B sāsīs°.

⁵ S, B, C, D sugatiṇ c' eva agatiṇ ca.

⁶ H °nādito.

⁷ H patitṭhāmi.

Evaṃ ovadiyamānā evaṃ anusāsiyamānā ti mayā evaṃ ovadiyamānā evaṃ anusāsiyamānā. Ettha uppanne vatthusmiṃ vadanto ovadati nāma; anuppanne vatthusmiṃ anusāsanto “ayaso pi te bhavissati” ti ādivasena anāgataṃ dassento anusāsati nāma. Sammukhā vadanto pi ovadati nama; parammukhā dūtaṃ¹ sāsanaṃ vā² pesento anusāsati nāma. Sakiṃ vadanto pi ovadati nāma; punappunaṃ vadanto anusāsati nāma. Ovadanto eva vā anusāsati nāma.

Appekacce ti api ekacce; eke ti attho. *Accantanitṭhaṃ nibbānaṃ ārādhenti* ti khayavayasaṅkhātaṃ antaṃ atītaṃ ti accantaṃ; accantaṃ ca taṃ sabbasaṅkhārānaṃ appavattiṭṭhānattā niṭṭhaṃ cā ti accantanitṭhaṃ; ekantanitṭhaṃ³ ti attho. Taṃ *accantanitṭhaṃ nibbānaṃ ārādhenti* sampādentī.

N’ ārādhenti ti na sampādentī, na paṭilabhanti ti attho.

Ettha kyāhan ti etesu kiṃ ahaṃ? Kiṃ karomī ti attho.

Maggakkhāyī ti paṭipadāmaggakkhāyī. *Ācikkhatī* ti katheti.

Attanā paṭipajjamānā muñceyyun ti paṭipajjantā sayāṃ⁴ mucceyyuṃ.⁵

Atītaṃ upādāyā ti atītaṃ paṭicca.

Kathaṃ pure² apekkhaṃ karotī ti kena pakārena ikkhaṃ olokanaṃ karotī?

Evarūpo aho sin ti dīgha-rassa-aṇuka-thūlādivasena evaṃ-jātiko evaṃrūpo abhaviṃ.

Tattha nandiṃ samannānetī⁶ ti tasmiṃ rūpārammaṇe taṇhaṃ sammā ānaya⁷ti upaneti. Vedanādīsu pi es’ eva nayo.

Iti me cakkhū ti ādayo vatthu-ārammaṇavasena taṇhupattiṃ dassento āha. *Iti rūpā* ti evaṃ rūpā iti.

Tattha chandarāgapatibaddhaṃ ti tesu cakkhurūpesu dubbalaṅkhāto chando ca balavaṣaṅkhāto rāgo ca; tena chandarāgena paṭibaddhaṃ allinaṃ. *Viññānaṃ* ti javanacittaṃ.

Chandarāgapatibaddhattā viññānaṃ ti tassa javanaviññānaṃ chandarāgena baddhabhāvā. *Tad abhinandati* ti taṃ ārammaṇaṃ taṇhāvasena abhinandati.

¹ H dūta.

² B adds satatanitṭhaṃ.

³ H, D pamu°.

⁴ H nayati.

⁵ H omits.

⁶ H, D omit.

⁷ T samanvāgameti.

Taṇhāvasen' eva taṇ abhinandanto; [34] yāni 'ssa tānī ti yāni assa tānī; pubbe ti atīte; saddhin ti ekato; hasita-lapita-kīlītānī ti dantavidaṇṣādi¹-hasitānī, vacibhedaṇ katvā lapitānī ca, kāyakhiddādikīlītānī ca. *Tad assādetī* ti taṇ assādayati, assādaṇ vindati, sādīyati. *Tan nikāmetī* ti taṇ nikāmayati, paccāsiṇṣati. *Vittiṇ āpajjati* ti tuṭṭhiṇ pāpuṇāti.

Siyan ti² bhaveyyaṇ.³

Appatīladdhassa paṭilābhāyā ti appattassa pāpuṇanattāyā; *cittaṇ paṇidahaṭī* ti cittaṇ ṭhapeti. *Cetaso paṇidhānapaccayū* ti cittassa ṭhapanakāraṇā.

Sīlena vā ti pañcasīlādisīlena vā. *Vatena vā* ti dhutaṅgasa-mādānena vā. *Tapena*⁴ vā ti viriyasamādānena vā. *Brahma-cariyena vā* ti methunaviratiyā vā. *Devo vā* ti mahānubhāvo devarājā vā. *Devaññataro vā* ti tesā aññataro vā.

[35.] *Jappantā* ti guṇavasena kathentā. *Pajappantū* ti pakārena kathentā. *Abhijappantā* ti visesena kathentā; upasaggavasena vā vaḍḍhitaṇ.

Evaṇ paṭhamagāthāyā *Dūre vivekā hi tathāvidho* ti sādhetvā⁵ dutiyagāthāyā ca tathāvidhānaṇ dhammataṇ āvikatvā idāni tesāṇ pāpakaraṇaṇ āvikaronto *Kāmesu giddhā* ti gātham āha.

Tassā 'ttho: te sattā kāmesu paribhogataṇhāyā *giddhā*, pariyesanādim anuyuttattā *pasutā*, sammoham āpannattā *pamūlā*, adhogamanatāyā⁶ maccharitāyā⁷ Buddhādīnaṇ vacanaṇ anādiyanatāyā ca *avadāniyā*, kāyavisamādimhi *visame nivittā*, antakāle maraṇadukkhūpanitā “*kiṇ su bhavissāma ito cutāse*” ti *paridevayantī* ti.

Giddhā ti kāmarāgena giddhā. *Gadhitā*⁸ ti saṅkapparāgena paccāsiṇṣamānā hutvā gadhitā.⁸ *Mucchitā* ti kāmataṇhāyā mucchāparetā. *Ajjhopannā* ti kāmanandiyā adhiopannā ajjhotthaṭā. *Laggā* ti kāmasinehena allinā. *Laggitā* ti kāma-parilāhena ekībhūtā. *Palibuddhā* ti kāmasaññāyā āvaṭṭitā.

Atha⁹ vā⁹ dassane¹⁰ *giddhā*, abhiṇhadassane *gadhitā*,⁸ saṇ-

¹ H °vikāsādi.

² H bhaveyya.

³ H, H sāvetvā.

⁴ H macchariya°.

⁵ B, C, D omīti.

⁶ H siyā.

⁷ B thāmena.

⁸ C avaga°; D adhaṇ°.

⁹ H gathitā.

¹⁰ B, C, D, S diṭṭha-das°.

saggakiriyasmiṇ¹ *mucchitā*, vissāsakiriyasmiṇ *ajjhoppannā*; si-
nehavalañjasmiṇ *laggā*, dvayaṇdvayasamāpattiya² *laggitā*,
aparāparaṇ muñcamānā hutvā *palibuddhā* ti evam eke vaṇ-
ṇayanti.

Esantī ti paccāsiṇsanti. *Gavesantī* ti maggayanti. *Pari-
yesantī* ti sabbākārena icchanti, patthenti. Atha vā diṭṭhā-
rammaṇe subhāsubhaṇ atthi natthī ti *esanti*; subhārammaṇe³
paccakkhaṇ katvā valañjanatthāya pihā⁴ karontā *gavesanti*;
cittavasena *esanti*; payogavasena⁵ *gavesanti*; karaṇavasena
pariyesanti.

Te duvidhe kāme paṭicca otaritvā carantī ti *taccaritā*. Te
'va⁶ kāme bahulaṇ yebhuyyena vaḍḍhenti pavattayanti ti
tabbahulā. Te 'va⁶ kāme garuṇ⁷ katvā dahanti ti *taggarukā*.
Tesu kāmesu ninnā namitā hutvā vasanti ti *tanninnā*. Tesu
kāmesu bhattimā⁸ hutvā vasanti ti *tapponā*. Tesu kāmesu
avalambitā hutvā tesu yeva namitā hutvā vasanti ti *tappab-
bhārā*. Tesu kāmesu avattharitvā mucchāparetappasaṅgā
hutvā vasanti ti *tadadhimuttā*. Te 'va⁶ kāme adhipatiṇ jeṭ-
ṭhakaṇ katvā caranti⁹ ti *tadadhipateyyā*.

Atha vā ārammaṇassa iṭṭhabhāvena *taccaritā*. Āram-
maṇassa kantabhāvena *tabbahulā*. Ārammaṇassa manāpa-
bhāvena *taggarukā*. Ārammaṇassa piyabhāvena *tanninnā*.
Ārammaṇassa kāmūpasanhitabhāvena *tapponā*. Āramma-
ṇassa rajanīyabhāvena *tappabbhārā*. Ārammaṇassa muccha-
nīyabhāvena *tadadhimuttā*. Ārammaṇassa bandhanīyabhā-
vena *tadadhipateyyā* ti evam eke vaṇṇayanti.

Rūpe pariyesantī ti ādisu *pariyesantī* ti¹⁰ aladdhassa lā-
bhāya esanavasena; *paṭilabhanti* ti¹⁰ hatthagatavasena; *pari-
bhūñjanti* ti¹⁰ valañjanavasena vuttan ti *ñātabbaṇ*.

[36.] Kalahaṇ vivādaṇ karotī ti *kalahakārako*. Tasmiṇ
niyutto ti *kalahapasuto*. Kammakārakādisu pi es' eva nayo.

*Gocare caranto*¹¹ ti vesiyādi-gocare¹² satipaṭṭhānādi-gocare

¹ H saṅsatta°.

³ H subhāsubhā°.

⁵ S, C saṅyo°.

⁷ H, D, S garu.

⁹ B vasanti.

¹¹ H caraṇ.

² S, B, C, D °timhi.

⁴ H, S, D, C piyaṇ.

⁶ H ca.

⁸ H sanninnā.

¹⁰ H omits ti.

¹² H, S °agocare.

vā caramāno. Tesu niyutto *gocarapasuto*. Ārammaṇūpanij-jhānavasena jhānaṇ assa atthī ti jhāyi; tasmiṇ niyutto¹ *jhānapasuto*.

*Avan*² *gacchatī* ti apāyaṇ gacchati.

Maccharino ti sakasampattinigūhino.³

Vacanan ti kathanāṇ. [37.] *Vyappathan* ti vākyapathaṇ. *Desanan* ti vissajjanovādaṇ.⁴ *Anusūṭṭhin* ti anusāsaniṇ. *Na ādiyaṇtī* ti na gaṇhanti, na garuṇ karonti. *Na allīyaṇtī*⁵ ti vā⁶ pāṭho; so yeva attho.

Atthato macchariyadassanatthaṇ *pañca macchariyāni* : āvā-samacchariyaṇ ti ādi vuttaṇ.

Tattha āvāse macchariyaṇ *āvāsamacchariyaṇ*; sesapadesu pi es' eva nayo. Āvāso nāma sakalārāmo pi pariveṇam pi ekovarako pi rattitṭhānādīni pi; yattha⁷ sukhaṇ vasanti, paccaye labhanti.⁸ Eko bhikkhu vattasampannass' eva pesalassa bhikkhuno tattha āgamaṇaṇ na⁹ icchati;¹⁰ āgato pi "khippaṇ gacchatū" ti cinteti; idaṇ *āvāsamacchariyaṇ* nāma; bhaṇḍanakārakādīnaṇ pana tattha vāsaṇ anicchato āvāsamacchariyaṇ na hoti.

Kulan ti upaṭṭhākakulam pi ñātikulam pi; tattha aññassa upasaṅkamaṇaṇ anicchato *kulamacchariyaṇ* hoti. Pāpapuggalassa pana upasaṅkamaṇaṇ anicchato pi macchariyaṇ nāma na hoti; so hi tesāṇ pasādaḥḥedāya paṭipajjati; pasādaṇ rak-khituṇ samatthass' eva pana bhikkhuno tattha upasaṅka-maṇaṇ anicchato macchariyaṇ nāma hoti.

Lābho ti catupaccayaḥlābho va; taṇ aññasmaṇ sīlavante la-bhante yeva mā labhatū ti cintentassa *lābhamacchariyaṇ* hoti. Yo¹¹ pana saddhādeyyaṇ vinipāteti, aparibhoga-dupparibho-gādivasena vināseti, pūtibhāvaṇ gacchantam pi¹² aññassa na¹² deti, taṇ disvā: "sace imaṇ esa na labheyya, añño sīlavā la-bheyya, paribhogaṇ gaccheyyā" ti cintentassa macchariyaṇ nāma natthi.

¹ H adds hi.

² B °tiṇ nigūhantā.

³ C, D āliyo.

⁴ H, D, B tesu vasantā.

⁵ B omits.

⁶ H so.

⁷ H ava.

⁸ H °janaṇ ovādaṇ.

⁹ S, C pi.

¹⁰ C, S add eso āvāso ti veditabbo.

¹¹ B maccharati.

¹² H, D omit.

Vaṇṇo nāma sarīravaṇṇo pi guṇavaṇṇo pi. Tattha sarīravaṇṇamaccharī paro pāsādiko rūpavā ti vutte na kathetukāmo hoti. Guṇavaṇṇamaccharī parassa¹ sīlena dhutaṇṇena paṭipadāya ācārena vaṇṇaṇ na kathetukāmo hoti.

Dhammo ti pariyattidhammo ca paṭivedhadhammo ca. Tattha ariyasāvakā paṭivedhadhammaṇ na maccharāyanti, attanā paṭividdhadhamme sadevakassa lokassa paṭivedhaṇ icchanti; tam pana paṭivedhaṇ pare jānantū ti na icchanti. Tantidhamme yeva pana *dhammamacchariyaṇ* nāma hoti: tena samannāgato puggalo yaṇ gūḷhaṇ ganṭhaṇ vā kathāmaggaṇ vā jānāti, taṇ aññe na jānāpetukāmo hoti. Yo pana puggalaṇ upaparikkhitvā dhammānuggahena, dhammaṇ vā upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti, ayaṇ dhammamaccharī nāma na hoti:

Tattha ekacco puggalo lolo hoti: kālena samaṇo hoti, kālena brāhmaṇo, kālena nigaṇṭho. Yo hi bhikkhu: “ayaṇ puggalo paveni-āgataṇ tantiṇ² saṇhasukhumaṇ dhammantaraṇ bhinditvā ālulesatti” ti na deti, ayaṇ puggalaṇ upaparikkhitvā dhammānuggahena na deti nāma. Yo pana: “ayaṇ dhammo saṇho sukhumo; sacāyaṇ puggalo gaṇhissati, aññaṇ vyākāritvā, attānaṇ āvikatvā nassissati” ti³ na deti, ayaṇ dhammaṇ upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti nāma. Yo pana: “sacāyaṇ imaṇ dhammaṇ gaṇhissati, amhākaṇ samayaṇ bhindituṇ samattho bhavissati” ti na deti, ayaṇ dhammamaccharī yeva nāma.

Imesu pañcasu macchariyesu āvāsamacchariyena tāva yakkho vā peto vā hutvā tass’ eva āvāsassa saṅkāraṇ sīsena ukkhipitvā vicarati.

Kulamacchariyena tasmiṇ kule aññesaṇ dānamānanādīni karonte disvā: “bhinnaṇ vat’ idaṇ kulaṇ mamā” ti cintayato lohitaṇ pi mukhato uggacchati, kucchivirecanam pi hoti, antāni pi khaṇḍākhaṇḍāni hutvā nikkhamanti.

Lābhamacchariyena⁴ saṅghassa vā gaṇassa vā santake lābhe maccharāyitvā puggalikaparibhogaṇ viya paribhuñjitvā yakkho vā peto vā mahāajagaro vā hutvā nibbattati.

¹ H, D, B omit.

² H, D tanti.

³ H, S, D dassessatti.

⁴ B, C, D °cherena.

Sariravaṇṇa-guṇavaṇṇamaccherena¹ pana pariyattidhammamaccherena¹ ca attano vaṇṇaṇ vaṇṇeti, paresaṇ² vaṇṇe³ “Kiṇ vaṇṇo eso?” ti taṇ taṇ dosaṇ vadanto, pariyattiṇ ca kassaci kiñci adento dubbaṇṇo c’ eva eḷamūgo ca hoti.

Api ca āvāsamacchariyena lohagehe paccati. Kulamacchariyena appalābho hoti. Lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati. Vaṇṇamacchariyena bhava nibbattassa vaṇṇo nāma na hoti. Dhammamacchariyena kukkulaniraye nibbattati ti.

Maccharāyanakavasena *macchariyaṇ*. Maccharāyanākāro *maccharāyanā*. Maccharena āyitassa, maccherasamaṅgino bhāvo *maccharāyitattaṇ*.

“Mayh’ eva hontu, mā aññassā” ti sabbā pi attano sampattiyo na⁴ vyāpetuṇ icchatī ti viviccho; vivicchassa bhāvo *vevicchanaṇ*. Mudumacchariyass’ etaṇ nāmaṇ.

Kadariyo vuccati anariyo; tassa bhāvo *kadariyaṇ*; thaddhammacchariyass’ etaṇ nāmaṇ; tena hi samannāgato puggalo param pi paresaṇ dadamānaṇ nivāreti. Vuttam pi c’ etaṇ:

*Kadariyo pāpasāṅkappo, micchādittḥi anādaro
Dadamānaṇ nivāreti yācamānāna bhojanan* ti.*

Yācake disvā kaṭukabhāvena cittaṇ añcati saṅkocetī ti kaṭukañcuko; tassa bhāvo *kaṭukañcukatā*. Aparo nayo: kaṭukaṇ⁵ vuccati kaṭacchugāho: samatittikapuṇṇāya hi ukkhaliyā bhattaṇ gaṇhanto sabbato-bhāgena saṅkuṭitena⁶ aggaṭacchunā gaṇhāti, pūretvā gahetuṇ na sakkoti; evaṇ macchariyapuggalassa cittaṇ saṅkucati, tasmiṇ saṅkucite kāyo pi ’ssa tath’ eva saṅkucati, patikuṭati, paṭivivaṭṭati,⁷ na sampasāriyati ti maccheraṇ kaṭukañcukatā ti vuttaṇ.

*Aggahitattaṇ cittassa*⁸ ti paresaṇ⁹ upakārakaraṇe dānādinā ākārena yathā sampasāriyati evaṇ āvaritvā¹⁰ gahitabhāvo cittassa.⁸ Yasmaṇ pana maccharī puggalo attano santakaṇ

* S. i, 96.

¹ H °charena.

² S, C, D vaṇṇeti; H vaṇṇo.

³ C kaṭukatā; B kaṭukañcukaṇ.

⁴ C, D omit vi.

⁵ C adds adātukāmo.

² S, C, D add na.

⁴ H, S, D omit.

⁶ H, B saṅkuci°.

⁸ H vittassa.

¹⁰ H acaritvā; C āha°; D avaca°.

paresaṇ adātukāmo hoti, parassa santakaṇ gaṇhitukāmo, tasmā “idaṇ acchariyaṇ mayham eva hotu, mā aññassā” ti pavattivaseṇ’ assa attasampattīnaṇ nigūhanalakkaṇatā parasampattīnaṇ¹ gahaṇalakkaṇatā ca veditabbā.

Khandhamacchariyam pi macchariyaṇ ti attano pañcak-khandhasaṅkhātaṇ uppattibhavaṇ aññehi asādhāraṇaṇ acchariyaṇ mayham eva hotu mā aññassā ti pavattaṇ macchariyaṇ khandhamacchariyaṇ nāma. Dhātu-āyatana-macchariyesu pi es’ eva nayo.

Gāho ti gāhanicchayavasena² gahaṇaṇ.

Avadaññutāyā ti Sabbaññu-Buddhānam pi kathitaṇ ajānanabhāvena; yācakānam adadamāno hi tehi³ kathitaṇ na jānāti nāma.

Janā pamattā ti sativippavāsā janā.

Vacanan ti saṅkhepakathanaṇ. *Vyappathan* ti vitthāra-vacanaṇ. *Desanan* ti upamaṇ dassetvā atthasandassanavacanaṇ. *Anusitthiṇ* ti puappunaṇ sallakkhāpanavacanaṇ.

Atha vā: dassetvā kathanaṇ *vacanaṇ* nāma. Gaṇhāpetvā kathanaṇ *vyappathan* nāma. Atthaṇ⁴ dassetvā⁵ kathanaṇ *desanaṇ* nāma. Padato⁴ dassetvā⁶ kathanaṇ *anusitthi* nāma.

Atha vā: parittāsadukkaṇ⁷ nāsetvā kathanaṇ *vacanaṇ* nāma. Parilāhadukkaṇ nāsetvā kathanaṇ *vyappathan* nāma. Apāyadukkaṇ nāsetvā kathanaṇ *desanaṇ* nāma. Bhavadukkaṇ nāsetvā kathanaṇ *anusitthi* nāma.

Atha vā: dukkhasacca-pariññāpaṭivedhayuttaṇ *vacanaṇ*. Samudayasacca-pahāṇapaṭivedhayuttaṇ *vyappathan*. Nirodhasacca-sacchikiriyapaṭivedhayuttaṇ *desanaṇ*. Maggasaccabhāvanāpaṭivedhayuttaṇ *anusitthi* ti evam ādinā nayena eke vaṇṇayanti.

Na sussūsantī ti na suṇanti. *Na sotaṇ odahantī* ti savaṇatthaṇ kaṇṇasotaṇ na ṭhapenti. *Na aññā cittaṇ upatthapenti* ti jānanatthaṇ cittaṇ na paṭiṭṭhāpenti.⁸ *Anassavā* ti ovādaṇ asuṇamānā. *Avacanakarū* ti suṇamānā pi vacanaṇ na karontī ti avacanakarā. *Paṭilomavattino* ti paṭāṇihutvā pavat-

¹ H, S, D, C °tti.

² B, C, D omī.

³ H, B, D tosetvā.

⁴ B sarīratāpa°; C paritāsa°.

⁵ C garahaṇ°.

⁶ H, B, D omī.

⁷ H, B, D padas°.

⁸ C, S saṇṭhā°.

tanakā. *Aññen' eva mukhaṇ karontī* ti karontā pi mukhaṇ na denti ti attho.

Visame ti kāyasucaritādisammatassa¹ samassa² paṭipakkhattā³ visamaṇ; tasmiṇ visame. *Nivittā* ti pavittā, dunñharā.⁴

Kāyakamme ti kāyato pavatte kāyena vā pavatte kāyakamme. Vacīkammādīsu pi es' eva nayo. Tattha kāyakamma-vacīkamma-manokammāni duccaritavasena vibhātāni; pānātipātādayo dasa akusalakamma-pathavasena vibhattā ti ñātabbaṇ. Ayan tāv' ettha sādharma-pada-vaṇṇanā.

Asādhāraṇesu pana pāṇassa atipāto pānātipāto; pānavadho, pānaghāto ti vuttaṇ hoti. Pāno ti c' ettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṇ; tasmiṇ pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedaka-upakkamasamutthāpikā kāyavacīdvārāṇaṇ⁵ aññatara⁶-dvārappavattā vadhakacetanā pānātipāto. So guṇavirahitesu tiracchānagatādisu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo; mahāsārīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya; payogasamatte pi vatthumahan-tatāya. Guṇavantesu manussādisu appaṇe pāṇe appasāvajjo; mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīra-guṇānam pana samabhāve sati kilesāṇaṇ upakkamānaṇ ca mudutāya appasāvajjo; tibbatāya mahāsāvajjo ti veditabbo.

Tassa pañca sambhārā honti: pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacittāṇ, upakkamo, tena maraṇaṇ ti. Cha payogā: sāhatthiko, ānattiko, nissaggiyo, thāvaro, vijjāmayo, iddhi-mayo ti. Imasmiṇ pan' ettha⁷ vitthāriyamāne atipapañco hoti; tasmā na vitthāressāma; aññaṇ ca evarūpaṇ atthikehi pana Samantapāsādikāṇ Vinayaṭṭhakathaṇ oloketvā gahetabbaṇ.

Adinnassa ādānaṇ *adinnādānaṇ*. Parassaharaṇaṇ, theyyaṇ, corikā ti vuttaṇ hoti. Tattha adinnaṇ ti paraparigga-hitaṇ; yathā paro yathākāmakāritaṇ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti; tasmiṇ pana⁸ parapariggahite paraparig-gahitasaññino tadādāyaka-upakkamasamutthāpikā theyya-

¹ H omits sammatassa.

² H °tāya.

³ H, D omit dvārāṇaṇ.

⁴ All MSS. pan' atthe.

⁵ H adds samathassa.

⁶ H °nihārā; D °nivārā.

⁷ H, D omit.

⁸ H omits.

cetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne parasantake vatthusmiṃ¹ appasāvajjaṃ; pañite mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇī-tatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmiṃ mahāsāvajjaṃ; taṃ taṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṃ appasāvajjaṃ.

Tassa pañca sambhārā honti: parapariggahitaṃ, paraparig-gahitasaññitā, theyyacittaṃ, upakkamo, tena haraṇaṃ ti. Chappayogā sāhatthikādayo va. Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahāro pasayhāvahāro paṭicchannāvahāro parikappā-vahāro kusāvahāro ti imesaṃ avahārānaṃ vasena pavattā ti ayam ettha saṅkhepo; vitthāro pana Samantapāsādikāya vutto.

Kāmesu micchācāro ti ettha pana kāmesū ti methunasamā-cāresu.² *Micchācāro* ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkha-ṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā aga-manīyaṭṭhānavitikkamacetanā kāmesu micchācāro. Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma purisānaṃ tāva māturakkhitā pitu-rakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā ñātirakkhitā gottarakkhitā dhammarakkhitā sārakkhā sapa-ridaṇḍā ti māturakkhitādayo dasa, dhanakkitā chandavāsini bhogavāsini paṭavāsini odapattakinī ohaṭacumbaṭā³ dāsī ca bhariyā kammakārī ca bhariyā dhajāhaṭā muhuttikā ti imā⁴ dhanakkitādayo dasā ti vīsati itthiyo. Itthīsu pana dvinnāṃ sārakkha-saparidaṇḍānaṃ dasannaṃ ca dhanakkitādīnaṃ ti dvādasannaṃ itthīnaṃ aññe⁵ purisā ti⁶ idaṃ⁶ agamanīyaṭṭhā-naṃ nāma. So pan' esa micchācāro silādiguṇarahite agamanī-yaṭṭhāne appasāvajjo; silādiguṇasampanne mahāsāvajjo.

Tassa cattāro sambhārā: agamanīyavatthu, tasmiṃ sevana-cittaṃ, sevanapayogo, maggena maggapaṭipatti-adhivāsanaṃ ti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Musā ti visaṇvādanapurekkhārassa atthabhañjanako⁷ vacī-payogo, kāyappayogo vā. Visaṇvādanādhippāyena pan' assa paravisaṇvādaka-kāyavacīpayogasamutṭhāpikā cetanā mu-sāvādo. Aparo nayo: musā ti abhūtam atacchaṃ vatthu;

¹ H, D, B omit.

³ S, B, C, D obhaṭa°.

⁵ H, B, D añña.

⁷ H °bhañjako.

² C adds methunavatthusu vā.

⁴ H, D, B etā.

⁶ S, C omit.

vādo ti tassa bhū tato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathavattḥuṇ tathato paraṇ viññāpetukāmassa tathā viññattisamuṭṭhāpikā cetanā *musāvādo*. So yam atthaṇ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo; mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahattḥānaṇ attano santakaṇ adātukāmatāya 'natthi' ti ādinayappavatto appasāvajjo; sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṇ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṇ appakam pi telaṇ vā sappiṇ vā labhitvā hassādhippāyena: "ajja gāme telaṇ nadī maññe sandati" ti pūraṇakathāna-yena¹ pavatto appasāvajjo; adiṭṭhaṇ yeva pana diṭṭhaṇ ti ādinā nayena vadantānaṇ mahāsāvajjo.

Tassa cattāro sambhārā honti: atathaṇ vatthu, viṣaṇvādanacittaṇ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānanan ti. Eko payogo sāhatthiko va. So kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā² paraviṣaṇvādaka³-kiriya karaṇe daṭṭhabbo, tāya ce⁴ kiriyāya paro tam atthaṇ jānāti, ayaṇ kiriyasamuṭṭhāpakacetanākhāṇe yeva musāvādakammanā bajjhati.

Pisunā vācā ti ādisu yāya vācāya, yassa taṇ vācaṇ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṇ, parassa ca⁵ suññabhāvaṇ⁶ karoti, sā pisunā vācā.

Yāya pana attānam pi param pi pharusāṇ karoti, yā vācā sayam pi pharusā, n' eva kaṇṇasukhā, na hadayasukhā vā⁷ ayaṇ *pharusā vācā*.

Yena samphaṇ palapati niratthakaṇ so *samphappalāpo*.

Tesaṇ mūlabhūtā pi cetanā pisunāvācādināmam eva labhati; sā eva idha adhippetā ti. Tattha saṅkiliṭṭhacittassa paresaṇ vā bhedāya, attapiyakamyatāya⁸ vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā *pisunā vācā*. Sā yassa bhedaṇ karoti, tassa appaṇatāya appasāvajjā; mahāṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā: bhinditabbo paro; "iti ime nānābhavissanti vinābhavissanti" ti bhedapurekkhāratā vā, "iti ahaṇ piyo bhavissāmi, vissāsiko" ti piyakamyatā vā; tajjo vāyāmo; tassa tadatthavijānanan ti.

Parassa mammacchedaka - kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā

¹ H, D purāṇa°.

² S, C °vādāna.

³ S, C *omit.*

⁴ H, D, B vācā.

⁵ H, D *omit.*

⁶ H, D cetanā.

⁷ S, C pesuñ°.

⁸ S, C attani°.

ekantapharusacetanā pharusā vācā. Mammacchedako pi pa-yogo cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti: mātāpitaro hi kadāci puttake evam pi vadanti: “Corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṇ karontū” ti; uppalapattam pi nesaṇ upari patantaṇ na icchanti; ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṇ vadanti: “Kiṇ imehi¹ ahirikehi² anottappihi?³ niddhamatha ne” ti; atha ca nesaṇ āgamādhigamasampattiṇ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti, evaṇ vacanasanhatāya apharusā vācā pi na hoti: na hi mārāpetukāmassa “imaṇ su-khaṇ sayāpethā” ti vacanaṇ apharusavācā hoti; cittapharusatāya pan’ esā pharusāvācā. Sā yaṇ sandhāya pavattitā, tassa appaṇṇatāya appasāvajjā; mahāṇṇatāya mahāsāvajjā. Tassa tayo sambhārā: akkositabbo paro; kupitacittaṇ; akkosanā ti.

Anatthaviññāpikā kāyavaciṇṇapayogasamutthāpikā akusala-cetanā *samphappalāpo* ⁴[samphaṇ niraṭṭhakaṇ palapati ete-nā ti katvā].⁴ So āsevanamandatāya appasāvajjo; āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā: Bhārata-yuddha-Sitāharaṇādi-niraṭṭhakakathāpurekkhārātā; tathārūpikathākathanaṇ⁵ ca.

Abhiṇṇatāya ti *abhiṇṇatā*; parabhaṇḍābhimukhī hutvā tan-ninnatāya pavattati⁶ ti attho. Sā: “aho vata idaṇ mam’ assā” ti evaṇ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā, adinnādānaṇ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā honti:⁷ parabhaṇḍaṇ, attano pariṇāmanaṇ ca. Parabhaṇḍavattuke hi lobhe uppanne pi na tāva kammaṇṇabhedo hoti yāva “aho vat’ idaṇ⁸ mam’ assā” ti attano na⁹ pariṇāmeti.

Hitasukhaṇ vyāpādayati ti *vyāpādo*; so paravināsāya ma-nopadosalakkhaṇo; pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā:¹⁰ parasatto ca, tassa ca vinā-sacintā.¹¹ Parasattavattuke hi kodhe uppanne pi na tāva

¹ S, B, C, D ime.

² S °tappā; B, C, D °tappino.

³ H tathā.

⁴ H, S, D omit.

⁵ H, D, B omit.

⁶ H °cittaṇ.

⁷ S, B, D ahirikā.

⁸ H, B, D omit.

⁹ H, D, B pavatti.

¹⁰ H, D, B vata naṇ.

¹¹ B adds honti.

kammapathabhedo hoti yāva “aho vatāyaṇ ucchijjeyya vinasseyyā” ti tassa vināsaṇ na cinteti.

Yathābhuccagahaṇābhāvena¹ micchā passatī ti *michādīṭṭhi*; sā “natthi dinnan” ti ādinā nayena viparītadassanalakhaṇā; samphappalāpo viya appasāvajjā ca mahāsāvajjā ca.

Saññī, asaññī, nevasaññī-nāsaññī bhavissāmā ti rūpādivasena kaṅkhanti. *Bhavissāmā nu kho mayan* ti ādinā attānaṇ kaṅkhanti. Tattha *bhavissāmā nu kho, na nu kho bhavissāmā* ti sassatākāraṇ ca ucchedākāraṇ ca nissāya anāgate attānaṇ vijjamānataṇ² ca avijjamānataṇ² ca kaṅkhanti. *Kin nu kho bhavissāmā* ti jāti-līngupattiyō³ nissāya: khattiyā nu kho bhavissāmā, brāhmaṇa-veśsa-sudda-gahaṭṭha-pabbajita-deva-manussānaṇ aññatarā ti kaṅkhanti. *Kathan nu kho bhavissāmā* ti saṇṭhānākāraṇ nissāya: dīghā nu kho bhavissāmā, rassa-odāta-kaṇha-pamāṇika-appamāṇikādīnaṇ aññatarā ti kaṅkhanti. Keci pana issaranimmāṇādīni nissāya “kena nu kho kāraṇena bhavissāmā” ti hetuto kaṅkhanti ti vadanti. *Kiṇ hutvā kiṇ bhavissāmā nu kho mayan* ti jāti-ādīni nissāya “khattiyā hutvā nu kho brāhmaṇā bhavissāmā, . . . pe . . . devā hutvā manussā” ti attano paramparaṇ kaṅkhanti. Sabbatth’ eva pana *addhānan* ti kālādhivacanam etaṇ.

Yasmā etad eva *tasmā hi sikkhetha idh’ eva jantu . . . pe . . . appaṇ h’ idaṇ*⁴ *jīvitaṇ āhu dhīrā* ti. Tattha *sikkhethā* ti tisso sikkhā āpajjeyya.⁵ *Idh’ evā* ti imasmiṇ yeva sāsane.

Tattha ca sikkhitabbā *sikkhā*. *Tisso* ti gaṇanaparichedo. *Adhisīlasikkhā* ti adhikaṇ uttamaṇ sīlan ti adhisīlaṇ adhisīlaṇ ca taṇ sikkhitabbaṭṭhena⁶ *sikkhā cā* ti adhisīlasikkhā. *Esa*⁷ *nayo* adhicitta-adhipaññāsikkhāsu.⁸

Katamaṇ pan’ ettha sīlaṇ? Katamaṇ adhisīlaṇ? Katamaṇ cittaṇ? Katamaṇ adhicittaṇ? Katamā paññā? Katamā adhipaññā ti? Vuccate: Pañcaṅga-dasaṅgasīlaṇ tāva sīlam eva; taṇ hi Buddhē uppanne pi anuppanne pi lōke pavat-

¹ H °bhuccāgahaṇa°.

² B °linga-sampattiyo.

³ H, S, D, C āvaj°.

⁷ S, C es’ eva.

² S °mānaṇ.

⁴ H hi taṇ.

⁵ S, C °bbato.

⁸ S, C adhicitta-paññāsu.

tati. Uppanne Buddhhe tasmiṃ sīle Buddhā pi sāvakā pi mahājānaṃ samādapenti; anuppanne Buddhhe Paccekabuddhā ca kammavādino dhammikā samaṇabrāhmaṇā ca cakkavat-timahārājā ca mahābodhisattā ca samādapenti; sāmam pi paṇḍitā samaṇabrāhmaṇā samādiyanti. Te taṃ kusala-dhammaṃ pūretvā devesu ca manussesu ca sampattiṃ anubhonti.

Pātimokkhasaṃvara-sīlam pana adhiṣṭhan ti vuccati; taṃ hi suriyo viya pajjotānaṃ, Sineru viya pabbatānaṃ sabbalo-kiyasīlānaṃ adhikaṃ c' eva uttamaṃ ca; Buddhuppāde eva pavattati, na vinā Buddhuppādā; na hi taṃ paññattiṃ uddha-rivā añño satto ṭhapetuṃ sakkoti; Buddhā eva pana sabbaso kāyavacīdvārajjhācārasotaṃ chinditvā tassa tassa vitikka-massa anucchavikaṃ taṃ taṃ¹ sīlasaṃvaraṃ paññāpentī ti. Pātimokkhasaṃvarato pi ca magga-phalasampayuttam eva sīlaṃ adhiṣṭhaṃ.

Kāma-vacārāṇi pana aṭṭha kusala-cittāṇi lokiyāṇi² aṭṭha-samāpatticittāṇi ca ekajjhaṃ katvā cittam evā ti veditabbaṃ. Abuddhuppāde c' assa pavatti c' eva³ samādapanaṃ³ samādā-naṃ⁴ ca sīle vuttanāyena eva veditabbaṃ. Vipassanāpādaka-aṭṭhasamāpatticittaṃ pana adhicittam ti vuccati; taṃ hi adhi-sīlaṃ viya sīlānaṃ sabbalokiyacittānaṃ adhikaṃ c' eva utta-maṃ ca; Buddhuppāde eva ca⁵ hoti, na vinā Buddhuppādā. Tato pi ca magga-phalacittam eva adhicittaṃ.

Atthi dinnāṃ, atthi yitṭhaṃ ti ādinayappavattaṃ paṇa kam-masakatāññaṃ paññā; sā hi Buddhhe uppanne pi anup-panne pi loke pavattati. Uppanne Buddhhe tassā paññāya Buddhā pi sāvakā pi mahājānaṃ samādapenti; anuppanne Buddhhe Paccekabuddhā kammavādino dhammikasamaṇa-brāhmaṇā ca cakkavat-timahārājā mahābodhisattā ca samā-dapenti; sāmam pi paṇḍitā samādiyanti. Tathā hi Aṅkuro dasavassasahassāṇi mahādānaṃ adāsi; Velāmo Vessantaro aññe ca bahū paṇḍitā manussā mahādānāṇi adaṃsu. Te taṃ kusalaṃ dhammaṃ⁶ pari-pūretvā devesu ca manussesu ca sampattiṃ anubhaviṃsu. Tilakkhaṇākāraparicchedakam pa-

¹ All MSS. omit.

² C mahaggata-lokiya; D, B lokiya.

³ H, B omit.

⁵ H, D, C omit.

⁴ S, B, C °dāpanaṃ.

⁶ H, D kammaṃ.

na vipassanāñāpaṇaṇ adhipaññā ti vuccati. Sā hi adhisīla-adhicittāni viya sīlacittānaṇ, sabbalokiyapaññānaṇ adhikā c' eva uttamā ca; na ca vinā Buddhuppādā loke pavattati. Tato pi maggaphalapaññā va adhipaññā.

Idāni ekekaṇ dassento *Katamā adhisīlasikkhā? Idha bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṇvarasaṇvuto viharatī* ti ādim āha.

Idhā ti vacanaṇ pubbabhāgakaraniyasampadāya sampannassa sabbappakārasīlaparipūrakassa puggalassa sannissaya-bhūta-sāsanaparidīpanaṇ, aññasāsanassa ca tathābhāvapati-sedhanaṇ. Vuttañ h' etaṇ: *Idh' eva bhikkhave samaṇo . . . pe . . . suññā parappavādā samaṇehi aññe** ti.

Bhikkhū ti tassa sīlassa paripūrakapuggala¹-paridīpanaṇ.

Pātimokkhasaṇvarasaṇvuto ti idam assa pātimokkhasaṇvare tthitabhāvaparidīpanaṇ.

Viharatī ti idam assa tadanurūpa-vihārasamaṇtibhāvaparidīpanaṇ.

Ācāragocarasaṃpanno ti idam assa pātimokkhasaṇvarassa upakāraka-dhammaparidīpanaṇ.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī ti idam assa pātimokkhatō acavanadhammatāparidīpanaṇ.

Samādāyā ti idam assa sikkhāpadānaṇ anavasesato ādāna-paridīpanaṇ.

Sikkhatī ti idam assa sikkhāya samaṇtibhāvaparidīpanaṇ.

Sikkhāpadesū ti idam assa sikkhitabba-dhammaparidīpanaṇ.

Tattha *bhikkhū* ti: saṇsāre bhayaṇ ikkhatī ti bhikkhu.

Silam assa atthī ti sīlavā.² Kim³ ettha sīlan ti? Sīlanat-thena sīlaṇ. Kim idaṇ sīlanaṇ nāma? Samādhānaṇ⁴ vā;—kāyakammādīnaṇ susīlyavasena avippakinnatā ti attho;—upadhāraṇaṇ vā,—kusalānaṇ dhammānaṇ patitṭhāvasena ādhārabhāvo ti attho. Etad eva hi ettha atthadvayaṇ sad-dalakkhaṇavidū anujānanti. Aññe pana adhisevanatthena,

* M. i, 63.

¹ H, S, D, C °kassa puggalassa.

² H adds ti.

³ H omits.

⁴ All MSS. samādhānaṇ.

ācāratthena,¹ sīlanatthena, siratthena, sīlatatthena sivatthena
sīlan ti vaṇṇayanti.

Sīlaṇaṇ lakkhaṇaṇ tassa bhinnassā pi anekadhā,
Sanidassanattaṇ rūpassa yathā bhinnass' anekadhā.*

Yathā hi nīla-pītādibhedena anekadhā bhinnassā pi rūpāya-
tanassa sanidassanattaṇ lakkhaṇaṇ, nīlādibhedena bhinnas-
sā pi sanidassanabhāvānatikkamanato, tathā sīlassa cetanā-
dibhedena anekadhā bhinnassā pi yad etaṇ kāyakammādīnaṇ
samādhānavasena² kusalānañ ca dhammānaṇ patitṭhāvasena³
vuttaṇ sīlaṇaṇ tad eva lakkhaṇaṇ, cetanādibhedena⁴ bhinnas-
sā pi samādhāna²-patitṭhābhāvānatikkamanato.³ Evaṇ lak-
khaṇassa paṇ' assa.

Dussīlyaviddhaṇsanatā anavajjagunā tathā
Kiccasampattiatthena raso nāma pavuccati.*

Tasmā idaṇ sīlaṇ nāma kiccatthena rasena pana dussīlya-
viddhaṇsanarasaṇ,⁵ sampattiatthena rasena anavajjarasan ti
veditabbaṇ.

Soceyyapaccupaṭṭhānaṇ tay' idaṇ; tassa viññuhi
Ottappañca hiri c' eva padaṭṭhānan ti vaṇṇitaṇ.*

Tañ⁶ hi⁷ sīlaṇ kāyasoceyyaṇ⁸ vacīsoceyyaṇ⁸ manosoceyyaṇ[†] ti
evaṇ vutta-soceyyapaccupaṭṭhānaṇ; soceyyabhāvena⁹ pac-
cupaṭṭhāti, gahaṇabhāvaṇ gacchati. Hirottappañ ca pana
tassa viññuhi padaṭṭhānan ti vaṇṇitaṇ; āsannakāraṇan ti
attho. Hirottappe hi sati sīlaṇ uppajjati c' eva tiṭṭhati ca;
asati n' eva uppajjati, na tiṭṭhati ti.

Evaṇvidhena sīlena sīlavā hoti. Etaṇ sīlaṇ nāma pāpāti-
pātādhi vā viramantassa, vattapaṭipattiṇ vā pūrentassa ce-

* Vism. i, 8.

† A. i, 271.

¹ C ādhā°; D āhā°.

² H, D, B patitṭhāna°.

³ H omits rasa.

⁷ H adds idaṇ.

⁹ Vism. sucibhā°.

² All MSS. samādhāna°.

⁴ C adds anekadhā.

⁶ H adds ca.

⁸ H °ya.

tanādayo dhammā veditabbā; vuttañ h' etaṇ Paṭisambhidāyaṇ.* *Kiṇ sīlan ti? Cetanā sīlaṇ; cetasikaṇ sīlaṇ; saṇvaro sīlaṇ; avītikkamo sīlan ti.*

Tattha cetanā sīlaṇ nāma pāṇātipātādīhi viramantassa, vattaṇātipattin vā pūrentassa cetanā. Cetasikaṇ sīlaṇ nāma pāṇātipātādīhi viramantassa virati. Api ca cetanā-sīlaṇ nāma pāṇātipātādīni pajahantassa satta kammaṇāpathacetanā. Cetasikasīlaṇ nāma *abhijjhaṇ pahāya vigatābhijjhena cetasā viharatī* ti ādinā nayena Saṇyutta-mahāvaggeṭ vuttā anabhijjhā-avyāpāda-sammādiṭṭhidhammā.

Saṇvaro sīlan ti ettha pañcavidhena saṇvaro veditabbo: pātimokkhasaṇvaro satisaṇvaro ñāṇasaṇvaro khantisaṇvaro viriyasaṇvaro ti; tassa nānākarapaṇ upari āvibhavissati.

Avītikkamo sīlan ti samādinna-sīlassa kāyika-vācasiko avītikkamo. Ettha ca saṇvarasīlaṇ avītikkamasīlan ti idam eva nippariyāyato sīlaṇ; cetanā-sīlaṇ cetasikasīlan ti pariyāyato sīlan ti veditabbaṇ.

Pātimokkhan ti sikkhāpadasīlaṇ; tañ hi: yo naṇ pāti rakkhati, taṇ mokkhati moceti apāyikādīhi dukkhehi; tasmā pātimokkhan ti vuttaṇ. *Pātimokkhasaṇvarasaṇvuto* ti pātimokkhasaṇvarena samannāgato.

Acāragocarasaṃpanno ti ācārena ca gocarena ca saṃpanno.

Aṇumattesū ti appamattakesu.

Vajjesū ti akusaladhammesu.

Bhayadassāvī ti bhayadassī.

Samādāyā ti sammā ādiyitvā.

Sikkhati sikkhāpadesū ti taṇ taṇ sikkhāpadaṇ samādiyitvā sikkhati. Api ca *samādāya sikkhati sikkhāpadesū* ti yaṇ kiñci sikkhāpadesu sikkhākoṭṭhāsesu sikkhitabbaṇ kāyikaṇ vā vācasikaṇ¹ vā, taṇ sabbaṇ sammā ādāya sikkhati.

Khuddako sīlakkhandho ti saṅghādisesādi sāvaseso sīlakkhandho. *Mahanto* ti pārājikādiniravaseso.

²Yasmā pana pātimokkhasīlena³ bhikkhu sāsane patitṭhāti

* Pts. i, 44.

† S. v, 1-62.

¹ H cetasikaṇ.

² Cf. Smv. i, 331.

³ Smv. i, °saṇvarasīlena.

nāma, tasmā taṇ *patitṭhā* ti vuttaṇ; patitṭhahati vā ettha bhikkhu, kusaladhammā eva vā ettha patitṭhahanti ti *patitṭhā*. Ayam attho: *Sīle patitṭhāya naro sapañño** ti ca, *Patitṭhā mahārāja sīlaṇ sabbesaṇ kusalānaṇ dhammānaṇ†* ti ca, *Sīle patitṭhitassa kho mahārāja sabbe kusalā dhammā na parihāyanti†* ti ca ādi-suttavasena veditabbo.

Tad etaṇ pubbuppattiatthena ādi; vuttam pi c' etaṇ: *Tasmā 'ti 'ha tvaṇ Uttiya¹ ādim eva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko c' ādi kusalānaṇ dhammānaṇ? Sīlaṇ ca suvisuddhaṇ, diṭṭhi ca vjukaṇ‡* ti. Yathā hi nagaravaḍḍhakī nagaṇ māpetukāmo paṭhamaṇ nagaṇatṭhānaṇ sodheti, tato aparabhāge vīthi-catukka-singhātakādi-paricchedenā vibhajitvā nagaṇ māpeti, evam eva yogāvacaro ādito sīlaṇ sodheti; tato aparabhāge samādhi-vipassanā-maggaphala-nibbānāni sacchikaroti. Yathā vā pana rajako paṭhamaṇ tihi khārehi vatthaṇ dhovitvā parisuddhe vatthe yathicchakaṇ² raṅga-jātaṇ upaneti; yathā vā pana cheko cittakāro rūpaṇ likhitukāmo ādito va bhittiparikammaṇ karoti, tato aparabhāge rūpaṇ samutṭhāpeti, evam eva yogāvacaro ādito va sīlaṇ visodhetvā aparabhāge samatha-vipassanādayo dhamme sacchikaroti; tasmā sīlaṇ *ādī* ti vuttaṇ.

Tad etaṇ caraṇasarikkhatāya *caraṇaṇ*. Caraṇā ti hi pādā vuccanti. Yathā hi chinnacaraṇassa purisassa disā-gamanābhisaṅkhāro na jāyati, paripunṇapādass' eva jāyati, evam eva yassa sīlaṇ bhinnaṇ hoti khaṇḍaṇ aparipunṇaṇ, tassa nibbānagamanāya ṇānagamaṇaṇ na sampajjati; yassa pana taṇ abhinnaṇ hoti akhaṇḍaṇ paripunṇaṇ, tassa nibbānagamanāya ṇānagamaṇaṇ sampajjati; tasmā sīlaṇ caraṇaṇ ti vuttaṇ.

Tad eva saññamanavasena *saññamo*, saṇvaraṇavasena³ *saṇvaro* ti ubhayenā pi sīlasaññamo c' eva sīlasaṇvaro⁴ ca kathito. Vacanattho pan' ettha: saṇyameti vītikkaṇa-vip-

* S. i, 13, 163; cf. Vism. 1.

† Mil. 33.

‡ S. v, 166.

¹ H khattiya.

³ H, D, B °ravasena.

² H, S, D, B yadic°.

⁴ H omits sīla.

phandanaṇ,¹ puggalaṇ vā saṇyameti, vītikkamavasena tassa vipphandituṇ na deti ti saṇyamo. Vītikkamassa² pavesana-dvāraṇ³ saṇvarati pidahati ti saṇvaro.

Mokkhan ti uttamaṇ mukhabhūtaṇ vā; yathā hi sattānaṇ catubbidho āhāro mukhena pavisitvā aṅgamaṅgāni pharati, evaṇ yogino pi catubhūmakakusalaṇ sīlamukhena pavisitvā atthasiddhiṇ sampādeti; tena mokkhan ti vuccati.⁴ Pamukhe⁵ sādhu ti *pāmokkhaṇ*; pubbaṅgamaṇ seṭṭhaṇ padhānaṇ ti attho. *Kusalānaṇ dhammānaṇ samāpattiya* ti catubhūmakakusalānaṇ paṭilābhatthāya mukhaṇ mokkhaṇ pubbaṅgamaṇ seṭṭhaṇ padhānaṇ ti veditabbaṇ.

**Vivicc' eva kāmehi* ti kāmehi vivicca, vinā hutvā, apakamitvā. Yo paṇāyam⁶ ettha⁷ evakāro so niyamattho ti veditabbo. Yasmā ca niyamattho tasmā paṭhamajjhānaṇ upasampajja viharaṇasamaye avijjamānānam pi kāmānaṇ tassa paṭhamajjhānassa paṭipakkhabhāvaṇ,⁸ kāmāpariccāgen' eva⁹ c' assa adhigamaṇ dīpeti. Kathaṇ? *Vivicc' eva kāmehi* ti evaṇ hi niyame kariyamāne idaṇ paññāyati: nūn' imassa¹⁰ jhānaṇassa kāmā paṭipakkhabhūtā, yesu sati idaṇ nappavattati,¹¹ andhakāre sati dīpobhāso viya; tesāṇ pariccāgen' eva c' assa adhigamo hoti, orimatīrapariccāgena pārimatīrassa viya; tasmā niyamaṇ karoti ti.

Tattha siyā: kasmā paṇ' esa pubbapade yeva vutto, na uttarapade ti? Kiṇ¹² akusalehi dhammehi aviviccāpi paṭhamāṇ¹³ jhānaṇ upasampajja vihareyyā ti? Na kho paṇ' etaṇ evaṇ daṭṭhabbaṇ; tannissaraṇato hi pubbapade eva¹⁴ vutto. Kāmadhātusamatikkamanato hi kāmarāgapaṭipakkhato ca¹⁵ idaṇ jhānaṇ kāmānam eva nissaraṇaṇ; yathāha: *Kāmānam etaṇ nissaraṇaṇ yad idaṇ nekkhammaṇ*† ti. Uttara-pade pi pana

* Cf. Vism. i, 139.

† D. iii, 275.

¹ H °kamma° nāni.

² S, C °ma.

³ S, C saṇyamavasena dvāraṇ.

⁴ H, S, D, C omit.

⁵ H pamukho; S °khaṇ.

⁶ H pana.

⁷ H c' ettha.

⁸ H °vānaṇ.

⁹ H omits kāmā.

¹⁰ H dutiyassa.

¹¹ H °ti ti.

¹² H, D, C omit.

¹³ H, B, D, Vism. omit.

¹⁴ C, D, Vism. esa.

¹⁵ H va.

yathā *Idh' eva bhikkhave samaṇo, idha dutiyo samaṇo** ti ettha evakāro ānetvā vuccati, evaṇ vattabbo. Na hi sakkā ito aññehi pi nīvaraṇasaṅkhātehi akusalehi dhammehi avi-
vicca jhānaṇ upasampajja viharituṇ; tasmā *vivicc' eva kāmehi, vivicc' eva¹ akusalehi dhammehi* ti evaṇ padadvaye pi esa daṭṭhabbo. Padadvaye pi ca kiñcā pi *viviccā* ti iminā sādha-
raṇavacanena tadaṅga-vikkhambhana-samuccheda-paṭippas-
saddhi-nissaraṇavivekā citta-kāya-upadhivivekā ca saṅgahaṇ
gacchanti. Tathā pi pubbabhāge kāyaviveka-cittaviveka-
vikkhambhanavivekā daṭṭhabbā; lokuttaramaggakkhaṇe
kāyaviveka-cittaviveka-samucchedaviveka-nissaraṇavivekā²
daṭṭhabbā.³

Kāmehi ti iminā padena ye ca idha: *Katame vatthukāmā?*
Manāpikā rūpā† ti ādinā vatthukāmā vuttā, ye ca⁴ *idh' eva⁵*
vibhaṅge chando kāmo, rāgo kāmo, chandarāgo kāmo, saṅkappo
kāmo, rāgo kāmo, saṅkapparāgo kāmo† ti evaṇ kilesakāmā
vuttā, te sabbe pi saṅgahitā icc' eva daṭṭhabbā.

Evaṇ hi sati *vivicc' eva kāmehi* ti vatthukāmehi pi *vivicc' evā*
ti attho yujjati; tena kāyaviveko vutto hoti. *Vivicca akusa-*
lehi dhammehi ti kilesakāmehi sabbākusalehi vā *viviccā* ti at-
tho yujjati; tena cittaviveko vutto hoti. Purimena c' ettha
vatthukāmehi⁶ vivekavacanato eva kāmasukhapariccāgo,
dutiyaena kilesakāmehi vivekavacanato nekkhammasukhapari-
gaho vibhāvito hoti. Evaṇ vatthukāma-kilesakāma⁷ vivekava-
canato⁷ yeva etesaṇ paṭhamena saṅkilesavatthupphāṇaṇ,
dutiyaena saṅkilesappahāṇaṇ; paṭhamena lolabhāvassa hetu-
pariccāgo, dutiyaena bālabhāvassa; paṭhamena ca payogasud-
dhi, dutiyaena āsayasodhanaṇ⁸ vibhāvitaṇ hoti ti viññātabbaṇ.

Esa tāva nayo *kāmehi* ti ettha vuttakāmesu⁹ vatthu-

* M. i, 63; A. ii, 238.

† Nid. 1.

‡ Vbh. 256; Nid. 2.

¹ All MSS. omit eva.

² H, S add ti.

³ B omits.

⁴ H va.

⁵ C tatth' eva.

⁶ H, D kāmehi.

⁷ H °vivecanato; C, D °kāma⁸ vacanato.

⁸ S, B, C, Vism. °posanaṇ.

⁹ H vatthukāmehi; C, D vatthukāmesu.

kāmapakkhe; kilesakāmapakkhe pana chando ti ca rāgo ti ca evamādīhi anekabhedo kāmacchando yeva kāmo ti adhippeto. So ca akusalapariyāpanno pi samāno *Tattha katamo kāmacchando? Kāmo ti ādinā nayena Vibhaṅge** jhānapaṭipakkhato visuṇ vutto; kilesakāmattā vā purimāpade vutto, akusalapariyāpannattā dutiyapade. Anekabhedato c' assa kāmato ti avatvā *kāmehi* ti vuttaṇ.

Aññesam pi dhammānaṇ akusalabhāve vijjamāne *tattha katame akusalā dhammā? kāmacchando* ti ādinā nayena Vibhaṅge* upari jhānaṅgānaṇ paccanika-paṭipakkhabhāvadassanato nīvaraṇān' eva vuttānī ti. Nīvaraṇāni hi jhānaṅgānaṇ paccanikāni; nesaṇ jhānaṅgān' eva¹ paṭipakkhāni viddhaṇṣakāni vighātakānī ti vuttaṇ hoti. Tathā hi: *samādhī kāmacchandassa paṭipakkho; pīti vyāpādassa; vitakko thīnamiddhassa; sukhaṇ uddhaccakukkucassa; vicāro vicikicchayā* ti Peṭake† vuttaṇ.

Evam ettha *vivicc' eva kāmehi* ti iminā kāmacchandassa vikkhambhanaviveko vutto hoti. *Vivicca akusalehi dhammehi* ti iminā pañcannam pi nīvaraṇānaṇ; agahitagahaṇena pana paṭhamena kāmacchandassa, dutiyena sesanīvaraṇānaṇ. Tathā paṭhamena tīsu akusalamūlesu pañcakāmaguṇabheda-visayassa lobhassa; dutiyena āghātavatthubhedādivisayānaṇ dosamohānaṇ. Oghādisu vā dhammesu paṭhamena kāmogha-kāmayoga-kāmāsava-kāmūpādāna-abhiijjhākāyagantha-kāmārāgasāṇyojanānaṇ; dutiyena avasesa-ogha-yogāsava-upādāna-gantha-sāṇyojanānaṇ. Paṭhamena taṇhāya taṇsāmpayuttakānañ ca; dutiyena avijjāya taṇsāmpayuttakānañ ca. Api ca paṭhamena lobhasāmpayutta-aṭṭhacittuppādānaṇ, dutiyena sesānaṇ catunnaṇ akusalacittuppādānaṇ vikkhambhanaviveko vutto hoti ti veditabbo.

Ettāvatā ca paṭhamassa jhānassa pahāṇaṇaṇ² dassetvā idāni sampayogaṇaṇ dassetuṇ savitakkaṇ *savicāran* ti ādi vuttaṇ. Tattha ārammaṇe cittassa abhiniropanalakkhaṇo *vitakko*. Ārammaṇānumajjanalakkhaṇo *vicāro*. Sante pi ca nesaṇ katthaci aviyoge olārikatthena pubbaṅgamat-

* Vbh. 256.

† Peṭakopadesa. Cf. Asl. 165.

¹ H, D jhānen' eva.² H °naṅge.

thena ca ghaṇṭhābhighāto viya cetaso paṭhamābhinipāto *vitakko*; sukhumatthena anumajjanasabhāvena ca ghaṇṭhānurāvo¹ viya anuppabandho *vicāro*. Vipphāravā² c' ettha vitakko paṭhamam uppattikāle paripphandanabhūto citta-sa: ākāse uppatitukāmassa pakkhino pakkhavikkhepo viya. padumābhimukhapāto viya ca gandhānubaddhacetaso bhamarassa. Santavutti vicāro, nātiparipphandanabhūto cit-tassa: ākāse uppatitassa pakkhino pakkhappasāraṇaṇ viya, paribbhamanaṇ viya ca padumābhimukhapatitassa bhama-rassa padumassa uparibhāge.

Dukanipātataṭṭhakathāyam pana: “ākāsena gacchato mahā-sakuṇassa ubho hi pakkhehi vātaṇ gahetvā pakkhe sannisī-dāpetvā gamanaṇ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhā-vena pavatto vitakko; vātagaṇaṇatthaṇ pakkhe phandāpa-yamānassa gamanaṇ viya anumajjanabhāvena pavatto vicāro ” ti vuttaṇ; taṇ anuppabandhena pavattiyaṇ yujjati. So pana tesāṇ viseso paṭhama-dutiyaajjhānesu pākāto hoti.

Api ca malaggahitaṇ kaṇsabhājanaṇ ekena hatthena daḷhaṇ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatelaṇ³ vālaṇḍupakena⁴ pari-majjantassa daḷhagaṇaṇaḥattho viya *vitakko*; parimajjana-hattho viya *vicāro*. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkaṇ bhamayitvā bhājanaṇ karontassa uppīḷanaḥattho viya *vitakko*; ito c' ito ca sañcaraṇaḥattho viya *vicāro*. Tathā maṇḍalaṇ karontassa majjhe sannirumbhitvā ṭhitakaṇṭako viya abhiniropano *vitakko*; bahi paribbhamanaṇkaṇṭako viya anumajjano *vicāro*.

Iti iminā ca vitakkena iminā ca vicārena saha vattati,—rukko viya pupphena ca phalena cā ti—idaṇ jhānaṇ *savitak-khaṇ savicāraṇ* ti vuccati.

Vivekajan ti ettha vivitti viveko; nīvaraṇavigamo ti attho. Vivitto ti vā viveko; nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadham-marāsī ti attho, tasmā vivekā, tasmiṇ vā viveke jātan ti vive-kajaṇ.

Pūisukhanti ettha pīṇayatIti *pīti*; sāsampiyāyanalakkaṇā.⁵

¹ S, B, C, D °ravo.

² H vipphāram eva vā.

³ H, S, D °tela.

⁴ H, S, D omī vāla.

⁵ Vism. adds kāyacittapiṇanarasā, pharaṇarasā vā; odagya paccu-patṭhānā.

Sā pan' esā khuddakā pīti, khaṇikā pīti, okkantikā pīti, ubbegā pīti, pharaṇā pīti ti pañcavidhā hoti. Tattha khuddakā pīti sarīre lomahaṇṣanamattam eva kātuṇ sakkoti. Khaṇikā pīti khaṇe khaṇe vijjuppādasadisā hoti. Okkantikā pīti samudatīre vīci viya kāyaṇ okkamitvā okkamitvā bhijjati. Ubbegā pīti balavatī hoti, kāyaṇ uddhaggaṇ¹ katvā ākāse laṅghāpanappamāṇappattā. Pharaṇā pīti atibalavatī hoti: tāya hi uppannāya sakalasarīraṇ dhamitvā² pūrita-vatthi³ viya, mahatā udakoghena pakkhanditā⁴ pabbatakucchi viya anuparipphuṭaṇ⁵ hoti. Sā pan' esā pañcavidhā pīti gabbhaṇ gaṇhantī paripākaṇ gacchantī duvidhaṇ passaddhiṇ pari-pūreti: kāyapassaddhiṇ ca cittapassaddhiṇ ca. Passaddhi gabbhaṇ gaṇhantī paripākaṇ gacchantī duvidham pi sukhaṇ paripūreti: kāyikaṇ ca cetasikaṇ ca. Sukhaṇ gabbhaṇ gaṇhantaṇ paripākaṇ gacchantaṇ tividhaṇ samādhiṇ pari-pūreti: khaṇikasamādhiṇ, upacārasamādhiṇ, appaṇāsamādhin ti. Tāsu yā appaṇāsamādhissa mūlaṇ hutvā vaḍḍhamānā⁶ samādhisampayogaṇ gatā pharaṇā pīti, ayaṇ imasmiṇ atthe adhippetā pīti ti.

Itaram pana sukhayati ti *sukhaṇ*; yass' uppajjati taṇ sukhi-taṇ karotī ti attho. Sukhanaṇ vā *sukhaṇ*; suṭṭhu vā khādati kāyacittābādhan ti ca *sukhaṇ*; somanassavedanāy' etaṇ nāmaṇ. Taṇ sātalakkhaṇaṇ. Sante pi ca nesaṇ katthaci aviyoḡe itṭārammaṇapaṭilābhatuṭṭhi pīti; paṭiladdhārammaṇarasānubhavanaṇ sukhaṇ. Yattha pīti, tattha sukhaṇ; yattha sukhaṇ, na tattha niyamato pīti. Saṅkhārakkhar-dhasaṅgahitā pīti; vedanākkhandhasaṅgahitaṇ sukhaṇ. Kantārakhinnassa vanantodaka-dassana-savaṇesu⁷ viya pīti; vanacchāyāpavisana⁸-udakaparibhogesu viya sukhaṇ. Tasmiṇ tasmiṇ samaye pākatabhāvato c' etaṇ vuttan ti veditabbaṇ.

Iti ayaṇ ca pīti idaṇ ca sukhaṇ assa jhānassa, asmiṇ vā

¹ H, S uddhaṇ.

² S, C pharitvā.

³ S °vutṭhi.

⁴ C, S, B, Vism. °khanda; D °khandha.

⁵ H °ṭṭā.

⁶ H °māna.

⁷ H °dakantadassana-samayesu.

⁸ C vanantappavesa.

jhāne atthī ti idaṇ jhānaṇ *pītisukhaṇ* ti vuccati. Atha vā pīti ca sukhañ ca pītisukhaṇ, dhammavinayādayo viya; vivekaṇ pītisukhaṇ assa jhānassa, asmiṇ vā jhāne atthī ti evaṇ *vivekaṇ pītisukhaṇ*. Yath' eva hi jhānaṇ evaṇ pītisukhaṇ c' ettha vivekajam eva hoti; tañ c' assa atthi, tasmā alopasamāsaṇ katvā ekapaden' eva vivekaṇ pītisukhaṇ ti pi vattuṇ yujjati.

Paṭhaman ti gaṇanānupubbatāya paṭhaman. Idaṇ¹ paṭhaman uppannan ti pi paṭhaman.

Jhānan ti duvidhaṇ jhānaṇ: ārammaṇūpaniijhānañ ca lakkhaṇūpaniijhānañ ca. Tattha attha samāpattiyo paṭhavīkaṇādi-ārammaṇaṇ upaniijhāyanti ti ārammaṇūpaniijhānan ti saṅkhaṇ gatā. Vipassanā-magga-phalāni pana lakkhaṇūpaniijhānaṇ nāma. Tattha vipassanā aniccādi-lakkhaṇassa upaniijhānato lakkhaṇūpaniijhānaṇ. Vipassanāya katakiccassa maggena ijjhanato maggo lakkhaṇūpaniijhānaṇ; phalam pana nirodhasaccassa tathalakkhaṇaṇ upaniijhāyati ti lakkhaṇūpaniijhānaṇ. Tesu idha pubbabhāge ārammaṇūpaniijhānaṇ, lokuttaramaggakkhaṇe lakkhaṇūpaniijhānaṇ adhippetan. Tasmā ārammaṇūpaniijhānato ca lakkhaṇūpaniijhānato ca paccanikajjhāpanato ca jhānan ti veditabbaṇ.

Upasampajjā ti upagantvā, pāpuṇitvā ti vuttaṇ hoti; upasampādayitvā vā, nipphādetvā ti vuttaṇ hoti.

Viharatī ti tadanurūpena iriyāpathavihārena iriyati, vuttappakārajhānasamaṅgī hutvā attabhāvassa iriyanaṇ vuttiṇ abhinipphādeti.

Tam pan' etaṇ paṭhamajjhānaṇ pañcaṅgavippahīnaṇ, pañcaṅgasamannāgataṇ, tividhakalyāṇaṇ, dasalakkhaṇasampannaṇ:

Tattha kāmaccchando vyāpādo thīnamiddhaṇ uddhaccakukkuccaṇ vicikicchā ti imesaṇ pañcannaṇ nīvaraṇānaṇ pahāṇavasena pañcaṅgavippahīnatā veditabbā. Na hi etesu appahīnesu jhānaṇ uppajjati; ten' ass' etāni pahāṇaṅgāni ti vuccanti. Kiñcāpi hi jhānakkhaṇe aññe pi akusalā dhammā pahiyanti; tathā pi etān' eva visesena jhānantarāyakaṇ: kāmaccchandena hi nānāvisayappalobhitaṇ cittaṇ na ekattā-

rammaṇe samādhiyati; kāmacchandābhibhūtaṇ vā taṇ na kāmādhātupphānāya¹ paṭipajjati; vyāpādena c' ārammaṇe² paṭihaññamānaṇ na nirantaraṇ pavattati; thīnamiddhābhibhūtaṇ akammaññaṇ hoti; uddhaccakukkuccaparetaṇ avu-pasantam eva hutvā paribbhamati; vicikicchāya upahataṇ jhānādhigamasādhikaṇ paṭipadaṇ n' ārohati. Iti visesena jhānantarāyakarattā³ etān' eva pahānaṅgāni ti vuttāni.

Yasmā pana vitakko ārammaṇe cittaṇ abhiniropeti, vicāro anubandhati, tehi avikkhepāya sampāditapayogassa cetaso payogasampattisambhavā⁴ pīti⁵ piṇanaṇ sukhañ⁶ ca⁷ upabrūhanaṇ karoti. Ath' assa sesasampayuttadhammā etehi abhiniropanānubandhana-piṇanupabrūhanehi anuggahitā ekag-gatā ekattārammaṇe samaṇ sammā ca ādhiyati; tasmā vitakko vicāro pīti sukhaṇ cittekaggatā ti imesaṇ pañcannaṇ uppatti-vasena pañcaṅgasamannāgatatā veditabbā. Uppannesu hi etesu pañcasu jhānaṇ uppannaṇ nāma hoti. Ten' assa etāni pañca⁸ samannāgataṅgāni⁹ ti vuccanti. Tasmā na etehi samannāgataṇ aññad eva jhānaṇ nāma atthi ti gahetabbaṇ; yathā pana aṅgamattavasen' eva caturaṅgini¹⁰ senā, pañcaṅgi-kaṇ turiyaṇ, aṭṭhaṅgiko maggo ti vuccati, evam idam pi aṅgamattavasen' eva pañcaṅgikaṇ ti vā pañcaṅgasaman-nāgatan ti vā vuccati ti veditabbaṇ. Etāni ca¹¹ pañca aṅgāni kiñcā pi upacārakkhaṇe pi atthi; atha kho upacāre pakaticit-tato balavatarāni; idha pana upacārato pi balavatarāni, rūpāvacaralakkhaṇappattāni,¹² nipphannāni.

Ettha hi vitakko suvisadena ākārena ārammaṇe cittaṇ abhiniropayamāno uppajjati; vicāro ativiya ārammaṇaṇ anumajjamāno; pītisukhaṇ sabbāvantam pi kāyaṇ phara-mānaṇ; ten' āha: *Nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekaḥena pītisukhena apphutaṇ hoti ti.** Cittekaggatā pi heṭṭhimamhi

* D. i, 73 f.; A. iii, 25.

¹ H, B, C, D add paṭipadaṇ.

² H, D vā āram°.

³ H, S, D °karaṇattā.

⁴ H °sambhāro; D °sambhārā.

⁵ H omits.

⁶ H, D nānāsukhaṇ.

⁷ H, D omit.

⁸ H, D pañcaṅga.

⁹ B °nāgamena pañcaṅgāni; D °nēgatāni.

¹⁰ H, D °raṅga.

¹¹ H, D, B pi.

¹² H, D, S °carakkhaṇap°.

samuggapatale uparimaṇ samuggapataḷaṇ viya ārammaṇe suphassitā hutvā uppajjati. Ayam etesaṇ itarehi viseso.

Tattha cittekaggatā kiñcā pi savitakkaṇ savicāraṇ ti imasmiṇ pāṭhe na niddiṭṭhā; tathā pi Vibhaṅge: *Jhānaṇ ti vitakko vicāro pīti sukhaṇ cittekaggatā** ti evaṇ vuttattā aṅgam eva. Yena hi adhippāyena Bhagavatā uddeso kato, so yeva Jhānavibhaṅge¹ pakāsito ti.

²Tividhakalyāṇaṇ dasalakkhaṇasampannaṇ ti ettha pana ādi-majjhapariyosānavasena tividhakalyāṇatā; tesāṇ yeva ca ādi-majjha-pariyosānāṇaṇ lakkhaṇavasena dasalakkhaṇasampannatā veditabbā: tatrāyaṇ pāli: *Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, upekkhānubrūhanā majjhe,³ sampahaṇsanā pariyosānaṇ. Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi; ādissa kati lakkhaṇāni? Ādissa tīni lakkhaṇāni: yo⁴ tassa paripantho tato cittaṇ visujjhati; visuddhattā cittaṇ majjhimaṇ samathanimittaṇ paṭipajjati; paṭipannattā tattha cittaṇ pakkhandati. Yaṇ ca pariṇanthato cittaṇ visujjhati, yaṇ ca visuddhattā cittaṇ majjhimaṇ samathanimittaṇ paṭipajjati, yaṇ ca paṭipannattā tattha cittaṇ pakkhandati, paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi. Ādissa imāni tīni lakkhaṇāni; tena vuccati paṭhamajjhānaṇ ādikalyāṇaṇ c' eva hoti tilakkhaṇasampannaṇ ca.*

Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe. Majjhassa kati lakkhaṇāni? Majjhassa tīni lakkhaṇāni: Visuddhaṇ cittaṇ ajjhupekkhati; samathapaṭipannaṇ⁵ ajjhupekkhati; ekattupatthānaṇ ajjhupekkhati; yaṇ ca visuddhaṇ cittaṇ ajjhupekkhati, yaṇ ca samathapaṭipannaṇ⁵ ajjhupekkhati, yaṇ ca ekattupatthānaṇ ajjhupekkhati, paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe. Majjhassa⁶ imāni tīni lakkhaṇāni; tena vuccati paṭhamajjhānaṇ majjhekalīyāṇaṇ c' eva hoti tilakkhaṇasampannaṇ cā ti.

Paṭhamassa jhānassa sampahaṇsanā pariyosānaṇ. Pariyosānassa kati lakkhaṇāni? Pariyosānassa cattāri lakkhaṇāni:

* Vbh. 257.

¹ H, S, D, C nena Vibhaṅge.

³ H majjhaṇ.

⁵ H, S, D, C °paṭipadaṇ.

² Cf. Vism. i, 147.

⁴ H yogā.

⁶ H, S, D add jhānassa.

*tatthajātānaṃ dhammānaṃ anativattanatthena sampahaṃsanā; indriyānaṃ ekarasatthena sampahaṃsanā; tadupagaviriyāva-hatthena¹ sampahaṃsanā; āsevanatthena sampahaṃsanā; pa-thamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyosānaṃ. Pariyosānassa imāni cattāri lakkhaṇāni; tena vuccati paṭhamajjhānaṃ pari-yosānakalyāṇaṃ c' eva hoti tilakkhaṇasampannaṃ² cā ti.**

Tatra paṭipadāvisuddhi nāma sasambhāriko upacāro. Upek-khānubrūhanā nāma appaṇā. Sampahaṃsanā nāma pacca-vekkhaṇā ti evam eke vaṇṇayanti. Yasmā pana: *ekattagataṃ cittaṃ paṭipadāvisuddhipakkhantaṃ³ c' eva hoti upekkhānu-brūhitaṃ ca nāṇena ca sampahaṃsitaṃ*† ti pāliyaṃ vuttaṃ, tasmā antoappaṇāyam eva āgamanavasena paṭipadāvisud-dhi; tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrū-hanā; dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanena⁴ pariyo-dapakassa nāṇassa kiccanipphattivaseṇa sampahaṃsanā ca veditabbā. Kathaṃ? Yasmiṃ hi vāre appaṇā uppajjati, tasmiṃ yo nīvaraṇasaṅkhāto kilesagaṇo tassa jhānassa pari-pantho, tato cittaṃ visujjhati; visuddhattā āvaraṇavirahitaṃ hutvā majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati. Majjhimaṃ samathanimittaṃ nāma samappavatto⁵ appaṇāsamādhī yeva. Tadanantaram pana purimaṃ cittaṃ ekasantatipariṇāmanena⁶ tathattaṃ upagacchamānaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ pa-ṭipajjati nāma. Evaṃ paṭipannattā tathattūpagamena tattha pakkhandati nāma. Evaṃ tāva purimacitte vijjamānākāra-nipphādikā paṭhamajjhānassa uppādakkaṇe yeva āgama-na-vasena paṭipadāvisuddhi veditabbā.

Evaṃ visuddhassa pana tassa puna visodhetabbābhāvato visodhane vyāpāraṃ akaronto visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhati nāma. Samathabhāvūpagamanena samathapaṭipannassa pu-na samādhāne vyāpāraṃ akaronto samathapaṭipannaṃ ajjhu-pekhati nāma. Samathapaṭipannabhāvato eva c' assa⁷ kilesasaṃsaggaṃ pahāya ekattena upatṭhitassa puna ekattu-

* Pts. i, 167-8.

† Ibid. i, 167.

¹ C, D tadubhaya viriyavāha°.

² H lak°.

³ H, S, D °dhilakkhaṇaṇ.

⁴ H anavat°; D omits ādi.

⁵ H, S sampa°.

⁶ C °ṇāmanayena.

⁷ H, D, C evam assa.

paṭṭhāne vyāpāraṇ akaronto ekattupaṭṭhānaṇ ajjupekkhati nāma. Evaṇ tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā.

Ye paṇ' ete¹ evaṇ upekkhānubrūhitā tatthajātā samādhipaññāsaṅkhātā yuganaddhadhammā aññaṃaññaṇ anativattamānā hutvā pavattā, yāni ca saddhādīni indriyāni nānakilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāni² hutvā pavattāni, yaṇ c' esa³ tadupagaṇ⁴ tesāṇ anativattana⁵-ekarasabhāvānaṇ anucchavikaṇ viriyaṇ vāhayati,⁶ yā c' assa tasmiṇ khaṇe pavattā āsevanā,⁷ sabbe pi te ākāra yasmā ñāṇena saṅkilesavodānesu taṇ taṇ ādīnavaṇ ca ānisaṇsaṇ ca disvā tathā tathā sampahaṇsitattā visodhitattā pariyodāpitattā nipphannā; tasmā dhammānaṇ anativattanādibhāvasādhanaṇa pariyodāpakassa⁸ ñāṇassa kiccanipphattivaseṇa sampahaṇsanā veditabbā ti vuttaṇ.

* *Vitakkavicārānaṇ vūpasamā* ti vitakkassa ca vicārassa cā ti imesaṇ dvinnāṇ vūpasamā; samatikkamā,⁹ dutiyajjhānakkhaṇe apātubhāvā ti vuttaṇ hoti. Tattha kiñcā pi dutiyajjhāne sabbe paṭhamajjhānadhammā na santi; aññe yeva hi paṭhamajjhāne phassādayo, aññe idha. Oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresāṇ dutiyajjhānādīnaṇ adhigamo hotī ti dassanattaṇ *vitakkavicārānaṇ vūpasamā* ti evaṇ vuttan ti veditabbāṇ.

Ajjhattan ti idha niyakajjhattaṇ adhippettaṇ; attani jātāṇ, attano santāne nibbattaṇ ti attho. *Sampasādanan* ti sampasādanaṇ vuccati saddhā; sampasādanayogato jhānam pi sampasādanaṇ, nilavaṇṇayogato nilavatthaṇ viya. Yasmā vā¹⁰ taṇ¹⁰ jhānaṇ¹¹ sampasādanasamannāgatattā vitakka-vicārakkhobhavūpasamanena ca¹² cetasaṇ¹³ sampasādayati, tasmā

* Cf. Vism. i, 156.

¹ H, D, B pana te.

³ H, S, D c' etaṇ.

⁵ H °naṇ.

⁷ H ase°.

⁹ H, S, B, D omī.

¹¹ H, D tatiyajjhānaṇ.

¹³ H cetanaṇ; S, B, C, D ceto; Vism. cetaso.

² H, S ekasadisāni.

⁴ H, S sarūpagaṇ; D rūpagati.

⁶ H vattayati.

⁸ H °yosāpa°; S °dapa°.

¹⁰ H, D omī.

¹² H omī.

sampasādanan ti vuttaṇ. Imasmiñ ca atthavikappe: sampasādanan cetaso ti evaṇ padasambandho veditabbo; purimasmiṇ pana atthavikappe 'cetaso' ti etaṇ ekodibhāvena saddhiṇ yojetabbaṇ.

Tatrāyaṇ atthayojanā: Eko udeti ti *ekodi*; vitakka-vicārehi anajjhārūlhattā aggo seṭṭho hutvā udeti ti attho; seṭṭho pi hi loke eko ti vuccati. Vitakka-vicāra-virahato¹ vā eko asahāyo hutvā iti pi² vaṭṭati.³ Atha vā sampayuttadhamme udāyati ti⁴ udi, utthāpeti ti attho; seṭṭhatthena eko ca so uli cā ti *ekodi*; samādhiss' etaṇ adhivacanaṇ. Iti imaṇ ekodiṇ bhāveti vadḍhetī ti idaṇ dutiyajjhānaṇ *ekodibhāvaṇ*. So panāyaṇ ekodi yasmā cetaso, na sattassa, na jīvassa, tasmā etaṇ *cetaso ekodibhāvan* ti vuttaṇ.

Nanu cāyaṇ saddhā paṭhamajjhāne pi atthi, ayañ ca ekodināmako samādhi? Atha kasmā idh' eva⁵ *sampasādanan cetaso ekodibhāvan* ti vuttan ti? Vuccate: Aduṇ hi paṭhamajjhānaṇ vitakkavicārakhobhena vīcitarāṅgasamākulam iva jalaṇ na suppasannaṇ hoti, tasmā santiyā⁶ pi saddhāya sampasādanan ti na vuttaṇ; na suppasannattā yeva c' ettha samādhi pi na suṭṭhu pākaṭo, tasmā ekodibhāvan ti pi na vuttaṇ. Imasmiṇ pana jhāne vitakka-vicāra-palibodhābhāvena laddhokāsā balavatī saddhā; balavasaddhā-sahāyapaṭilābhen' eva ca sāmādhi pi pākaṭo; tasmā idam eva evaṇ vuttan ti veditabbaṇ.

Avitakkaṇ avicāran ti bhāvanāya pahīnattā etasmiṇ etassa vā vitakko natthi ti avitakkaṇ; iminā vā nayena avicāraṇ. Etth' āha: Nanu ca *vitakka-vicārānaṇ vūpasamā* ti iminā pi ayam attho siddho? Atha kasmā puna vuttaṇ *avitakkaṇ avicāran* ti? Vuccate: Evam etaṇ.⁷ Siddho' vāyam attho, na pan' etaṇ tadatthadīpaṇ; nanu avocumhā: "oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṇ dutiyajjhānādīnaṇ samadhiḡamo hoti ti dassanattānaṇ vitakka-vicārānaṇ vūpasamā ti evaṇ vuttan" ti.

¹ H virahito.

² B, Vism. add vattuṇ.

³ H vattati.

⁴ H, D uddā^o.

⁵ H, D, C, Vism. idam eva.

⁶ H satiyā; S sati.

⁷ S eva.

Api ca vitakka-vicārānaṃ vūpasamā idaṃ sampasādanaṃ, na kilesakālusiyassa; vitakka-vicārānaṃ ca vūpasamā ekodibhāvaṃ, na upacārajjhānam iva nīvaraṇappahāṇā, na paṭhamajjhānam iva aṅgapātubhāvā ti evaṃ sampasādana-ekodibhāvānaṃ hetuparidīpakam idaṃ vacanaṃ.¹ Tathā vitakka-vicārānaṃ vūpasamā idaṃ *avitakkaṃ avicāraṃ*, na tatiya-catutthajjhānāni viya cakkhuvīññānādīni viya ca abhāvā ti; evaṃ avitakka-avicārabhāvassa hetuparidīpakaṃ ca, na vitakka-vicārābhāvamattaparidīpakameva.² Vitakka-vicārābhāvamattaparidīpakam³ eva⁴ pana⁵ avitakkaṃ avicāraṃ ti idaṃ vacanaṃ;⁶ tasmā purimaṃ vatvā pi vattabbam evā ti.

Samādhijan ti paṭhamajjhānasamādhito sampayuttasamādhito vā jātaṃ ti attho. Tattha kiñcā pi paṭhamam pi sampayuttasamādhito jātaṃ, atha kho ayam eva samādhijan ti vattabbataṃ arahati, vitakka-vicārakhobhavirahena ativiya acalattā, suppasannattā ca; tasmā imassa vaṇṇabhaṇanattaṃ idaṃ eva 'samādhijan' ti vuttaṃ.

Pītisukhan ti idaṃ vuttanayam eva.

Dutiyaṃ ti gaṇanānupubbatā dutiyaṃ; idaṃ dutiyaṃ uppannaṃ ti pi dutiyaṃ.

Pītiyā ca virāgā ti virāgo nāma vuttappakārāya pītiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā. Ubhinnaṃ pana antarā ca-saddo sampiṇḍanatto; so vūpasamaṃ vā sampiṇḍeti, vitakka-vicāravūpasamaṃ vā. Tattha yadā vūpasamam eva sampiṇḍeti, tadā pītiyā virāgā ca, kiñ ca bhīyo vūpasamā cā ti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo jigucchanaṃ hoti; tasmā pītiyā jigucchanaṃ ca samatikkamā cā ti ayam attho daṭṭhabbo. Yadā pana vitakkavicāravūpasamaṃ sampiṇḍeti, tadā pītiyā ca virāgā, kiñca bhīyo, vitakkavicārānaṃ ca vūpasamā ti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanatto hoti, tasmā pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānaṃ ca vūpasamā ti ayam attho daṭṭhabbo. Kāmaṃ c' ete⁷ vitakka-vicārā dutiyajjhāne

¹ H, S, D omī.

² H °cārābhā°.

³ S, B, D puna.

⁴ H, D ca te.

⁵ S, B, C, D ca.

⁶ H ce.

⁷ H adds eva yujjattī.

yeva vupasantā; imassa pana jhānassa maggaparidīpanatthaṃ vaṇṇabhaṇanatthaṃ c' etaṃ vuttaṃ; “Vitakka-vicārānaṃ vūpasamā” ti hi vutte idaṃ paññāyati: Nanu vitakka-vicāravūpasamo maggo imassa jhānassā ti? Yathā ca tatiye ariyamagge appahīṇānam pi sakkāyaditthādīnaṃ pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saññojanānaṃ pahāṇā ti evaṃ pahāṇe¹ vuccamāne¹ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tadadhiḡamāya ussukkānaṃ ussāhajananaṃ tthaṃ, evaṃ eva idha avupasantānam pi vitakka-vicārānaṃ vūpasame² vuccamāne³ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti; tenāyam attho vutto: pītiyā ca samatikkamā vitakka-vicārānaṃ ca vūpasamā ti.

Upekkhako ca viharatī ti ettha uppattito ikkhatī ti upekkhā; samaṃ passati, apakkhapatitā⁴ va hutvā passatī ti attho; tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhārasamaṅgī *upekkhako* ti vuccati.

Upekkhā pana dasavidhā hoti: chaḷaṅgupekkhā, brahmavihārupekkhā, bojjhaṅgupekkhā, viriyupekkhā, saṅkhārupekkhā, vedanūpekkhā, vipassanūpekkhā, tatramajjhattupekkhā, jhānupekkhā, pārisuddhiupekkhā ti.

Tattha yā: *Idha khīṇāsavo bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā n' eva sumano hoti, na dummano, upekkhako viharatī sato ca sampajāno** ti evaṃ āgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu itthāniṭṭha-chaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtā upekkhā, ayaṃ chaḷaṅgupekkhā nāma.

Yā pana: *Upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī*† ti evaṃ āgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ brahmavihārupekkhā nāma.

Yā: *Upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ*‡ ti evaṃ āgatā saha-jātānaṃ dhammānaṃ majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ bojjhaṅgupekkhā nāma.

Yā pana: *Kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasikarotī*§ ti

* A. iii, 279; D. iii, 250; A. ii, 198.

† D. i, 251, etc.

‡ S. iv, 367.

§ A. i, 257.

¹ D, S, C, Vism. °naṃ.

² S, C, Vism. °samo.

³ S, C, Vism. °māno.

⁴ H °patito.

⁵ C adds virāganissitaṃ.

evam āgatā anaccāraddha-nātisithila-viriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṇ viriyupekkhā nāma.

Yā: *Katī saṅkhārupekkhā samādhivasena uppajjanti? Katī saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti? Attha saṅkhārupekkhā samādhivasena uppajjanti; dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti** ti evam āgatā nīvaraṇādi-paṭi-saṅkhāsantitṭhanā¹ gahaṇe majjhatabhūtā upekkhā, ayaṇ saṅkhārupekkhā nāma.

Yā pana: *Yasmiṇ samaye kāmāvācaraṇ kusalaṇ cittaṇ uppannaṇ hoti upekkhāsahagatan†* ti evam āgatā adukkhamasukhasaññitā upekkhā, ayaṇ vedanūpekkhā nāma.

Yā pana:² *Yad atthi, yaṇ bhūtaṇ, taṇ pajahati, upekkhaṇ paṭilabhat‡* ti evam āgatā vicinane majjhatabhūtā upekkhā, ayaṇ vipassanūpekkhā nāma.

Yā pana chandādisu yevāpanakesu āgatā saha-jātānaṇ samavāhitabhūtā upekkhā, ayaṇ tatramajjhattupekkhā nāma.

Yā pana: *upekkhako ca viharatī§* ti evam āgatā aggasukhe pi tasmiṇ apakkhapāta-jananī upekkhā, ayaṇ jhānupekkhā nāma.

Yā pana:² *upekkhāsati-pārisuddhiṇ catutthajjhānaṇ§* ti evam āgatā saḥbapaccanikapārisuddhā paccanikavūpasamane pi avyāpārabhūtā upekkhā, ayaṇ pārisuddhi-upekkhā nāma.

Tattha chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca boj-jhaṅgupekkhā ca tatramajjhattupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhi-upekkhā ca atthato ekā tatramajjhattupekkhā va hoti; tena tena avatthābhedenā pan' assā ayaṇ bhedo, ekassā pi sato sattassa kumāra-yuvarāja³-senāpati-rājādivasena bhedo viya. Tasmā tāsu yattha chaḷaṅgupekkhā na tattha boj-jhaṅgupekkhādayo; yattha vā pana boj-jhaṅgupekkhā na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontī ti veditabbā.

Yathā c' etāsaṇ atthato ekībhāvo, evaṇ saṅkhārupekkhā-vipassanūpekkhānam pi; paññā eva hi sā kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyaṇ⁴ gehaṇ pavitṭhaṇ sappan

* Pts. 64.

† Dhs. § 156.

‡ ?

§ *Formula of the fourth Jhāna*; M. i, 22, 41, etc.; Vbh. 105, 245.

¹ H °sannitṭhāna°.

² H, D omit.

³ S, B, C, D, Vism. °yuvatthera.

⁴ H, S, D omit.

ajapadadaṇḍaṇ gaheṭvā pariyesamānassa taṇ thusakoṭṭhake¹ nipannaṇ disvā: “sappo nu kho, no” ti avalokentassa sovat-tikattayaṇ disvā nibbematikassa “sappo, na sappo” ti vicinane majjhattatā uppajjati, evam eva yā āradhaviṇṇasakassa vipassanāññāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārāṇaṇ aniccabhāvaḍivicinane majjhattatā uppajjati, ayaṇ vipassa-nūpekkhā. Yathā pana tassa purisassa ajapadena daṇḍena gālhaṇ sappan gaheṭvā: “kintvāhaṇ² imaṇ sappan aviheṭhento attānañ ca iminā adaṇṣāpento muñceyyan” ti muñcanā-kāram eva pariyesato gahaṇe majjhattatā hoti, evam eva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhava passato saṅkhāragahaṇe majjhattatā, ayaṇ saṅkhārupekkhā. Iti vi-passanūpekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhā pi siddhā va hoti. Iminā pan’ esā vicinana-gahaṇesu majjhattatāsaṅ-khātena kiccena dvidhā bhinnā ti.

Viriyupekkhā pana vedanūpekkhā ca aññamaññāṇ³ ca avasesāhi⁴ ca⁵ atthato bhinnā evā ti. Āha c’ ettha:

Majjhatta-brahma-bojjhaṇga-chalaṇgajjhāna-suddhiyo
Vipassanā ca saṅkhārā⁶ vedanā viriyaṇ iti
Vitthārato dasūpekkhā, cha majjhattādito tato
Duve paññā, tato dvīhi catasso va bhavant’ imā* ti.

Iti imāsu upekkhāsu jhānupekkhā idha adhippetā; sā majjhattalakkaṇā. Etth’ āha: Nanu cāyaṇ atthato tatra-majjhattupekkhā va hoti; sā ca paṭhama-dutiyajjhānesu pi atthi; tasmā tatrā pi *upekkhako ca viharatī* ti evam ayaṇ vattabbā siyā; sā kasmā na vuttā ti? Aparivyattakiccato;⁷ aparivyattañ hi tassā tattha kiccaṇ vitakkādīhi abhibhūṭattā. Idha panāyaṇ vitakka-vicāra-pīṭhi anabhibhūṭattā, ukkhit-tasirā viya hutvā parivyattakiccā jātā; tasmā vuttā ti.

* ?

¹ H, D omīṭ thusa.

² H, B kiṇ nāhaṇ; C, S kintāhaṇ.

⁴ H °sā ti.

⁶ H, S, D, C °ra.

³ H °ñā.

⁵ H omīṭs.

⁷ B °cayogato.

Sato ca sampajāno ti ettha saratī ti *sato* ; sampajānāti ti *sampajāno*; puggalena¹ sati ca² sampajāññañ ca vuttaṇ. Tattha saraṇalakkhaṇā sati, asammussanarasā³ ārakkhapac-cupaṭṭhānā.³ Asammohalakkhaṇaṇ sampajāññaṇ, tiraṇara-saṇ,³ pavicaya paccupaṭṭhānaṇ.³ Tattha kiñcā pi idaṇ sati-sampajāññaṇ purimajjhānesu pi atthi, muṭṭhassatissa hi asampajānassa upacāramattam pi na sampajjati, pageva appaṇā. Olārikattā pana tesā jhānaṇaṇ—bhūmiyaṇ viya purisassa—cittassa gati sukhā hoti; avyattaṇ tattha satisam-pajāññakiccaṇ. Olārikaṇḡappahāṇena pana sukhumattā imassa jhānassa purisassa khuradhārāyaṇ viya satisampa-jāññakiccapariggahitā eva cittassa gati icchitabbā ti idh' eva vuttaṇ.

Kiñ ca bhiyo: Yathā dhenupako vaccho dhenuto apanīto arakkhiyamāno punad eva dhenuṇ upagacchati, evam idaṇ tatiyajjhānasukhaṇ pītito apanītaṇ, taṇ satisampajāññaṇa arakkhiyamānaṇ punad eva pītiṇ upagaccheyya, pītisampa-yuttam eva siyā. Sukhe⁴ cā⁵ pi sattā sārājanti, idaṇ ca atimadhuraṇ sukhaṇ, tato paraṇ sukhābhāvā; satisampa-jāññānubhāvena pan' ettha sukhe asārājjanā hoti, no aññathā ti imam pi atthavisesaṇ dassetuṇ idam idh' eva vuttan ti veditabbaṇ.

Idāni *sukhañ ca kāyena paṭisaṇvedetī* ti ettha kiñcā pi tatiyajjhānasamaṅgino sukhapaṭisaṇvedanābhogo⁶ natthi, evaṇ sante pi yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṇ sukhaṇ, yaṇ vā taṇ nāmakāyasampayuttaṇ sukhaṇ, taṇ-samuṭṭhānen' assa yasmā atipaṇītena rūpena rūpakāyo phuṭo,⁷ yassa⁸ phuṭattā⁹ jhānā vuṭṭhito pi sukhaṇ paṭisaṇvedeyya, tasmā etam atthaṇ dassento *sukhañ ca kāyena paṭisaṇvedetī* ti āha.

Idāni *yaṇ taṇ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavihārī* ti ettha yaṇ jhāna hetu yaṇ jhānakāraṇa taṇ¹⁰ tatiyajjhāna-sa-maṅgi-puggalaṇ Buddhādayo ariyā ācikkhanti desenti pañña-

¹ H puggalo na.

³ H, S, B, D omit.

⁵ H, D, Vism. vā.

⁷ S, C, D phuṭṭho.

⁹ C phuṭṭhattā.

² B, C omit.

⁴ H, D sukhena.

⁶ H, D °vedanabhāvo.

⁸ H, S kāyassa.

¹⁰ H, B, D omit.

penti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānikaronti pakā-senti, pasaṅsanti ti adhippāyo: Kin ti? “Upekkhako satimā sukhavihārī” ti. *Taṇ tatiyajjhānaṇ upasampajja viharatī* ti evam ettha yojanā veditabbā. Kasmā pana taṇ te evaṇ pasaṅsanti ti? Pasaṅsārahato: Ayañ hi yasmā atimadhura-sukhe suhapāramippatte pi tatiyajjhāne upekkhako, na tattha sukhābhisaṅgena ākaḍḍhiyati, yathā ca pīti na uppajjati, evaṇ upaṭṭhitasatitāya satimā; yasmā ca¹ ariyakantaṇ ariyajanasevitam eva asaṅkiliṭṭhaṇ sukhaṇ nāmakāyena paṭisaṇvedeti, tasmā pasaṅsāraho.² Iti pasaṅsārahato taṇ ariyā te evaṇ pasaṅsāhetubhūte guṇe pakāsentā *upekkhako satimā sukhavihārī* ti evaṇ pasaṅsanti ti veditabbaṇ.

Tatiyaṇ ti gaṇanānupubbato³ tatiyaṇ; idaṇ⁴ tatiyaṇ up-pannan ti pi tatiyaṇ.

Sukhassa ca pahāṇā dukkhassa ca pahāṇā ti kāyikasukhassa ca kāyika dukkhassa ca pahāṇā.

Pubbe vā ti tañ ca kho pubbe va, na catutthajjhānakkhaṇe.

Somanassa-domanassānaṇ atthaṅgamā ti cetasikasukhassa cetasika dukkhassa cā ti imesam pi dvinnāṇ pubbe va atthaṅgamā, pahāṇā icc’ eva vuttaṇ hoti. Kadā pana nesaṇ pahāṇaṇ hoti? Catunnaṇ jhānaṇ upacārakkhaṇe: somanassañ hi catutthajjhānassa upacārakkhaṇe yeva pahīyati; dukkha-domanassa-sukhāni paṭhama-dutiya-tatiyānaṇ upacārakkhaṇesu. Evam etesaṇ pahāṇakkamena avuttānaṇ. Indriyavibhaṅge* pana indriyānaṇ uddesakkamen’ eva idhā pi vuttānaṇ, sukhadukkha-somanassa-domanassānaṇ pahāṇaṇ veditabbaṇ.

Yadi pan’ etāni tassa tassa jhānassa upacārakkhaṇe yeva pahīyanti, atha kasmā *Kattha c’ uppannaṇ dukkhindriyaṇ aparisesaṇ nirujjhati?* *Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicc’ eva kāmehi . . . pe . . . paṭhamajjhānaṇ upasampajja viharatī; etth’ uppannaṇ dukkhindriyaṇ aparisesaṇ nirujjhati. Kattha c’ uppannaṇ domanassindriyaṇ sukhindriyaṇ somanassindriyaṇ*

* Vbh. 122.

¹ S, C pana.

³ H, S, D, C °tā.

² S, C add hoti.

⁴ H, D omit.

aparisesaṇ nirujjhati? Idha, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahāṇā . . . pe . . . catutthajjhānaṇ upasampajja viharati. *Etth' uppannaṇ somanassindriyaṇ aparisesaṇ nirujjhati** ti evaṇ jhānesv' eva nirodho vutto ti? Atisayanirodhattā; atisayanirodho hi nesaṇ paṭhamajjhānādisu, na nirodho¹ yeva;¹ nirodho yeva pana upacārakkhaṇe, nātisayanirodho. Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānūpacāre niruddhassā pi dukkhindriyassa ḍaṇsamakasādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti, na tv' eva anto-appanāyaṇ. Upacāre vā niruddham p' etaṇ na suṭṭhu niruddhaṇ hoti paṭipakkhe² avihatattā; anto-appanāyam pana pītipharaṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti; sukhokkantakāyassa ca suṭṭhu niruddhaṇ hoti dukkhindriyaṇ, paṭipakkhe² vihatattā.

Nānāvajjane yeva ca dutiyajjhānūpacāre pahīṇassā pi domanassindriyassa yasmā etaṇ vitakkavicārapaccaye pi³ kāyakilamathe cittūpaghāte ca⁴ sati uppajjati, vitakkavicārābhāve ca n' eva uppajjati, yattha pana uppajjati tattha vitakkavicārābhāve;⁵ appahīṇā yeva ca dutiyajjhānūpacāre vitakkavicārā ti tatth' assa siyā uppatti, appahīṇapaccayattā; na tv' eva dutiyajjhāne pahīṇapaccayattā.

Tathā tatiyajjhānūpacāre pahīṇassā pi sukhindriyassa pītisamutṭhāna-panītarūpa-phuṭakāyassa siyā uppatti, na tv' eva tatiyajjhāne. Tatiyajjhāne hi sukhassa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhā ti.

Tathā catutthajjhānūpacāre pahīṇassā pi somanassindriyassa āsannattā, appanāppattāya⁶ upekkhāya abhāvena, sammā anatikkantattā ca siyā uppatti; na tv' eva catutthajjhāne. Tasmā eva ca: *etth' uppannaṇ dukkhindriyaṇ aparisesaṇ nirujjhati** ti tattha tattha aparisesagahaṇaṇ katan ti.

Etth' āha: Ath' evaṇ tassa tassa jhānassa upacāre pahīṇā pi etā vedanā idha kasmā samāhaṭṭa ti? Sukhagahaṇatthaṇ; yā hi ayaṇ adukkhamasukhan ti adukkhamasukhā vedanā vuttā, sā sukhumā, dubbīñṇeyyā, na sakkā sukhena gaheṭuṇ;

* S. v, 213.

¹ H, D omit.

³ H, D, S hi.

⁵ H, C °rābhāve.

² All MSS. °khena.

⁴ H, D pi.

⁶ B omits.

tasmā yathā nāma dutṭhassa yathā tathā vā upasaṅkamtivā gahetuṇ asakkuṇeyyassa goṇassa gahaṇatthaṇ gopo ekasmiṇ vaje sabbā gāvo samāharati, ath' ekekaṇ nīharanto paṭipāṭiyā āgataṇ “ayaṇ so, gaṇhatha nan” ti taṇ¹ gaṇhāpeti,² evam evaṇ sukhagahaṇatthaṇ sabbā etā samāharī ti. Evañ hi samāhaṭā etā dassetvā yaṇ³ n' eva sukhaṇ, na dukkhaṇ, na somanassaṇ, na domanassaṇ, ayaṇ adukkhamasukhā vedanā ti sakkā hoti esā gāhayituṇ.

Api ca adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanattahañ cā pi etā vuttā ti veditabbā: Sukhadukkhaṇ pahāṇādayo hi tassā paccayā; yathāha: *Cattāro kho āvuso paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya: Idh' āvuso, bhikkhu sukhassa ca pahāṇā . . . pe . . . catutthajjhānaṇ upasampajja viharati. Ime kho āvuso cattāro paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya** ti. Yathā vā aññattha pahīṇā pi sakkāyaditṭhiādayo tatiyamaggassa vaṇṇabhāṇanattahaṇ tattha pahīṇā ti vuttā, evaṇ vaṇṇabhāṇanattam p' etassa jhānass' etā⁴ idha vuttā ti pi⁵ veditabbā. Paccaya-ghātena vā ettha rāgadosānaṇ atidūrabbhāvaṇ dassetuṇ p' etā vuttā ti veditabbā: etāsu hi sukhaṇ somanassassa paccayo, somanassaṇ rāgassa; dukkhaṇ domanassassa, domanassaṇ dosassa. Sukhādighātena ca sappaccayā rāgadosā hatā ti atidūre honti.

Adukkhamasukhan ti dukkhābhāvena adukkhaṇ, sukhābhāvena asukhaṇ; eten' ettha dukkha-sukhapaṭipakkhabhūtaṇ tatiyavedanaṇ dīpeti, na dukkhasukhābhāvamattaṇ. Tatiyavedanā nāma adukkhamasukhā⁶ upekkhā ti pi vuccati. Sā itṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā, majjhattarasā, avibhūtapaccupaṭṭhānā, sukhadukkhanīrodhapadaṭṭhānā ti veditabbā.

Upekkhāsati-pārisuddhin ti upekkhāya janita-satipārisuddhiṇ.⁷ Imasmin hi jhāne supārisuddhā sati; yā ca tassā

* M. i, 296.

¹ H, D, C, S *add* pi.

² B *adds* pana.

³ H, D, B *omit*.

⁷ Vism. °satiyā pāri°.

² H gāhā°; Vism. gāhayati.

⁴ H, B °sa tā.

⁶ H adukkā asukhā.

satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā, na aññena; tasmā etaṃ *upekkhāsati pārisuddhī* ti vuccati. Yāya ca upekkhāya ettha satipārisuddhi hoti, sā atthato tatramajjhataṭṭā ti¹ veditabbā. Na kevalaṃ c' ettha tāya sati yeva parisuddhā, api ca kho sabbe pi sampayuttadhammā; satisīsenā pana desanā vuttā.

Tattha kiñcā pi ayaṃ upekkhā hetthā pi tīsu jhānesu vijjati; yathā pana divā suriyappabhābhavā, somma-bhāvena vā,² attano upakāra-kattena vā sabhāgāya rattiyā alābhā divā vijjamānā pi candalekhā aparisuddhā hoti aparī-yodātā, evam ayam pi tatramajjhattupekkhā-candalekhā vitakkādīpaccanikadhammatejābhābhavā, sabhāgāya ca upek-khāvedanārattiyā alābhā vijjamānā pi paṭhamajjhānādibhede aparisuddhā hoti; tassā ca aparisuddhāya divā aparisuddha-candalekhāya pabhā viya saha-jātā pi satiādayo aparisuddhā va honti; tasmā tesu ekam pi *upekkhāsati pārisuddhī* ti na vuttaṃ. Idha pana vitakkādīpaccanikadhammatejābhābhā-vābhavā³ sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā paṭilābhā ayaṃ tatramajjhattupekkhā-candalekhā ativiya parisuddhā, tassā parisuddhattā parisuddha-candalekhāya pabhā viya saha-jātā pi satiādayo parisuddhā honti pari-yodātā; tasmā idam eva *upekkhāsati pārisuddhī* ti vuttaṃ ti veditabbaṃ.

Catutthā ti gaṇanānupubbato⁴ catutthaṃ; idaṃ⁵ catutthaṃ uppannaṃ ti pi catutthaṃ.

[40.] *Paññavā* hotī ti paññā assa atthī ti paññavā. *Udayagāminiyā* ti udayagāminiyā c' eva atthagāminiyā ca. *Samannāgato* ti paripuṇṇo. *Ariyāyā* ti niddosāya. *Nibbedhikāyā* ti nibbedhapakkhikāya.⁶ *Dukkha-kkaya-gāminiyā* ti nibbāga-gāminiyā.

So idaṃ dukkhaṃ ti evam ādisu “ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhīyo dukkhaṃ” ti sabbam pi dukkhasaccaṃ sarasalakkhana-paṭivedhena yathābhūtaṃ pajānāti, paṭivijjhati; tassa ca dukkhasa nibbatta-kaṇṇa⁷ taṇhaṃ ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ ti; tadubhayam pi yaṃ ṭhānaṃ patvā nirujjhati, taṃ tesāṃ ap-

¹ H, B, D *omit*.

² H, S, D, B *omit* dhamma.

³ H, D, B *omit*.

⁷ B nipphāda-kaṇṇa.

² Vism. ca.

⁴ B, D °tā.

⁶ H, D, C nibbedhika°.

pavatti nibbāṇaṃ, 'ayaṃ dukkhanirodho' ti; tassa ca sampāpakaṃ ariyamaggaṃ 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā' ti sarasalakkaṇapaṭivedhena yathābhūtaṃ pajānāti paṭivijjhatī ti evaṃ attho¹ veditabbo.

Evaṃ sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyāyato dassento ime āsavā ti ādim āha. Te vuttanayen' eva veditabbā.

Evaṃ tisso sikkhāyo dassetvā idāni tāsaṃ pāripūrikkamaṇ² dassetuṃ: imā tisso sikkhāyo āvajjanto sikkheyyā ti ādim āha. Tass' attho: paccekaṃ paripūretuṃ āvajjanto pi sikkheyya; āvajjitvā pi ayaṃ nāma sikkhā ti jānanto pi sikkheyya; jānitvā punappunaṃ passantō pi sikkheyya; passitvā yathādiṭṭhaṃ paccavekkhanto pi sikkheyya; paccavekkhitvā tatth' eva cittaṃ acalaṃ katvā patitṭhapento³ pi sikkheyya; taṅ-taṅ-sikkhāsampayuttaṃ saddhā-viriya-sati-samādhi-paññāhi saka-saka-kiccaṃ karonto pi sikkheyya. Abhiññeyyābhijānanakāle pi taṅ taṅ kiccaṃ karonto tisso sikkhāyo sikkheyyā ti adhisilaṃ ācareyya; adhiccittaṃ samācareyya; adhipaññaṃ sammā⁴ ādāya⁵ vatteyya.

Idhā ti mūlapadaṃ. Imissā diṭṭhiyā ti ādihi dasahi padehi sikkhāttayasāṅkhātā-sabbaññubuddhasāsanam eva kathitaṃ; tañ hi Buddhena Bhagavatā diṭṭhattā diṭṭhī ti vuccati. Taṃ yeva khamanavasena khanti; ruccanavasena ruci; gahaṇavasena ādāyo; sabhāvatthena dhammo; sikkhitabbatthena vinayo; tadubhayena pi dhammavinayo; pavuttavasena pāvacaṇaṃ; seṭṭhacariyatthena brahmacariyaṃ; anusitṭhidānavasena satthusāsanam ti vuccati.

Tasmā⁶ imissā diṭṭhiyā ti ādisu imissā Buddhadiṭṭhiyā, imissā Buddhakhantiyā, imissā Buddharuciyā, imasmiṃ Buddha-ādāye, imasmiṃ Buddhadhamme, imasmiṃ Buddhavinaye. Ye kho tvaṃ Gotamī, dhamme jāneyyāsi: ime dhammā sarāgāya saṅvattanti, no virāgāya; saṅgyogāya saṅvattanti, no visaṅgyogāya; ācayāya saṅvattanti, no apacayāya; upādūnāya saṅvattanti, no paṭinissaggāya; mahicchatāya saṅvattanti, no appicchatāya; asantutṭhiyā saṅvattanti, no santutṭhiyā; saṅgaṇikāya saṅvat-

¹ H omits.

² S, T adhiṭṭha°; C adhiṭṭhahanto.

³ S, C, T samādāya.

⁴ H, D, S pari°.

⁵ S, C omitt.

⁶ H, D yasmā.

tantī, no pavivekāya ; kosajjāya saṇvattanti, no viriyārambhāya ; dubbharatāya saṇvattanti, no subhuratāyāti ; ekaṇṣena, Gotamī, dhāreyyāsi : n' eso dhammo, n' eso vinayo, n' etaṇ Satthusāsanan ti. Ye ca kho tvaṇ, Gotamī, dhamme jāneyyāsi : ime dhammā virāgāya saṇvattanti, no sarāgāya . . . pe . . . subharatāya saṇvattanti, no dubbharatāyū ti, ekaṇṣena, Gotamī, dhāreyyāsi : eso dhammo, eso vinayo, etaṇ Satthusāsanan ti evaṇ vutte imasmiṇ Buddhadhammavinaye, imasmiṇ Buddhapāvacane, imasmiṇ Buddhabrahmacariye, imasmiṇ Buddhasatthusāsane ti evam attho veditabbo.*

Api c' etaṇ sikkhāttayasāṅkhātāṇ sakalaṇ sāsanaṇ Bhagavatā dīṭṭhattā, sammādiṭṭhipaccayattā, sammādiṭṭhipubbaṅgamattā ca *dīṭṭhi*; Bhagavato khamanavasena *khanti*; ruccanavasena *ruci*; gahaṇavasena *ādāyo*; attano kārakaṇ apāyesu¹ apatamānaṇ dhāreti ti *dhammo*; tass' eva saṅki-lespakkhaṇ vineti ti *vinayo*.

Dhammo ca so vinayo cā ti *dhammavinayo*; kusaladhammehi vā² akusaladhammānaṇ esa vinayo ti³ *dhammavinayo*. Ten' eva⁴ vuttaṇ: *Ye ca kho tvaṇ Gotamī, jāneyyāsi ime dhammā virāgāya . . . pe . . . ekaṇṣena Gotamī, dhāreyyāsi eso dhammo, eso vinayo, etaṇ Satthusāsanan* ti.*

Dhammena vā vinayo, na daṇḍādīhī ti *dhammavinayo*. Vuttam pi c' etaṇ:

*Daṇḍen' eke damayanti, añkusāhi kasāhi ca ;
Adaṇḍena asatthena nāgo danto Mahesinā† ti.*

Tathā:

Dhammena nayaṇānānaṇ⁵ kā usūyā vijānatan† ti.

Dhammāya⁶ vā vinayo *dahmmavinayo*. Anavajjadhammatthaṇ h' esa vinayo na⁷ bhavabhogāmisatthaṇ;⁸ ten' āha Bhagavā: *Na idaṇ bhikkhave brahmacariyaṇ vussati janaku-*

* Vin. ii, 258.

† Vin. ii, 196.

¹ H, B apāye.

² B, C ca.

³ H adds dhammānaṇ vinayo ti.

⁴ H, D omī eva.

⁵ S, C damayantānaṇ.

⁶ S, C dhammo.

⁷ H, S add hi.

⁸ H vañcanatthaṇ; S °bhogādiatthaṇ.

hanatthan* ti; vitthāro. Puṇṇatthero pi āha: *Anupādā parinibbāṇatthaṃ kho āvuso, Bhagavati brahmacariyaṃ vussatī*† ti.

Visiṭṭhaṃ vā nayatī ti vinayo; dhammato vinayo *dhammavinayo*; saṅsāradhammato hi sokādidhammato vā esa visiṭṭhaṃ nibbāṇaṃ nayati.

Dhammassa vā vinayo, na titthakarāṇaṃ ti *dhammavinayo*. Dhammabhūto hi Bhagavā; tass' eva¹ vinayo.

Yasmā vā dhammā eva abhiññeyyā pariññeyyā pahātābbā bhāvetābbā sacchikātabbā ca, tasmā esa² dhammesu vinayo, na sattesu na jīvesu cā ti *dhammavinayo*.

Sāttha-savyañjanatādihi aññesaṃ vacanato padhāṇaṃ vacanaṃ ti pavacanaṃ; pavacanam eva *pāvacanaṃ*.

Sabbacariyāhi visiṭṭhacariyabhāvena *brahmacariyaṃ*.

Devamanussāṇaṃ satthubhūtaṃ Bhagavato sāsanaṃ ti *Satthusāsanaṃ*. Satthubhūtaṃ vā sāsanaṃ ti pi *Satthusāsanaṃ*. *So vo mamaccayena Satthā*‡ ti³ hi⁴ *dhammavinayo* va⁵ *satthā* ti vutto ti. Evam etesaṃ padāṇaṃ attho veditabbo ti.

Yasmā pana imasmiṃ yeva sāsane sabbappakāra-sikkhātaya-paripūrako bhikkhu dissati, na aññatra, tasmā tattha tattha 'imissā' ti ca 'imasmin' ti ca ayaṃ niyamo kato ti veditabbo.

Jivanti tena taṇsampayuttadhammā ti jīvitaṃ; anupālanalakkhaṇe indatṭhaṃ kāreti⁶ ti indriyaṃ; jīvitam eva indriyaṃ [42] *jīvitindriyaṃ*. Taṃ pavatte santatādhipeyyaṃ hoti; lakkhaṇādihi pana: attanā avinibhuttāṇaṃ dhammāṇaṃ anupālanalakkhaṇaṃ jīvitindriyaṃ; tesāṃ pavattanarasaṃ, tesāṃ yeva⁷ ṭhapanapaccupaṭṭhāṇaṃ;⁸ yāpayitabba-dhammapadatṭhāṇaṃ. Sante pi ca anupālanalakkhaṇādimhi vidhāne atthikkhaṇe yev' etaṃ te dhamme anupāleti, udakaṃ viya uppalādini. Yathāsakaṃ⁹ paccayehi uppanne pi ca dhamme pāleti, dhāti viya kumāraṃ. Sayāṃ pavattitadhammasam-

* M. i, 148.

† A. ii, 26.

‡ D. ii, 154.

¹ H, D visesa.

² H hotitti.

³ H ca.

⁴ H, D add ca.

⁵ H, D add nirayapālaṃ bālapatha.

⁶ H, B, S eva.

⁷ H omits.

⁸ H, D karoti.

⁹ H, D paṭṭha°.

bandhen' eva ca pavattati, niyāmako viya nāvaṇ. Na bhaṅgato uddhaṇ pavattayati, attano pavattayitabbānaṁ ca abhāvā. Na bhaṅgakkhaṇe ṭhapeti, sayāṇ bhijjamānattā; khiyamāno viya vaṭṭisineho dīpasikhaṇ. Na ca pavattanaṭṭhapanānubhāvavirahitaṇ, yathāvuttakkhaṇe tassa tassa sādhanato¹ ti daṭṭhabbaṇ.

Thitiparittatāya vā ti thitikkhaṇassa mandatāya thokatāya. *Appakan* ti mandaṇ lāmakaṇ.

Sarasaparittatāya vā ti attano paccayabhūtānaṇ kiccānaṇ sampattīnaṇ vā appatāya dubbalatāya.

Tesaṇ dvinnaṇ kāraṇaṇ vibhāgato dassetuṇ *Kathaṇ thitiparittatāyā* ti ādim āha. Tattha *atīte cittakkhaṇe jīvitthā* ti evam ādi pañcavokārabhave pavattiyaṇ cittaassa nirujjhana-kāle sabbasmiṇ rūpārūpadhamme anirujjhante pi rūpato arūpassa padhānabhāvena arūpajīvitaṇ sandhāya, cuticittena vā saddhiṇ sabbesaṇ rūpārūpānaṇ nirujjhanabhāvena pañcavokārabhave cuticittaṇ sandhāya vā,² catuvokārabhave vā rūpassa abhāvena³ catuvokārabhavaṇ vā² sandhāya kathitaṇ ti veditabbaṇ.

Attīte cittakkhaṇe ti atītacittassa bhaṅgakkhaṇasamaṅgikāle taṇsamaṅgī puggalo *jīvittha* iti vattuṇ labbhati. *Na jīvati* ti vattamāne⁵ jīvati ti vattuṇ na labbhati. *Na jīvissatī* ti anāgate⁶ jīvissatī ti pi vattuṇ na labbhati.

Anāgate cittakkhaṇe jīvissatī ti anāgatacittassa uppajjanakkhaṇa⁶-samaṅgikāle jīvissatī ti vattuṇ labbhati. *Na jīvati* ti jīvati ti vattuṇ na labbhati. *Na jīvitthā* ti atīte⁵ jīvittha iti pi vattuṇ na labbhati.

Paccuppanne cittakkhaṇe jīvati ti paccuppannacittakkhaṇasamaṅgikāle⁷ jīvati ti vattuṇ labbhati. *Na jīvitthā* ti atīte⁵ jīvittha iti vattuṇ na labbhati. *Na jīvissatī* ti anāgate⁶ jīvissatī ti vattum pi na labbhati.

Jīvitaṇ attabhāvo ca sukhadukkhā cā ti ayaṇ gāthā pañcavokārabhavaṇ amuñcitvā labbhamānāya dukkhāya⁸ vedanāya

¹ H appasavanato; D pasāvanato.

² H, S, B, D omit.

⁴ H adds idāni.

⁶ All MSS. anup°; H, D °janalakkhaṇa.

⁷ H, D, B add jīvati ti idāni.

³ H, D abhāve.

⁵ H, D, B omit.

⁸ S, C dukkha.

gahitattā pañcavokārabhavam eva sandhāya vuttā. Kathaṇ ? *Jīvitā* ti jīvitasīsena saṅkhārakkhandho; *attabhāvo* ti rūpak-khandho; *Upekkhā pana santattā sukhā icc' eva bhāsītā** ti vuttattā¹ upekkhāvedanaṇ² antokarivā *sukhadukkhā* cā ti vedanākkhandho; *cittaṇ* iti viññāṇakkhandho vutto. Imesaṇ catunnaṇ khandhānaṇ kathitattā yeva khandhalakkhaṇena ekalakkhānabhāvena lakkhaṇahāravasena³ saññākkhandho pi kathito ti veditabbo.

Evaṇ vuttesu pañcasu khandhesu arūpadhammaṇ muñcitvā kammaśamutthānādirūpassa appavattanabhāvena *ekacittasamāyuttā* ti arūpappadhānabhāvo kathito hoti. Kathaṇ ? Asaññasatte rūpaṃ pi idhūpacitakammabalaṇ⁴ amuñcitvā va pavattati; nirodhasamāpannānaṇ rūpaṃ pi paṭhamasamāpattibalaṇ⁵ amuñcitvā va pavattati; evaṇ attano appavattiṭṭhāne pi rūpappavattiṇ⁶ ca⁷ attano santakam eva katvā pavattanasabhāvassa arūpadhammassa attano pavattiṭṭhāne rūpappavattiyā padhānakāraṇabhāvena *ekacittasamāyuttā* ti cittappadhānabhāvo⁸ kathito ti veditabbo.

Evaṇ pañcavokārabhave pavattiyaṇ rūpappavattiyā⁹ padhānabhūta-cittanīrodhena rūpe dharmāne yeva sattānaṇ¹⁰ nirodho nāma hoti ti arūpadhammavasena¹¹ eva *lahuso vattate*¹¹ *khaṇo* ti vuttaṇ.

Atha vā pañcavokārabhave cuticittaṇ sandhāya kathitā ti veditabbā. Evaṇ kathyamāne *sukhadukkhā* cā ti kāyika-cetasikasukhavedanā¹² ca kāyika-cetasikadukkhavedanā¹² ca cuticittakkhaṇe ahontī¹³ pi ekasantativasena cuticittena sad-dhiṇ nirujjhatī ti kathitā.¹⁴

Catuvokārabhavaṇ vā sandhāya kathitā¹⁴ ti pi veditabbā:¹⁵

* Vism. 568. Cf. S. iv, 224.

¹ H, D, B vuttā.

² H, D, B °danā.

³ H lakkhaṇākāra°.

⁴ B °phalaṇ; H, D idha sacittakaṇ kam°.

⁵ H, B °samāpannasamāpatti°.

⁶ H, D, B °patti.

⁷ H, D, B omit.

⁸ B °samādhāna°.

⁹ S, C °vatti.

¹⁰ B pavattānaṇ.

¹¹ H cittaṇ.

¹² B, C, D °naṇ.

¹³ B, C, D ahontaṇ.

¹⁴ B, C, D °taṇ.

¹⁵ B °baṇ.

Kathaṇ ? Aññasmiṇ¹ thāne ²[*attabhāvo* ti saññākkhandhassa vuttabhāvena]² attabhāvo ti iminā³ saññākkhandho gahito. Brahmaloke kāyikasukha-dukkha-domanassaṇ⁴ ahontam⁵ pi *sukhadukkhā cā* ti vedanāsāmaññato labbhamāno vedanākkhandho gahito ti veditabbo.⁶ Sesaṇ vuttasadisam eva.

Imesu ca⁷ tīsu vikappesu *kevalā* ti dhuva-sukha-subhattatā⁸ natthi; kevalaṇ tehi avomissā.⁹ *Lahuso vattate khaṇo* ti vuttanayena ekacittakkhaṇikatāya lahuko¹⁰ atiparitto jīvitādīnaṇ khaṇo vattati.

Ekato dvinnāṇ cittānaṇ appavattiṇ dassento *Cūlāsūtisa-hassānī* ti gātham āha. *Cūlāsūtisa-hassānī kappāṇ tiṭṭhanti ye marū* ti: ye devagaṇā¹¹ caturāsītikappasahassānī āyuṇ gahetvā nevasaññānāsaññāyatane tiṭṭhanti. *Ye narū* ti pi pāḷi. *Na tv' eva te pi jīvanti dvicittehi*¹² *samāhitā*¹³ ti te pi devā dvīhi cittehi samāhitā¹³ ekato hutvā yuganandhena cittena na tu eva jīvanti; eken' eva¹⁴ cittena jīvanti ti attho.

Idāni maraṇakālaṇ dassento *Ye niruddhā* ti gātham āha. *Tattha ye niruddhā* ti ye khandhā niruddhā atthaṅgatā. *Marantassā* ti matassa. *Tiṭṭhamānassa vā*¹⁵ ti dharamānassa vā.

Sabbe pi sadisā khandhā ti cutito uddhaṇ niruddhakkhandhā vā pavatte niruddhakkhandhā vā puna¹⁶ ghaṭetum asakkuneyyatthena sabbe pi khandhā sadisā.

Gatā appaṭisandhikā ti niruddhakkhandhānaṇ puna āgantvā paṭisandhānābhāvena gatā appaṭisandhikā ti vuccanti.

Idāni tīsu kālesu niruddhakkhandhānaṇ nānattaṇ natthi ti dassetuṇ: *Anantarā* ti gātham āha. *Tattha Anantarā ca ye bhaggā*,¹⁷ *ye ca bhaggā*¹⁷ *anāgatā* ti ye khandhā anantarātītā

¹ H imasmiṇ.

²⁻² H omits.

³ C, B, D, S omit.

⁴ H adds somanassa after dukkha.

⁵ H ahotāṇ.

⁶ H °baṇ.

⁷ H pana.

⁸ B, C °subha-attā.

⁹ H °misso.

¹⁰ H lahuto.

¹¹ H, D add ca.

¹² H, D, B dvīhi citta; T dvīhi cittehi.

¹³ H samohitā.

¹⁴ H, S, C eken' ekena.

¹⁵ H, D, B omit.

¹⁶ H, D pana.

¹⁷ H, S, D, C, T baṅgā.

hutvā bhinnā niruddhā, ye ca bhañjitabbā¹ nirujjhitaabbā¹ anāgatā khandhā bhijjissanti. *Tadantare niruddhāna*² ti tesañ antare niruddhānaṃ paccuppannakhandhānaṃ. *Vesamman natthi lakkhaṇe* ti: visamabhāvo vesamman; taṃ *vesamman natthi*; tehi nānattaṃ natthī ti attho. Lakkhiyati ti lakkhaṇaṃ; tasmīṃ *lakkhaṇe*.³

Idāni anāgatakkhandhānaṃ vattamānakkhandhehi asammissabhāvaṃ kathento *Anibbattena na jāto* ti gātham āha:

Anibbattena na jāto ti ajātena apātubhūtena anāgatakkhandhena na jāto, na nibbatto; etena anāgatakkhandhassa vattamānakkhandhena asammissabhāvaṃ kathesi.

Paccuppannena jīvati ti khaṇapaccuppannena vattamānakkhandhena jīvati; etena ekakkhaṇe dvīhi cittehi na jīvati ti kathitaṃ.

Cittabhaṅgā mato ti dvīhi cittehi ekakkhaṇe ajīvanabhāvena cittabhaṅgena mato. *Uparato*⁴ *cuto*⁵ *bhaṅgo*⁶ ti pi pāli; taṃ ujukam eva.

*Paññattiparamatṭhiyā*⁷ ti *Rūpaṃ jīrati maccānaṃ*; *nāmagottaṃ na jīrati** ti vacanakkamena paññattimattaṃ⁸ na-jīraṇasabhāvena⁹ paramā ṭhiti etissā ti paramatṭhiyā;¹⁰ sabhāvaṭṭhitikā ti attho. Datto mato, Phusso¹¹ mato ti paññattimattam eva hi tiṭṭhati. Atha vā *paramatṭhiyā* ti paramatṭhikā; paramo attho etissā ti paramatṭhikā.¹² *Ajātakāso*¹³ ti paññattiyā natthidhammaṃ paṭicca kathaṇaṃ viya mato ti paññatti jīvitindriyasaṅkhātāṃ¹⁴ natthidhammaṃ paṭicca kathīyati.¹⁵

* S. i, 43.

¹ H, S, D, B *omit*.

² H khaṇe.

³ H citta.

⁷ H °ṭhiti.

⁹ H, D *omit* sa.

¹¹ H, S, C Citto; D Mitto.

¹³ H, D °kāse ākāso.

¹⁵ H, S, B, C *add* jīvitindriyasaṅkhātāṃ dhammaṃ paṭicca na kathīyati.

² H, S, D, C *omit*.

⁴ H uparito.

⁶ H bhaṅgā.

⁸ H °mattassa.

¹⁰ H, D °ṭhiti.

¹² H °ṭhiyā.

¹⁴ H, S, B, C *omit*.

[43.] *Anidhānagatā bhaggā*¹ ti ye khandhā bhinnā, te nidhānaṃ nihitaṃ nicayaṃ na gacchantī ti *anidhānagatā*.

Puñño natthi anāgate ti anāgate pi nesaṃ puñjabhāvo rāsi-bhāvo natthi.

*Nibbattā yeva*² *tiṭṭhanti* ti paccuppannavasena uppannā, ṭhitikkhane ca³ pavattamānā⁴ hutvā tiṭṭhanti. Kim iva? *Āragge sāsapūpamā* ti sūcimukhe sāsapo viya.

Idāni khandhānaṃ nassanabhāvaṃ dassento *Nibbattānaṃ* ti gātham āha; tattha *nibbattānaṃ dhammānaṃ* ti paccuppannānaṃ khandhānaṃ. *Bhaṅgo nesaṃ purakkhato* ti etesaṃ bhedo purato katvā ṭhapito. *Palokadhammā* ti nassanasabhāvā. *Purāṇehi amissitā* ti pure uppannehi khandhehi na missitā, na saṃsaggā.

Idāni khandhānaṃ adassanabhāvaṃ dassento *adassanāto*⁵ *āyanti* ti gātham āha. Tattha *adassanāto*⁵ *āyanti* ti adissamānā yeva āgacchanti, uppajjanti. *Bhaṅgā gacchanti* *adassanaṃ* ti bhedaṃ bhaṅgato uddhaṃ adassanabhāvaṃ gacchanti. *Vijjuppādo va ākāse* ti vivaṭākāse vijjullatāniccharaṇaṃ viya. *Uppajjanti*⁶ *vayanti cā* ti pubbantato uddhaṃ⁷ uppajjanti,⁶ pabhijjanti nassanti⁸ ti attho: *Udeti āpūratī veti*⁹ *cando** ti evam ādisu viya.

Evaṃ ṭhitiparittataṃ dassetvā idāni sarasaparittataṃ dassento *Kathaṃ sarasaparittatāyā* ti ādim āha. Tattha *assāsūpanibaddhaṃ jīvitānaṃ* ti abbhantarapavisananāsikāvātapati-baddhaṃ jīvitindriyaṃ. *Passāso* ti bahinikkhamananāsikāvāto. *Assāsapassāso* ti tadubhayaṃ.

Mahābhūtūpanibaddhaṃ ti catusamuṭṭhānikānaṃ¹⁰ paṭhavī-āpa-teja-vāyānaṃ¹⁰ mahābhūtānaṃ¹⁰ paṭibaddhaṃ jīvitāṃ.

Kabalīkārāhārūpanibaddhaṃ ti asita-pītādi-kabalīkārāhārena¹¹ upanibaddhaṃ.

* Jat. iii, 153.

¹ H, S, D, C baṅgā.

² H, S, B c' assa.

³ All MSS. °nato.

⁴ H, S, D omī.

⁵ H ceti.

⁶ H, D °hāraṇ.

⁷ H ye ca.

⁸ H, S, D, B vayadhammā va.

⁹ H ucchijjanti.

¹⁰ H, D panas°.

¹¹ H, D °āni.

Usmūpanibaddhan ti kammajatejodhātūpanibaddhaṇ.

Viññānūpanibaddhan ti bhavaṅgaviññānūpanibaddhaṇ. Yaṇ sandhāya vuttaṇ *Āyu usmā ca viññāṇaṇ yadā kāyaṇ jahant' iman** ti.

Idāni nesaṇ dubbalakāraṇaṇ dassento *Mūlam pi imesaṇ dubbalan* ti ādim āha. Tattha *mūlam pi* ti patiṭṭhatthena mūlabhūtam pi: assāsa-passāsānaṇ hi karajakāyo mūlaṇ; mahābhūtānaṇ avijjā-kamma-taṇhāhārā. *Imesan* ti vuttapakārānaṇ assāsādīnaṇ jīvitindriyappavattikāraṇavasena¹ vuttānaṇ; etesu ekekasmiṇ asati jīvitindriyaṇ na tiṭṭhati. *Dubbalan* ti appathāmaṇ.

Pubbahetu pi ti atītajātiyaṇ imassa vipākavaṭṭassa hetubhūtā kāraṇasaṅkhātā avijjā-saṅkhāra-taṇhūpādāna-bhavā pi imesaṇ dubbalā.²

Ye pi paccayā te pi dubbalā ti ye ārammaṇādi-sādhāraṇa-paccayā.

Pabbhāvikā ti padhānaṇ hutvā uppādikā taṇhā.

*Sahabhū pi*³ ti sahabbhavikā pi rūpārūpadhammā.

Sampayogā pi ti ekato yuttā pi arūpadhammā.

Sahajā pi ti saddhiṇ ekacitte uppannā pi.

Yā pi payojikā ti cutipaṭisandhivasena yojetuṇ niyuttā ti payojikā; vaṭṭamūlakā taṇhā.⁴ Vuttaṇ h' etaṇ: *Taṇhādutiyo puriso*† ti.

Niccadubbalā ti nirantarena dubbalā.

Anavaṭṭhitā ti na avatṭhitā, otaritvā⁵ na ṭhitā.

Paripātayant' ime ti ime aññamaññaṇ pātayanti, khipanti.⁶

Aññamaññassā ti añño aññassa, eko ekassā ti attho. *Hi* iti kāraṇatthe nipāto. *Natthi tāyitā*⁷ ti tāyako⁸ rakkhāṇako natthi.

*Na cā pi*⁹ *ṭhapenti aññamaññaṇ* ti aññe aññaṇ ṭhapetuṇ na sakkonti.

* S. iii, 143.

† A. ii, 10; Itv., 5th and 105th suttas; Sn. 740.

¹ H °yapatikāraṇa°; S, C paṭibaddhakāraṇa°.

² H °lānaṇ.

³ H °bhūmi; B sahabbhuvī; D °bhūmikā.

⁴ H, B, S omī.

⁵ C onamitvā.

⁶ H khepayanti.

⁷ H tāyiko.

⁸ H tāyano.

⁹ H omī.

Yo pi nibbattako so na vijjatī ti yo pi imesaṇ uppādako dhammo so idāni natthi.

Na ca kenaci koci hāyatī ti koci eko pi kassaci vasena na parihāyati.

Bhaṅgabyā¹ ca ime hi sabbaso ti sabbe pi hi ime khandhā sabbākārena bhaṅgaṇ pāpupituṇ yuttā.

Purimehi pabhāvitā² ti imehi pubbaheṭupaccayehi ime vattamānakā uppādītā.

Ye pi pabhavakā³ ti ye pi ime vattamānake³ uppādakā pubbaheṭupaccayā.⁴ Te pure matā ti te vuttappakārapaccayā vattamānaṇ apāpupitvā paṭhamam eva maraṇaṇ pattā.

Purimā pi ca pacchimā pi cā ti purimā pubbaheṭupaccayā pi ca, pacchimā vattamāne paccayasamuppannā pi ca. [44.] Aññaṃaññaṇ na kadācimaddasaṇsū⁵ ti aññaṃaññaṇ kismiñci kāle na diṭṭhapubbā. Makāro pana sandhivasena vutto.

Cātummahārājikānaṇ devānaṇ ti Dhataratṭha-Virūlhaka-Virūpakka-Kuverasaṅkhātā cātummahārājā issarā etesaṇ ti Cātummahārājikā. Rūpādīhi dibbantī⁶ ti devā; te Sinerupabattassa vemaṃjhe hontī. Tesu atthi pabbataṭṭhakā pi, atthi ākāsaṭṭhakā pi; tesāṇ paramparā cakkavālapabbataṇ pattā. Khiddāpadosikā, Manopadosikā, Sītavalāhakā, Uṇhavalāhakā, Candimā devaputto, Suriyo devaputto ti ete sabbe pi Cātummahārājikadevalokaṭṭhā eva; tesāṇ Cātummahārājikānaṇ jīvitaṇ.

Upādāyā ti paticca. Parittakaṇ ti vuddhipaṭisedho; ⁷[Paripakko vayo mayhaṇ; parittaṇ mama jīvitaṇ ti ādisu viya.]⁷ Thokaṇ ti mandakaṇ;⁸ dīghapaṭisedho.⁹ Khaṇikaṇ ti mandakālaṇ; kālantarapaṭisedho.¹⁰ ['khaṇikamarāṇaṇ, khaṇikajjhānaṇ' ti ādisu viya.]¹¹ Lahukaṇ ti sallahukaṇ; alahupaṭisedho.¹² [evaṇ lahuparivattaṇ† ti ādisu viya.]¹¹ Ittaraṇ ti sīgha-*

* D. Mahāparinibbāna.

† A. i, 10.

¹ H, B, D gandhabbā.

³ H, S, B °nakā.

⁵ H addasun.

⁷⁻⁷ H, D, B omī.

⁹ B dīghadivasa°.

¹¹ H, D, B omī.

² T pabhāvitā.

⁴ H, D pubbe°.

⁶ B adda kīlanti.

⁸ B mandakālaṇ.

¹⁰ D °taradīgha°.

¹² H alasa°.

balavapaṭisedho; [ittarabhatti ittarasaddhā ti ādisu viya.]¹ *Anaddhanikan* ti kālavasena anaddhānakkhamāṇ; [ciraṇ digham addhānan ti ādisu viya.]¹ *Na ciratthitikan* ti divase divase na ciraṇ tiṭṭhatī ti na ciratthitikaṇ; divasapaṭisedho: [saddhammo na ciratthitikan ti ādisu viya.]¹

Tāvatiṇsānan ti tettiṇsajanā tattha uppannā ti Tāvatiṇsā; api ca Tāvatiṇsā ti tesāṇ devānaṇ nāmam evā ti pi vuttaṇ. Te pi atthi pabbatattṭhakā, atthi ākāsatṭhakā; tesāṇ paramparā cakkavālapabbataṇ pattā. Tathā Yāmādīnaṇ; ekadevaloke pi hi devānaṇ paramparā cakkavālapabbataṇ appattā nāma natthi.

Dibbasukhaṇ yātā payātā sampattā ti Yāmā. Tutṭhā pahatṭhā ti *Tusitā*. Pakatipatiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathārucite bhoge nimminivā ramantī ti *Nimmānaratī*. Cittācāraṇ ñatvā parehi nimmitesu bhogesu vasaṇ vattentī ti *Paranimmitavasavattī*. Brahmakāye brahmaghaṭāya niyuttā ti *Brahmakāyikā*; sabbe pi pañcavokāra-brahmāno² gahitā.

Gamanīyo ti gantabbo. *Samparāyo* ti paraloko.

Yo hi³ bhikkhave ciraṇ jīvati so vassasatan ti yo ciraṇ tiṭṭhamāno so vassasatamattaṇ tiṭṭhati. *Appaṇ vā bhīyo* ti vassasatato uttariṇ tiṭṭhamāno dve vassasatāni tiṭṭhamāno nāma natthi.

Hileyya nan ti naṇ ciraṇjivitaṇ⁴ avaññātaṇ kareyya, lāmakato cinteyya. *Hileyyānan* ti vā paṭhanti.

Accayanṭī ti atikkamanti. *Ahorattā* ti rattidivasaparichedā. *Uparujjhatī* ti jīvitindriyaṇ nirujjhati, abhāvaṇ upagacchati. *Āyu khīyati maccānan* ti sattānaṇ āyusañkhāro khayaṇ yāti. *Kunnadīnaṇ va odakan* ti yathā udakacchinnāya kunnadiyā udakaṇ, evaṇ maccānaṇ āyu khīyati.

Paramatthato hi atiparitto sattānaṇ jīvitakkhaṇo, ekacittakkhaṇikamatto yeva. Yathā nāma rathacakkaṇ pavaṭṭamānam pi eken' eva nemippadesena pavaṭṭati, tiṭṭhamānam pi eken' eva tiṭṭhati, evam etaṇ ekacittakkhaṇikaṇ sattānaṇ

¹ H, D, B omitt.

³ H omits.

² H, D °vokārā.

⁴ H, S, C omitt cira.

jīvitāṇ; tasmiṇ citte niruddhamatte satto niruddho ti vuccati.

Dhīrā ti dhīrā iti. Puna *dhīrā* ti paṇḍitā. *Dhītimā* ti dhīti assa atthī ti dhītimā. *Dhītisampannā* ti paṇḍiccena samannāgatā. *Dhikkatapāpā*¹ ti garahitapāpā.

Tass' eva² pariyāyaṇ dassetuṇ *dhī vuccati paññā* ti ādim āha. Tattha pajānāti ti *paññā*. Kiṇ pajānāti? Idan dukkhaṇ ti ādinā nayena ariyasaccāni. Atthakathāyaṃ pana paññāpanavasena paññā ti vuttā. Kin ti paññāpeti? Aniccaṇ dukkhaṇ anattā ti paññāpeti. Sā avijjāya abhibhavanato adhipatīyatthena indriyaṇ; dassanalakkhaṇe vā³ indattaṇ⁴ kāreti ti pi indriyaṇ; paññā eva indriyaṇ [45] *paññāindriyaṇ*.

Sā pan' esā obhāsanalakkhaṇā ca pajānanalakkhaṇā ca: yathā hi catubhittike gehe rattibhāge dīpe jālite andhakāraṇ nirujjhati, āloko pātubhavati, evam eva obhāsanalakkhaṇā paññā. Paññobhāsasamo obhāso nāma natthi: paññāvato hi ekapallaṅkena nisinnassa dasasahassī lokadhātu ekāloka hoti; ten' āha Thero: *Yathā, Mahārāja, puriso andhakāre gehe telappadīpaṇ paveseyya, pavittḥo padīpo andhakāraṇ vidhameti, obhāsaṇ janeti, ālokaṇ vidaṇseti*,⁵ *pākatāni rūpāni karoti, evam eva kho, Mahārāja, paññā uppajjamānā avijjandhakāraṇ vidhameti, vijjjobhāsaṇ janeti, nāṇālokaṇ vidaṇseti*,⁵ *pākatāni ariyasaccāni karoti. Evaṇ hi*⁶ *kho Mahārāja, obhāsanalakkhaṇā paññā** ti.

Yathā vā pana cheko bhisakko āturānaṇ sappāyāsappāyāni⁷ bhojanādini jānāti, evaṇ paññā uppajjamānā kusalākusale⁸ sevitaḥṭṭāsevitaḥṭṭā-hīnapaṇīta-kaṇhasukka-sappaṭibhāgāsappaṭibhāge⁹ dhamme pajānāti. Vuttam pi c' etaṇ Dhammasenāpatinā: *Pajānāti ti kho āvuso, tasmā paññā ti vuccati. Kiṇca pajānāti? Idaṇ dukkhaṇ ti pajānāti*† ti vitthāretabbaṇ. Evam assā pajānanalakkhaṇatā veditabbā.

* Mil. 39. Trenckner's ed. .

† M. i, 292.

¹ H Dhikkita°.

² H, D omī.

³ S, C viddaseti.

⁷ H, D, B sappāyāni.

⁹ H, S, B, D omī asappaṭibhāga.

² H Taṇ yeva.

⁴ S, B, C, D indatthāṇ.

⁵ S, B, C, D eva.

⁶ S, B, C °laṇ.

Aparo nayo: Yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā paññā, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā kusaliśāsakkhitta-usupaṭivedho viya; viśayobhāsanarāsā,¹ paḍipo viya;² aśammohapaṇṇapaṭṭhānā, araññagatasudeśako viya.

Khandhadhīrā ti pañcasu khandhesu ñāṇaṇ pavattenti ti khandhadhīrā. Atṭhārasasu dhātūsu ñāṇaṇ pavattenti ti *dhātudhīrā*. Sesaśu pi iminā nayeṇa attho veditabbo.

Te dhīrā evaṃ āhaṇsū ti ete paṇḍitā evaṇ kathayaṇsū.

Kathenti ti appakaṇ parittakaṇ ti kathayaṇti. *Bhaṇanti* ti thoṇaṇ khaṇikaṇ ti bhāśaṇti. *Dīpaṇanti* ti lahuṇaṇ ittaṇ ti paṭṭhapaṇti.³ *Vohaṇanti* ti aṇaddhaṇikaṇ na ciraṭṭhitaṇ ti nāṇavidheṇa byāhaṇti.⁴

Idāṇi ye tathā na kaṇṇenti teśaṇ byasaṇappaṭṭiṇ⁵ daśsaṇto *Paśsaṇmī* ti gāthaṃ āha. Tattha *paśsaṇmī* ti maṇṣaṇcakkhuāḍḍhi pekkaṇmī; *loke* ti apāyāḍimhi; *pariphaṇḍamaṇaṇ* ti ito c' ito ca phaṇḍamaṇaṇ; *paṇaṇ imāṇ*⁶ ti⁶ imāṇ sattaṇkāyaṇ; *taṇhāgaṇtaṇ* ti taṇhāya gaṇtaṇ, abhiḇhūtaṇ nipaṭitaṇ ti adhippāyo; *bhaṇeśu* ti kāmaḇhavaḍḍisa. *Hīṇā naṇā* ti⁷ hīṇakaṇmaṇṇā naṇā. *Maṇṇamukhe laṇanti* ti aṇṇakāle saṇṇatte maṇaṇamukhe paṇidevaṇti. *Avītaṇtaṇhāse* ti aṇigaṇtaṇtaṇhā; *bhaṇā* ti kāmaḇhavaḍḍikā;⁸ *bhaṇeśu* ti kāmaḇhavaḍḍikeśu. Atha vā *bhaṇābhaṇeśu* ti bhaṇā⁹ bhaṇeśu; puṇappaṇaḇhavaṇeśu¹⁰ ti vuttaṇ hoṇi.

Paśsaṇmī ti maṇṣaṇcakkhuṇā pi paśsaṇmī ti¹¹ duṇḍhaṇ maṇṣaṇcakkhu: saśaṇmbhāraṇcakkhu, paśādaṇcakkhu ti. Yo 'yaṇ akkhiṇkūpaṇe paṇiṭṭhito heṭṭhā akkhiṇkūpaṇaṭṭhikaṇa, upaṇi bhaṇaṇkaṇṭhikaṇa, ubhaṇto akkhiṇkūpehi,¹² baḥiddhā akkhiḇhaṇaṇkehi¹³ paṇicchinno, akkhiṇkūpaṇaṇjje¹⁴ nikkhaṇṇena naḇhāṇsuttaṇkena maṭṭhaḷuṇge¹⁵ ābaḍḍho, seṇa-kaṇhaṇaṇḍalaṇvicitto¹⁶ maṇṣaṇpiṇḍo, idaṇ saśaṇmbhāraṇcakkhu nāma. Yo

¹ H, D omiṭ raśā.

² D, C paṇiṭṭhāṇenti.

³ H byasaṇup°.

⁴ C adda te.

⁵ SnA bhava.

⁶ H omiṭ.

⁷ H °kūpehi.

⁸ S °gena.

⁹ H adda ca.

¹⁰ S, C byavaḇa°.

¹¹ H omiṭ.

¹² C kaṇma°.

¹³ S, C °ṇaṇ bha°.

¹⁴ H °kūṇeḇhi; C °kūpaṇaṇṭṭhikaḇhi.

¹⁵ B °maṇjje.

¹⁶ H seṇakaṇhā ti kaṇha°.

pana ettha sito ettha paṭibaddho catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo, idaṃ pasādacakkhu nāma. Idam idha¹ adhippetāṃ. Tad etaṃ tassa sasambhāracakkhuno setamaṇḍalaparikkhittassa kaṇhamaṇḍalassa majjhe abhimukhe tṭhitaṇaṃ sarīrasaṇṭhānupattidese diṭṭhimaṇḍale sattasu picupaṭalesu āsittatelaṃ² picupaṭalāni viya satta-akkipaṭalāni byāpetvā pamānato ūkāsiramattaṃ³ cakkhuviññāpādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhaṃyamaṇaṃ tiṭṭhati. Taṃ cakkhati ti cakkhu; tena maṃsacakkhunā passāmi.

*Dibbacakkhunā*⁴ ti: *Addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave dibbena cakkhunā visuddhenā** ti evaṃvidhena dibbacakkhunā.

Paññācakkhunā ti: *Virajaṃ vītamaṇaṃ dhammacakkhuṃ udapādī*† ti evaṃ āgatenā paññācakkhunā.

Buddhacakkhunā ti: *Addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave Buddha-cakkhunā lokaṃ olokento*‡ ti evaṃ āgatenā Buddhacakkhunā.

Samantacakkhunā ti: *Samantacakkhu vuccati Sabbaññuta-ñānaṃ*§ ti evaṃ āgatenā samantacakkhunā.

Passāmī ti maṃsacakkhunā, hatthatale tṭhapitāmalakaṃ viya rūpagaṭaṃ maṃsacakkhunā. *Dakkhāmī*⁵ ti sañjānāmi, dibbena cakkhunā cutūpapātaṃ. *Oloke*mi ti avalokemi, paññācakkhunā catusaccaṃ. *Nijjhāyāmī* ti cintemi, Buddhacakkhunā saddhāpañcakāni indriyāni. *Upaparikkhāmī* ti samantato ikkhāmi,⁶ pariyesāmi⁷ samantacakkhunā pañcaneyyāpathe.

Taṇhāphandaṇāya phandamānaṃ ti taṇhācalanāya calamānaṃ.

Ito paraṃ diṭṭhiphandaṇādi diṭṭhibyasanena dukkhena phandamāna-pariyosānaṃ vuttanayattā uttānam eva.

[47.] *Samphandamānaṃ* ti punappunaṃ phandamānaṃ. *Vip-phandamānaṃ* ti nānāvidhena calamānaṃ. *Vedhamānaṃ* ti kampamānaṃ. *Pavedhamānaṃ* ti padhānena kampamānaṃ.

* Cf. Nid. 355, 360, 454.

† M. i, 169.

‡ A. iv, 186; S. iv, 46, 107, etc.

§ Nid. 360, 454.

¹ *All MSS. omit.*

² H, D °sisa°.

³ H akkhāmi.

⁴ H omits.

⁵ *All MSS. °tela.*

⁶ H Dibbena°.

⁷ H, D omit.

Sampavedhamānaṇ ti punappunaṇ kampamānaṇ. Upasaggena vā padaṇ vadḍhitaṇ.

Taṇhānugataṇ ti taṇhāya anupaviṭṭhaṇ. *Taṇhānusataṇ* ti taṇhāya anupatthaṇ.¹ *Taṇhādhipannaṇ*² ti taṇhāya nimuggaṇ. *Taṇhāya pātitaṇ* ti taṇhāya khittaṇ. Paripātitaṇ ti vā pāṭho. *Abhibhūtaṇ* ti taṇhāya madditaṇ, ajjhotthaṇ. *Pariyādinnaṇ* ti khepetvā gahitacittaṇ.

Atha vā oghena gataṇ viya *taṇhāgataṇ*. Upādinnaṇkarūpapaccayehi patitvā gataṇ viya *taṇhānugataṇ*. Udaḍḍhiṇ chādetvā patthaṇa-nīlikā³ viya *taṇhānusataṇ*. Vaccakūpe nimuggaṇ viya *taṇhāyāpannaṇ*.⁴ Rukkhaḍḍhato patitvā narake patitaṇ viya *taṇhāya*⁵ *pātitaṇ*. Upādinnaṇkarūpasanyogaṇ⁶ viya taṇhāya *abhibhūtaṇ*. Upādinnaṇkarūpapariggāhakassa uppannavipassanaṇ viya taṇhāya *pariyādinnaṇ*.

Atha vā: kāmaccandena *taṇhāgataṇ*. Kāmapipāsāya *taṇhānugataṇ*. Kāmāsavena *taṇhānusataṇ*. Kāmaparīlāhena *taṇhāyāpannaṇ*.⁴ Kāmajjhosaṇena *taṇhāya pātitaṇ*. Kāmogghena taṇhāya *abhibhūtaṇ*. Kāmupādānena taṇhāya *pariyādinnaṇ* ti evam eke vaṇṇayanti.

[48.] *Kāmabhava* ti kāmāvacare. *Rūpabhava* ti rūpāvacare. *Arūpabhava* ti arūpāvacare. Tesāṇ nānattaṇ heṭṭhā pakāsitaṇ ye va.

Bhavābhavesū ti bhavābhava. Bhavo ti kāmādhātu; abhavo ti rūpārūpadhātu. Atha vā bhavo ti kāmādhātu rūpadhātu; abhavo ti arūpadhātu; tesu bhavābhavesu.

Kammabhava ti kammavaṭṭe.

Punabbhava ti ponobhaviḍe vipākavaṭṭe.

Kāmabhava ti kāmādhātuyā.

Kammabhava ti kammavaṭṭe.

Tattha kammabhavo bhāvayati ti bhavo. *Kāmabhava* *punabbhava* ti kāmādhātuyā upapattibhava vipākavaṭṭe. Vipākabhavo bhavati ti bhavo. *Rūpabhavādīsu* pi es' eva nayo. Ettha ca *kāmabhava rūpabhava arūpabhava* ti okāsa-bhavaṇ sandhāya⁷ vuttaṇ, Tīsu pi *kammabhava* ti kamma-

¹ H, D anusataṇ.

³ H, D, B add udaḍḍhi.

⁵ H, D omit.

⁷ H, D, B omit.

² T Taṇhāya pannaṇ.

⁴ H taṇhādhipannaṇ.

⁶ H, D °rūpapayogaṇ.

bhavaṇ, tathā *punabbhave* ti upapattibhavaṇ sandhāya vuttaṇ. *Punappunaṇ bhava* ti aparāparaṇ upapattiyā.

Gatiyā ti pañcagatiyā aññatarāya.

Attabhāvābhiniḍḍattiyā ti attabhāvānaṇ abhinibbattiyā.

[49.] *Avītataṇhā* ti mūlapadaṇ.

Avigatataṇhā ti khaṇikasamādhī viya khaṇikappahāṇābhāvena na vigatā taṇhā etesaṇ ti *avigatataṇhā*.

*Accattataṇhā*¹ ti tadanigappahāṇābhāvena apariccattataṇhā ti accattataṇhā.

*Avantataṇhā*² ti² vikkhambhanappahāṇābhāvena na va-mitā³ taṇhā ti² avantataṇhā.²

Amuttataṇhā ti accantasamucchedappahāṇābhāvena na muttataṇhā ti² amuttataṇhā.²

Appahīṇataṇhā ti paṭippassaddhipahāṇābhāvena na pahīṇā taṇhā ti² appahīṇataṇhā.²

Appaṭinissaṭṭhataṇhā ti nissaraṇappahāṇābhāvena bhava paṭiṭṭhitaṇ⁴ accantasāṅkilesaṇ⁵ appaṭinissajjitvā ṭhitattā appaṭinissaṭṭhataṇhā ti.

Idāni yasmā avītataṇhā⁶ eva phandanti calanti⁷ ca, tasmā taṇhāvinaye samādapento *Mamāyite* ti gātham āha. Tattha *mamāyite* ti taṇhādiṭṭhimamattehi ‘maman’ ti pariggahite vatthusmiṇ; *passathā* ti sotāre⁸ ālapanto āha. *Etam pī* ti etam pī ādīnavaṇ. Sesāṇ pākaṭam eva.

Dve mamattā ti dve ālayā. *Yāvatā* ti paricchedāniyamanaṭṭhe nipāto. *Taṇhāsāṅkhātenā* ti taṇhākoṭṭhāsena; saṅkhā saṅkhātan ti atthato ekaṇ; *Taṇhānidānā hi papañcasāṅkhā** ti ādisu viya.

*Sīmakatan*⁹ ti aparicchedadosavirahitaṇ. *Mariyādikatan*¹⁰ ti *tiyojanaparamaṇ*¹¹ *sīmaṇ sammanneyyā*† ti ādisu viya *Odhikatan* ti vacanāparicchedadosavirahitaṇ, pariccheda-

* Sn. 874, with saññā for taṇhā.

† Vin. Mahāv. Uposathakhan.

¹ H, D accanta°.

² H omits.

³ H catta.

⁴ H, D °tā.

⁵ H, D arūpasaṇ°.

⁶ B, C avigata°.

⁷ S, B, C, D, SnA lapanti.

⁸ H sokapare te.

⁹ H sīmā°.

¹⁰ H mariyāda°.

¹¹ H, D, S omīti ti.

kata-sīmantarika-rukkho viya. *Pariyantakatan* ti paricchedakataṇ. Sīmantarika-rukkho pana dvinnāṇ sādharmaṇ, ayam pana ekābaddha-tālapanti viya katan ti pariyantakataṇ.

Pariggahitan ti kālantare pi parāyattaṇ¹ muñcivā² sabhākarena gahitaṇ. *Mamāyitan* ti ālayakataṇ, vassūpagatāsenāsaṇ viya. *Idaṇ mamā* ti samīpe ṭhitaṇ. *Etaṇ mamā* ti dūre ṭhitaṇ.

Ettakan ti parikkhāranīyamaṇ, *ettakam pi nappatibhāseyyā** ti viya. *Ettāvatā* ti paricchedatthe pi nipātaniyamaṇ, *Ettāvatā kho Mahānāmā†* ti viya.

Kevalam pi mahāpaṭṭhavin ti sakalam pi mahāpaṭṭhaviṇ.

Aṭṭhasataṇ taṇhāvicarītan ti aṭṭhuttarasata-taṇhāgamana-vitthāraṇ.³ Aṭṭhuttarasataṇ kathaṇ hoti ti ce? Rūpa-taṇhā . . . pe . . . dhammataṇhā ti evaṇ cakkhudvārādisu javanavīthiyā pavattā taṇhā ‘setṭhiputto, brāhmaṇaputto’ ti evamādisu pitito laddhanāmā viya pitisadisārammaṇabhūtā.⁴ Ettha ca rūpārammaṇā taṇhā rūpe taṇhā ti rūpataṇhā; sākāmarāgabhāvena rūpaṇ assādentī pavattamānā kāmataṇhā; sassatadīṭṭhisahagata-rāgabhāvena “rūpaṇ niccaṇ dhuvaṇ sassataṇ” ti evaṇ assādentī pavattamānā bhavataṇhā; ucchedadīṭṭhisahagata-rāgabhāvena “rūpaṇ ucchijjati, vinassati, pecca na bhavissati” ti evaṇ assādentī pavattamānā vibhavataṇhā ti evaṇ tividdhā hoti. Yathā ca rūpataṇhā tathā saddataṇhādayo pi ti etāni aṭṭhārasataṇhāvicarītāni honti. Tāni ajjhatarūpādisu aṭṭhārasa, bahiddhārūpādisu aṭṭhārasā ti chatṭiṇsa. Iti atītāni chatṭiṇsa, anāgatāni chatṭiṇsa, paccuppannāni chatṭiṇsā ti aṭṭhasataṇ.

Ajjhattikassa upādāya *asmī ti sati iṭṭhasmī ti hoti* ti vā evam ādīni ajjhattikarūpādinissitāni aṭṭhārasa; bāhirass’ upādāya *iminā asmī ti sati iminā iṭṭhasmīti hoti* ti bāhirarūpādinissitāni aṭṭhārasā ti chatṭiṇsa. Iti atītāni chatṭiṇsa, anāgatāni chatṭiṇsa, paccuppannāni chatṭiṇsā ti evam pi⁵ aṭṭhasataṇ taṇhāvicarītāni honti.

* ?

† S. v, 395.

¹ H, D pariyaṇaṇ.

² H amuñ°.

³ S °sataṇ°; C °taṇhāvicarītāgamana°.

⁴ H, S, B pitu°; B °rammaṇe bhūtā.

⁵ H, D hi.

Vīsativatthukā sakkāyaditthī ti rūpādinaṃ pañcannaṃ khaṇḍhānaṃ ekekaṣmiṃ *rūpaṃ attato samanupassati** ti ādinā nayena catudhā gāhavasena pavattāni vatthūni katvā uppannā vijjamānatthena sati khandhapañcakasaṅkhāte kāye¹ ditthī ti sakkāyaditthī.

Dasavatthukā micchādītthī ti *natthi dinnayaṃ, natthi yitthan*† ti ādi-nayappavattā micchādītthī, ayāthāvādītthī, virajjhivā gahaṇato vitathā vā² ditthī *micchādītthī*. Anattāvaḥattā paṇḍitehi kucchitā ditthī ti pi *micchādītthī*. Sā ayoniso abhinivesalakkhaṇā, parāmāsarasā, micchābhinivesapaccupaṭṭhānā, ariyānaṃ adassanakāmatādi-padaṭṭhānā, paramavajjā ti daṭṭhabbā.

Dasavatthukā antaggāhikā ditthī ti: *sassato loko, asassato loko, antavā loko*‡ ti ādinayappavattā ekekaṃ koṭṭhāsaṃ patiṭṭhaṃ katvā gahaṇavasena evaṃ pavattā ditthī dasavatthukā antaggāhikā ditthī.

Yā evarūpā ditthī ti yā evaṇjātikā ditthī.

Ditthigataṃ ti ditthīsu gataṃ idaṃ dassanaṃ, dvāsaṭṭhidiṭṭhi-antogataṭṭā ti ditthigataṃ.

Ditthī yeva duratikkamatthena gahaṇaṃ *ditthigahaṇaṃ*; tiṇagahaṇa-vanagahaṇa-pabbatagahaṇāni viya.

Sāsanka-sappaṭibhayatthena [50] *ditthikantāro*;³ corakan-tāra-vālakantāra-nirudakakantāra-dubbhikkhakantārā viya.

Sammādītthiyā vinivijjhanatthena vilomanatthena⁴ ca *ditthivīsūkāyikaṃ*. Micchādassanaṃ hi uppajjamānaṃ sammā-dassanaṃ vinivijjhati c' eva vilometi ca.

Kadāci sassatassa kadāci ucchedassa gahaṇato ditthiyā virūpaṃ phanditaṃ ti *ditthivipphanditaṃ*. Ditthigatiko hi ekaṣmiṃ patiṭṭhātuṃ na sakkoti, kadāci sassataṃ anuvattati,⁵ kadāci ucchedaṃ.

Ditthī yeva bandhanatthena saṃyojanaṃ ti *ditthisaṃyojanaṃ*.

* S. iii, 3, etc.; M. iii, 17, etc.

† M. iii, 71, etc.

‡ S. iii, 258-63; iv, 286.

¹ S, C add tasmiṃ kāye.

² H, D, B omit.

³ H °raṇ.

⁴ C vilopana°.

⁵ C anugacchati; B anussarati.

Suṇsumārādayo viya purisaṇ,¹ ārammaṇaṇ daḷhaṇ gaṇhāti ti gāho.

Patitṭhahanato paṭiggāho;² ayaṇ hi balavapavattibhāvena³ patitṭhahitvā gaṇhāti.

Niccādivasena abhinivisatī ti abhiniveso.

Dhammasabhāvaṇ atikkamitvā niccādivasena parato āma-satī ti parāmāso.

Anatthāvaḥattā kucchito maggo, kucchitānaṇ vā apāyānaṇ maggo ti kummaggo.

Ayāthāvapathato micchāpatho. Yathā hi disāmūḷhena “ayaṇ asukagāmassa nāma” patho ti gahito pi taṇ gāmaṇ na sampāpeti, evaṇ ditṭhigatikena sugatipatho ti gahitā pi ditṭhi sugatiṇ na pāpeti ti ayāthāvapathato micchāpatho.

Micchāsabhāvato micchattaṇ.

Tatth’ eva paribbhamanato taranti ettha bālā ti tiṭṭhaṇ; tiṭṭhaṇ ca taṇ anatthānaṇ āyatanaṇ cā ti tiṭṭhāyatanaṇ. Tiṭṭhiyānaṇ vā sañjātidesatthena nivāsaṭṭhānatthena ca āyatanan ti pi tiṭṭhāyatanaṇ.

Vipariyesabhūto gāho, vipariyesato vā gāho ti vipariyesagāho.

Asabhāvagāho ti viparītagāho.

Anicce niccan ti ādinayappavattavasena parivattetvā gāho vipallāsagāho.

Anupāyagāho micchāgāho.

Na⁴ yāthāvakasmiṇ⁵ vatthusmiṇ⁴ na sabhāvasmiṇ tathaṇ⁴ yāthāvakaṇ⁶ sabhāvaṇ ti gāho ayāthāvakasmiṇ⁷ yāthāvakan⁶ ti gāho.

Yāvatā ti yattakā; Dvāsaṭṭhidiṭṭhigatānī ti Brahmajāle āgatāni dvāsaṭṭhidiṭṭhigatāni.

Acchedasaṅkino pi phandantī ti acchinditvā pasayha balak-kārena gaṇhissantī ti uppannasaṅkino pi calanti. Acchij-jante pi, acchinne⁸ pī⁸ ti vuttanayena acchinditvā gahite⁹ pi. Vipariṇāmasaṅkino pī ti parivattetvā aññathābhāvena āsa-

¹ D purimaṇ.

² H, D, C °pavatta°.

³ H ayathāvatasmīṇ.

⁷ H °tasmiṇ.

⁸ H gaṇhante.

² H, D patitṭhā hoti.

⁴ H omīti.

⁶ H yathāvataṇ.

⁹ H, D, B omīti.

kino¹ pi. *Vipariṇamante* pī ti parivattanakāle pi. *Vipariṇate* pī ti viparivattite pi.

Phandantī ti calanti. *Samphandantī* ti sabbākārena calanti. *Vipphandantī* ti vividhākārena² phandanti. *Vedhantī* ti bhayaṇ disvā kampanti. *Pavedhantī* ti chambhitattabhayena visesena kampanti. *Sampavedhantī* ti lomahaṇsanabhayena sabbākārena kampanti.

Phandamāne ti upayogabahuvacanaṇ.

Appodake ti mandodake. *Parittodake* ti lulitodake. *Udakapariyādāne* ti khīṇodake.

Balākāhi vā ti vuttāvasesāhi pakkhijātihi. *Paripāṭiyamānā* ti vihiṇsiyamānā ghaṭṭiyamānā. *Ukkhipiyamānā* ti kaddamantarato nīhariyamānā, giliyamānā vā. *Khajjamānā* ti khādiyamānā.

Phandanti kākehi; *samphandanti* kulalehi; *vipphandanti* balākāhi. *Vedhanti* tuṇḍena gahitakāle maraṇavasena; *pavedhanti* vijjhanakāle; *sampavedhanti* maraṇasamīpe.³

Pussitvā ti agunaṇ passitvā. *Tulayitvā* ti guṇāgunaṇ tula-yitvā. *Tīrayitvā* ti guṇāgunaṇ vitthāretvā. *Vibhāvayitvā* ti vatthuhīnatāhi⁴ muñcitvā vajjetvā. *Vibhūtaṇ katvā* ti nipphattiṇ pāpetvā, āveṇikaṇ katvā.

Atha vā saṅkiṇṇadosaṇ mocetvā vatthuvibhāgakaṇaṇena *passitvā*. Aparicchadosaṇ mocetvā pamāṇakaṇaṇavasena *tulayitvā*. Vatthudosaṇ mocetvā vibhāgakaṇaṇavasena *tīrayitvā*. Sammohadosaṇ mocayitvā agghavibhāgakaṇaṇavasena *vibhāvayitvā*. Ghanadosaṇ mocetvā pakativibhāgakaṇaṇavasena *vibhūtaṇ katvā*.

[51.] *Pahāyā* ti pajahitvā. *Paṭinissajjivā* ti nissajitvā.

Amamāyanto ti taṇhādittīhi ālayaṇ akaronto. *Agāṇhanto* ti dittīhiyā pubbabhāge paññāya na gaṇhanto. *Aparāmasanto* ti vitakkena ūhanaṇ akaronto. *Anabhinivisanto* ti niyāmokkantidittīhiyasena na pavisanto.

*Akubbamāno*⁵ ti pariggāhataṇhāvasena akaronto. *Ajanayamāno* ti ponobbhavikataṇhāvasena na janayamāno. *Asaṇ-*

¹ S, D asaṇ°.

² B, C, D vividhā.

³ H maraṇasmiṇ . . . pe . . .

⁴ S, B, C vatthuhānabhāgiṇ.

⁵ H akubbanto.

janayamāno ti visesena ajanayamāno.¹ *Anibbattayamāno* ti patthanātaṇhāvasena² na nibbattayamāno. *Anabhinibbattayamāno* ti sabbākārena na abhinibbattayamāno. Upasagga-vasena vā etāni padāni vaḍḍhitāni.

Evam ettha paṭhamagāthāya assādaṇ, tato parāhi catūhi gāthāhi ādīnavañ ca dassetvā idāni saupāyaṇ nissaraṇaṇ³ nissaraṇānisaṇsañ ca dassetuṇ, sabbāhi vā etāhi kāmānaṇ ādīnavaṇ okāraṇ saṅkilesaṇ ca dassetvā idāni nekkhamme ānisaṇsaṇ dassetuṇ *Ubhosu antesū* ti gāthadvayam āha.

Tattha *ubhosu antesū* ti phassa-phassasamudayādīsu dvīsu, dvīsu paricchedesu. *Vineyya chandan* ti chandarāgaṇ vinetvā. *Phassaṇ pariññāyā* ti cakkhusamphassādiphassaṇ, phassānu-sārena vā taṇsampayutte sabbe pi arūpadhamme, tesāṇ vatthu-dvārārammaṇavasena rūpadhamme cā ti sakalam pi nāmarūpaṇ tīhi pariññāhi parijānitvā. *Anānugiddho* ti rūpā-disu sabbadhammesu agiddho. *Yad attagarahī tad akubba-māno*⁴ ti yaṇ attanā⁵ garahitaṇ⁶ taṇ akurumāno. *Na limpaiṇ diṭṭha-sutesu*⁷ *dhīro* ti so evarūpo dhitisampanno dhīro diṭṭhesu ca sutesu ca dhammesu dvinnāṇ lepānaṇ ekena pi lepena na limpai, ākāsam iva nirupalitto accantavodānappatto hoti.

[52.] *Phasso eko anto* ti phasso ekaparicchedo. Phusatī ti phasso; svāyaṇ phusanalakkhaṇo; saṅghaṭṭanaraso; san-nipātapaccupatṭhāno; āpāthagatavisayapadatṭhāno. Ayañ hi arūpadhammo pi samāno ārammaṇe phusanākāren' eva⁸ pavattatī ti phusanalakkhaṇo; ekadesena ca analliyamāno pi rūpaṇ viya cakkhuṇ, saddo viya ca sotaṇ, cittaṇ⁹ ārammaṇaṇ ca saṅghaṭṭetī ti saṅghaṭṭanaraso; vatthārammaṇa-saṅghaṭṭanato vā uppannattā sampattiatthēna pi rasena saṅghaṭṭanaraso ti veditabbo. Vuttañ h' etaṇ aṭṭhakathāyaṇ: “Catubhūmakaphasso no-phusanalakkhaṇo nāma natthi. Saṅghaṭṭanaraso pana pañcadvāriko va hoti; pañcadvāri-kassa hi phusanalakkhaṇo ti pi saṅghaṭṭanaraso ti pi nāmaṇ; manodvārikassa phusanalakkhaṇo 't' eva nāmaṇ, na saṅghaṭ-

¹ H, S, D asaṇja°.

³ H adds nissaraṇato.

⁵ H, S attānaṇ; B attāṇ.

⁷ H diṭṭhisu tesu.

⁸ H, S, C phassa°; C, D omī eva.

² H vatthūnaṇ taṇhā°.

⁴ H akuppa°.

⁶ H, S, SnA garahati.

⁹ H, D vatthuṇ.

ṭanaraso ti.”* *Idaṇ ca vatvā idaṇ suttan ābhatan*:¹ *Yathā Mahārāja, dve meṇḍā yujjheyeyyū, yathā eko meṇḍo evaṇ cakkhu datṭhabban*; *yathā dutiyo meṇḍo evaṇ rūpaṇ datṭhabban*; *yathā tesan sannipāto evaṇ phasso datṭhabbo. Evaṇ phusanalakkhano ca phasso, saṅghaṭṭanaraso ca. Yathā Mahārāja, dve sammā vajjeyyū, dve pi pāṇi vajjeyyū, yathā eko pāṇi evaṇ cakkhu datṭhabban*; *yathā dutiyo pāṇi evaṇ rūpaṇ datṭhabban*; *yathā tesan sannipāto evaṇ phasso datṭhabbo. Evaṇ phusanalakkhano ca phasso saṅghaṭṭanaraso cāṭ ti vitthāro.*

Yathā vā pana: *cakkhunā rūpaṇ disvāṭ* ti ādisu cakkhuvīṇ-
ṇānādīni cakkhuādināmena vuttāni, evam idhā pi tāni cak-
khuādināmen’ eva vuttāni ti veditabbāni. Tasmā “evaṇ
cakkhu datṭhabban” ti ādisu evaṇ cakkhuvīṇṇāṇaṇ datṭhab-
ban ti iminā nayena attho veditabbo. Evaṇ sante cittāram-
maṇasaṅghaṭṭanato imasmim pi sutte kiccatthen’ eva rasena
saṅghaṭṭanaraso ti siddho hoti.

Tikasannipātasāṅkhātassa² pana attano kāraṇassa vasena
paveditattā sannipātapaccupaṭṭhāno: ayaṇ hi tattha *tiṇṇaṇ
saṅgati phasso*ṣ ti evaṇ kāraṇayogavasena pavedito ti imassa
ca suttapadassa tiṇṇaṇ saṅgatiyā phasso ti ayam attho; na
saṅgatimattam eva phasso. Evan paveditattā pana ten’
ev’ ākārena paccupaṭṭhātī ti sannipātapaccupaṭṭhāno ti vutto.
Phalatthena pana paccupaṭṭhānena pi vedanāpaccupaṭṭhāno
nāma hoti: vedanaṇ h’ esa³ paccupaṭṭhāpeti, uppādeti ti
attho. Uppādayamāno ca yathā bahiddhā-unhapaccayo pi
samāno lākhāsāṅkhāta-dhātunissita-usmā attano nissaye mu-
dubhāvākārī⁴ hoti, na attano paccayabhūte pi bahiddhā
vitaccikaṅgārasāṅkhāte⁵ unhabbhāve,⁶ evaṇ vatthārammaṇa-
saṅkhāta-aññapaccayo pi samāno cittanissitattā attano nis-
sayabhūtacitte⁷ eva esa vedanuppādako hoti, na attano
paccayabhūte pi vatthumhi ārammaṇe vā ti veditabbo.

* Asl.

† Mil. 60. *Trenckner's ed.*

‡ M. i, 221; A. ii, 39, etc.; Nid. 366.

§ S. ii, 72; iv, 32, 68-9, 86, 96.

¹ H āha.² B tiṇṇaṇ san°.³ H tesan; B so.⁴ B bhāvākodī.⁵ B vitacchitabhāva°.⁶ H unhabbhāve ti.⁷ H °bhūtaṇ cittaṇ.

Tajjena¹ samannāhārena pana indriyena c' aparikkhate² vi-
saye anantarāyena³ upajjanato esa āpāthagatavisayapadaṭ-
ṭhāno ti vuccati. Phasso yato samudeti uppajjati so phas-
sasamudayo ti vuccati; vuttañ h' etaṇ: *Salāyatanapaccayā*
*phasso** ti.

Atitaduko⁴ kālavasena vutto. Vedanāduko: *Upekkhā pana*
santattā sukham icc' eva bhāsītā† ti vuttattā upekkhāvedanaṇ
sukham eva katvā sukha-dukkhavasena; nāmarūpaduko
rūpārūpavasena; āyatanaduko sansārappavattivāsena; sak-
kāyaduko pañcakkhandhavasena vutto ti veditabbo.

Tattha sukhayati ti *sukhā*. Vedīyati ti *vedanā*. Duk-
khayati ti *dukkhā*. Namanalakkhanaṇ *nāmaṇ*. Ruppana-
lakkhanaṇ *rūpaṇ*. Cakkhāyatanādīni *cha ajjhattikāni*; rūpā-
yatanādīni *cha bāhirāni*. Rūpakkhandhādayo pañcakkhan-
dhā vijjamānatthena *sakkāyo*. Avijjā-kamma-taṇhā-āhāra-
phassa-nāma-rūpā *sakkāyasamudayo*.

Cakkhusamphasso ti cakkhatī ti cakkhu; rūpaṇ assādeti
vibhāveti cā ti attho. Cakkhuto pavatto samphasso cak-
khusamphasso; so pana attanā sampayuttāya vedanāya
sahajāta-aññamañña-nissaya-vipāka-āhāra-sampayutta-atthi-
avigatavasena atṭhadhā paccayo hoti.

Suṇāti ti sotaṇ; taṇ sasambhāra-sotabilassa anto tanu-
tambalomācite aṅguliveṭhakasaṇṭhāne padese sotaviññānā-
dīnaṇ yathārahaṇ vatthudvārabhāvaṇ sādhayamānaṇ tiṭ-
ṭhati; sotato pavatto samphasso *sotasamphasso*.

Ghāṇasamphassādīsu pi es' eva nayo. Ghāyatīti *ghāṇaṇ*;
taṇ sasambhāra-ghāṇabilassa anto ajapadasaṇṭhāne padese
ghānaviññānādīnaṇ yathārahaṇ vatthudvārabhāvaṇ sādha-
yamānaṇ tiṭṭhati.

Jīvitam avhayati ti *jivhā*; sāyanatthena vā *jivhā*; sā sa-
sambhārajivhāya atiagga-mūlapassāni vajjetvā uparimatale⁵
majjhe-bhinna-uppaladalaggasaṇṭhāne padese jivhāviññānā-

* A. i, 177; S. ii, 6, 8, 12, etc.

† Vism. 568. Cf. S. iv, 224.

¹ B, C, D tajjā.

² H ca pa°; C °parikkhite.

³ D °yaṇ.

⁴ H atigaruko.

⁵ H, S, C, D °tala.

dīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhamamānā tiṭṭhati.

Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyo ti kāyo. Āyo ti uppattideso. Yāvatā imasmiṃ kāye upādinnaṃ pavatti nāma atthi, tattha yebhuyyena kāyappasādo kāyaviññānādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhamamāno tiṭṭhati.

Munāti ti mano, vijānāti ti attho. Mano ti sahāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ; manato pavatto samphasso *manosamphasso*.

Chabbidham pi phassaṃ duvidham eva hoti ti dassetuṃ *adhivacanasamphasso paṭighasamphasso* ti āha. Manodvāriko *adhivacanasamphasso*; pañcadvāriko vatthārammaṇā-dipaṭighena uppajjanato *paṭighasamphasso*, sukhavedanāya ārammaṇo¹ sukhavedanīyo, dukkhavedanāya ārammaṇo¹ dukkhavedanīyo, adukkhamasukhāya vedanāya ārammaṇo¹ adukkhamasukhavedanīyo. Tattha sukhayati ti *sukhaṃ*; yass' uppajjati taṃ sukhitaṃ karoti ti attho; suṭṭhu vā khaṇati khādati ca kāyacittābādhan ti *sukhaṃ*. Dukkhayati ti *dukkhaṃ*, yass' uppajjati taṃ dukkhitaṃ karoti ti attho. Na dukkhaṃ na sukhaṃ ti *adukkhamasukhaṃ*; makāro padasandhivasena vutto.

²[*Kusalo* ti ādayo jātivasena vuttā.]² Tattha *kusalo* ti ekaviśatikusalacittasampayutto. *Akusalo* ti dvādasā-akusalacittasampayutto. *Avyākato* ti avasesa-vipāka-kiriyāvyākata-cittasampayutto.

Puna bhavapabhedavasena niddisanto *kāmāvacaro* ti ādim āha: catupaññāsa-kāmāvacaracittasampayutto *kāmāvacaro*. Kāmaṃ pahāya rūpe avacarati ti *rūpāvacaro*; kusalāvyākatavasena pañcadasa-rūpāvacaracittasampayutto. Kāmaṃ ca rūpaṃ ca pahāya arūpe avacarati ti *arūpāvacaro*; kusalāvyākatavasena dvādasārūpāvacaracittasampayutto.

Idāni abhinivesavasena dassento *suññato* ti ādim āha; tattha *suññato* ti rāga-dosa-mohehi suññattā suññato; rāga-dosa-mohanimittehi animittattā *animitto*; rāga-dosa-mohanipidhīnaṃ abhāvato *appaṇihito* ti vuccati.

Idāni vaṭṭapariyāpanna-apariyāpannavasena dassento *lokiyo* ti ādim āha. Loko vuccati lujjana-palujjanatthena

vaṭṭaṇ; tasmiṇ pariyāpannabhāvena loke niyutto ti *lokiyo*. Uttiṇṇo ti uttaro; loke apariyāpannabhāvena lokato uttaro ti *lokuttaro*.

Phusanā ti phusanākāro.¹ *Samphusanā samphusitattan* ti upasaggena padaṇ vaḍḍhitaṇ.

[53.] *Evaṇ ñātaṇ katvā* ti evaṇ pākaṭaṇ katvā, jānanto *īreti* ti² passati,³ upari vattabbākārena cinteti. Aniccantika-tāya ādi-antavatāya ca *aniccato* tireti. Uppāda-vayapatipīḷanatāya⁴ dukkhavatthutāya ca *dukkhato*; paccayayāpaniyatāya rogamūlatāya ca *rogato*; dukkhatāsūlayogitāya,⁵ kilesā-sucipaggharanatāya, uppāda-jarā-bhaṅgehi uddhumāta⁶-paripakka-pabhinnatāya⁷ ca *gaṇḍato*; pīḷajanakatāya, antotudanatāya, dunniharaṇiyatāya⁸ ca *sallato*; vīgarahanīyatāya,⁹ avaddhiāvahanatāya, aghavatthutāya ca *aghato*; aseribhāvanakatāya ābādhapadaṭṭhānatāya¹⁰ ca *ābādhato*; avasatāya avidheyyatāya¹¹ ca *parato*; vyādhi-jarā-maraṇehi palujjana-tāya *palokato*; anekavyasanāvahanatāya¹² *ītito*; aviditānañ¹³ ca vipulānaṇ anattānaṇ āvahanato sabbūpaddavavatthutāya ca *upaddavato*; sabbabhayānaṇ ākaratāya, dukkhavūpasamasāṅkhātassa ca paramassāsassa paṭipakkhabhūtatāya *bhaya-to*; anekehi anattāhehi anubandhatāya, dosasūlasaṇṭhitatāya,¹⁴ upasaggo viya anadhivāsanārahātāya ca *upasaggato*; vyādhi-jarā-maraṇehi c' eva lābhādihi ca lokadhammehi calitatāya¹⁵ *calato*; upakkamena c' eva sarasena pabhaṅgupagamanasīlatāya *pabhaṅguto*; sabbāvatthāvinipātītāya thirabhāvassa¹⁶ ca abhāvatāya¹⁷ *addhuvato*; atāyanatāya c' eva alabbhaneyyakhematāya ca *atānato*; alliyitūṇ anarahātāya, allinānam pi ca leṇakiccākāritāya¹⁸ *alenato*; nissitānaṇ bhaya-sārakattābhāvena *asaraṇato*; yathāparikkappitehi dhuva-subha-

¹ B phassanākāro.

² S, C dissati; B dassati.

³ H, S, D dukkhato sūla°.

⁴ H, D omit last pa.

⁵ H, D visaharaṇīya°.

⁶ H abhi°.

⁷ H aviparītānaṇ.

⁸ H, S cañcalita°.

⁹ H addhuva°.

¹⁰ S, B, C omit.

¹¹ H uppādāyapati°.

¹² D laddhamāna.

¹³ D °haraṇatāya.

¹⁴ H bādha°.

¹⁵ H, D °vahanāvahana°.

¹⁶ S, B, C dosūpasāṇ°.

¹⁷ H, D cirabhā°.

¹⁸ H alena kiccakāri°.

sukhattabhāvehi rittatāya *rittato*; rittattāy' eva *tucchato*, appakattā vā: appakam pi hi loke tucchan ti vuccati; sāmīnivāsika-vedaka-kārakādhiṭṭhāyakavirahitatāya *suññato*; sayañ ca assāmikabhāvāditāya *anattato*; pavattidukkhatāya, dukkhassa ca ādinavatāya *ādinavato*; atha vā ādinaṇ vāti¹ gacchati² pavattati ti ādīnavo, kapaṇamanussass' etaṇ adhivacanaṇ; khandhā pi kapaṇā yevā ti ādinavasadisatāya *ādinavato*; jarāya c' eva maraṇena cā ti dvedhā pariṇāmapakatitāya³ *vipariṇāmadhammato*; dubbalatāya, pheggu viya sukhabhāñjanīyatāya⁴ ca *asārakato*; aghahetutāya *aghamūlato*; mittamukha⁵-sapatto viya vissāsaghātītāya *vadhakato*; vigatabhavatāya vibhavasambhūtatāya ca *vibhavato*; āsava-padaṭṭhānatāya *sāsavato*; hetupaccayehi abhisankhatatāya *saṅkhatato*; maccumāra-kilesamārānaṇ āmisabhūtatāya *mārāmisato*; jāti-jarā-vyādhimaraṇapakatitāya *jātijarāvyādhimaraṇadhammato*; soka-parideva-upāyāsahetutāya *soka-parideva-upāyāsadhammato*; taṇhā-ditṭhi-duccarita-saṅkilesānaṇ visa-yadhammatāya *saṅkilesikadhammato*; avijjā-kamma-taṇhā-saḷāyatanavasena uppattito *samudayato*; tesāṇ abhāvena *atthaṅgamato*; phasse chandarāgavasena madhurassādena *asādato*; phassassa vipariṇāmena *ādinavato*; ubhinnaṇ nissaraṇena *nissaraṇato tīreti*. Sabbesu ca imesu tīreti ti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

Pajahatī ti sakasantānato nīharati. *Vinodetī* 'ti tudati. *Vyantīkarotī* ti vigatantaṇ karoti. *Anabhāvaṅgametī* ti anu⁶ abhāvaṇ gameti. Ariyamaggasatthena ucchinnaṇ⁷ taṇhāvijjāmayāṇ mūlam [etesan ti *ucchinnamūlā*].⁸ Tālavatthu viya nesaṇ vatthu katan ti *tālavatthukatā*. Yathā hi tālarukhaṇ⁹ samūlaṇ¹⁰ uddharitvā tassa vatthumatte tasmiṇ padese kate na puna tassa tālassa uppatti paññāyati, evaṇ ariyamaggasatthena samūla-rūpādirase uddharitvā tesāṇ pubbe uppannapubbabhāvena vatthumatte cittasantāne kate sabbe pi te *tālavatthukatā* ti vuccanti.

¹ H vā.³ H, D omit.⁵ H citta°.⁷ All MSS. °na.⁹ H °khasa.² H nigac°.⁴ H, D sukhāsārājani°.⁶ H, D omit.⁸ H, D, B omit.¹⁰ H mūlaṇ.

Yass' eso ti yassa puggalassa eso gedho. Samucchinno ti sammā ucchinno. Vūpasanto ti phalena vūpasanto. Paṭip-passaddho ti paṭippassaddhippahānena paṭippassamibhito. Upasaggena vā padaṇ vaḍḍhitaṇ. Abhabbuppattiko ti puna uppajjitūṇ abhabbo. Nānagginā daḍḍho ti maggañānagginā jhāpito.

Atha vā: visaṇ¹ nikkhattabhājanena saha chaḍḍitaṇ viya vatthunā saha *pahīno*; mūlacchinna-visavallī viya samūlacchinno ti *samucchinno*; uddhane udakaṇ siñcitvā nibbāpita-aṅgāraṇ viya *vūpasanto*; nibbāpita-aṅgāre patita-udakaphusitaṇ viya *paṭippassaddho*; añkuruppattiyā hetucchinnaṇ bijaṇ viya *abhabbuppattiko*; asanipātena² visarukkho viya *ñānagginā daḍḍho* ti evam eke vaṇṇayanti.

[54.] *Vītagedho*³ ti idaṇ sakabhāvapariccajanavasena vuttaṇ. *Vigatagedho* idaṇ ārammaṇe sālayabhāvapariccajanavasena. *Vantagedho* ti idaṇ puna anādiyanabhāvadassanavasena. *Muttagedho* ti idaṇ santatito vinimocanavasena. *Pahīnagedho* ti idaṇ muttassā pi kvaci anavatthānadassanavasena. *Paṭinissatṭhagedho* ti idaṇ ādinnaṇapubbassa nis-sagga-dassanavasena vuttaṇ.

Vītarāgo ti vigatarāgo. *Cattarāgo vantarāgo*⁴ ti vuttanayena yojetabbaṇ; tattha gijjhanavasena *gedho*; rañjanavasena *rāgo*.

Nicchāto ti nittañho; nicchado ti pi pātho: taṇhāchadanavirahito ti⁵ attho.⁵ *Nibbuto* ti nibbutasabhāvo. *Sītibhūto* ti sītasabhāvo. *Sukhapāṭisaṇvedī* ti kāyikacetasikasukhaṇ anubhavanasabhāvo.

Brahmabhūtenā ti uttamasabhāvena. *Attanā* ti cittena.

Katattā cā ti pāpakammānaṇ katabhāvena. *Akatattā cā* ti kusalakammānaṇ akatabhāvena. *Katam me kāyaduccaritaṇ, akatam me kāyasucaritaṇ* ti ādayo dvāravasena avirativirativasena kammaṇpathavasena ca vuttā. *Sīlesu na paripūrakārī* ti ādayo catupārisuddhisīlavasena. [55.] *Jāgariyam anuyutto* ti pañca jāgaraṇavasena. *Satisampajaññenā* ti

¹ *All MSS. visa.*

³ *H, D, B cattagedho.*

⁵ *H, B, C, D omit.*

² *All MSS. °pāta.*

⁴ *H, D, B omit.*

sātthakādisampajaññavasena. *Cattāro satipatthānā* ti ādayo bodhipakkhiyadhammā lokiya-lokuttaravasena. *Dukkham me aparinnālan* ti ādayo cattāro ariyasaccavasena vuttā ti veditabbā. Te atthato tattha tattha vuttanayattā pākaṭṭā yeva.

Dhīro paṇiḍḍo ti satta padā vuttatthā yeva. Api ca: dukkhe akampiyatthena *dhīro*. Sukhe anuppilavanatthena *paṇiḍḍo*. Diṭṭhadhammikasamparāyikatthe kataparicayatthena *paññavā*. Attattha-paratthe niccalatthena *buddhimā*. Gambhīra-uttānatthe¹ apaccosakkanatthena *ñāṇī*. Gūḷhapaṭicchannatthe² obhāsanatthena³ *vibhāvī*. Nikkilesavyavadhānatthena tulāsadiṣo ti *medhāvī*.

*Na limpātī*⁴ ti sajātiyā⁵ na limpātī,⁴ ākāse lekhā viya. *Na saṅlimpātī*⁶ ti visesena na limpātī.⁴ *Na upalimpātī* ti saññogo hutvā pi na limpātī,⁴ hatthatale lekhā viya. *Alitto* ti saññogo hutvā pi na kilissati, kāsikavatthe ṭhapitamaṇiratanaṇ viya. *Asaṅlitto* ti visesena na kilissati maṇiratane paliveṭṭhita-kāsikavatthanṇ viya. *Anupalitto* ti upagantvā pi na alliyati, pokkharapatte udakabindu viya.

Nikkhanto ti bahi nikkhanto, bandhanāgārato palāto viya. *Nissattho*⁷ ti vippahīno,⁸ amittassa⁹ paṭicchādita¹⁰-kiliṭṭhavatthanṇ¹¹ viya. *Vippamutto* ti suṭṭhu mutto, gayhūpage vatthumhi ratiṇ nāsetvā na pun' āgamaṇaṇ viya. *Visaṇyutto* ti kilesehi ekato na yutto, vyādhinā muttagilāno viya. *Vimariyādīkatena celasā* ti vigata-mariyādīkatena cittena; sabbabhavena sabbārammaṇena sabbakilesehi¹² muttacittena ti attho.

[56.] *Saññaṇ pariññā* ti gāthāya pana ayaṇ saṅkhepattho: na kevalañ ca phassam eva, api ca kho pana kāmasaññādi-bhedaṇ *saññaṇ* saññānusārena vā pubbe vuttanayen' eva nāmarūpaṇ tihi pariññāhi parijānitvā imāya paṭipadāya ca-

¹ H, S °thena.

³ H okāsa°.

⁵ H, D sañjā°.

⁷ H nissato.

⁹ C amatassa.

¹¹ B °vatthu.

¹² H, D add ekato na yuttana.

² B °natthāne; H, D °thena.

⁴ H, D lippati.

⁶ S, B palim°.

⁸ C, D pāpadhammahīno.

¹⁰ B, D °chāpita.

tubbidham pi *vitareyya*¹ *oghaṇ*; tato so tiṇṇogho taṇhādittḥi-
pariggahesu taṇhādittḥilepappahāṇena² *anūpalitto* khīṇāsava-
muni rāgādisallāṇaṇ abbūḷhattā *abbūḷhasallo*, sativepullappat-
 tiyā *appamatto caraṇ*, pubbabhāge vā appamatto *caraṇ*³ tena⁴
 appamādacārena abbūḷhasallo hutvā sakaparattabhāvādi-
 bhedaṇ *n' āsiṇsati lokam imaṇ paraṇ ca*, aññadatthu carima-
 cittanirodhā nirupādāno va jātavedo parinibbātī ti arahatta-
 kūṭena desanaṇ niṭṭhapesi, dhammanettiṭṭhapanam eva ka-
 ronto; na tu imāya desanāya maggaṇ vā phalaṇ vā uppādesi;
 khīṇāsavassa desitattā ti.

Nilādibhedaṇ ārammaṇaṇ sañjānāti ti *saññā*; sā sañjānana-
 lakkhaṇā, paccabhiññāṇarasā. Catubhūmakasaññā hi no-
 sañjānanalakkhaṇā nāma natthi; sabbā sañjānanalakkhaṇā
 va. Yā pan' ettha abhiññāṇena⁵ sañjānāti, sā paccabhiñ-
 ñāṇarasā nāma hoti; tassā vaḍḍhakissa dārumhi abhiññāṇaṇ
 katvā puna tena abhiññāṇena taṇ paccabhijānanakāle, puri-
 sassa kāḷa-tilakādisaññāṇaṇ sallakkhetvā puna tena abhiññā-
 ṇena “asuko nāma eso” ti tassa paccabhijānanakāle, rañño
 piḷandhanagopaka-bhaṇḍāgārikassa tasmiṇ tasmiṇ piḷandhane
 nāmapaṇṇakaṇ bandhitvā “asukaṇ nāma piḷandhanaṇ āharā”
 ti vutte dīpaṇ jāletvā sārāgabbhaṇ pavisitvā paṇṇaṇ vācetvā
 tassa tass' eva piḷandhanassa āharaṇakāle ca pavatti vedi-
 tabbā.

Aparo nayo: sabbasaṅgāhikavasena hi sañjānanalakkhaṇā
 saññā; puna-sañjānanapaccaya-nimittakaraṇarasā, dāruādisu
 tacchakādayo viya; yathāgahitanimittavasena abhinivesa-
 karaṇapaccupaṭṭhānā, hatthidassaka-andhā⁶ viya; ārammaṇe
 anogāḷhavuttitāya aciraṭṭhānapaccupaṭṭhānā vā, vijju viya;
 yathā-upaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā, tiṇapurisakesu migapota-
 kāṇaṇ puriso ti uppannasaññā viya. Yā pan' ettha ṇāṇa-
 sampayuttā hoti, sā ṇāṇam eva anuvattati, sasambhārapa-
 ṭṭhaviādisu sesadhammā⁷ paṭṭhaviādinī viyā ti veditabbā.

Kāmapaṭisaṇyuttā saññā *kāmasaññā*. Vyāpādapāṭisaṇ-
 yuttā saññā *vyāpādasaññā*. Vihiṇsāpaṭisaṇyuttā saññā *vihiṇ-*

¹ B, C tareyya.

² H, S, D, SnA caranto.

³ H, D anabhi°.

⁴ H °mānaṇ.

⁵ Most °ṭhikilesap°.

⁶ H, SnA omits.

⁷ H andho.

sāsaññā. Tāsu¹ dve sattesu pi² saṅkhāresu pi uppajjanti: kāmasaññā hi piye manāpe satte vā saṅkhāre vā vitakkentassa uppajjati; vyāpādasaññā appiye amanāpe satte vā saṅkhāre vā kujjhivā olokanakālato paṭṭhāya yāva vināsanā uppajjati. Vihīṇsāsaññā saṅkhāresu na uppajjati; saṅkhāro hi dukkhāpetabbo nāma natthi; “Ime sattā haññantu vā ucchiṇṇantu vā vinassantu vā mā vā ahesun” ti cintanakāle pana sattesu uppajjati.

Nekkhammapaṭisaññuttā saññā *nekkhammasaññā*. Sā asubhapubbabhāge kāmāvacarā hoti, asubhajjhāne rūpāvacarā, taṇ³ jhānaṇ pādakaṇ katvā uppanna-magga-phalakāle lokuttarā.

Avyāpādapāṭisaññuttā saññā *avyāpādasaññā*; sā mettāpubbabhāge kāmāvacarā hoti, mettājjhāne rūpāvacarā, taṇ jhānaṇ pādakaṇ katvā uppanna-magga-phalakāle lokuttarā.

Avihīṇsāpaṭisaññuttā saññā *avihīṇsāsaññā*; sā karuṇāpubbabhāge kāmāvacarā, karuṇājjhāne rūpāvacarā, taṇ jhānaṇ pādakaṇ katvā uppanna-magga-phalakāle lokuttarā. Yadā alobho sīsaṇ hoti, tadā itare dve tadanvayikā bhavanti; yadā mettā sīsaṇ hoti, tadā itare dve tadanvayikā bhavanti; yadā karuṇā sīsaṇ hoti, tadā itare dve tadanvayikā bhavanti ti.

Rūpārammaṇaṇ ārabha uppannā saññā *rūpasaññā*. *Saddasaññā*disu pi es’ eva nayo. Idaṇ tassā yeva ārammaṇato nāmaṇ. Ārammaṇānaṇ vuttattā cakkhusamphassajādivatthūni pi vuttān’ eva honti.

Yā evarūpā saññā ti aññā pi paṭighasamphassajā saññā adhivacanasamphassajā saññā ti evam ādikā veditabbā. Tattha adhivacanasamphassajā saññā ti pi pariyāyena chadvārikā yeva; tayo hi arūpino khandhā sayāṇ piṭṭhivaṭṭakā hutvā attanā⁴ sahaṇātasaññāya adhivacanasamphassajā saññā ti nāmaṇ karonti. Nippariyāyena pana paṭighasamphassajā saññā nāma pañcadvārikā saññā; adhivacanasamphassajā saññā nāma manodvārikā saññā. Etā⁵ atirekasaññā pariggahitā ti veditabbā.

¹ H tesu.

² H taj.

³ H etāya.

⁴ H, D add dve.

⁵ H, S, D attano.

Saññā ti sabhāvanāmaṇ. *Sañjānanā* ti sañjānanākāro. *Sañjānitattan* ti sañjānitabhāvo.

[57.] *Avijjoghan* ti pūretuṇ ayuttatthēna kāyaduccaritādi avindiyaṇ nāma, aladdhabban ti attho; taṇ avindiyaṇ vindatī ti avijjā; tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyaṇ nāma, taṇ vindiyaṇ na vindatī ti avijjā. Khandhānaṇ rāsatthaṇ,¹ āyatanānaṇ āyatanatthaṇ, dhātūnaṇ suññatthaṇ, indriyānaṇ adhipatīyatthaṇ, saccānaṇ tathatthaṇ² aviditaṇ karotī ti avijjā. Dukkḥādīnaṇ pīlanādivasena vuttaṇ catubbidhaṇ atthaṇ aviditaṇ karotī ti pi avijjā. Antavirahite saṇsāre yoni-gati-bhava-viññāṇatṭhiti-sattāvāsesu satte javāpetī ti avijjā. Paramatthato avijjamānesu itthipurisādisu javati, vijjamānesu khandhādisu na javatī ti avijjā. Api ca cakkhu-viññāṇādīnaṇ vatthārammaṇa³-paṭiccasamuppānnānaṇ ca-dhammānaṇ chādanato pi avijjā. Taṇ *avijjoghaṇ*.⁴

Kāmoghavasena *uttareyya*; bhavoghavasena *patareyya*; diṭṭhoghavasena *samatikkameyya*; avijjoghavasena *vītivatteyya*. Atha vā: sotāpattimaggena pahāṇavasena *uttareyya*; sakadā-gāmimaggena pahāṇavasena *patareyya*; anāgāmimaggena pahāṇavasena *samatikkameyya*; arahattamaggena pahāṇavasena *vītivatteyya*. Atha vā tareyyādi-paṇcapadaṇ tadaṅgādipaṇ-capahāṇena yojetabban ti keci vadanti.

Monañ vuccatī nāṇan ti vatvā taṇ pabhedato dassetuṇ *yā paññā pajānanā* ti ādim āha; taṇ vuttanayam eva, ṭha-petvā *amoho dhammavicayo* ti padaṇ. Amoho kusalesu dhammesu abhāvanāya paṭipakkho, bhāvanāhetu. Amohena aviparītaṇ gaṇhāti, mūlhassa viparītagahaṇato. Amohena yā-thāvaṇ⁵ yāthāvato dhārento yathāsabhāve pavattati; mūlho hi tacchaṇ atacchan ti, [atacchaṇ ca tacchan]⁶ ti gaṇhāti. Tathā icchitālābhadukkaṇ hoti; amūlhassa 'taṇ kut' ettha labbhā' ti evamādi-paccavekkhanasambhavato maraṇadukkaṇ na hoti. Sammohamarāṇaṇ hi dukkaṇ, na ca taṇ amūlhassa hoti.

Pabbajitānaṇ sukhasaṇvāso hoti, tiracchānayoṇiyaṇ nibatti na hoti; mohana hi nīccasammūlhā tiracchānayoṇiṇ upa-

¹ H, D vāsattḥaṇ.

² H °naṇ; B adds paṭiccasamuppāda.

³ H °gha.

⁴ H, D omī.

⁵ H °ttaṇ.

⁶ H omī.

pajjanti. Mohapaṭipakkho ca amoho; mohavasena amaj-jhattabhāvassa abhāvakaro. Amohena avihiṇsāsāññā, dhātusaññā, majjhimāya paṭipattiyā paṭipajjanaṇ, pacchimaganthadvayassa pabhedanaṇ ca hoti; pacchimāni dve sati-paṭṭhānāni tass' eva ānubhāvena ijjhanti.

Amoho dīghāyukatāya paccayo hoti: asammūlho hi hitāhitaṇ ñatvā ahitaṇ parivajjento hitaṇ ca paṭisevamāno dīghāyuko hoti, attasampattiyā¹ aparihīno hoti; amūlho hi attano hitam eva karonto attānaṇ sampādeti.

Ariyavihārassa paccayo hoti; udāsīnapakkhesu nibbuto hoti; asammūlhasa² sabbābhisaṅkitāya abhāvato amohena anatta³-dassanaṇ hoti. Asammūlho hi yāthāvagahaṇakusalo⁴ aparīṇāyakaṇ khandhapañcakaṇ aparīṇāyakato bujjhati. Yathā ca etena anattadassanaṇ, evaṇ attadassanaṇ⁵ mohena.⁶ Ko hi nāma attasuññaṇ bujjhitvā puna sammohaṇ āpajjeyyā ti?

Tena ñāṇena samannāgato ti etena vuttappakārena ñāṇena samāṅgibhūto. Sekkhādayo *muni*. *Monappatto* ti paṭiladdhañño,⁷ munibhāvaṇ patto.

Tīṇi ti gaṇanaparichedo. *Moneyyānī* ti munibhāvakarā moneyyakarā paṭipadādhammā. *Kāyamoneyyan* ti ādisu viññattikāya-rūpakāyavasena paññāpetabbaṇ *kāyamoneyyan*. Viññattivācāsaddavācāvasena paññāpetabbaṇ *vacīmoneyyan*. Manodvārikacittādivasena paññāpetabbaṇ *manomoneyyan*.

*Tividhānaṇ*⁸ *kāyaduccaritānaṇ pahāṇan* ti pāṇātipātādivividhānaṇ kāyato pavattānaṇ duṭṭhucaritānaṇ pajahanaṇ. *Kāyasucaritan* ti kāyato pavattaṇ suṭṭhucaritaṇ. *Kāyārammaṇaṇ*⁹ *ñāṇan* ti kāyaṇ ārammaṇaṇ katvā aniccādivasena pavattaṇ kāyārammaṇe ñāṇaṇ. *Kāyapariññū* ti kāyaṇ ñātā-tīraṇa-pahāṇapariññāhi jānanaśasena pavattaṇ ñāṇaṇ. *Pariññāsahagato maggo* ti ajjhattikaṇ kāyaṇ sammasitvā uppāditamaggo pariññāsahagato. *Kāye chandarāgassa pahāṇan* ti kāye¹⁰ taṇhāchandarāgassa pajahanaṇ.

¹ H agga°; S attha°.

³ H, S, D magga.

⁵ S, C, D anattadassanena.

⁷ H, S °ñāṇena.

⁹ H °maṇe.

² H amūl°.

⁴ H yathāvato kusalo.

⁶ S, C, D amoho.

⁸ H tividha.

¹⁰ H kāya.

Kāyasāṅkhāranirodho ti assāsapassāsānaṃ nirodho, āvaraṇo, catutthajjhānasamāpattisamāpajjanaṃ. *Vacīsāṅkhāranirodho* ti vitakkavicārānaṃ nirodho, āvaraṇo, dutiyajjhānasamāpattisamāpajjanaṃ. *Cūttasāṅkhāranirodho* ti saññā-vedanānaṃ nirodho, āvaraṇo, saññāvedayitanirodhasamāpattisamāpajjanaṃ.

[58.] Paṭhamagāthāya *kāyamunin* ti ādisu kāyaduccaritappahāṇavasena *kāyamuni*. Vacīduccaritappahāṇavasena *vācāmuni*. Manoduccaritappahāṇavasena *manomuni*. Sabbākusalappahāṇavasena *anāsavamuni*.

Moneyyasampannan ti jānitabbaṃ¹ jānitvā phale t̥hitattā *moneyyasampannaṃ*.

Āhu sabbappahāyinan ti sabbakilese pajahitvā t̥hitattā sabbappahāyinaṃ kathayanti.²

Dutiyagāthāya *ninhātapāpakan* ti yo ajjhatabhiddhāsāṅkhāte sabbasmiṃ pi āyatane ajjhata-bhiddhārammaṇavasena uppattirahāni sabbapāpakāni maggañāṇena ninhāya dhovitvā t̥hitattā³ taṃ *ninhātapāpakaṃ āhū* ti evam attho daṭṭhabbo.

Agāramajjhe vasantā *agāramunino*.⁴ Pabbajjūpagatā *anagāramunino*. Satta sekkhā *sekkhamunino*. Arahanto *asekkhamunino*. Paccekabuddhā *paccekamunino*. Sammāsambuddhā *munimunino*.

Puna kathetukamyatāpucchāvasena *Katame agāramunino* ti āha: *Agārikā* ti kasi-gorakkhādi-agārikakamme niyuttā. *Diṭṭhapadā* ti diṭṭhanibbāṇā. *Viññātasāsana* ti viññātaṃ sikkhāttayasāsanaṃ etesaṃ ti viññātasāsana. *Anāgārā* ti kasi-gorakkhādi-agāriyakammaṃ etesaṃ natthi ti pabbajitā anāgārā ti vuccanti. *Satta sekkhā* ti sotāpannādayo satta tīsu sikkhāsu sikkhanti ti *sekkhā*; arahanto na sikkhanti ti *asekkhā*. Taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca ekakā va anācariyakā catusaccaṃ bujhitavanto ti Paccekabuddhā *paccekamunino*.

Munimunino vuccanti Tathāgatā ti ettha aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato: tathā āgato ti *Tathāgato*; tathā gato ti *Tathāgato*; tathalakkhaṇaṃ āgato ti *Tathāgato*; tathadhamme

¹ H, D omit.

² H t̥hitatto.

³ H, D katheyyun ti.

⁴ T °munayo throughout.

yāthāvato abhisambuddho ti *Tathāgato*; tathadassitāya *Tathāgato*; tathāvāditāya *Tathāgato*; tathākāritāya *Tathāgato*; abhibhavanatthena *Tathāgato*.

Kathaṇ Bhagavā tathā āgato ti *Tathāgato*? Yathā sabbalokahitāya ussukkam āpannā purimakā sammāsambuddhā āgatā,—Kiṇ vuttaṇ hoti?—yenābhinihārena purimakā Bhagavanto āgatā, ten' eva amhākam pi Bhagavā āgato. Atha vā yathā purimakā Bhagavanto dāna-sīla-nekkhamma-paṇṇā-viriya-khanti-saccādhiṭṭhāna-mettupekkhāsankhātā dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyo ti samatiṇsapāramiyo pūretvā, aṅgapariccāga-nayana-dhana-rajja-puttadārapariccāgan ti ime pañca mahāpariccāge paricajitvā, pubbayoga-pubbacariya-dhammakkhāna¹-ñātattaccariyādayo pūretvā buddhacariyāya² koṭiṇ patvā āgatā, tathā amhākam pi Bhagavā āgato. Yathā ca purimakā Bhagavanto cattāro satipaṭṭhāne, cattāro sammappadhāne, cattāro iddhipāde, pañc' indriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅge, ariyaṇ aṭṭhaṅgiṇaṇ maggaṇ bhāvetvā pūretvā āgatā, tathā amhākam pi Bhagavā āgato. Evaṇ tathā āgato ti *Tathāgato*.

Yathā ca Dīpaṅkarabuddha-ādayo
Sabbaññubhāvaṇ munayo idh' āgatā,
Tathā ayaṇ Sakyamunī pi āgato,
Tathāgato vuccati tena Cakkhumā ti.

Kathaṇ tathā gato ti *Tathāgato*? Yathā sampatijātā purimakā Bhagavanto gatā,—Kathaṇ ca te gatā? Te hi sampatijātā samehi pādehi paṭhavayaṇ patitṭhāya uttarābhimukhā³ sattapadavītiḥārena gatā: Yath' āha: *Sampatijāto Ānanda, Bodhisatto samehi pādehi patitṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gacchati, setamhi chatte anudhāriyamāne*,⁴ *sabbā ca disā anuviloketi, āsabhiṇ ca vācaṇ bhāsatī: Aggo 'ham asmi lokassa, jeṭṭho 'ham asmi lokassa, seṭṭho 'ham asmi lokassa, ayam antimā jātī, natthi 'dāni punabbhavo** ti; taṇ c' assa gamaṇaṇ tathaṇ ahosi avitathaṇ, anekesaṇ viśeṣā-

* M. iii, 123.

¹ H °khandhānaṇ.

³ B, C, D uttarena mu°.

² H buddhi°.

⁴ H anuhīriya°.

dhigamānaṃ pubbanimittabhāvena: Yaṇ¹ hi² so sampatijāto samehi pādehi patitṭhāti, idam assa caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Uttaramukhabhāvo paṇ' assa sabba-lokuttarabhāvassa pubbanimittaṃ. Sattapadavītiḥārā satta-bojjhaṅgaratanapaṭilābhassa; *Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā** ti ettha vutta-cāmarukkhepo pana sabbatitthiyanimmathanassa; setacchattadhāraṇaṃ arahattavimuttivaramimalasetacchattapaṭilābhassa; sabbadisānuvilokanaṃ sabbaññutānāvaraṇaṇānapaṭilābhassa; āsabhivācābhāsaṇaṃ appavattiya-varadhammacakkappavattanaṃ pubbanimittaṃ;—tathā ayam pi Bhagavā gato, taṇ c' assa gamaṇaṃ tathaṃ ahosi, avitathaṃ, tesā yeva viśesādhigamaṇaṃ pubbanimittabhāvena. Ten' āhu porāṇā:

Muhuttajāto va gavampatī yathā
Samehi pādehi phusī vasundharaṃ,
So³ vikkamī⁴ sattapadāni Gotamo
Setaṇ ca chatthaṃ anudhārayuṃ marū.

Gantvāna so sattapadāni Gotamo
Disā vilokesi samā⁵ samantato,
Aṭṭhaṅgupetaṃ giram abbhudīrayī
Sīho yathā pabbatamuddhani-ṭṭhito† ti.

Evāṃ tathā gato ti *Tathāgato*.

Atha vā yathā purimakā Bhagavanto, ayam pi Bhagavā tath' eva nekkhammena kāmaccandaṃ, . . . pe² . . . paṭhamajjhānena nīvaraṇe, aniccānupassanāya niccasaññaṃ, . . . pe . . . arahattamaggena sabbakilese pahāya gato, evaṃ pi tathā gato ti *Tathāgato*.

Kathaṃ tathalakkaṇaṃ āgato ti Tathāgato? Paṭhavi-dhātuyā kakkhalattalakkaṇaṃ tathaṃ avitathaṃ, āpodhātuyā paggharaṇalakkaṇaṃ, tejodhātuyā uṇhattalakkaṇaṃ, vāyodhātuyā vitthambhanalakkaṇaṃ, ākāśadhātuyā asaṃphuṭṭhalakkaṇaṃ, viññāṇadhātuyā vijānanalakkaṇaṃ, rū-

* ?

† Manorathapūraṇī, Ekanipāta, i, 105.

¹ H yāti.

² H omits.

³ B omits.

⁴ B vītikkamī.

⁵ B tadā.

passa ruppanalakkhaṇaṇ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṇ, sañ-
 ñāya sañjānanalakkhaṇaṇ, saṅkhārānaṇ abhisāṅkharāṇalak-
 khaṇaṇ, viññāṇassa vijānanalakkhaṇaṇ, vitakkassa abhiniro-
 panalakkhaṇaṇ, vicāraṇassa anumajjanalakkhaṇaṇ, pītiyā pha-
 raṇalakkhaṇaṇ, sukhassa sātālakkhaṇaṇ, cittekaggaṭāya avik-
 khepalakkhaṇaṇ, phassaṇassa phusanalakkhaṇaṇ, saddhindri-
 yassa adhimokkhalakkhaṇaṇ, viriyindriyassa paggaḥalāk-
 khaṇaṇ, satindriyassa upatṭhānalakkhaṇaṇ, samādhindriyassa
 avikkhepalakkhaṇaṇ, paññindriyassa pajānanalakkhaṇaṇ, sad-
 dhābalassa assaddhiye akampiyalakkhaṇaṇ, viriyabalassa ko-
 sajje, satibalassa muṭṭhasacce, samādhibalassa uddhacce,
 paññābalassa avijjāya akampiyalakkhaṇaṇ, sammādiṭṭhiyā
 dassanalakkhaṇaṇ, sammāsaṅkappassa abhiniropanalakkha-
 ṇaṇ, sammāvācāya pariggahaṇalakkhaṇaṇ, sammākammaṇ-
 tassa samuṭṭhānalakkhaṇaṇ, sammājīvassa vodānalakkha-
 ṇaṇ, sammāvāyāmassa paggaḥaṇalakkhaṇaṇ, sammāsatiyā
 upatṭhānalakkhaṇaṇ, sammāsamādhissa avikkhepalakkhaṇaṇ,
 avijjāya aññāṇalakkhaṇaṇ, saṅkhārānaṇ cetanālakkhaṇaṇ,
 viññāṇassa vijānanalakkhaṇaṇ, nāmassa namanalakkhaṇaṇ,
 rūpassa ruppanalakkhaṇaṇ, saḷāyatanassa āyatanalakkhaṇaṇ,
 phassaṇassa phusanalakkhaṇaṇ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṇ,
 tanhāya hetulakkhaṇaṇ, upādāṇassa gahaṇalakkhaṇaṇ, bha-
 vassa āyūhanalakkhaṇaṇ, jātiyā nibbattilakkhaṇaṇ, jarāya
 jīraṇalakkhaṇaṇ, maraṇassa cutilakkhaṇaṇ, dhātūnaṇ suñña-
 tālakkhaṇaṇ, āyatanānaṇ āyatanalakkhaṇaṇ, satipaṭṭhānānaṇ
 upatṭhānalakkhaṇaṇ, sammappadhānānaṇ padahanalakkha-
 ṇaṇ, iddhipādānaṇ ijjhanalakkhaṇaṇ, indriyānaṇ adhipatilak-
 khaṇaṇ, balānaṇ akampiyalakkhaṇaṇ, bojjhaṅgānaṇ, niyyā-
 nalakkhaṇaṇ, maggassa hetulakkhaṇaṇ, saccānaṇ tathalak-
 khaṇaṇ, samathassa avikkhepalakkhaṇaṇ, ¹[vipassanāya anu-
 passanalakkhaṇaṇ, samathavipassanānaṇ ekarasalakkhaṇaṇ,
 yuganandhānaṇ anativattanalakkhaṇaṇ, sīlavisuddhiyā saṇ-
 varalakkhaṇaṇ, cittavisuddhiyā avikkhepalakkhaṇaṇ,]¹ diṭ-
 ṭhivisuddhiyā dassanalakkhaṇaṇ, khaye ñāṇassa samuccheda-
 lakkhaṇaṇ, anuppāde² ñāṇassa passaddhilakkhaṇaṇ, chandassa
 mūlalakkhaṇaṇ, manasikāraṇassa samuṭṭhānalakkhaṇaṇ, phas-

¹⁻¹ H, D omī.¹ H °pāda.

sassa samodhānalakkhaṇaṇ, vedanāya¹ samosaraṇalakkhaṇaṇ, samādhissa pamukhalakkhaṇaṇ, satiyā ādhipateyyalak-khaṇaṇ, paññāya tatuttariyalakkhaṇaṇ, vimuttiyaṇ sāralak-khaṇaṇ, amatogadhassa nibbāṇassa pariyoṣānalakkhaṇaṇ ta-thaṇ avitathaṇ, etaṇ tathalakkhaṇaṇ nāṇagatiyā āgato, avirajjhivā patto anuppatto ti Tathāgato. Evaṇ tathalak-khaṇaṇ āgato ti *Tathāgato*.

Kathaṇ tathadhamme yāthāvato abhisambuddho ti Tathā-gato? Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni;—yathāha: *Cattār' imāni bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? Idaṇ dukkhaṇ ti bhikkhave, tatham etaṇ, avitatham² etaṇ,² anaññatham etaṇ^{*} ti vitthāro*;—tāni Bhagavā abhisambuddho ti tathānaṇ abhisambuddhattā *Tathāgato* ti vuccati. Abhisambodhattho hi ettha gatasaddo. Api ca jarāmaraṇassa jātippaccayasambhūta-samudāgatattho tatho avitatho anaññatho; . . . pe³ . . . saṅkhārānaṇ avijjāpaccaya-sambhūta-samudāgatattho tatho avitatho anaññatho; avij-jāya saṅkhārānaṇ paccayattho . . . pe . . . jātiyā jarāmara-ṇassa paccayattho tatho avitatho anaññatho; taṇ sabbaṇ Bhagavā abhisambuddho; tasmā pi⁴ tathānaṇ⁴ abhisambud-dhattā Tathāgato. Evaṇ tathadhamme yāthāvato abhi-sambuddho ti *Tathāgato*.

Kathaṇ tathadassitāya Tathāgato? Bhagavā yaṇ sade-vake loke . . . pe . . . sadevamanussāya aparimāṇāsu lokadhā-tusu aparimāṇānaṇ sattānaṇ cakkhudvāre āpāthaṇ āgacchan-taṇ rūpārammaṇaṇ nāma atthi, taṇ sabbākārena jānāti, passati; evaṇ jānatā⁵ passatā⁵ ca tena taṇ iṭṭhāniṭṭhādivasena vā diṭṭha-suta-muta-viññātesu labbhamānakapadavasena vā *Katamaṇ taṇ rūpaṇ rūpāyatanaṇ? Yaṇ rūpaṇ catunnaṇ mahābhūtānaṇ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṇ sappatighaṇ, nīlaṇ, pītakaṇ[†] ti ādinā nayena anekehi nāmehi, terasahi vā-rehi, dvipaññāsāya nayehi vibhajjamānaṇ tatham eva hoti, vitathaṇ natthi. Esa nayo sotadvārādīsu pi āpātham āgac-*

* Pts. ii, 104; S. v, 431.

† Dhs., § 617 and foll.

¹ B adds vedayitalakkhaṇaṇ.

² H, D omit.

³ H, B, D omit.

⁴ H vita°.

⁵ H, D, B, S °to.

chantesu saddādisu. Vuttam pi c' etaṇ Bhagavatā: *Yaṇ bhikkhave, sadevakassa lokassa . . . pe . . . sadevamanussāya dīṭṭhaṇ sutaṇ mutaṇ viññātaṇ pattaṇ pariyesitaṇ anuvicaritaṇ manasā, tam ahaṇ jānāmi, tam ahaṇ abbaññāsiṇ, taṇ Tathāgatassa viditaṇ, taṇ Tathāgatassa upatthāsī** ti. Evaṇ tathadassitāya *Tathāgato*; tattha tathadassiatthe *Tathāgato* ti padasambhavo veditabbo.

Kathaṇ tathāvāditāya *Tathāgato*? Yaṇ rattiṇ Bhagavā bodhimaṇḍe aparājitapallaṅkena nisinno catunnaṇ mārānaṇ matthakaṇ madditvā anuttaraṇ sammāsambodhiṇ abhisambuddho, yañ ca rattiṇ yamakasālānam antare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etth' antare pañcacattārīsavasaparimāṇe kāle paṭhamabodhiyā pi majjhimbodhiyā pi pacchimabodhiyā pi yaṇ Bhagavatā bhāsitaṇ suttaṇ geyyaṇ veyyakaraṇaṇ . . . pe . . . vedallaṇ, sabbam pi taṇ atthato vyañjanato ca anupavajjaṇ anūnam anadhikaṇ, sabbākāraparipunṇaṇ, rāgamadanimmadanaṇ, dosa-mohamadanimmadanaṇ, natthi tattha vālaggamattam pi pakkhaliṇaṇ, sabbāṇ taṇ ekamuddikāya lañchitaṇ viya, ekanāliyaṇ mitaṇ¹ viya, ekatulāya tulitaṇ viya ca tatham eva hoti avitathaṇ anaññathan;² yathāha:³ *Yañ ca Cunda, rattiṇ Tathāgato anuttaraṇ sammāsambodhiṇ abhisambujjhati, yañ ca rattiṇ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṇ etasmiṇ antare bhāsati, lapati, niddisati, sabbāṇ taṇ tath' eva hoti, no aññathā;*⁴ *tasmā Tathāgato ti vuccati*† ti. Gadattho hi ettha gatasaddo. Evaṇ tathāvāditāya *Tathāgato*. Api ca āgadanam āgado; vacanan ti attho; tatho aviparīto āgado assā ti dakārassa takāraṇ katvā *Tathāgato* ti evañ c' etasmiṇ atthe padasiddhi veditabbā.

Kathaṇ tathākāritāya *Tathāgato*? Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassā pi vācā, tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti; evam bhūtassa c' assa yathā

* A. ii, 23, 25.

† D. Pāsādika; cf. A. ii, 24.

¹ B, C, D minitaṇ.

² H, D, B omit.

³ H yathā hi; S, C ten' āha.

⁴ S, B, C, D add ti.

vācā, kāyo pi tathā gato pavatto ti attho. Yathā ca kāyo, vācā pi tathā gatā¹ ti *Tathāgato*; ten' ev' āha: *Yathāvādī, bhikkhave, Tathāgato tathākārī ; yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ; tasmā Tathāgato ti vuccatī* ti. Evaṇ tathākāritāya *Tathāgato*.*

Kathaṇ abhibhavanatthena *Tathāgato*? Upari bhavaggaṇ, heṭṭhā avicīṇ pariyaṇtaṇ katvā tiriyaṇ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñānadassanena; na tassa tulā vā pamāṇaṇ vā atthi; atulo appameyyo anuttaro, rājātirāṇā, devānaṇ atidevo, sakkānaṇ atisakko, brahmānaṇ atibrahmā; ten' āha: *Sadevake bhikkhave, loke . . . pe . . . sadevamanussāya Tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī, tasmā Tathāgato ti vuccatī* ti. Tatr' evaṇ padasiddhi veditabbā: Agado viya agado; ko pan' esa? Desanāvilāso c' eva puññussayo ca; tena h' esa mahānubhāvo bhisakko dibbhāgadena sappe viya sabbaparappavādino sadevakaṇ ca lokaṇ abhibhavati. Iti sabbalokābhibhave tatho aviparīto desanāvilāsamayo c' eva puññamayo ca agado assā ti dakārassa takāraṇ katvā *Tathāgato* ti veditabbo. Evaṇ abhibhavanatthena *Tathāgato*.*

Api ca tathāya² gato ti pi *Tathāgato*; tathaṇ gato ti pi *Tathāgato*. Gato ti avagato, atīto patto paṭipanno ti attho. Tattha sakalaṇ lokaṇ tīraṇapariññāya tathāya² gato avagato ti *Tathāgato*. Lokasamudayaṇ pahāṇapariññāya tathāya² gato atīto ti *Tathāgato*. Lokanīrodhaṇ sacchikiriyaṇ tathāya² gato patto ti *Tathāgato*. Lokanīrodhagāminīpaṭipadaṇ tathaṇ² gato paṭipanno ti *Tathāgato*. Tena yaṇ³ vuttaṇ Bhagavatā: *Loko, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddho ; lokasmā Tathāgato viṇyaṇutto*.⁴ *Lokasamudayo, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddho ; lokasamudayo Tathāgatassa paṇiṇo. Lokanīrodho, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddho ; lokanīrodho Tathāgatassa sacchikato. Lokanīrodhagā-*

* A. ii, 24.

¹ H gato.

³ H idaṇ.

² H, D tathā.

⁴ H, D vippayutto.

*minī paṭipadā, bhikkhave, Tathāgatenā abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā Tathāgatassa bhāvitā. Yaṃ bhikkhave sadevakassa lokassa . . . pe . . . anuvicaritaṃ manasā, sabbaṃ taṃ Tathāgatenā abhisambuddhaṃ; tasmā Tathāgato ti vuccatī** ti, tassa evam pi attho veditabbo.

Idam pi ca Tathāgatassa tathāgatabhāvadīpane mukhamattam eva. Sabbākārena pana Tathāgato va Tathāgatassa tathāgatabhāvaṃ vaṇṇeyya. Yasmā pana sabba-Buddhā tathāgataguṇenā pi samasamā, tasmā sabbesaṃ vasena *Tathāgatā*¹ ti āha.

²*Arahanto* ti kilesehi ārakattā, arīnaṃ arāṇaṃ ca hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā Tathāgato *arahaṇ*. Ārakā hi so sabbakilesehi, suvidūra-vidūre ṭhito, maggena savāsanānaṃ kilesānaṃ viddhaṃsitattā ti ārakattā *arahaṇ*.

So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṅgitā;
Asamaṅgī ca dosehi nātho, tenārahaṇ mato.

Te ca tena kilesārayo maggena hatā ti arīnaṃ hatattā pi *arahaṇ*.

Yasmā rāgādisaṅkhātā sabbe pi arayo hatā,
Paññāsatthena nāthena, tasmā pi arahaṇ mato.

Yaṃ c' etaṃ avijjā-bhavatanhāmayanābhi puññādi-abhisāṅkhārānaṃ jarāmarāṇanemi āsavaśamudayaamayena akkhena vijjhitaṃ tibhavaratthe samāyojitaṃ anādikālappavattaṃ saṅsāraccakkaṃ, tassānena bodhimaṇḍe viriyapādehi sīlapaṭṭha-viyaṃ patitṭhāya saddhāhatthena kammakkhaya-karaṇāna-pharasuṃ gahetvā sabbe arā hatā ti *arahaṇ*.

Arā saṅsāraccakkassa hatā nānāsina yato
Lokanāthena, ten' esa³ arahaṇ ti pavuccati.

* A. ii, 23.

¹ H °gato.

² Cf. Vism. 198 and foll.

³ H eva.

Aggadakkhiṇeyyattā ca cīvarādipaccaye arahati, pūjāvi-sesañ ca. Ten' eva ca uppanne Tathāgate, ye keci mahesak-khā devamanussā, na te aññattha pūjaṇ karonti: tathā hi Brahmā Sahampati Sinerumattena ratanadāmena Tathāga-taṇ pūjesi; yathābalañ ca aññe devā, manussā ca Bimbisāra-Kosalarājādayo. Parinibbutam pi ca Bhagavantaṇ uddissa channavutikoṭṭidhanaṇ vissajjetvā Asokamahārājā sakala-Jambudīpe caturāsītivihārasahassāni patitṭhāpesi; ko pana vādo aññesaṇ pūjāvisesānaṇ ti paccayādīnaṇ arahattā pi *arahaṇ*.

Pūjāvisesaṇ saha paccayehi
Yasmā ayaṇ arahati lokanātho,
Atthānurūpaṇ arahan ti loke
Tasmā jino arahati nāmaṇ etaṇ.

Yathā ca loke ye keci paṇḍitamānino bālā asiloka-gara-habhayena raho pāpaṇ karonti, evaṇ esa na kadāci pāpaṇ¹ karoti ti pāpakaraṇe rahābhāvato pi *arahaṇ*.

Yasmā natthi raho nāma pāpakammesu tādino
Rahābhāvena ten' esa arahaṇ iti vissuto.

Evaṇ sabbathā pi:

Ārakattā hatattā ca kilesārīna so muni,
Hataṇṣāracakkāro, paccayādīna cāraho;
Na raho karoti pāpāni, arahaṇ tena pavuccatī ti.

Yasmā pana sabbe pi Buddhā arahattaguṇenā pi samasamā, tasmā sabbesaṇ vasena *arahanto* ti āha.

Sammāsambuddhā ti sammā sāmāñ ca sabbadhammānaṇ buddhattā Sammāsambuddho. Tathā h' esa sabbadhamme sammā sāmāñ² ca³ buddho, abhiññeyye dhamme abhiññey-yato, pariññeyye dhamme pariññeyyato, pahātabbe pahātab-bato, sacchikātabbe sacchikātabbato, bhāvetabbe bhāvetab-bato; ten' ev' āha:

¹ H, D, B omit.

² H sam.

³ H omits.

*Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbaṃ ca bhāvitaṃ,
Pahātabbaṃ pahīnam me ; tasmā Buddho 'smi brāh-
maṇā* ti.*

Atha vā cakkhu dukkhasaccaṃ, tassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā purimatanhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccan ti evaṃ ekekapaduddhārenā pi sabbadhamme¹ sammā sāmaṇ ca buddho. Esa nayo sota-ghāṇa-jivhā-kāya-manesu. Eten' eva ca nayena rūpādini cha āyatanāni, cakkhuviññānādayo cha viññāṇakāyā, cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajā-vedanādayo cha vedanā, rūpasāññādayo cha saññā, rūpasāñcetanādayo cha cetanā,² rūpavitakkādayo cha vitakkā, rūpavicārādayo cha vicārā, rūpakkhandhādayo pañcakkhandhā, dasa kasiṇāni, dasa anussatiyo, uddhumātaka-saññādivasena dasa saññā, kesādayo dvattiṇṣākārā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārāsa dhātuyo, kāmabhavādayo nava bhavā, paṭhamādini cattāri jhānāni, mettābhāvanādayo catasso appamaññāyo, catasso arūpasamāpattiyo, paṭilomato jarāmaranādini, anulomato avijjādini paṭiccasamuppādaṅgāni³ ca yojetabbāni. Tatrāyaṃ ekapadayojanā: jarāmaranaṃ dukkhasaccaṃ, jāti samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ nissaranaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccan ti. Evaṃ ekekapaduddhārena sabbadhamme sammā sāmaṇ ca buddho, anubuddho, paṭividdho; yaṃ vā pana kiñci atthi⁴ neyyaṃ nāma, sabbassa sammā sambuddhattā vimokkhaṇṭikānāvasena Sammāsambuddho. Tesam pana vibhāgo upari āvibhavissati ti. Yasmā pana sabba-Buddhā sammāsambuddhagūṇenā pi samasamā, tasmā sabbesam pi vasena Sammāsambuddhā ti āha.

*Monenā⁴ ti kāmāni hi moneyyapaṭipadāsankhātēna magga-
ñāṇamonenā⁴ muni nāma hoti; idha pana tuṇhībhāvaṃ sandhāya monenā⁴ ti vuttaṃ. Mūlharūpo ti tuccharūpo. Avid-*

* Sn. 558; Thg. 828.

¹ H, S, D omī sabba.

² Vism. adda rūpatanphādayo cha tanphākāyā.

³ H °gā ti.

⁴ H moneyyena.

dasū ti aviññū. Evarūpo hi tuṇhībhūto pi *muni* nāma na *hoti*. Atha kho¹ moneyyamuni nāma *hoti*, tucchasabhāvo ca pana aññāṇī ca *hoti* ti attho.

Yo ca tulaṇ va paggayhā ti yathā hi tulaṇ gahetvā tṭhito atirekaṇ ce *hoti*, harati, ūnakaṇ ce *hoti*, pakkhipati; evam eva yo atirekaṇ haranto viya pāpaṇ harati, parivajjeti, ūnakaṇ² pakkhipanto viya kusalaṇ paripūreti; evañ ca pana karonto sila-samādhi-paññā-vimutti-vimuttiñāṇadassanasaṅkhātaṇ *varaṇ* uttamam eva *ādāya*, *pāpāni* akusaladhammāni *parivajjeti*, sa *muni* nāmā ti attho. *Tena so muni* ti kasmā pana so *muni* ti ce? Yaṇ heṭṭhā vuttakāraṇaṇ, tena so *muni* ti attho. *Yo munāti ubho loka* ti yo puggalo imasmiṇ khandhādiloka tulaṇ āropetvā miṇanto viya “Ime ajjhattikā khandhā, ime bāhirā” ti ādinā nayena ime ubho atthe miṇāti; *muni tena pavuccatī* ti tena pana kāraṇena *muni* ti vuccatī yevā ti attho.

Asataṇ cā ti gāthāya ayaṇ saṅkhepattho: yvāyaṇ kusalā-kusalappabhedo *asataṇ ca sataṇ ca* dhammo taṇ *ajjhattaṇ bahiddhā* ti imasmiṇ *sabbaloka* pavicayañāṇena *sataṇ ca asataṇ ca* *ñatvā dhammaṇ*;³ *tassa*⁴ *ñātattā* eva rāgādibhedato *sattavidhaṇ saṅgaṇ*,⁵ *taṇhādittṭhibhedato* duvidhaṇ *jālaṇ ca aticca*⁶ atikkamitvā tṭhito; so tena monasaṅkhātena pavicayañāṇena samannāgatattā *muni*. *Devamanussehi pūjito* ti idam pan’ assa tṭhuvacanaṇ; so hi⁷ khīṇāsavamunittā devamanussānaṇ pūjāraho *hoti*; tasmā evaṇ vutto ti.

[59.] *Sallan* ti mūlapadaṇ. *Satta sallānī* ti gaṇanaparichedo. *Rāgasallan* ti rañjanatthena rāgo va pīlājanakatāya anto-tudanatāya dunnīharatāya⁸ *sallaṇ cā* ti rāgasallaṇ. *Dosasallādisu* pi es’ eva nayo.

*Abbūlhasallo*⁹ ti mūlapadaṇ. *Abbūlhitasallo*¹⁰ ti nīhaṭasallo. *Uddhaṭasallo* ti uddhaṇ hatasallo. *Samuddhaṭasallo*¹¹ ti upasaggavasena vutto. *Uppāṭitasallo* ti luñcitasallo. *Samuppāṭitasallo* ti upasaggavasena eva.

¹ *All MSS.* vā.

² H ūnake.

³ S, C dhammavarassa.

⁴ S, C omī.

⁵ H, D saṅga.

⁶ H, D omī.

⁷ H omī.

⁸ H °harapa°.

⁹ H, D omī abbūlha.

¹⁰ H abbūlha°; B, D abbūhita°.

¹¹ H samuddharita°.

Sakkaccakārī ti dānādīnaṃ kusaladhammānaṃ bhāvanāya, puggalassa vā deyyadhammassa vā sakkaccakaraṇavasena sakkaccakārī. Satatabhāvakaraṇena *sātaccakārī*. Aṭṭhita-karaṇena *aṭṭhitakārī*; yathā nāma kakaṇṭako¹ thokaṃ gantvā thokaṃ tiṭṭhati, na nirantaraṃ gacchati, evam eva yo puggalo ekadivasāṃ dānaṃ datvā pūjaṃ vā katvā dhammaṃ vā sutvā samaṇadhammaṃ vā katvā puna cirassaṃ karoti, taṃ na nirantaraṃ pavatteti, so asātaccakārī anaṭṭhitakārī ti vuccati; ayaṃ evaṃ na karoti ti *aṭṭhitakārī*. *Anolīnavuttiko* ti nirantarakaraṇasaṅkhātassa vipphārassa² bhāvena na līnavuttiko ti anolīnavuttiko. *Anikkhittachando* ti kusalakaraṇe viriyachandassa anikkhittabhāvena anikkhittachando. *Anikkhittadhuro* ti viriyadhurassa anoropanena anikkhittadhuro, anosakkitamānaso ti attho.

Yo tattha chando ca vāyāmo cā ti yo tesu kusaladhammesu kattukamyatādhammacchando ca payatanasaṅkhāto³ *vāyāmo* ca, ussahanavasena *ussāho* ca, adhimattussahanavasena *ussolhi* ca, *vāyāmo* c' eso pāraṅgamatthena, *ussāho* c' eso pubbaṅgamatthena, *ussolhi* c' eso adhimattatthena. *Appaṭivānī cā* ti anivattanā ca.

*Sati*⁴ *sampajaññaṃ cā* ti saratī ti *sati*; sampajānātī ti *sampajaññaṃ*; samantato pakārehi jānātī ti attho. Sātthakasampajaññaṃ, sappāyasampajaññaṃ, gocarasampajaññaṃ, asammohasampajaññaṃ ti imassa sampajānassa vasena bhedo veditabbo.

Ātappan ti kilesatāpanaviriyaṃ. *Padhānan* ti uttama-viriyaṃ. *Adhiṭṭhānan* ti kusalakaraṇe patiṭṭhābhāvo. *Anu-yogo* ti anuyuñjanaṃ. *Appamādo* ti nappamajjanaṃ,⁵ satiyā avippavāso.

[60.] *Imaṃ lokaṃ nāsiṃsati* ti mūlapadaṃ. *Sakattabhāvan* ti attano attabhāvaṃ. *Parattabhāvan* ti paraloke attabhāvaṃ. Saka-rūpavedanādayo attano pañcakkhandhe, para-rūpavedanādayo ca⁶ paraloke pañcakkhandhe.

Kāmadhātun ti kāmabhavaṃ. *Rūpadhātun* ti rūpabhavaṃ. *Arūpadhātun* ti arūpabhavaṃ. Puna rūpārūpavasena duk-

¹ H kukaṇ°.

² B, D payatta°; C passaddhi°.

³ B, S appa°.

⁴ H °ssā.

⁵ H adds ca.

⁶ B, C omit.

khaṇ dassetuṇ kāmādhātuṇ rūpadhātuṇ ekaṇ katvā, arūpadhātuṇ ekaṇ katvā vuttaṇ.

*Gatiṇ*¹ vā ti patiṭṭhānavasena pañca gati vuttā. *Uppattiṇ*¹ vā ti nibbattivāsena catuyoni vuttā. *Paṭisandhiṇ*² vā ti tiṇṇaṇ bhavānaṇ ghaṭanavasena³ paṭisandhi vuttā. *Bhavaṇ* vā ti kammabhavavasena. *Sanṣāraṇ* vā ti khandhādīnaṇ abbocchinnavasena. *Vattaṇ* vā ti tebhūmakavaṭṭaṇ, *nāsiṇsaṭi* ti.

Saddhammapajjotikāya
Mahāniddesaṭṭhakathāya Guhaṭṭhakasutta-
niddesaavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyaṇ.

¹ H, D, B °ti.

² H ghaṭṭana°.

³ H, D, B °dhi.

III. DUṬṬHAṬṬHAKASUTTANIDDESAVANNAṆĀ.

Tatiye¹ Duṭṭhaṭṭhake paṭhamagāthāyaṇ tāva tattha, [62] *vadantī* ti Bhagavantaṇ bhikkhusaṅghaṇ ca upavadanti. *Duṭṭhamanā pi eke, aññe² pi ve saccamanā vadantī³* ti ekacce duṭṭhacittā, ekacce tathasaññino⁴ pi hutvā; titthiyā duṭṭhacittā; ye tesāṇ sutvā saddahiṇsu, te saccamanā ti adhippāyo. *Vādaṇ ca jātan* ti etaṇ akkosavādaṇ uppannaṇ. *Muni no upetī* ti akārakatāya ca akuppanatāya ca Buddhāmuni na upeti. *Tasmā munī natthikhīlo kuhiñcī* ti tena kāraṇena ayaṇ muni rāgādikhīlehi natthikhīlo kuhiñcī ti veditabbo.

Duṭṭhamanā ti⁵ uppannehi dosehi dūsitacittā. *Viruddhamanā* ti tehi kilesehi kusalassa dvāraṇ adatvā āvaritacittā.⁶ *Paṭiviruddhamanā* ti upasaggavasena padaṇ vaḍḍhitaṇ. *Āhatamanā* ti paṭighena āhataṇ cittaṇ etesaṇ ti āhatamanā. *Paccāhatamanā* ti upasaggavasena⁷ eva. *Āghātītanā* ti vihiṇsāvasena āghātitaṇ⁸ manaṇ etesaṇ ti āghātītanā.⁹ *Paccāghātītanā* ti upasaggavasena⁹ eva.

Atha vā: kodhavasena *duṭṭhamanā*; upanāhavasena *paduṭṭhamanā*; makkhavasena *viruddhamanā*; palāsavasena *paṭiviruddhamanā*; dosavasena *āhatapaccāhatamanā*; vyāpādavasena *āghātītapaccāghātītanā*; paccayānaṇ alābhena *duṭṭhamanā*, *paduṭṭhamanā*; ayaṇa *viruddhamanā*, *paṭiviruddhamanā*; garahanena *āhatapaccāhatamanā*; dukkhavedanāsa-maṅgībhāvena *āghātīta-paccāghātītanā* ti evamādinā nayena eke vaṇṇayanti.

Upavadantī ti garaṇaṇ uppādentī. *Abhūtenā* ti asaṇvija-mānena.

Saddahantā ti pasādasasena⁹ saddhaṇ uppādentā. *Okap-*

¹ H, D, S, C omīti.

² H, D, S eke.

³ H tīha.

⁴ H aghātaṇ.

⁵ C sampasādana°.

⁶ H, D, B, SnA atho.

⁷ All MSS. tathā°.

⁸ H avārita°.

⁹ H aghā°.

pentā ti guṇavasena otāretvā avakappayantā. *Adhimuccantā* ti sampasādanavasena sannitṭhānaṃ katvā tesāṃ kathaṃ adhivāsentā.

Saccamanā ti tacchamanā. *Saccasaññino* ti tacchasaññino. *Tathamanā*¹ ti aviparīṭamanā. *Bhūṭamanā* ti bhūtatthamanā. *Yāthāvamanā* ti niccalamanā. *Aviparīṭamanā* ti nicchayamanā. Tattha *saccamanā saccasaññino* ti saccavādiguṇaṃ; *tathamanā tathasaññino* ti saccasandhaguṇaṃ;² *bhūṭamanā bhūṭasaññino* ti thetaguṇaṃ;³ *yāthāvamanā yāthāvasaññino* ti paccāyikaguṇaṃ;⁴ *aviparīṭamanā aviparīṭasaññino* ti avisaṃvādaguṇaṃ kathitaṃ ti nātabbaṃ.

Parato ghoso ti aññesaṃ santikā uppannasaddo.

Akkoso ti jātiādisu dasasu akkosesu aññataro.

[63.] *Yo vādaṃ upeti* ti yo puggalo upavādaṃ⁵ upagacchati.

Kārako vā ti katadoso vā. *Kārakatāyā*⁶ ti dosassa katabhāvena. *Vuccamāno* ti kathiyamāno. *Upavadiyamāno* ti dosaṃ upavajjamāno. *Kuppati* ti kopaṃ karoti.

Khilajātata pi natthi ti cittathaddhabhāva⁷-cittakacavara-saṅkhātaṃ paṭighakhilaṃ jātaṃ assā ti khilajāto, tassa bhāvo *khilajātata*; sā pi *natthi* na santi. *Pañca pi cetokhilā* ti:⁸ *kāme*⁹ *avītarāgo rūpe avītarāgo yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjivā seyyasukhaṃ passasukhaṃ*¹⁰ *middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati* : “ *iminā ’haṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi, devaññataro vā* ”* ti; evarūpā pañca pi cittassa baddhabhāva¹¹ kacavarabhāvasaṅkhātā cetokhilā natthi.

Imaṃ ca gāthaṃ vatvā Bhagavā Ānandattheraṃ pucchi: Evaṃ khuṇṣetvā vambhetvā vuccamānā bhikkhū, Ānanda,

* A. iii, 249.

¹ T omits.

² H saccasaññi°.

³ H, D, B, S cetobhūta; C tathato bhūta°.

⁴ H, D saccā°; S sacca°; B °yikabhūtaṃ.

⁵ So all MSS.

⁶ H, D katakodhatāya.

⁷ C °bandhabhāva; B °pparabhāva.

⁸ B adds kāye vītarāgā.

⁹ S, C, D kāye.

¹⁰ H, D phassa°.

¹¹ H, D thaddha°.

kiṇ vadantī? ti. “Na kiñci, Bhagavā” ti. “Na, Ānanda, ahaṇ sīlavā ti sabbattha tuṇhībhavitabbaṇ; loka hi *nabhāsa-mānaṇ jānanti missaṇ bālehi paṇḍita*¹”^{*} ti vatvā, “Bhikkhū, Ānanda, te manusse evaṇ paṭicodentū”² ti dhammadesanathāya *abhūtavādī nirayaṇ upeti*† ti imaṇ gātham abhāsi. Thero taṇ uggahetvā bhikkhū āha: “Manussā tumhehi imāya gāthāya paṭicodetabbā” ti. Bhikkhū tathā akaṇsu. Paṇḍita-manussā tuṇhī ahesuṇ. Rājā ca rājapurise sabbattha³ pesetvā yesaṇ dhuttānaṇ lañcaṇ⁴ datvā titthiyā taṇ mārāpesuṇ, te gahetvā niggayha taṇ pavattiṇ ñatvā titthiye paribhāsi. Manussā pi titthiye disvā leḍḍunā hananti, paṇsunā okiranti: “Bhagavato ayasaṇ uppādesun” ti; Ānandatthero taṇ disvā Bhagavato ārocesi; Bhagavā Therassa imaṇ gātham abhāsi: *Sakaṇ hi diṭṭhiṇ . . . pe . . . vadeyyā* ti.

Tassā 'ttho: Yā 'yaṇ diṭṭhi titthiyajanassa “Sundariṇ māretvā samaṇānaṇ Sakyaputtiyaṇaṇ avappaṇaṇ pakāsetvā eten’ upāyena laddhaṇ sakkāraṇ sādīyissāmā”⁵ ti, so taṇ *diṭṭhiṇ kathaṇ* atikkameyya? Atha kho so ayaso tam eva titthiyajanaṇ paccāgato, taṇ diṭṭhiṇ accetuṇ asakkantaṇ; yo vā pana⁶ sassatādivādī⁷ so pi *sakaṇ diṭṭhiṇ katham accaṇeyya*; tena diṭṭhichandena *anunīto*, tāya ca diṭṭhiruciya *nivīṭṭho*? Api ca kho pana *sayāṇ samattāni pakubbamāno* attanā va paripuṇṇāni tāni diṭṭhigatāni karonto *yathā jāneyya tath’ eva*⁸ *vadeyyā* ti.

[64.] *Avannaṇ pakāsayitvā* ti agunaṇ pākataṇ katvā. *Sakkāraṇ* ti catunnaṇ paccayaṇaṇ sakkacca karaṇaṇ. *Samānanan* ti cittaṇa bahumānanaṇ. *Paccāharissamā* ti evaṇ lābhādiṇ nibbattessāmā ti. *Evaṇ diṭṭhikā* ti evaṇ laddhikā; yasmā taṇ lābhādiṇ nibbattessāmā ti evaṇ ayaṇ laddhi tesāṇ atthi, tathā “atthi me vuttappakāro dhammo” ti etesaṇ khamati c’ eva ruccati ca. Evaṇsabhāvam eva vā tesāṇ cittaṇ “atthi me cittaṇ” ti; tathā⁹ tesāṇ diṭṭhi¹⁰ vā,¹⁰ diṭ-

* A. ii, 51.

† Udāna, iv, 8; Dh. 306; Sn. 661.

¹ H °ditā.

² B sabbato.

³ H harissā°; D hariyissā°.

⁴ H, D, B, S omī ādi.

⁵ H, D, B tadā.

⁶ H, D, S °dentī.

⁷ H, D lañcaṇ.

⁸ H, D, B, S omī.

⁹ H, D add taṇ.

¹⁰ S, C omī.

ṭhiyā saha khanti vā, diṭṭhi-khantihi saddhiṇ ruci vā, diṭṭhi-khanti-rucihi saddhiṇ laddhi vā, diṭṭhi-khanti-ruci-laddhihi saddhiṇ ajjhāsayo vā, diṭṭhi-khanti-ruci-laddhi-ajjhāsayehi saddhiṇ adhippāyo vā hoti ti dassento *evaṇ-diṭṭhikā* . . . *pe* . . . *evaṇ-adhippāyā*¹ ti āha.

Sakaṇ diṭṭhin ti attano dassanaṇ. *Sakaṇ khantin* ti attano sahanaṇ. *Sakaṇ rucin* ti attano ruciṇ. *Sakaṇ laddhin* ti attano laddhiṇ. *Sakaṇ ajjhāsayan* ti attano ajjhāsayaṇ. *Sakaṇ adhippāyan* ti attano bhāvaṇ. *Atikkamituṇ* ti samatikkamituṇ.

Atha kho so yeva ayaso ti sv' eva ayaso ekaṇsena; *te paccāgato* ti tesañ pati āgato; *te* ti sāmīatthe upayogavacanaṇ.

Atha vā ti atthantaranidassanaṇ.²

Sassato ti nicco dhuvo; *loko* ti attabhāvo.

Idam eva saccaṇ mogham aññan ti idaṇ eva³ tacchaṇ tathaṇ, aññan tucchaṇ.

Samattā ti sampuṇṇā. *Samādinna* ti sammā ādinna. *Gahitā* ti upagantvā gahitā. *Parāmatṭhā* ti sabbākārena parāmasitvā gahitā. *Abhinivīṭṭhā* ti visesena laddhapatitṭhā.

Asassato ti vuttavipariyāyena veditabbo.

Antavā ti sa-anto. *Anantavā* ti vuddhianantavā.

Taṇ jīvan ti so jīvo; *lingavipallāso* kato. *Jīvo* ti ca attā yeva.

Tathāgato ti satto; arahā ti eke. *Paraṇ maraṇā* ti maraṇato uddhaṇ, paraloke ti attho. *Na hoti tathāgato param maraṇā* ti maraṇato uddhaṇ na hoti. *Hoti ca, na ca hoti tathāgato param maraṇā* ti maraṇato uddhaṇ hoti ca, na hoti ca. *N' eva hoti, na na hoti tathāgato param maraṇā* ti ucchedavasena n' eva hoti, takkikavasena⁴ na na hoti.

*Sakāya*⁵ *diṭṭhiyā* ti ādayo karaṇavacanaṇ. [65.] *Attino* ti ekibhūto.

Sayaṇ samattaṇ karotī ti attanā ūnabhāvaṇ mocetvā sammā attañ samattaṇ karoti. *Paripuṇṇan* ti atirekaṇ dosaṇ mocetvā sampuṇṇaṇ. *Anoman* ti hīnadosaṇ mocetvā alāmaṇ. *Aggaṇ* ti ādiṇ. *Setṭhan* ti padhānaṇ niddosaṇ. *Visetṭhaṇ* ti

¹ H °yo.

³ H evaṇ.

⁵ H sakkāya.

² H, D, B omīti ni.

⁴ C sassata°.

jetthakaṇ. *Pāmokkhan* ti adhikaṇ. *Uttaman* ti visesena¹ setthāṇ.² *Pavaraṇ* karotī ti atirekena uttamaṇ karoti.

Atha vā āsayadosamocanena *aggaṇ*; saṅkilesadosamocanena *setthāṇ*; upakkilesadosamocanena *visetthāṇ*; samattadosamocanena³ *pāmokkhaṇ*; majjhimaadosamocanena *uttamaṇ*; uttama-majjhima-dosamocanena *pavaraṇ*, *karotī* ti evam eke vaṇṇayanti.

Ayaṇ satthā sabbaññū ti ayaṇ amhākaṇ satthā sabbaṇ-jānanavasena sabbaññū. *Ayaṇ dhammo svākkhāto* ti ayaṇ amhākaṇ dhammo suṭṭhu akkhāto. *Ayaṇ gano supaṭipanno* ti ayaṇ amhākaṇ gaṇo suṭṭhu paṭipanno. *Ayaṇ ditthi bhad-dikā* ti ayaṇ amhākaṇ laddhi sundarā. *Ayaṇ paṭipadā supaññattā* ti ayaṇ amhākaṇ pubbabhāgā attantapāḍipāḍā⁴ suṭṭhu paññattā. *Ayaṇ maggo nīyāniko* ti ayaṇ amhākaṇ niyāmokkantiko⁵ maggo nīyāniko ti sayāṇ samattaṇ karoti.

*Katheyya*⁶ sassato loko ti; *bhaṇeyya* idam eva saccaṇ mogham aññaṇ ti; *dīpeyya* antavā loko ti; *voḥareyya* nānāvidhena gaṇhāpeyya: hoti ca na ca hoti ti.

Atha rājā sattāhaccayena taṇ kuṇapaṇ chaḍḍāpetvā sāyaṇhasamayaṇ vihāraṇ gantvā Bhagavantaṇ abhivādetvā āha: “Nanu, bhante, edise ayase uppanne mayham pi ārocetabbaṇ siyā?” ti. Evaṇ vutte Bhagavā: “Na, Mahārāja, ‘ahaṇ silavā guṇasampanno’ ti paresaṇ ārocetuṇ ariyāṇaṇ patirūpan” ti vatvā tassā atthupattiyā *Yo attano sīlavatānī* ti avasesagāthāyo abhāsi.

Tattha [66] *sīlavatānī* ti pātimokkhādini sīlāni, āraññakādini dhutaṅgavatāni ca. *Anānuputtḥo* ti apucchito. *Pāvā*⁷ ti vadati. *Anariyadhammaṇ kusalā tam āhu, yo ātumānaṇ sayam eva pāvā*⁸ ti yo evaṇ attānaṇ sayam⁹ eva vadati, tassa taṇ vādaṇ “anariyadhammo eso” ti kusalā evaṇ kathenti.

Atthi sīlaṇ c’ eva vataṇ cā ti sīlanatthena sīlaṇ c’ eva atthi, samādānatthena vataṇ ca. *Atthi vataṇ na sīlan* ti vuttatthena vataṇ atthi, taṇ na sīlaṇ.

¹ S, B, C visesaṇ.

² S, B, C na heṭṭhimaṇ; D setthatamaṇ.

³ B pamatta°; H, D sapatta°.

⁵ H nīyyā°.

⁷ H pāvādā.

⁸ B pāvādā.

⁴ S, C omīti attantapāḍi.

⁶ Most add iti.

⁹ C, S sassatam eva.

Kataman ti kathetukamyatā va pucchā.

Idha bhikkhu sīlavā ti ādayo vuttanayā eva.

Sanjvaratthenā ti sanjvarakaraṇatthena, vītikkamadvāraṇ pidahanatthena. *Samādānatthenā* ti taṇ taṇ sikkhāpadaṇ sammā ādānatthena.

Ārañṇakaṅgaṇ ti araṇṇe nivāso assā ti ārañṇako,¹ tassa aṅgaṇ ārañṇakaṅgaṇ.

Piṇḍapātikaṅgaṇ ti bhikkhāsāṅkhātānaṇ pana āmisapiṇḍānaṇ pāto piṇḍapāto; parehi dinnānaṇ piṇḍānaṇ patte nipatanan ti vuttaṇ hoti. Taṇ piṇḍapātaṇ uñchati, taṇ taṇ kulaṇ upasaṅkamanto gavesatī ti piṇḍapātiko. Piṇḍāya vā patitun vatam etassā ti piṇḍapātī; patitun ti caritun. Piṇḍapātī eva piṇḍapātiko; tassa aṅgaṇ *piṇḍapātikaṅgaṇ*. Aṅgan ti kāraṇaṇ vuccati; tasmā yena samādānena so piṇḍapātiko hoti, tass' etaṇ adhivacanan ti veditabbaṇ.

Eten' eva nayena rathikā-susāna-saṅkarakūṭādīnaṇ yattha katthaci paṇsūnaṇ upari ṭhitattā abbhuggatathena tesu paṇsusu² kūlam ivā ti paṇsukūlaṇ. Atha vā paṇsu viya kucchitabhāvaṇ ulatīti paṇsukūlaṇ; kucchitabhāvaṇ gacchatīti vuttaṇ hoti. Evaṇ laddhanibbacanassa paṇsukūlassa dhāraṇaṇ paṇsukūlaṇ; paṇsukūlaṇ³ sīlam assā ti paṇsukūliko paṇsukūlikassa aṅgaṇ *paṇsukūlikaṅgaṇ*.

Saṅghāṭi-uttarāsāṅga-antaravāsakasaṅkhātāṇ ticīvaraṇ sīlam assā ti tecīvariko; tecīvarikassa aṅgaṇ *tecīvarikaṅgaṇ*.

Sapadānacārikaṅgaṇ ti: dānaṇ vuccati avakhaṇḍanaṇ; apetaṇ dānato apadānaṇ; anavakhaṇḍanan ti attho. Saha apadānena sapadānaṇ; avakhaṇḍanavirahitaṇ, anugharan ti vuttaṇ hoti. Sapadānaṇ caritun idam assa sīlan ti sapadānacāri; sapadānacāri eva sapadānacāriko; tassa aṅgaṇ *sapadānacārikaṅgaṇ*.

Khalupacchābhattikaṅgaṇ ti: khalū ti paṭisedhatthe nipāto. Pavāritena⁴ satā⁵ pacchā laddhaṇ bhattaṇ pacchābhattaṇ nāma; tassa pacchābhattassa bhojanaṇ pacchābhattabhojanaṇ; tasmiṇ pacchābhattabhojane pacchābhattasaññaṇ katvā pacchābhattaṇ sīlam assā ti pacchābhattiko; na pacchābhat-

¹ S, C °niko.

² H omits; S, B, C, D paṇsu.

³ H omits.

⁴ H °rite.

⁵ H sati.

tiko khalupacchābhattiko; samādānavasena paṭikkhittātirit-tabhojanass' etaṇ nāmaṇ; tassa aṅgaṇ *khalupacchābhattikaṅgaṇ*.

Nesajjikaṅgaṇ ti: sayanaṇ paṭikkhipitvā nisajjāya viharituṇ silam assā ti nesajjiko; tassa aṅgaṇ *nesajjikaṅgaṇ*.

Yathāsanthatikaṅgaṇ ti: yad eva santhataṇ yathāsanthatataṇ; "idaṇ tuyhaṇ pāpunāti" ti evaṇ paṭhamāṇ uddiṭṭhasenāsanass' etaṇ adhivacanaṇ. Tasmiṇ yathāsanthate viharituṇ silam assā ti yathāsanthatiko; tassa aṅgaṇ *yathāsanthatikaṅgaṇ*.

Sabbān' eva pan' etāni tena tena samādānena dhutakilesattā dhutassa bhikkhuno aṅgāni, kilesadhunanato vā dhutan ti laddhavohāraṇ nānaṇ aṅgaṇ etesan ti *dhutaṅgāni*. Atha vā dhutāni ca tāni paṭipakkhānaṇ¹ dhunanato,² aṅgāni ca paṭipattiyā ti pi *dhutaṅgāni*. Evaṇ tāv' ettha atthato³ viññātabbo vinicchayo.

Sabbān' eva c' etāni samādānacetanālakkhaṇāni. Vuttam pi c' etaṇ: *Yo samādiyati, so puggalo; yena samādiyati, citta-cetasikā ete dhammā; yā samādānacetanā taṇ dhutaṅgaṇ; yaṇ paṭikkhipati, taṇ vatthun** ti. Sabbān' eva ca loluppaṇidhaṇsanarasāni, loluppābhāvaṇapaccupaṭṭhānāni,⁴ appicchatādiariyadhammapadaṭṭhānāni. Evam ettha lakkhaṇādīhi vinicchayo veditabbo.

Viriyasamādānam pī ti viriyagahaṇam pi. *Kāman* ti ekaṇsatthe nipāto. *Taco ca nahārū cā* ti chavi nahāruvalliyo ca; *atthī cā* ti sabba⁵-atthī; *avasissatū* ti tiṭṭhatu.⁶ *Upasussatu maṇsalohitan* ti sabbamaṇsaṇ ca lohitaṇ ca sussatu.⁷ *Taco* ti ekaṇ aṅgaṇ; *nahārū* ti ekaṇ; *atthī* ti ekaṇ; *upasussatu maṇsalohitan* ti ekaṇ aṅgaṇ.

Yan tan ti uparivattabbapadena sambandho. *Purisathāmenū* ti purisassa kāyikena balena.⁸ *Balenā*⁸ ti⁸ nāṇabalena. *Viriyenā* ti cetasika-nāṇaviriyatejena. *Parakkamenā* ti paraṇ paraṇ ṭhānaṇ akkamanena ussāhappatta-viriyena. *Pattab-*

* Vism. 61 says Atthakathāyaṇ.

¹ H, D, B °kha.

² H, D, B niddhu°.

³ H attho.

⁴ C nilloluppa°.

⁵ All MSS. sabbā.

⁶ S, C, B sussatu.

⁷ H sukkhatu.

⁸ H, D, B omit.

ban ti *yan* taṇ pāpuṇitabbaṇ. [67.] *Na taṇ apāpuṇitvā* ti taṇ pattaṭṭabbaṇ appatvā. *Viriyaṣsa santhānaṇ*¹ *bhavissatī* ti vuttappakāraṣsa viriyaṣsa sithilattaṇ oṣidanaṇ na bhavissatī ti. *Santhānaṇ* ti pi pāṭho, ayam evattho. *Cittaṇ paggaṇhātī* ti cittaṇ uṣṣāhaṇ gaṇhāpeti. *Padahaṭī* ti patitṭhāpeti.

Nāṣissaṇ ti na khādissāmi, na bhuñjissāmi. *Na pivissāmi* ti yāgupānādiṇ² na pivissāmi. *Vihārato na nikkhame*³ ti senāsanato bahi na nikkhameyyaṇ. *Na pi passaṇ nipā-tessaṇ* ti passaṇ⁴ mañce vā pīṭhe vā bhūmiyaṇ vā kaṭasārake⁵ vā pātanaṇ⁶ ṭhapanāṇ na karissāmi. *Taṇhāsaṇḍaṇ anūhate* ti taṇhāsaṇkhāte kaṇḍe anuddhaṭe, avigate ti attho.

Imaṇ pallaṇkaṇ ti samantato ābhujitaṇ ūrubaddhāsaṇaṇ. *Na bhindissāmi* ti na vijahissāmi. *Yāva me na anupādāyā* ti catūhi upādānehi gahaṇaṇ agaheṭvā; āsavehī ti kāmāsavādīhi catūhi āsavehi; *vimuccissatī* ti samuccheda vimuttiyaṇ na vimuccissatī.

Na tāvāhaṇ imāhā āsanā vutṭhahissāmi ti ādiṇ katvā yāva rukkhamaṇḍā nikkhamissāmi⁷ ti okāsavaseṇa vuttā.⁷ *Imaṣmiṇ*⁸ *yeva pubbaṇhasamayaṇ ariyadhammam āharissāmi* ti yāva gimaṇe ti kālavaseṇa vuttā.⁷ *Purime vayoḥkhandhe* ti ādayo vayoḥvaseṇa⁹ vuttā.

Tattha āsanā na vutṭhahissāmi ti nisinnāsaṇā na utṭha-hissāmi.

Adḍhayaḡogā ti tikuddagehā.¹⁰ *Pāsādā* ti dīghapāsādā. *Ham-miya* ti muṇḍacchadanagehā.¹¹ *Guhāyā* ti paṇsuguhāya. *Leṇā* ti mariyādacchinnā acchinnā¹² pabbataleṇā. *Kuṭiya* ti ullittādikutaṭiya. *Kūṭāgārā* ti kaṇṇikaṇ āropetvā katagehato. *Attā* ti dvāraṭṭālakā. *Mālā* ti vaṭṭagehā. *Uddāṇḍo* nāma eko patissaya viṣeso,¹³ ti chadanageho¹⁴ ti pi eke. *Upaṭṭhāna-sālā* ti sannipāṭasālā, bhojanasālā vā. Maṇḍapādayo pākāṭā yeva.

¹ C, D, T *santhānaṇ*.

² T °miṇ.

³ H, D, S °*santhāra*ke.

⁴ H vuttaṇ.

⁵ B *vassa* °.

⁶ H, S, D, C *nikuṇḍa* °; B *nikuṇḍa* °.

⁷ H, D *muddha* °.

⁸ H *ekopaniṣaya viṣeso* ti pi.

⁹ H, C °*nāḍini*.

¹⁰ H, D *omit*; S *sisāṇ*.

¹¹ H *passa*.

¹² *So all MSS.*

¹³ D *omits*.

¹⁴ H, S, C, D *omit* ti.

Ariyadhamman ti anavajjadhammaṇ; ariyānaṇ vā Buddha-Pacceka-buddha-Buddhasāvakānaṇ dhammaṇ. [68.] *Āharissāmī* ti mama cittasamīpaṇ ānayissāmī sīlena. *Samāharissāmī* ti visesena ānayissāmī samādhinā. *Adhigacchissāmī* paṭilābhavasena gamissāmī dhutaṅgena.¹ *Phassayissāmī*² ti phussissāmī maggena. *Sacchikarissāmī* ti paccakkhaṇ karissāmī phalena.

Atha vā: sotāpattimaggena *āharissāmī*. Sakadāgāmi-maggena *samāharissāmī*. Anāgāmi-maggena *adhigacchissāmī*. Arahattamaggena *phassayissāmī*. Paccavekkhanaena *sacchikarissāmī*. Dvīsu pi nāyesu *phassayissāmī* ti nāmakāyena nibbānaṇ phussissāmī ti attho.

Apuṭṭho ti mūlapadaṇ; tassa apucchito ti attho. *Apuccito* ti ajānāpito. *Ayācito* ti anāyācito. *Anajjesito* ti anānāpito; na icchito ti eke. *Appasādito* ti na pasādāpito.

Pāvadaṭi ti kathayati.

Aham asmī ti ahaṇ asmi, bhavāmi.

Jāṭiyā vā ti khattiya-brāhmaṇajāṭiyā vā. *Gottena vā*³ ti Gotamādi-gottena vā.⁴ *Kolaputtīyena vā* ti kulaputtabhāvena vā. *Vaṇṇapokkharatāya vā* ti tanusirīnaṇ⁵ sundaratāya vā. *Dhanaena vā* ti dhanasampattiya vā. *Ajjhenena vā* ti sajjhāyakaraṇena⁶ vā. *Kammāyatanena vā* ti kammam eva kammāyatanāṇ; tena kammāyatanena, kasigorakkhakammādinā vā.³ *Sippāyatanena vā* ti dhanusippādinā vā. *Vijjāṭṭhānena vā* ti aṭṭhārasavijjāṭṭhānena vā. *Sutena vā* ti bahusutagaṇena vā. *Paṭibhāṇena vā* ti kāraṇākāraṇapaṭibhāṇasaṅkhatāṇāṇena vā. *Aññātaraññātarena vatthunā* ti jātiādināṇ ekena vatthunā.

Uccā kulā ti khattiya-brāhmaṇakulā; etena jāti-gottamahattaṇ dīpeti. *Mahābhogakulū* ti gahapatimahāsālakulā; etena aḍḍhamahattaṇ dīpeti. *Uḷārabhogakulā* ti avasesavessādikulā; etena pahūta-jātarūparajatatādiṇ dīpeti, caṇḍālā pi hi uḷārabhogā honti.

Ñāto ti pākaṭo. *Yasassī* ti parivārasampanno.

¹ H, S, D tadaii°.

³ H omits.

⁵ C, B, S sarīra.

² T Phusayis°.

⁴ S, B omīi.

⁶ H, S, B ajjhāya°.

Suttantiko ti suttante niyutto. *Vinayadharo* ti vinayapiṭa-kadharo. *Dhammakathiko* ti ābhidhammiko.¹

*Ārañṇako*² *vā*³ ti ādayo dhutaṅga-pubbaṅgama-paṭipattidassanatthaṇ vuttā.

Paṭhamassa jhānassa lābhī ti ādayo rūpārūpa-aṭṭhasamāpattiyo dassetvā paṭivedhadassanavasena vuttā.

Pāvadaṭī ti mūlapadaṇ. *Kathetī* ti “piṭakācariyo ‘mhī” ti kathayati. *Bhaṇaṭī* ti “dhutaṅgiko ‘mhī” ti pākataṇ karoti. *Dīpayatī* ti “rūpajjhānalābhī ‘mhī” ti paridīpayati. *Voharaṭī* ti “arūpajjhānalābhī ‘mhī” ti vākyabhedan karoti.

[69.] *Khandhakusalā* ti pañcasu khandhesu salakkhaṇa⁴-sāmaññalakkhaṇesu chekā; nāta-tīraṇa-pahāṇavasena kusalā ti attho. Dhātu-āyatana-paṭiccasamuppādādisu pi es’ eva nayo. *Nibbānakusalā* ti nibbāṇe chekā.

Anariyānaṇ ti na ariyānaṇ. *Eso dhammo* ti eso sabhāvo. *Bālānaṇ* ti apaṇḍitānaṇ. *Asappurisānaṇ* ti na sobhanapuri-sānaṇ.

*Attan*⁵ ti attānaṇ.

[70.] *Santo* ti rāgādikilesūpasamena santo. *Tathā abhinibbutatto*. *Itihan ti sīlesu akatthamāno* ti ‘aham asmi sīlasampanno’ ti ādinā nayena iti⁶ sīlesu akatthamāno, sīlanimittan attūpanāyikan vācaṇ abhāsamāno⁷ ti vuttan hoti. *Tam ariyadhamman kusalā vadantī* ti tassa taṇ akatthanāṇ ‘ariyadhammo eso’ ti Buddhādayo khandhādikusalā vadanti. *Yass’ ussadā natthi kuhiñci loke* ti yassa khīṇāsavassa rāgādayo sattussadā kuhiñci loke natthi, tassa taṇ⁸ akatthanāṇ⁹ ariyadhammo eso ti evaṇ kusalā vadantī ti sambandho.

Santo ti mūlapadaṇ. *Rāgassa santattā*¹⁰ ti rañjanalakkhaṇassa rāgassa samitabhāvena. Dosādisu pi es’ eva nayo. *Vijjhātattā* ti sabbapariḷāhānaṇ jhāpitattā. *Nibbutattā* ti sabbasantāpānaṇ nibbāpitabhāvena. *Vigatattā* ti sabbākusalābhisaṅkhārānaṇ vigatabhāvena, dūrabhāvena. *Paṭippasaddhattā* ti sabbākārena abhaddhuppattikabhāvena.¹¹

¹ D abhidhammakathiko.

² S, D °ñiko.

³ S, B, C omī.

⁴ H adds tā.

⁵ T. attānaṇ.

⁶ B adhi.

⁷ H bhāsa°.

⁸ B vā.

⁹ B omits.

¹⁰ H samitattā.

¹¹ S. C assaddhuppattika°.

Sattannaṃ dhammānaṃ bhinnattū bhikkhū ti upari vattab-
bānaṃ satta-dhammānaṃ bhinditvā t̥hitabhāvena bhikkhu.
Sakkāyadit̥ṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso¹ ti ime tayo
kilesā sotāpattimaggena bhinnā; kāmarāgo² doso ti ime dve
kilesā olārikā sakadāgāmimaggena bhinnā; te eva aṇusaha-
gatā anāgāmimaggena bhinnā; moho māno ti ime dve kilesā
arahattamaggena bhinnā.

Avasese³ kilese dassetuṇ *bhinnā 'ssa honti pāpakā akusalā
dhammā* ti āha. *Saṅkilesikā* ti kilesapaccayā. *Ponobhurikū*
ti punabbhavadāyikā. *Saddarā* ti kilesadarathā etesaṇ⁴
santi ti saddarā; *sadarā* ti pi pāṭho; saha darathā ti attho.
Dukkhavīpākā ti phalakāle dukkhadāyikā. *Āyatiṇ jātijarā-
maraṇīyā* ti anāgate jātijarāmaranaṇassa paccayā.

[71.] *Pajjena katena attanā* ti gāthāya ayaṇ piṇḍattho: Yo
attanā bhāvitena maggena *parinibbānagato* kilesaparinibbā-
naṇ patto;⁵ *parinibbānagatattā*⁶ eva ca *vitinnakaṅkho*; Vipatti-
sampatti-hāni-vuddhi-uccheda-sassata-apuñña - puññappabhe-
daṇ *vibhavaṇ ca bhavaṇ ca vipphāya*, maggavāsaṇ *vusitavā*,
khīṇapunabbhavo ti ca etesaṇ thutivacanānaṇ araho⁷ so bhik-
khū ti.

Itihan ti idahan ti duvidho pāṭho. Iti ti padasandhiādayo
sandhāya *idahan* ti pāṭhaṇ na⁸ rocenti.⁹ Tattha *itī* ti yaṇ
vuttaṇ. *Padasandhī* ti padānaṇ sandhi padasandhi; pada-
ghaṭṭanaṇ ti attho. *Padasaṇsaggo* ti padānaṇ ekībhāvo.
Padapāripūrī ti padānaṇ paripūraṇaṇ, dvinnaṇ padānaṇ ekī-
bhāvo. *Akkharasamavāyo* ti ekībhūto pi aparipuṇṇo¹⁰ hoti,
ayaṇ na evaṇ akkharānaṇ samavāyena¹¹ sannipāto hoti ti
dassanatthaṇ akkharasamavāyo ti āha. *Byañjanasiliṭṭhatā*
ti vyañjanasamuccaya¹²-pāripūriyatthaṇ¹³ vuttānaṇ vyañja-
nānaṇ, attha-vyañjanānaṇ vā atthavyattikāraṇānaṇ madhu-
rabhāvattā¹⁴ pāṭhassa¹⁵ mudubhāvo, na visamabhāvo. *Padā-*

¹ H, D, B °māsā.

³ H adds hi.

⁵ H omits.

⁷ H, D arahā.

⁹ S, C āropenti; B yojenti.

¹¹ H, S, B, C °vāyo.

¹³ B padam iti; C pārami ti; D pāripūrī ti.

¹⁴ H °bhāvo.

² H, D, B kāmo.

⁴ S, B, C, D ettha.

⁶ H omits parinibbāṇa.

⁸ D omits.

¹⁰ Most add pi.

¹² B, C, D °cayo.

¹⁵ H gāthāṭṭhassa; D tassa.

*nupubbatā-m-etan*¹ ti padānaṃ anupubbatā² padānupubbatā, padapaṭipātibhāvo ti attho. *Metan*³ ti etaṃ kataman ti ce ? *Iti* ti idaṃ. *Metan* ti ettha makāro padasandhivasena vutto.

*Katthi*⁴ *hoti* ti “ aham asmi sīlasampanno ” ti attānaṃ ukkaṇsetvā kathanasīlo hoti. *Katthati* ti vuttanayena kathayati. *Vikatthati* ti vividhaṃ kathayati.

Katthanā ti kathanā. *Ārato* ti dūrato⁵ rato.⁶ *Virato* ti thānasaṅkativasena vigatabhāvena rato. *Paṭivirato* ti tato nivattitvā sabbākārena viyutto hutvā rato. Tattha pisācaṃ⁷ viya disvā palāto *ārato*; hatthimhi maddante viya paridhāvitvā gato *virato*; yodhasampahāraṃ viya sādhetvā madditvā gato *paṭivirato*.

[72.] *Khīṇāsavassā* ti khīṇakilesāsavassa. *Kammussado* ti puññābhisaṅkhāra - apuññābhisaṅkhāra - āneñjābhisaṅkhāra-saṅkhātānaṃ kammānaṃ ussado, ussannatā. *Yass' ime*⁸ ti yassa⁸ khīṇāsavassa ime ussadā.

Evaṃ khīṇāsavapaṭipattiṃ dassetvā idāni diṭṭhigatikānaṃ titthiyānaṃ paṭipattiṃ ca dassento āha: *Pakappitā saṅkhatā* ti. Tattha *pakappitā* ti parikappitā. *Saṅkhatā* ti paccayābhisaṅkhatā. *Yassā* ti yassa kassaci diṭṭhigatikassa. *Dhammā* ti diṭṭhiyo. *Purakkhatā* ti purato katā. *Santī* ti saṃvijjanti. *Avivadātā* ti avodātā. *Yad attani passati ānisaṇsaṇ, tan nissito kuppapaṭicca-santī* ti yass' ete diṭṭhidhammā purakkhatā avodātā santi, so evaṃ-vidho yasmā attani tassā diṭṭhiyā diṭṭhadhammikaṃ ca paccaya⁹-sakkārādiṃ samparāyikaṃ ca gativisesādi-ānisaṇsaṇ sampassati, tasmā taṃ ca ānisaṇsaṇ, taṃ ca kuppatāya¹⁰ paṭiccasamuppannatāya ca sammutisantitāya ca kuppa-paṭicca-santisāṅkhātāṃ diṭṭhiṃ nissito ca hoti, so taṃ-nissitattā attānaṃ vā ukkaṇseyya, pare vā vambheyya abhūtehi¹¹ pi¹² guṇadosehi.

Saṅkhatā ti mūlapadaṃ. *Saṅkhatī* ti paccayehi samāgantvā katā. Upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. *Abhisāṇ-*

¹ H °p' etaṃ.

³ H, C 'etan.

⁵ H dūratarato.

⁷ B sihaṃ.

⁹ S, B omit.

¹¹ H abhihūtehi.

² B, C °babbhāvo.

⁴ H Kathaṃ.

⁶ H, S, C omit.

⁸ H tas°.

¹⁰ H °taṃ ca.

¹² H, B, D omit.

khatā ti paccayehi abhisāṅkhatā. [73.] *San̄thapitā* ti paccayavasen' eva sammā ṭhapitā. *Aniccā* ti hutvā abhāvena. *Paṭiccasamuppannā* ti vatthārammaṇaṇ paṭicca uppannā. *Khayadhammā* ti kamena khayasabhāvē. *Vayadhammā* ti pavattivāsena parihāyanasabhāvē. *Virāgadhammā* ti anivat-ti hutvā vigacchanasabhāvē.¹ *Nirodhadhammā* ti nirujjhanasabhāvē. anuppattidhammā hutvā nirujjhanasabhāvē ti attho.

Diṭṭhigatikassā ti dvāsattḥiditṭhiyo gahetvā ṭhita-puggalassa. *Purakkhatā*² ti pure katā.

Tañhādhaḥjo ti ussāpitatthena tañhādhaḥjo tañhāpatākā assa atthi ti tañhādhaḥjo. Purecārikatthena tañhā eva ketu assā ti tañhāketu. *Tañhādhipateyyo* ti chandādhipativāsena tañhā adhipatito āgatā³ ti⁴ tañhādhipateyyo; tañhādhipati vā etassa atthi ti tañhādhipateyyo. Diṭṭhidhajādīsu pi es' eva nayo.

*Avivādātā*⁵ ti aparisuddhā. *Sāṅkiliṭṭhā* ti sayāṇ kiliṭṭhā. *Sāṅkilesikā* ti taṇiyyā.

Dve ānisaṅse passatī ti dve guṇe dakkhati. *Diṭṭhadhammikaṇ ca ānisaṅsan* ti imasmiṇ yeva attabhāve paccakkhadhammānisaṅsaṇ ca.⁶ *Samparāyikan* ti paraloke pattabbaṇ ānisaṅsaṇ ca.

Yaṇ-diṭṭhiko satthā hotī ti satthā yathāladdhiko bhavati; *taṇ-diṭṭhikā sāvakū hontī* ti tassa vacanaṇ suṇantā sāvakā pi tathāladdhikā hontī.

Sakkarontī ti sakkārappattaṇ karontī. *Garukarontī* ti garukārappattaṇ karontī. *Mānentī* ti manasā piyāyanti. *Pūjentī* ti catupaccayābhihārapūjāya pūjenti. *Apacitij*⁷ *karontī* ti apacitappattaṇ karontī. Tattha yassa cattāro paccaye sakkaritvā su-abhisāṅkhate paṇīta-paṇīte katvā denti, so sakkato. Yasmiṇ garubhāvaṇ paṭṭhapetvā denti. so garukato. Yaṇ manasā⁸ piyāyanti. so mānito. Yassa sabbam p' etaṇ karontī. so pūjito. Yassa abhivādana-paccu-

¹ H vigamana°.

² H Purekkhā; B Purekkhārā.

³ D, B, C āgato.

⁵ H avodātā.

⁷ B °taṇ.

⁴ H, S, B add vā.

⁶ H, D omit saṅsaṇ.

⁸ H, D manussā.

paṭṭhāna¹-añjalikammādivasena paramanipaccākāraṇ karonti, so apacito. Keci: *sakkaronti* kāyena; *garukaronti* vācāya; *mānenti* cittena; *pūjenti* lābhenā ti vaṇṇayanti.

Alaṇ nāgattāya vā ti nāgabhāvāya, nāgarājabhāvāya alaṇ pariyattaṇ. *Supannattāya* vā ti supaṇṇarājabhāvāya. *Yakkhattāya* vā ti yakkhasenāpatibhāvāya. *Asurattāya* vā ti asurabhāvāya. *Gandhabbattāya* vā ti Gandhabbadevaghāṭe nibbattabhāvāya. *Mahārājattāya* vā ti catunnaṇ mahārājānaṇ aññatarabhāvāya. *Indattāya* vā ti Sakkabhāvāya. *Brahmattāya* vā tii Brahmakāyikādīnaṇ aññatarabhāvāya. *Devattāya* vā ti sammutidevānaṇ aññatarabhāvāya.

[74.] *Suddhiyā* ti parisuddhabhāvāya; *alaṇ* pariyattaṇ. ²[*Visuddhiyā* ti sabbamalavirahita-accantaṇparisuddhabhāvāya.]² *Parisuddhiyā* ti sabbākārena parisuddhabhāvattāya. Tattha tiracchānayoniyaṇ āhipaccatthaṇ³ *suddhiyā*; devaloke āhipaccatthaṇ³ *visuddhiyā*; brahmaloke āhipaccatthaṇ³ *parisuddhiyā*; caturāsītikappasahassāni atikkamitvā muccanattaṇ *muttiyā*; antarāyābhāvena vimuccanattaṇ *vimuttiyā*; sabbākārena muttiyā *parimuttiyā*.

Sujjhantī ti tasmiṇ samayantare pabbajitabhāvena sudhīṇ pāpuṇanti. *Visujjhantī* ti pabbajjaṇ gahetvā paṭipattiyā yuttaḥbhāvena vividhena sujjhanti. *Parisujjhantī* ti nipphattiṇ pāpetvā sabbākārena sujjhanti. *Muccanti* tesāṇ samayanantaradhammena. *Vimuccanti* etassa satthuno ovādena. *Parimuccanti* etassa satthuno anusāsanena. *Sujjhisāmī* ti ādayo anāgatavasena vuttā.

Āyatiṇ phalaṇpātīkaṇkhī ti anāgate vipākaphalam ākaṇkhamāno. Idaṇ diṭṭhigatikānaṇ icchāmattaṇ;⁴ diṭṭhigataṇ hi ijjhamānaṇ⁵ nirayaṇ vā tiracchānayoniṇ vā nipphādeti.

Accantasantī ti atiantaṇ⁶ nissaraṇasanti. *Tadaṅgasantī* ti paṭhamajjhānādiguṇaṅgena⁷ nīvaraṇādi-aguṇaṅgaṇ sametī ti jhānaṇ tadaṅgasanti. *Sammutisantī* ti samāhāravasena diṭṭhisanti. Tā pi vibhāgato dassetuṇ *Katamā accantasantī* ti ādim āha.

¹ °paccuṭṭhāna (?).

³ H, S, B °paccāṇ.

⁵ H, S iccha°.

⁷ H jhānaṅgena.

²⁻³ H, D, B omit.

⁴ H, S ajjhāciṇṇaṇ.

⁶ H °antā.

Amataṃ nibbūṇaṃ ti evaṃ ādayo heṭṭhā vuttatthā yeva.

Pathamajjhānaṃ samāpannassa nīvaraṇā santā honti ti evaṃ ādayo anto-appaṇāya atisayavasena¹ vuttā.

Api ca sammutisanti imasmiṃ atthe adhippetā santi ti itarā² dve santiyo paṭikkhipitvā sammutisantim eva dipeti.

[75.] *Kuppasanti* ti vipākajanakavasena³ parivattanavasena ca kuppasanti,⁴ calasanti.⁵ *Pakuppasanti* ti visesena kuppasanti.⁴ *Eritasanti*⁶ ti⁷ kampanasanti.⁸ *Sameritasanti* ti visesena kampitasanti.⁹ *Calitasanti* ti tass' eva vevacanaṃ. *Ghattitasanti*¹⁰ ti pīlitasanti. *Santiṃ*⁷ nissito ti diṭṭhisankhātanaṃ santiṃ¹¹ nissito.¹¹ *Āsito*¹² ti āsito, visesena nissito. *Allīno* ti ekibhūto.

Evaṃ nissitena¹³ ca¹⁴ *Diṭṭhinivesā . . . pe . . . ādiyaṭi ca dhammaṃ* ti. Tattha *diṭṭhinivesā* ti idaṃ-saccābhinivesa-sāṅkhātāni diṭṭhinivesanāni. *Na hi svātivattā*¹⁵ sukhena ativattitabbāni¹⁶ na honti. *Dhammesu niccheyya samuggahītaṃ* ti dvāsaṭṭhiditṭhidhammesu taṇ taṇ samuggahitaṃ abhinivīṭṭhadhammaṃ vinicchinitvā¹⁷ pavattā diṭṭhinivesā na hi svātivattā¹⁵ ti vuttaṇ hoti. *Tasmā naro tesu nivesunesu, nirassati ādiyaṭi*¹⁸ *ca dhammaṃ* ti yasmā na hi svātivattā.¹⁵ tasmā naro tesu yeva diṭṭhinivesanesu¹⁹ ajasīla-gosīla-kukurasīla-paṇcatāpa-maruppapāta²⁰-ukkuṭikappadhāna-kaṇṭa-kāpassayādibhedaṇ satthāraṇ²¹ dhammakkhānaṇ gaṇādi-bhedaṇ ca taṇ taṇ dhammaṇ *nirassati ca ādiyaṭi ca jahati ca gaṇhāti ca*, vanamakkato viya taṇ taṇ sākhaṇ ti vuttaṇ hoti.

Evaṃ nirassanto²² ādiyanto ca anavaṭṭhitacittattā asantehi

¹ H, D atipassa.

³ B °javana°.

⁵ H, S, C omīti.

⁷ H omīti.

⁹ S kuppita°; D kampana°.

¹¹ sannis°.

¹³ H, S nissite.

¹⁵ H samāti°.

¹⁷ B, C nicchinditvā.

¹⁹ H, D add attā.

²¹ H, B, S °ra.

² H itare.

⁴ H santi.

⁶ H parita°.

⁸ H patikampita°.

¹⁰ H ghaṭita°.

¹² H assito.

¹⁴ H, S tāva.

¹⁶ H, S, C, D °bbā.

¹⁸ H °tic.

²⁰ B samanuppāta.

²² C, B nidas°; S °sento.

pi guṇadosehi attano vā parassa vā yasāyasaṇ sampādeyya.¹

[76.] *Durativattā* ti atikkamituṇ dukkhā. *Duttarā* ti duttarā.² *Duppatarā dussamatikkamā dubbītivattā* ti upasaggena vaddhitaṇ.

Nicchinitvā ti sassatavasena nicchayaṇ katvā. *Vinichinitvā* ti attavasena³ nānāvidhena vinicchayaṇ katvā. *Vicinitvā* ti pariyesitvā. *Pavicinitvā* ti attaniyavasena sabākārena pariyesitvā. *Nicinitvā vinichinitvā*⁴ ti pi pāṭho.

Odhiggāho ti avadhiyitvā⁵ gāho. *Bilaggāho* ti koṭṭhāsavasena gāho: *bilaso paṭivibhajitvā*^{6*} ti ādisu viya. *Varaggāho* ti uttamaggāho. *Koṭṭhāsaggāho* ti avayavavasena⁷ gāho. *Uccayaggāho* ti rāsivasena gāho. *Samuccayaggāho* ti visesena⁸ rāsivasena⁹ gāho.

Idaṇ saccaṇ ti idam eva sabhāvaṇ. *Tacchaṇ* ti tathabhāvaṇ¹⁰ aviparitasabhāvaṇ. *Tathaṇ* ti vipariṇāmarahitaṇ. *Bhūtaṇ* ti vijjamānaṇ. *Yāthāvaṇ* ti yathāsabhāvaṇ.¹¹ *Aviparītaṇ* ti na viparītaṇ.

*Nirassatī*¹² ti ni-assati, vikkhipati. *Paravicchindanāyu vū* ti parchi vissajjanena. *Anabhisambhūnanto vā* ti asampāpūnanto vā asakkonto vā vissajjeti.

Paro vicchindatī ti añño viyogaṇ karoti. *Natth' etthā* ti natthi ettha.

[77.] *Sīlaṇ anabhisambhūnanto* ti sīlaṇ asampādentō. *Sīlaṇ nirassatī*¹² ti sīlaṇ vissajjeti. Ito paresu pi es' eva nayo.

Yo panāyaṇ sabbadiṭṭhigatādi-dosadhonānāya¹³ paññāya samannāgatattā dhono, tassa *dhonussa hi . . . pe . . . anūpayo so*. Kiṇ vuttaṇ hoti? Dhonadhammasamannāgamā *dhonussa* dhutasabbapāpassa arahato katthaci *loke* tesu tesu

* M. i, 58.

¹ S, C, SA uppādeyya.

³ So all MSS.

⁵ S avisesetvā.

⁷ H, D avassava°.

⁹ B omits; S, C koṭṭhāsavasena ca.

¹⁰ H, S, D add tacchaṇ.

¹² B, T nidas°.

² C dukkhuttarā.

⁴ H vicchi°; D vinicchi°.

⁶ S, C saṇvi°.

⁸ S, C omit; H, D visesa.

¹¹ B, C omit yathā.

¹³ C °dhonāya.

bhavesu saṅkappanā *ditthi natthi*; so tassā ditthiyā abhāvā—yāya ca attanā katan paṇapakammaṇ paṭicchādentā titthiyā māyāya vā mānena vā evaṇ agatiṇ gacchanti—tam pi māyaṇ ca mānaṇ ca pahāya dhono rāgādīnaṇ dosānaṇ kena gaccheyya? ditthadhamme sampāraye vā nirayādisu gativisesesu sa kena saṅkhaṇ gaccheyya? *Anūpayo so*, so hi taṇhādītthi-upayānaṇ¹ dvinnaṇ abhāvena anupayo.²

Kiṇ kāraṇā ti kena kāraṇena. *Dhonā vuccati paññā* ti dhonā iti³ kiṇ⁴-kāraṇā paññā⁵ kathiyati? *Tāya paññāya* [78] *kāyaduccaritan* ti tāya vuttappakārāya paññāya kāyato pavattaṇ dutthaṇ kilesapūtikattā vā caritaṇ ti duccharitaṇ. *Dhutaṇ ca dhotaṇ cā* ti kampitaṇ ca dhovitaṇ ca. *Sandhotaṇ cā* ti sammā dhovitaṇ ca. *Niddhotaṇ ca* visesena suṭṭhu nid-dhotaṇ ca. *Rāgo dhuto cā* ti ādayo catunnaṇ maggānaṇ va-sena yojetabbā.

Sammādītthiyā micchādītthi dhutā cā ti maggasampayuttāya sammādītthiyā micchādītthi kampitā calitā dhovitā. Sam-māsaṅkappādisu pi es' eva nayo. Vuttaṇ h' etaṇ: *Sammā-dītthissa*⁶ *bhikkhave micchādītthi nijjinnā hoti** ti suttaṇ vitthā-retabbaṇ. *Sammāñāṇena* ti maggasampayuttañāṇena, pac-cavekkhanañāṇena vā. *Micchāñāṇaṇ* ti viparitañāṇaṇ, ayā-thāvañāṇaṇ: pāpakiriyāsu ca upāyacintāvasena⁷ pāpaṇ katvā "sukataṇ mayā" ti paccavekkhanākārena ca uppanno moho. *Sammāvimuttiya micchāvimutti* ti samucchadavimuttiya vi-paritā ayāthāvavimutti⁸ yeva⁹ ceto⁹-vimuttisaññitā.

Arahā imehi dhoniyehehi dhammehi ti rāgādīhi kilesehi dūre ṭhito arahā imehi vuttappakārehi kilesadhonehi dhammehi upeto hoti. *Dhono* ti dhono puggalo. Ten' eva so *dhutarāgo* ti ādayo āha.

[79.] *Māyā vuccati vañcanikā cariyā* ti vañcanakiriyā vañ-canakaraṇaṇ assā atthi ti vañcanikā cariyā. *Tappaṭicchā-*

* M. iij, 76.

¹ H upā°; B ussadānaṇ.

³ H, D iti ti.

⁵ H adds ti.

⁷ H, D omiṭ upāya.

⁹ H, D sato.

² H anupāyo.

⁴ H, D omiṭ.

⁶ B °thiyā.

⁸ H, D °ttass' eva.

danahetū ti tesaṃ duccaritānaṃ appakāsanakāraṇā. *Pāpikaṃ icchaṃ paṇidahaṃ* ti pāpikaṃ patthanaṃ patitṭhāpeti. *Mā maṃ jaññū*¹ ti *icchaṃ* ti mayhaṃ kataṃ pāpaṃ pare mā jāniṃsū ti paccāsiṃsati. *Saṅkappeti* ti vitakkaṃ uppādeti. *Vācaṃ bhāsatī* ti “jānaṃ yeva paṇṇattiṃ vītikkamanto bhikkhu bhāriyaṃ karoti; amhākaṃ vītikkamaṭṭhānaṃ nāma natthi” ti upasanto viya bhāsatī. *Kāyena parakkamaṃ* ti ‘mayā kataṃ idaṃ pāpakammaṃ mā keci jāniṃsū’ ti kāyena vattaṃ karoti.

Vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanā māyā assā ti māyāvī; māyāvino bhāvo *māyāvitā*. Katvā pāpaṃ puna paṭicchādanato aticca sarati² etāya satto ti *accasarā*.³ Kāya-vācā-kiriyāhi aññathā⁴ dassanato vañceti ti *vañcanā*. Etāya sattā nikaronti ti *nikati*; micchā karonti ti attho. “Nāhaṃ evaṃ karomī” ti pāpānaṃ⁵ vikkhipanato *nikiraṇā*. “Nāhaṃ evaṃ karomī” ti parivajjanato *pariharaṇā*. Kāyādihi saṃvaraṇato *gūhanā*.⁶ Samantabhāgena⁷ gūhanā *parigūhanā*. Tiṇapaṇṇehi viya gūthaṃ kāyavacīkammehi pāpaṃ chādeti ti *chādanā*. Sabbato bhāgena ca chādanā *paricchādanā*. Na uttānaṃ⁸ katvā dasseti ti *anuttānīkammaṃ*. Na pākaṇṇaṃ⁹ katvā dasseti ti *anāvīkammaṃ*. Suṭṭhu chādanā *vocchādanā*. Katapaṭicchādanavasena puna pi pāpassa karaṇato *pāpa-kiriyā*. *Ayaṃ vuccati* ti ayaṃ katapaṭicchādanalakkaṇā māyā nāma vuccati, yāya samannāgato puggalo bhasmapaṭicchanno viya aṅgāro, udakapaṭicchanno viya khāṇu, pilotika-paḷivethitaṃ viya ca satthaṃ hoti.

Ekavidhena māno ti ekaparicchhedena ekakoṭṭhāsena māno. *Yā cittassa unnaṃ* ti yā cittassa abbhussāpanā, ayaṃ māno ti attho. Ettha puggalaṃ anāmasitvā nibbattitamāno va vutto.

Attukkaṇṣaṇamāno ti attānaṃ upariṭṭhapana-māno. *Paravambhaṇamāno* ti paresaṃ¹⁰ lāmakakaraṇamāno. Ime dve mānā yebhuyyena tathā pavattākāravasena vuttā.

Seyyo 'ham asmī ti māno ti jātiādīni nissāya aham asmī

¹ H, T jaññā.

³ H accayā.

⁵ C vācānaṃ.

⁷ H, D, B samabbhā°.

⁹ H, D pāpakaṇṇaṃ.

² H ayati; S, C assarati; D āsavati.

⁴ H aññatarā.

⁶ T kuhanā.

⁸ H, D, S °tāni.

¹⁰ C, D paraṇṇaṃ.

seyyo ti uppannamāno. Asadisamāna-sadisamānādisu pi es' eva nayo. Evam ete pi tayo mānā puggalavisesaṇ anissāya tathā pavattākāravasena vuttā. Tesu ekeko tiṇṇam pi seyya-sadisa-hīnaṇaṇ uppajjati. Tattha *seyyo* 'ham *asmī* ti māno seyyass' eva yāthāvamāno; sesānaṇ ayāthāvamāno. *Sadiso* 'ham [80] *asmī* ti māno sadisass' eva yāthāvamāno; sesānaṇ ayāthāvamāno. *Hīno* 'ham *asmī* ti māno hīnass' eva yāthāvamāno; sesānaṇ ayāthāvamāno.

Catubbidhena māno lokadhammavasena vutto.

Pañcavidhena māno pañcakāmaguṇavasena vutto.

Chabbidhena māno cakkhādisampattivaseṇa vutto. Tattha *mānaṇ janetī* ti mānaṇ uppādeti.

Sattavidhena mānaniddese *māno* ti unnamo.

Atimāno ti “jātiādīhi mayā sadiso natthī” ti atikkamitvā maññanavasena uppanno māno.

Mānātimāno ti “ayaṇ pubbe mayā sadiso, idāni ahaṇ seṭṭho, ayaṇ hīnataro¹” ti uppanno māno. Ayaṇ bhārāti-bhāro viya purimaṇ sadisamānaṇ upādāya mānātimāno nāmā ti dassetuṇ mānātimāno ti āha.

Omāno ti hīnamāno. Yo ‘hīno ‘ham *asmī*’ ti māno nāma vutto, ayaṇ omāno nāma. Api c’ ettha “Tvaṇ jātimā; kākajāti viya te jāti. Tvaṇ gottavā; caṇḍālagottaṇ viya te gottaṇ. Tuyhaṇ saro atthi; kākasaro viya te saro” ti evaṇ attānaṇ heṭṭhā katvā pavattanavasena ayaṇ omāno ti vedittabbo.

Adhimāno ti cattāri saccāni appatvā pattasaññissa,² catūhi maggehi kattabbakicce akate yeva katasaññissa,² catusacca-dhamme anadhigate adhigatasaññissa,² arahatte asacchikate sacchikatasaññissa,² uppanno adhigatamāno *adhimāno* nāma. Ayam pana kassa uppajjati, kassa na uppajjati ti? Ariyasāvakassa tāva na uppajjati: so hi magga-phala-nibbāṇa-pahīnakilesāvasiṭṭhakilesa - paccavekkhanena sañjātasomanasso, ariyaguṇapaṭivedhe nikkaṅkho; tasmā sotāpannādīnaṇ ‘ahaṇ sakadāgāmī’ ti ādivasena māno na uppajjati. Dussīlassa na uppajjati; so hi ariyaguṇādhigame nirāso va. Sīlavato pi pariccattakammaṭṭhānassa niddārāmatādim anuyuttassa na

¹ H hīnatamo.

² H °ñassa.

uppajjati. Parisuddhasīlassa pana kammaṭṭhāne appamat-tassa nāmarūpaṇ vavatthāpetvā paccayapariggahena vitinṇa-kaṅkhassa tilakkhaṇaṇ āropetvā saṅkhāre sammasantassa āraddhavipassakassa uppajjati. Uppanne ca suddhasamathalābhī suddhavipassanālābhī vā antarā ṭhabeti: so hi dasa pi vīsatiṃ pi tiṇṣam pi vassāni kilesasamudācāraṇ apassanto: “ahaṇ sotāpanno” ti vā, “sakadāgāmī” ti vā, “anāgāmī” ti vā maññati. Samathavipassanālābhī pana arahatte yeva ṭhabeti: tassa hi samādhibalena kilesā vikkhambhitā, vipassanābalena saṅkhārā superiggahitā; tasmā satṭhim pi vassāni, asītiṃ pi vassāni,¹ vassasatam pi kilesā na samudācaranti. khīṇāsavass’ eva cittācāro² hoti; so evaṇ dīgharattaṇ kilesasamudācāraṇ apassanto antarā aṭhatvā va arahā ahan³ ti maññati.

Asmimāno ti rūpe ‘aham asmī’ ti ādinā nayena pañcasu khandhesu ahaṇ rūpādayo ti uppanno māno.

Micchūmāno ti pāpakehi kammāyatana-sippāyatana-vijjāṭṭhāna-suta-paṭibhāṇa-sīlabbatehi pāpikāya ca diṭṭhiyā uppanno māno. Tattha pāpakaṇ kammāyatanaṇ nāma kevaṭṭamacchabandha-nesādānaṇ kammaṇ. Pāpakaṇ sippāyatanaṇ nāma macchajāla-khipa-kuminakaraṇesu c’ eva pāsaodḍana-sūlāropanādīsu ca chekatā. Pāpakaṇ vijjāṭṭhānaṇ nāma yā kāci parūpaghātakavijjā. Pāpakaṇ suttaṇ nāma Bhāratayuddha-Sītāharaṇādi-paṭisaññuttaṇ. Pāpakaṇ paṭibhāṇaṇ nāma dubbhāsītayuttaṇ kabbanāṭaka-vilambanādi⁴-paṭibhānaṇ. Pāpakaṇ sīlaṇ nāma ajasīlaṇ gosīlaṇ; vatam pi ajava-tgovatam eva. Pāpakā diṭṭhi pana dvāsatṭhiyā⁵ diṭṭhigatesu yā kāci diṭṭhi.

Aṭṭhavidhamāno uttānattho yeva.

Navavidhamānaniddese *seyyassa seyyo* ‘ham asmī ti ādayo nava mānā puggalaṇ nissāya vuttā. Ettha pana *seyyassa seyyo* ‘ham asmī ti māno rājūnaṇ⁶ c’ eva pabbajitānaṇ ca uppajjati; rājā hi “ratṭhena vā dhanena⁷ vā⁸ vāhanehi vā

¹ H, D *omit*.

² H cittavāro.

³ H arahan.

⁴ H °banāṭakādi; S °vindumba°.

⁵ S, C, D *omit* yā.

⁶ H, D rājānaṇ.

⁷ S, B, C dhana.

⁸ S, B, C *omit*.

ko mayā sadiso atthī” ti etaṇ mānaṇ karoti; pabbajito pi “sīla-dhutaṅgādīhi ko mayā sadiso atthī” ti etaṇ mānaṇ karoti. *Seyyassa sadiso ‘ham asmī ti māno* pi etesaṇ yeva uppajjati: Rājā hi “raṭṭhena vā dhana-vāhanehi vā aññarā-jūhi saddhiṇ mayhaṇ kiṇ nānākaraṇaṇ” ti etaṇ mānaṇ karoti; pabbajito pi “sīla-dhutaṅgādīhi aññena bhikkhunā mayhaṇ kiṇ nānākaraṇaṇ” ti etaṇ mānaṇ karoti.¹ *Seyyassa hīno ‘ham asmī ti māno* pi etesaṇ yeva uppajjati: yassa hi rañño raṭṭhaṇ vā dhana-vāhanādīni vā nātisampannāni honti, so “mayhaṇ rājā ti vohāramukhamattam² eva; kiṇ-rājā nāmāhaṇ?” ti etaṇ mānaṇ karoti. Pabbajito pi appalābhasakkāro “ahaṇ dhammakathiko, bahussuto, mahāthero ti kathāmattam eva; kiṇ-dhammakathiko nāmāhaṇ? kiṇ-bahussuto nāmāhaṇ? kiṇ-mahāthero nāmāhaṇ, yassa me lābhasakkāro natthī?” ti etaṇ mānaṇ karoti.

Sadisassa seyyo ‘ham asmī ti, mānādayo amaccādīnaṇ uppajjanti. Amacco hi: “raṭṭhiyā vā bhoga-yāna-vāhanādīhi vā ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī” ti vā, “mayhaṇ aññehi saddhiṇ kiṇ nānākaraṇaṇ” ti vā, “amacco ti nāmam eva mayhaṇ, ghāsacchādanamattam pi me natthi; kiṇ-amacco nāmāhaṇ” ti ete māne karoti.

Hīnassa seyyo ‘ham asmī ti mānādayo dāsādīnaṇ uppajjanti. Dāso hi: “mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño dāso nāma atthi? Aññe jīvitun asakkontā kucchihetu dāsā nāma jātā; aham pana paveṇi-āgatattā seyyo” ti vā, paveṇi-āgatabhāvena ubhato-suddhikadāsattena “asukadāsena nāma saddhiṇ kiṇ mayhaṇ nānākaraṇaṇ” ti vā, “kucchivasenāhaṇ dāsavyaṇ upagato, mātāpitukotiyaṇ pana me dāsattāhaṇ natthi, kiṇ-dāso nāma ahaṇ” ti vā ete māne karoti. Yathā ca dāso evaṇ pukkusa-caṇḍālādayo pi ete māne karonti yeva.

Ettha ca seyyassa ‘seyyo ‘ham asmī’ ti uppannamāno va yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tathā sadisassa ‘sadiso ‘ham asmī’ ti, hīnassa ‘hīno ‘ham asmī’ ti uppannamāno va yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tattha yāthāvamānā arahattamaggavajjhā; ayāthāvamānā sotāpattimaggaṇvajjhā.

¹ H adds appalābhasakkāro.

² S, B, C °rasukha°.

Ettha seyyassa 'seyyo 'ham asmi' ti māno uttamassa uttamattena¹ 'ahaṇ seyyo' ti evaṇ uppannamāno. Seyyassa 'sadiso 'ham asmi' ti māno uttamassa samattena¹ 'ahaṇ sadiso' ti evaṇ uppannamāno. Seyyassa 'hīno 'ham asmi' ti māno uttamassa lāmakattena¹ 'ahaṇ hīno' ti evaṇ² uppannamāno.³ Evaṇ seyyamāno sadisamāno hīnamāno ti ime tayo mānā seyyassa uppajjanti. Sadisassā pi 'ahaṇ seyyo, sadiso, hīno' ti tayo mānā uppajjanti. Hīnassā pi 'ahaṇ hīno, sadiso, seyyo' ti tayo mānā uppajjanti.

Dasavidhamānaniddese *Idh' ekacco mānaṇ janeti* ti ekacco puggalo mānaṇ janayati. *Jātiyā vā* ti khattiyabhāvādi-jātisampattiya vā. *Gottena vā* ti Gotamagottādinā ukkaṭṭhagottena vā. *Kolaputtiya vā* ti mahākulabhāvena vā. *Vaṇṇapokkharatāya vā* ti vaṇṇasampannasariratāya vā; sariraṇ hi pokkharan ti vuccati; tassa vaṇṇasampattiya abhirūpabhāvenā ti attho. *Dhanena vā* ti dhanasampannabhāvena vā; mayhaṇ nidhānagatassa dhanassa ca⁴ pamāṇaṇ natthi ti attho. *Ajjhenena*⁵ vā ti ajjhayanavasena⁶ vā. *Kammāyatanena vā* ti "avasesā sattā chinnapakkha-kākasadisā; aham pana mahiddhiko, mahānubhāvo" ti vā, "ahaṇ yaṇ yaṇ kammaṇ karomi, taṇ taṇ ijjhatī" ti vā evamādinayappavattena kammāyatanena vā. *Sippāyatanena vā* ti "avasesā sattā nissippā, ahaṇ sippavā" ti evamādinayappavattena sippāyatanena vā. *Vijjāttāhanena vā* ti idaṇ heṭṭhā vuttanayam eva. *Sutena vā* ti "avasesā sattā appassutā, aham pana bahussuto" ti evamādisutena vā. *Paṭibhāṇena vā* ti "avasesā sattā appaṭibhāṇā, mayham pana paṭibhāṇappamāṇaṇ natthi" ti evamādiapaṭibhāṇena vā. *Aññataraññatarena vā*⁷ vatthunā ti avuttena aññena vatthunā.

Yo evarūpo māno ti mānakaraṇavasena māno. *Maññanā maññitattan* ti ākārabhāvaniddeso. Ussitatthena *unnati*. Yass' uppajjati, taṇ puggalaṇ unnāmeti, ukkhipitvā ṭhpeti ti *unnamo*. Samussitatthena *dhajo*. Ukkhipanattena cittaṇ sampaggaṇhātī ti *sampaggāho*. Ketu vuccati bahusu dhajesu

¹ All MSS. °thena.

² H, D māno.

³ H ajjhaya°.

⁴ H omits.

⁵ H, D omit.

⁶ S, B, C omit.

⁷ S, B, C ajjhā°.

accuggatadhajo; māno pi punappunaṃ uppajjamāno aparāpare upādāya accuggatattṥhena ketu viyā ti ketu; taṃ kṇtuṃ icchatī ti ketukamyaṃ; tassa bhāvo *ketukamyatā*. Sā pana cittassa, na attano; tena vuttaṃ: *ketukamyatā cīttassā* ti. Mānasampayuttaṃ hi cittaṃ ketuṃ icchatī; tassabhāvo ketusaṅkhāto māno ti.

Dhono māyaṃ ca mānaṃ ca pahāya pajahitvā, yo so dhono arahā heṭṭhā vuttanayena vinodana-vyantikaraṇādivasena kilese pajahitvā ṭhito, so *kena* rāgādinā kilesena¹ *gaccheyya*?

[81.] *Nerayiko vā* ti niraye nibhattanakasatto ti vā. Tiracchānayonikādisu pi es' eva nayo. *So hetu natthī* ti yena janakahetunā gatiādisu nibbatteyya, so hetu natthi. *Paccayo* ti tass' eva vevacanaṃ. *Kāraṇaṃ* ti ṭhānaṃ; kāraṇaṃ hi tadāyattavuttitāya attano phalassa ṭhānaṃ ti vuccati; tasmā yena hetunā yena paccayena gatiādisu nibbatteyya; taṃ kāraṇaṃ natthi.

Yo pana tesu dvinnuṃ upayānaṃ² bhāvena upayo hoti,³ so *upayo hi . . . pe . . . dīṭṭhim idh' eva sabbaṃ* ti; tattha *upayo* ti taṇhādīṭṭhinissito. *Dhammesu upeti vādaṃ* ti 'ratto' ti vā 'duṭṭho' ti vā evaṃ tesu tesu dhammesu upeti vādaṃ. *Anūpayaṃ kena kathaṃ vadeyyā* ti taṇhādīṭṭhippahānena pana anūpayaṃ khīṇāsavaṃ kena rāgena vā dosena vā, kathaṃ 'ratto' ti vā 'duṭṭho' ti vā vadeyya? Evaṃ anūpavajjo so⁴ hi⁵ titthiyā viya katapaṭicchādako na⁶ bhaviṣṣatī ti adhippāyo.

Attāṃ nīrattaṃ na hi tassa attā ti tassa hi attadīṭṭhi vā ucchedadīṭṭhi vā natthi; gahaṇamuñcanaṃ vā pi attanīrattasaṅgītaṃ⁷ natthi. Kiṃ-kāraṇā natthī ti ce? *Adhosi*⁸ so *dīṭṭhim idh' eva sabbaṃ*⁹ ti³ yasmā so idh' eva attabhāve nāṇambunā¹⁰ sabbaṃ dīṭṭhigataṃ adhosi,⁸ pajahi, vinodesīti arahattanikūṭṭhena desanaṃ nīṭṭhapesi. Taṃ sutvā rājā attamano Bhagavantaṃ abhivādetvā pakkāmi ti.

Ratto ti vā ti rāgena ratto vā. *Duṭṭho ti vā* ti ādisu pi es'

¹ H, D, S *add* pana.

³ H *omits*.

⁵ S, B, SnA kiṃ.

⁷ H °tā.

⁹ H *sabbā*.

² H upā°.

⁴ C *ca* hoti; B, D *va* so.

⁶ B, D, SnA *omit*.

⁸ B *adhovi*.

¹⁰ SA *nāṇavātena*.

eva nayo. [82.] *Te abhisañkhārā appahīṇā* ti ye puññā-puñña - āneñjābhisañkhārā, te appahīṇā. *Abhisañkhārānaṃ appahīṇattā* ti tesañ vuttappakārānaṃ kammābhisañkhārānaṃ appahīṇabhāvena. *Gatīyā vādaṃ upeti* ti pañcannaṃ¹ gatīnaṃ aññatarāya kathanāṃ upagacchati. Ten' ev' āha *nerayiko ti vā . . . pe . . . vādaṃ upeti upagacchati* ti.

Vaddeyyā ti katheyya.

Gahitaṃ natthi ti gahetabbaṃ natthi. *Muñcitabbaṃ natthi* ti muñcitvā ṭhitattā mocetabbaṃ natthi. *Yass' atthi gahitaṃ* ti yassa puggalassa 'ahaṃ, mamā' ti gahitaṃ atthi. *Tass' atthi muñcitabbaṃ* ti tassa puggalassa mocetabbaṃ atthi. Upari padāni parivattetvā yojetabbāni.

*Gahaṇamuñcanaṃ*² *amatikkanto* ti gahaṇamocanā arahā atikkanto. *Vuddhi-parihāniṃ vūtivatto* ti vadḍhiṃ ca parihāniṃ ca atikkamitvā pavatto.

So vutthavāso ti ādiṃ katvā *nāṇagginā daḍḍhānī* ti pariyo-sānaṃ heṭṭhā vuttanayam eva.

[83.] *Adhosi*³ ti kampesi,⁴ *dhuni, saṇḍhuni, niddhunī* ti upasaggena padaṃ vadḍhitaṃ ti.

Duṭṭhaṭṭhakasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyaṃ.

¹ H, D ca naṃ.

³ H, S, B adhopī.

² H, D gāha°.

⁴ S, B, D kantesi.

IV. SUDDHAṬṬHAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

[84.] Catutthe Suddhaṭṭhake paṭhamagāthāya tāv' attho: na bhikkhave evarūpena dassanena suddhi hoti; api ca kho kilesamalinattā asuddhaṇ, kilesarogānaṇ avigamā sarogam¹ eva ca. Candābhaṇ² brāhmaṇaṇ,³ aññaṇ vā erarūpaṇ disvā diṭṭhigatiko bālo abhijānāti: *passāmi suddhaṇ paramaṇ arogaṇ*,⁴ tena ca diṭṭhasaṅkhātena⁵ dassanena *saṇsuddhi narassa hoti* ti. So evaṇ abhijānanto taṇ dassanaṇ *paramaṇ ti natvā* tasmiṇ dassane *suddhānupassī* samāno taṇ dassanaṇ⁶ *maggāñānaṇ*⁷ *ti pacceṭi*; tam pana maggañānaṇ na hoti.

Paramaṇ ārogyappattaṇ ti uttamanibbyādhiṇ pāpuṇitvā ṭhitaṇ. *Tānappattaṇ* ti tathā pālanappattaṇ. *Leṇappattaṇ* ti niliyanappattaṇ. *Saraṇappattaṇ* ti patiṭṭhāppattaṇ, dukkha-nāsaṇaṇ vā pattaṇ. *Abhayappattaṇ* ti nibbhayaabhāvappattaṇ. *Accuṭappattaṇ* ti niccabhāvappattaṇ.⁸ *Amataṭṭappattaṇ* ti amatamahānibbāṇappattaṇ. *Nibbāṇappattaṇ* ti vānavirahitappattaṇ.

Abhijānanto ti visesena jānanto. *Ājānanto* ti atthaṇ⁹ jānamāno. *Vijānanto* ti anekaavidhena jānamāno. *Paṭivijānanto* ti taṇ taṇ paṭicca vijānamāno. *Paṭivijjhanto* ti hadaye kurumāno.

[85.] *Cakkhuviññāṇena rūpadassanaṇ*¹⁰ ti cakkhuviññāṇena rūpassa dassanaṇ.¹¹ *Ñānaṇ ti pacceṭi* ti¹² paññā¹³ iti¹³ sadda-hati. *Maggo ti pacceṭi* ti upāyo ti saddahati. *Patho* ti sañcāro. *Nīyānaṇ* ti gahetvā¹⁴ yānaṇ.¹⁵ *Nīyanaṇ*¹⁶ ti pi¹⁷ pāṭho.

¹ H rogam.

³ H āthabbaṇikaṇ.

⁵ H, SnA diṭṭhi°.

⁷ H omits magga.

⁹ H, D addhā; B omits.

¹¹ D adds taṇ.

¹³ H paññāyati.

¹⁵ B yātaṇ; H niyāṇaṇ.

¹⁷ D, C vā.

² H candaṇ.

⁴ H ārogyaṇ.

⁶ H °namattaṇ.

⁸ H, D, B niccala°.

¹⁰ H °ne.

¹² H omits ti.

¹⁴ H, D add yāṭiti.

¹⁶ H, D, S niyyānaṇ.

Diṭṭhena ce suddhī ti dutiyagāthā. Tassā 'ttho: tena rūpa-dassanasāṅkhātena *diṭṭhena* yadi kilesa-suddhi narassa hoti. tena vā *ñāṇena* so yadi jātiādidukkhaja pajahati, evaṇ sante ariyamaggato *aññena* asuddhimaggen' eva¹ so² *sujjhati*; rāgādiupadhihi *saupadhiko* eva ca samāno *sujjhati* ti vattabataṇ āpanno hoti, na ca evaṇvidho *sujjhati*: yasmā *diṭṭhi hi naṇ pāva tathā vadānan*³ *diṭṭhi* yeva "micchādiṭṭhiko ayan" ti katheti, *diṭṭhiyā* anurūpaṇ "sassato loko" ti ādinā pana tathā tathā vadatī ti.

[86.] Rāgena saha vattatī ti *sarāgo*, rāgavā ti attho. *Sadoso* ti ādisu pi es' eva nayo.

Na brāhmaṇo ti tatiyagāthā. Tassā 'ttho: yo pana bāhita-pāpattā *brāhmaṇo* hoti, so maggena adhigatāsavakkhaya khīṇāsava-brāhmaṇo ariyamaggañāṇato aññena abhimaṅgalasammatarūpasāṅkhāte *diṭṭhe*, tathāvidha-saddasāṅkhāte *sute*, avitikkamasāṅkhāte *sīle*, hatthivatādibhede *vate*, paṭhaviādi-bhede *mute* ca uppannena micchāñāṇena *suddhiyā*⁴ *na āhā* ti. Sesam⁵ assa⁵ brāhmaṇassa vaṇṇabhaṇanāya vuttaṇ; so hi tedhātukapuñṇe ca sabbasmiṇ *ca pāpe* anūpalitto ⁶*pahīṇattā* tassa;⁷ attadiṭṭhiyā yassa kassaci vā gahaṇassa *pahīṇattā attañjaho*, puññābhisaṅkhārādīnaṇ akaraṇato *na idha pakubbamāno* ti vuccati. Tasmā taṇ evaṇ pasaṇsanto āha. Sab-bass' eva c' assa purimapadena sambandho veditabbo: puñṇe ca pāpe ca anūpalitto attañjaho na-y-idha pakubbamāno na brāhmaṇo aññato suddhim āhā ti.

Nā ti paṭikkhepo ti na iti paṭisedho.

[87.] *Bāhetvā sabbapāpakānī*⁸ ti gāthāya attho: yo catutthamaggena *bāhetvā sabbapāpakāni* *ṭhitattā*⁹ *ṭhitatto*¹⁰ icc' eva vutto¹¹ hoti, bāhitapāpattā eva ca *vimalo* vimalabhāvaṇ brahmabhāvaṇ seṭṭhabhāvaṇ patto, paṇinissatṭha-samādhivikkhepakara-kilesamalena maggaphalasamādhinā *sādhusamāhito*,

¹ H °gena yato.

³ C, D, SA *add sā naṇ*.

⁵ H, S, D khīṇāsava.

⁷ SnA tassa *pahīṇattā*.

⁹ H, S *diṭṭhiniṭṭhitattā*.

¹¹ H, D, S *vuttaṇ*.

² H *omits*.

⁴ H *suddhi hoti ti*.

⁶ All MSS. *add tasmā*.

⁸ H °pāpikāni.

¹⁰ D *ṭhito*.

saṅsārahetusamatikkamena *saṅsāram aticca* pariniṭṭhitakiccatāya *kevaṭi* ti ca, taṇhādiṭṭhi-anissitattā *anissito*¹ ti ca lokadhammehi nibbikārattā *tādi* ti ca pavuccati; evaṇ thutiraho *sa brahmā* so brāhmaṇo ti.

Aññatra satipaṭṭhānehī ti cattāro satipaṭṭhāne muñcitvā. Sammappadhānādīsu pi es' eva nayo.

Santi' eke samaṇabrāhmaṇā ti ekacce lokasaṅketena samaṇabrāhmaṇā ti laddhavohārā saṇvijjanti. *Diṭṭhasuddhikā*² ti diṭṭhena suddhiṇ icchamānā. *Te ekaccānaṇ rūpānaṇ dassanaṇ* ti ete diṭṭhasuddhikā ekesaṇ rūpārammaṇānaṇ olokanaṇ, *maṅgalaṇ pacceti* ti iddhikāraṇaṇ³ vuddhikāraṇaṇ⁴ sabbasampattikāraṇaṇ patitiṭṭhāpenti.⁵ *Amaṅgalaṇ pacceti* ti anidhikāraṇaṇ⁶ na⁴ vuddhikāraṇaṇ⁴ na sabbasampattikāraṇaṇ patitiṭṭhāpenti.⁵

Te kālato uttāhavitvā ti te diṭṭhādimāṅgalikā puretaram eva uttāhavitvā. *Abhimaṅgalagatāni* ti visesena vuddhikāraṇaṇ gatāni. *Rūpāni passanti* ti nānāvīdhāni rūpārammaṇāni dakkhanti.⁷

*Cāṭakasakuṇaṇ*⁸ ti evannāmakaṇ.

Phussabeluvalatṭhiṇ ti phussanakkhattena uppannaṇ taruṇabeluvalatṭhiṇ.

Gabbhinittṭhiṇ ti sagabbhaṇ itthiṇ.

Kumārakaṇ khandhe āropetvā gacchantan ti taruṇadārakaṇ aṇse ussāpetvā⁹ gacchamānaṇ.

Puṇṇaghaṭaṇ ti udakapuṇṇaghaṭaṇ.

Rohitamacchan ti rattarohitamacchaṇ.

Ājaññarathan ti sindhavayuttarathan.

[88.] *Usabhaṇ* ti maṅgala-usabhaṇ.

Gokapilaṇ ti kapilagāviṇ.

Palālapuñjaṇ ti thusarāsiṇ.¹⁰

Takkaghaṭaṇ ti gotakkādipūritacāṭiṇ.

¹ H asito.

² H, B iṭṭha°.

³ H paticoḥā°.

⁴ H, D, B dakkhinti.

⁵ D bhāsa°; B cāpa°; T, C, S vāta°.

⁶ S, B, C uccā°.

⁷ H diṭṭhi°.

⁸ H, D omit.

⁹ W, B anitṭha°.

¹⁰ H busa°; D, B bhusa°.

¹[*Rittaghaṭaṇ* ti tucchaghaṭaṇ.]¹

Naṭaṇ ti naṭaṇātikādiṇ; dhuttakiriyaṇ ti eke.

Naggasamaṇakaṇ ti niccolasamaṇaṇ.

Kharan ti gadraḇhaṇ. *Kharayānaṇ* ti gadraḇhayuttaṇ
vayhādikaṇ.

Ekayuttayānaṇ ti ekena vāhena saññuttaṇ yānaṇ.

Kānaṇ ti ekakkhi-ubhayakkhikāṇaṇ.

Kuṇin ti hatthakuṇiṇ.

Khañjaṇ ti khañjapādaṇ; tiriyaṇ² gatapādaṇ.

Pakkhahataṇ ti pīṭhasappaṇ.

Jinnakaṇ ti jarājinnaṇ.

*Byādhitaṇ*³ ti vyādhipīlitaṇ.

Matan ti kālakataṇ.

Sutasuddhikā ti sotaviññāṇena sutena suddhiṇ icchamānā.

Saddānaṇ savaṇaṇ ti saddārammaṇānaṇ savaṇaṇ.

Vaḍḍhā ti vā ti ādayo loke pavattasaddamattāni gahetvā
vuttā. Avamaṇḡalam pana 'kāṇo' ti ādinā tena tena
nāmena vuttasaddā yeva.

Chinnan ti vā ti hatthapādacchinnan ti vā.

Bhinnan ti vā ti sīsādibhinnan ti vā.

Daḍḍhan ti vā ti agginā jhāpitaṇ ti vā.

Naṭṭhan ti vā ti corādīhi vināsitaṇ ti vā.

Natthi ti vā ti na vijjati ti vā.

Sīlasuddhikā ti sīlena visuddhiṇ icchanakā. *Sīlamattena*
vā ti saṇvaraṇamattena. *Saññamamattena* ti uparamamattena.
Sanvaramattena ti dvāratthakanamattena. *Avīṭikkamamat-*
tenā ti na atikkamitamattena.

[89.] *Samaṇamuṇḍikāputto*⁴ ti mātito laddhanāmaṇ.

Sampannakusalaṇ ti paripuṇṇakusalaṇ. *Paramakusalaṇ* ti
uttamakusalaṇ. *Uttamapattipattaṇ* ti uttamaṇ arahattaṇ
pāpunitabbaṇ patvā ṭhitaṇ. *Ayojjhaṇ* ti parājetuṇ asakku-
peyyaṇ samaṇaṇ.

Vatasuddhikā ti samādānena vatena suddhiṇ icchanakā.
Hatthivatikā vā ti samādinnaṇ hatthivataṇ etesaṇ atthi ti
hatthivatikā; sabbahatthikiriyaṇ karonti ti attho. Kathaṇ?

¹⁻¹ H, D, B omī.

³ T °kaṇ.

² H, S tiriya.

⁴ H, T samaṇo Maṇḍikā°.

“Ajjato¹ paṭṭhāya hatthihi katabbaṇ karissāmi” ti evaṇ uppannacittā hatthīnaṇ gamanākāraṇ, tiṭṭhanākāraṇ, nisīdanākāraṇ, sayanākāraṇ, uccārapassāvakaṇānākāraṇ, aññe hatthi disvā sonḍaṇ ussāpetvā gamanākāraṇ ca sabbaṇ karontī ti hatthivatikā. *Assavatikā*disu pi labbhamānavasena yathāyogaṇ yojetabbaṇ. Tesu avasāne *disāvatikā* vā ti puratthimādidisānaṇ namassanavasena samādinna-disāvatikā.

Etesaṇ vuttappakārānaṇ samaṇabrāhmaṇānaṇ vatasamādānaṇ sampajjamānaṇ² hatthiādīnaṇ saḥavyataṇ upaneti. Sace kho paṇ’ assa micchādīṭṭhi hoti: “iminā ’haṇ sīla³-vatasamādāna⁴-brahmacariyena devo vā devaṇñātaro vā homī” ti, dvinnāṇ⁵ tassa niraya-tiracchānayoniṇaṇ aññatarā hoti ti ñātabbaṇ. Vuttaṇ h’ etaṇ Bhagavatā: *Idha Puṇṇa, ekacco kukkuravataṇ bhāveti paripunnṇaṇ abbokiṇṇaṇ, kukkurasīlaṇ bhāveti paripunnṇaṇ abbokiṇṇaṇ, kukkurācīṇṇaṇ⁶ bhāveti paripunnṇaṇ abbokiṇṇaṇ, kukkurākappaṇ bhāveti paripunnṇaṇ abbokiṇṇaṇ; so kukkuravataṇ bhāvetvā paripunnṇaṇ abbokiṇṇaṇ, kukkurasīlaṇ bhāvetvā paripunnṇaṇ abbokiṇṇaṇ, kukkurācīṇṇaṇ⁶ bhāvetvā paripunnṇaṇ abbokiṇṇaṇ, kukkurākappaṇ bhāvetvā paripunnṇaṇ abbokiṇṇaṇ, kāyassa bhedaṇ parammaraṇā kukkurānaṇ saḥavyataṇ uppaṇjati. Sace kho paṇ’ assa evaṇ dīṭṭhi hoti: “iminā ’haṇ sīlena vā vatena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi, devaṇñātaro vā” ti, sā ’ssa⁷ hoti micchādīṭṭhi; micchādīṭṭhissa kho ahaṇ Puṇṇa, dvinnāṇ gatiṇaṇ aññatarāṇ gatiṇ vadāmi: nirayo vā tiracchānayoni vā. Iti kho Puṇṇa, sampajjamānaṇ kukkuravataṇ kukkurānaṇ saḥavyataṇ upaneti; vipajjamānaṇ nirayaṇ* ti.*

*Gandhabbavatikā*dayo Gandhabbādīnaṇ saḥavyataṇ upagacchantī ti attho na gaḥetabbo; micchādīṭṭhiyā gaḥitattā nirayatiracchānayonim eva upagacchantī ti gaḥetabbo.

* M. i, 387.

¹ H, D, B ajja.

³ H, D, B sīlena.

⁵ S, D, B cintayan.

⁷ H, D, B, C sāyaṇ.

² B, D nipphaṇ.

⁴ H vatatapasaṇā.

⁶ H, S, D, C °racittaṇ.

Mutasuddhikā ti phusitena suddhikā. *Paṭhaviṃ āmasanti* ti sasambhārika-mahāpaṭhaviṃ kāyena phusanti.

Haritan ti allaṇ¹ nīlaṇ¹ saddalaṇ.

[90.] *Gomayan* ti gavādigomayaṇ.

Kacchapāṇ ti aṭṭhikacchāpādi-anekavidhaṇ.

*Phālaṇ*² akkamanti ti ayaphālaṇ² maddanti.

Tilavāhaṇ ti tilasakaṭaṇ, tilarāsiṇ vā.

*Phussatilaṇ*³ *khādanti* ti maṅgalapaṭisaṇyuttaṇ tilaṇ khādanti.

*Phussatelaṇ*³ *makkhenti* ti tathārūpaṇ tilatelaṇ sarīrabhaṇṇaṇaṇ karonti.

Dantakattāṇ ti dantapaṇaṇ.

Mattikāya nahāyanti ti kuṅkuṭṭhādikāya saṇhamattikāya sarīraṇ ubbaṭṭetvā nahāyanti.

Sūṭakaṇ nivāseṇti ti maṅgalapaṭisaṇyuttaṇ vatthaṇ paridhanti.

Vethanaṇ vethenti ti sīsavethanaṇ Pattunnādiṭaṇ sīse ṭhapenti, paṭimuṇcanti.

Telhātukaṇ kusalābhisaṅkhāraṇ ti kāmādhātu-rūpadhātu-arūpadhātusu paṭisaṇdhidāyakaṇ kosallasambhūtaṇ pacca-yābhisaṅkhāraṇ.

Sabbaṇ akusalaṇ ti dvādasavidhaṇ akosallasambhūtaṇ akusalaṇ.

Yato ti yadā; terasavidho *puññābhisaṅkhāro ca*, dvādasavidho *apuññābhisaṅkhāro ca*, catubbidho *āneñjābhisaṅkhāro ca* yathānūrūpaṇ samucchedaṇ pahāṇena *pahīṇā honti*.

Attaditṭhiyaho ti “eso me attā” ti gahita-ditṭhiṇ jaho. *Gāhaṇ jaho* ti “eso ’ham asmī” ti mānasampayuttaḡahaṇaṇ jaho. *Puna attāṇ jaho* ti “etaṇ mamā” ti taṇhāḡahaṇavasena ca ditṭhiḡahaṇavasena ca parāmasitvā gahitaṇ. parato āmaṭṭhaṇ ca, tasmiṇ *abhinivṭṭhaṇ* ca, balavataṇhāvasena gilitvā *ujjhositaṇ* ca, balavamucchitaṇ ca.

*Sabbaṇ*⁴ *taṇ cattaṇ hoti* ti ādayo vuttanayā yeva.

Evaṇ na brāhmaṇo aññato suddhim āhā ti vatvā idāni ye ditṭhiḡatikā aññato suddhiṇ bruvanti, tesāṇ tassā ditṭhiyā

¹ H, D, S °la.

² T, C pussa°.

³ T, C, S jālaṇ.

⁴ H, D, S, C sabbassa.

anibbāhakabhāvaṇ dassento [91] *Purimaṇ pahāyā* ti gātham āha.

Tassā 'ttho: *Te* hi aññato suddhivādā samānā pi tassā diṭṭhiyā appahīṇattā gahaṇa-muñcanābhībhūtātāya¹ purima-satthārādiṇ *pahāya aparāṇ* nissitā, ejāsaṅkhātāya taṇhāya anugatā abhibhūtā rāgādibhedaṇ² *saṅgaṇ*³ *na taranti*; saṅgaṇ taṇ⁴ ca atarantā taṇ taṇ dhammaṇ *uggaṇhanti*⁵ ca *nirassajanti*⁶ ca, makkato va sākhaṇ ti.

Purimaṇ satthāraṇ pahāyā ti purimagahitaṇ⁷ satthupaṭiñṇaṇ pajahitvā; *aparāṇ satthāraṇ nissitā* ti aññaṇ satthupaṭiñṇaṇ nissitā, allinā. *Purimaṇ dhammakkhānaṇ pahāyā* ti ādisu pi es' eva nayo.

Ejānugā ti taṇhāya anugā. *Ejānugatā* ti taṇhāya anugatā. *Ejānusaṭā* ti taṇhāya anusatā, pakkhantā⁸ vā. *Ejāya pannā patitā* ti taṇhāya nimuggā ca nikkhipitā ca.

[92.] *Makkato* ti vānaro. *Araññe* ti vipine.⁹ *Parane* ti mahāvane. *Caramāno* ti gacchamāno. *Evam evā* ti opamasaṇsandanaṇ. *Puthū* ti nānā. *Puthudiṭṭhigatānī* ti nānā-vidhānī diṭṭhigatānī. *Gaṇhanti ca muñcanti cā* ti gahaṇava-sena gaṇhanti, cajanavasena muñcanti ca. *Ādiyanti ca nirassajanti*¹⁰ cā ti palibodhaṇ karonti ca vissajjenti ca khi-panti ca.

Pañcamagāthāya sambandho: yo ca so diṭṭhi hi naṇ pāva tathā vadānaṇ ti vutto, so *sayāṇ samādāyā* ti. Tattha *sayan* ti sāmaṇ. *Samādāyā* ti gahetvā. *Vatānī* ti hatthivatādini. [93.] *Uccāvacaṇ* ti aparāparaṇ, hīnappaṇitaṇ vā; satthārato satthārādiṇ. *Saññasatto* ti kāmasaññādisu vilaggo. *Vidvā ca vedehi samecca dhamman* ti paramatthavidvā ca arahā catūhi maggañāṇavedehi catusaccadhammaṇ abhisameccā ti. *Sesaṇ pākāṭam* eva.

*Sūmaṇ*¹¹ *samādāyā* ti sayam eva gahetvā. *Ādāyā* ti ādiyitvā gaṇhitvā. *Samādāyā* ti sammā ādāya. *Ādiyitvā* ti

¹ B, C, D, SA °canaṇ hoti, tāya.

² D °didosāṇ.

³ B, C, D omīti.

⁴ H, S, C omīti.

⁵ T uggahāyanti; C gaṇ°.

⁶ B, C nissa°.

⁷ H °maṇ.

⁸ H pakkaṇtā; C, B, S °khannā.

⁹ B araṇe; S, C, D iriṇe.

¹⁰ B, C, D nissa°.

¹¹ C, S sayāṇ.

palibodhaṇ katvā. *Samādiyivā* ti sammā¹ palibodhaṇ katvā. *Garhītvā* ti avissajjetvā. *Parāmasivā* ti ḍasitvā. *Abhinivisitvā* ti patitṭhahitvā. Kāmasaññādayo vuttanayā eva.

[93.] *Vidvā* ti medhāvī. *Vijjāgato* ti vijānanabhāvaṇ² gato. *Nāṇi* ti paññāsampanno. *Vibhāvī* ti ñāṇena vīmaṇsako. *Medhāvī* ti aniccādihi tūlitañño.

Paññā ti ādayo heṭṭhā vuttanayā yeva. Catusaccadhammaṇ vicināti ti *dhammavicayasambojjhaṅgo*; bojjhaṅgattho heṭṭhā vutto va. *Vīmaṇsā* ti catusaccadhammavicinanā paññā va; “vīmaṇsā dhammacintanā” ti hi³ vuttaṇ.⁴ *Vipassanā* ti maggasampayuttā vividhākārena passanā paññā va. *Sammādiṭṭhi* ti sobhanā pasatthā sundarā maggasampayuttā sammādiṭṭhi.

Tehi vedehi ti teh’ eva catūhi maggañāṇehi. *Antagato* ti jāti-jarāmaraṇassa pariyoṣaṇaṇ gato. *Koṭigato* ti ādayo heṭṭhā vuttanayā va. *Vedānaṇ vā antagato* ti jānitabbānaṇ avasānappatto. *Vedehi vā antagato* catūhi maggañāṇavedehi vaṭṭadukkhassa pariyaṇtabhāvena antasaṅkhātaṇ nibbānaṇ gato. *Viditattā* ti viditabhāvena, jānitabhāvena.

Vedāni viceyya kevalāni ti gāthāya ayam⁵ attho: yo catūhi maggañāṇavedehi kilesakkhayaṇ karonto gato, so paramatthato vedagū nāma hoti; so⁶ ca sabbāni⁷ samaṇabrāhmaṇānaṇ satthasaññitāni *vedāni* tāy’ eva maggabhāvanāya kiccato aniccādivasena *viceyya*, tattha chandarāgappahāṇena tam eva *sabbaṇ vedam aticca*, yā pi vedapaccayā aññathā vā uppajjanti vedanā, tāsu *sabbavedanāsu vītarāgo* hoti. Tasmā tam atthaṇ dassento *Kiṇ-pattinam*⁸ āhu *vedagū* ? ti puṭṭho “idaṇ pattinan”⁹ ti avatvā *vedāni viceyya . . . pe . . . vedagū so ti āha*.

Yasmā vā yo pavicayapaññāya vedāni viceyya tattha chandarāgappahāṇena sabbaṇ vedan aticca vattati, so satthasaññitāni vedāni gato ñāto atikkanto ca⁹ hoti. Yo veda nāsu vītarāgo so pi vedanāsaññitāni vedāni apagato¹⁰ atik-

¹ H suṭṭhu.

³ H, B omit.

⁵ H, S, D, C omit.

⁷ S, B, D sabba; C sabbavedam aticca.

⁹ H pattitam.

⁹ S, B va.

² H, D °bhāva.

⁴ H, D, B vuttā.

⁶ H, S, D, C yo.

¹⁰ S, B, C gato.

kanto ativedana¹ gato ti pi vedagū. Tasmā tam pi atthaṇ dassento “idaṇ pattinan”² ti avatvā vedāni viceyya . . . pe . . . vedagū so ti āha.

[94.] Sameccā ti nāṇena samāgantvā. Abhisameccā ti nāṇena paṭivijjhivā. Dhamman ti catusaccadhammaṇ.

Sabbe saṅkhārā ti sabbe sappaccayā dhammā. Te hi saṅkhatasaṅkhārā nāma paccayehi saṅgama kariyanti ti saṅkhārā; te evaṇ paccayehi saṅgama katattā saṅkhatā ti visesetvā vuttā. Kammanibbattā³ tebhūmakarūpādidhammā abhisāṅkhatasaṅkhārā ti aṭṭhakathāsu vuttā; te pi Aniccā vatta saṅkhārā⁴ ti ādisu saṅkhatasaṅkhāresu saṅgahaṇ gacchanti. Avijjāgato ayaṇ bhikkave, purisapuggalo puññaṇ ce saṅkhāraṇ abhisāṅkharonti[†] ti ādisu avijjāpaccayā saṅkhārā va āgatā. Tebhūmakakusalacetanā abhisāṅkharanapakasaṅkhārā nāma. Yāvatikā abhisāṅkhārassa gati, tāvatikaṇ gantvā akkhāhataṇ maññe aṭṭhāsi[‡] ti ādisu āgataṇ kāyikacetasikaviriyaṇ payogābhisāṅkhāro nāma. Saññāvedayitanirodhaṇ samāpannassa kho āvuso Visākha, bhikkhuno paṭhamaṇ nirujjhati vacīsaṅkhāro, tato kāyasaṅkhāro, tato cittasaṅkhāro[§] ti ādisu āgatā vitakkavicārā vācaṇ saṅkharonti ti vacīsaṅkhārā; assāsapassāsa kāyena saṅkharīyanti ti kāyasaṅkhārā; saññā ca vedanā ca cittena saṅkharīyanti ti cittasaṅkhārā. Idha pana saṅkhatasaṅkhārā adhippetā.

Aniccā ti hutvā abbhāvatthena. Dukkā ti patipīḷanatthena. Sabbe dhammā ti nibbānam pi antokaritvā vuttā. Anattā ti avasavattanatthena.

Avijjāpaccayā saṅkhārā ti ettha yaṇ paṭicca phalam eti, so paccayo. Paṭiccā ti na vinā; apaccakkhitvā⁴ ti attho. Eti ti uppajjati c’ eva pavattati cā ti attho. Api ca upakāra-kattho paccayattho. Avijjā ca sā paccayo ca avijjāpaccayo, tasmā avijjāpaccayā. Saṅkhārā sambhavanti ti abhinibbatanti.⁵ Evaṇ sambhavanti-saddassa sesapadehi pi yojanā kātābbā.

* D. ii, 157; S. i, 158.

† S. ii, 82.

‡ A. i, 112.

§ M. i, 302.

¹ D ativedāni; C vedāni.

² H pattitam.

³ H, D omī (cf. Vism. 527).

⁴ H, S apaṭikkhitvā.

⁵ B, C, D omī.

Tattha katamā avijjā? Dukkhe aññāṇaṇ, dukkhasamudaye aññāṇaṇ, dukkhanirodhe aññāṇaṇ, dukkhanirodha-gāminiyā paṭipadāya aññāṇaṇ, pubbante aññāṇaṇ, aparante aññāṇaṇ, pubbantāparante aññāṇaṇ, idappaccayatā-paṭi-casamuppannesu dhammesu aññāṇaṇ.¹

Katame saṅkhārā? Puññābhisaṅkhāro, apuññābhisaṅkhāro, āneñjābhisaṅkhāro; kāyasaṅkhāro, vacisaṅkhāro, cittasaṅkhāro. Aṭṭha kāmāvacara-kusalacetanā, pañca rūpāvacarakusalacetanā puññābhisaṅkhāro. Dvādasa akusala-cetanā apuññābhisaṅkhāro. Catasso arūpāvacarakusalacetanā āneñjābhisaṅkhāro. Kāyasañcetanā kāyasaṅkhāro. Vacisañcetanā vacisaṅkhāro. Manosañcetanā cittasaṅkhāro.

²Tattha siyā: Katham pan' etaṇ jānitabbaṇ ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī ti? Avijjābhāve bhāvato. Yassa hi dukkhādisu avijjāsaṅkhātāṇ aññāṇaṇ appahīṇaṇ hoti, so dukkhe tāva pubbantādisu ca aññāṇena saṇsāradukkhaṇ sukhasaññāya gahetvā tass' eva hetubhūte tividhe pi saṅkhāre ārabhati; samudaye aññāṇena dukkhahetubhūte pi taṇhāparikkhāre saṅkhāre sukhahetuto maññamāno ārabhati; nirodhe pana magge ca aññāṇena dukkhassa anirodhabhūte pi gativisese dukkhanirodhasaññī hutvā nirodhasa amagga-bhūtesu pi yaññāmaratapādisu nirodhamaggasaññī hutvā dukkhanirodhaṇ patthayamāno yaññāmaratapādimukhena tividhe pi saṅkhāre ārabhati.

Api ca so tāya catusu saccesu appahīṇāvijjatāya visesato jāti-jarā³-maraṇādi-anekādinavokiṇṇam pi puññaphalasaṅkhātāṇ dukkhaṇ dukkhato ajānanto tassa adhigamāya kāyavacī-cittasaṅkhārabhedāṇ puññābhisaṅkhāraṇ ārabhati: devaccharākāmako viya marupapātaṇ. Sukhasammatassā pi tassa puññaphalassa ante mahāpariḷāhajanakaṇ vipariṇāmadukkhaṇ appassādatañ ca apassanto pi tappaccayaṇ vuttappakāram eva puññābhisaṅkhāraṇ ārabhati: salabho viya dīpasikhābhiniṇipātaṇ, madhubindugiddho viya ca madhulitta-satthadhārālehanaṇ. Kāmūpasevanādisu ca savipākesu ādinavaṇ apassanto sukhasaññāya c' eva kilesābhibhūtatāya ca dvārattayappavattam pi apuññābhisaṅkhāraṇ ārabhati:

¹ See Vbh. 362.

² Cf. Vism. 531.

³ B, Vism. add roga.

bālo viya gūthakīḷanaṇ, maritukāmo viya ca visakhādanaṇ. Āruppavipākesu cā pi saṅkhāra-vipariṇāmadukkhataṇ ana-vabujjhamāno sassatādi-vipallāsavasena cittasaṅkhārabhū-taṇ āneñjābhisaṅkhāraṇ ārabhati: disāmūlho viya pisācana-garābhimukhamaggagamaṇaṇ. Evaṇ yasmā avijjābhāvato va saṅkhārābhāvo, na abhāvato, tasmā jānitabbam etaṇ ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī ti.¹

Etth' āha: gaṇhāma tāva etaṇ avijjā saṅkhārānaṇ paccayo ti; ²kim panāyam ekā va avijjā saṅkhārānaṇ paccayo, udāhu aññe pi paccayā santī ti? Kim pan' ettha: yadi tāva ekā va, ekakāraṇavādo āpajjati; atha aññe pi santi, "avijjāpaccayā saṅkhārā" ti ekakāraṇaniddeso n' upapaj-jatī ti? Na n' upapajjati. Kasmā? Yasmā:

Ekaṇ na ekato idha, nānekam; anekato pi no ekaṇ
Phalam atthi; atthi pana ekahetuphaladīpane attho.

Bhagavā hi katthaci padhānattā, katthaci pākāṭattā, katthaci asādhāraṇattā, desanāvīlāsassa ca veneyyānaṇ ca anurūpato ekam eva hetuṇ vā phalaṇ vā dīpeti; tasmā ayam idha avijjā vijjamānesu pi aññesu vatthārammaṇa-sahajā-tadhammādisu saṅkhārakāraṇesu *assādānupassino taṇhā pa-vadḍhati** ti ca, *avijjāsamudayā āsavaśamudayo*† ti ca vaca-nato aññesam pi taṇhādīnaṇ saṅkhārahetūnaṇ hetū ti pa-dhānattā; *Avidvā bhikkhave, avijjāgato puññābhisaṅkhāram pi abhisaṅkharoti*‡ ti pākāṭattā asādhāraṇattā ca saṅkhārā-naṇ hetubhāvena dīpitā ti veditabbā.

Eten' eva ca ekekaṇetu-phala-dīpana-parihāravacanena sabbattha ekekaṇhetuphaladīpane payojanaṇ veditabban ti.

Etth' āha: evaṇ sante pi ekantāniṭṭhaphalāya sāvajjāya avijjāya kathaṇ puññāneñjābhisaṅkhārapaccayattaṇ yujjati? Na hi nimbabījato ucchu uppajjati ti? Kathaṇ na yujjati? Lokasmiṇ hi:

Viruddho cāviruddho ca sadisāsadisō tathā
Dhammānaṇ paccayo siddho; vipākā eva te ca na.§

* S. ii, 84.

† M. i, 55.

‡ S. ii, 82.

§ Vism. 543.

¹ B, Vism. *add another passage*: vuttam pi o' etaṇ, etc. (see Vism. p. 532).

² Cf. Vism. 542.

Iti ayaṇ avijjā vipākavasena ekantānītṭhaphalā, sabhā-vavasena ca sāvajjā pi samānā sabbesam pi etesaṇ puññā-bhisaṅkhārādīnaṇ yathānurūpaṇ ṭhāna-kicca-sabhāvaviruddhāviruddha - paccayavasena sadisāsadisapaccayavasena ca paccayo hotī ti veditabbā.

Api ca ¹[ayaṇ añño pi pariyāyo]:¹
 Cutūpapāte saṅsāre saṅkhārānañ ca lakkhaṇe
 Yo paṭiccasamuppannadhammesu ca vimuyhati,
 Abhisaṅkharoti so ete saṅkhāre tividhe yato,
 Avijjā paccayo tesā tividhānam p' ayaṇ tato.
 Yathā pi nāma jaccandho naro aparīṇāyako
 Ekadā yāti maggena ummaggenā pi ekadā,
 Saṅsāre saṅsaraṇ bālo tathā aparīṇāyako
 Karoti ekadā puññaṇ apuññaṇ api ekadā.
 Yadā ca ñatvā so dhammaṇ saccāni abhisamessati,
 Tadā avijjūpasamā upasanto carissatī ti.*

Saṅkhārapaccayā viññānaṇ ti cha viññānakāyā: cakkhu-viññānaṇ sotaviññānaṇ ghānaviññānaṇ jivhāviññānaṇ kā-yaviññānaṇ manoviññānaṇ. Tattha cakkhuviññānaṇ kusala vipākaṇ akusala vipākaṇ ti duvidhaṇ. Tathā sota-ghāna-jivhā-kāya²-viññānāni. Manoviññānaṇ pana dve kusalā-kusala vipākā³ manodhātuyo, tisso ahetukavipāka-manoviññānadhātuyo, aṭṭha sahetuka⁴-kāma vacara vipākacittāni, pañca rūpāvacara vipākacittāni, cattāri arūpāvacara vipākacittāni ti dvāvisatividhaṇ. Iti sabbāni dvattiṇsa lokiyavipākaviññānāni.

Tattha siyā: Katham pan' etaṇ jānitabbaṇ idaṇ vuttapakāraṇ viññānaṇ saṅkhārapaccayā hotī ti? Upacitakammābhāve vipākābhāvato. Vipākāñ h' etaṇ; vipākāñ ca na upacitakammābhāve uppajjati; yadi uppajjeyya, sabbesaṇ sabbavipākāni uppajjeyyūṇ; na ca uppajjantī ti jānitabbaṇ etaṇ saṅkhārapaccayā idaṇ viññānaṇ hotī ti.

Sabbam eva hi idaṇ pavatti-paṭisandhivasena dvedhā

* Vism. 543, 544.

¹⁻¹ B, C, D *omit*.

³ S, B, C, D *omit* kusalākusala.

² H, D *add* mano.

⁴ H °kāni.

pavattati: tattha dvipañcaviññāṇāni, dve manodhātuyo somanassa-sahagatāhetuka-manoviññāṇadhatū ti imāni terasa pañcavokārabhave pavattiyaṃ yeva pavattanti; sesāni ekūnavīsati tisu bhavesu yathānurūpaṃ pavattiyam pi paṭisandhiyam pi pavattanti.

Laddhappaccayam iti dhammamattam etaṃ bhavantarām upeti;

Nāssa tato sankanti; na tato hetuṃ vinā hoti.¹

Iti h' etaṃ laddhappaccayaṃ rūpārūpadhammamattaṃ uppajjamānaṃ bhavantarām upeti ti vuccati; na satto, na jīvo; tassa nā pi atītabhavato idha saṅkanti atthi; nā pi tato hetuṃ vinā idha pātubhāvo. Ettha ca purimaṃ cavanato cuti; pacchimaṃ bhavantarādipatiṣandhānato paṭisandhi ti vuccati.

Etth' āha: Nanu evaṃ asaṅkantipātubhāve sati ye imasmiṃ manussatta bhāve khandhā, tesāṃ niruddhattā phalapaccayassa ca kammassa tattha agamanato aññassa aññato² ca taṃ phalaṃ siyā? Upabhuñjake ca asati kassa taṃ phalaṃ siyā? Tasmā na sundaram idaṃ vidhānaṃ ti. Tatr' idaṃ vuccati:—

Santāne yaṃ phalaṃ etaṃ nāññassa na ca aññato;

Bijānaṃ abhisankhāro etass' atthassa sādhamko.

Phalass' uppattiyā eva siddhā bhuñjakasammuti;

Phaluppādena rukkhassa yathā phalati sammuti.*

Yo pi vadeyya: Evaṃ sante pi ete saṅkhārā vijjamānā vā phalassa paccayā siyūṇ, avijjamānā vā; yadi ca vijjamānā, pavattikkhane yeva tesāṃ vipākena bhavitabbaṃ; atha vā avijjamānā, pavattito pubbe pacchā ca nīcaphalāvahā³ siyūṇ ti. So evaṃ vattabbo:

Katattā paccayā ete, na ca nīcaphalāvahā;³

Paṭibhogādikaṃ tattha veditabbaṃ nidassanaṃ ti.*

* Vism. 555.

¹ Vism. 553.

² B aññabhāvato.

³ H nīcaṇ°.

Viññāṇapaccayā nāmarūpan ti idha vedanā-saññā-sañ-khārakkhandhā nāmaṇ; cattāri mahābhūtāni catunnañ ca mahābhūtānaṇ upādāya-rūpaṇ rūpaṇ.

Abhāvaka-gabbhaseyyakānaṇ aṇḍajānañ ca paṭisandhikkhaṇe vatthudasakaṇ kāyadasakan ti vīsati rūpāni, tayo ca arūpino khandhā ti ete tevīsati dhammā *viññāṇapaccayā nāmarūpan* ti veditabbā. Sabhāvakānaṇ bhāvadasakaṇ pakhipitvā tettiṇsa; opapātikasattesu brahmakāyikānaṇ paṭisandhikkhaṇe cakkhu-sota-vatthudasakāni jīvitindriyanavakāñ cā ti ekūnacattālīsa rūparūpāni, tayo ca arūpino khandhā ti ete dvācattālīsadhammā¹ *viññāṇapaccayā nāmarūpan* ti veditabbā.

Kāma have pana sesa opapātikānaṇ saṇsedajānaṇ vā sabhāvaka-paripunnāyatanānaṇ paṭisandhikkhaṇe cakkhu-sotaghāṇa-jivhā-kāya-vatthu-bhāvadasakāni ti sattati² rūpāni,² tayo ca arūpino khandhā ti ete tesattati dhammā *viññāṇapaccayā nāmarūpan* ti veditabbā. Evaṇ ukkaṇso. Avakaṇso pana: taṇ-taṇ-dasakavikalānaṇ tassa tassa vasena hāpetvā paṭisandhiyaṇ *viññāṇapaccayā nāmarūpasāṅkhā* veditabbā.

Arūpīnam pana tayo va arūpino khandhā, asaṇṇīnaṇ rūpato jīvitindriyanavakam evā ti esa tāva paṭisandhiyaṇ nayo.

Pavatte pana sabbattha rūpappavattidese paṭisandhicit-tassa ttitikkhaṇe paṭisandhiccittena saha pavatta ututo utu-samuṭṭhānaṇ suddhatthakaṇ pātubhavati. Paṭhamabhavaṇ-gato pabhutī cittasamuṭṭhānaṇ suddhatthakaṇ, saddapātubhāvakāle ututo c' eva cittato ca saddanavakaṇ, kabaliṇ-kārāhārūpajīvināṇ āhārasamuṭṭhānaṇ suddhatthakan ti evaṇ āhārasamuṭṭhānassa suddhatthakassa utu-cittasamuṭṭhānānañ ca dvinnāṇ navakānaṇ vasena chabbīsatividhaṇ, ekekacitte tikkattuṇ uppajjamānaṇ³ vutta-kammasamuṭṭhānaṇ⁴ ca sattatividhaṇ ti channavutividhaṇ rūpaṇ, tayo ca arūpino khandhā ti navanavuti dhammā yathāsambhavaṇ *viññāṇapaccayā nāmarūpan* ti veditabbā.

Tattha siyā: Katham pan' etaṇ jānitabbaṇ paṭisandhināmarūpaṇ *viññāṇapaccayā* hotī ti? Suttato, yuttito ca: sut-

¹ D chacat°; B ticat°.

³ H °mānānaṇ.

² H, S, C, D omit.

⁴ H °tthānānaṇ.

tato hi *cittānuparivattino dhammā** ti ādinā nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññānapaccayatā siddhā. Yuttito pana:—

Cittajena hi rūpena idha diṭṭhena sijjhati

Adiṭṭhassā pi rūpassa viññānaṃ paccayo itī¹ ti.

Nāmarūpapaccayā saḷāyatanan ti nāmaṃ vuttam eva. Idha pana rūpaṃ niyamato cattāri mahābhūtāni, cha vatthūni, jīvitindriyaṃ ti ekādasavidhaṃ. Saḷāyatanam pana cakkhāyatana-sota-ghāṇa-jivhā-kāya-manāyatanaṃ.

Tattha siyā: Katham paṇ' etaṃ jānitabbaṃ nāmarūpaṃ saḷāyatanassa paccayo ti? Nāmarūpabhāve bhāvato: tassa tassa hi nāmassa rūpassa ca bhāve taṃ taṃ āyatanaṃ hoti, na aññathā ti.

Saḷāyatanapaccayā phasso ti:—

Chaḷ' eva phassā saṅkhepā cakkhusamphassa-ādayo;

Viññānam iva battiṃsa² vitthārena bhavanti te.³

Phassapaccayā vedanā ti:—

Dvārato vedanā vuttā cakkhusamphassajādikā;

Chaḷ' eva tā pabhedena idha dvattiṃsa vedanā.⁴

Vedanāpaccayā taṇhā ti:—

Rūpatañhādibhedena cha taṇhā idha dīpitā;

Ekekā tividhā tattha pavattākārato matā.⁵

Dukkhiṃ sukhaṃ patthayati; sukhiṃ bhīyo pi icchatī.

Upekkhā pana santattā sukham icc' eva bhāsītā.⁶

Tañhāya paccayā tasmā honti tisso pi vedanā;

Vedanāpaccayā taṇhā iti vuttā Mahesinā ti.⁶

Tañhāpaccayā upādānan ti: cattāri upādānāni: kāmupādānaṃ, diṭṭhupādānaṃ, sīlabbatupādānaṃ, attavādupādānaṃ.

Upādānapaccayā bhavo ti idha kammabhavo adhippetto; upapattibhavo pana paduddhāravasena vutto.

Bhavapaccayā jāti ti kammabhavapaccayā jāti, paṭisan-dhikkhandhānaṃ pātubhāvo. .

* Dhs., § 1522.

¹ H hotī; Vism. 562.

² Vism. 565.

³ Vism. 567.

⁴ C, D chat².

⁵ Vism. 566.

⁶ Vism. 568.

Tattha siyā: Katham pan' etaṇ jānitabbaṇ bhavo jātiyā paccayo ti ce? Bāhirapaccayasamatte pi hīnapaṇītādi¹-visesadassanato. Bāhirānaṇ hi janaka-janaṇī-sukka-sonitā-hārādīnaṇ paccāyānaṇ samatte pi sattānaṇ yamakānam pi sataṇ hīna-paṇītādiviseso dissati; so ca na ahetuko, sabbadā ca sabbesaṇ ca abhāvato; na kammabhavato aññahetuko, tadabhinibbattakasattānaṇ ajjhattasantāne aññassa kāraṇassa abhāvato ti kammabhavahetuko va. Kammaṇ hi sattānaṇ hīnapaṇītādivisesassa hetu; ten' āha Bhagavā: *Kammaṇ satte vibhajati yad idaṇ hīnapaṇītātāyā** ti. Tasmā jānitabham etaṇ bhavo jātiyā paccayo ti.

Jātipaccayā jarāmarāṇan ti ādisu yasmā asati jātiyā jarāmarāṇaṇ c' eva sokādayo ca dhammā na honti, jātiyā pana sati jarāmarāṇaṇ c' eva jarāmarāṇasaṅkhāta-dukkhadhammaphuṭṭhassa bālassa jarāmarāṇābhisambandhā² vā, tena tena dukkhadhammena phuṭṭhassa anabhisambandhā vā sokādayo ca dhammā honti, tasmā jātipaccayā jarāmarāṇan ti.

Samecca abhisamecca dhamman ti ñāṇena samāgantvā catusaccadhammaṇ paṭivijjhivā.

Evaṇ dvādasapadikaṇ paccayākārappavattiṇ dassetvā idāni vivaṭṭavasena avijjādīnaṇ nirodhadassanatthaṇ *avijjānirodhā saṅkhāranirodho ti samecca abhisamecca dhamman* ti ādim āha. Ettha *avijjānirodhā* ti avijjāya anuppādanirodhena,³ puna appavattinirodhena. *Saṅkhāranirodho* ti saṅkhārānaṇ anuppādanirodho hoti. Evan sesapadesu pi.

Idaṇ dukkhan ti ādayo pubbe vuttanayā eva.

Ime dhammā abhiññeyyā ti ime tebhūmakā dhammā sabhāvalakkhaṇāvabodhavasena sobhanen' ākārena adhikena ñāṇena vā sabhāvato jānitabbā. *Pariññeyyā* ti sāmāññalakkhaṇāvabodhavasena kiccasaṁāpanavasena ca byāpitvā jānitabbā. *Ime dhammā pahātabbā* ti ime samudaya-pakkhikā dhammā tena tena guṇaṅgena pahātabbā.

* M. iii, 203.

¹ °paṇītātādi (?).

² H, D °rapādi°.

³ S, B, C, D °nirodhā.

Bhāvetabbā ti vaḍḍhetabbā. *Sacchikātabbā* ti paccakkhaṇ kātabbā. Duvidhā sacchikiriyā: paṭilābhasacchikiriyā, āramanāsacchikiriyā ca.

Channaṇ phassāyatanānaṇ ti cakkhādīnaṇ channaṇ āyatanānaṇ. *Samudayaṇ ca atthagamaṇ cā* ti uppādaṇ ca nirodhaṇ ca.

[95.] *Bhūripaṇṇō* ti bhūri viyā ti bhūri; tāya bhūripaṇṇāya samannāgato bhūripaṇṇō. *Mahāpaṇṇō* ti ādisu mahāpaṇṇādīhi samannāgato ti attho. Tatr' idaṇ mahāpaṇṇādīnaṇ nānattaṇ:

Katamā mahāpaṇṇā? Mahante atthe parigaṇhātī ti mahāpaṇṇā; mahante dhamme, mahantā niruttiyo, mahantāni paṭibhāṇesi parigaṇhātī ti mahāpaṇṇā; mahante sīlakkhandhe parigaṇhātī ti mahāpaṇṇā; mahante samādhikkhandhe, paṇṇākkhandhe, vimuttikkhandhe, vimuttiṇāpadassanakkhandhe parigaṇhātī ti mahāpaṇṇā; mahantāni ṭhānāṭhānāni.¹ mahantā² vihārasamāpattiyo, mahantāni ariyasaccāni, mahante satipaṭṭhāne, sammappadhāne, iddhipāde, mahantāni indriyāni, balāni, bojjhaṅgāni, mahante ariyamagge, mahantāni sāmāññaphalāni mahantā³ abhiññāyo, mahantaṇ paramatthanibbāṇaṇ parigaṇhātī ti mahāpaṇṇā.*

Katamā puthupaṇṇā? Puthu nānākkhandhesu ṇāṇaṇ pavattatī ti puthupaṇṇā; puthu nānādhātusu, puthu nānā-āyatanesu, puthu nānāpaṭiccasamuppādesu, puthu nānāsuññatamanupalabbhesu,³ puthu nānā-atthesu dhammesu niruttisu paṭibhāṇesu, puthu nānāsīlakkhandhesu, puthu nānāsamādhī-paṇṇā-vimutti-vimuttiṇāpadassanakkhandhesu, puthu nānāṭhānāṭhānesu,⁴ puthu nānāvihārasamāpattisu, puthu nānā-ariyasaccesu, puthu nānāsatipaṭṭhānesu, sammappadhānesu, iddhipādesu, indriyesu, balesu, bojjhaṅgesu, puthu nānā-ariyamaggesu, sāmāññaphalesu, abhiññāsu, puthu nānājanasādhāraṇe⁵ dhamme samatikkamma paramatthe nibbāṇe ṇāṇaṇ pavattatī ti puthupaṇṇā.†

* Cf. Pts. ii, 190.

† Cf. Pts. ii, 191.

¹ B ṭhānāni.

² H mahā.

³ B, C °lambesu.

⁴ B omits ṭhānā.

⁵ H adds (nānā-)vihārasamāpatti°.

Katamā *hāsapaññā*?¹ Idh' ekacco hāsabahulo¹ vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo sīlaṇ paripūreti, indriya-saṇvaraṇ paripūreti, bhojane mattaññutaṇ, jāgariyānuyogaṇ, sīlakkhandhaṇ, samādhikkhandhaṇ, paññākkhandhaṇ, vimuttikkhandhaṇ, vimuttiñānadassanakkhandhaṇ paripūreti ti hāsapaññā. Hāsabahulo pāmojjabahulo tñānāthānaṇ paṭivijjhatī ti hāsapaññā. Hāsabahulo¹ vihārasamāpattiyo paripūreti ti hāsapaññā. Hāsabahulo¹ ariyasaccāni paṭivijjhatī ti, satipaṭṭhāne bhāvetī ti, sammappadhāne, iddhipāde, indriyāni, balāni, bojjhaṅgāni, ariyamaggaṇ bhāvetī ti hāsapaññā. Hāsabahulo¹ sāmāññaphalāni sacchikarotī, abhiññāyo paṭivijjhatī ti hāsapaññā. Hāsabahulo¹ veda-tuṭṭhi-pāmojjabahulo² paramatthaṇ nibbānaṇ sacchikarotī ti hāsapaññā.*

Katamā *javanapaññā*? Yaṇ kiñci rūpaṇ atītānāgata-paccuppannaṇ ajjhattaṇ vā bahiddhā vā oḷārikaṇ vā sukhumāṇ vā hīnaṇ vā paṇītaṇ vā, yaṇ dūre santike vā, sabbaṇ rūpaṇ aniccato khippaṇ javatīti javanapaññā. Dukkhatō anatato khippaṇ javatī ti javanapaññā. Yā kāci vedanā, yā kāci saññā, ye keci saṅkhārā, yaṇ kiñci viññānaṇ atītānāgata-paccuppannaṇ . . . pe . . . yaṇ dūre santike vā, sabbaṇ viññānaṇ aniccato dukkhato anattato khippaṇ javatī ti javanapaññā. Cakkhuṇ . . . pe . . . jarāmaraṇaṇ atītānāgata-paccuppannaṇ aniccato dukkhato anattato khippaṇ javatī ti javanapaññā. Rūpaṇ atītānāgata-paccuppannaṇ aniccaṇ khayatthena, dukkhaṇ bhayatthena, anattā asāra-katthenā ti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṇ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṇ javatī ti javanapaññā. Vedanā saññā saṅkhārā viññānaṇ cakkhuṇ . . . pe . . . jarāmaraṇaṇ atītānāgata-paccuppannaṇ aniccaṇ khayatthena, dukkhaṇ bhayatthena, anattā asāra-katthenā ti tulayitvā . . . pe . . . vibhūtaṇ katvā jarāmaraṇanirodhe nibbāne khippaṇ javatī ti javanapaññā. Rūpaṇ atītānāgata-paccuppannaṇ aniccaṇ saṅkhataṇ paṭiccasamuppannaṇ khayadhammaṇ vayadhammaṇ virāgadhammaṇ nirodhadhammaṇ ti tulayitvā . . .

* Cf. Pts. ii, 199.

¹ H hāsu°.

² H, D, B omīl.

pe . . . vibhūtaṃ katvā ¹rūpanirodhe nibbāṇe khippaṃ javatī ti javanapaññā. Vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ, cakkhuṃ . . . pe . . . jarāmaranaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ . . . pe . . . nirodhadhamman ti tulayitvā . . . pe . . . vibhūtaṃ katvā jarāmaranaṃnirodhe nibbāṇe khippaṃ javatī ti javanapaññā.*

Katamā *tikkhapaññā*? Khippaṃ kilese chindatī ti tikkhapaññā. Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti, uppannaṃ vyāpādavitaṃ, uppannaṃ vihiṃsāvitaṃ, uppannuppanne² pāpake akusale dhamme uppannaṃ rāgaṃ, uppannaṃ dosaṃ, mohaṃ, kodhaṃ, upanāhaṃ, makkaṃ, palāsaṃ, issaṃ, macchariyaṃ, māyaṃ, sāṭṭheyyaṃ, thaṃbhaṃ, sārambhaṃ, mānaṃ, atimānaṃ, maḍaṃ, paṃḍaṃ, sabbe kilese, sabbe duccharite, sabbe abhisāṅkhāre, sabbe bhavagāmīkamme nādhivāseti, pajahati, vinodeti, vyantīkaroti, anabhāvaṃ gametī ti tikkhapaññā. Ekamhi āsane cattāro ariyamaggā, cattāri ca sāmāññaphalāni, catasso ca paṭisambhidā, cha ca abhiññāyo adhigatā honti, sacchikatā phussitā paññāyā ti tikkhapaññā.†

Katamā *nibbedhikapaññā*? Idh' ekacco sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hoti uttāsabahulo ukkanṭhābahulo³ aratibahulo anabhiratibahulo bahimukho, na ramati sabbasaṅkhāresu, anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ nibbijjhati padāletī ti nibbedhikapaññā. Anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ dosakkhandhaṃ mohakkhandhaṃ kodhaṃ upanāhaṃ . . . pe . . . sabbe bhavagāmīkamme nibbijjhati padāletī ti nibbedhikapaññā.†

*Sa sabbadhammesu visenibhūto yaṃ kiñci diṭṭhaṃ va suttaṃ mutaṃ vā ti so bhūripaṇño khīṇāsavo yaṃ kiñci diṭṭhaṃ vā suttaṃ vā mutaṃ vā, tesu sabbadhammesu mārasenaṃ vināsetvā tṭhitabhāvena visenibhūto.*⁴ *Tam eva dassin ti taṃ evaṃ visuddhidassin; vivaṭaṃ carantaṃ ti taṃhāchadanādivigamena vivaṭaṃ hutvā carantaṃ. Ken' idha lokasmiṃ vikappa-*

* Cf. Pts. ii, 200.

† Cf. Pts. ii, 201.

¹ H adds jarāmarana.

² B, C uppanne.

³ B, C, D °ṭhanaba°.

⁴ H adds yaṃ kiñci diṭṭhaṃ vā.

peyyū ti kena idha loke tanhākappena vā diṭṭhikappena vā koci vikappeyya; tesañ vā pahīnattā rāgādinaṃ pubbe vuttenā ti ?

[96.] *Kāmā te paṭhamā senā* ti ādisu catusu gāthāsu ayam attho: Yasmā ādito va agāriyabhūte satte vatthukāmesu kilesakāmā mohayanti; te abhibhuyya anagāriyabhāvaṃ upagatānaṃ, pantesu¹ vā senāsanesu, aññataraññataresu vā adhikusalesu dhammesu *arati* uppajjati;—vuttaṃ h' etaṃ: *Pabbajitena kho āvuso abhirati dukkarā** ti;—tato te parapaṭi-baddhajīvikattā *khuppiṇā* bādheti; tāya bādhitāya pari-yesanatanhā cittaṃ kilamayati;² atha nesañ kilantacittānaṃ *thīnamiddhaṃ* okkamati; tato visesam anadhigacchantānaṃ durabhisambhavesu arañña-vanapatthesu³ senāsanesu viharataṃ utrāsasaññitā *bhīrutā* jāyati; tesañ ussaṅkita-parisaṅkitānaṃ dīgharattaṃ vivekarasam anassādayamānānaṃ viharataṃ “siyā nu kho esa maggo” ti pariyattiyaṃ *vicikicchā* uppajjati; taṃ vinodetvā viharataṃ appamattakena visesādhigamena māna-makkha-thambhā jāyanti; te pi vinodetvā viharataṃ tato adhikātara-visesādhigamaṃ nissāya lābhasakkāra-silokā uppajjanti; lābhādimucchitā⁴ dhammapatirūpakāni pakāsentā micchāyasaṃ adhigantvā tattha nivīṭṭhā⁵ jātiādhihi attānaṃ ukkaṃsenti, paraṃ vambhenti. Tasmā kāmādināṃ paṭhamasenādhībhāvo veditabbo.

Evam etaṃ dasavidhaṃ senaṃ uddisitvā yathā sā kaṇha-dhammasamannāgatattā kaṇhassa namucino upakārāya saṃvattati, tasmā⁶ ‘tava senā’ ti niddisanto āha: *esū namuci te senā, kaṇhassābhīppahārīnī* ti. Tattha *abhīppahārīnī* ti samannabrāhmaṇānaṃ ghātīnī,⁷ nippoṭhīnī,⁸ antarāyakarī ti attho. *Na taṃ asūro jīnāti; jetvā ca labhate sukhaṃ* ti evaṃ tava⁹ senaṃ *asūro* kāye ca jīvite ca sāpekkho puriso na jīnāti; sūro pana jīnāti, jetvā ca maggaphalasukhaṃ adhigacchati.

* S. iv, 260.

¹ H panthesu.

² H, B kilamessati.

³ H °panthesu.

⁴ H, S, B lābhādhi°.

⁵ B, S, C ṭhitā.

⁶ B taṃ māraṃ.

⁷ H, D, B ghātānī.

⁸ H nippoṭānī; B nippoṭhīnī.

⁹ S, C māra.

Yato catūhi ariyamaggehi ti yadā catūhi niddosa-nibbānamaggasaṅkhātehi maggehi. *Mārasenā* ti mārasa senā, vacanakarā kilesā. *Paṭisenikarā* ti paṭipakkhakarā. *Jitā cā* ti parājayam¹ āpāditā² ca. *Parājītā cā* ti niggahitā ca *Bhaggā* ti bhinnā. *Vippaluggā* ti cuṇṇavicuṇṇā. *Param-mukhā* ti vimukhabbhāvaṇ pāpitā. *Visenibhūto* ti nikkilesa hutvā ṭhito.

Vodānadassī ti vyavadānadassī. *Tāni-c-chadanānī* ti etāni taṇhādikilesachadanānī. *Vivatānī* ti pākāṭikatānī. *Viddhaṇ-sūlānī* ti ṭhitatṭhānato apagatānī. *Ugghātītānī*³ ti uppāṭitānī. *Samugghātītānī* ti visesena uppāṭitānī.

[97.] *Na kappayanī* ti gāthāya sambandho, attho ca: Kiñca bhīyo? Te hi tādisā santo dvinnāṇ kappānaṇ purekkhārānaṇ ca kenaci *na kappayanti*, *na purakkharonti*. Paramatthaṇ⁴ accantasuddhiṇ⁵ adhigatattā accantasuddhā⁶ yeva akiriya-sassatadiṭṭhiṇ⁷ *accantasuddhī* ti *na te vadanti*. *Ādānaganthaṇ gathitaṇ visajjā* ti catubbidham pi rūpādīnaṇ ādāyakattā ādānaganthaṇ attano cittasantāne gathitaganthaṇ⁸ ariyamaggasatthena vissajja chinditvā. Sesāṇ pākāṭam eva.

[98.] *Accantasuddhin* ti accanta-paramasuddhiṇ. *Sanjāsārasuddhin* ti saṇjāsārato suddhiṇ. *Akiriyasuddhin*⁹ ti “karoto na kariyati pāpan” ti akiriyadiṭṭhiṇ. *Sassatavādan*¹⁰ ti ‘nicco, dhuvo, sassato’ ti vacanaṇ na vadanti, na kathenti.

Ganthā ti nāmakāyaṇ ganthenti, cuti-paṭisandhivasena vaṭṭasmiṇ ghaṭenti ganthenti ti ganthā. Abhiijjhā ca sā nāmakāyaghaṭanavasena¹¹ gantho cā ti *abhiijjhākāyagantho*. Hitasukhaṇ vyāpādayatī ti vyāpādo; vyāpādo ca so vuttanayena gantho cā ti *vyāpādo kāyagantho*. *Silabbataparamāso* ti ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṇ sīlena suddhi, vatena suddhi ti parato āmāso. *Idaṇ-saccābhiniiveso* ti sabbaññubhāsitaṇ pi paṭikkhipitvā: “sassato loko. idam eva saccaṇ,

¹ H, B parājiyamānā.

² H, B hanitā.

³ T upaghātītānī.

⁴ H, D °tha.

⁵ H, D °dhi.

⁶ S, B, C, D °dhiṇ.

⁷ H, D, B °ṭhi.

⁸ B, S, C, SnA gadhitaṇ baddhaṇ.

⁹ H, D, S °yadiṭṭhin.

¹⁰ H, D asas°.

¹¹ H °ganthanavasena.

mogham aññan" ti iminā ākārena abhiniveso idaṇsaccābhiniveso.

Attano diṭṭhiyā rāgo ti attanā 'bhinivisitvā gahitāya diṭṭhiyā chandarāgo.

Paravādesu āghāto ti parassa vacanesu kopō.

Appaccayo ti atuṭṭhākāro.

Attano sīlaṇ vā ti attanā samādinna-gosilādisīlaṇ vā.

Attano diṭṭhī ti attanā gahitā parāmaṭṭhā diṭṭhī.

Tehi ganthehī ti etehi vuttehi nāmakāyaghaṭanehi.¹

Rūpaṇ ādiyaṇṭī ti catusamutṭhānikaṇ rūpārammaṇaṇ ādiyanti, gaṇhanti. *Upādiyaṇṭī* ti upagantvā gaṇhanti. *Gaṇhanti* taṇhāgahaṇena; *parāmasanti* diṭṭhigahaṇena; *abhinivisanti* mānāgahaṇena. *Vatṭan*² ti tebhūmakavaṭṭaṇ.

Ganthe ti bandhane. *Vossajjivā vā* ti sammā vissajjetvā vā. [99.] *Gathite* ti bandhane. *Ganthite* ti bandhanena³ bandhite.⁴ *Vibandhe* ti visesena baddhe.⁵ *Ābandhe* ti anekavidhena baddhe.⁶ *Paḷibuddhe* ti amuñcite bandhane.

*Poṭhayitvā*⁷ ti taṇhā-māna-diṭṭhibandhanāni pappoṭhayitvā. *Vissajjā* ti cajitvā.

Ime pana cattāro ganthe kilesapaṭipāṭiyā pi āharitun vaṭṭati, maggapaṭipāṭiyā pi: kilesapaṭipāṭiyā abhijjhākāyagantho arahattamaggena pahiyati; vyāpādo kāyagantho anāgāmimaggena; silabbataparāmāso kāyagantho idaṇsaccābhiniveso kāyagantho sotāpattimaggena. Maggapaṭipāṭiyā silabbataparāmāso kāyagantho idaṇsaccābhiniveso kāyagantho sotāpattimaggena; vyāpādo kāyagantho anāgāmimaggena; abhijjhākāyagantho arahattamaggenā ti.

Ete cattāro ganthā yassa saṇvijjanti, taṇ cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṇ ganthenti, ghaṭenti ti⁸ ganthā. Te catupabhedā. Abhijjhāyanti etāya, sayaṇ vā abhijjhāyati, abhijjhāyanamattam eva vā esā ti *abhijjhā*; lobho yeva. Nāmakāyaṇ gantheti, cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṇ ghaṭeti ti *kāyagantho*. Vyāpajjati tena cittan, pūtibhāvaṇ gacchati,

¹ H, S °ganthanehi.

³ H, D, B ganthanena.

⁵ H, S, D, C bandhe.

⁷ T, S, B, D poṭa°.

² T omits.

⁴ H, D, B ganthite.

⁶ H bandhane.

⁸ H ghaṭṭen°.

vyāpādayati vā vinayācāra-rūpasampatti-hitasukhādīnī ti *vyūpādo*. Ito bahiddhā samaṇa-brāhmaṇānaṃ sīlena suddhi vatena suddhī ti parāmasanaṃ *sīlabbataparāmāso*. Sabbaññubhāsitaṃ pi paṭikkhipitvā: “sasso loko, idam eva saccaṃ, moghaṃ aññaṃ” ti ādinā ākārena abhinivisatī ti *idaṃ-saccābhiniveso*.

Yathā vayhaṇ vā ti ādiṇ¹ vayhādivisaṅkharāṇaṃ, ganthāṇaṃ² viyogakarāṇe upamaṇ³ dassento āha.

Na janentī ti na uppādentī. *Na sañjanentī* ti na nibbattentī. *Nābhinibbattentī* ti upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. *Na sañjanentī* ti uppādalakkhaṇaṃ na nibbattentī. *Nābhinibbattentī* ti pavattilakkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ.

Catunnaṃ kilesasīmānaṃ atītattā *sīmātigo*. Bāhitapāpattā *brāhmaṇo*. Itthambhūtaṃ ca *tassa natthi* paracitta-pubbenivāsañāṇehi *ñatvā vā* maṇsa-dibbacakkhūhi *disvā vā* kiñci samuggahitaṃ, abhinivīṭṭhaṃ ti vuttaṃ hoti. So ca kāmārāgābhāvato *na rāgarāgi*; rūpārūparāgābhāvato⁴ *na virāgaratto*. Yato evaṃ-vidhassa *tassa idaṃ paramaṃ* ti kiñci *idha uggahitaṃ natthi* ti arahattanikūṭeṇa desanaṃ niṭṭhapesi.

Catasso sīmāyo ti cattāro pariccheda.

Diṭṭhānusayo ti diṭṭhi ca sā appahīnatthena anusayo cā ti diṭṭhānusayo. Vicikicchānusayādīsu pi es’ eva nayo. Ken’ atthena anusayo? Anusayanatthena. Ko esa anusayanattho nāma ti? Appahīnattho; ete hi appahīnatthena tassa tassa santāne anusenti nāma, tasmā anusayā ti vuccanti. Anusenti ti anurūpakāraṇaṃ⁵ labhitvā uppajjanti ti attho.

Athā pi siyā: anusayanattho nāma appahīnākāro; appahīnākāro ca⁶ uppajjati ti vattuṃ na yujjati; tasmā⁷ na anusayā uppajjanti ti? Tatr’ idaṃ paṭivacanaṃ: na appahīnākāro anusayo; anusayo ti pana appahīnatthena thāmagatā kilesā vuccanti. So⁸ cittasampayutto, sārammaṇo, sappaccayatthena sahetuko, ekantākusalo, atīto pi hoti anāgato pi paccuppanno pi; tasmā uppajjati ti vattuṃ yujjati.

¹ H ādi.

³ D uppattiṃ; C upamatthaṃ.

⁵ H °karaṇaṃ.

⁷ H yasmā.

² B khandhāṇaṃ.

⁴ B °pachandarāgā°.

⁶ H, D va.

⁸ All MSS. yo.

Tatr' idaṇ pamāṇaṇ: Paṭisambhidāyaṇ tāva Abhisamaya-kathāya* *Kathaṇ paccuppanne kilese pajahatī?* ti pucchāṇ¹ katvā² anusayāṇaṇ paccuppannabhāvassa atthitāya *thāmagato anusayaṇ pajahatī* ti vuttaṇ. Dhammasaṅganiyaṇ mohassa padabhājane† *avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānaṇ avijjālaṅgī moho akusalamūlaṇ, ayaṇ tasmīṇ samaye moho hotī* ti akusalacittena saddhiṇ mohassa uppannabhāvo vutto. Kathāvatthusmiṇ‡ *Anusayā avyākātā, anusayā ahetukā, anusayā cittaṭṭhappayuttā* ti sabbe vādā paṭisedhitā.³ Anusaya-yamake sattannaṇ mahāvārāṇaṇ aññatarasmiṇ uppajjana-vāre: *Yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjati?*§ ti ādi vuttaṇ. Tasmā “anuseṭṭi ti anurūpa-kāraṇaṇ labhitvā uppajjanti” ti yaṇ vuttaṇ, taṇ iminā tantippamāṇena suvuttan ti veditabbaṇ.

Yam pi “cittasampayutto sārammaṇo” ti ādi vuttaṇ, tam pi suvuttam eva; anusayo hi nām' esa parinipphanno cittasampayutto akusaladhammo ti niṭṭham ettha gantabbaṇ.

Tattha *diṭṭhānusayo* catusu diṭṭhisampayuttesu, *vicikicchānusayo* vicikicchāsahagata, *avijjānusayo* dvādasasu akusalacittesu, saha-jātavasena ārammaṇavasena ca; tayo pi avasesa⁴-tebhūmakadhammesu ārammaṇavasena diṭṭhi-vicikicchā-mohā.

Kāmarāgānusayo c' ettha lobhasahagatacittesu saha-jātavasena ārammaṇavasena ca; manāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammaṇavasen' eva uppajjamāno lobho.

Paṭighānusayo domanassa-sahagatacittesu saha-jātavasena ārammaṇavasena ca, amanāpesu avasesa-kāmāvacaradhammesu ārammaṇavasen' eva uppajjamāno doso.

Mānānusayo diṭṭhivippayutta-lobhasahagatacittesu saha-jātavasena ārammaṇavasena ca, dukkhavedanāvajjesu avasesa-kāmāvacaradhammesu rūpārūpāvacaradhammesu ca ārammaṇavasen' eva uppajjamāno māno.

Bhavarāgānusayo catusu diṭṭhivippayuttesu uppajjamāno

* Pts. ii, 215.

† Kvu. xi, 1.

† Dhs., § 1061.

§ Yam. i, 373.

¹ S, C pucchitvā.

² H, D, B add ti.

² S, C omit.

⁴ H avi°.

pi saha-jātavasena vutto. Ārammaṇavasen' eva¹ pana rūpā-rūpāvacaradhammesu uppajjamāno lobho vutto.

Tattha *ditṭhānusayo* ti dvāsaṭṭhividhā ditṭhi. *Vicikicchā-nusayo* ti aṭṭhavatthukā vicikicchā. *Tadekaṭṭhā ca kilesā* ti² ditṭhiyā vicikicchāya saha-jekaṭṭhavasena ekato tṭhitā. [100.] *Mānānusayo* ti navavidhamāno.

Paracittañāṇena vā ñatvā ti paresaṇ citta-cāra-jānana-paṇ-ñāya jānitvā; cetopariyañāṇena jānitvā ti vuttaṇ hoti. *Pubbenivāsānussatiñāṇena vā* ti atīte nivuttha-khandhānus-saraṇañāṇena jānitvā. *Māysacakkhunā vā* ti pakaticak-khunā. *Dibbacakkhunā vā* ti dibbasadisena dibbavihārasan-nissitena vā dibbena cakkhunā passitvā.

Rāgarattā ti rāgena rañjitā. *Ye pañcasu kāmagaṇesū* ti ye pañcasu rūpādi-vatthukāmakotṭhāsesu. *Virāgarattā* ti virāgasan-khātāsu rūpārūpasamāpattīsu atirattā allinā. *Yato kāmārāgo cā* ti yadā kāmabhava³ rāgo ca; rūpārūparāgesu⁴ pi es' eva nayo.

Suddhaṭṭhakasuttaniddesavaṇṇanā nīṭṭhitā.

Catutthaṇ.

¹ H, S °na ca.

² H *adds* saha-jekaṭṭhavasena.

³ H, S, D, C kāma.

⁴ H, S, D, C °pabhavesu.

V. PARAMATṬHAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

[102.] Pañcame Paramatṭhakasutte *Paraman ti diṭṭhīsu paribbasāno* ti idaṇ paraman ti gahetvā sakāya sakāya diṭṭhiyā vasamāno. *Yad uttariṇ kurute* ti yaṇ attano satthārādiṇ seṭṭhaṇ karoti. *Hīnā ti aññe tato sabbam āhā* ti taṇ attano satthārādiṇ ṭhapetvā tato aññe sabbe 'hīnā ime' ti āha. *Tasmā vivādāni avūtivatto* ti tena kāraṇena tāni¹ diṭṭhikalahāni² avūtivatto va hoti.

Vasanti ti paṭhamuppannaditṭhivasena vasanti. *Sanvasanti*³ ti pavasitvā vasanti. *Āvasanti* ti visesena vasanti. *Parivasanti* ti sabbabhāvena vasanti.

Taṇ upamāya sādiento *yathā agārikā vā* ti ādim āha. *Agārikā vā* ti gharasāmikā. *Gharesu vasanti* ti attano gharesu āsaṅkāvirahitā hutvā nivasanti. *Sāpattikā vā* ti āpattibahulā. *Sakilesā* ti rāgādikilesabahulā.

Uttariṇ karoti ti atirekaṇ karoti.

[103.] *Ayaṇ satthā sabbaññū* ti 'ayaṇ amhākaṇ satthā sabbaṇ jānāti.'

*Sabbe parappavāde*⁴ *kipatī*⁴ ti sabbā paraladdhiyo chaḍḍeti. *Ukkhipatī* ti nīharati. *Parikkhipatī* ti parammukhe karoti.

Diṭṭhimedhagāni ti diṭṭhivihesakāni.

[104.] Dutiyagāthāy' attho: evaṇ avūtivatto ca⁵ *yaṇ diṭṭhe sute sīlabbate mute* ti etesu catusu vatthusu uppanna-diṭṭhi-saṅkhāte *attani* pubbe vuttappakāraṇ *ānisaṇsaṇ passati, tad eva so tattha sakāya*⁶ *diṭṭhiyā ānisaṇsaṇ idaṇ*⁷ *seṭṭhan ti abhinivisitvā aññaṇ sabbaṇ parasatthārādikaṇ nīhīnato passati.*

Dve ānisaṇse passatī ti dve guṇe oloketi. *Diṭṭhadham-*

¹ B, C, D, SnA so.

³ B pava°.

⁵ H, S omī.

⁶ H, D sakkāya°.

² B, D, SnA °kalahe.

⁴ H paravāde vikkhi°.

⁷ H, D, SnA omī.

mikañ cā ti diṭṭhe paccakkhe attabhāve vipaccanakagunaṇ.
Samparāyikañ cā ti paraloke paṭilabhitabba-guṇaṇ ca.

Yaṇ-ditṭhiko satthā ti yaṇ-laddhiko titthāyatanasāmiko.

Alaṇ nāgattāya vā ti¹ nāgarājabhāvāya² vā pariyattaṇ.
Supaṇṇattādisu pi es' eva nayo. Devattāya vā ti sammuti-
devādibhāvāya.

Āyatiṇ phalapātikanākhī hotī ti anāgate vipākaphalaṇ³
patthayāno⁴ hoti.

Diṭṭhasuddhiyā pi dve ānisaṇse passatī ti cakkhuviññāṇena
diṭṭha-rūpāyatanassa vasena suddhiyā hetuttā pi attano
gahitagahaṇena dve guṇe oloketi. Sutasuddhiyādisu pi es'
eva nayo.

[105.] Tatiyagāthāy' attho: evaṇ passanto pi⁵ *yaṇ* attano
satthārādiṇ nissīto aññaṇ parasatthārādiṇ hīnaṇ passati, tam
pana dassanaṇ gantham eva kusalā vadanti; bandhanan⁶ ti
vuttaṇ hoti. Yasmā etad eva, tasmā hi diṭṭhaṇ va sutan
mutaṇ vā sīlabbatan bhikkhu na nissayeyya, nābhiniviseyyā ti
vuttaṇ hoti.

Kusalā ti khandhādiṇāne chekā. Khandhakusalā ti
rūpādisu pañcasu khandhesu kusalā. Dhātu-āyatana-
paṭiccasamuppāda - satipaṭṭhāna - sammappadhāna - iddhi-
pāda-indriya-bala-bojjaṅga-magga-phala-nibbānesu pi es'
eva nāyo. Tattha maggakusalā ti catusu maggesu;
Phalakusalā ti catusu phalesu; Nibbāṇakusalā ti, duvidhe
nibbāṇe chekā.

Te kusalā ti te etesu vuttappakāresu chekā; evaṇ vadantī ti
evaṇ kathenti: Gantho eso ti passato ca attano satthārādinis-
sitatan⁷ ca aññaṇ parasatthārādiṇ hīnato passanañ⁸ ca
gantho bandhano eso ti vadanti. Lagganaṇ etan ti etaṇ
vuttappakāraṇ⁹ nāgadante laggitaṇ viya adho lagganaṇ.¹⁰
Bandhanaṇ etan ti chindituṇ¹¹ dukkhatthena saṅkhalikādi-

¹ H adds diṭṭhe paccakkhe attabhāve vipaccanaka.

² H, S, D, C omiṭ rāja.

³ H, D, B patthano.

⁴ B gantha°.

⁵ H, B °atañ.

⁶ S bandhanaṇ; C lambanaṇ.

⁷ H, D, B °la.

⁸ S, C, D, SnA passato p' assa.

⁹ H °rādiṇ° takañ.

¹⁰ H, D, B °kārāṇaṇ.

¹¹ Most nicchin°.

bandhanaṃ viya bandhanaṃ.¹ [106.] *Paḷibodho eso ti saṃsā-rato nikkhamituṃ appadānatthena eso paḷibodho.*

Catutthagāthāy' attho: Na kevaḷaṃ diṭṭha-sutādiṃ na² nissayeyya, api ca kho pana asaṅjātaṃ uparūpari *diṭṭhim pi lokasmiṃ na kappayeyya*, na janayeyyā ti vuttaṃ hoti. Kīd-saṃ? *Ñānena vā sīlavatena vā* pi ti samāpattiñāṇādiñā-ṇena vā sīlabbatena vā yaṃ³ kappayissati,⁴ etaṃ *diṭṭhiṃ na kappayeyya*. Na kevaḷaṃ ca diṭṭhiṃ na kappayeyya, api ca kho pana mānena pi jātiādihi vatthūhi *samo ti vā attānaṃ anūpaneyya hīno na maññetha visesi vā* pi ti.

*Atṭhasamāpattiñāṇena*⁵ vā ti paṭhamajjhānādīnaṃ atṭhan-naṃ samāpattiṇaṃ sampayuttapaññāya vā. *Pañcābhiñ-ñāṇena* vā ti lokikānaṃ pañcannaṃ abhiññānaṃ sampa-yuttapaññāya vā. *Micchāñāṇenu* vā ti viparītasabhāvena pavattāya paññāya amutte muttaṃ mayā⁶ ti evaṃ uppanna micchāñāṇena vā.

[107.] Pañcamagāthāy' attho: evañ hi diṭṭhiṃ akappento amaññamāno ca *attaṃ pahāya anupādiyaṃ* yaṃ pubbe gahitaṃ, taṃ pahāya aparāṇaṃ agaṇhanto tasmiṃ pi vuttappakāre *ñāṇe*⁷ duvidānaṃ *nissayaṃ na karoti*; akaronto ca *sa ve*⁸ *viyattesu* nānādiṭṭhivasena bhinnesu sattesu⁹ *na vaggasūri* chandādiva-sena agacchanadhammo hutvā dvāsattḥiyā¹⁰ diṭṭhisu kiñci *diṭṭhiṃ, na pacceti* na paccāgacchatī ti vuttaṃ hoti.

[108.] *Catūhi upādānehi* ti kāmūpādānādihi catūhi bhusaṇ-gaṇehi.¹¹

Sa ve viyattesū ti so puggalo nicchitesu. *Bhinnesū* ti dvidhā bhinnesu.

Idāni yo so imāya gāthāya vutto khīṇāsavo, tassa vaṇṇa-bhaṇanattāṇaṃ *yassūbhayante* ti ādikā tisso gāthāyo āha.

Tāsu¹² paṭhamagāthāya [109] *yassūbhayante* ti pubbe vutte phassādibhede; *paṇīdhī* ti taṇhā; *bhavūbhavūyā* ti punappu-

¹ H, D, B *omit*.

² H *omits*.

³ H na; D yū na; B, SnA yā.

⁴ B, SnA kappiyati.

⁵ H °ñāṇe.

⁶ H, B *passati*.

⁷ H, S *add* pi.

⁸ B, D *ce*.

⁹ H, D *tesu*.

¹⁰ H, D °ṭhi.

¹¹ H °gahitehi.

¹² H *tesu*.

naṇ¹ bhavāya. *Idha vā huraya vā* ti sakattabhāvādibhede idha vā, parattabhāvādibhede parattha vā.

Phasso eko anto ti cakkhusamphassādiko eko koṭṭhāso. *Phassasamudayo* ti vatthārammaṇo yato samudeti uppajjati, so samudayo. *Dutiyo anto* ti dutiyo koṭṭhāso.

Atātan ti ati² itaṇ² atītaṇ; atikkantaṇ ti vuttaṇ hoti. *Anāgataṇ* ti na āgataṇ anāgataṇ; anuppannaṇ ti vuttaṇ hoti. Sukhavedanādayo visabhāgavasena; nāmarūpadukaṇ namana-ruppanavasena; ajjhattikādayo ajjhatta³-bāhiraavasena; sak-kāyādayo khandhapañcakānaṇ pavatti⁴-samudayaavasena vuttā ti veditabbā.

Sakattabhāvo ti attano attabhāvo. *Parattabhāvo* ti parass' attabhāvo.

[110.] *Dutiyagāthāya: diṭṭhe vā* ti diṭṭhasuddhiyā⁵ vā. *Esa nayo sutādisu.*

Saññā ti saññāsamutṭhāpikā⁶ diṭṭhi.

[111.] *Aparāmasantaṇ* ti taṇhā-mānadiṭṭhihi na parāmasantaṇ. *Anabhinivisantaṇ* ti teh' eva anabhinivisantaṇ.

Vinibaddho ti vā ti mānena vinibaddho ti vā. *Parāmatṭho ti vā* ti parato nicca-sukha-subhādihi parāmatṭho ti vā. *Vikkhepagato* ti uddhaccavasena. *Aniṭṭhaṅgato* ti vicikicchāvasena. *Thāmagato* ti anusayavasena. *Gatiyā* ti gantabbavasena.

[112.] *Tatīyagāthāya: Dhammā pi tesaya na paṭicchitāse* ti dvāsaṭṭhidiṭṭhigatadhammā pi tesaya 'idam eva saccaṇ mogham aññaṇ' ti evaṇ na paṭicchitā.

Pāraṅgato na pacceṭi tādi ti nibbānapāraṇ gato tena tena maggena pahīṇe kilese puna n' āgacchati; pañcahi ca ākārehi tādi hoti ti. *Sesaṇ pākāṭam eva.*

Vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi ti rūpaṇ attato samanupassati* ti ādinā nayena ekekasmīṇ khandhe catūhi catūhi ākārehi pañcakhandhe patiṭṭhaṇ katvā pavattā vijjamāne kāye diṭṭhi.

* M. iii, 17, etc.; S. iii, 3, etc.

¹ H, S, B °na.

³ B °ttika.

⁵ H, D diṭṭhi°.

² H, D omī.

⁴ H, D asaṃpatti.

⁶ H °pitā.

[113.] *Dasavatthukā micchādīṭhī* ti *natthi dinnan** ti ādinayappavattā *diṭṭhi*.

Antaggāhikā diṭṭhī ti *sassato loko, idam eva saccan, mogham aññan†* ti ādinayappavattā ekekaṇ antaṇ atthī ti gahetvā pavattā *diṭṭhi*.

Yā evarūpā diṭṭhī ti idāni vuccamānānaṇ ekūnavīsati padānaṇ sādharmaṇaṇ mūlapadaṇ. *Yā diṭṭhi*, tad eva *diṭṭhigataṇ*; *yā diṭṭhi*, tad eva *diṭṭhigahanaṇ* ti sabbesaṇ¹ sambandho katabbo.

Yā ayāthāvadassanatthena diṭṭhi, tad eva *diṭṭhīsu*² gataṇ dassanaṇ, dvāsaṭṭhidiṭṭhiyā antogatattā³ ti *diṭṭhigataṇ*. Heṭṭhā pi 'ssa attho vutto yeva. Dvinnaṇ antānaṇ ekantaṇ gatattā pi *diṭṭhigataṇ*.

Tattha *sassato* ti nicco, *loko* ti attā; "Idha sarīraṇ yeva nassati, attā pana idha parattha ca so yevā" ti maññanti. So hi sāmāññ eva āloketi ti katvā loko ti maññati. *Asassato* ti anicco; attā sarīren' eva saha nassati ti maññanti.

Antavā ti paritte kasiṇe jhānaṇ uppādetvā taṇ parittakasiṇārammaṇaṇ⁴ cetanaṇ 'sapiyanto attā' ti maññanti. *Anantavā* ti na antavā. Appamāṇe kasiṇe jhānaṇ uppādetvā taṇ appamāṇakasiṇārammaṇacetanaṇ 'apariyanto attā' ti maññanti.

Taṇ jīvaṇ taṇ sarīran ti jīvo ca sarīraṇ ca taṇ yeva. Jīvo ti attā; liṅgavipallāsena napaṇsakavacanaṇ kataṇ. *Sarīran* ti rāsathena khandhapañcakaṇ. *Aññaṇ jīvaṇ aññaṇ sarīran* ti⁵ añño jīvo, aññaṇ khandhapañcakaṇ.

Hoti tathāgato param maraṇā ti khandhā idh' eva vinassanti, satto maraṇato paraṇ hoti, vijjati, na nassati. Tathāgato ti c' etaṇ⁶ sattādhipacanaṇ.⁷ Keci pana tathāgato ti arahā ti vadanti; ime "na hoti" ti pakkhe dosaṇ disvā evaṇ gaṇhanti. *Na hoti tathāgato param maraṇā* ti khandhā pi idh eva nas-

* M. iii, 71, etc.

† M. i, 484.

¹ B, S, C, D sabbo pi.

² H diṭṭhi.

³ H, D °gataṇ vā.

⁴ S, B, C, D °ṇa.

⁵ H *adls* sarīran ti rāsathena khandhapañcakaṇ.

⁶ H *omits*.

⁷ H *sattam* eva vadati; S, C *add* bhavati.

santi, tathāgato ca maraṇato paraṇ na hoti, ucchijjati; ime “hoti” ti pakkhe dosaṇ disvā evaṇ gaṇhanti. *Hoti ca na ca hoti* ti ime ekekapakkhapariggahe dosaṇ disvā ubhayapak-khaṇ gaṇhanti. *N’ eva hoti, na na hoti* ti ime ubhayapak-khapariggahe ubhayadosāpatṭiṇ disvā ‘hoti ca na ca hoti’ ti amarāvikkhepapakkhaṇ gaṇhanti. Ayam pan’ ettha aṭṭha-kathānayo.

Sassato loko ti vā ti ādihi dasah’ ākārehi diṭṭhippabhedo va vutto. Tattha *sassato loko* ti khandhapañcakaṇ loko ti ga-hetvā ‘ayaṇ loko nicco dhuvo sabbakāliko’ ti gaṇhantassa sassatan ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. *Asassato* ti tam eva lokaṇ ‘ucchijjati vinassati’ ti gaṇhantassa ucchedagahaṇā-kārappavattā diṭṭhi.

Antavā ti parittakasiṇalābhino supparamatte vā sarāvamatte vā kasiṇe samāpannassa anto-samāpattiyaṇ pavattita¹-rūpā-rūpadhamme ‘loko’ ti ca, kasiṇaparicchedantena ‘antavā’ ti ca gaṇhantassa *antavā loko* ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhi pi hoti, ucchedadiṭṭhi pi. Vipulakasiṇalābhino pana tasmiṇ kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyaṇ pavattita¹-rūpārūpadhamme ‘loko’ ti ca, kasiṇaparicchedānantena ca ‘ananto’ ti gaṇhantassa *anantavā loko* ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhi pi hoti, uccheda-diṭṭhi pi.

Taṇ jīvaṇ taṇ sarīraṇ ti bhedanadhammass’ eva, sarīrassa jīvaṇ ti gahitattā sarīre ucchijjamāne jīvam pi ucchijjati ti ucchedagahaṇākārappavattā diṭṭhi. Dutiyapadena sarīrato aññassa jīvassa gahitattā sarīre ucchijjamāne pi jīvaṇ na ucchijjati ti sassatagahaṇākārappavattā diṭṭhi.

Hoti tathāgato ti ādisu satto tathāgato nāma; so param maraṇā hoti ti gaṇhato paṭhamā sassatadiṭṭhi. *Na hoti* ti gaṇhato dutiyā ucchedadiṭṭhi. *Hoti ca na ca hoti* ti gaṇhato tatiyā ekaccasassatadiṭṭhi. *N’ eva hoti, na na hoti* ti gaṇhato catutthā amarāvikkhepadiṭṭhi ti vuttappakārā dasavidhā diṭṭhi yathāyogaṇ bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi cā ti duvidhā hoti. Tāsu ekā pi tesāṇ khīṇāsavānaṇ *na paṭicchitā* ti attho.

[114.] *Ye kilesā* ti ye kilesā sotāpattimaggena pahīṇā, *te*

*kilese na puna paccehi puna nibbattetvā paṭisandhiṃ*¹ na eti. *Na paccāgacchati*² ti na pacchābhāven' āgacchati.³

Pañcah' ākārehi tādi ti pañcahi kāraṇehi koṭṭhāsehi vā sadiso. *Itthānītthe tādi* ti itthārammaṇe ca anitthārammaṇe ca anunaya-paṭighaṇ muñcitvā ṭhitattā dvīsu sadiso. *Cattāvī* ti kilese cajitavā. *Tiṇṇāvī* ti saṇsāraṇ atikkamitavā.⁴ *Muttāvī* ti rāgādito muttavā. *Tanniddesā tādi* ti tena tena sila-saddhādinā niddisitvā niddisitvā kathetabbato sadiso.⁵

Taṇ pañcavidhaṇ vatthāretvā kathetukāmo *Kathaṇ arahā itthānītthe tādi* ti ādim āha. *Tattha lābhe pi* ti catunnaṇ paccayānaṇ lābhe pi. *Alābhe pi* ti tesañ alābhe pi. *Yase pi* ti parivāre pi. *Ayase pi* ti parivāravipattiyā pi. *Pasaṇsāya pi* ti vaṇṇabhāṇanāya pi. *Nindāya pi* ti garahāya pi. *Sukhe pi* ti kāyikasukhe pi. *Dukkhe pi* ti kāyikadukkhe pi.

Ekañ ce bāhaṇ gandhena limpeyyun ti sace ekaṇ bāhaṇ catujātiya-gandhena lepaṇ uparūpari dadeyyuṇ. *Vāsiyā taccheyyun* ti yadi ekaṇ bāhaṇ vadḍhakī vāsiyā tacchitvā tacchitvā tanuṇ kareyyuṇ. *Amusmiṇ natthi rāgo* ti amusmiṇ gandhālepane sincho natthi, na saṇvijjati. *Amusmiṇ natthi paṭighaṇ* ti amusmiṇ vāsiyā tacchane paṭihananasañkhātaṇ paṭighaṇ kopaṇ natthi, na saṇvijjati. *Anunaya-paṭigha-vipakhiṇo* ti sinehaṇ kopaṇ ca pajahitvā ṭhito. *Ugghāti-nigghāti*⁶-*vītivatto* ti anunayavasena anuggahaṇ ca paṭighavasena nigghahaṇ ca atikkamitvā ṭhito. *Anurodha-virodhasamatikkanto*⁷ anunayaṇ ca paṭighaṇ ca sammā atikkanto.

[115.] *Sīle satī* ti sīle saṇvijjamāne. *Sīlavā* ti silasampanno iti tena niddesaṇ⁸ kathaṇ labhatī ti tādi. *Saddhāya satī saddho* ti evam ādisu pi es' eva nayo.

Paramatthakasuttaniddesa-vanṇanā nīṭhitū.

Pañcamaṇ.

¹ B, C paṭi.

² B °bhāgen°.

³ H taṇsadiso.

⁴ H, D °dhaṇ sa°.

⁵ H pacchā°.

⁶ H, S °mitā.

⁷ H nighāti.

⁸ H, D, C add vā.

SADDHAMMA- PAJJOTIKĀ

THE COMMENTARY ON
THE MAHĀ-NIDDESA

Vol. II

EDITOR'S NOTE

IN my Introduction to the first volume I have made a mistake about the author of this work. I have mistaken Upatissa for Upasena, and have discussed the date of Upatissa. Nevertheless it is not a useless discussion, because the Elder Upatissa was a noteworthy person, being the author of the *Vimuttimaggā*.

Here I add something more helpful towards finding out the date of Upatissa. It is stated in *Mahāvāṇsa* (xxxiv. 2, 3) that King Mahācūḷi Mahātissa gave alms to Mahāsumma with the wages he received for his manual labour. This Mahāsumma was a pupil of Upatissa; and the king was Vaṭṭagāmini's adopted son, who ascended the throne after Vaṭṭagāmini in 17 B.C. Thus we have found an ascertained date as to when Upatissa's pupil, Mahāsumma, lived. This confirms my statement that Upatissa was a contemporary of Vaṭṭagāmini.

We have now to discuss Upasena, the author of this work. According to its colophon, Upasena lived in the reign of Sirinivāsa Sirisaṅghabodhi; and he compiled this work while dwelling in a monastery built and given to him by a minister named Kittisena, Bhattisena, or Bhaddasena. The *Mahāvāṇsa*, in the fifty-second chapter, states that the Chief Secretary, Sena, built a monastery named Mahālekhakapabbata within the precincts of Mahāvihāra. This Sena was a son of Udaya II, and a minister of Kassapa IV, who reigned or seventeen years, beginning from A.D. 896, and had the title "Sirisaṅghabodhi."

Now the only difficulty in coincidence lies with the statement in the colophon that this work was completed in the *twenty-sixth* year of the reign of the king mentioned there.

Following one of the other readings of the donor's name, we find, in *Mahāvamsa*, cp. 50, a statement to the effect that a general, Bhadda by name, caused to be built a monastery called Bhaddasenāpati-pariveṇa. This general lived during the reign of Sena I, who ruled for twenty years, beginning from A.D. 831. Here, too, we have a reign not twenty-six years long. The next king, Sena II, reigned for thirty-five years, beginning from A.D. 851, but he had not the title "Sirisaṅghabodhi."

A. P. BUDDHADATTA.

September 10, 1938.

Saddhammapajjotikā

MAHĀNIDDESAṬṬHAKATHĀ

JARĀSUTTANIDDESAVAṆṆANĀ

[117.] Chaṭṭhe Jarāsutte *Appaṇ vata jīvitaṇ idan* ti idaṇ vata manussānaṇ jīvitaṇ appakaṇ parittaṇ ṭhitiparittatāya sarasaparittatāyā ti; Guhaṭṭhakaṣutte pi vuttanayam etaṇ. *Oraṇ vassasatā pi mīyati* ti vassasatā oraṇ kalalādikāle pi mīyati. *Aticcā* ti vassasataṇ atikkamitvā. *Jarasā pi mīyati* ti jarāya pi mīyati.

Ito paraṇ Guhaṭṭhakaṣuttaniddesavaṇṇanāyaṇ vuttanayen' eva gahetabbaṇ.

[119.] *Appaṇ* ti mandaṇ.

Gamanīyo samparāyo ti paraloko gantabbo.

[120.] *Kalalakāle* pī ti ettha kalalaṇ nāma paṭisandhikkhaṇe tīhi jātiunṇaṇsūhi katasuttaṅge ṭhita-telabindupamāṇaṇ acchaṇ vipprasannaṇ kalalaṇ hoti; yaṇ sandhāya vuttaṇ:

Tilatelassa yathā bindu sappimaṇḍo anāvilo

*Evaṇ-vaṇṇapaṭibhāgaṇ kalalaṇ ti pavuccati** ti.

Tasmiṇ kalalakāle pi. *Cavati* ti jīvitā¹ galati. *Marati* ti jīvitaviyogaṇ āpajjati. *Antaradhāyati* ti adassanaṇ pāpuṇāti. *Vippaluṇjati* ti chijjati. Aṇḍajayoniyā *cavati*. Jalābujayoniyā *marati*. Saṇsedajayoniyā *antaradhāyati*. Opapātikayoniyā *vippaluṇjati* ti evam eke vaṇṇayanti.

Abbudakāle pī ti abbudaṇ nāma kalalato sattāhaccayena maṇsadhovanudakavaṇṇaṇ hoti, kalalanāmaṇ antaradhāyati. *Vuttam* pi c' etaṇ:

* Cf. J. iv, 496; Mil. 421.

¹ H, D, B jīvitaṇ.

*Sattāhaṇ kalalaṇ hoti paripakkaṇ samūhataṇ,
Vivaṭṭamānaṇ¹ taṇ² bhāvaṇ abbudaṇ nāma jāyati** ti.

Tasmiṇ abbudakāle pi.

Pesikāle pī ti tasmā pi abbudā sattāhaccayena vilīnati-pusadisā pesi nāma sañjāyati.³ Sā maricaphāṇitena dīpe-tabbā: gāmadārakā hi supakkāni maricāni gahetvā sātā-kante bhaṇḍikaṇ katvā pīletvā maṇḍaṇ ādāya kapāle pak-khipitvā ātape ṭhapenti; taṇ sukkhamānaṇ sabbabhāgehi muccati; evarūpā pesi hoti, abbudan ti nāmaṇ antaradhā-yati. Vuttam pi c' etaṇ:

*Sattāhaṇ abbudaṇ hoti paripakkaṇ samūhataṇ,
Vivaṭṭamānaṇ¹ taṇ² bhāvaṇ pesi nāma pajāyati** ti.

Tasmiṇ pesikāle pi.

Ghanakāle pī ti tato pesito sattāhaccayena kukkuṭaṇḍa-saṇṭhāno ghano nāma maṇṣapiṇḍo nibbattati; pesi ti nāmaṇ antaradhāyati. Vuttam pi c' etaṇ:

*Sattāhaṇ pesi bhavati paripakkaṇ samūhataṇ
Vivaṭṭamānaṇ¹ taṇ² bhāvaṇ ghano nāma pajāyati.³
Yathā kukkuṭiyā aṇḍaṇ samantā parimaṇḍalaṇ
Evaṇ ghaṇassa saṇṭhānaṇ nibbattaṇ kammaṇaccayā** ti.

Tasmiṇ ghaṇakāle pi.

Pasākhakāle pī ti pañcame sattāhe dvinnāṇ dvinnāṇ hattha-pādānaṇ sīsassa c' atthāya pañca pilakā jāyanti, yaṇ sandhāya vuttaṇ: *Pañcame bhikkhave sattāhe pañca pilakā saṇṭhahanti kammato** ti. Tasmiṇ pasākhakāle⁴ pi.

Tato paraṇ chaṭṭha-sattamādīni sattāhāni atikkamma desanaṇ saṅkhipitvā dvācattālīsasattāhe⁵ pariṇatakāle kesa-loma-nakhādīnaṇ uppattikālaṇ ca; tassa ca nābhito utṭhito nālo mātu udarapaṭalena ekābaddho hoti, so uppaladaṇ-ḍako viya chiddo, tena āhārasaso⁶ saṇsaritvā⁷ āhāra-samuṭṭhānaṇ rūpaṇ samuṭṭhāpeti. Evaṇ so dasamāse yāpeti.

* (?).

¹ S, C °māna.

² S, C tab.

³ H, D, B, S paññāyati.

⁴ S, C, D sākha°.

⁵ H omits dvā.

⁶ B āhārasanehaṇ.

⁷ H pariharitvā; D parisaritvā.

Taṇ sabbaṇ avatvā sūtighare ti āha. Yaṇ sandhāya vuttaṇ:

..... Kesā lomā nakhā pi ca.

Yaṇ c' assa bhuñjati mātā annaṇ pānaṇ ca bhojanaṇ,
Tena so tattha yāpeti mātukuochigato naro* ti.

Tattha sūtighare ti sūtikāghare, vijāyanaghare ti attho. "Sūtikāghare" ti vā pāṭho; sūtikāyā ti padacchedo.

Addhamāsiko pi ti jātadivasato paṭṭhāya addhamāso etassa atthi ti addhamāsiko. Dvemāsikādisu pi es' eva nayo. Jātadivasato paṭṭhāya ekaṇ saṇvaccharaṇ etassa atthi ti saṇvacchariko. Upari duvassikādisu pi es' eva nayo.

Yadā jīṇṇo hoti ti yasmiṇ kāle jarājīṇṇo bhavati, jajjaribhūto. Vuddho ti vayovuddho. Mahallako ti jātimahalako. Addhagato ti tayo addhe atikkanto. Vayo anuppatto ti tatiyaṇ vayaṇ anuppatto. [121.] Kaṇḍadanto ti antarantarā patitā dantā phalitā ca, jarānubhāvena khaṇḍā dantā jātā assā ti khaṇḍadanto. Palitakeso¹ ti paṇḍarakeso. Vīlūnan ti luñcitvā gahitā kesā viya khallāṇa.² Khallitasiro³ ti mahākhallāṇasiro.⁴ Valitaṇ⁵ ti sañjātavali. Tilakāhatagatto ti setatila-kālatilakehi vikiṇṇasarīro. Bhaggo⁶ ti bhaggo. Iminā pi 'ssa vaṇkabhāvaṇ dīpeti. Daṇḍaparāyano ti daṇḍapaṭisaraṇo daṇḍadutiyo.

So jarāya pi ti so puggalo jarāya pi abhibhūto marati. Natthi maraṇamhā⁷ mokkho ti maraṇato muñcanūpāyo natthi, nūpalabbhati.

Phalānam iva pakkānaṇ pāto patanato bhayaṇ ti paripāka-gatānaṇ sithilavaṇṭānaṇ panasaphalādipakkānaṇ paccūsa-kāle avassaṇ⁸ patissanti⁹ ti phalasāmikānaṇ bhāyaṇa¹⁰ viya. Evaṇ jātāna maccānaṇ niccaṇ maraṇato bhayaṇ ti evam eva uppannānaṇ sattānaṇ maccusaṇikhātamaranato satataṇ kālaṇ bhayaṇ.

* S. i, 206.

¹ H phali°.

² T khālita°; H, D, S khalitaṇ°.

³ T vallīnaṇ.

⁴ H, B °nato.

⁵ D papa°; H °satī.

⁶ H omits.

⁷ S, C °siro.

⁸ H, D bhoggo.

⁹ H, D, B omits.

¹⁰ H, D, B bhāyamānānaṇ.

Yathā pi kumbhakārassā ti yathā nāma mattikabhājanāṇ karontassa. *Kataṇ mattikabhājanan* ti tena niṭṭhāpitabhājanāṇ. *Sabbaṇ bhedanapariyantān* ti pakkāpakkaṇ sabbaṇ; bhedanaṇ bhijjanaṇ¹ pariyaṇaṇ avasānaṇ assā ti bhedana-pariyaṇaṇ. *Evaṇ maccāna jīvitān* ti evam eva sattānaṇ āyusaṅkhārā.

Daharā ca mahantā cā ti taruṇā ca mahallakā ca. *Ye bālā ye ca paṇḍitā* ti ye ca assāsapassāsāyattajivitā bālā, ye ca paṇḍiccena samannāgatā Buddhādayo. *Sabbe maccuvasaṇ yaṇṭi* ti ete vuttappakārā daharādayo² sabbe maccuno issariyaṇ upagacchanti.

Tesaṇ maccuparetānaṇ ti etesaṇ maccunā³ parivāritānaṇ. *Gacchataṇ paralok' ito* ti ito manussalokato paralokaṇ gacchantānaṇ. *Na pitā tēyate puttān* ti pitā puttaṇ na rakhati. *Ñātī vā pana ñātake* ti mātāpitipakkhikā ñātī vā te yeva ñātake rakkhituṇ na sakkonti.

Pekkhataṇ yeva ñātīnaṇ ti vuttavidhānaṇ yeva ñātīnaṇ pekkhantānaṇ yeva olokontānaṇ yeva. *Passa lālapataṇ puthū* ti: *passā* ti ālapanāṇ; lālapantānaṇ vilapantānaṇ puthūnaṇ nānappakārānaṇ; *ekameko va maccānaṇ go vajjho viya nīyaṭi* ti sattānaṇ ekameko vadhāya nīyamāna-gōṇo viya maraṇāya niyyati, pāpuṇiyati.

Evam abbhāhato loko ti evam eva sattaloko bhusaṇ āhato. *Maccunā ca jarāya cā* ti maraṇena ca jarāya ca abhībhūto.

Māmāyite ti mamāyitavatthukāraṇa.

Vinābhāvaṇ santam ev' idan ti⁴ vijjamānaṇ vinābhāvam eva idan; na sakkā avinābhāvena bhavitun ti vuttaṇ hoti.

[122.] *Socantī* ti cittena socanaṇ karonti. *Kilamanṭi* ti kāyena kilamathaṇ pāpuṇanti. *Paridevantī* ti nānāvidhaṇ vācāvilāpaṇ bhaṇanti. *Urattāliṇ kandantī* ti uraṇ tāletvā tāletvā kandanti. *Sammohaṇ āpaṇṇantī* ti sammohabhāvaṇ pāpuṇanti.

Anicco ti hutvā abhāvatthēna. *Saṅkhato* ti paccayehi saṅgamma kato. *Paṭiccasamuppanno* ti paccayasāmaggiṇ paṭicca, na paccakkhāya, saha sammā ca⁵ uppanno. *Khaya-*

¹ H. omits.

² H, D omīṭ daharā.

³ H maccu.

⁴ 3, C add santavinābhāvaṇ.

⁵ H, B va.

dhammo ti khayaṇ gamanasabhāvo. *Vayadhammo* ti vayaṇ gamanasabhāvo,¹ bhaṅgagamanasabhāvo ti attho. *Virāga-dhammo* ti virajjanasabhāvo. *Nirodhadhammo* ti nirujjhana-sabhāvo.

*Yvāyaṇ*² *pariggaho* ti yo³ ayaṇ³ *pariggaho*. *Yā 'yaṇ*⁴ *pariggaho* ti pi pāṭho; *Nicco* ti sabbakāliko.⁵ *Dhuvo* ti thiro. *Sassato* ti acavano. *Avipariṇāmadhammo* ti pakatiṇ ajahanasabhāvo. *Sassatisamaṇ tath' eva ṭhassatī* ti canda-suriya-sineru-mahāsamudda-pāṭhavi-pabbatādayo viya tiṭṭheyya.

[123.] *Nānābhāvo* ti jātiyā nānāsabhāvo. *Vinābhāvo* ti maraṇena viyogabhāvo. *Aññathābhāvo* ti bhavena aññathābhāvo. *Purimānaṇ purimānaṇ khandhānaṇ* ti anantare pure⁶ uppannānaṇ khandhānaṇ. *Vipariṇāmaññathābhāvā* ti pakatibhāvaṇ jahitvā aññathābhāvena pacchimā pacchimā khandhādayo pavattanti, uppajjanti ti sambandho.

Sabbaṇ gharāvāsapalibodhan ti sakalaṇ gihībhāvajaṭaṇ.⁷ *Ñātimittāmaccapalibodhan* ti mātāpitupakkhikā ñāti, mittā sahāyā, amaccā amaccagaṇā.⁸ *Sannidhipalibodhan* ti ni-dhānajaṭaṇ. *Chindivā*⁹ ti chetvā.¹⁰ *Kesamassaṇ ohāretvā* ti kese ca massūṇi ca oropayitvā. *Kāsāyāni vatthānī* ti kāsāyarasapītāni vatthānī.

Māmako ti 'mama upāsako, bhikkhu vā' ti saṅkhaṇ gato; Buddhādīni vā vatthūni mamāyamāno.

Tesaṇ tesaṇ sattānaṇ ti anekesaṇ sattānaṇ sādharmaṇanid-deso. Yaññadattassa maraṇaṇ, Somadattassa maraṇaṇ ti evaṇ hi divasam pi kathiyamāne n' eva sattā pariyādānaṇ gacchanti, na sabbaṇ aparatthadīpanaṇ sijjhati; imehi pana dvihi padehi na koci satto apariyādinno hoti, na kiñci aparatthadīpanaṇ na¹¹ sijjhati.

Tamhā tamhā ti ayaṇ gativasena anekesaṇ nikāyānaṇ sādharmaṇanid-deso. *Sattanikāyā* ti sattānaṇ nikāyā, satta-ghaṭṭā, sattasamūhā ti attho.

¹ B *adda* bhaṅgavasena.

² H, D *assa*.

³ H *dūre*.

⁴ H *yvāssa*.

⁵ B, C *satatakā*°.

⁶ S *chaḍḍetvā*; C *chedetvā*; D *omits*.

⁷ C, D *gihivāsa*°.

⁸ C, S *gumbā*.

⁹ H *yā 'ssa*; D *yvāssa*.

¹⁰ B, C *satatakā*°.

¹¹ C, S *gumbā*.

¹² H, D *omit*.

Culī ti cavanavasena vuttaṇ; eka-catu-pañcakkhandhāya cutiyā sāmāññavacanam etaṇ. *Cavanatā* ti bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṇ. [124.] *Bhedo* ti cutikkhandhānaṇ bhaṇ-guppatti-paridīpanaṇ. *Antaradhānaṇ* ti ghaṭassa viya bhinnassa bhinnānaṇ khandhānaṇ yena kenaci pariyāyena ghaṭaṇābhāva¹-paridīpanaṇ. *Maccumaraṇaṇ* ti maccusaṇ-khātaṇ maraṇaṇ, na khaṇikamarāṇaṇ. *Kālo* nāma antako, tassa kiriyā ti *kālakiriyā*. *Ettāvatā* sammutimaraṇaṇ dī-pitaṇ.

Idāni paramatthena dīpetuṇ *khandhānaṇ bhedo* ti ādim āha. Paramatthena hi khandhā eva bhijjanti, na satto nāma koci marati; khandhesu pana bhijjamānesu satto marati; bhinnesu mato ti vohāro hoti. Ettha ca catuvo-kāra-pañcavokāravasena *khandhānaṇ bhedo*; ekavokārava-sena *kalebarassa nikkhepo*. Catuvokāravasena vā khandhānaṇ bhedo; sesadvayena kalebarassa nikkhepo vedi-tabbo, kāmarūpabhavadvaye² pi³ rūpakāyasaṇkhātassa kalebarassa sambhavato. Yasmā vā Cātummahārājikādisu khandhā bhijjant' eva, na kiñci nikkhipanti, tasmā tesāṇ vasena *khandhānaṇ bhedo*; manussādisu *kalebarassa nikkhepo*. Ettha ca kalebarassa nikkhepakāraṇato maraṇaṇ kalebarassa nikkhepo ti vuttaṇ.

Jīvitindriyassa upacchedo ti iminā indriyabaddhass' eva maraṇaṇ nāma hoti, anindriyabaddhassa maraṇaṇ nāma natthī ti dasseti. "Sassaṇ mataṇ, rukkho mato" ti idaṇ pana vohāramattam eva; atnato pana evarūpāni vacanāni sassādīnaṇ khayavayabhāvam eva dīpenti.

Rūpagataṇ ti rūpam eva rūpagataṇ. *Vedanāgataṇ* ti ādisu pi es' eva nayo.

Pubbe va maccaṇ ti maccaṇ vā bhogā *pubbe va paṭhamata-raññ* eva *vijahanti*; *macco vā te* bhoge *pubbataṇaṇ jahāti*.⁴

Kāmakāmī ti corarājānaṇ ālapati: Ambho, kāme kāmāyamāna, *kāmabhogino* nāma loke *asassatā*; bhogesu vā natthesu *jīvamānā* va *abhogino* honti; bhoge vā pahāya sayāṇ nassanti; *tasmā ahaṇ* mahājanassa *sokakāle* pi *na socāmī* ti attho.

¹ B ṭhānābhā°; H ghaṭṭa°.

² H, D omit.

³ B, C Kasmā ? bhava°.

⁴ H, D, S, C jahati.

Viditā mayā sattuka lokadhammā ti corarājānaṃ ālapanto: ambho *sattuka*, mayā lābho alābho ayaso yaso ti ādayo lokadhammā viditā; yath' eva hi *cando udeti* ca pūراتي ca, puna-r-api ca khipati; yathā ca *suriyo* andhakāraṃ vidhamento mahantaṃ lokappadesaṃ tejetvāna puna sāyaṃ *atthaṃ paleti* atthaṃ gacchati, na dissati; evam eva bhogā uppajjanti ca vinassanti ca; tattha kiṃ sokena? tasmā na socā-mīti attho.

Taṇhāmaññanāya maññati ti taṇhāya janita-mānamaññanāya maññati, mānaṃ karoti. *Diṭṭhimaññanāyā* ti diṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā uppannāya maññanāya.¹ *Mānamaññanāyā* ti saha-jāta-mānamaññanāya. *Kilesamaññanāyā* ti vut-tappakārāya upatāpanatthena kilesamaññanāya maññati.

[125.] *Kuhā* ti vimhāpakā. *Thaddhā* ti khāṇu viya thaddhā. *Lapā* ti paccayanimittena lapanakā.

[126.] *Saṅgatan*² ti samāgataṃ, diṭṭhaṃ³ phutṭhaṃ³ vā. *Piyāyitan* ti piyakataṃ. *Saṅgatan* ti sammukhībhūtaṃ. *Samāgatan* ti samīpaṃ āgataṃ. *Samāhitan* ti ekībhūtaṃ. *Sannipatitan* ti piṇḍitaṃ.

Supinagato ti supinaṃ pavitṭho. *Senāviyūhaṃ passati* ti senāsannivesaṃ dakkhati. *Ārāmarāmaneyyakan* ti pupphā-rāmādīnaṃ ramanīyabhāvaṃ. *Vanarāmaneyyakādīsu* pi es' eva nayo.

Petan ti ito paralokaṃ gataṃ. *Kālakatan* ti mataṃ.

[127.] *Nāmaṃ evāvasissati akkheyyan* ti sabbaṃ rūpādi-dhammajātaṃ pahīyati, nāma-mattam eva tu avasissati, 'Buddharakkhito Dhammarakkhito' ti evaṃ akkhātuṃ⁴ kathetuṃ.

Ye cakkhuvīññāṇābhisambhūtā ti ye⁵ cakkhuvīññāṇena abhisambhūtā rāsikatā, diṭṭhā, catusamuṭṭhānikā rūpā. *Sotavīññāṇābhisambhūtā* ti parato-ghosena sotavīññāṇena rāsikatā sutā dvisamuṭṭhānikasaddā.

[128.] *Munayo* ti khīṇāsavamunayo. *Khemadassino* ti nibbāṇadassino.

Soko ti soka-niddeso.⁶ *Vyassati* ti vyasanaṃ; hitasukhaṃ

¹ H, D omī.

² H saṅkhatāṃ.

³ H diṭṭhapubbaṃ.

⁴ S, C saṅkhātuṃ; B ākhyātuṃ.

⁵ C, D add sayāṃ.

⁶ AU MSS. °se.

kipati, viddhaṇseti ti attho. Ñātinaṇ vyasanaṇ ñativya-sanaṇ; corarogabhayādihi ñātikkhayaṇ ñativināso ti attho; tena ñativyasanena; phutthassā ti ajjhotthaṭassa, abhibhū-tassa, samannāgatassāti attho. Sesesu pi es' eva nayo.

Ayam pana viseso: bhogaṇaṇ vyasanaṇ bhogavyasanaṇ; rāja-corādivasena bhogakkhayaṇ bhogavināso ti attho. Rogo yeva vyasanaṇ rogavyasanaṇ; rogo hi ārogyaṇ nāseti¹ vināseti ti vyasanaṇ. Silassa vyasanaṇ silavyasanaṇ; dussilyass' etaṇ nāmaṇ. Sammādiṭṭhiṇ vināsayamānā uppannā diṭṭhi yeva diṭṭhivyasanaṇ. Ettha ca purimāni dve anipphannāni; pacchimāni tiṇi nipphannāni, tilakkhaṇabbhāhatāni. Purimāni ca tiṇi n' eva kusalāni, nākusalāni; sila-diṭṭhivyasa-nadvayaṇ akusalaṇ.

Aññataraññātarenā ti gahitesu vā yena kenaci, agahitesu vā mittāmacca vyasanādisu yena kenaci. Samannāgatassā ti samanubaddhassa, aparimuccamānassa. Aññataraññātarena dukkhadhammenā ti yena kenaci sokadukkhassa uppatti-hetunā.

Soko ti socanavasena soko; idaṇ etehi kāraṇehi uppajja-nakasokassa sabhāvapaccattaṇ. Socanā ti socanākāro. So-citattaṇ ti socitabhāvo. Antosoko ti abbhantarasoko. Dutti-yapadaṇ upasaggena vaḍḍhitaṇ; so² hi abbhantaṇ sukkhā-pento parisukkhāpento uppajjatīti³ antosoko⁴ antoparisoko ti vuccati. Antodāho ti abbhantaradāho. Duttiyapadaṇ upa-saggena vaḍḍhitaṇ.

Cetaso parijjhāyanā ti cittassa jhāyanākāro. Soko hi uppajjamāno aggi viya cittaṇ jhāpeti, dahati; "cittaṇ me jhāmaṇ, na me kiñci paṭibhāti" ti vadāpeti.

Dukkhito mano dummano; tassa bhāvo domanassaṇ. Anupaviṭṭhatthena soko va sallan ti sokasallaṇ.

Paridevaniddese: mayhaṇ dhītā, mayhaṇ putto ti evaṇ ādissa ādissa devanti, rodanti etenāti ādevo. Taṇ taṇ vappaṇ parikittetvā devanti etenāti paridevo. Tato parāni dve dve padāni purimadvayass' eva ākāra-bhāvaniddesavasena vut-tāni. Vācā ti vacanaṇ. Palāpo ti tucchaṇ niratthakava-

¹ B nāsayati; C viyassati.

² H. D. S omīti, and add so.

³ H, D, S yo.

⁴ H, D omīti.

canan. Upaḍḍhabhaṇita¹-aññabhaṇitādivasena² virūpo pa-lāpo ti³ *vippalāpo*. *Lālappo* ti punappunan lapanan. Lā-lappanākāro *lālappanā*. Lālappitassa bhāvo *lālappāyitat-taṇ*.⁴ Macchariyādini vuttatthān' eva.

[130.] Sattamagāthā evaṇ maraṇabbhāhate loka anurūpapa-ṭipattidassanattāṇ vuttā. Tattha *patilīnacarassā* ti tato tato patilīnaṇ⁵ cittaṇ katvā carantassa. *Bhikkhuno* ti kalyānaputhujjanassa vā sekkhassa vā. *Sāmaggiyam āhu tass' etaṇ, yo attānaṇ bhavane na dassaye* ti tass' etaṇ pati-rūpam āhu yo evaṇ paṭipanno nirayādibhede bhavane attānaṇ na dasseyya. Evañ hi so imamhā maraṇā muc-ceyyā ti adhippāyo.

Patilīnacarā vuccantī ti tato tato līnacittācārā kathiyanti. *Satta sekkhā* ti adhisilādisu tīsu⁶ sikkhāsu sikkhantī ti sotā-pattimaggaṭṭhaṇ ādiṇ katvā yāva arahattamaggaṭṭhā satta sekkhā. *Arahā* ti phalaṭṭho; so niṭṭhitakiccattā *patilīno*.

Sekkhānaṇ patilīnacaraṇabhāve kāraṇaṇ dassento *Kiṇ-kāraṇā* ti ādim āha: *Tato tato* ti te satta sekkhā tehi tehi ārammaṇehi. *Cittaṇ patilīnentā* ti attano cittaṇ nilīnentā.⁷ *Paṭikujjentā*⁸ ti saṅkocentā. *Pativattentā* ti kaṭasārakaṇ viya ābhujantā.⁹ *Sannirundhantā*¹⁰ ti sannirumbhentā.¹¹ *Sanniggaṇhantā* ti niggahaṇ kurumānā. *Sannivārentā* ti vārayamānā. *Rakkhantā* ti rakkaṇ kurumānā. *Gopentā* ti cittamañjūsāya gopayamānā.

Idāni dvāravasena dassento *cakkhudvāre* ti ādim āha. Tattha *cakkhudvāre* ti cakkhuvīññānavāre. *Sotadvārādisu* pi es' eva nayo.

Bhikkhuno ti puthujjanakalyāṇakassa vā *bhikkhuno, se-khassa vā* [131] *bhikkhuno* ti bhikkhusaddassa vacanatthaṇ avatvā idhādhippeta-bhikkhu yeva dassito. Tattha puthuj-jano ca so¹² kilesānaṇ asamucchinnattā, kalyāṇo ca silādi-

¹ H, S, C uppatha°.

² H omits.

³ All MSS. °līna.

⁴ H, S, D, C līnentā.

⁵ H, S, B °jentā.

⁶ H °rumbhantā; B, C, D, T °ruddhantā.

⁷ H, B °rujjhantā.

⁸ H, D, S °kathitādi°.

⁹ H, D, S, B lālappi°.

¹⁰ H, C omit.

¹¹ H, D, S patikuṇentā.

¹² D omits; B hoti.

paṭipattiyuttattā ti puthujjanakalyāṇo; puthujjanakalyāṇo va puthujjanakalyāṇako; tassa *puthujjanakalyāṇakassa*. Adhisilādini sikkhatīti sekkho; tassa *sekkhassa vā* sotāpannassa vā sakadāgāmino vā anāgāmino vā.

Āsanti nisidanti etthāti *āsanāṇ*. *Yatthā* ti yesu mañcapīṭhādīsu. *Mañco* ti ādīni āsanassa pabhedavacanāni. Mañco hi nisajjāya pi okāsattā idha āsanesu vutto; so pana masāraka - bundikābaddha¹ - kulīrapādaka - āhaccapādakanāṇa aññataro. *Pūham* pi tesāṇa aññataram eva. *Bhisi* ti unnābhisi-coḷabhisi-vākabhisi-tiṇabhisi-panṇabhisiṇaṇa aññatarā. *Tattikā* ti tālapaṇṇādīhi vinitvā katā. *Cammakhaṇḍo* ti nisajjāraho yo koci cammakhaṇḍo. *Tiṇasanthārādayo* tiṇādīni ganthetvā² katā.

Asappāyarūpadassanena ti asappāyānaṇa ittharūpānaṇa olokanena. *Rittan* ti abbhantarato tucchaṇa. *Vivittan* ti bahiddhā pavesanena suññaṇa. *Pavivittan* ti koci gahaṭṭho tattha natthīti atirekena suññaṇa. Asappāyasaddasavaṇe pi es' eva nayo.

Pañcahi kāmagaṇehi ti itthirūpa-sadda-gandha-rasa-phoṭṭhabbehi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi. Vuttam pi c' etaṇa:

Rūpā saddā rasā gandhā phoṭṭhabbā ca manoramā
*Pañcakāmagaṇā loke itthirūpasmi dissare** ti.

Bhajato ti cittaṇa sevanaṇa karontassa. *Sambhājato* ti sammā sevantassa. *Sevato* ti upasaṅkamantassa. *Nisevato* ti nissayaṇa katvā sevantassa. *Sansevato* ti suṭṭhu sevantassa. *Paṭisevato* ti punappunaṇa upasaṅkamantassa.

Gaṇasāmaggi ti samaṇānaṇa ekibhāvo, samagga bhāvo. *Dhammasāmaggi* ti sattatiṇṣa bodhipakkhiyadhammānaṇa samūhabhāvo. *Anabhinibbattisāmaggi* ti anibbattamānānaṇa, anuppajjamānānaṇa, anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutānaṇa arahantānaṇa samūho.

Samaggā ti kāyena aviyogā. [132.] *Sammodamānā* ti citteṇa suṭṭhu modamānā, tussamānā. *Avivadamānā* ti vā-

* S. i, 111, 113, 131.

¹ H masāra-vun°.

² H, B, D gumbetvā.

cāya vivādaṇ akurumānā. *Khīrodakībhūtā* ti khīrena saṇ-
saṭṭha-udakasadisā.

*Te ekato pakkhandantī*¹ ti te bodhipakkhiyā dhammā ekaṇ
ārammaṇaṇ pavisanti, pasīdanti,² tasmiṇ yeva ārammaṇe
pasādam āpajjanti.

Anupādisesāyā ti upādivirahitāya. *Nibbānadhātuyā* ti
amatamahānibbānadhātuyā. *Ūnattaṇ vā* ti ettha ūnabhāvo
ūnattaṇ, aparipunṇabhāvo ti attho. *Punṇattaṇ vā* ti pari-
punṇabhāvo³ punṇattaṇ; punṇabhāvo vā na paññāyati
natthi ti attho.

Nerayikānaṇ ti niraye nibbattanakakammānaṇ atthi-
bhāvena nirayaṇ arahantīti nerayikā; tesaṇ nerayikānaṇ.
Nirayo bhavanan ti nirayo eva⁴ tesaṇ vasanaṭṭhānaṇ, gharaṇ.
Tiracchānayaṇikānaṇ ti ādisu pi es' eva nayo.

Tass' esā sāmaggī ti tassa khīṇāsavassa esā nibbāpasāmag-
gi. *Etaṇ channaṇ* ti etaṇ anucchavikaṇ. *Patirūpan* ti
sadisaṇ, paṭibhāgaṇ,⁵ asadisaṇ appaṭibhāgaṇ na hoti. *Anuc-
chavikaṇ* ti etaṇ samaṇakaraṇānaṇ vā dhammānaṇ magga-
phala-nibbāṇa-sāsanadhammānaṇ vā anucchavikaṇ; tesaṇ
anucchavikatāya dūrabhāvaṇ⁶ atigacchati,⁷ atha kho san-
tikā va tehi dhammehi. Anucchavikattā eva ca *anulomaṇ*;
tesaṇ ca anulometi, atha kho na viloma⁸-paccanikabhāve
ṭhitaṇ.

Idāni yo *attānaṇ bhavane na dassaye* ti evaṇ khīṇāsavo
vibhāvito, tassa vaṇṇabhānaṇatthaṇ ito parā tisso gāthāyo
āha. Tattha paṭhamagāthāya [133] *Sabbatthā* ti dvāda-
sasū āyatanesu; *Na piyaṇ kubbati, no pi appiyaṇ* ti.

Niddese: *Piyā* ti cittapītikarā.⁹ Te vibhāgato dassento:
Katame sattā piyā? Idha y' assa te hontī ti āha. Tattha
y' assa te ti ye assa te. *Hontī* ti bhavanti. *Atthakāmā* ti
vaḍḍhikāmā. *Hitakāmā* ti sukhakāmā. *Phāsukāmā* ti su-
khavihārakāmā. *Yogakkhemakāmā* ti catūhi yogehi khemaṇ
nibbhayaṇ kāmā.

¹ H °dhatī.

² H *adds* punṇabhāvo.

³ S, C sappa°.

⁷ S, B, C, D anveti anugacchati.

⁸ H, B °maṇ.

⁵ H, D, S saṇṣī°.

⁴ H, S omīti.

⁶ S, B, C, D sunderabhāvaṇ.

⁹ B, C, D citte°.

Mamāyatīti mātā. *Piyāyatīti *pitā*. Bhajatīti [134] *bhātā*. Bhaginī ti etthāpi es' eva nayo. Puṇ¹ tāyati¹ rak-khatīti *putto*. Kulavaṇṣaṇ dhāretīti *dhītā*. Mittā sahāyā. Amaccā bhaccā.² Nāti pitupakkhikā. Sālohīti mātupakkhikā. Ime sattā piyā ti ime sattā pīti janakā. Vuttavi-pariyāyena appiyā veditabbā.

[135.] *Yad idaṇ diṭṭhasutammutesu vā* ti ettha pana yad idaṇ diṭṭha³-sutaṇ, ettha vā, mutesu vā dhammesu⁴; *evaṇ muni na upalimpati* ti evaṇ sambandho veditabbo.

Udakathevo ti udakassa thevo, udakatthevako ti pi pāṭho. *Padumapatte* ti paduminīpatte.

[136.] *Dhono na hi tena maññati, yad idaṇ diṭṭhasutam-mutesu vā* ti atrāpi⁵ yad idaṇ diṭṭha³-sutaṇ, tena vatthunā na maññati; mutesu vā dhammesu na maññatīti evam eva sambandho veditabbo. *Na hi so rajjati, no virajjati* ti bā-laputhujjano viya so⁶ na rajjati, kalyāṇaputhujjana-sekkhā viya na⁷ virajjati; rāgassa pana⁸ khīṇattā viratto tv' eva saṅkhaṇ gacchati. Sesāṇ pākāṭam evāti.

Tāya paññāya kāyaduccaritan ti taṇ-sampayuttāya, pub-babhāgāy' eva vā paññāya pariggahetabbe parigaṇhanto yogi⁹ tividhaṇ kāyaduccaritaṇ samucchadavasena dhunāti; ayaṇ ca puggalo avipannadhammadesano¹⁰; dhammesu dhunantesu¹¹ taṇdhammasamaṅgi¹² puggalo pi dhunāti nāma. Te ca dhamme paññāya avihāya attano pavattikkhaṇe dhunitum āraddhā dhutā ti vuccanti: yathā bhuñjitum āraddho bhutto ti vuccati. Lakkhaṇaṇ pan' ettha sad-dasatthato veditabbaṇ. *Dhutan* ti kattusādhaṇaṇ. *Dhutaṇ* paṭhaṇamaggena; *dhotāṇ* dutiyamaggena; *sandhotāṇ* tatiya-maggena; *niddhotāṇ* catutthamaggena.

[137.] *Dhono*¹³ *diṭṭhaṇ na maññati* ti arahā maṇsacakkhunā

* E begins here.

¹ S, C puttayati; E puttāyati.

² H amaccagaṇā; D, E omit.

³ H, D, B °ṭhaṇ.

⁴ H, D, B sutadham°.

⁵ H, D, E aññatra.

⁶ H, B, C, E omit.

⁷ H, D, B omit.

⁸ H, D, E omit.

⁹ H omits.

¹⁰ D, E vipaṇ° nā; S, C vipannadhamme desanā-.

¹¹ S, C °nto.

¹² S, C dhutadham°.

¹³ H Dhoto.

pi diṭṭhaṇ dibbacakkhunā pi diṭṭhaṇ rūpāyatanāṇ na maññati tihi maññanāhi. Kathaṇ? Rūpāyatanāṇ subhasaññāya sukhasaññāya ca apassanto na tattha chandarāgaṇ janeti, na taṇ assādeti, nābhinandati; evaṇ diṭṭhaṇ taṇhāmaññanāya na maññati. Iti me rūpaṇ siyā anāgatamaddhānan ti vā pan' ettha nandiṇ¹ na samannāneti, rūpasampadaṇ vā ākaṇkhamāno dānaṇ na deti, sīlaṇ na samādiyati, uposathakammaṇ na karoti; evam pi diṭṭhaṇ taṇhāmaññanāya na maññati. Attano pana parassa ca rūpasampatti-vipattiṇ² nissāya mānaṇ na janeti: iminā 'haṇ seyyo 'smī ti vā, sadiso 'smī ti vā, hīno 'smī ti vā; evaṇ diṭṭhaṇ mānamaññanāya na maññati. Rūpāyatanam pana 'niccaṇ dhuvaṇ sassa-tan' ti na maññati, 'attā attaniyan' ti na maññati, 'amaṇ-galaṇ maṇḍalan' ti na maññati; evaṇ diṭṭhaṇ diṭṭhimaññanāya na maññati.

Diṭṭhasmiṇ na maññatī ti rūpasmiṇ attānaṇ samanupassanayena amaññanto diṭṭhasmiṇ na maññati. Yathā vā thane thaññaṇ, evaṇ rūpasmiṇ rāgādayo ti amaññanto diṭṭhasmiṇ na maññati. Tasmiṇ yeva pan' assa diṭṭhimaññanāya amaññite vatthusmiṇ sinehaṇ mānaṇ ca anuppādayato taṇhā-mānamaññanā pi natthī ti veditabbā. Evaṇ diṭṭhasmiṇ na maññati.

Diṭṭhato na maññatī ti ettha pana diṭṭhato ti nissakkavacanaṇ; tasmā saupakaraṇassa³ ⁴attano vā parassa vā yathā-vuttappabhedato diṭṭhato uppattiṇ⁵ vā niggamanaṇ vā, diṭṭhato⁶ vā⁰ añño attā ti amaññamāno *diṭṭhato na maññatī* ti veditabbo.⁷ Ayam assa na⁸ diṭṭhimaññanā. Tasmiṇ yeva pan' assa diṭṭhimaññanāya amaññite vatthusmiṇ sinehaṇ ca mānaṇ ca na uppādayato na taṇhā-mānamaññanā ti veditabbā.

Diṭṭhaṇ me ti na maññatī ti ettha pana etaṇ mamā ti taṇhāvasena amamāyamāno diṭṭhaṇ taṇhāmaññanāya na maññati.

¹ H tantī; S, C nandanaṇ.

² H °tti.

³ B °pakārakassa.

⁴ H, D, B, E add diṭṭhimaññanāya.

⁵ H, D, B °tti.

⁶ D, E omit.

⁷ H °bbā.

⁸ H omits.

Sutan ti maṇsasotena pi sutaṇ, dibbasotena pi sutaṇ; saddāyatanass' etaṇ adhivacanaṇ. *Mutan* ti mutvā minivā¹ ca¹ gahitaṇ; āhacca upagantvā ti attho; indriyānaṇ ārammaṇānaṇ ca aññamaññaṇkilesena² viññātaṇ³ ti vuttaṇ hoti. Gandha-rasa-phoṭṭhabbāyatanānaṇ etaṇ⁴ adhivacanaṇ. *Viññātan* ti manasā viññātaṇ, sesānaṇ sattannaṇ āyatanānam etaṇ adhivacanaṇ, dhammāyatanassa vā⁵; idha pana sakkāyapariyāpannam eva labbhati. Vitthāro pan' ettha diṭṭhavāre vuttanayena veditabbo.

Idāni Bhagavatā vutta-suttavasena desento *Asmūti bhikkhave* ti ādim āha. Tattha *asmī* ti bhavāmi⁶; niccass' etaṇ adhivacanaṇ. *Maññitam etaṇ* ti diṭṭhikappaṇaṇ etaṇ. *Ayam aham asmī* ti ayaṇ ahaṇ asmi, bhavāmi.

[138.] *Aññatra satipatṭhānehī* ti ṭhapetvā catusatipatṭhāne.

Sabbe bālaputhujjanā rajjantī ti sakala⁷-andhabālā nānājanā lagganti. *Satta sekkhā virajjantī* ti sotāpannādayo satta ariyajanaṇ virāgam āpajjanti. *Arahā n' eva rajjati, no virajjati* ti kilesānaṇ hi⁸ sunibbāpitattā⁹ ubhayam pi na karoti.

Khayā rāgassā ti ādayo tividhā pi nibbāṇam eva.

Jarāsuttaniddesavaṇṇanā nūṭṭhitā.

Chatṭhaṇ.

¹ H omits.

² H, S uppannan.

³ H, D, S, C, F °mārammaṇassā pi.

⁴ E omits.

⁵ H, D, B omit.

⁶ H, B °ṇaṇ °lese.

⁷ H, D omit.

⁸ S, B, C °lā.

⁹ H, B parinib°.

TISSA-METTEYYASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

[139.] Sattame Tissa-Metteyyasutte *methunam anuyut-tassā* ti methunadhammasamāyuttassa.¹

Iti ti evam āha. *Āyasmā* ti piyavacanam etaṇ. *Tisso* ti nāmaṇ tassa therassa. ²*Tisso* ti nāmaṇ³; Metteyyo ti got-taṇ.⁴ Gottavasen' eva esa pākaṭo ahosi. Tasmā aṭṭhup-pattiyaṇ vuttaṇ: "Tissa-Metteyyā nāma dve saḥāyā" ti.

Vighātan ti upaghātaṇ. *Brūhī* ti ācikkha. *Mārisā* ti piyavacanam etaṇ; niddukkā ti vuttaṇ hoti. *Sutvāna tava sāsanan* ti tava vacanaṇ sutvā. *Viveke sikkhisāmase* ti sa-hāyaṇ ārabha dhammadesanaṇ yācanto bhaṇati. So pana sikkhitasikkho yeva.

Methunadhammo nāmā ti idaṇ niddisitabbassa methuna-dhammassa uddesapadaṇ. *Asaddhammo* ti asataṇ nicaja-nānaṇ dhammo. *Gāmadhammo* ti gāmaṇvāsīnaṇ sevana-dhammo. *Vasaladhammo* ti vasalānaṇ dhammo; kilesavas-sanato vā sayam⁵ eva vasalo dhammo ti vasaladhammo. *Dutṭhullo* ti dutṭho ca kilesehi dutṭhattā, thullo ca anipuṇa-bhāvato ti dutṭhullo. *Yasmā* ca tassa dhammassa parivāra-bhūtaṇ dassanam pi gahaṇam pi āmasanam pi phusanam pi ghaṭṭanam pi dutṭhullaṇ, tasmā pi dutṭhullo so methuna-dhammo. *Odakantiko* ti udakaṇ assa ante suddhatthaṇ ādiyatīti udakanto; udakanto yeva odakantiko. Raho paṭicchanne okāse kattabbattā *rahasso*.

Vinaye pana *dutṭhullaṇ odakantikaṇ rahassan** ti pāṭho. Tattha tisu padesu 'yo so' ti padaṇ parivattetvā 'yan

* Bhikkhuvibhaṅga, paṭhamapārājika.

¹ H, D, E °dhammakammaniyut°.

² All MSS. add so pi hi.

⁴ B, S, C omit.

³ B, S, C nāmena.

⁵ H, D, S, E vassam.

tan' ti katvā yojetabbaṇ: yaṇ taṇ duṭṭhullaṇ, so methunadhammo; yaṇ taṇ odakantikaṇ, so methunadhammo; yaṇ taṇ rahassaṇ, so methunadhammo ti. Idha pana: yo so asaddhammo, so¹ methunadhammo¹; . . . pe . . . yo so rahasso, so² methunadhammo ti evaṇ yojanā veditabbā.

Dvayena dvayena samāpajjitabbato *dvayaṇ-dvayasamāpatti*. Tattha yojanā: yā sā dvayaṇdvayasamāpatti, so methunadhammo nāmā ti.

Kiṇ-kāraṇā vuccati methunadhammo ti kena kāraṇena, kena pariyāyena methunadhammo ti kathiyaṭi? Taṇ kāraṇaṇ dassento *ubhinnaṇ rattānaṇ* ti ādim āha. Tattha *ubhinnaṇ rattānaṇ* ti dvinnaṇ itthipurisānaṇ, rāgena rañjitānaṇ. *Sārattānaṇ* ti visesena suṭṭhu rañjitānaṇ. *Avassutānaṇ* ti kilesena tintānaṇ. *Pariyuṭṭhitānaṇ* ti kusalācāraṇ pariyādiyitvā madditvā ṭhitacittānaṇ³; magge corā pariyuṭṭhitā ti ādisu viya. *Pariyādinnaṇ* ti kusalacittaṇ pariyādiyitvā khepetvā ṭhitacittānaṇ. *Ubhinnaṇ sadisānaṇ* ti dvinnaṇ kilesena sadisānaṇ. *Dhammo* ti sabhāvo. *Taṇ-kāraṇā* ti tena kāraṇena.

Taṇ upamāya sādiento *ubho kalahakārakā* ti ādim āha. Tattha *ubho kalahakārakā* ti pubbabhāge kalahakārakā dve. *Methunakā* ti *vuccanti* ti sadisā ti vuccanti. *Bhaṇḍana-kārakā* ti tattha tattha gantvā bhaṇḍanaṇ karontā. *Bhasakārakā* ti vācākalahaṇ karontā. *Vivāḍakārakā* ti nānāvacanaṇ karontā. *Adhikaraṇakārakā* ti vinicchaya-pāpuṇa-visesakāraṇaṇ karontā. *Vādino* ti vādapaṭivādino.⁴ *Sallāpakā* ti vācaṇ⁵ kathentā.

Evam evaṇ ti upamāsaṇsandanaṇ. *Yuttassā* ti saññut-tassa. *Payuttassā* ti ādarena yuttassa. *Āyuttassā* ti visesena yuttassa. *Samāyuttassā* ti ekato yuttassa. *Taṇ-cari-tassā* ti taṇ karontassa. *Tabbahulassā* ti taṇ bahulaṇ karontassa. *Taggarukassā* ti taṇ garuṇ⁶ karontassa. *Tannin-nassā* ti tasmiṇ nata-cittassa. *Tappaṇassā* ti tasmiṇ nata-kāyassa. *Tappabbhārassā* ti tasmiṇ abhimukhakāyassa.

¹ H, D, E omī.

² S, B, C ṭhitānaṇ.

³ E vacanaṇ.

⁴ H, D, C, E omī.

⁵ H, D, E °pathavādino.

⁶ S, C, D garu.

Tadadhimuttassā ti tasmiṃ avasāritassa.¹ *Tadadhipateyyassā* ti taṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattassa.

[140.] *Vighātan* ti niddesassa uddesapadaṇ.² *Vighātan* ti pīḷanaṇ.³ *Upaghātan* ti samīpaṇ katvā pīḷanaṇ.⁴ *Pīḷanan* ti ghaṭṭanaṇ. *Ghaṭṭanan* ti pīḷanaṇ. Sabbaṇ aññamaññavevacanaṇ. *Upaddavan* ti hiṇsanaṇ. *Upasaggaṇ* ti tattha tattha upagantvā pīḷanākāraṇ.⁵

Brūhī ti kathehi. *Ācikkhā* ti vissajjehi. *Desehī* ti dassēhi. *Paññāpehī* ti ñāpehi. *Paṭṭhapehī* ti ṭhapehi. *Vivarā* ti pākataṇ karohi. *Vibhaṇ* ti bhājehi. *Uttānikarohī* ti tīraṇ⁶ pāpehi. *Pakāsehi* ti pākataṇ karohi.

Tuyhaṇ vacanan ti tava vācaṇ.⁷ *Vyappathan* ti vacanaṇ. *Desanan* ti ācikkhanaṇ. *Anusāsanan* ti ovādaṇ. *Anusīthin*⁸ ti anusāsanaṇ. *Sutvā* ti sotena sutvā. *Sunītvā* ti tass' eva vevacanaṇ. *Uggahetvā* ti sammā gahetvā. *Upadhārayitvā* ti anāsetvā. *Upalakṣhayitvā* ti sallakkhetvā.

[142.] *Mussate vā pi*⁹ *sāsanan* ti pariyatti-paṭipattito duvidham pi sāsanaṇ nassati. *Vā pi*⁹ ti padapūraṇamattaṇ. *Etaṇ tasmiṃ anariyaṇ* ti tasmiṃ puggale etaṇ anariyaṇ yadidaṇ micchāpaṭipadā.

Gāravādhivacanan ti guṇavisiṭṭha¹⁰-sattuttama¹¹-garūṇaṇ garubhāva-vācakavacanaṇ. Ten 'āhu porāṇā:

Bhagavā ti vacanaṇ seṭṭhaṇ, Bhagavā ti vacanam uttamaṇ;

Garu gāravayutto so Bhagavā tena pavuccatī¹² ti.

Catubbidhaṇ nāmaṇ: āvatthikaṇ, līṅgikaṇ, nemittikaṇ, adhiccasaṃuppannaṇ ti. Adhiccasaṃuppannaṇ nāma lokiya-vohārena yādicchakan ti vuttaṇ hoti. Tattha: vaccho, dammo, balivaddo ti evamādi āvatthikaṇ. Chattī, daṇḍī, sikhī, karī ti evamādi līṅgikaṇ. Tevijjo, chaḷabhiñño ti evamādi nemittikaṇ. Sirivaḍḍhako, dhanavaḍḍhako ti eva-

¹ H avasādi°; B adhihari°; D avisādi°.

² H, D, B, E °vacanaṇ.

³ H vipī°; E nipī°.

⁴ H, S, C, D, E omī.

⁵ H, D, E anusatthiṇ.

⁶ H, D, E, S °ṭhe.

¹¹ H, B °me.

³ H, E, D nipī°.

⁵ H, D, B, E līṇā°.

⁷ H, D vacanaṇ.

⁹ B cā pi; H vā ti.

¹² H, E, S vuccatī.

mādi vacanattham anapekkhitvā pavattaṇṇaṇ adhiccasaṃuppannaṇ. Idam pana Bhagavā ti nāmaṇ nemittikaṇ; na Mahāmāyāya, na Suddhodana mahārājena, na asitīyā ñātisaṃhassehi kataṇ; na Sakka-Santusitādi-devatāvisesehi kataṇ. Vakkhati ca: *Bhagavā ti n' etaṇ nāmaṇ mātaraṇ kataṇ . . . pe . . . paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṇ Bhagavā** ti.

Bhāgyavā, bhagavā,¹ yutto bhagehi ca, vibhattavā, Bhattavā, vantaḡamaṇo bhavesu, Bhagavā tato ti.

Tattha:

Vaṇṇāgaṇo, vaṇṇavipariyāyo,²
Dve cāpare vaṇṇavikāra-nāsā,
Dhātūnaṃ atthātisaṃyena yogo,
Tad uccate pañcaviḡhaṇaṇ niruttin³ ti

evaṇ vutta-niruttillakkaṇaṇ gaḡetvā padasiddhiṇ veditabbā. Tattha: *Nakkhattarājā-riva tāraḡānaṇ†* ti ettha rakārāgaṇo viya aviḡjamaṇassa akkharassa āgaṇo vaṇṇāgaṇo nāma. Hiṇsaṇā 'hiṇso' ti vattabbe 'siho' ti viya viḡjamaṇakkharānaṇ heṭṭhupariyavasena parivattanaṇ vaṇṇavipariyāyo⁴ nāma. "Navacchāḡake⁵ dāne⁶ dīyati" ettha akārassa ekārāpajjanaṇā viya akkharassa aññakkharāpajjanaṇā vaṇṇavikāro nāma. Jīvaṇassa mūto jīvaṇamūto ti vattabbe jīmūto ti vakāra-nakārānaṇ viṇāso viya viḡjamaṇakkharaviṇāso vaṇṇaviṇāso nāma. *Pharusāhi vācāhi pakubbamaṇo⁷ āsaḡja maṇ tvaṇ vadaṇi kuṇārā†* ti ettha pakubbamaṇo⁷ ti padassa abhiḡbhavaṇamāno⁸ ti atthapaṭipāḡanaṇ viya tattha tattha yaṭhāyogaṇ viṇesatṭhayaḡo dhātūnaṇ atthātisaṃyena yogo nāma.

Evaṇ niruttillakkaṇaṇ gaḡetvā, saddanaṃyena vā⁹ piṇsaraḡāḡipakkhepaḡakkaṇaṇ gaḡetvā yaṇmā lokaṃya-lokuttara-

* Nid. 143, 212, 338, 346, etc. † Jat. v, 147. ‡ Jat. iv, 47.

¹ H, D, S, E bhaggavā.

² H °yayo ca.

³ H, S, E, B °ttan.

⁴ H, E, D °yayo.

⁵ H °chedake; S, C navicchandake; B naveccḡhannaḡe.

⁶ B dānena.

⁷ D pakodha°.

⁸ H, E anaḡḡhi°; S, C, D atibhava°.

⁹ H adds piṇsaraḡāḡiniṇsayaḡo paṭiṭṭhāti ti.

sukhābhiniḃbattakaṇ dāna-sīlādipārappattaṇ bhāgyam assa atthi, tasmā bhāgyavā ti vattabbe Bhagavā ti vuccatīti ñatabbaṇ. Yasmā pana lobha-dosa-moha-viparīta-manasikāra - ahirikānottappa - kodhūpanāha - makkha - palāsa - issā-macchariya-māyā-sāṭheyya-thambha-sārambha-mānātimāna - madappamāda - taṇhāvijjā-tividhākusalamūla-duccarita - saṅkilesa - mala - visama - saññā - vitakka - papañca - catubbidha-vipariyesa¹ - āsava-gantha-ogha-yogāgati-taṇhūpādāna-pañca-cetokhila - vinibandha - nīvaraṇābhinandana - chavivādamūla-taṇhākāya - sattānusaya - aṭṭhamicchatta - navataṇhāmūlaka-dasākusalakammamāpatha - dvāsaṭṭhidiṭṭhigata-aṭṭhasatataṇhā-vicaritappabheda - sabba - daratha - parilāha - kilesa - satasa-hassāni,² saṅkhepato vā pañca kilesa-khandha-abhisāṅkhāra-maccu-devaputtamāre abhañji, tasmā bhaggattā etesaṇ pariṣsayānaṇ bhaggavā ti vattabbe Bhagavā ti vuccati. Āha c' ettha:

Bhaggarāgo, bhaggadoso, bhaggamoho, anāsavo,

Bhaggā 'ssa pāpakā dhammā, Bhagavā tena pavuccatīti.³

Bhāgyavatāya c' assa satapuññalakkhaṇa-dharassa rūpakāyasampatti dīpitā hoti; bhaggadosatāya dhammakāya-sampatti. Tathā lokiya-parikkhakānaṇ⁴ bahumatabhāvo,⁵ gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā, abhigatānaṇ ca nesaṇ kāya-citta-dukkhāpanayane paṭibalaabhāvo, āmisadāna-dhammadānehi upakāritā, lokiya-lokuttarasukhehi ca saṇyojanasamatthata, dīpitā hoti. Yasmā ca loke issariya-dhamma-yasa-siri-kāma-payattesu chasu⁶ dhammesu⁶ bhagasaddo pavattati, paramaṇ c' assa sakacitte issariyaṇ, aṇima-laghi-mādikaṇ vā lokiyasammataṇ sabbākāraparipūraṇ atthi, tathā lokuttaro dhammo, lokattayavyāpako yathābhucca-guṇādhigato ativiya parisuddho yaso, rūpakāya-dassanavyāvāṭa-jana-nayana-manappasādananasamatthā sabbākāraparipūrā sabbaṅga-paccaṅgasiri, yaṇ yaṇ etena icchitaṇ patthitaṇ⁷ attahitaṇ vā⁸ parahitaṇ vā, tassa tassa tath' eva abhi-

¹ H °yāsa.

² H dasasahas°.

³ H, S, C vuc°.

⁴ H °sarik°.

⁵ H, S bahumānagata°.

⁶ D, E omit.

⁷ H, D, E add vā.

⁸ H, D, B, E omit.

nippahannattā icchitattha¹-nipphattisaññito kāmo, sabbaloka-garubhāvāppatti²-hetubhūto sammāvāyāmasaṅkhāto payatto ca atthi, tasmā imehi bhagehi yuttattā pi bhagā assa santiti iminā atthena Bhagavā ti vuccati.

Yasmā pana kusalādihi bhedehi sabbadhamme; khandhāyatana-dhātu-sacca-indriya-paṭiccasamuppādādihi vā kusalādidhamme; pīlana-saṅkhata-santāpa-viparināmatthena vā dukkhaṇ ariyasaccaṇ; āyūhana-nidāna-saṇyoga-palibodhatthena samudayaṇ; nissaraṇa-vivekāsaṅkhatāmatatthena nirrodhaṇ; niyyānika-hetu-dassanādhipateyyatthena maggaṇ vibhattavā,—vibhajitvā vivaritvā desitavā ti vuttaṇ hoti,—tasmā 'vibhattavā' ti vattabbe Bhagavā ti vuccati.

Yasmā ca esa dibba-brahma-ariyavihāre kāya-citta-upadhi-viveke suññatāppanihitānimittavimokkhe aññe ca lokiya-lokuttare uttarimanussadhamme bhaji, sevi, bahulam akāsi, tasmā 'bhattavā' ti vattabbe Bhagavā ti vuccati.

Yasmā pana tisu bhavesu taṇhāsaṅkhātāṇ gamanam anena vantaṇ, tasmā bhavesu vantagamano ti vattabbe bhava-saddato bhakāraṇ, gamanasaddato gakāraṇ ca, vantasaddato vakāraṇ ca dighaṇ katvā ādāya 'Bhagavā' ti vuccati; yathā³ loka mehanassa khassa mālā ti vattabbe 'mekhalā' ti.

Puna aparam pi pariyaṇaṇ niddisanto: *api ca bhaggarāgo ti Bhagavā* ti ādim āha. Tattha bhaggo rāgo assā ti *bhaggarāgo*. *Bhaggadosādīsu* pi es' eva nayo. *Kaṇṭako* ti vini-vijjanatthena kilesā eva.

Bhaji ti uddesavasena vibhāgaṇ katvā bhājesi.⁴ *Vibhaji* ti niddesavasena⁵ vividhaṇ bhājesi.⁴ *Paṭibhaji* ti paṭinid-desavasena pakārena vibhaji. Ugghaṭitaññūnaṇ vasena *bhaji*. Vipacitaññūnaṇ vasena *vibhaji*. Neyyānaṇ vasena *paṭibhaji*.

Dhammaratanan ti:

Cittikataṇ mahagghaṇ ca atulaṇ dullabhadassanaṇ

Anomasattaparibhogaṇ ratanaṇ tena vuccatī* ti

evaṇ vaṇṇita-dhammaratanaṇ tividhena bhājesi.

* Is found in the com. of Mahāpadāna Sutta, Dīgha, and in the com. of Bojjhaṅga Saṇyutta.

¹ H, D, B, E icchita.

² H °pavatti.

³ H, D, B add ca.

⁴ H D. S. E bhājesi.

⁵ H paṭinid°.

Bhavānaṃ antakaro ti kāmabhavādīnaṃ navannaṃ bhavānaṃ paricchedaṃ pariyantaṃ parivaṭumaṃ kārako.

Bhāvitakāyo ti vaddhitakāyo. Tathā itarattaye¹ pi.

Bayi ti sevi. *Arañña*²-*vanapatthānī* ti gāmassa vā nagarassa vā indakhilato bahi araññaṃ; *vanapatthānī*³ manussūpacārātikkantāni vanasaṇḍāni.⁴ *Pantānī* ti yattha manussā na kasanti, na vapanti; dūrāni senāsanāni. Keci pana *vanapatthānī*⁵ ti yasmā tattha vyagghādayo atthi, taṃ vanaṃ te pālayanti rakkhanti, tasmā tehi rakkhittattā vanapatthānī⁶ ti vadanti. *Senāsanānī* ti seti⁶ āsati ca etthā ti senāsanāni. *Appasaddānī* ti vacanasaddena appasaddāni. *Appanigghosānī* ti gāma-nagaranigghosādisaddena appanigghosāni. *Vijānavātānī* ti anto sañcaranakajanassa sariravātena virahitāni. *Vijānavādānī* ti pi pāṭho; anto janavādena virahitāni ti attho. *Vijānavanānī*⁷ ti pi pāṭho; janasañcāravirahitāni ti attho. *Manussarāhasseyyakānī* ti manussānaṃ rahassakaraṇaṭṭhānāni. *Paṭisallānasārubbānī* ti vivekānurūpāni.

Bhāgi vā ti bhāgo cīvarādikoṭṭhāso assa atthi ti bhāgi. Paṭilābhavasena attharasādibhāgo assa atthi ti bhāgi. [143.] *Attharasassā* ti hetuphalasampattisaṅkhātassa attharasassa. *Dhammarasassā* ti hetusampattisaṅkhātassa dhammarasassa. Vuttaṃ h' etaṃ: *Hetuphale nānaṃ atthapaṭisambhidā*, *hetumhi nānaṃ dhammapaṭisambhidā** ti. *Vimuttirasassā* ti phalasamāpattisaṅkhātassa vimuttirasassa. Vuttam pi c' etaṃ:

Kicca-sampattiātthena raso nāma pavuccatī† ti.

Catunnaṃ jhānānaṃ ti paṭhamajjhānādīnaṃ catunnaṃ jhānānaṃ. *Catunnaṃ appamaññānaṃ* ti mettādīnaṃ pharaṇappamaṇavirahitānaṃ catunnaṃ brahmavihārānaṃ. *Catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ* ti ākāśānañcāyatanādīnaṃ catunnaṃ arūpajjhānānaṃ. *Atthannaṃ vimokkhānaṃ* ti rūpī rūpāni *passatī*‡ ti ādinā nayena vuttānaṃ ārammaṇavimuttānaṃ atthannaṃ vimokkhānaṃ.

* Vbh. 293.

† Cf. Asl., § 201.

‡ A. i, 40.

¹ S, C itaresu. ² H araññe. ³ H omits. ⁴ H, D vanapantānī.

⁵ H °pattāni.

⁶ H, D, E add ca.

⁷ H Vijānavānāni.

Abhibhāyatanānan ti ettha abhibhūtāni āyatanāni etesaṃ jhānānan ti abhibhāyatanāni, jhānāni. *Āyatanānī* ti adhiṭṭhānatthēna¹ āyatanasaṅkhātāni kaṣiṇārammaṇāni. Nānuttariko hi puggalo visadañño: “kiṃ ettha ārammaṇe samāpajjitabbaṃ? na mayhaṃ² cittekaggatākarāṇe bhāro atthī” ti tāni ārammaṇāni abhibhavitvā samāpajjati; saha³ nimituppāden’ ev’ ettha appaṇaṃ nibbatteti ti attho. Evaṃ uppāditāni jhānāni abhibhāyatanāni ti vuccanti. Tesāṃ aṭṭhannaṃ abhibhāyatanānaṃ.

Navannaṃ anupubbavīhārasamāpattīnan ti pubbaṃ pubbaṃ anu anupubbaṃ⁴; viharitabbato⁵ samāpajjitabbato anupubbavīhārasamāpatti; anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbā ti attho. Tāsaṃ navannaṃ anupubbavīhārasamāpattīnaṃ.

Dasannaṃ saññābhāvanānan ti Girimānandasutte* āgatānaṃ aniccasaññādināṃ dasannaṃ saññābhāvanānaṃ.

Dasannaṃ kaṣiṇasamāpattīnan ti sakalatthēna kaṣiṇasaṅkhātānaṃ paṭhavikaṣiṇajjhānādināṃ dasannaṃ jhānānaṃ.

Āṇāpānasatisamāpattiyā⁶ ti āṇāpānasatisampayutta-samādhissa. *Asubhasamāpattiyā* ti asubhajjhānasamāpattiyā.

Dasannaṃ Tathāgatabalānan ti Tathāgatabalānaṃ⁷ dasannaṃ.

Catunnaṃ vesārajjanaṃ ti visāradabhāvānaṃ catunnaṃ vesārajjanaṃ.

Catunnaṃ paṭisambhidānan ti paṭisambhidāñānaṃ catunnaṃ.

Channaṃ abhiññānan ti iddhiyādināṃ channaṃ abhiññāñānaṃ.⁸

Channaṃ Buddhadhammānan ti sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇānuparivattī† ti ādinā nayena upari āgatānaṃ channaṃ Buddhadhammānaṃ.

Tattha cīvarādayo bhāgyasampattivasena vuttā. Attha-

* A. v, 108.

† Pts. ii, 195; Nid. 357.

¹ H aṭṭhānat°.

² C tasmā.

³ H, D, E omī.

⁴ H °gatassa ba°.

⁵ H, D, S, E mayi.

⁶ D adds samāpajjitabbaṃ.

⁷ B, C, D, E °satisamādhissa.

⁸ Most abhiññānaṃ.

rasattiko¹ paṭivedhavasena vutto; adhisilattiko¹ paṭipattivasena; jhānattiko¹ rūpārūpajhānavasena; vimokkhattiko¹ samāpattivasena; saññācatukko² upacārappaṇāvasena; satipaṭṭhānādayo sattatiṇṣa-bodhipakkhiyadhammavasena; Tathāgatabālānan ti ādayo āvenikadhammavasena vuttā ti veditabbā.

Ito paraṇ *Bhagavā ti n' etaṇ nāman* ti ādi attham anugatā ayaṇ paññatti ti nāpanatthaṇ vuttaṇ. Tattha *samanā* ti pabbajjūpagatā; *Brāhmaṇā* bhovādino; samitapāpā bāhitapāpā vā. *Devatā* Sakkādayo brahmāno ca.

*Vimokkhantikaṇ*³ ti vimokkho arahattamaggo; vimokkhassa anto⁴ arahattaphalaṇ; tasmiṇ vimokkhante bhavaṇ vimokkhantikaṇ nāma. Sabbaññubhāvo hi arahattamaggena sijjhati, arahattaphalādhigamena⁵ siddho hoti; tasmā sabbaññubhāvo vimokkhante bhavo hoti; taṇ nemittikam pi nāmaṇ vimokkhante bhavaṇ nāma⁶ hoti. Tena vuttaṇ: *vimokkhantikam etaṇ Buddhānaṇ Bhagavantānan* ti.

Bodhiyā mūle saha sabbaññūtañāṇassa paṭilābhā ti mahābodhirukkhāmūle yathāvuttakkhaṇe sabbaññūtañāṇassa paṭilābhena saha. *Sacchikā paññatti* ti arahattaphalasacchikiriyaṇ sabbadhammasacchikiriyaṇ vā jātā paññatti. *Yad idaṇ Bhagavā* ti yā ayaṇ Bhagavā ti paññatti.

Dvīhi kāranehi ti dvīhi koṭṭhāsehi. *Pariyattisāsanān* ti teṭṭikaṇ Buddhavacaṇaṇ. *Paṭipattī* ti paṭipajjati etāyā ti paṭipatti.

Yaṇ tassa pariyāputan ti tena puggalena yaṇ pariyāputaṇ, sajjhāyitaṇ⁷; karaṇatthe sāmivacaṇaṇ. *Pariyāputan* ti pi pāṭho.

Suttan ti Ubhatovibhaṅga-Niddesa-Khandhaka-Parivārā, Suttanipāte Maṅgalasutta-Ratanasutta-Tuvaṭakasuttāni, aññam pi ca suttanāmakaṇ Tathāgatavacaṇaṇ 'suttan' ti veditabbaṇ.

Geyyan ti sabbam pi sagāthakaṇ suttaṇ 'geyyan' ti veditabbaṇ; visesena Saṇyuttake sakalo pi Sagāthakavaggo.

¹ H °antiko.

² H paññā°.

³ H vimokkhan.

⁴ H ante.

⁵ H, D, E, S, C °game.

⁶ S, D, E nāmaṇ.

⁷ H, D, S °jhāpitaṇ.

Veyyākaraṇan ti sakalaṇ Abhidhammapiṭakaṇ, niggātha-kaṇ suttaṇ, yañ ca aññehi¹ aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṇ Buddhavacanaṇ, taṇ 'veyyākaraṇan' ti veditabbaṇ.

Gāthā ti Dhammapadaṇ, Theragāthā, Therīgāthā, Suttanipāte no-suttanāmikā suddhikagāthā ca² 'gāthā' ti veditabbā.

Udānan ti somanassañāṇamissaka³-gāthāpaṭisaṇyuttā dve-asīti-suttantā 'udānan' ti veditabbaṇ.

Itivuttakan ti *vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā* ti ādinayappavattā dasuttara-sata-suttantā 'itivuttakan' ti veditabbaṇ.

Jātakan ti Aparaṇakajātakādīni paṇṇāsādhikāni pañca-jātakasatāni 'jātakan' ti veditabbaṇ.

Abbhutadhamman ti *Cattāro 'me bhikkhave acchariyā abbhutadhammā Ānande'* ti ādinayappavattā sabbe acchariyabbhutadhamma-paṭisaṇyuttā suttantā 'abbhutadhamman' ti veditabbaṇ.

Vedullan ti Cūlavedalla-Mahāvedalla-Sammādiṭṭhi-Sakka-pañha-Saṅkhārabhājanīya-Mahāpunṇamasuttādayo sabbe pi vedañ ca tuṭṭhiñ ca laddhā laddhā pucchita-suttantā 'vedallan' ti veditabbaṇ.

Idaṇ pariyattisāsanan ti idaṇ vuttappakāraṇ tepiṭakaṇ Buddhavacanaṇ pariyāpuniṭabbatthena pariyatti, anusāsanaṭthena sāsanan ti katvā pariyattisāsanaṇ.

Tam pi mussatī ti tam pi pariyattisāsanaṇ nassati. *Pa-mussatī* ti ādito nassati. *Paribāhiro hotī* ti parammukho hoti.

Katamaṇ patipattisāsanan ti lokuttaradhammato pubba-bhāgo tadatthaṇ paṭipajjīyatīti paṭipatti; sāsiyanti ettha veneyyā ti sāsanaṇ. *Sammāpaṭipadā* ti ādayo vuttanayā eva.

[144.] *Pāṇam pi hanatī* ti jīvitindriyam pi ghāteti. *Adin-nam pi ādiyatī* ti parapariggahitam pi vatthuṇ gaṇhāti. *Sandhim pi chindatī* ti gharasandhim pi chindati. *Nillopaṃ pi haratī* ti gāme paharitvā mahāvilopam pi karoti. *Ekā-*

* A. ii, 132; D ii, 145.

¹ H, D, B, E, S omīti.

² H omīti.

³ H, D, B, E °ñāṇamayikā.

gārikam pi karotī ti paṇṇāsamatte pi saṭṭhimatte pi parivāretvā jīvagāhaṇ gahetvā dhaṇaṇ āharāpeti. *Paripanthē pi tiṭṭhatī* ti panthadūhanakammaṇ karotī. *Paradāram pi gacchatī* ti paradāresu cārittaṇ āpajjati. *Musā pi bhaṇatī* ti atthabhaṇjakaṇ musā vadati.

Anariyadhammo ti anariyasabhāvo.¹

Eko pubbe caritvānā ti pabbajjāsāṅkhātena vā gaṇā vavasaggaṭṭhena vā pubbe loke viharitvā. *Yānaṇ bhantaṇ va taṇ loke hīnaṃ āhu puthujjanaṇ* ti taṇ vibbhantaṇ puggalaṇ yathā hatthiyānādi-yānaṇ adantaṇ visamam pi ārohati, ārohakam pi bhaṇjati, papāte pi patati,² evaṇ kāyaduccaritādi-visamārohaṇena nirayādisu, attabhaṇjanena jātīpapātādisu papatanena ca yānaṇ bhantaṇ³ va⁴ hīnaṇ puthujjanaṇ ca⁵ āhū ti.

Pabbajjāsāṅkhātena vā ti pabbajjākoṭṭhāsena vā; ‘pabbajito samaṇo’ ti gaṇanāropanena vā. *Gaṇā vavassaggaṭṭhena vā* ti gaṇasaṅganikārāmataṇ vissajjetvā caraṇatṭhena⁶ vā.

[145.] *Eko paṭikkamatī* ti ekako va gāmato nivattati.

Yo nisevatī ti niddesassa uddesapadaṇ.

Aparena samayenā ti aññasmiṇ kāle, aparabhāge. *Buddhan* ti sabbaññu-Buddhaṇ. *Dhamman* ti svākkhātātādi-guṇayuttaṇ dhammaṇ. *Saṅghan* ti suppaṭipannatādiguṇayuttaṇ saṅghaṇ. *Sikkhan* ti adhisilādi sikkhitabbaṇ sikkhaṇ. *Paccakkhāyā* ti Buddhādiṇ paṭikkhipitvā. *Hīnāyā* ti hīnatthāya, gihībhāvāya. *Avattitvā* ti nivattitvā. *Sevatī* ti⁷ ekavāraṇ sevati. *Nisevatī* ti⁷ anekavidhena sevati. *Sansevatī* ti⁷ alliyitvā sevati. *Paṭisevatī* ti⁷ punappunaṇ sevati.

Bhantan ti vibbhantaṇ. *Adantan* ti dantabhāvaṇ anupanitaṇ. *Akāritan* ti susikkhitakiriyaṇ asikkhāpitaṇ. *Avinītan* ti na⁸ vinītaṇ,⁸ ācārasampattiyaṇ asikkhitaṇ. *Uppathaṇ gaṇhātī* ti vuttappakāraṇ yānaṇ adantatādiyuttaṇ bhantaṇ visamamaggaṇ upeti. *Visamaṇ khāṇum pi pāsāṇam pi abhirūhatī* ti visamaṇ hutvā ṭhitaṇ khadirādikhāṇum⁹ pi

¹ H °yabhāvo.

² H, D, E, S bhaṇaṇ.

³ D, E omīti.

⁴ H, D, E omīti ti.

⁵ H, D, B, E omīti ādi.

⁶ H papati.

⁷ E, B, C, D add āhū ti.

⁸ D, E vavakattṭhena; B vassaggaṭṭhena.

⁹ S, C omīti.

tathā pabbatapāsāṇam pi ārohati. *Yānam pi ārohakam pi bhañjati* ti vayhādi-yānam pi ārohakassa pājentassa hatthapādādīm¹ pi bhindati. *Papāte pi papatati*² ti ekato chinna-pabbhārapapāte pi pāteti.³

So vibbhantako ti so paṭikkantako. *Bhantayānapaṭibhāgo* ti anavaṭṭhitayānasadiso. *Uppathaṇ gaṇhātī* ti kusalakamma-pathato paṭikkamitvā apāyapathabhūtaṇ uppathaṇ micchāmaggaṇ upeti. *Visamaṇ kāyakammaṇ abhirūhatī* ti samassa paṭipakkaṇ kāyaduccaritasāṅkhātaṇ visamaṇ kāyakammaṇ ārohati. Scesu pi es' eva nayo.

[146.] *Niraye attānaṇ bhañjati* ti nirassādasāṅkhāte niraye attabhāvaṇ cunnavicuṇṇaṇ karoti. *Manussaloke attānaṇ bhañjati* ti vividhakammakaraṇavasena bhañjati. *Devaloke attānaṇ bhañjati* ti piyavippayogādidukkhasena. *Jāti-papātāṃ pi papatati* ti jātipapāte pi pāteti. *Jarāpapātādisu* pi es' eva nayo. *Manussaloke* ti idha adhippeta-lokam eva dasseti.

Puthujjanā ti niddesassa uddesapadaṇ. Tattha puthujjanā ti:

Puthūnaṇ jananaḍihi kāraṇehi puthujjano;

Puthujjanantogadhattā, puthu vā 'yaṇ jano iti.

So hi puthūnaṇ nānappakārānaṇ kilesādīnaṇ jananaḍihi pi kāraṇehi puthujjano. Taṇ vibhāgaṇ dassetuṇ: *Puthu kilese janenti* ti ādim āha. Tattha bahunnaṇ nānappakārānaṇ sakkāyaditṭhīnaṇ avihatattā tā janenti, tāhi janitā ti vā *puthujjanā*. Avihatam eva vā 'tthaṇ⁴ janasaddo vadati. *Puthusatthārānaṇ mukhullokakā* ti ettha puthu nānā⁵ satthupaṭiñṇā etesan ti puthujjanā ti vacanattho. *Puthu sabbagatihi avuṭṭhitā* ti ettha janetabbā, jāyanti⁶ vā etthā ti janā, gatiyo⁷; puthu janā etesan ti *puthujjanā*. Ito pare jāyanti etehi ti janā, abhisāṅkhārādayo; te etesaṇ vijjanti ti puthujjanā. Abhisāṅkharaṇādiattho eva janasaddo daṭṭhabbo. *Nānāsantāpehi santappanti* ti rāgaggiādayo santāpā, te eva vā, sabbe pi vā kilesapariḷāhā.

¹ H, S, B °pādam.

² H papati.

³ H papā°.

⁴ H, S, D, E, C omī atthaṇ.

⁵ S, B, D, E janā.

⁶ B janayanti.

⁷ B gatidesā.

Puthu pañcasu kāmaguṇesū ti ettha jāyatī ti jano; rāgo gedho ti evam ādiko puthu jano etesan ti *puthujjanā*; puthu-su¹ jātā rattā ti evaṇ rāgādiattho² eva vā janasaddo daṭṭhabbo. *Palibuddhā* ti sambaddhā.³ *Āvutā* ti āvuṇitā. *Nivutā* ti vāritā. *Ophuṭā*⁴ ti uparito⁵ pihitā. *Pihitā* ti heṭṭhābhāgena pihitā. *Paṭicchannā* ti apākaṭā. *Paṭikujjīā* ti adhomukhā katā.

Atha vā puthūnaṇ vā gaṇanapatham atitānaṇ ariyadhammaparammukhānaṇ nīcadhammasamācārānaṇ janānaṇ antogadhattā pi *puthujjanā*.⁶ Puthu vā⁷ ayaṇ visuṇ yeva saṅkhaṇ⁸ gato⁹; viṣaṇsaṭṭho sīla-sutādi-guṇayuttehi ariyehi jano ti pi¹⁰ puthujjano. Evaṇ ye te:

Duve puthujjanā vuttā Buddhen' ādiccabandhunā:

Andho puthujjano eko, kalyāṇ' eko puthujjano* ti

dve puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hotī ti veditabbo.

[147.] *Yaso kitti cā* ti lābhasakkāro pasaṇsā ca. *Pubbe* ti pabbajitabhāve. *Hāyate vā pi tassa sā* ti tassa vibbhan-takassa sato so ca yaso, sā ca kitti hāyati. *Etam pi disvā* ti etam pi pubbe yasakittīnaṇ lābhaṇ, pacchā ca hāniṇ disvā. *Sikkhetha methunaṇ vipphātave* ti tisso¹⁰ sikkhāyo¹¹ sikkhetha. Kiṇ kāraṇā? *Methunaṇ vipphātave*, methunappahānat-thāyā ti vuttaṇ hoti.

Kittivannabhato ti bhata-kittivaṇṇo; kittisaddaṇ c' eva guṇavaṇṇaṇ¹² ca ukkhipitvā caranto¹³ hotīti attho. Cittaṇ nānāyena kathaṇ kathanāṇ¹⁴ assa atthī ti *cittakathī*. *Kalyāṇapaṭibhāṇo* ti sundarapaṇṇo.

Hāyatī ti niddesassa uddesapadaṇ. [148.] *Parihāyatī* ti samantato hāyati. *Paridhaṇsatī* ti adho patati. *Paripa-*

* Cf. A. i, 128.

¹ H, S, B, C puthu.

² H, S, B, C atthe.

³ H paripannā.

⁴ H, D ovutā.

⁵ S, C uparibhāgena.

⁶ H, D, E omit.

⁷ H, S, B add ti.

⁸ H, D, B, E sikkhā.

⁹ S, C vadanto.

¹⁰ H, D, E omit.

¹¹ H, D santēhi; E santato.

¹² H yo.

¹³ H, D, B, E guṇaṇ.

¹⁴ E omits.

tatī ti samantato apagacchati. *Antaradhāyatī* ti adassanaṇ yāti. *Vippalujjati* ti ucchijjati.

Khuddako sīlakkhandho ti thullaccayādi. *Mahanto sīlakkhandho* ti pārājika-saṅghādisesā.

[149.] *Methunadhammassa pahāṇāyā* ti tadaṅgādipahāṇena pajahanatthāya. *Vūpasamāyā* ti malādīnaṇ¹ vūpasamanatthāya. *Paṭinissaggāyā* ti pakkhandana-pariccāga-paṭinissaggatthāya. *Paṭippassaddhiyā* ti paṭippassaddhisāṅkhātassa phalassa atthāya.

Yo hi methunaṇ na vippajahāti *saṅkappehi* . . . *pe* . . . *tathāvidho* ti. Tattha *pareto* ti samannāgato. *Paresaṇ nigghosaṇ* ti upajjhāyādīnaṇ nindāvacaṇaṇ. *Maṅku hotī* ti dummano hoti.

Kāmasaṅkappenā ti kāmapaṭisaṇyuttena vitakkena. Upa-ri² pi es' eva nayḍ. *Phuṭṭho* ti vitakkehi phusito. *Pareto* ti samannāgato³ aparihīno. *Samohito* ti sammā ohito, anto pavitṭho. *Kapaṇo viyā* ti duggatamanusso viya. *Mando viyā* ti aññāṇī viya. *Momuho viyā* ti sammohabhūto viya. *Jhāyatī* ti cinteti. *Pajjhāyatī* ti bhusaṇ cinteti. *Nijjhāyatī* ti anekavidhena cinteti. *Avajjhāyatī*⁴ ti tato apagantvā cinteti.

Uḷūko ti uḷūkasakuṇo. *Rukkhasākhāyan* ti rukke uṭṭhita⁵-sākhāya, viṭape vā. *Mūsikaṇ magayamāno*⁶ ti mūsikaṇ gavesamāno. *Maggayamāno* ti pi paṭhanti. *Kotthū* ti sigālo. [150.] *Biḷāro*⁷ ti babbu. *Sandhi-samala-saṅkaṭṭe* ti dvinnāṇ gharānaṇ antare ca, udakaniddhamana-cikkhalla-kacavara-nikkhipanaṭṭhāne ca, thaṇḍile ca. *Vahacchinno* ti piṭṭhi-gīvamaṇsacchinno.⁸

Ito parā gāthā pākāṭasambandhā eva. Tāsu [151] *satthānī* ti kāyaduccaritādīni; tāni hi attano paresaṇ ca chedanatthena satthānī ti vuccanti. Tesu cāyaṇ visesena tāva ādito musāvacaṇa⁹-satthān' eva karoti: iminā kāraṇenāṇaṇ vibbhanto ti bhaṇanto. Ten' ev' āha: *Esa kh' vāssa mahā-*

¹ H, D, E, S malānaṇ.

² H, D, S, E, C omit.

³ H, S, D, E upariṭṭhita.

⁷ H, D, S vilāro.

² H, D, S, E upariṭṭhe.

⁴ H, B, E avaj°.

⁶ S, D, E gamaya°.

⁸ H °gīvasaṇchinno.

⁹ H °vacanaṇ.

gedho mosavajjan pagāhatī ti. Tattha *Esa kh' vāssā* ti esa kho assa. *Mahāgedho* ti mahābandhanaṇ. Katamo ti ce? *Yad idaṇ mosavajjan pagāhati*, s' vāssa¹ musāvādajjhogāho mahāgedho ti veditabbo.

Tīṇi satthānī ti tayo chedakā. Kāyaduccaritaṇ kāyasatthaṇ. *Vacīsattthādisu* pi es' eva nayo. Taṇ vibhāgato das-setuṇ: *Tividhaṇ kāyaduccaritaṇ kāyasatthan* ti āha.

Sampajānamusā bhāsati ti jānanto tucchaṇ vācaṇ bhāsati. *Anabhirato aham bhante ahoṣiṇ pabbajjāyā* ti sāsane² pabbajjāya abhirativirahito ahaṇ āsiṇ. *Mātā me posetabbā* ti mātā mayā positabbā.³ *Ten' amhi vibbhanto ti bhaṇatī* ti tena kāraṇena paṭikkanto asmī ti katheti. *Pitā mayā posetabbo* ti ādisu pi es' eva nayo.

Eso tassa mahāgedho ti tassa puggalassa eso mahābandho. [152.] *Mahāvanan* ti mahantaṇ vanaṇ.⁴ *Gahanan* ti duratikkamaṇ. *Kantāro* ti corakantārādisadiso. *Visamo* ti kaṇṭakavisamo. *Kuṭilo* ti vaṅkasadiso.⁵ *Paṅko* ti pallasasadiso. *Palipo* ti kaddamasadiso. *Paḷibodho* ti mahāduggo. *Mahābandhanan* ti mahantaṇ dummocayaṇ bandhanaṇ. *Yad idaṇ sampajānamusāvādo* ti yo ayaṇ sampa-jāna-musāvādo.

Sabhaḡgato vā ti sabhāyaṇ ṭhito vā. *Parisaggato vā* ti gāmaparisāyaṇ ṭhito vā. *Ñātimajjhagato vā* ti dāyādānaṇ majjhe ṭhito vā. *Pūgamajjhagato vā* ti senīnaṇ⁶ majjhe ṭhito vā. *Rājakulamajjhagato vā* ti rājakulassa majjhe mahāvinicchaye ṭhito vā. *Abhinūto* ti pucchanatthāya nīto. *Sakkipuṭṭho* ti sakkiṇ katvā pucchito. *Ehi bho' purisā* ti ālapanam etaṇ. *Attahetu vā parahetu vā* ti attano vā parassa vā hatthapādādihetu vā dhanahetu vā. *Āmisakiñcikkahetu vā* ti ettha āmisā ti lābho adhippeto. *Kiñcikkhan* ti yaṇ vā taṇ vā appamattakaṇ, antamaso tittira-vaṭṭaka-sappi-piṇḍa-navanītapīṇḍādimattakassā⁸ pi appamattassa⁹ lābhassa

¹ B s' vāyaṇ.

² H, D, B pose°.

³ B vaṅkakakkaṭa°.

⁴ H Eh' ambho.

⁵ S, C kassaci; B yassa kassaci.

⁶ H, D, E sāsana.

⁷ B dutṭhavadanaṇ.

⁸ C sappurisaṇaṇ.

⁹ H °piṇḍāni.

hetū ti attho. *Sampajānamusā bhāsati* ti jānanto yeva musāvādaṇ karoti.

Puna aññaṇ pariyaṇaṇ dassento: *api ca tīh' ākārehi musāvādo hoti: pubbe' v' assa hoti* ti ādim āha. Tattha *tīh' ākārehi* ti sampajānamusāvādassa aṅgabhūtehi tīhi kāraṇehi. *Pubbe yev' assa hoti* ti pubbabhāge yeva assa puggalassa evaṇ hoti: *musā bhaṇissan* ti. *Bhaṇantassa hoti* ti bhaṇamānassa hoti. *Bhaṇit' assa hoti* ti bhaṇite assa hoti; yaṇ vattabbaṇ tasmiṇ vutte hoti ti attho. Atha vā *bhaṇitassā* ti vuttavato niṭṭhitavacanassa hoti ti. Evaṇ so pubbabhāge pi jānāti, bhaṇanto pi jānāti, pacchā pi jānāti: 'musā mayā bhaṇitan' ti. So evaṇ vadanto musāvādakammanā bajjhatīti ayam ettha attho dassito.

Kiñcāpi dassito, atha kho ayam ettha viseso: Pucchā tāva hoti: 'Musā bhaṇissan' ti pubbabhāgo atthi, 'musā mayā bhaṇitan' ti pacchābhāgo natthi; vuttamattam eva hi koci pamussati; kiṇ tassa musāvādo hoti? na hoti ti? Sā evaṇ atṭhakathāsu vissajjitā: pubbabhāge 'musā bhaṇissan' ti ca, bhaṇantassa 'musā bhaṇāmī' ti ca jānato pacchābhāge 'musā mayā bhaṇitan' ti na sakkā na bhavituṇ; sace pi na hoti, musāvādo yeva. Purimam eva hi aṅgad-vayaṇ pamāṇaṇ. Yassā pi pubbabhāge 'musā bhaṇissan' ti ābhogo natthi, bhaṇanto pana 'musā bhaṇāmī' ti jānāti, bhaṇite pi 'musā mayā bhaṇitan' ti jānāti, so musāvādena na kāretabbo: pubbabhāgo hi pamāṇataraṇ¹; tasmiṇ asati davā bhaṇitaṇ vā ravā bhaṇitaṇ vā hotīti.

Ettha ca taññānatā ñāṇasamodhānaṇ ca paricajjitabbaṇ. Taññānatā paricajjitabbā ti yena cittena 'musā bhaṇissan' ti jānāti, ten' eva 'musā bhaṇāmī' ti ca, 'musā mayā bhaṇitan' ti ca jānatīti evaṇ ekacitten' eva tisu khaṇesu jānāti ti ayaṇ taññānatā paricajjitabbā; na hi sakkā ten' eva cittena taṇ cittaṇ jānituṇ, yathā na sakkā ten' eva asinā so asi chinditun ti. Purimaṇ purimaṇ pana cittaṇ pacchimassa pacchimassa cittassa uppattiyā² paccayo hutvā nirujjhati. Ten' etaṇ vuccati:

¹ D, E pamāṇaṇ; B padhānatarāṇ.

² S, B, C, D, E yathā uppatti; H adds tathā°.

Pamāṇaṇ pubbabhāgo va, tasmiṇ sati na hessati
Sesadvayan ti natth' etam¹; iti vācā tivaṅgikā.

²Nāṇasamodhānaṇ pariccajitabban ti: etāni tīpi cittāni
ekakkhaṇe uppajjanti ti na gaheṭṭabbāni. Idañ hi cittaṇ
nāma:

Aniruddhamhi paṭhame na uppajjati pacchimaṇ;
Nirantaruppajjanato ekaṇ viya pakāsati ti.

Ito param pana y' vāyaṇ 'ajānaṇ yeva jānāmi' ti ādinā
nayena sampajānamusā bhaṇati, yasmā³ so 'idaṇ abhūtan'
ti evaṇ-diṭṭhiko hoti, tassa hi atth' eva ayaṇ laddhi. Tathā
'idaṇ abhūtan' ti evam assa khamati c' eva ruccati ca.
Evam⁴ assa⁴ saññā,⁴ evaṇ-sabhāvam ev' assa cittaṇ 'idaṇ
abhūtan' ti. Yadā pana musā vattukāmo hoti, tadā taṇ
diṭṭhiṇ vā, diṭṭhiyā saha khantiṇ vā, diṭṭhikhantihi saddhiṇ
rucīṇ vā, diṭṭhi-khanti-rucihi saddhiṇ saññaṇ vā, diṭṭhi-
khanti-ruci-saññāhi saddhiṇ bhāvaṇ vā vinidhāya nikkhi-
pitvā paṭicchādetvā avibhūtaṇ⁵ vinidhānaṇ⁶ katvā bhaṇati.
Tasmā tesam pi vasena aṅgabhedāṇ dassetuṇ *api ca catūh'*
ākārehi ti ādim vuttaṇ.

Ettha *vinidhāya diṭṭhin* ti balavadhammavinidhānavasen'
etaṇ vuttaṇ. *Vinidhāya khantin* ti ādini tato dubbala-
dubbalaṇaṇ vinidhānavasena: *Vinidhāya saññaṇ* ti idam
pan' ettha sabbadubbalaḍḍhammavinidhānavasena. Saññā-
mattam pi nāma avinidhāya sampajānamusā bhāsissati ti
n' etaṇ ṭhānaṇ vijjati ti.

[153.] *Mando va parikissati* ti pāṇavadhādini karonto,
tato-nidānañ ca dukkham anubhonto, bhogapariyesana-
rakkhaṇāni ca karonto momuho viya parikilissati.

[154.] *Tam enaṇ rājāno gahetvā vividhā kammakāraṇā*
kārenti ti na rājāno karonti, rājādhīna⁷-purisā nānāvīdhāni
kammakāraṇāni karonti. *Kasāhi pi tāḷenti* ti kasādaṇḍa-
kehi⁸ pi tajjenti. *Vettehi* ti vettalatāhi. *Addhadaṇḍakehi*

¹ D, E eva.

² H, D, E, S tasmā.

³ H abhūtaṇ.

⁴ H, S rājavīdhāna

² H, S add taṇ.

⁴ H omits.

⁶ B, C omit.

⁸ S, C kusa°.

ti muggarehi; ¹pahārasādhanatthaṇ vā catuhatthadaṇḍaṇ dvidhā chinditvā gahita-daṇḍakehi.

Bilaṅgathālikan ti kañjika-ukkhaliḥa-kammakāraṇaṇ; taṇ karontā sīsakapālaṇ uppāṭetvā tattaṇ ayogulaṇ saṇḍāsena gahetvā tattha pakkhipanti, tena matthaluṅgaṇ pakkaṭṭhitvā upari uttarati.

Sanḥhamuṇḍikan ti saṅkhamuṇḍakakammakāraṇaṇ; taṇ karontā uttarotṭha-ubhatokanṇacūlikā-galavāṭakapariṇchedena cammaṇ chinditvā sabbakese ekato gaṇṭhiṇ katvā daṇḍakena veṭhetvā uppāṭenti, saha kesehi cammaṇ utṭhahati; tato sīsakaṭāhaṇ thūlasakkharāhi ghaṇṣitvā dhovantā saṅkhavaṇṇaṇ karonti.

Rāhumukhan ti Rāhumukhakammakāraṇaṇ; taṇ karontā saṅkunā mukhaṇ vivaritvā antomukhe dīpaṇ jālenti. Kaṇṇacūlikāhi vā paṭṭhāya mukhaṇ nikhādanena khaṇanti, lohitaṇ paggharitvā mukhaṇ pūreti.

Jotimālikan ti sakalasarīraṇ telapilotikāya veṭhetvā ālimpenti.²

Hatthapajjotikan ti hatthe telapilotikāya veṭhetvā dīpaṇ viya pajjālenti.

Erakavattikan ti erakavatti-kammakāraṇaṇ, taṇ karontā heṭṭhā gīvato paṭṭhāya cammavaṭṭe kantitvā goppake pāṭenti; atha naṇ yottehi bandhitvā kaḍḍhanti; so attano cammavaṭṭe akkamitvā akkamitvā patati.

Cīrakavāsikan ti cīrakavāsikakammakāraṇaṇ; taṇ karontā tath' eva cammavaṭṭe kantitvā kaṭiyaṇ ṭhapenti; kaṭito paṭṭhāya kantitvā goppakesu ṭhapenti; uparimehi heṭṭhi-masarīraṇ cīrakanivāsana-nivatthaṇ viya hoti.

Eṇeyyan ti eṇeyyaka-kammakāraṇaṇ, taṇ karontā ubhosu kapparesu ca jaṇṇukesu ca ayovalayāni datvā ayasūlāni koṭṭenti; so catūhi ayasūlehi bhūmiyaṇ paṭiṭṭhahati; atha naṇ parivāretvā aggiṇ karonti. *Eṇeyyako jotipariggaho yathā** ti āgataṭṭhāne pi idam eva vuttaṇ. Taṇ sandhito sūlāni apanetvā catūhi aṭṭhikoṭṭhi yeva ṭhapenti. Evarūpā kāraṇā nāma natthi.

* (?).

¹ H adds pahāre pi.

² H, D, S, B °panti.

Balisamaṇṣikan ti ubhatomukhehi balisehi paharitvā camma-maṇṣa-nahārūni uppāṭenti.

Kahāpaṇakan ti sakalasarīraṇ tiṇhāhi vāsīhi koṭito paṭṭhāya kahāpaṇamattaṇ pāpentā koṭṭenti.

Khārāpatacchikan ti sarīraṇ tattha tattha āvudhehi paharitvā kocchehi khāraṇ ghaṇṣenti; camma-maṇṣa-nahārūni paggharitvā savanti, aṭṭhisāṅkhalikā va tiṭṭhati.

Palighaparivattikan ti ekena passena nipajjāpetvā kaṇṇacchidde ayasūlaṇ koṭṭetvā paṭhaviyā ekābaddhaṇ karonti; atha naṇ pāde gahetvā āvijjhanti.¹

Palālapīṭhakan ti chekā kāraṇikā chavicammaṇ acchinditvā nisadapotakehi aṭṭhīni bhinditvā kesesu gahetvā ukkhiṇṇanti, maṇṣarāsi yeva hoti; atha naṇ keseh' eva pariyaṇandhitvā gaṇhanti, palālapīṭhaṇ viya katvā palivethenti.

Sunakhehi pī ti katipayāni divasāni āhāraṇ adatvā chātasunakhehi khādāpenti; te muhuttana aṭṭhisāṅkhalikam eva karonti.

Evam pi kissatī ti evam pi vighātaṇ pāpuṇāti. *Parikissatī* ti sabbabhāgena vighātaṇ pāpuṇāti. *Parikilissatī* ti upatāpaṇ² pāpuṇāti.

Puna aññaṇ kāraṇaṇ dassento *atha vā kāmataṇhāya abhi-bhūto* ti ādim āha. Tattha *kāmataṇhāyā* ti pañcakāmaguṇikalobhena. *Abhibhūto* ti tena³ maddito. *Pariyādinna-citto* ti kusalācāraṇ khepetvā gahitacitto. *Bhoge pariyesanto* ti dhaṇaṇ gavesamāno. *Nāvāya mahāsamuddaṇ pak-khandatī* ti taraṇisāṅkhātāya nāvāya mahantaṇ loṇasāgaraṇ pavisati. *Sītassa purakkhato* ti sītaṇ purato katvā. *Uṇhassa purakkhato* ti uṇhaṇ purato katvā. *Ḍaṇṣā* ti piṅgalamak-khikā. *Makasā* ti makasā eva. *Rissamāno* ti ḍaṇṣādisamphassehi vihesiyamāno.⁴ *Khuppiṇpāsāhi*⁵ *pīḷiyamāno*⁶ ti khudā-pipāsāya maddiyamāno.⁷

Gumbaṇ gacchatī ti ādini *Alasandaṇ*⁸ *gacchatī* ti pariya-sānāni catuvīsati padāni raṭṭhanāmena vuttāni.

¹ E āvijjanti; āviñjanti (?).

² C utrasāṇ.

³ H, S omīti.

⁴ E, B, C, D, S hesi°.

⁵ D, B, S, C °sāya.

⁶ H, D, B, E, S miyamāno.

⁷ H, D, E maramāno.

⁸ H Mūlapadaṇ; D, E Sūlasaraṇ; C Suteleparaṇ.

[155.] *Marukantāraṇ gacchatī* ti vālikākantāraṇ tāraka-saññāya gacchati. *Janṇupathan* ti jāṇūhi gantabbaṇ maggaṇ. *Ajapathan* ti ajeḥi gantabbaṇ maggaṇ. *Meṇḍapathe* pi es' eva nayo.

Saṅkupathan ti khāṇuke koṭṭetvā tehi okkamitabbaṇ khāṇumaggaṇ. Taṇ gacchamāno pabbatapāde ṭhatvā aya-siṅghāṭakaṇ yottena bandhitvā uddhaṇ khipitvā pabbate laggāpetvā yotten' āruya vajiraggena lohadaṇḍena pabbataṇ vijjhītvā khāṇukaṇ koṭṭetvā tattha ṭhatvā¹ siṅghāṭakaṇ ākaḍḍhitvā puna upari laggāpetvā tattha ṭhito cammayottaṇ olambetvā taṇ ādāya otarītvā heṭṭhimakhāṇuke bandhitvā vāmahatthena yottaṇ gahetvā dakkhiṇahatthena muggaraṇ ādāya yottaṇ paharītvā² khāṇukaṇ nīharītvā puna abhiruhati. Eten' upāyena pabbatamatthakaṇ āruya parato³ otaranto purimanayen' eva paṭhamaṇ pabbatamatthake khāṇukaṇ koṭṭetvā cammapasibbake yottaṇ bandhitvā khāṇuke veṭhetvā sayāṇ anto-pasibbake nisīditvā makkaṭakānaṇ suttavissajjanākārena yottaṇ viniveṭhetvā otarati. Tena vuttaṇ: *khāṇuke koṭṭetvā tehi okkamitabbaṇ maggaṇ*⁴ ti.

Chattapathan ti cammachattena vātaṇ gahetvā sakuṇehi viya otarītabbaṇ maggaṇ.

Vaṇsapathan ti veṇugumbaṇ chedanasatthena chindītvā rukkhe pharasunā koṭṭetvā maggaṇ karontā, veḷuvane nisseṇiṇ katvā veḷugumbe āruya veḷuṇ chindītvā aparassa veḷugumbassa upari pātetvā veḷugumbamatthaken' eva gantabbaṇ maggaṇ sandhāya *vaṇsapathaṇ gacchatī* ti vuttan ti veditabbaṇ.

*Pariyesanto*⁵ na vīdati, alābhamūlakam pi dukkhaṇ domanassaṇ paṭisaṇvedetī ti avindanamūlakam pi kāyika-cetasika-dukkhaṇ paṭilabhati. *Laddhā* ti labhitvā. *Ārakkhamūlakan* ti rakkhanamūlakam pi.

Kin ti me bhoge ti kena upāyena mama bhoge n' eva rājāno hareyyuṇ, . . . pe . . . na appiyā dāyādā hareyyuṇ ti.

Gopayato ti mañjūsādihi gopayantassa. *Vippalujjantī* ti vinassanti.

¹ H, E tattha.

² H, D, E, S add puna.

³ H, D, E tato.

⁴ B khāṇumaggaṇ.

⁵ H gavesanto.

[156.] *Etam*¹ *ādīnavaṇ ñatvā muni pubbāpare idhā* ti etaṇ: *yaso kitti ca yā*² *pubbe hāyate vā pi*³ *tassa sā*⁴ ti ito pabhuti vuttaṇ⁵ pubbāparaṇ,⁶ *idha*⁷ imasmiṇ sāsane, pubbato apare samaṇabhāvato vibbhantakabhāve ādīnavaṇ muni ñatvā.

Daḷhaṇ kareyyā ti niddesapadassa uddesapadaṇ. [157.] *Thiraṇ kareyyā* ti asithilaṇ kareyya. *Daḷhasamādāno assā* ti thirapaṭiṇṇo bhaveyya. *Avatṭhitasamādāno* ti sannitṭhānapaṭiṇṇo.

Etam ariyānam uttaman ti yad idaṇ vivekacariyā, etaṇ Buddhādīnaṇ ariyānaṇ uttamaṇ; tasmā *vivekaṇ yeva sikkhethā* ti adhippāyo. *Tena seṭṭho na maññethā* ti tena pavivekena attānaṇ seṭṭho ahan' ti na maññeyya; tena mānatthaddho na bhaveyyā ti vuttaṇ hoti.

[158.] *Unnatī* ti ussāpanaṇ. *Unnaman* ti uggantvā⁸ paṭṭhapanāṇ.⁹ *Mānan* ti ahaṅkāraṇ. *Thāman*¹⁰ ti balakkāraṇ. *Thambhan*¹¹ ti thaddhakaraṇaṇ.¹² *Thaddho* ti amaddavo.¹³ *Patthaddho* ti visesena amaddavo.¹³ *Paggahitasiro* ti utṭhitasīso.

*Sāmantā*¹⁴ ti na ārakā. *Asanne* ti na dūre. *Avidūre* ti samīpe. *Upakatthe* ti santike.

Rittassā ti vivittassa, kāyaduccaritādihi virahitassa. *Oghatiṇṇassa pihayanti, kāmesu gathitā pajā* ti vatthukāmesu laggā sattā tassa caturoghatīṇassa pihayanti iṇāyikā viya ānanyassā ti arahattakūṭena desanaṇ niṭṭhapesi.

Rittassā ti sabbakilesehi tucchassa. [159.] *Vivittassā* ti suñṇassa. *Pavivittassā* ti ekakassa. Idāni yehi ritto hoti, te dassento *kāyaduccaritena rittassā* ti ādim āha. Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyā ti dvidhā rittatā vedittabbā: Kilesapaṭipāṭiyā tāva rāgo moho thambho sārambho māno mado ti imehi chahi kilesehi arahattamaggena ritto hoti. Doso kodho upanāho pamādo ti imehi catūhi kilesehi

¹ B, E, C, D *evam*.

² H ti.

³ S, A *vutte*.

⁴ S, C *omit*.

⁵ H, S *nāmanaṇ*; B *patanaṇ*.

⁶ C, S *bandan*.

⁷ H, D *abandhuro*.

⁸ H, D, S *omit*.

⁹ H, D, E *so*.

¹⁰ D °*pare*.

¹¹ H, S *uggata*.

¹² S, C *Thambhaṇ*.

¹³ S, C, D, E *bandha*°.

¹⁴ H, B, S *samantā*.

anāgāmimaggena ritto hoti. Atimāno makkho palāso issā macchariyaṇ māyā sātheyyan ti imehi sattahi sotāpattimaggena ritto hoti. Maggaṇapāṭiyā pana sotāpattimaggena atimāno makkho palāso issā macchariyaṇ māyā sātheyyan ti imehi sattahi ritto hoti. Anāgāmimaggena doso kodho upanāho pamādo ti imehi catūhi. Arahattamaggena rāgo moho thambho sārāmbho māno mado ti imehi chahi ritto hoti. ¹*Sabbakilesehi* ti ādinā nayena avasesā pi yathāyogaṇ yojetabbā.

Vatthukāme pariṇānitvā ti tebhūmake vatthukāme nāta-tīraṇapariṇāhi sammasanavasena² jānitvā. *Kilesakāme pahāyā* ti chandādayo kilesakāme pahāṇapariṇāyā pajahitvā. *Vyāntīkaritvā* ti vigatantaṇ vigatakoṭiṇ karitvā.

Kāmogaṇa tinnassā ti anāgāmimaggena āvahanasaṅkhātaṇ³ kāmogaṇa taritvā tthitassa. *Bhavoghaṇa* ti arahattamaggena. *Diṭṭhogaṇa* ti sotāpattimaggena. *Avijjogaṇa* ti arahattamaggena. *Sabbasaṅkhārappaṭṭhaṇa*⁴ ti sabba-khandha-dhātu-āyatanapaṭipāṭisaṅkhātaṇ paṭṭhaṇa arahattamaggaṇ⁵ eva taritvā tthitassa. Sotāpattimaggena *uttinnassa*; saka-dāgāmimaggena *nittinnassa*; anāgāmimaggena kāmādhātupaṭikkantassa; arahattamaggena sabbabhavaṇ samatikkantassa; phalasaṃpattivasena vitivattassa. *Pāraṇatassā* ti ādini nibbāṇavasena vuttāni.

[160.] *Yathā ināyikā ānanyaṇ* ti saṇvaddhita-ṇaṇ ādāya vicarantā ānanyaṇ. *Paṭṭhenti* ti paṭṭhanaṇ uppādentī. *Ābādhikā ārogyaṇ* ti pittaḍḍhirogaṇ bhesajjakiriyaṇaṇ⁶ ārogyaṇ. *Yathā bandhanaṇabaddhā* ti nakkhattaḍḍhirogaṇ bandhanaṇāgāre baddhapurisaṇ. *Yathā dāsā bhujissaṇ* ti yasmā bhujissā purisaṇ yaṇ icchantī, taṇ karonti, na naṇ koci balakkārena tato nivatteti, tasmā dāsā bhujissabhavaṇ paṭṭhenti. *Yathā kantaraddhānapakkhantā* ti yasmā balavanto purisaṇ hatthasāraṇ gaheṭvā sajjitāvudhā sapari-

¹ H adds *Tiṇi* duccaritāni.

² H *saṃpāṇa*°; D, E *saṃpāṇa*°.

³ H, D, E, S *āvattana*°; C *pamāda*°.

⁴ B, C, E *°saṇsāra*°.

⁵ H, S, C, D *omit*.

⁶ H, S *°samanāṇa*.

vārā kantāraṇ paṭipajjanti, te corā dūrato va disvā palāyanti; te sotthinā kantāraṇ nittharitvā khemantaṇ patvā haṭṭhatuṭṭhā honti; tasmā kantārapakkhantā purisā *khemantabhūmiṇ paṭthenti*.

Desanāpariyosāne Tisso sotāpattiphalāṇ patvā pabbajitvā arahattaṇ sacchākāsi ti.

Tissa-Metteyyasuttaniddesavaṇṇanā nitthitā.

Sattamaṇ.

PASŪRASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

[161.] Aṭṭhame Pasūrasuttaniddese paṭhamagāthāya tāva saṅkhepo: ime diṭṭhigatikā attano diṭṭhiṇ sandhāya *idh' eva suddhī* ti vadanti; *aññesu* pana *dhammesu visuddhiṇ n' āhu*; evaṇ¹ ye² attano satthārādinissitā *tatth'* eva esa vādo subho ti evaṇ subhavādā hutvā *puthu samaṇa-brāhmaṇā* 'sassato loko' ti ādīsu *paccekasaccesu nivīṭṭhā*.

Sabbe paravāde khipantī ti sabbā paraladdhiyo chaḍḍenti. *Ukkhipantī* ti dūrato khipanti. *Parikkhipantī* ti samantato khipanti.

[162.] *Subhavādā* ti niddesassa uddesapadaṇ. *Sobhaṇavādā* ti 'evaṇ³ sundaran' ti kathentā. Paṇḍitavādā ti 'paṇḍitā mayan' ti evaṇ kathentā. *Dhīravādā*⁴ ti 'nid-dosavādaṇ vadāmā' ti kathentā. *Ñāyavādā* ti 'yuttavādaṇ vadāmā' ti kathentā. *Hetuvādā* ti 'kāraṇasahitaṇ vadāmā' ti kathentā. *Lakkhaṇavādā* ti 'sallakkhetabbaṇ vadāmā' ti vadantā. *Kāraṇavādā* ti 'udāharaṇayuttavādaṇ vadāmā' ti kathentā. *Thānavādā* ti 'pakkamituṇ⁵ asakuṇeyyavādaṇ vadāmā' ti vadantā.

Nivīṭṭhā ti anto pavīṭṭhā. *Patīṭṭhitā* ti *tatth'* eva ṭhitā, evaṇ nivīṭṭhā ca.

[163.] *Te vādakāmā* ti dutiyagāthā. Tattha *bālaṇ dahanti mīthu aññamaññaṇ* ti 'ayaṇ bālo, ayaṇ bālo' ti evaṇ dve pi janā aññamaññaṇ bālaṇ dahanti, bālato passanti. *Vadanti te aññasitā kattojjan* ti te aññamaññaṇ satthārādinissitā kalahaṇ vadanti. *Pasaṇsakāmā kusalāvadānā* ti pasaṇsatthikā ubho pi mayaṇ kusalāvadānā paṇḍitavādā ti evaṇ saññino hutvā.

Vādatthikā ti vādena atthikā. *Vādādhippāyā* ti vādajjhāsaya. *Vādapurekkhārā* ti vādam eva purato katvā cara-

¹ H, D, E, S eva.

³ B etaṇ.

⁵ C, E, D ukka°.

² E, D yaṇ.

⁴ H, D, S, E, B Thira°.

mānā. *Vādapariyesanaṃ carantā* ti vādam eva gavesayaṇ¹ caramānā.

Vigayhā ti pavisitvā. *Ogayhā* ti otaritvā. *Ajjhogahetvā* ti nimujjitvā. *Pavisitvā* ti anto karitvā.²

*Anojavanti*³ ti na ojavatī,⁴ tejavirahitā⁵ ti attho. *Sā kathā* ti esā vācā. *Kathojjaṃ vadanti* ti nittejaṃ bhaṇanti. Evaṃ vadānesu⁶ ca⁷ tesu⁸ eko niyāmato eva:

[164.] *Yutto kathāyaṇ* ti gāthā. Tattha *yutto kathāyaṇ* ti vādakathāya ussukko. *Pasaṃsam icchaṃ vinighātī hotī* ti attano pasaṃsaṇ icchanto: “kathan nu kho niggāṇhissāmī⁹” ti ādinā nayena pubbe ’va vādā kathaṇkathāvinighātī¹⁰ hotī. *Apāhatasmiṇ* ti pañhavīmaṃsaṃsakehi¹¹ “atthāpagataṇ te bhaṇitaṇ, vyañjanāpagataṇ te bhaṇitaṇ” ti ādinā nayena apasāдите¹² vāde. *Nindāya so kuppatī* ti evaṃ apasāditasmiṇ¹³ ca vāde uppannāya nindāya so kuppati. *Randham esī* ti parassa¹⁴ randham eva gavesayanto.

Thomanan ti vaṇṇabhaṇanaṇ. *Kittin* ti pākāṭakaraṇaṇ. *Vaṇṇahāriyaṇ* ti guṇavaddhanaṇ. *Pubbe ’va sallāpā* ti samullāpato puretaram eva. ‘Katham idaṇ, katham idan’ ti kathaṇkathā assa atthī ti *kathaṇkathī*. *Jayo nu kho me* ti mama jayo. *Kathaṇ niggahaṇ* ti kena pakārena niggāṇhanaṇ.¹⁵ *Paṭikammaṇ karissāmī* ti mama laddhiṇ parisuddhaṇ karissāmi. *Visesaṇ* ti atirekaṇ. *Paṭivisesaṇ* ti punapunaṇ visesaṇ. *Āveṭhiyaṇ karissāmī* ti pariveṭhanaṇ karissāmi. *Nibbeṭhiyaṇ* ti mama nibbeṭhanaṇ mocanaṇ nikkhamanaṇ. *Chedananaṇ* ti vādachindanaṇ. *Maṇḍalan* ti vāda-saṅghaṭaṇ.

[165.] *Pārisajjā* ti paricārīkā.¹⁶ *Pasūdanīyā*¹⁷ ti kāruṇīkā. *Apaharaṇī*¹⁸ ti paṭibāhanti. *Atthāpagataṇ* ti atthato apa-

¹ B, C, E, D °sanaṇ.

³ H, S, C anojavaṇ.

⁵ H, D °hitaṇ.

⁷ H omits.

⁹ H, D, E °gahes°.

¹¹ H °visaṇkehi.

¹³ H, D, S, C, E apāhatasmiṇ.

¹⁵ H, D, E °gahanaṇ.

¹⁷ B pāsādīkā.

² H, S, B, C gantvā.

⁴ H, D, E anojavatiṇ.

⁶ H vādesu.

⁸ H pavādesu.

¹⁰ H, D, S, C °thī vini°.

¹² H, D, E, S apaharite.

¹⁴ H, D, E yassa.

¹⁶ S, C parisādīkā.

¹⁸ H apasādanti.

gataṇ; attho natthī ti *atthato apaharanti*, atthambhā paṭi-
bāhanti. *Attho te dunnīto* ti tava¹ attho na sammā upanīto.
Vyañjanan te duropitan ti tava¹ vyañjanan duppatitṭhāpitaṇ.
Niggaho te akato ti tayā niggaho na kato. *Patikkamaṇ te*
dukkatan ti tayā attano laddhipatitṭhāpanaṇ duṭṭhu kataṇ,
visamaṇ kataṇ.² *Dukkathitan*³ ti³ na sammā⁴ kathitaṇ. *Dub-*
bhanitan ti bhaṇantena pi duṭṭhu bhaṇitaṇ. *Dullapitan* ti
na sammā vissajjitaṇ. *Duruttan* ti aññathā bhaṇitaṇ. *Dub-*
bhāsitan ti virūpaṇ bhāsitaṇ.

Nindāyā ti garahanena. *Garahāyā* ti dosakathanena.
Akittiyā ti agunakathanena. *Avanṇahārikāyā* agunavaḍ-
ḍhanena. *Kuppati* ti pakatibhāvaṇ jahitvā calati. *Vyāpaj-*
jati ti dosavasena pūtibhāvaṇ āpajjati. *Patitthīyati* ti
kodhavasena ghanabhāvaṇ gacchati. *Kopaṇ cā* ti kupi-
tabhāvaṇ. *Dosaṇ cā* ti dussanaṇ. *Appaccayaṇ cā* ti atuṭ-
ṭhākāraṇ ca. *Pātukaroti* ti pākaṭaṇ karoti.

Randham esī ti antaragavesī. *Virandham esī* ti chidda-
gavesī. *Aparaddham esī* ti guṇaṇ apanetvā dosam eva
gavesī. *Khalitam esī* ti pakkkhalanagavesī. *Galitam esī* ti
patanagavesī. *Ghattitam esī* ti pi pāṭho, tassa pīlanagavesī
ti attho. *Vivaram esī* ti dosagavesī.

Na kevalaṇ ca kuppati, api ca kho pana [166] *yam assa*
vādan ti gāthā. Tattha *parihīnam āhu apāhatan* ti attha-
byañjanādinā apāhataṇ parihīnaṇ vadanti. *Paridevatī* ti
tato-nimittaṇ⁵ so “aññaṇ mayā āvajjitan” ti ādihi vip-
palapati. *Socati* ti ‘tassa jayo’ ti ādīni ārabba socati. ‘*Upa-*
cagā man’ ti *anutthunāti* ti “so maṇ vādena vādaṇ atik-
kanto” ti ādinā nayena suṭṭhutaṇ vippalapati.

Parihāpitan ti na vaḍḍhitaṇ. *Aññaṇ mayā āvajjitan* ti
aññaṇ kāraṇaṇ mayā avanamitaṇ.⁶ *Cintitan* ti vimaṇsitaṇ.
Mahāpakkho ti mahanto ñātipakkho etassā ti mahāpakkho.
Mahāpariso ti mahāparicārikapariso. *Mahāparivāro* ti ma-
hādāsīdāsaparivāro. *Parisā cāyaṇ vaggā* ti ayaṇ ca parisā
vagga⁷-vaggā, na ekā. *Puna bhañjissāmī* ti puna bhindis-
sāmi.

¹ H, D, S te.² H, D kathitaṇ.³ H, D omit.⁴ H, D samaṇ.⁵ H °ttā.⁶ H, D, E omit ava.⁷ H, B omit.

[167.] *Ete vivādā samaṇesū* ti ettha pana samaṇā vuccanti bāhira-paribbājakā. *Etesu ugghāti nigghāti hoti* ti etesu vādesu jayaparājayādivasena citta¹-ugghātaṇ nigghātaṇ vā pāpūnanto ugghāti² ca² nigghāti² ca hoti. *Virame kathojjan* ti pajaheyya kalahaṇ. *Na h' aññadatth' atthi pasaṇsalābhū* ti na hi ettha pasaṇsalābhato añño attho atthi.

[168.] *Uttāno vā* ti na gambhīro ti attho, "pañc' ime kāmagaṇā" ti ādisu viya.

[169.] *Gambhīro* ti duppaveso appatittho, paṭiccasamup-pādo viya. *Gūḷho* ti paṭicchanno hutvā ṭhito: *Abhirama Nanda, ahaṇ te pāṭibhogo** ti ādisu viya. *Paṭicchanno* ti apākaṭo: *Mātarāṇ pitarāṇ haṇtvā†* ti ādisu viya. *Neyyo vā* ti niharitvā kathetabbo: *Assaddho akataññū cā‡* ti ādisu viya. *Nīto vā* ti pāliya ṭhitaniyāmena kathetabbo: *Cattāro' me bhikkhave ariyavaṇṣā§* ti ādisu viya. *Anavaṃjjo* ti niddosattho: *Kusalā dhammā||* ti ādisu viya. *Nikkilesa* ti kilesavira-hito, vipassanā viya. *Vodāno* ti parisuddho, lokuttaraṇ viya. *Paramattho* ti uttamattho, uttamatthabhūto attho; khandha-dhātu-āyatana-nibbāṇāni viya.

Chaṭṭhagāthāy' attho: yasmā *na h' aññad atth' atthi pasaṇsalābhā*, tasmā paramaṇ lābhaṇ labhanto pi sundaro ayan ti *tattha* diṭṭhiyā *pasaṇsito vā pana hoti*, taṇ vādaṇ parisamajjhe dipetvā; tato *so tena* jayatthena tuṭṭhiṇ vā dantavidaṇṣakaṇ vā āpajjanto *hassati*,³ mānena ca *unnamati*; kiṇ kāraṇā? yasmā *taṇ* jayatthaṇ *pappuyya yathāmano jāto*.

Thambhayitvā ti pūretvā. *Brūhayitvā* ti vaḍḍhetvā. Imissā gāthāya niddeso uttānattho.

Evaṇ unnamato ca: [170] *Yā unnatī* ti gāthā. Tattha *mānātimānaṇ vadate pan' eso* ti eso pana taṇ unnatiṇ vighā-tabhūmi ti abujjhamāno⁴ mānaṇ ca atimānaṇ ca vadati yeva.⁵ Imissā pi gāthāya niddeso uttānattho.

Evaṇ vāde dosaṇ dassetvā idāni tassa vādaṇ asampaṭic-

* DhA. i, 119.

† Dh. 295-6.

‡ Dh. 97.

§ A. ii, 27.

|| Dhs. 1.

¹ SA cittassa.

² SA ugghātinigghātīmā.

³ All MSS. except T hasati.

⁴ H, D, E, S akubbamāno.

⁵ All MSS. evaṇ.

chanto [171] *Sūro* ti gātham āha. Tattha *rājakhādāyā* ti rājakhādaniyena, bhaṭapathenā¹ ti vuttaṇ hoti. *Abhigajjam eti paṭisūram icchan* ti yathā so paṭisūraṇ icchanto abhigajjanto eti evaṇ diṭṭhigatiko diṭṭhigatikan ti dasseti. *Yen' eva so tena palehī* ti yena so tuyhaṇ paṭisūro, tena gaccha. *Pubbe 'va natthi yad idaṇ yudhāyā* ti yaṇ pan' idaṇ kilamathattaṇ² yuddhāya siyā taṇ idha pubbe 'va natthi, bodhimūle yeva pahīnan ti dassesi.

Sūro ti niddesassa uddesapadaṇ. Suṭṭhu uro sūro; visatṭha-uro, dinna-uro ti attho. *Vīro* ti parakkamavanto. *Vikkanto* ti saṅgamaṇ pavisanto. *Abhīrū* ti ādayo vuttanayā eva.

Putṭho ti niddesassa uddesapadaṇ. [172.] *Posito* ti thūlakato.³ *Āpādito* ti upecca pālito, paṭipādito. *Vaddhito* ti tato tato bhāvito.⁴

Gajjanto ti abyattapadena gajjanto. *Uggajjanto* ti ukkuṭṭhiṇ karonto. *Abhigajjanto* ti sihanādaṇ karonto. *Etī* ti āgacchati. *Upetī* ti tato samīpaṇ gacchati. *Upagacchati*⁵ ti tato samīpaṇ gantvā na nivattati. *Paṭisūran* ti nibbhayaṇ. *Paṭipurisan* ti sattupurisaṇ. *Paṭisattun* ti sattuhutvā abhimukhe ṭhitaṇ. *Paṭimallan* ti paṭisedhaṇ hutvā yujjhantaṇ. *Ichchanto* ti ākaṅkhamāno.

Palehī ti gaccha. *Vajā* ti mā tiṭṭha. *Gacchā* ti samīpaṇ upasaṅkama. *Abhikkamā* ti parakkamaṇ karohi.

Bodhiyā mūle ti mahābodhirukkhasa samīpe. *Ye paṭisenikarā kilesā* ti ye kilesā paṭipakkhakarā. *Paṭilomakarā* ti paṭānikarā.⁶ *Paṭikaṇṭakakarā* ti vinivijjhanakarā. *Paṭipakkhakarā* ti sattukarā.

Ito paraṇ sesagāthā pākāṣasambandhā yeva. Tattha *vivādayanti* ti vivadanti. *Paṭisenikattā* paṭilomakārako. “Na tvaṇ imaṇ dhammavinayaṇ ājānāsī” ti ādinā nayena viruddhavadanaṇ vivādo.

[173.] *Sahitam me* ti mama vacanaṇ atthasahitaṇ.⁷ *Asahitaṇ te* ti tava vacanaṇ anatthasahitaṇ.⁷ *Adhiciṇṇaṇ*⁸ *te*

¹ C, E, D bhattapaṭipāthenā; H, S, B bhattūpassena.

² E, B °thaṇ taṇ; SĀ kilesajālaṇ.

³ S balakato.

⁴ H, D, E, B, C cito.

⁵ H uggac°.

⁶ H, D, E jānikarā.

⁷ H, D, S, B °saṇhitaṇ.

⁸ H āciṇ°.

viparāvattan ti yaṇ taṇ¹ adhiciṇṇaṇ² cirakālavasena paḡuṇaṇ, taṇ mama vādaṇ āgamma nivattaṇ. *Āropito te vādo* ti tuyhaṇ upari mayā doso āropito. *Cara vādappamokkhāyā* ti bhattapuṇaṇ ādāya taṇ taṇ upasaṇkamitvā vādapamokkhatthāya uttaraṇ pariyesamāno vicara. *Nibbeṭhehi vā* ti atha vā mayā āropitadosato attānaṇ mocehi. *Sace³ pahosī* ti sace sakkosi.

Āveṭhiyāyā⁴ āveṭhitaṇ⁵ ti āveṭhetvā⁶ nivattanena⁷ nivattaṇ. *Nibbeṭhiyāyā⁸ nibbeṭhitaṇ* ti dosato mocanena mocanaṇ. *Chedena⁹ chedan* ti evaṃ ādi heṭṭhā vuttanayattā yathāyogaṇ yojetabbaṇ.

[174.] *Visenikavā* ti kilesasenaṇ¹⁰ vināsetvā. *Kiṇ labhethā* ti paṭimallaṇ kiṇ labhissasi.¹¹ *Pasūrā* ti taṇ paribhājakaṇ ālapati.

Yes' ūdha natthī ti imāya pi¹² gāthaya niddeso uttānattho yeva.

[175.] *Pavitakkaṇ* ti “jāyo nu kho me bhavissati” ti ādīni vitakkento *Dhonenā yugaṇ samāgamā* ti dhutakilesena Buddhena saddhiṇ yugaggāhaṇ samāpanno. *Na hi tvaṇ sakkhasi sampayātave* ti kotthuādayo viya sihādihi dhonena saha yugaṇ gahetvā ekapadam¹³ pi sampāpituṇ, yugaggāham eva vā¹⁴ samānetuṇ¹⁵ na sakkhissasi ti.

[176.] *Mano* ti niddesassa uuddesapadaṇ. *Yuṇ cittaṇ* ti cittavicittatāya cittaṇ. *Āraṇṇiṇaṇ miṇamānaṇ¹⁶* jānāti ti *mano*. *Mānasaṇ* ti mano eva. *Antalikkhacaro pāso, y' vāyaṇ carati mānaso** ti hi ettha manasampayuttakadhammo mānaso ti vutto.

Kathaṇ hi Bhagavā, tuyhaṇ sāvako sāsane rato
Appattamānaso sekho kālaṇ kayirā janesutā† ti

* S. i, 111.

† S. i, 121.

¹ H pi. ² H āciṇ°. ³ H omits. ⁴ E, D, C āvedhikāya.

⁵ D, S, C °dhitāṇ.

⁶ E, S, C, D °dhetvā.

⁷ H, D, E omi.

⁸ S, B, C, E, D °thikāya.

⁹ H, D, E chedanena.

¹⁰ H, D, E, S kilcavasena.

¹¹ H, D, E °sati.

¹² H, D, E hi.

¹³ S, C ekasamaṇ mama; H, D, E ekasamīpam.

¹⁴ H, D, E, S taṇ.

¹⁵ S, B sampādetuṇ; C sampāpetuṇ.

¹⁶ S manāti.

ettha arahattaṇ mānasan ti vuttaṇ. Idha pana mano va mānasan; vyañjanavasena mānasan¹ ti padaṇ vaḍḍhitaṇ.

Hadayan ti cittaṇ; *cittaṇ vā te khipissāmi, hadayan vā te phālessāmi** ti ettha uro² hadayan ti vuttaṇ. *Hadayā hadayan maññe aññāya tacchatī*† ti ettha cittaṇ. *Vakkaṇ hadayan*‡ ti ettha hadayavatthu. Idha pana cittam eva abbhantaratthena³ hadayan ti vuttaṇ.

Tam eva parisuddhatthena *paṇḍaraṇ*. Bhavañigaṇ sandhāy' etaṇ vuttaṇ: yathāha: *Pabhassaram idaṇ bhikkhave cittaṇ, tañ ca kho āgantukehi upakkilesehi upakkilīthan*§ ti. Tato nikkhantattā⁴ pana akusalam pi Gaṅgāya nikkhantā nadī Gaṅgā viya, Godhāvarīto nikkhantā Godhāvarī viya ca paṇḍaran' tv' eva vuttaṇ.

Mano manāyatanan ti idha pana manogahaṇaṇ manass' eva⁵ āyatanabhāvadīpanatthaṇ. Ten' etaṇ dīpeti: na-y-idaṇ devāyatanaṇ viya manassa āyatanaṇ manāyatanaṇ; atha kho mano eva āyatanaṇ manāyatanan ti. Tattha nivāsattāhanatthena⁶ ākaratthena samosaraṇattāhanatthena sañjātidēsattāhanatthena kāraṇatthena ca āyatanaṇ veditabbaṇ. Tathā hi loke issarāyatanaṇ Vāsudevāyatanan ti ādisu nivāsattāhanaṇ āyatanan ti vuccati; suvaṇṇāyatanaṇ rajatāyatanan⁷ ti ādisu ākaro; sāsane pana *manorame āyatane sevanti naṇ vihaṇṇamā*|| ti ādisu samosaraṇattāhanaṇ; *dakkhiṇāpatho gunnaṇ āyatanan*¶ ti ādisu sañjātidēsō; *Tatra 'atr' eva sakkhi bhaddatāṇ pāpuṇāti sati sati āyatane*** ti ādisu kāraṇaṇ. Idha pana sañjātidēsattāhanatthena samosaraṇattāhanatthena kāraṇatthenā ti tidhā pi vaṭṭati. Phassādayo hi dhammā ettha sañjāyanti ti sañjātidēsattāhanatthena pi etaṇ āyatanaṇ. Bahiddhā rūpa-sadda-gandha-rasa-phoṭṭhabbārammaṇā⁸ sabhāven' ettha⁹ osaranti ti samosaraṇattāhanatthena pi āya-

* S. i, 214.

† M. i, 32.

‡ Khp. 2.

§ A. i, 10.

|| A. iii, 43.

¶ (?).

** A. iii, 17; M. i, 494.

¹ E, C, D mānaso.² H, S, B uraṇ.³ H °ttena.⁴ S, C °ntaṇ.⁵ H manaso; D, E manaso va.⁶ H, D, B nivāsanaṭ°.⁷ H, S, D, E, C ratanā°.⁸ B, C, D, E °ṇa.⁹ B, C, D, E bhāven°.

tanaṃ. Phassādīnaṃ pana saha-jātādipaccayatthena kāraṇattā kāraṇatthena pi āyatanan ti veditabbaṃ.

Manindriyaṃ vuttattham eva.

Vijānāti ti *viññāṇaṃ*; viññāṇam eva *viññāṇakkhandho*. Tassa rāsiādivasena attho veditabbo. *Mahā-udakakkhandho* 'tv' eva *saṅkhaṃ gacchatī** ti ettha hi rāsatthena khandho vutto. *Sīlakkhandho samādhikkhandho†* ti ādisu gūṇatthena. *Addasā kho Bhagavā mahantaṃ dārūkkhandhaṃ‡* ti ettha paṇṇattimattatthena. Idha pana rūḥhito khandho vutto. Rāsatthena hi viññāṇakkhandhassa ekadeso ekaṃ viññāṇaṃ; tasmā yathā rukkhassa ekadesaṃ chindanto rukkhaṃ chin-datī ti vuccati, evam eva viññāṇakkhandhassa ekadesa-bhūtaṃ ekam pi viññāṇaṃ rūḥhito viññāṇakkhandho ti vuttaṃ.

Tajjū manoviññāṇadhātū ti tesāṃ phassādīnaṃ dhammānaṃ anucchavikā manoviññāṇadhātu. Imasmiṃ hi paḍe ekam eva cittaṃ miṇaṇatthena¹ mano, vijāṇanatthena viññāṇaṃ, sabhāvatthena nissattatthena vā dhātū ti tīhi nāmehi vuttaṃ.

[177.] ²*Yugaṃ samāgamā*³ ti ekappahārena.⁴ *Samāgantvā* ti pāpunitvā. *Yugaggāhaṃ gaṇhivā*⁵ ti yugaggāhaṃ paṭi-bhāgaṃ gahe tvā. *Sākakchitun* ti saddhiṃ kathetuṃ. *Salla-pitun* ti allāpa-sallāpaṃ kātuṃ. *Sākakchaṃ samāpajjitun* ti saddhiṃ kathanāṃ paṭipajjitun. Na paṭibalabhāve ca⁶ kāraṇaṃ dassetuṃ *taṃ kissa hetu?* *Pasūro paribbājako hīno* ti ādim āha.

So hi Bhagavā aggo cū ti asadisattā⁷ asamānapaññattā aggo ca. *Setṭho cā* ti sabbagaṇehi appaṭisamatthena setṭho ca. *Mokkho cā* ti savāsanehi kilesehi muttattā mokkho ca. *Uttamo cā* ti attano uttaritaravirahitattā uttamo ca. *Pavaro cā* ti sabbalokena abhipatthanīyattā pavaro ca.

* S. v, 400; A. ii, 55.

† A. i, 125, 162; ii, 20, etc.

‡ S. iv, 179.

¹ S, C mana°.

² S *adds* saddhiṃ; C, D, E *add* iti.

³ H *yugasamāgamaṃ*.

⁴ S, D, E *add* saddhiṃ.

⁵ T °hituṃ.

⁶ H, D, B, E *omit*.

⁷ H, D, B, E °disakāṇaṃ aggattā.

Mattena mātāṅgenā ti pabhinnamadena hatthinā. *Kotthuko* ti kāṇasigālo.¹ *Sīhena migaraññā saddhin* ti kesarasīhena migarājena saha. *Taruṇako* ti chāpako. *Dhenupako* ti khīrapako. *Usabhenā* ti maṅgalasammatena usabhena. *Calakakunā saddhin* ti calamānakakunā² saddhiṇ. *Dhaṅko* ti kāko. *Garuleṇa venateyyena saddhin* ti ettha garuleṇā ti jātivasena nāmaṇ; venateyyenā ti gottavasena. *Caṇḍālo* ti chava³-caṇḍālo. *Raṇñā cakkavattinā* ti cātuddīpika-cakkavattinā. *Paṇsupisācako* ti kacavarachaddanattḥāne nibbatto yakkho. *Indena devaraññā saddhin* ti Sakkena Devarājena saha.

So hi Bhagavā mahāpañño ti ādini cha padāni heṭṭhā vittharītāni. Tattha *paññāpabhedakusalo* ti attano anantavikappe paññāpabhede cheko. *Pabhinnañāṇo* ti anantapabhedapattañāṇo. Etena paññāpabhedakusalatte pi sati tāsañ paññānaṇ anantabhedattaṇ dasseti.⁴ *Adhigatapaṭisambhido* ti paṭiladdha-agga-catupaṭisambhidāñāṇo.

Catuvesārajjappatto ti cattāri visāradabhāvasaṅkhātāni ñāṇāni patto. Yathāha: *Sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhīsambuddhā ti tatra vata maṇ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṇ saha dhammena paṭicodessatī ti nimittam etaṇ bhikkhave na samanupassāmi. Etam ahaṇ bhikkhave nimittaṇ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi. Khīṇāsavassa te paṭijānato ime āsavā aparikkhīṇā ti . . . pe . . . ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā, te paṭisevato nālaṇ antarāyāyā ti . . . pe . . . yassa kho pana te atthāya dhammo desito, so na nīyāti takkarassa sammādukkhakkhayāyā ti tatra vata maṇ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṇ saha dhammena paṭicodessatī ti nimittam etaṇ bhikkhave na samanupassāmi. Etam ahaṇ bhikkhave nimittaṇ na samanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi** ti.

* M. i, 71; A. ii, 8.

¹ S, C jīraṇasi°.

² S. C. jacca.

³ D, S, C, E vala°.

⁴ H, C °sesi.

Dasabaladhārī ti dasa balāni etesan ti dasabalā; dasabalānaṃ balāni dasabalabalāni; tāni dasabalabalāni dhāretī ti dasabaladhārī. Dasabala-ñāṇabaladhārī ti attho. Etehi tihi vacanehi anantappabhedānaṃ ñeyyānaṃ pabhedamukhamattaṃ dassitaṃ.

So yeva paññāyogavasena abhimaṅgalasammatatthena *purisāsabho*. Asantāsattthena *purisāsīho*. Mahantatthena *purisanāgo*. Pajānanatthena [178] *purisājāṇṇo*. Lokakicca-dhuravahanatthena *purisadhorayho*.

Atha tejādikaṃ¹ anantañāṇato laddhaṃ guṇavisesaṃ das-setukāmo tesāṃ tejādīnaṃ anantañāṇamūlakabhāvaṃ das-sento anantañāṇo ti vatvā anantatejo ti ādim āha. Tattha *anantañāṇo* ti guṇavasena ca sabhāvavasena² ca antivirahitañāṇo. *Anantatejo* ti veneyyasantāne mohatamavidhamanena anantañāṇatejo. *Anantayaso* ti paññāguṇeh' eva lokattaya-vitatānanta-kittighoso. *Addho* ti paññādhana-samiddhiyā samiddho. *Mahaddhano* ti paññādhanaḍḍhatte³ pi pabhāvamahattena⁴ mahantaṃ pavattaṃ paññādhanaṃ assā ti mahaddhano. *Mahādhano* ti vā pāṭho. *Dhanavā* ti pasaṃsitabba-paññādhanaṃvattā niccayutta-paññādhanaṃvattā atisayabhāvena⁵ paññādhanaṃvattā dhanavā. Etesu pi tīsu atthesu idaṃ vacanaṃ saddavidū icchanti.

Evaṃ paññāguṇena Bhagavato attasampattisiddhiṃ das-setvā puna paññāguṇeh' eva lokahitasampattisiddhiṃ das-sento *netā* ti ādim āha. Tattha veneyye⁶ saṃsārasaṅkhātābhayaṭṭhānato nibbāṇasaṅkhātāṃ khemaṭṭhānaṃ *netā*. Tattha vinayanakāle⁷ eva saṃvaravinaya-paṇṇavinayavasena veneyyānaṃ *vinetā*. Dhammadesanākāle eva⁸ saṃsayacchedanena *anunetā*. Saṃsayāṃ chinditvā paññāpetabbaṃ atthaṃ paññāpento *paññāpetā*. Tathā paññāpitānaṃ nicchayakaraṇena⁹ *nijjhāpetā*. Tathā nijjhāpitassa atthassa

¹ H. tejādīnaṃ.

² H, D, E pabhāvasena.

³ H, D, E °dhanavante; S, C °mahattena.

⁴ B, S, C sabhāva°.

⁵ H, S, B °sabhāvena.

⁶ H vinaye.

⁷ H, D, E dassanakāle.

⁸ H, D, E, B evaṃ.

⁹ All MSS. °kāra°.

nimitta-appanihita-maggavasena ca ugghaṭṭitaññū-vipacitaññū-neyyapuggalānaṃ maggavasena ca yathākkamen' ettha yojanaṃ karonti.

Maggānugā ca paṇ' assū ti Bhagavatā gatamaggānugāmīno hutvā. Ettha ca-saddo hetuatthe nipāto; etena Bhagavato¹ magguppādanādiguṇādhigamāya hetu vutto hoti. *Pana-saddo* katatthe² nipāto; tena Bhagavatā katamaggakāraṇaṃ vuttaṃ hoti.

Pacchā samannāgatā ti paṭhamaṃ gatassa Bhagavato pacchā sīlādiguṇena samannāgatā.

Iti Thero *anuppannassa maggassa uppādetā* ti ādīhi yasmā sabbe pi Bhagavato sīlādayo guṇā arahattamaggam eva nissāya āgatā, tasmā arahattamaggam eva nissāya guṇaṃ kathesi.

Jānaṃ jānāti ti jānitabbaṃ jānāti; sabbaññutāya yaṃ kiñci paññāya jānitabbaṃ pañcaneyyapathesu,³ taṃ⁴ paññāya jānātīti attho.

Passaṃ passati ti passitabbaṃ passati; sabbadassāvitāya taṃ yeva neyyapathaṃ cakkhunā diṭṭhaṃ viya karonto paññācakkhunā passati ti attho. Yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto jānanto⁵ pi na jānāti, passanto pi na passati, na evaṃ Bhagavā; Bhagavā pana yathāsabhāvaṃ gaṇhanto jānanto jānāti eva, passanto passati eva.

Svāyaṃ dassanapariṇāyakaṭṭhena *cakkhubhūto*. Viditakārī⁶-atthena *ñāṇabhūto*. Aviparītasabhāvatthena vā⁵ pariyattidhamme⁷ pavattanato, hadayena cintetvā vācāya nicchārīta-dhammamayo ti vā *dhammabhūto*. Setṭhatthena *brahmabhūto*. Atha vā cakkhu viya bhūto ti *cakkhubhūto*, ñāṇaṃ viya bhūto ti *ñāṇabhūto*, dhammo viya bhūto ti *dhammabhūto*, Brahmā viya bhūto ti *brahmabhūto*.

Svāyaṃ dhammassa vacanato vattanato vā *vattā*. Nānapakārehi vacanato vattanato vā *pavattā*. Atthaṃ nīharitvā dassanato *atthassa*⁵ *ninnetā*. Amatādhigamāya paṭipattidesanato, amatappakāsakāya vā dhammadesanāya amatassa

¹ H, D, S, C, E °vatā.

² B katvatthe.

³ S, C sabbañ ca neyyapathabbhūtaṃ.

⁴ S, C omīti.

⁵ H, D, E omīti.

⁶ H, D, E, B °tatādi.

⁷ H, D, E, B °ma.

adhigamāpanato *amatassa dātū*. Lokuttaradhammassa up-
pāditattā veneyyānurūpena yathāsukhaṇ lokuttaradham-
massa dānena ca dhammesu issaro ti *dhammassāmī*.

Tathāgatapadaṇ heṭṭhā vuttatthaṇ.

Idāni *jānaṇ jānātī* ti ādihi vuttaguṇaṇ sabbaññutāya
visesetvā dassetukāmo sabbaññutaṇ sādiento, *natthī* ti
ādim āha. Evaṇ-bhūtassa hi tassa Bhagavato pāramitā¹-
puññaphalappabhāva - nipphannena arahattamaggañāṇena
sabbadhammesu savāsanassa sammohassa² vihatattā, asam-
mohato sabbadhammānaṇ ñātattā *aññātaṇ* nāma *natthi*.
Tath' eva ca sabbadhammānaṇ cakkhunā viya ñāṇacakkhunā
diṭṭhattā *adiṭṭhaṇ* nāma natthi. Ñāṇena pattattā *aviditaṇ*
nāma natthi. Asammohasacchikiriyaṇa sacchikatattā *asac-
chikataṇ* nāma natthi. Asammohapaññāya phuṭṭhattā *aphu-
sitaṇ*³ nāma natthi.

Paccuppannan ti paccuppannakālaṇ vā dhammaṇ vā.
Upādāyā ti ādāya, anto katvā ti attho. Upādāya-vacanen'
eva kālavinimmuttaṇ nibbāṇam pi gahitam eva hoti. Atitā-
divacanāni ca *natthī* ti ādivacanena vā ghaṭiyanti, *sabbe
dhammā*⁴ ti ādivacanena vā.

Sabbe dhammā ti sabba-saṅkhatāsaṅkhata-dhammapari-
yādānaṇ. *Sabbākārenā* ti sabbadhammesu ekekass' eva
dhammassa aniccākārādisabbākārapariyādānaṇ. *Ñāṇa-
mukhe* ti ñāṇābhimukhe. *Āpāthaṇ āgacchantī* ti osaraṇaṇ
upenti.

Jānitabban ti padaṇ *ñeyyan* ti padassa atthavivaraṇatthaṇ
vuttaṇ.

Attattho vā ti ādisu vā-saddo samuccayattho. *Attattho* ti
attano attho. *Parattho* ti paresaṇ tiṇṇaṇ lokānaṇ attho.
Ubhayattho ti attano ca paresaṇ cā ti sakiṇ yeva ubhinnaṇ
attho. *Diṭṭhadhammiko* ti diṭṭhadhamme niyutto, diṭṭha-
dhammappayojano vā⁴ attho. Samparāye niyutto, samparā-
yappayojano vā⁴ *samparāyiko*.

Uttāno ti ādisu vohāravasena vattabbo sukhapatiṭṭhattā⁵

¹ H, D, E °tāya.

² H, S omit sam.

³ H aphassitaṇ.

⁴ H, S, D, C, E omit.

⁵ H °khupaṭṭhattā.

uttāno. Vohāraṇ atikkamitvā vattabbo suññatāpaṭisaṇyutto dukkhapatitṭhattā¹ *gambhīro*. Lokuttaro accanta-tirokkhattā² *gūḷho*. Aniccatādi³ mohaghanādihi⁴ paṭicchannattā *paṭicchanno*. Apacuravohārena vattabbo yathārutaṇ agahetvā adhippāyassa netabbato *neyyo*. Pacuravohārena vattabbo vacanamatten' eva adhippāyassa nītattā *nīto*. Suparisuddha-sīlasamādhi-vipassanattho tadaṅga-vikkhambhanavasena⁵ vajjavirahitattā *anavajjo*. Kilesasamucchedanato ariyamaggaṭtho *nikkilesa*. Kilesapaṭippassaddhattā ariyaphalaṭtho *vodāno*. Saṅkhatāsaṅkhatesu aggaḍhammattā nibbāṇaṇ *paramattho*.

Parivattatī ti Buddhañāṇassa visayabhāvato abahibhūtattā anto Buddhañāṇaṇ⁶ vyāpetvā, samantā vā alaṅkatvā⁷ vā visesena vā vattati.

Sabbaṇ kāyakammaṇ ti ādihi Bhagavato ñāṇavisayaṇaṇ⁸ dīpeti. *Ñāṇānuparivattatī* ti ñāṇaṇ anuparivattati; ñāṇaviraḥitaṇ na hotī ti attho. *Appaṭihatan* ti nirāvaraṇaṇaṇ dasseti.

Puna sabbaññutaṇ upamāya sādhetukāmo *yāvatakan* ti ādim āha. Tattha jānitabban ti *ñeyyaṇ*; ñeyyapariyānto⁹ ñeyyāvasānaṇ¹⁰ assa atthī ti *ñeyyapariyāntikaṇ*. Asabbaññūnaṇ pana ñeyyāvasānaṇ eva natthi. Ñāṇapariyāntike pi es' eva nayo. Purimayamake vuttattham eva iminā yamakena visesetvā dassesi; tatiya-yamakena paṭisedhavasena niyametvā dassesi. Ettha¹¹ ca ñeyyaṇ ñāṇassa pathattā ñeyyapatho.

[179.] *Aññamaññāpariyāntatṭhāyino* ti ñeyyañ ca ñāṇaṇ ca aññamaññaṇ vyāpetvā¹² ṭhānato aññamaññaṇsa pariyante ṭhānasilā.

Āvajjanapaṭibaddhā ti manodvārāvajjanāyattā; āvajjitānantaram¹³ eva jānātīti attho. *Ākaṅkhanapaṭibaddhā* ti

¹ H °khuṇṇatṭhattā.

² C, B °diko.

³ H °bhanattho; C, E, D °bhaṇa.

⁴ S, B, C °ñāṇe.

⁵ C ñāṇasaṇyuttaṇ.

⁶ H ñeyyo°.

⁷ E khepetvā.

⁸ H, D, E °nimokkhattā.

⁹ C, B omit moha.

¹⁰ S, C asaṅkaritvā.

¹¹ H ñeyyaṇ°.

¹² D, E tattha.

¹³ S, C āvajjana°.

ruciāyattā; āvajjanānantaraṇ javanañāṇena jānātīti attho. Itarāni dve¹ padāni imesaṇ dvinnāṇ padānaṇ yathākkamena atthappakāsanatthaṇ vuttāni.

Āsayāṇ jānātī ti ettha āsayanti nissayanti² ettha³ iti āsayo; micchādītṭhiyā, sammādītṭhiyā, kāmādihi, nekkhammādihi vā paribhāvitassa santānass' etaṇ adhivacanaṇ. Sattasan-tānaṇ⁴ anusenti anupavattanti⁵ ti anusayā; thāmagatānaṇ kāmārāgādīnaṇ etaṇ adhivacanaṇ. *Anusayaṇ jānātī* ti anu-sayakathā heṭṭhā vuttā yeva. *Caritaṇ* ti pubbe kataṇ⁶ kusa-lākusalakammaṇ.⁷ *Adhimuttin* ti sampati⁸ kusale vā aku-sale vā 'ssa cittavossaggo.

Apparajakkhe ti paññāmaye akkhimhi appaṇ rāgādirajaṇ etesaṇ ti apparajakkhā; appaṇ rāgādirajaṇ⁹ etesaṇ ti vā apparajakkhā. *Mahārajakkhe* ti ñāṇamaye akkhimhi mahantaṇ rāgādirajo etesaṇ ti mahārajakkhā; mahantaṇ rāgā-dirajo etesaṇ ti vā mahārajakkhā.

Tikkhindriye mudindriye ti tikkhāni saddhādīni indriyāni etesaṇ ti tikkhindriyā; mudūni saddhādīni indriyāni etesaṇ ti mudindriyā.

Svākāre dvākāre ti sundarā saddhādayo ākāra koṭṭhāsā etesaṇ ti svākārā. Kucchitā garahitā assaddhādayo ākāra koṭṭhāsā etesaṇ ti dvākārā.

Suviññāpaye duviññāpaye ti ye kathitaṇ kāraṇaṇ sallak-khenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṇ, te suviññāpayā. Tabbiparitā duviññāpayā.

Bhabbābhabbe ti bhabbe ca abhabbe ca. Ariyāya jātiyā bhavanti jāyanti ti bhabbā; vattamānasamipe vattamāna-vacanaṇ. Bhavissanti jāyissanti vā ti bhabbā; bhājana-bhūtā ti attho. Ye ariyamaggapaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā te bhabbā; vuttapaṭipakkhā abhabbā.

Satte pajānātī ti rūpādiārammaṇe lagge lagite satte pa-jānātī.

¹ H, D, E niddesa.

² B, E, D etaṇ.

³ S, C anupari^o; H °vattenti.

⁴ H °lānaṇ kusa^o.

⁵ B, C, D, E °rajo.

⁶ H, D, B, E omit.

⁷ H, E tattha san^o.

⁸ H kata.

⁹ H omits; C sati; E sampatti.

Sadevako loko ti: saha devehi *sadevako*. Saha mārena *samārako*. Saha brahmunā *sabrahmako*. Saha samaṇa-brāhmaṇehi *sassamaṇabrāhmaṇī*. Pajātattā¹ *pajā*. Saha devamanussehi *sadevamanussā*. *Pajā* ti sattalokassa pari-yāyavacanam etaṇ.

Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevagahaṇaṇ. Samārakavacanena chaṭṭha-kāmāvacaradevagahaṇaṇ. Sabrahmakavacanena brahmakāyikādi-brahmagahaṇaṇ. Sassamaṇabrāhmaṇīvacanena sāsanaṇa paccatthika-paccāmitta-samaṇa-brāhmaṇagahaṇaṇ; samitapāpa-bāhitapāpa-samaṇa-brāhmaṇagahaṇaṇ ca. Pajāvacanena sattalokagahaṇaṇ. Sadevamanussavacanena sammutideva-avasesamanussagahaṇaṇ. Evam ettha tihi padehi okāsalo, dvīhi pajāvasena sattaloko gahito ti veditabbo.

Aparo nayo: sadevagahaṇeṇa arūpāvacaraloko gahito; samāragahaṇeṇa ca kāmāvacara-devaloko; sabrahmagahaṇeṇa rūpāvacarabrahmaloko; sassamaṇabrāhmaṇādīgahaṇeṇa catuparisavasena sammutidevehi vā saha manussaloko, avasesa-sattaloko vā.

Api c' ettha sadevakavacanena ukkaṭṭhaparicchedato sabbassā pi lokassa anto-Buddhañāṇe parivattanabhāvaṇ sādheti. Tato yesaṇ siyā: “māro mahānubhāvo chakāmāvacarissaro vasavattī, kiṇ, so pi Buddhañāṇe parivattatī?” ti, tesāṇ vimatiṇ vidhamento *samārako* ti āha. Yesaṇ pana siyā: “brahmā mahānubhāvo, ekaṅguliyā ekasmiṇ cakka-vālasahassee ālokaṇ pharati, dvīhi . . . pe . . . dasahi aṅgulihi dasasu cakkavālasahassesu ālokaṇ pharati, anuttaraṇ ca jhānasamāpattisukhaṇ paṭisaṇvedeti, kiṇ, so pi anto-Buddhañāṇe parivattatī?” ti, tesāṇ vimatiṇ vidhamento *sabrahmako* ti āha. Tato yesaṇ siyā²: puthu samaṇabrāhmaṇā sāsana-paccatthikā, kiṇ, te pi anto-Buddhañāṇe³ parivattantī ti? tesāṇ vimatiṇ vidhamento *sassamaṇabrāhmaṇī pajā* ti āha. Evaṇ ukkaṭṭhānaṇ anto-Buddhañāṇe parivattanabhāvaṇ pakāsetvā atha sammutideve ca avasesamanusse ca upādāya ukkaṭṭhaparicchedavasena sesa-sattalokassa anto-Buddha-

¹ B vacanena saha jātattā.

² H siyaṇ.

³ H, E, C omī Buddha.

ñāṇe parivattanabhāvaṇ pakāśento *sadevamanussā* ti āha. Ayam ettha anusandhikkamo.

Porāṇa pan' āhu: *Sadevako* ti devatāhi saddhiṇ avasesa-loko. *Samārako* ti mārena saddhiṇ avasesaloko. *Sabrāhma* ti brāhmehi saddhiṇ avasesaloko. Evaṇ sabbe pi tibhavūpage satte tīh' ākārehi tīsu padesu pakkhipitvā puna dvih' ākārehi pariyādātuṇ *sassamaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussā* ti vuttaṇ. Evaṇ pañcahi padehi tena tena ākārena tedhātukam eva pariyādinnaṇ hoti ti.¹

Antamaso ti uparimantena. *Timitimiṅgalan* ti ettha Timi nāma ekā macchajāti; Timiṇ gilituṇ samatthā tato mahanta-sarirā Timiṅgalā nāma ekā macchajāti; Timiṅgalam pi gilituṇ samatthā pañcayojanasatikasarirā Timitimiṅgalā nāma ekā macchajāti. Idha jātigahaṇena ekavacanaṇ katan ti veditabbaṇ. *Garuḷaṇ venateyyan* ti ettha garuḷo ti jāti-vasena nāmaṇ; venateyyo² ti gottavasena. *Padese* ti eka-dese.

Sāriputtasamā ti sabba-Buddhānaṇ dhammasenāpati-there gahetvā vuttan ti veditabbaṇ. Sesasāvakaḥ hi paññāya dhammasenāpati-therena samā nāma natthi. Yathāha: *Eta-daggaṇ bhikkhave mama sāvakaṇaṇ bhikkhūnaṇ mahāpaññānaṇ yad idaṇ Sāriputto** ti. Aṭṭhakathāyaṇ ca vuttaṇ:

Lokanāthaṇ ṭhapetvāna ye c' aññe santi pañino
Paññāya Sāriputtassa kalaṇ nāgghanti soḷasin† ti.

[180.] *Pharitvā* ti Buddhañāṇaṇ hi sabbadevamanussānaṇ paññaṇ pāpuṇitvā ṭhānato tesā paññaṇ pharitvā vyāpetvā tiṭṭhati. *Abhibhavitvā* ti sabba-devamanussānam pi paññaṇ atikkamitvā tesā visayabhūtam pi sabbaneyyaṇ³ abhibhavitvā tiṭṭhatiti attho. Paṭisambhidāyam pana 'atighaṇ-sitvā' ti pāṭho; ghaṇsitvā tuditvā⁴ ti attho.

Ye pi te ti ādīhi evaṇ pharitvā abhibhavitvā ṭhānassa paccakkhakāraṇaṇ dasseti. Tattha *pañḍitā* ti paṇḍiccena

* A. i, 23.

† Not in Ang. Comy., P. T. S. ed.

¹ All MSS. omit ti.

² All MSS. °teyyaṇ.

³ H omits sabba.

⁴ H, S, D, E turitvā.

samannāgatā. *Nipunā* ti saṇha-sukhuma-buddhino sukhume atthantare paṭivijjhanasamatthā. *Kataparappavādā* ti ñāta¹-parappavādā c' eva, parehi saddhiṇ kata-vādapari-cayā ca. *Vālavedhirūpā* ti vālavedhi-dhanuggahasadisā. *Vobhindantā maññe caranti paññāgatenā diṭṭhigatānī* ti vāla-sukhumāni pi paresaṇ diṭṭhigamanāni attano paññāgama-nena bhindantā viya caranti ti attho. Atha vā gūthagataṇ muttagatan ti ādisu viya paññā eva paññāgataṇ; diṭṭhiyo eva² diṭṭhigatāni.

Paññe abhisankharitvā abhisankharitvā ti dvipadam pi tipa-dam pi catuppadam pi pucchāṇ racayitvā; tesāṇ pañhānaṇ atibahukattā sabbasaṅgahatthaṇ dvikkhattuṇ vuttaṇ. *Gūl-hāni ca paṭicchannāni ca*, atthajātānī ti pāṭhaseso.

Tesaṇ tathā vinayaṇ disvā attanā abhisankhataṇ pañhaṇ pucchantū ti evaṇ Bhagavatā adhippetattā pañhaṇ puc-chanti; aññesaṇ pana pucchāya okāsam eva adatvā Bhagavā upasaṅkamantānaṇ dhammaṇ deseti. Yathāha: *Te pañhaṇ abhisankharonti: imaṇ mayaṇ pañhaṇ samaṇaṇ Gotamaṇ upasaṅkamitvā pucchissāma, sace no samaṇo Gotamo evaṇ puttḥo evaṇ vyākariṣṣati; evam assa mayaṇ vādaṇ āropessāma; evañ ce pi no puttḥo evaṇ vyākariṣṣati, evaṇ pi 'ssa mayaṇ vādaṇ āropessāmā ti . . . pe³ . . . Te yena samaṇo Go-tamo, ten' upasaṅkamanti. Te samaṇo Gotamo dhammiyā kathāya sandasseti, samādapeti, samuttejeti, sampahaṇseti; te samaṇena Gotamena dhammiyā kathāya sandassitā samāda-pitā samuttejitā sampahaṇsitā na c' eva samaṇaṇ Gotamaṇ pañhaṇ pucchanti, ku' assa vādaṇ āropessanti? Aññadatthu samaṇass' eva Gotamassa sāvaka sampajjantī** ti. Tasmā paññe na pucchanti.

Bhagavā kira parisamajjhe dhammaṇ desento parisāya ajjhāsaṇaṇ oloketi, tato passati: ime paṇḍitā gūlhaṇ rahassaṇ pañhaṇ ovaṭṭikasāraṇ katvā āgatā ti. So tehi aputṭho yeva pañhahapucchāya ettakā dosā, vissajjane ettakā, atthe⁴ pade akkhare ettakā ti; imaṇ pañhaṇ pucchanto evaṇ puccheyya,

* M. i, 176.

¹ H ñāṇa.

² All MSS. omit.

³ E, B, C, D add gatāni.

⁴ H, D, E attha.

vissajjento evaṇ vissajjeyyā ti¹; Iti ovaṭṭikasāraṇ katvā ānīte pañhe dhammakathāya antare pakkhipitvā viddhaṇseti.² Te paṇḍitā: “seyyo vata no, yaṇ mayaṇ ime pañhe na pucchimha; sace pi mayaṇ puccheyyāma, appatitṭhite³ no katvā samaṇo Gotamo khipeyyā” ti attamanā bhavanti.

Api ca Buddhā nāma dhammaṇ desentā parisāṇ mettāya pharanti. Mettāpharaṇena Dasabalesu mahājanassa cittaṇ pasīdati. Buddhā nāma rūpaggappattā honti, dassana-sampannā madhurassārā mudujivhā suphassita-dantāvaranā, amatena hadayaṇ siñcantā viya dhammaṇ kathenti. Tatra nesaṇ mettāpharaṇena pasannacittānaṇ evaṇ hoti: “evarūpaṇ advejḥhakathaṇ amoghakathaṇ niyyānikakathaṇ ka-thentena Bhagavatā saddhiṇ na sakkhissāma paccanīkagāhaṇ gaṇhituṇ” ti attano pasannabhāven’ eva pañhe na pucchanti.

Kathitā vissajjitā vā ti evaṇ tumhe pucchathā ti apucchita-pañhānaṇ uddharaṇena⁴ te pañhā Bhagavatā kathitā eva honti; yathā ca te vissajjetabbā tathā vissajjitā eva honti. *Niddiṭṭhakāraṇā* ti iminā kāraṇena iminā hetunā evaṇ honti ti⁵ evaṇ sahetukaṇ katvā vissajjanena Bhagavatā niddiṭṭhakāraṇā eva honti tesāṇ pañhā.

*Upakkhittakā ca*⁶ *te Bhagavato sampajjanti* ti khattiyapaṇḍitādayo Bhagavato vissajjanen’ eva Bhagavato samīpe khittakā pakkhittakā sampajjanti; sāvakā vā sampajjanti, upāsakā vā ti attho; sāvakasampattiṇ vā pāpuṇanti upāsakasampattiṇ vā ti vuttaṇ hoti.

Athā ti anantaratthe, tesāṇ upakkhittaka-sampatti-sam-anantaram⁷ evā⁸ ti attho. *Tatthā* ti tasmiṇ ṭhāne, tasmiṇ adhikāre vā. *Atirocatī* ti ativiya jotati pakāsati. *Yad idaṇ paññāyā* ti yā ayaṇ Bhagavato paññā, tāya paññāya, Bhagavā va⁹ atirocatīti attho. Iti-saddo kāraṇatthe, iminā kāraṇenā ti attho. Sesaṇ sabbattha pākaṭam evāti.

Pasūrasuttaniddesaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhamāṇ.

¹ H °jessati.

² S, C pi dasseti.

³ B °ṭhāne.

⁴ H, S, D, B, C uccāraṇena.

⁵ H, D, E omī ti.

⁶ H, D, E, B va.

⁷ H, D, E °ratthe.

⁸ H, D cā.

⁹ S, C, D, E ca.

MĀGANDIYASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

[181.] Navame Māgandiyasuttaniddese paṭhamagāthāya tāva: Ajapālanigrodharukkhamūle nānārūpāni nimminivā abhikāmaṇaṇ āgataṇ māradhītaṇa *disvāna Tanhaṇ, Aratiṇ, Ragaṇ*¹ *ca chandamattam pi methunasmiṇa nāhosi. Kim ev' idaṇ* imissā dārikāya *muttakarīsapuṇṇaṇa* rūpaṇa *disvā bhavis-sati?* Sabbathā *pādā pi taṇa samphusitūna na icche*, kuto tena saṇvasitūna ti.²

Muttapuṇṇaṇa ti āhāra³-utuvasena vatthipuṭantaṇa pūretvā ṭhita-muttana āpūritaṇa. *Karīsapuṇṇaṇa* ti pakkāsaya-saṅkhāte heṭṭhā nābhi-piṭṭhikaṇṭakamūlānaṇa antare, ubbhehena aṭṭhaṇḍulamatte antāvasāne ṭhita-vaccena puṇṇaṇa. *Semhapuṇṇaṇa* ti udarapaṭale ṭhita-ekapatthappamāṇena⁴ semhena pūritaṇa. *Ruhirapuṇṇaṇa* ti yakanassa heṭṭhābhāgaṇa pūretvā hadaya-vakka⁵-papphāsānaṇa upari thokaṇa tho-kaṇa paggharantena vakka-hadaya-yakana-papphāse temaya-mānena ṭhitena ekapatthassa⁴ pūraṇamattana sannicitalo-hitasaṅkhātena ca, kesa-loma-nakha-dantānaṇa maṇsavanim-muttatṭhānaṇa c' eva thaddha-sukka-cammaṇa ca ṭhapetvā dhamanijālānusārena sabbaṇa upādinnakasarīraṇa pharitvā ṭhita-saṇsaraṇalohita-saṅkhātena cā ti duvidhena ruhirena puṇṇaṇa.

Aṭṭhisāṅghāṭaṇa ti sakalasarīre heṭṭhā⁶ heṭṭhā aṭṭhīnaṇa upari ṭhitāni sādhikāni tīṇi aṭṭhisatāni, tehi aṭṭhīhi ghaṭitaṇa. *Nahārusambandhaṇa* ti sakalasarīre aṭṭhīni ābandhitvā ṭhitāni nava-nahārusatāni, tehi nahārūhi sambaddhaṇa ābaddhaṇa. *Ruhiramaṇsaṇvālepanaṇa* ti saṇsaraṇalohitena ca sādhikāni tīṇi aṭṭhisatāni anulimpitvā ṭhitena navamaṇsaṇpesi-satena ca anulittaṇa sarīraṇa. *Cammavinaddhaṇa* ti sakalasa-rīraṇa pariyonandhitvā pākāṭakilomakassa upari chaviyā heṭ-

¹ S, C, B, D Rāgaṇ.

² H omits.

³ H, D, E °vatthu.

⁴ H adds āha.

⁵ All MSS. °patta°.

⁶ H, S, D, C, E omit.

ṭhā ṭhitaṇ cammaṇ; tena cammena vinaddhaṇ pariyaṇad-
dhaṇ. *Cammāvanaddhaṇ* ti pi pāḷi. *Chaviyā paṭicchannaṇ*
ti atisukhumachaviyā paṭicchannaṇ, chādetvā ṭhitaṇ. *Chid-
dāvaacchiddaṇ* ti anekachiddaṇ. *Uggharin*¹ ti akkhi-mukhā-
dihi uggharantaṇ. *Paggharin*¹ ti adhobbhāgena paggharantaṇ.
Kimisaṅghanisevitaṇ ti sūcimukhādihi nānāpāṇakulehi² āse-
vitaṇ. *Nānākalimalaparipūraṇ* ti anekavidhehi asucikoṭ-
ṭhāsehi pūritaṇ.

Tato Māgandiyo: “pabbajitā nāma mānusaḥ kāme pa-
hāya dibbakāmatthāya pabbajanti, ayaṇ ca dibbe pi kāme
na icchatī, idam pi itthirataṇaṇ. Kā nu assa diṭṭhi” ti
pucchituṇ dutiya-gātham āha.

Tattha [182] *etādisaṇ ce ratanaṇ* ti dibbitthirataṇaṇ san-
dhāya bhaṇati. *Nāriṇ* ti attano dhītaṇaṇ sandhāya. *Diṭṭhi-
gataṇ sīlabbatan nu jīvitaṇ* ti diṭṭhi ca silaṇ ca vataṇ ca jīvitaṇ
ca; *bhavūpapattiṇ ca vadesi kīdisaṇ* ti attano bhavūpapattiṇ
vā tuvaṇ kīdisaṇ vadesī ti.

Ito parā dve gāthā viśajjana-pucchānayaṇa pavattattā
pākaṭasambandhā yeva. Tasaṇ paṭhamagāthāya saṅkhe-
pattho: *Tassa mayhaṇ Māgandiya, dvāsaṭṭhi-diṭṭhigata-
dhammesu nicchinitvā* ‘idam eva saccaṇ moghaṇ aññaṇ’ ti
evaṇ *idaṇ vadāmī ti samuggahītaṇ na hoti natthi*, na vijjati.
Kiṇ kārāṇā? Ahaṇ hi *passanto diṭṭhīsu ādīnavaṇ kiñci*
diṭṭhiṇ agahetvā saccāni pavacinanto ajjhataṇ ṛāgādīnaṇ
santabhāvena *ajjhattasanti* saṅkhātaṇ nibbāṇam eva *adda-
saṇ* ti.

[183.] *Ādīnavaṇ* ti upaddavaṇ. *Sadukkhaṇ*³ ti kāyika-
dukkhena sadukkhaṇ.³ *Savighātaṇ* ti cetasikadukkhena sa-
hitaṇ.⁴ *Sa-upāyāsaṇ* ti upāyāsasahitaṇ. *Saparīlāhaṇ* ti
sadarathaṇ. *Na nibbidāyā* ti na vaṭṭe nibbindanaṭṭhāya.
Na virāgāyā ti na vaṭṭe virāgaṭṭhāya. *Na nirodhāyā* ti na
vaṭṭassa nirodhaṭṭhāya. *Na upasamāyā* ti na vaṭṭassa upa-
samanatthāya. *Na abhiññāyā* ti na vivaṭṭassa abhijānanat-
thāya. *Na sambodhāyā* ti na kilesaniddāpagameṇa⁵ vaṭṭato

¹ H °gharan.

² S °kulasahaschi; B, C °kulasamūhehi.

³ H, D, E sabbadukkhaṇ.

⁴ H, S, D, C, E omī.

⁵ C, S °nirodhādhigameṇa.

sambujjhanatthāya. *Na nibbāṇāyā* ti na amatanibbāṇatthāya.

Ettha pana *na nibbidāyā* ti vipassanā. [184.] *Virāgāyā* ti maggo. *Nirodhāya*, *upasamāyā* ti nibbāṇaṇ. *Abhiññāya*, *sambodhāyā* ti maggo. *Nibbāṇāyā* ti nibbāṇam eva. Evaṇ ekasmiṇ ṭhāne vipassanā, tisu maggo, tisu nibbāṇaṇ vuttan ti evaṇ vavatthānakathā¹ veditabbā. Pariyāyena pana sab-bāni p' etāni maggavevacanāni pi nibbāṇavevacanāni pi honti yeva.

[185.] *Ajjhattan rāgassa santin* ti ajjhattan rāgassa santa-bhāvena nibbutabhāvena ajjhattasantisaṅkhātāṇ nibbāṇaṇ olokesi. *Dosassa santin* ti ādisu pi es' eva nayo.

*Pacinanto*² ti niddesassa uddesapadaṇ. *Vicinanto* ti sac-cāni vaḍḍhento, vibhāvento. *Pavicinanto* ti tān' eva pac-cekaṇ vibhāvento; keci gavesanto ti vaṇṇayanti. *Addasan* ti olokesiṇ. *Addakkhin* ti vinivijjiṇ. *Apassin*³ ti paññāya phusiṇ.⁴ *Paṭivijjhin* ti ñāṇena paccakkaṇ akāsiṇ.

Dutiyagāthāya saṅkhepattho: *yāni* 'māni diṭṭhigatāni tehi tehi suttehi vinicchinitvā gahitattā *vinicchayā* ti⁵ ca, attano paccayehi abhisāṅkhatabhāvādinā nayena *pakappitāni* ti ca vuccanti, *te ve muni* diṭṭhigatadhamme agahetvā *ajjhatta-santi* ti *yam etam atthaṇ brūsi*, ācikkha *me kathan nu dhīrehi paveditaṇ*, taṇ kathaṇ pakāsitaṇ dhīrehi ti vadā ti.

Imissā gāthāya niddeso uttānattho ṭhapetvā paramatthapadaṇ. Tattha [186] *yaṇ paramatthan* ti yaṇ uttamaṇ nibbāṇaṇ.

Ath' assa Bhagavā yathā yena upāyena vā⁶ taṇ⁷ padaṇ dhīrehi pakāsitaṇ, taṇ upāyaṇ sapaṭipakkaṇ dassento. [187.] *Na diṭṭhiyā* ti gātham āha. Tattha *na diṭṭhiyā* ti ādihi samāpattiñāṇā bāhira-silabbatāni paṭikkhipati.⁸ *Suddhim āhā* ti ettha vuttaṇ āha-saddaṇ sabbattha *na-kārena* saddhiṇ yojetvā purimapadattayaṇ netvā "diṭṭhiyā suddhiṇ"⁹

¹ B, C, D, E °nagāthā.

² H pavici°; S, B, C, D pacinan.

³ H, D, E aphassin; B, S aphusin.

⁴ H, D, E phassin; C passin; B phussin.

⁵ H °yāni.

⁶ S, C, B omit.

⁷ H, D, E omit.

⁸ H, E °panti.

⁹ H, E add ti.

n' āha, na kathesi" ti evam attho veditabbo. Yathā c' ettha, evaṇ uttarapadesu pi.

Tattha ca *adiṭṭhiyā n' āhā* ti¹ dasavattukanṇ sammādiṭṭhiṇṇ vinā na kathemi; tathā *asutiyā* ti na ca savaṇaṇ vinā; *aññānā* ti kammassakata-saccānulomikaññaṇaṇ vinā; *asīlatā* ti pāti-mokkhasaṇvaraṇ vinā; *abbatā* ti dhutaṅgavataṇ vinā; *no pi tenā* ti tesu ekekena diṭṭhiādimattakenā² pi na kathemi ti evam attho veditabbo.

Ete ca nissajja anuggahāyā ti ete ca purima-diṭṭhiādibhede kaṇhapakkhike dhamme samugghātakaraṇena nissajja, pacchime diṭṭhiādibhede sukkapakkhike pi atammayatāpajjanena³ anuggahāya. *Santo anissāya⁴ bhavaṇ na jappe* ti imāya paṭipattiyā rāgādivūpasamena *santo* cakkhādisu kañci dhammaṇ *anissāya*, ekam pi bhavaṇ na *jappe* apihetuṇ apatthetuṇ samattho siyā. Ayam assa ajjhattasanti ti adhippāyo.

[188.] *Savaṇam pi icchitabban* ti sutṭādivasena savaṇam pi ākaṅkhitabbaṇ.

[189.] *Sambhārā ime dhammā* ti sammādiṭṭhiādikā ime dhammā upakāratthena sambhārā honti.

Kaṇhapakkhikānan ti akusalapakkhe bhavānaṇ.⁵ *Samugghātato pahānaṇ icchitabban* ti sammā hananato samucchedato pahānaṇ ākaṅkhitabbaṇ. *Tedhātukesu kusaḷesu dhammesu* ti kāma-rūpārūpasāṅkhātesu tebhūmakesu kosalla-sambhūtesu. *Atammayatā* ti nittañhabhāvo.

Evaṇ vutte vacanatthaṇ asallakkhento Māgandīyo. [191.] *No ce kirā* ti gātham āha. Diṭṭhādini vuttanayān' eva. Kaṇhapakkhikāni⁶ ye va⁷ pana sandhāya ubhayatrā pi⁸ āha-saddaṇ⁹ no-ce-kira¹⁰-saddena yojetvā "no ce kira¹¹ āha, no ce kira kathesi" ti evaṇ attho daṭṭhabbo. *Momūhan*¹² ti atimūhaṇ, mohanaṇ vā; *paccenti* ti jānanti. Imissā pi gāthāya niddeso uttāno.

¹ H, D na hoti.

² B, S, C asamugghātā°.

³ H, S, D, E gatānaṇ; C bhūtānaṇ.

⁴ H °kā ti.

⁵ H, D, E add āha.

⁶ H, B ti.

⁷ H, S, D, E momūhan. Text: °mūham.

⁸ H, S °nimittakena.

⁹ H, D, E add santo.

¹⁰ H ye ca.

¹¹ H, D, E, S add pana.

¹² H, S, E kirā ti.

Ath' assa Bhagavā taṇ taṇ diṭṭhiṇ nissāya pucchaṇ paṭik-
kipanto. [193.] *Diṭṭhiṇ ca nissāyā* ti gātham āha. Tassā
'ttho: Tvaṇ Māgandiya, *diṭṭhiṇ nissāya* punappunaṇ *puccha-*
māno yāni te diṭṭhigatāni samuggahitāni, tesv' eva *samug-*
gahitesu sammoham āgato, tvaṇ *ito* mayā vutta-ajjhattasan-
tito, paṭipattito, dhammadesanato vā *aṇum pi* yuttasaññaṇ
na passasi. Tena kāraṇena tvaṇ imaṇ dhammaṇ *momūhato*
passasī ti.

Lagganaṇ nissāya lagganaṇ ti diṭṭhilagganaṇ allīyitvā diṭ-
ṭhilagganaṇ. *Bandhanaṇ* ti diṭṭhibandhanaṇ. *Palibodhaṇ* ti
diṭṭhipalibodhaṇ.

Andhakāraṇ pakkanto 'sī ti bahalandhakāraṇ pavitṭho 'si.

Yuttasaññaṇ ti samaṇadhamme¹ yuttasaññaṇ. *Patta-*
saññaṇ ti samaṇadhamme paṭiladdhasaññaṇ. *Lakkhaṇa-*
saññaṇ ti sañjānita²-saññaṇ. *Kāraṇasaññaṇ* ti hetusaññaṇ.
Thānasaññaṇ ti kāraṇasaññaṇ. *Na paṭilabhasī* ti na vindasi.
Kuto ñāṇaṇ ti maggañāṇam pana kena kāraṇena labhissasi?

Aniccaṇ vā ti hutvā ahabāvatthena pañcakkhandhā aniccaṇ.
Aniccasaññānulomaṇ vā ti pañcakkhandhā aniccā ti uppan-
nasaññā aniccasaññā, tāya saññāya anulomaṇ appaṭikūlaṇ
aniccasaññānulomaṇ. Kiṇ³ taṇ³? vipassanāññaṇ.⁴ Duk-
khānattasaññānulomānam pi es' eva nayo.

Evaṇ samuggahitesu ca⁵ pamohena Māgandiyassa vivādā-
pattiṇ dassetvā idāni tesu aññesu ca dhammesu vigatappa-
mohassa attano nibbivādaraṇ⁶ dassento. [194.] *Samo visesī*
ti gātham āha. Tassā 'ttho: Yo evaṇ tidhā mānena vā diṭ-
ṭhiyā vā puggalena vā maññati, so tena mānena vā, tāya
vā diṭṭhiyā, tena vā puggalena vivadeyya; yo pana amhādiso
imāsu *ṭṭsu vidhāsu avikampamāno*, *samo visesī ti na tassa*
hoti; na ca hīno ti pāṭhaseso.⁷ Imissā pi gāthāya niddeso
uttāno va. Kiñca bhīyo:

[195.] *Saccan ti so* ti gāthā. Tassā 'ttho: So evarūpo pa-
hīna-māna-diṭṭhiko mādiso, bāhitapāpattādinā nayena brāh-
maṇo idam eva *saccan ti kiṇ vadeyya*, kiṇ vatthuṇ bhaṇeyya?

¹ D, E °mesu.

² H, S, B sañjānana.

³ H dvinnaṇ.

⁴ H °ñāṇaṇaṇ.

⁵ H, D, E omit.

⁶ C °bikārataṇ.

⁷ H, D, E gāthā°.

kena vā kāraṇena bhaṇeyya? “Mayhaṇ saccaṇ, tuyhaṇ *musā*” ti vā kena mānena¹ diṭṭhiyā puggalena vā vivadeyya? *Yasmiṇ* mādisse khīṇāsave sadiso ‘ham asmī ti pavattiyā *samaṇ*, itaradvayabhāvena pavattiyā *visamaṇ* vā maññitaṇ *natthi*; *sa* mānādisu *kena vādaṇ paṭisaṇṇuyeyya* paṭippahareyyā² ti? Imissā pi gāthāya niddeso uttāno.

Nanu ekaṇsen’ eva evarūpo puggalo [196] *okaṃ pahāyā* ti gāthā; tattha *okaṃ pahāyā* ti rūpadhātvādi-viññāṇass’ okāsaṇ³ tatra chandarāgappahāṇena chaḍḍetvā. *Anike-tasārī* rūpanimitta-niketādini taṇhāvasena acaranto.⁴ *Gāme*⁵ *akubbaṇ muni santhavānī* ti gāme⁵ gihīsanthavāni akaronto. *Kāmehi ritto* ti kāmesu chandarāgābhāvena sabbakāmehi puthubhūto. *Apurekkharāno* ti āyatiṇ attabhāvaṇ anabhinibbattento. *Kathan na*⁶ *viggayha janena kayirā* ti janena saddhiṇ viggāhikakathaṇ na⁷ katheyya.

[197.] *Hāhiddakānī* ti evannāmakō gahapati. *Yena āya-smā Mahākaccāno ten’ upasaṅkamī* ti *yenā* ti bhummatthe karaṇavacanaṇ; tasmā yattha Mahākaccāno, tattha upasaṅkamī ti evam ettha attho daṭṭhabbo. *Yena vā kāraṇena Mahākaccāno devamanussehi upasaṅkamitabbo* tena kāraṇena upasaṅkamī ti evaṇ c’ ettha attho daṭṭhabbo. *Kena ca*⁸ *kāraṇena Mahākaccāno upasaṅkamitabbo?* Nānappa-kāra-guṇavisesādhigamādhippāyena, sādupalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi niccaphalita-mahārukkho va. *Upasaṅkamī* ti upagato⁹ ti vuttaṇ hoti. *Upasaṅkamitvā* ti upasaṅkamanapariyosāna-dīpanaṇ. Atha vā evaṇ gato tato¹⁰ āsannatarāṇ ṭhānaṇ, Mahākaccānassa samīpasāṅkhātaṇ gantvā ti pi vuttaṇ hoti.

Abhivādetvā ti pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā. Idāni yen’ atthena Mahākaccāyanassa upaṭṭhānaṇ āgato, taṇ pucchi-tukāmo dasanakha-samodhāna-samujjalaṇ añjaliṇ sirasi pa-tiṭṭhāpetvā ekamantaṇ nisīdi. *Ekamantan* ti bhāvanapūṇ-

¹ C adds *kāya*.

² S, B, C °ñāṇaṇ okasāri.

³ S, C *kāme*.

⁴ All MSS. omit.

⁵ All MSS. vā.

⁶ H, D, E paṭippassambheyya.

⁷ H, S B, E *avadanto*.

⁸ H nu.

⁹ H *ca* gato.

¹⁰ H, B, D, E omit.

sakaniddeso: *visamaṇ candimasuriyā parivattanti** ti ādisu viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṇ nisinno hoti, evaṇ nisīdi ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṇ upayogavacanaṇ. *Nisīdi* ti nisajjaṇ kappesi. Paṇḍitā hi devamanussā garuṭṭhāniyaṇ upasaṅkamitvā āsanakusala-tāya ekamantaṇ nisīdanti, ayaṇ ca gahapati tesaṇ aññataro; tasmā ekamantaṇ nisīdi.

Kathaṇ nisinno ca pana ekamantaṇ nisinno hoti? Cha nisajjādose vajjetvā. Seyyathidaṇ? atidūraṇ, accāsannaṇ, uparivātaṇ, unnatappadesaṇ, atisammukhaṇ, atipacchā ti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti uccāsaddena kathe-tabbaṇ hoti. Accāsanne nisinno saṅghaṭṭanaṇ karoti. Upa-rivāte nisinno sariragandhena bādheti. Unnatappadese ni-sinno agāraṇ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭ-ṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṇ āhacca daṭṭhabbaṇ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṇ pasāretvā daṭṭhabbaṇ hoti. Tasmā ayam pi ete cha nisajjādose vaj-jetvā nisīdi. Tena vuttaṇ *ekamantaṇ nisīdi* ti.

Etadavocā ti etaṇ avoca: *Vuttam idam bhante Kaccāna, Bhagavatā Atthakavaggiye Māgandiyapaṇhe* ti Atthakavag-giyamhi Māgandiyapaṇho nāma atthi, tasmiṇ paṇhe.

Rūpadhātū ti¹ rūpakkhandho adhippeto. *Rūpadhāturū-gavinibaddhan* ti rūpadhātumhi rāgavinibaddhaṇ. *Viññāṇan* ti kammaviññāṇaṇ. *Okasārī* ti gehasārī, ālayasārī. Kasmā pan' ettha *viññāṇadhātu kho gahapatī* ti na vittan ti? Sam-mohavighātattaṇ. Oko ti hi atthato paccayo vuccati; purejātaṇ ca kammaviññāṇaṇ pacchājātassa kammaviñ-ñāṇassa pi vipākaviññāṇassa pi, pacchājātaṇ vipākaviñ-ñāṇaṇ² vipākaviññāṇassa pi kammaviññāṇassa pi paccayo hoti, tasmā kataran nu kho idha viññāṇan ti sammoho bhavēyya; tassa vighātattaṇ taṇ agahetvā asambhinnā va desanā katā ti. Api ca vipākārammaṇavasena catasso abhisāṅkhāraviññāṇaṭṭhitiyo vuttā, tā dassetum pi idha viññāṇaṇ na gahitaṇ.

* A. ii, 74.

¹ H hi.

² All MSS. add ca.

Upāyupādānā ti tanhupāya-dit̐hupāyavasena dve upāyā; kāmupādānādīni cattāri upādānāni. *Cetaso adhiṭṭhānābhini-vesānusayā* ti akusalacittassa adhiṭṭhānabhūtā c' eva abhini-vesabhūtā ca anusayabhūtā ca. *Tathāgatassā* ti sammā-sambuddhassa. Sabbesam pi hi khīṇāsavānaṇ ete pahīṇā va, Satthu pana khīṇāsavabhāvo loke atipākaṭo ti upari-makoṭiyā etaṇ vuttaṇ.

[198.] *Viññāṇadhātuyā* ti idha viññāṇaṇ kasmā gahitaṇ? Kilesappahānadassanatthaṇ. Kilesā hi na kevalaṇ catusu yeva khandhesu pahiyanti, pañcasu¹ pi pahiyanti yevā ti kilesappahānadassanatthaṇ gahitaṇ.

Evaṇ kho gahapati, anokasārī hotī ti evaṇ kammaviññāṇena okaṇ asaranto anokasārī nāma hotī ti.

Rūpanimitta-niketa-visāra-vinibaddhā ti rūpam eva kilesānaṇ paccayatthena nimittaṇ, ārammaṇakiriyasaṅkhātena nivāsatthena niketan ti rūpanimittaniketaṇ. Visāro ca vinibandho va visāravinibandhā²; ubhayena pi kilesānaṇ patthaṭabhāvo ca vinibandhanabhāvo ca vutto. Rūpanimittaniketete visāravinibandho² rūpanimitta-niketa-visāra-vinibandho²; tasmā rūpanimitta-niketa-visāravinibaddhā. Rūpanimittaniketamhi uppannena kilesavisārena c' eva kilesabandhanena cā ti attho. *Niketasārī ti vuccatī* ti ārammaṇakaraṇavasena³ nivāsatt̐hānatthena niketasārī⁴ ti vuccati. *Pahīṇā* ti te⁵ rūpanimittaniketa-kilesa-visāravinibandhā pahīṇā.

Kasmā ca pan' ettha pañcakkhandhā oko ti vuttā, cha ārammaṇāni niketan ti? Chandarāgassa balavadubbala-tāya; samāne⁶ pi hi etesaṇ ālayatthena visesabhāve, oko ti nippariyāyena suddha⁷-geham eva vuccati. *Niketan* ti "ajja asukaṭṭhāne kilissāmā" ti katasāṅketānaṇ⁸ nivāsatt̐hāna⁹-uyyānādi.¹⁰ Tattha yathā putta-dāra-dhaññayutte gehe chandarāgo balavā hoti, evaṇ ajjhattikesu khandhesu. Yathā pana uyyānat̐hānādisu tato dubbalataro hoti, evaṇ

¹ H pañcahi.

² H, B omī karaṇa.

³ H, E, S omī.

⁴ E, D visuddhi.

⁵ H, D, E vasaṇaṭ°.

⁶ H, S °bandhaṇ.

⁷ D, B, C, E omī niketa.

⁸ H samātte ti.

⁹ H, D, E, C °tāni.

¹⁰ H, D, E, S °nāni.

bāhiresu chasu ārammaṇesū ti chandarāgassa balavadub-balatāya evaṇṇ desanā katā ti veditabbā.

[199.] *Sukhitesu sukhito* ti upaṭṭhākesu dhanadhañña-lābhādivasena sukhitesu “Idānāhaṇṇ manāpaṇ cīvaraṇṇ manāpaṇ bhojanaṇṇ labhissāmī ti gehasitasukhena sukhito hoti, tehi pattaṇ¹ sampattiṇṇ attanā anubhavamāno viya carati. *Dukkhitesu dukkhito* ti tesāṇṇ kenacid eva kāraṇena dukkhe uppanne sayāṇṇ diguṇena dukkhito hoti. *Kiccakaraṇīyesū* ti kiccasaṅkhātesu karaṇīyesu. *Voyogaṇṇ āpajjati* ti upa-yogaṇṇ, sayāṇṇ tesāṇṇ kiccānaṇṇ kattabbataṇṇ āpajjati.

Kāmesū ti vatthukāmesu. *Evaṇṇ kho gahapati, kāmehi aritto hoti* ti evaṇṇ kilesakāmehi aritto hoti; anto kāmānaṇṇ bhāvena² atuccho. Sukkapakkhe tesāṇṇ abhāvena ritto tuccho ti veditabbo.

Purekkharāno ti vaṭṭaṇṇ purato kurumāno. *Evarūpo siyaṇ* ti ādisu dīgha-rassa-kāḷodātādisu rūpesu evarūpo nāma bhavēyyaṇṇ ti pattheti. Sukhādisu vedanāsu *evaṇṇvedano* nāma, nilādisaṇṇāsu *evaṇṇsaṇṇāno* nāma, puññābhisaṅkhārādisu saṅkhāresu *evaṇṇsaṅkhāro* nāma, cakkhuviññāṇādisu viññāṇesu *evaṇṇ-viññāṇo* nāma bhavēyyaṇṇ ti pattheti.

[200.] *Apurekkharāno* ti vaṭṭaṇṇ³ purato akurumāno.

Sahitam me, asahitan te ti tuyhaṇṇ vacanaṇṇ asahitaṇṇ, asiliṭṭhaṇṇ; mayhaṇṇ sahitaṇṇ, siliṭṭhaṇṇ, madhuraṇṇ, madhura-pānasadisaṇṇ. *Āciṇṇaṇṇ⁴ te viparāvattaṇ* ti yaṇṇ tuyhaṇṇ dighena kālena paricitaṇṇ suppaṇṇaṇṇ, taṇṇ mama vādaṇṇ āgamma sabbaṇṇ⁵ khaṇena⁶ viparāvattaṇṇ nivattaṇṇ. *Āropito te vādo* ti tuyhaṇṇ doso mayā āropito. *Cara vādappamokkhāyā* ti taṇṇ taṇṇ ācariyaṇṇ upasaṅkamitvā uttaraṇṇ pariye-santo imassa vādassa mokkhāya cara, āhiṇḍa. *Nibbethehi vā sace pahosī* ti atha sayam eva pahosi, idh’ eva nibbethehi ti.⁷

So evarūpo: [201] *Yehi vivitto* ti gāthā. Tattha *yehi* ti diṭṭhigatādīhi. *Vivitto vicareyyā* ti ritto vicareyya.⁸ *Na*

¹ H, D, E saha.

² C vajjaṇ.

³ H, D sabba.

⁴ H, B omī. Text: nibbedhehi.

⁵ H sabbhā°.

⁶ E, D, B, S, C adhi°.

⁷ H, D sañcārena.

⁸ C, B careyya.

*tāni uggayha vadeyya*¹ *nāgo* ti āguṇ na karotī ti ādinā nayena *nāgo tāni diṭṭhigatāni uggahetvā* na vadeyya.¹ *Elambujan*² ti elasaññite ambumhi jātaṇ. *Kaṇṭakavārijaṇ*³ ti kaṇṭakanaḷakaṇ⁴ vārijaṇ, padumaṇ ti vuttaṇ hoti. *Yathā jalena paṇkena c' anūpalittan* ti taṇ padumaṇ yathā jalena paṇkena ca anūpalittan hoti; *evaṇ muni santivādo agiddho* ti evaṇ ajjhattasantivādo muni ⁵[gedhābhāvena agiddho; *kāme ca loke ca anupalitto* ti duvidhe pi *kāme apāyādike*⁶ ca loke dvīhi pi⁷ lepehi⁷ anupalitto hoti.

Āguṇ na karotī ti akusalādidosan]⁵ na karoti.⁸

Na gacchaṭī ti agativasena na gacchati. *Nāgacchaṭī* ti pahīnakilese na upeti.

Pāpakā ti lāmakā.⁹ *Akusalā* ti akosallasambhūtā.

[202.] *Te kilese na pun' etī* ti ye kilesā pahīnā, te kilese puna na eti.¹⁰ *Na paccetī* ti paṭi na upeti. *Na paccāgacchaṭī* ti puna na nivattati.

[203.] *Kharadaṇḍo* ti khara-pattadaṇḍo, pharusadaṇḍo.

Cattagedho ti viassaṭṭhagedho. *Vantagedho* ti vamtagedho. *Muttagedho* ti chinnabandhanagedho. *Pahīnagedho* ti pajahitagedho. *Paṭinissaṭṭhagedho* ti yathā na puna cittaṇ āruhati, evaṇ paṭivissajjitagedho. Upari *vītarāgādisu* pi es' eva nayo. Sabbān' eva tāni gahita-gahaṇassa viassaṭṭhabhāvavevacanāni. Kiñca bhīyo:

[204.] *Na vedagū* ti gāthā. Tattha *na vedagū diṭṭhiyā* ti catumaggavedagū mādiso¹¹ diṭṭhiyāyako¹² na hoti, diṭṭhiyā gacchanto vā taṇ sārato paccanto vā na hoti. Tattha vacanattho: diṭṭhiṇ yātīti diṭṭhiyāyako,¹³ upayogatthena; sāmi-vacanena pi: diṭṭhiyā yātīti diṭṭhiyāyako.¹³ *Na mutiyā sa mānam etī* ti mutarūpādibhedāya mutiyā pi so mānaṇ na eti. *Na hi tammayo so* ti taṇhādīṭṭhivasena tammayo¹⁴ hoti, tapparāyaṇo¹⁵; ayam pana na tādiso. *Na kammanā*

¹ B careyya.

² B jalām°.

³ H, D, E, B omit.

⁴ B, S, C °nāḷaṇ.

⁵ H, D, E omit.

⁶ S, C upayā°.

⁷ S, B, C kilesehi.

⁸ H adds gedhaṇ.

⁹ H evaṇ nāmakā.

¹⁰ H adds na pacceti.

¹¹ H, D tādiso.

¹² H diṭṭhiyā yāto.

¹³ H, D, E diṭṭhiyā.

¹⁴ S, B add na.

¹⁵ H na sankapparāgato.

no pi sutena neyyo ti puññābhisaṅkhārādina kammunā vā sutasuddhiādina sutena vā so netabbo na hoti; *anūpanīto so nivesanesū* ti so dvinnam pi upayāna¹ pahīnattā sabbesu taṇhādīṭṭhinivesanesu anūpanīto.²

[205.] *Mutarūpena vā* ti ettha mutarūpaṇ³ nāma gandharasa-phoṭṭhabbāni. *Mānaṇ* [206] *n' eti* ti asmimānaṇ na eti. *Na upeti* ti samīpaṇ na eti. *Na upagacchatī* ti upagantvā na tiṭṭhati.

Tammayo ti tappakato.

Tassa ca evaṇvidhassa:

[207.] *Saññāvirattassā* ti gāthā. Tattha *saññāvirattassā* ti nekkhammasaññāpubbaṅgamāya bhāvanāya pahīna-kā-mādisaññassa. Iminā pana padena ubhatobhāgavimutto samathayāniko adhippeto. *Paññāvimuttassā* ti vipassanāpubbaṅgamāya bhāvanāya sabbakilesehi vimuttassa; iminā sukkhavipassako adhippeto. *Saññaṇ ca diṭṭhiṇ ca ye aggaheṣuṇ, te ghaṭṭamānā vivadanti*⁴ loke ti ye pana kāmasaññā-dikaṇ saññaṇ aggaheṣuṇ, te visesato gahaṭṭhā kāmādhikaraṇaṇ; ye ca diṭṭhiṇ aggaheṣuṇ, te visesato pabbajitā dhammādhikaraṇaṇ, aññamaññaṇ ghaṭṭentā vivadanti⁴ ti.

Yo samathapubbaṅgamaṇ ariyamaggaṇ bhāveti ti yo puggalo samathaṇ⁵ pubbaṅgamaṇ purecārikaṇ katvā saha vipassanaṇ ariyamaggaṇ bhāveti; paṭhamaṇ samādhiṇ uppādetvā pacchā saha vipassanaṇ ariyamaggaṇ uppādetitī attho. *Tassu ādīto* ti tassa puggalassa paṭhamajjhānādīto. *Upādāyā* ti paṭicca, āgamma. *Ganthā vikkhambhitā hontī* ti ganthā dūrikatā⁶ bhavanti. *Arahattappatte* ti arahattaphalaṇ patte. *Arahato* ti arahattaphale ṭhitassa; *ganthā ca mohā cā* ti ādayo sabbakilesā *pahīnā hontī*.

Yo vipassanāpubbaṅgamaṇ ariyamaggaṇ bhāveti ti yo puggalo vipassanaṇ pubbaṅgamaṇ purecārikaṇ katvā ariyamaggaṇ bhāveti; paṭhamaṇ vipassanaṇ uppādetvā pacchā ariyamaggasampayuttaṇ samādhiṇ bhāveti ti attho. *Tassa ādīto upādāyā* ti tassa puggalassa vipassanāto paṭṭhāya,

¹ H upā°.

² H, D, C °rūpāni.

³ H, D, E, S °tha.

⁴ E °palitto.

⁵ B vicaranti.

⁶ H, D, E add va.

vipassanaṃ paṭicca. *Mohā vikkhambhitā honti* ti ettha vikkhambhitā ti dūraṃ pāpitā.

Saññāvasena ghaṭṭenti ti ye kāmasaññādiṃ gaṇhanti te saññāvasena piḷenti. *Saṅghaṭṭenti* ti tato¹ tato¹ piḷenti. Idāni ghaṭṭente dassetuṃ “rājāno pi rājūhi vivadanti” ti ādinā nayena vitthāro vutto.

[208.] *Aññaamaññaṃ pāṇīhi pi upakkamanti* ti ettha añña-maññaṃ hatthehi paharanti. *Leḍḍūhi* ti kapālakhaṇḍehi. Daṇḍehi ti addha-daṇḍakehi. *Satthehi* ti ubhato-dhārehi satthehi.

Abhisankhārānaṃ appahīnattā ti puññādi-abhisankhārānaṃ appahīnabhāvena. *Gatiyā ghaṭṭenti* ti gantabbāya pa-tiṭṭhābhūtāya gatiyā piḷenti, ghaṭṭanaṃ āpajjanti. Nira-yādisu pi es’ eva nayo. Sesam ettha vuttanayattā uttānam eva.

Māgandiyasuttaniddesaṃmanā nitthitā.

Navamaṇḍ.

¹ H ati.

PURĀBHEDASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

Dasame Purābhedasuttaniddese [210] *Kathaṇ dassi* ti imassa suttassa ito paresaṇ ca pañcannaṇ Kalahavivāda-Cūlaviyūha-Mahāviyūha-Tuvaṭṭaka-Attadaṇḍasuttānaṇ Sammāparibbājaniya-suttavaṇṇanāya vuttanayen' eva sāmāññato uppatti veditabbā. Visesato pana yath' eva tasmiṇ Mahāsamaye rāgacaritadevatānaṇ sappāyavasena dhammaṇ desetun nimmita-Buddhena¹ attānaṇ pucchāpetvā Sammāparibbājaniyasuttantam abhāsi; evaṇ tasmiṇ² yeva Mahāsamaye “kin nu kho purā sarīrabhedā kattabban” ti uppannacittānaṇ devatānaṇ cittaṇ ñatvā tāsaṇ anuggahatthaṇ aḍḍhatelasa-bhikkhusataparivāraṇ nimnita³-Buddhaṇ ākā-sena ānetvā tena attānaṇ pucchāpetvā imaṇ suttam abhāsi.

Kathaṇ? Buddhā nāma mahantā ete⁴ sattavisesā, yaṇ⁵ sadevakassa lokassa diṭṭhaṇ suttaṇ mutaṇ viññātaṇ pattaṇ pariyesitaṇ anuvicaritaṇ manasā, na⁶ kiñci katthaci nīlādivasena vibhatta-rūpārammaṇesu rūpārammaṇaṇ vā bherisaddādivasena vibhatta-saddārammaṇādisu saddādiārammaṇaṇ vā atthi,⁷ yaṇ etesaṇ ñāṇamukhe āpāthaṇ n' āgacchati: yathāha: *yaṇ bhikkhāve sadevakassa lokassa . . . pe . . . sadevamanussāya pajāya diṭṭhaṇ suttaṇ mutaṇ viññātaṇ pattaṇ pariyesitaṇ anuvicaritaṇ manasā, tam ahaṇ jānāmi, tamahaṇ abhiññāsin*^{8*} ti. Evaṇ sabbattha appaṭihataññaṇ⁹ Bhagavā sabbā pi tā bhabbābhabbavasena dve koṭṭhāse akāsi: “Kammāvaraṇena vā samannāgatā” ti ādinā hi nayena vuttā sattā abhabbā nāma; te ekavihāre pi vasante Buddhā na olokenti. Viparītā pana bhabbā nāma; te dūre vasante pi gantvā saṅgaṇhāti. Tasmiṇ devatāsannipāte ye abhabbā,

* A. ii, 25.

¹ S, C °dhaṇ.

⁴ H etasmiṇ.

⁷ H natthi.

² H, S etasmiṇ.

⁵ *All MSS.* sayan.

⁸ C abbhāññāmi.

³ H, D, E °taṇ.

⁶ H, D, E omit.

⁹ H °nāpena.

te pahāya bhabbe¹ pariggahetvā 'ettakā ettha² rāgacaritā, ettakā dosādicaritā' ti cariyāvasena cha koṭṭhāse akāsi. Atha nesaṇ sappāyadhammadesanaṇ upadhārento "rāgacaritānaṇ devānaṇ Sammāparibbājanīyasuttaṇ kathessāmi, dosacaritānaṇ Kalahavivādasuttaṇ, mohacaritānaṇ Mahāviyūhasuttaṇ, vitakkacaritānaṇ Cūlavīyūhasuttaṇ, saddhācaritānaṇ Tuvāṭakapaṭipadaṇ, buddhīcaritānaṇ Purābhedasuttaṇ kathessāmi" ti desanaṇ vavatthāpetvā puna taṇ parisaṇ manasākāsi: 'attajjhāsayena nu kho jāneyya, parajjhāsayena, aṭṭhuppattikena, pucchāvasenā' ti; tato 'pucchāvasena jāneyyā' ti ñatvā "atthi nu kho koci devatānaṇ ajjhāsayanaṇ gahetvā cariyāvasena pañhaṇ pucchitun samattho" ti, tesu pañcasatesu bhikkhusu 'eko pi na sakkoti' ti addasa. Tato asītimahāsavake ca dve aggasāvake ca² samannāharitvā te pi na sakkonti ti disvā cintesi: "sace pacceka-Buddho bhāveyya, sakkuṇeyya nu kho?" ti; 'so pi na sakkuṇeyyā' ti ñatvā 'Sakka-Suyāmadīsu koci³ sakkuṇeyyā' ti samannāharitvā,—sace hi tesu koci sakkuṇeyya, taṇ pucchāpetvā attanā vissajjeyya—na pana tesu pi koci sakkoti. Ath' assa etadahosi: "mādiso Buddho yeva sakkuṇeyya, atthi pana katthaci añño Buddho" ti anantāsu lokadhātusu anantaṇ ñānaṇ pattharhitvā lokaṇ olokento na aññaṇ Buddhaṇ addasa. Anacchariyam etaṇ idāni attanā samaṇ na passeyya, yo jātadivase pi Brahmajālavannaṇāya vuttanayena attanā samaṇ apassanto "aggo 'ham asmi lokassā'* ti appativattiyam pi sihanādaṇ nadi. Evaṇ aññaṇ attanā samaṇ apassitvā cintesi: "sace ahaṇ pucchitvā aham eva vissajjeyyaṇ, evaṇ tā devatā na sakkhissanti paṭivijjhitun; aññasmiṇ pana Buddhē yeva pucchante mayi ca vissajjente accherakaṇ bhavissati, sakkhissanti ca devatā paṭivijjhitun; tasmā nimmita-Buddhaṇ māpessāmi" ti abhiññāpādakaṇ jhānaṇ samāpajjitvā vuṭṭhāya "pattaci-varagahaṇaṇ ālokita-vilokitaṇ, sammiñjita-pasāritaṇ ca mama sadisaṃ eva⁴ hotū" ti kāmāvacaracittehi parikammaṇ

* M. iii, 123.

¹ S, B add pariggāhesi.

² H ko.

³ H, D, E omit.

⁴ H, D ca yeva.

katvā “pācīna-yugandharaparikkhepato ullaṅghayamāṇaṇ candamaṇḍalaṇ bhinditvā nikkhamanto viya āgacchatū” ti rūpāvacaracittena adhiṭṭhāsi. Devasaṅgho taṇ disvā “aṅṅo pi nu kho bho, cando uggato” ti āha. Atha candaṇ ohāya āsannatare jāte “na cando, suriyo uggato” ti, puna āsannatare jāte “na suriyo devavimāṇaṇ ekan” ti, puna āsannatare jāte “na devavimāṇaṇ, devaputto eko¹” ti, puna āsannatare jāte “na devaputto, mahābrahmā eko¹” ti, puna āsannatare jāte “na mahābrahmā, aparo pi bho, Buddho āgato” ti āha. Tattha puthujjanadevatā cinta-yiṇsu: “eka-Buddhassa tāva ayaṇ devatāsannipāto; dvinnaṇ kīva mahanto bhavissati?” ti. Ariyadevatā cintayīṇsu: ekissā lokadhātuyā dve Buddhā nāma natthi, addhā Bhagavā attanā sadisaṇ aṅṅaṇ ekaṇ Buddhaṇ nimminī” ti.² [3Ath’ assa devasaṅghassa passantass’ eva nimmita-Buddho āgantvā Dasabalaṇ avanditvā va sammukhaṭṭhāne samasamaṇ katvā māpīte āsane nisīdi. Bhagavato dvattiṇsa-mahāpurisalakkhaṇāni]³ nimmitassā pi. Bhagavato sarīrā chabbaṇṇaraṇsiyo nikkhamanti, nimmitassā⁴ pi. Bhagavato sarīrarasmiyo³ nimmitassa³ sarīre paṭihaṇṇanti; ⁵nimmitassa rasmiyo³ Bhagavato kāye paṭihaṇṇanti; tā dvinnam pi Buddhāṇaṇ sarīrato uggamma bhavaggaṃ āhacca tato paṭinivattitvā devatāṇaṇ matthaka-matthakapariyantena otaritvā cakkavālamukhavaṭṭiyaṇ paṭiṭṭhahiṇsu; sakalacakkavālagabbhaṇ suvaṇṇamaya-vaṅkagopānaso⁶-vinaddham iva cetiyagharāṇ virocittha. Dasasahassa-cakkavāladevatā ekacakkavāle rāsibhūtā dvinnaṇ Buddhāṇaṇ rasmigabbhanta-raṇ pavisitvā atṭhaṇsu.

Nimmito nisīdanto eva [210] *Kathaṇdassī kathaṇsīlo upasanto ti vuccati* ti ādinā nayena adhipaṇṇādikaṇ pucchanto gātham āha. Tattha pucchāya⁷ tāva so⁸ nimmito⁹ *kathaṇdassī* ti adhipaṇṇaṇ,¹⁰ *kathaṇsīlo* ti adhisīlaṇ, *upasanto* ti adhicittaṇ pucchati.¹¹ Sesaṇ pākāṭam eva.

¹ B eso.² H, D °mitan ti.³ H, D, E omit.⁴ H yo nimnāpassā.⁵ H, D, E add nimnāpakassā pi Bhagavato sarīrararaṇsiyo.⁶ C °thambhagopā°.⁷ H, E pucchā.⁸ H, E tassa.⁹ H, E °mitassa.¹⁰ H, E °nādikā.¹¹ H, D, E vuccati.

Nimmita-Buddhādivibhāvanattaṃ Peṭake*:

“Upeti dhammaṃ paripucchamāno kusalaṃ atthūpa-
saṅhitaṃ,¹

Na cavati na uppajjati, taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti
Buddhā ?

San̐sārakhīṇo,² na ca vantarāgo,

Na cāpi sekho, na ca diṭṭhadhammo,

Khīṇāsavo³ nāntimadehadhārī,⁴

Taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti Buddhā ?

Na dukkhasaccena samaṅgibhūto,

Na maggasaccena,⁵ kuto nirodhā,⁶

Samudayasaccato suvidūradūre,

Taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti Buddhā ?

Sahetuko⁷ no pi ca rūpanissito

Sappaccayo no pi ca so asaṅkhato

Asaṅkhatārammaṇo, no ca rūpī,

Taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti Buddhā ?”

ti vuttaṃ. Tattha paṭhamagāthā nimmita-Buddhaṃ sandhā-
ya, dutiyagāthā pacchimabhavika-bodhisattaṃ sandhāya,
tatiyagāthā arahattaphalaṭṭhaṃ sandhāya, catutthagāthā
arūpe nibbānapaccavekkhana-purecārikatthena⁸ cittasamaṅ-
giṃ sandhāya vuttā ti nātabbā.

Kīdisena dassanenā ti kīdisavasena dassanena. *Kiṇsaṇ-
ṭhitenā* ti kiṇsarikkhena. *Kiṇpakārenā* ti kiṇvidhinā. *Kiṇ-
paṭibhāgenā* ti kiṇ-ākārena.

Yaṃ pucchāmī ti yaṃ puggalaṃ pucchāmi, taṃ mayhaṃ
viyākarohi. *Yācāmī* ti āyācāmi. *Ajjhesāmī* ti āṇāpemi.
Pasādemī ti tava santāne somanassaṃ uppādemī.

[211.] *Brūhī* ti niddeśassa uddesapadaṃ. *Ācikkhā* ti de-
setabbāni⁹ imāni¹⁰ ti¹⁰ nāmapavasena kathehi. *Desehī* ti das-

* Peṭakopadesa, a post-canonical work, not yet edited in Europe.

¹ H, C, D, E atthasaṃ°.

² D, B, S akhī°.

³ H, D, S, B °ccc.

⁴ B, S, C ahe°.

⁵ All MSS. °bānaṃ.

⁶ H, E saṅsāro°.

⁷ C, B, S, D anti°.

⁸ H °dhe; S, C °dho.

⁹ S °kaṃ tattha pana.

¹⁰ H omits.

sehi. *Paññāpehī* ti jānāpehī; nānamukhavasena hi appaṇaṇ dassento¹ paññāpehī ti āha. *Paṭṭhapehī* ti paññāpehī, pavattāpehī ti attho; nānamukhe ṭhapehī vā. *Vivarā* ti vivaṭaṇ karohi, vivaritvā dassēhī ti attho. *Vibhajā* ti vibhāgakiriyāya vibhāvento dassēhī ti attho. *Uttānīkarohī* ti pākāṭabhāvaṇ karohi.

Atha vā *ācikkhā* ti desanādīnaṇ channaṇ padānaṇ mūlapadaṇ; desanādīni cha² padāni² tassa³ atthassa vivaraṇatthaṇ vuttāni. Tattha *desehī* ti ugghaṭitaññūnaṇ vasena saṅkhepato paṭhamaṇ uddesavasena desehi. Ugghaṭitaññū hi saṅkhepena vuttaṇ paṭhamaṇ vuttañ ca⁴ paṭivijjhanti. *Paññāpehī* ti vipacitaññūnaṇ vasena tesā cittaśosaṇena buddhinisāṇena⁵ ca paṭhamaṇ saṅkhittassa vitthārato niddesavasen' eva paññāpehī. *Paṭṭhapehī* ti tesā yeva niddiṭṭhassa niddesassa paṭiniddesavasena vitthārataratṭhapana⁶ paṭṭhapehī. *Vivarā* ti niddiṭṭhassā pi punappuna vacanaṇa vivarāhi. *Vibhajā* ti punappunaṇ vuttassā pi vibhāgakaṇaṇa vibhaja. *Uttānīkarohī* ti vivaṭassa vitthārataravacanena, vibhattassa⁷ ca nidassanavacanena uttānīkarohi.

Ayaṇ desanā neyyānaṇ pi paṭivedhāya hoti. Vissajjane pana Bhagavā sarūpena adhipaññādīni avissajjjetvā va adhipaññādisabhāvena yesā kilesānaṇ upasamā upasanto ti vuccati, nānādevatānaṇ āsayānulomena tesā upasamaṇ eva dipento *vītataṇho* ti ādikā gāthāyo abhāsi.

Tattha ādito aṭṭhannaṇ gāthānaṇ taṇ brūmi upasanto ti imāya gāthāya sambandho veditabbo; tato parāsaṇ⁸ sa ve santo ti vuccatī ti iminā sabhapacchimena padena. Anupada-vaṇṇanāyaya⁹: *Vītataṇho purā bheda* ti yo sarīrabhedā pubbam eva pahīnataṇho. *Pubbam antam anissito* ti atītaddhādibhedā¹⁰ pubbam antam anissito. *Vemajjhe n' upasaṅkheyyo* ti paccuppanne pi addhani ratto¹¹ ti ādinā nayena¹² na

¹ B ṭhapento.

² H, D, E omīti.

³ H, D, E etassa.

⁴ H va.

⁵ S, C buddhinaṇ vasen' eva.

⁶ H, D, E, S, C vitthāritavasena ṭhapehī.

⁷ C vitthāri°.

⁸ H, E paraṇ.

⁹ SA °nayena ca.

¹⁰ H, D, E antadvayabhedā.

¹¹ C nissito.

¹² H, D, E nayo.

upasaṅkhātabbo. *Tassa natthi purekkhatan* ti tassa arahato dvinnāṇaṃ purekkhārānaṃ abhāvā anāgate addhani purekkhatam pi natthi; *taṇ brūmi upasanto* ti evam ettha yojanā veditabbā. Esa nayo sabbattha.

Purā kāyassa bheda ti karajakāyassa bhedato pubbe yeva. *Attabhāvassā* ti sakalattabhāvassa.¹ *Kalebarassa nikkhepā* ti kalebarassa nikkhepato, sarīrassa ṭhapanato. *Jīvitindriyassa upacchedā* ti duvidhassa jīvitindriyassa upacchedato pubbam eva.

[212.] *Pubbanto vuccati atīto addhā* ti pubbantasaṅkhāto anto koṭṭhāso atīto addhā ti, atikkanto kālo ti kathiyati. *Atītaṇ addhānaṇ ārabbhā* ti atītaṇ kālaṇ paṭicca taṇhā pahīnā. Aparam pi *Bhaddekarattapariyāyaṇ² dassento *atha vā* ti ādim āha. Tattha *evaṇrūpo aho sin* ti kālo pi samāno indanīlamanivaṇṇo aho sin ti evaṇ manuññarūpavasen' eva evaṇrūpo aho sin; kusala-sukha-somanassavedanāvasen' eva *evaṇ vedano*, taṇ-sampayuttānaṇ yeva saññādīnaṇ vasena *evaṇ sañño*, [213] *evaṇsaṅkhāro*, *evaṇviññāṇo* aho sin atītam addhānaṇ ti *tattha nandiṇ na samannāneti*³ ti tesu rūpādisu taṇhaṇ vā taṇhāsampayuttaditṭhiṇ vā nānuppavattayati.⁴

Aparena pariyāyena Mahākaccāna-Bhaddekarattapariyāyaṇ[†] dassento *atha vā iti me cakkhu aho si* ti ādim āha. Tattha *cakkhū* ti cakkhuppasādo. *Rūpā* ti catusamutṭhānikā rūpā. Iminā nayena sesāyatanāni pi veditabbāni.

Viññānaṇ ti nissayaviññānaṇ.⁵ *Na tadabhinandati* ti taṇ cakkhuñ c' eva rūpañ ca taṇhādītṭhivasena na abhinandati.

Iti me mano aho si, iti dhammā ti ettha pana *mano* ti bhavaṇ-gacittaṇ; *dhammā* ti tebhūmakadhammārammaṇaṇ. *Hasita-lapita-kīlītānī* ti dantavidaṇṣaka-hasitañ ca vācālapitañ ca kāyakiḷādi-kīlitañ⁶ cā ti hasita-lapita-kīlītāni. *Na tadasādeti* ti tāni hasitādīni nābhinandati. *Na naṇ nikāmeti* ti kantaṇ na karoti. *Na tena ca vittiṇ āpajjati* ti tena ca tuṭṭhiṇ na pāpupāti.

* M. iii, 187.

† M. iii, 192.

¹ H kallatta°.

² H omits ratta.

³ T samanvāgameti.

⁴ H °payojayati.

⁵ E nikanti°.

⁶ B, D, E omīl kīlādi.

Taṇ taṇ paccayaṇ paṭicca uppanno ti *paccuppanno*.

Ratto ti n' ūpasaṅkheyyā ti rāgena ratto ti gaṇanaṇ na upanetaḁbo. Upaṛi pi es' eva nayo.

[214.] *Evaṇrūpo siyaṇ* ti ādisu pi paṇita-manuñña-rūpā-divasen' eva taṇhāditṭhippavattanasaṅkhātā nandisaman-nāyanā veditaḁbā. *Na paṇidahaṭi* ti patthanāvasena na ṭhapeti. *Apaṇidhānapaccayā* ti na patthanāṭhapanakāra-nena.

[215.] *Asantāsī* ti tena tena alābhakena asantasanto. *Avikaṭṭhī* ti silādihi avikaṭṭhanasīlo. *Akukkucco* ti hattha-kukkuccādivirahito. *Mantabhāṇī* ti mantāya¹ pariggahetvā vācaṇ bhāsītā. *Anuddhato* ti uddhaccavirahito. *Sa ve vācāyato* ti so vācāya yato saññato, catudosavirahitaṇ vācaṇ bhāsītā hoti.

Akkodhano ti² hi kho vuttan ti kodhavirahito ti yaṇ kathi-taṇ. Paṭhamaṇ tāva kodhaṇ kathetukāmo *api ca kodho tāva vattaḁbo* ti āha; *kodho tāva vattaḁbo* ti paṭhamaṇ kodho kathetaḁbo. *Dasah' ākarehi kodho jāyati* ti dasahi kāraṇehi kodho uppajjati: *anattaṇ me acarī* ti avaḁḁhiṇ me akāsi. Iminā upāyena sabbapadesu attho veditaḁbo. *Atṭhāne vā pana kodho jāyati* ti akāraṇe kodho uppajjati: ekacco hi ativassati ti kuppati, na vassati ti kuppati; suriyo tapati ti kuppati, na tapati ti kuppati; vāte vāyante pi kuppati, avāyante pi kuppati; sammajjituṇ asakkonto bodhipaṇṇanaṇ kuppati; cīvaraṇ pārupituṇ asakkonto vātassa kuppati; upakkhalitvā khāṇukassa kuppati; tad idaṇ sandhāya vuttaṇ: “atṭhāne vā pana āghāto³ jāyati” ti.

Tattha heṭṭhā navasu ṭhānesu satte ārabbha uppannattā kammaṛpathaḁhedo hoti; atṭhānāghāto pana saṅkhāresu kuppanato⁴ kammaṛpathaḁhedaṇ na karoti.

Cittaṇ āghātento uppanno ti⁵ *cittassa āghāto*; balavatāro *paṭighāto*. Paṭihaññānavasena *paṭighaṇ*. Paṭivirujjhatīti *pa-tivirodho*. Kuppanavasena *kopo*. *Pakopo sampakopo* ti upasaggavasena padaṇ vaḁḁhitaṇ. Dussanavasena *doso*; *padoso sampadoso* ti upasaggavasena padaṇ vaḁḁhitaṇ.

¹ H, S, B mantāni.

² H, D add yaṇ.

³ T kodho.

⁴ H uppanno.

⁵ B omits.

Cittassa vyāpatti ti cittassa vipannatā, vipannākāro viparivattanākāro cittassa¹ vyāpatti.² Mano padūsayamāno upajjatīti *manopadoso*. Kujjhanavasena *kodho*; kujjhanākāro *kujjhanā*; kujjhitassa bhāvo *kujjhitattaṇ*. Dussatīti *doso*; *dussanā* ti dussanākāro; *dussitattaṇ* ti dussitabhāvo. Pakatibhāvavijahanatthena vyāpajjanaṇ *vyāpatti*; *vyāpajjanā* ti vyāpajjanākāro. Virujjhatīti *virodho*; punappunaṇ virujjhatīti *paṭivirodho*; viruddhākāra-paṭiviruddhākāravasena vā idaṇ vuttaṇ. Caṇḍako³ vuccati caṇḍo thaddhapuggalo; tassa bhāvo *caṇḍikkaṇ*. Na etena suropitaṇ vacanaṇ hoti, duruttaṇ aparipuṇṇam eva hoti ti *asuropo*; kuddhakāle hi paripuṇṇavacanaṇ nāma natthi; sace pi kassaci hoti,⁴ taṇ appamāṇaṇ. Apare assujananatthena assuromanato “assu-ro-po” ti vadanti; taṇ akāraṇaṇ, somanassassā pi assujananato. Heṭṭhā vutta-attamanatāpaṭipakkhato na attamanatā *anattamanatā*; sā pana yasmā cittass’ eva, na sattassa, tasmā *cittassā* ti vuttaṇ.

[216.] *Adhimattaparittatā vedītabbā* ti adhimattabhāvo ca parittabhāvo ca, balavabhāvo⁵ ca mandabhāvo cā ti attho. *Kiñci kālan* ti ekadā; *kañci kālan* ti pi pāṭho. *Cittāvilakaraṇamatto hoti* ti cittassa āvilakaraṇappamāṇo, cittakiliṭṭhakaranaṇappamāṇo ti attho; “cittalapakaraṇamatto” ti pi pāṭho, taṇ na sundaraṇ; tassa cittassa⁶ kilamathakaraṇamatto ti attho. *Na ca tāva mukhakulāna-vikulāno hoti* ti mukhassa saṅkocana-visaṅkocano na ca tāva hoti. *Na ca tāva hanusaṅcopano hoti* ti dvinnaṇ hanūnaṇ aparāparaṇ calano na tāva hoti. *Na ca tāva pharusavācaṇ nicchāraṇo hoti* ti paresaṇ mammacchedaka-pharusavācaṇ mukhato nīharaṇena bahi nikkhamano na ca tāva hoti. *Na ca tāva disāvidisaṇ anuvilokano hoti* ti parassa abbhukkiraṇatthaṇ daṇḍādiatthāya disaṇ ca anudisaṇ ca punappunaṇ vilokano na tāva hoti. *Na ca tāva daṇḍasatthaparāmasano hoti* ti āghātanatthaṇ daṇḍaṇ ca ekato-dhārādisatthaṇ ca ādiyano⁷ na ca tāva hoti. *Na ca tāva daṇḍasatthaṇ abbhukkiraṇo hoti* ti vuttappakāraṇ daṇḍasatthaṇ ukkhipitvā paharaṇo na ca tāva hoti. *Na ca*

¹ H, D, B, E omit.

³ H, D, S, B caṇḍiko.

⁵ H balabhāvo.

⁶ H, B citta.

² C, D, E omit.

⁴ H hotīti.

⁷ S, C parāmasano.

tāva daṇḍasatthaṇ abhinipātano hotī ti evaṇ duvidhaṇ parassa paharaṇatthaṇ na ca tāva khipano hoti. *Na ca tāva chidda-vichiddakaraṇo hotī* ti daṇḍasatthādikhīpanena parasarīraṇ dvidhākaraṇo ca vividhākārena¹ vanakaraṇo ca na tāva hoti; “chinnavichinnakaraṇo” ti pi pāṭho. *Na ca tāva sambhañjana-paḷibhañjano hotī* ti sarīraṇ bhañjitvā cuṇṇavicuṇṇakaraṇo na ca tāva hoti. *Na ca tāva aṅgamaṅgāpakaḍḍhano hotī* ti aṅgapaccaṅgaṇ paggaḥetvā apānetvā kaḍḍhano na ca tāva hoti. *Na ca tāva jīvitapanāsano*² *hotī* ti jīvitindriyato³ cavāpano⁴ na ca tāva hoti. *Na ca tāva sabbacāga-pariccāga-saṇḥito*⁵ *hotī* ti sabbaṇ parassa jīvitaṇ nāsetvā attano jīvitaṇ⁶ nāsanatthāya saṇḥito na tāva hoti. Idaṇ vuttaṇ hoti: yadā aññaṇ jīvitā voropetvā attānaṇ jīvitā voropanatthāya ṭhito, tadā sabbacāgapariccāgī⁷ nāma hoti; vuttañ h’ etaṇ Bhagavatā:

Kodhaṇ jhatvā sukhaṇ seti, kodhaṇ jhatvā na socati ;
Kodhassa visamūlassa madhuraḡgassa brāhmaṇa,
Vadhaṇ ariyā paṣaṇsanti ; tañ hi jhatvā na socatī ti.*

Yato ti yadā; *paraṇpuggalaṇ ghātetvā* ti sattupuggalaṇ⁸ nāsetvā; *attānaṇ ghāteṭī* ti attānaṇ māreti. *Paramussadagato* ti atibalaṇabhāvaṇ gato; *paramaveṇupullappatto* ti ativipula-bhāvaṇ patto.

[217.] *Kodhassa pahīnattā* ti anāgāmimaggena vuttappa-kārassa kodhassa pahīnabhāvena. *Kodhavatthussa pariññātattā* ti kodhassa patitṭhābhūtassa kāraṇabhūtassa piyāpiya-aṭṭhānasaṅkhātassa vatthussa nāta-tīraṇapariññāhi vyāpetvā nātabhāvena. *Kodhahetussa upacchinnattā* ti kodhassa janakahetuno domanassasahagata-cittupṇādassa-ucchinnakabhāvena.

Tāsī ti bhāyanasīlo hoti. *Uttāsī* ti atibhāyanasīlo. *Pari-tāsī* ti samantato bhāyanasīlo. *Bhāyatī* ti bhayaṇ āpajjati. *Santāsaṇ āpajjati* ti virūṇabhāvaṇ pāṇuṇāti.

* S. i, 41, 47, 161, 237 (with chetvā for jhatvā).

¹ H, D dvidhākārena.

² H, B °tā voropano; D, E °tā cavāpano.

³ H, D, E omī to.

⁴ S, C paṇāsano; D, E cavāpano.

⁵ H, D, E, S sabbapariccāgāya saṇ°.

⁶ H, D, E add vā.

⁷ S sabbaṇgapa°.

⁸ H, D, E paraṇpug°.

Katthi hoti ti attano vaṇṇabhaṇanasīlo hoti. *Vikatthi* ti vividhā nānappakārato vaṇṇabhaṇanasīlo. *Jātiyā vā* ti khattiyabhāvādi-jātisampattiya vā. *Gottena vā* ti Gotamagottādinā ukkaṭṭhagottena vā. *Kolaputtiyena vā* ti mahākulabhāvena vā. *Vaṇṇapokkharatāya vā* ti vaṇṇasampannasarīratāya vā¹; sarīraṇ hi² pokkharan ti vuccati; tassa vaṇṇasampattiya abhirūpabhāvenā ti attho. *Dhanena vā* ti ādini uttānatthān' eva.

[218.] *Kukkuccan* ti niddesassa uddesapadaṇ; tattha kucchitaṇ katan kukataṇ, tassa bhāvo *kukkuccaṇ*; taṇ pacchānutāpanalakkhaṇaṇ, katākatānusocanarasaṇ, vipphaṇisārapacupaṭṭhānaṇ, katākatapadaṭṭhānaṇ; dāsavyaṇ viya daṭṭhabbaṇ. *Hatthakukkuccam pi* ti hatthehi kucchitaṇ katan kukaṭaṇ³ vā,³ tassa bhāvo hatthakukkuccaṇ. *Pādakukkuccādisu pi* es' eva nayo.

Akappiye kappiyasaññitā ti acchamaṇsaṇ sūkaramaṇsan ti khādati, akappiyabhojanaṇ kappiyabhojanan ti bhuñjati; vikāle kālasaññitāya bhuñjati; akappiyapānakaṇ kappiyapānan ti pivati; ayaṇ akappiye kappiyasaññitā. *Kappiye akappiyasaññitā* ti sūkaramaṇsaṇ acchamaṇsaṇ ti khādati, migamaṇsaṇ dipimaṇsan ti khādati; kappiyabhojanaṇ akappiyabhojanan ti bhuñjati; kāle vikālasaññitāya bhuñjati; kappiyapānakaṇ akappiyapānakan ti pivati; ayaṇ kappiye akappiyasaññitā.

Avajje vajjasaññitā ti niddose dosasaññitā. *Vajje avajjasaññitā* ti sadose niddosasaññitā. *Kukkuccāyanā* ti kukkuccāyanākāro. *Kukkuccāyitattan* ti kukkuccāyitabhāvo. *Cetaso vipphaṇisāro* ti cittassa virūpo paṭihatabhāvo.⁴ *Manovilekho* ti cittassa vilekho.

Katattā ca akatattā cā ti kāyaduccaritādinaṇ katabhāvena ca kāyasucaritādinaṇ akatabhāvena ca. *Katam me kāyaduccaritan* ti mayū kāyena kilesapūtikattā duṭṭhucaritaṇ⁵ katan. *Akatam me kāyasucaritan* ti mayā kāyena suṭṭhucaritaṇ na katan. *Vacīduccarita-vacīsucaritādisu pi* es' eva nayo.

¹ H, D, E, S omit.

² B, C omit.

³ H duo; D, E duṭṭha°.

⁴ H, D, E pi.

⁵ B, C paṭisaraṇa°.

⁶ Most add kāyena.

Nirodhapariyosānesu *cittassā* ti na sattassa na posassa, [220] *uddhaccan* ti uddhatākāro; *avūpasamo* ti na upasamo. Ceto vikkhipatī ti *cetaso vikkhepo*. *Bhantuttan* *cittassā* ti cittassa bhantabhāvo, bhantayāna-bhantagonādinan viya. Iminā ekārammaṇasmiṇ yeva vipphandanāṇ kathitaṇ; uddhaccaṇ hi ekārammaṇe vipphandati, vicikicchā nānārammaṇe ti. *Idaṇ vuccati uddhaccan* ti ayaṇ uddhatabhāvo kathiyati.

Musāvādaṇ pahāyā ti ettha musā ti visaṇvādana-purekkhārassa atthabhañjako vacīpayogo, kāyapayogo vā; visaṇvādanādhīppāyena parassa¹ visaṇvādaka-kāya²-vacīpayoga-samuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. Aparo nayo: *musā* ti abhūtaṇ ataccaṇ vatthu; *vādo* ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṇ. Lakkhaṇato pana atathaṇ vatthuṇ tathato paraṇ viññāpetukāmassa tathāviññāttisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo; taṇ musāvādaṇ. *Pahāyā* ti imaṇ musāvāda-cetanāsaṅkhātaṇ dussilyaṇ pajahitvā. *Paṭivirato* ti pahīna-kālato paṭṭhāya tato dussilyato ārato virato ca; natthi tassa vītimissā³ cakkhu-sotaviññeyyā dhammā, pageva kāyaviññeyyā⁴ ti iminā nayena aññesu pi evarūpesu padesu attho veditabbo.

Saccaṇ vadatīti *saccavādī*. Saccena saccaṇ sandahati ghaṭetīti *saccasandho*; na antarantarā musā vadatī ti attho. Yo hi puriso kadāci musā vadatī, kadāci saccaṇ, tassa musāvādena antaritattā saccaṇ saccena na ghaṭiyati; tasmā na so saccasandho. Ayam pana na tādiso, jīvitahetu pi musā avatvā saccena saccaṇ sandahati yevā ti saccasandho. *Theto* ti thiro, ṭhitakatho⁵ ti attho. Eko puggalo haliddirāgo⁶ viya, thusarāsimhi nikhātakhāṇu viya, assapiṭṭhe ṭhapita-kumbhaṇḍam iva ca na ṭhitakatho hoti; eko pāsāṇalekhā viya indakhīlo viya ca ṭhitakatho hoti, asinā sīse⁷ chijjante pi dvejjhakathaṇ⁸ na katheti. Ayaṇ vuccati theto. *Paccayiko* ti pati-ayitabbako,⁹ saddhāyiko¹⁰ ti attho. Ekacco

¹ S, C pan' assa.

² S, C cittassā pi; D, E vimissā.

³ H, D, E thira°.

⁴ H, E sīsaṇ.

⁵ D, E pattiyāyit°.

⁶ H °vādanatāya.

⁷ H, D, E, S, C kālakā.

⁸ S, B, D, E halidda°.

⁹ S, B, C, D, E dve kathā.

¹⁰ S saccatṭhāyiko.

hi puggalo na paccayiko hoti; “Idaṇ kena vuttan? Asukenā” ti vutte “Mā tassa vacanaṇ saddahathā” ti vattabataṇ āpajjati. Eko paccayiko hoti: “Idaṇ kena vuttaṇ? Asukenā” ti vutte “Yadi tena vuttaṇ, idam eva pamānaṇ; idāni upaparikkhitabbaṇ natthi, evam eva idaṇ” ti vattabataṇ āpajjati; ayaṇ vuccati paccayiko. *Avisaṇvādako lokassā* ti tāya saccavāditāya lokaṇ na visaṇvādeti ti attho.

Pisunaṇ vācaṇ pahāyā ti ādisu yāya vācāya, yassa taṇ vācaṇ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṇ, parassa ca suññabhāvaṇ karoti, sā pisuṇāvācā. Yāya pana attānam pi paraṃ pi pharusāṇ karoti, yā¹ vācā sayam pi pharusā, n’ eva ca kaṇṇasukhā, na hadayasukhā, ayaṇ *pharusāvācā*. Yena samphaṇ palapati niratthakaṇ, so samphappalāpo. Yā tesāṇ mūlabhūtā cetanā pi pisuṇāvācādināmam eva labhati, sā yeva idha adhippetā.

Imesaṇ bhedāyā ti yesaṇ ito ti² vuttānaṇ santike sutāṇ, tesāṇ bhedāya. *Bhinnānaṇ vā sandhātā* ti dvinnaṇ mitānaṇ vā samānupajjhāyakādīnaṇ vā kenaci-d-eva kāraṇena bhinnānaṇ ekam ekaṇ upasaṅkamitvā: “tumhākaṇ idise kule jātānaṇ evaṇ bahussutānaṇ idaṇ na yuttan” ti ādīni vatvā sandhānaṇ kattā. *Anuppadātā* ti sandhānānuppādātā. Dve jane samagge disvā “tumhākaṇ evarūpe kule jātānaṇ, evarūpehi guṇehi samannāgatānaṇ anucchavikam etan” ti ādīni vatvā daḥhakammaṇ³ kattā ti attho. ‘Samaggo ārāmo assā ti *samaggārāmo*, yattha samaggā natthi, tattha vasitum pi na icchatī ti attho. “Samaggarāmo” ti pi pāli, ayam ev’ attho. *Samaggarato* ti samaggesu rato, te pahāya aññatra gantum pi na icchatīti attho. Samagge disvā pi sutvā pi nandatīti *samagganandī*. *Samaggakaraṇiṇ vācaṇ bhāsītā* ti yā vācā satte samagge yeva karoti, taṇ sāmaggi-guṇaparidīpakam eva vācaṇ bhāsati, na itaran ti.

Parassa mamacchedaka-kāyavacīpayoga-samuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā pharusāvācā. *Neḷā* ti eḷaṇ⁴ vuccati doso, nāssā eḷaṇ⁴ ti neḷā; niddosā ti attho: *neḷaṇgo satapacchādo** ti ettha vuttasīlaṇ viya. *Kaṇṇasukhā* ti vyañjana-

* Udāna, s. 65.

¹ H, C sā.

² H, B, S omīti ti.

³ S daḥhi°.

⁴ H eḷā.

madhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā; sūcivijjhaṇaṃ viya kaṇṇa-
dukkhaṇ¹ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopāṇ
ajanetvā pemaṇ janeti ti *pemaṇīyā*. Hadayaṇ gacchati,
apaṭihaññamānā sukhena cittaṇ pavisati ti *hadayaṅgamā*.
Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavā ti *porī*; pure saṇvaddhanārī
viya sukumārā ti pi *porī*; purassa eṣā ti *porī*, nagaravāsīnaṇ
kathā ti attho. Nagaravāsīno hi yuttakathā honti: piti-
mattaṇ ‘pitā’ ti bhātimattaṇ ‘bhātā’ ti vadanti. Evarūpi
kathā bahujanassa kantā hoti ti *bahujanakantā*. Kanta-
bhāven’ eva bahuno janassa mānāpā cittavuddhikarā ti
bahujanamanāpā.

Anatthaviññāpaka²-kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusala-
cetanā *samphappalāpo*. Kālena vadatīti *kālavādī*, vattab-
bayuttakālaṇ sallakkhetvā vadati ti attho. Bhūtaṇ tacchaṇ
sabhāvam eva vadati ti *bhūtavādī*. Diṭṭhadhammika-sam-
parāyika-atthasannissitam eva katvā vadati ti *atthavādī*.
Navalokuttaradhammanissitaṇ katvā vadati ti *dhammavādī*.
Saṇvaravinaya-pahānavinaya-sannissitaṇ katvā vadati ti
vinayavādī.

Nidhānaṇ vuccati ṭhapanokāso, nidhānam assā atthīti
nidhānavatī, hadaye nidhetabbayuttakaṇ vacanaṇ *bhāsīṭā* ti
attho. *Kālenā* ti evarūpiṇ bhāsamāno pi ca “ahaṇ nidhā-
navatiṇ vācaṇ bhāsissāmi” ti nākāle bhāsati, yuttakāle
pana vattā hoti. *Sāpadesan* ti saupamaṇ, sakāraṇan ti
attho. *Pariyantavatin* ti paricchedaṇ dassetvā yathā ‘ssā
paricchedo paññāyati, evaṇ bhāsati ti attho. *Atthasaṇhitan*
ti anekehi pi nayehi³ vibhajantena pariyādātum asakku-
neyya-atthasampannaṇ; yaṇ vā so atthaṇ vadati, tena at-
thena sahitattā atthasaṇhitaṇ vācaṇ bhāsati, na aññaṇ nik-
khipitvā aññaṇ bhāsati ti vuttaṇ hoti.

Catudosāpagataṇ vācaṇ bhāsati ti musāvādādihi catūhi
dosehi apagataṇ vācaṇ bhāsati. *Dvattiṇsāya tiracchānaka-
thāyā* ti dvattiṇsāya saggamokkhānaṇ tiracchānabhūtāya
kathāya.

Dasa kathāvattthūnī ti appicchatādīni dasa vivaṭṭanissitāya
kathāya vatthubhūtāni kāraṇāni. *Appicchakathan* ti ettha

¹ B, C °sūlaṇ.² H, D, E, B °pikā.³ H, D, E vinayehi.

appiccho ti icchāvirahito, aniccho, nittanho. Ettha hi¹ vyaññanan sāvasesan viya, attho pana niravaseso: na hi khīṇāsavassa anumattā pi icchā nāma atthi. Api c' ettha atricchatā pāpicchatā mahicchatā appicchatā ti ayaṇ bhedo veditabbo: tattha sakalābhe atittatāya² paralābhapatthanā atricchatā nāma; tāya samannāgatassa ekabhājane pakkapūvo pi attano patte patito³ na supakko viya khudako viya khāyati, sv' eva parassa patte pakkitto supakko viya mahanto viya ca khāyati.

Asantaḡuṇasambhāvanatā pana paṭiggahaṇe ca amattaññutā pāpicchatā nāma; sā Idh' ekacco assaddho samāno 'saddho ti maṇ jano jānātū' ti* ādinā nayena atr' eva⁴ āgatā yeva. Tāya ca⁵ samannāgato puggalo kohaññe patiṭṭhāti.

Santaḡuṇasambhāvanā paṭiggahaṇe ca amattaññutā mahicchatā nāma; sā pi Idh' ekacco saddho samāno 'saddho ti maṇ jano jānātū' ti icchati, sīlavā sāmāno 'sīlavā ti maṇ jano jānātū' ti† iminā nayena āgatā yeva; tāya samannāgato puggalo dussantappiyo hoti, vijātamātā pi 'ssa cittaṇ gahetuṇ na sakkoti. Ten' etaṇ vuccati:

Aggikkhandho samuddo ca mahiccho cā pi puggalo
Sakaṭena paccaye dentu,⁶ tayo p' ete atappiyā ti.†

Santaḡuṇanigūhanatā pana paṭiggahaṇe ca mattaññutā appicchatā nāma; tāya samannāgato puggalo attani vijjamānam pi ḡuṇaṇ paṭicchādetukāmatāya saddho samāno "saddho ti maṇ jano jānātū" ti na icchati; sīlavā, pavivitto, bahussuto, āradhaviṛiyo, samādhisampanno, paññavā, khīṇāsavo samāno "khīṇāsavo ti maṇ jano jānātū" ti na icchati, seyyathā pi Majjhantikatthero.§ Evaṇ appiccho ca pana bhikkhu anuppannaṇ lābhaṇ uppādeti, uppannaṇ thāvaraṇ karoti, dāyakānaṇ cittaṇ ārādheti; yathā yathā hi

* Vbh. 351. Cf. A. v, 40.

† (?).

‡ Manorathapūraṇi i, 75.

§ Lived at the time of Emperor Asoka. Cf. Ibid. i, 76.

¹ H, B omit.

² H, D, E atitti.

³ S, C pakkhitto.

⁴ H, D, E, S, C omit.

⁵ H omits.

⁶ B, D, E detu.

so attano appicchatāya appaṇ gaṇhāti tathā tathā 'ssa vatte¹ pasannā² manussā bahuṇ denti.

Aparo pi catubbidho appiccho: paccayappiccho, dhutaṅgappiccho, pariyattiappiccho, adhigamappiccho ti; tattha catusu paccayesu appiccho p a c c a y a p p i c c h o : yo dāyakassa ca balaṇ³ jānāti, deyyadhammassa vasaṇ⁴ jānāti, attano thāmaṇ jānāti; yadi hi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṇ dātukāmo, dāyakassa vasena appaṇ gaṇhāti; deyyadhammo appo, dāyako bahuṇ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appaṇ gaṇhāti; deyyadhammo pi bahu, dāyako pi bahuṇ dātukāmo attano thāmaṇ ñatvā pamāṇen' eva gaṇhāti.

Dhutaṅgasamādānassa attani atthibhāvaṇ na jānāpetukāmo d h u t a ṅ g a p p i c c h o nāma.

Yo pana bahussutabhāvaṇ na jānāpetukāmo, ayaṇ p a r i y a t t i a p p i c c h o nāma.

Yo pana sotāpannādisu aññataro hutvā sotāpannādibhāvaṇ jānāpetuṇ na icchati, ayaṇ a d h i g a m a p p i c c h o nāma.

Khīṇāsavo pana atricchataṇ, pāpicchataṇ, mahicchataṇ⁵ pahāya sabbaso icchāpaṭipakkhabhūtāya alobhasaṅkhātāya parisuddhāya appicchatāya samannāgatattā appiccho nāma. "Āvuso, atricchatā pāpicchata mahicchata ti ime dhammā pahātābbā" ti tesu ādīnavaṇ dassetvā "evarūpaṇ appicchataṇ samādāya vattitabban" ti vadanto appicchakathaṇ katheti nāma.

Santutthikathan ti ādisu visesattham eva dīpayissāma; yojanā pana vuttanayen' eva veditābbā. *Santutthikathan* ti itaritarapaccayasantosaniissitaṇ kathaṇ; so pan' esa santoso dvādasavidho hoti, seyyathidaṇ? Cīvare yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsārappasantoso ti tividho; evaṇ piṇḍapātādisu pi. Tassā 'yaṇ pabhedavaṇṇanā: Idha bhikkhu cīvaraṇ labhati sundaraṇ vā asundaraṇ vā, so ten' eva yāpeti, aññaṇ na pattheti; labhanto pi na gaṇhāti;

¹ So all MSS. except B.

² S, B, C vasaṇ.

³ H, D, E, S, B omit.

⁴ B vattasampannā.

⁵ H ca saṇ.

ayam assa cīvare yathālābhasantoso. Atha pana yo pakatidubbalo vā hoti ābādha-jarābhībhūto vā garucīvaraṇ pārupanto kilamati, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṇ parivattevā lahukena yāpento pi santuṭṭho va hoti, ayam assa cīvare yathābalasantoso. Aparo paṇītapaccayalābhī hoti: so Pattuṇṇacīvarādīnaṇ aññatarāṇ mahagghacīvaraṇ, bahunī vā pana cīvarādīni labhitvā: “ idaṇ therānaṇ cirapabbajitānaṇ, idaṇ bahussutānaṇ anurūpaṇ, idaṇ gilānānaṇ, idaṇ appalābhānaṇ hotū ” ti datvā tesaṇ purāṇacīvaraṇ vā, saṅkārakūṭādito vā pana nantakāni uccinitvā tehi saṅghāṭiṇ katvā dhārento pi santuṭṭho va hoti; ayam assa cīvare yathāsāruppasantoso.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṇ labhati lūkhaṇ vā paṇītaṇ vā, so ten’ eva yāpeti, aññaṇ na pattheti, labhanto pi na gaṇhāti; ayam assa piṇḍapāte yathālābhasantoso. Yo pana attano pakativiruddhaṇ vā vyādhiviruddhaṇ vā piṇḍapātaṇ labhati, yen’ assa paribhuttana aphāsu hoti, so sabhāgassa bhikkhuno taṇ datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṇ bhuñjitvā samaṇadhammaṇ karonto pi santuṭṭho va hoti, ayam assa piṇḍapāte yathābalasantoso. Aparo bahuṇ paṇītaṇ piṇḍapātaṇ labhati, so taṇ cīvaraṇ viya cirapabbajita¹-bahussuta-appalābha-gilānānaṇ datvā tesaṇ vā sesakaṇ, piṇḍāya vā caritvā missakāhāraṇ bhuñjanto pi santuṭṭho va hoti; ayam assa piṇḍapāte yathāsāruppasantoso.¹

Idha pana bhikkhu senāsanaṇ labhati manāpaṇ vā amanāpaṇ vā, so tena n’ eva somanassaṇ na paṭighaṇ uppādeti, antamaso tiṇasanthārakenā pi yathāladdhen’ eva tussati; ayam assa senāsane yathālābhasantoso. Yo pana attano pakativiruddhaṇ vā vyādhiviruddhaṇ vā senāsanaṇ labhati, yatth’ assa vasato aphāsu hoti, so taṇ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyasenāsane vasanto pi santuṭṭho va hoti, ayam assa senāsane yathābalasantoso. Aparo mahāpuñño leṇa-maṇḍapa-kūṭāgārādīni² bahūni paṇītasenāsanāni labhati, so tāni cīvarādīni viya cirapabbajita-bahussuta-appalābha-gilānānaṇ datvā yattha katthaci vasanto pi santuṭṭho va hoti, ayam assa senāsane yathāsāruppasantoso.

¹ H, D, E °jitānaṇ.

² B, S, C °dīnaṇ.

Yo pi “uttamasenāsaṇaṇ nāma pamādaṭṭhāṇaṇ, tattha nisinnassa thīnamiddhaṇ okkamati, niddābhībhūtassa puna¹ paṭibujjhato pāpavitakkā pātubhavantī” ti paṭisañcikkhitvā tādisaṇ senāsaṇaṇ pattam pi na sampatiṇchatī, so taṇ paṭikkhipitvā abbhokāsa-rukkaṃmūlādisu vasanto pi santuṭṭho va hoti, ayam pi ’ssa senāsane yathāsārūppasantoso.

Idha pana bhikkhu bhesajjaṇ labhati lūkhaṇ vā paṇitaṇ vā, so yaṇ labhati, ten’ eva tussati, aññaṇ na pattheti, labhanto pi na gaṇhāti; ayam assa gilānapaccaye yathālābhasantoso. Yo pana telen’ atthiko phāṇitaṇ labhati, so taṇ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telaṇ gaṇetvā añña-d-eva vā pariyesitvā tehi bhesajjaṇ karonto pi santuṭṭho va hoti, ayam assa gilānapaccaye yathābalasantoso. Aparo mahāpuñño bahuṇ tela-madhu-phāṇitādīpaṇītabhesajjaṇ labhati, so taṇ cīvaraṇ viya cirapabbajita-bahussuta-appalābha-gilānāṇaṇ datvā,² tesā ābhatakena³ yena kenaci yāpento pi santuṭṭho va hoti. Yo pana ekasmiṇ bhājane catumadhuraṇ ṭhapetvā ekasmiṇ muttahaṛitakaṇ “gaṇha bhante, yad’ icchasi” ti vuccamāno, sac’ assa tesu añña-tarenā pi rogo vūpasammati, “muttahaṛitakaṇ nāma Buddhādīhi vaṇṇitaṇ” ti catumadhuraṇ paṭikkhipitvā muttahaṛitakena bhesajjaṇ karonto paramasantuṭṭho va hoti, ayam assa gilānapaccaye yathāsārūppasantoso. Imesaṇ pana pacceka⁴-paccayesu tiṇṇaṇ tiṇṇaṇ santosaṇaṇ yathāsārūppasantoso va aggo. Arahā ekekasmiṇ paccaye imehi tihi pi santosehi santuṭṭho va.⁴

Pavivekakathan ti pavivekanissitaṇ kathaṇ. Tayo hi pavivekā: kāyapaviveko, cittapaviveko, upadhipaviveko ti. Tattha: eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati, eko seyyaṇ kappeti, eko gāmaṇ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko caṅkamaṇ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti ayaṇ kāya paviveko nāma. Aṭṭhasamāpattiyo pana cittapaviveko nāma. Nibbāṇaṇ⁵ upadhipaviveko⁵ nāma.⁵ Vuttam pi h’

¹ B pana.

² H, D, E add aññaḍ eva vā pariyesitvā.

³ H, D, E, S, C āgatāgatakena.

⁴ H, D, E omit.

⁵ H, D, E, B, C omit.

etaṇ: *Kāyapaviveko* ca¹ *vavakatṭhakāyānaṇ*² *nekkhammābhīratānaṇ*, *cittapaviveko* ca *parisuddhacittānaṇ* *paramavodānappattānaṇ*, *upadhipaviveko* ca *nirupadhīnaṇ* *puggalānaṇ* *visaṅkhāragatānaṇ** ti.

Asaṇsaggakathan ti ettha savaṇasaṇsaggo dassanasaṇsaggo samullāpasasaṇsaggo sambhogasaṇsaggo kāyasaṇsaggo ti hi³ pañcavidho saṇsaggo. Tesu: *Idha bhikkhu suṇāti: amukasmīṇ gāme vā nigame vā itthi vā kumārī vā abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannūgatā ti; so taṇ sutvā saṇsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṇ santānetuṇ*⁴; *sikkhādubbalyaṇ anāvikatvā hīnāy' āvattatī*† ti evaṇ parehi vā kathiyamānaṇ rūpādisampattiṇ, attanā vā hasita-lapita-gītasaddaṇ suṇantassa sotaviññāṇavithivasena uppanno rāgo savaṇasaṇsaggo nāma.

Idha bhikkhu na h' eva kho suṇāti; api ca kho sūmaṇ pasati itthiṇ vā kumārīṇ vā abhirūpaṇ dassanīyaṇ pāsādikaṇ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṇ, so taṇ disvā saṇsīdati, visīdati, na sakkoti brahmacariyaṇ santānetuṇ,⁴ *sikkhādubbalyaṇ anāvikatvā hīnāy' āvattatī*† ti. Evaṇ visa-bhāgarūpaṇ olokontassa pana cakkhuviññāṇavithivasena uppannarāgo dassanasaṇsaggo nāma.

Aññamaññaṇ allāpasallāpavasena uppannarāgo pana samullāpasasaṇsaggo nāma.

Bhikkhuno bhikkhuniyā santakaṇ, bhikkhuniyā vā bhikkhussa santakaṇ gahetvā paribhogakaraṇavasena⁵ uppannarāgo sambhogasaṇsaggo nāma.

Hatthagāhādivasena uppannarāgo pana kāyasaṇsaggo nāma.

Arahā imehi pañcahi saṇsaggehi catūhi pi parisāhi saddhiṇ asaṇsatṭho gāhamuttako c' eva saṇsaggamuttako ca asaṇsaggassa vaṇṇaṇ bhaṇanto asaṇsaggakathan katheti nāma.

Viriyārambhakathan ti ettha yo pagga-hitaviriyo paripunṇa-kāyikacetasikaviriyo hoti, gamane uppannaṇ kilesaṇ

* Nid. 27.

† A. iii, 90.

¹ S omit.

² S pavivekat°; B vivekat°.

³ H. B omit.

⁴ S, B sandhāretuṇ.

⁵ B, C, D, E omit karaṇa.

ṭhānaṃ pāpuṇituṃ na deti, ṭhāne uppannaṃ kilesaṃ nisajjaṃ, nisajjāya uppannaṃ kilesaṃ sayanaṃ pāpuṇituṃ na deti, mantena kaṇhasappaṃ uppīletvā gaṇhanto viya, amittaṃ gīvāya akkamanto viya ca vicarati; tādisassa āradhaviyāyassa vaṇṇaṃ bhaṇanto viriyārambhakathaṃ katheti nāma.

Sīlakathan ti ādisu sīlaṃ ti catupārisuddhisīlaṃ. *Samādhī* ti vipassanāpādaḥ aṭṭhasamāpattiyo. *Paññā* ti lokiya-lokut-taraññaṃ. [221.] *Vimuttī* ti ariyaphalavimuttī.¹ *Vimuttiñānadassanaṃ* ti ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhanaññaṃ. *Sīlādīnaṃ* guṇaṃ pakāśento sīlādīkathaṃ katheti nāma. *Satipatṭhānakathan* ti ādini *saṃgaḍḍham aticca so munī* ti pariyosānāni² pubbe vuttānusārena veditabbāni.

Nirāsattī ti nittanho. *Vivekadassī phassessū* ti paccuppannesu cakkhusamphassādisu attādibhāvavivekaṃ³ passati. *Diṭṭhīsu ca na nīyati* ti dvāsaṭṭhiditṭhīsu kāyaci diṭṭhiyā na niyyati.⁴

[222.] *Vipariṇataṃ vā vatthuṃ na socatī* ti pakatibhāvaṃ jahitvā natṭhe kismiñci vatthusmiṃ na sokaṃ āpajjati. *Vipariṇatasmiṃ vā* ti vinassamāne vatthumhi.

Cakkhusamphasso ti cakkhuṃ vatthuṃ katvā cakkhuviññāṇasahajāto phasso cakkhusamphasso. Sesesu pi es' eva nayo. Ettha ca purimā cakkhuppasādādivatthukā va, *manosamphasso* hadayavatthuko pi avatthuko pi sabbo catubhūmako phasso. *Adhivacanasamphasso* ti pariyāyena etassa nāmaṃ hoti yeva. Tayo⁵ hi arūpino khandhā sayāṃ piṭṭhivatṭakā hutvā attanā sahajāta-samphassassa adhivacanasamphasso ti nāmaṃ karonti. *Paṭighasamphasso* ti nipariyāyena pana paṭighasamphasso nāma pañcadvārikasamphasso, adhivacanasamphasso nāma manodvārikasamphasso.

Sukhavedaniyo phasso ti sukhavedanāya hito uppādako phasso; itaradvaye pi hi es' eva nayo. *Kusalo phasso* ti ekaviśatikusalacitta-sahajāto phasso. *Akusalo* ti dvādaśaakusalasahajāto.⁶ *Avyākato* ti chapaññāsa-avyākatasa-hajāto phasso. *Kāmāvacaro* ti catupaññāsa-kāmāvacarasa-hajāto phasso. *Rūpāvacaro* ti kusalādi-pañcadasa-rūpāva-

¹ S arahatta°.

² H, S °sānādisu.

³ B phassādi°.

⁴ B nīyati; H. nīyyati.

⁵ B catasso.

⁶ H, D, E omīti saha.

carasampayutto. *Arūpāvacaro* ti kusalāvyākatavasena dvā-dasa-arūpāvacara-sampayutto. *Suññato* ti anattānupassanāvasena vipassantassa uppanno maggo suññato, tena saha-jāto phasso suññato phasso. Itaradvaye pi es' eva nayo. *Animutto* ti ettha aniccānupassanāvasena vipassantassa uppanno maggo animutto. *Appaṇihito* ti dukkhānupassanāvasena vipassantassa uppanno maggo appaṇihito. *Lokiyo* ti loko vuccati lujjana-palujjanatthena vaṭṭo, tasmiṇ pariyāpanna-bhāvena loke niyutto ti lokiyo; tebhūmako dhammo. *Lokuttaro* ti lokato uttaro uttiṇṇo ti lokuttaro; loke apariyāpanna-bhāvena pi lokuttaro.

Attena vā ti attabhāvena vā. *Attaniyena vā* ti attāyat-tena vā.

[224.] *Patilīno* ti rāgādīnaṇ pahinattā tato apagato. *Akuhako* ti avimhāpako tihi kuhanavattthūhi. *Apihālū* ti apihanasilo, patthanātaṇhāya rahito ti vuttaṇ hoti. *Amacchari* ti pañcamacchera-rahito. *Appagabbho* ti kāyapāgab-bhiyādirahito. *Ajeguccho* ti sampannasilādītāya ajeguc-chaniyo, āsevaniyo,¹ manāpo. *Pesuneyye ca no yuto* ti dvīhi ākārehi upasaṇharitabbe pisunakamme² ayutto.

Rāgassa pahinattā ti arahattamaggena rāgakilesassa pahī-nabhāvena; *asmimāno pahīno hoti* ti asmī ti unnatimāno samucchadavasena pahīno hoti.

Tīṇi kuhanavattthūnī ti tīṇi vimhāpanakāraṇāni. *Paccaya-paṭisedhanasaṅkhātāṇ kuhanavattthu* ti ādisu cīvarādihi niman-titassa tadatthikass' eva sato pāpicchataṇ nissāya paṭik-khipanena, te ca gahapatike attani suppatitṭhitasaddhe-ñatvā puna tesāṇ "aho, ayyo appiccho, na kiñci paṭigaṇhituṇ icchatī; suladdhaṇ vata no assa sace appamattakam pi kiñci paṭiggaṇheyyā" ti nānāvidhehi upāyehi paṇitāni cīvarādīni upanentānaṇ tadanuggahakāmatāṇ yeva āvikatvā paṭiggaha-rena ca, tatoppabhutī api sakatabhārehi upanāmanahetu-bhūtaṇ vimhāpanaṇ paccaya-paṭisedhanasaṅkhātāṇ kuha-navattthū ti veditabbaṇ.

Pāpicchass' eva sato sambhāvanādhippāyena katena iri-

¹ H, E, S, C, SA asecanako; D asevanako.

² H pesu°.

yāpathena vimhāpanaṇ iriyāpathasannissitaṇ kuhanavattthū ti veditabbaṇ.

Pāpicchass' eva pana sato uttarimanussadhammādhigama-paridīpanavācāya tathā tathā vimhāpanaṇ sāmanta-jappana-saṅkhātāṇ kuhanavattthū ti veditabbaṇ.

*Katamaṇ paccaya-paṭisedhanasaṅkhātān*¹ ti ettha paccaya-paṭisedhanan¹ ti evaṇ saṅkhātāṇ paccaya-paṭisedhanasaṅkhātāṇ.¹ *²Idha gahapati-kā³ bhikkhuṇ nimantentī* ti ayam eva vā pātho; "nimantentī ti vā ti vadantī" ti⁴ keci paṭhanti, tādise 'nimantāpenti, nimantentī' ti pāṭhassa sambhavo daṭṭhabbo.

Cīvaraṇ paccakkhātī ti cīvaraṇ paṭikkhipati. *Etaṇ sārappaṇ yaṇ samaṇo* ti yaṇ cīvaradhāraṇaṇ samaṇo karoti, etaṇ sārappaṇ, anucchavikaṇ; *pāpaṇikā vā nantakānī* ti āpaṇa-dvāre patitāni antavirahitāni pilotikāni; *uccinivā* ti saṇ-kaddhitvā.

[225.] *Uñchācariyāyā* ti bhikkhācaraṇena. *Piṇḍiyālopenā* ti piṇḍaṇ katvā laddha-ālopena.

Pūtimuttēna vā ti gomuttēna vā. *Osadhaṇ kareyyā* ti bhesajjakiccaṇ kareyya.

Tadupādāyā ti tato paṭṭhāya.

Dhutavādo ti dhutaṇavādī.

Bhiyyo bhiyyo nimantentī ti uparūpari nimantentī.

Sammukhībhāvā ti sammukhabhāvena, vijjamānatāyā ti attho. *Pasavatī* ti paṭilabhati. Saddhāya sammukhībhāvena sakkā kātun ti *saddhāya sammukhībhāvā* ti ādim āha: deyyadhammā sulabhā dakkhiṇeyyā ca, saddhā pana dulla-bhā; puthujjanassa hi saddhā athāvarā, padavāre padavāre nānā hoti; ten' ev' assa Mahāmoggallānasadiso pi aggasāvako pāṭibhogo bhavituṇ asakkonto āha: *dvinnāṇ kho te āvuso, dhammānaṇ pāṭibhogo bhogānaṇ ca jīvitassa ca, saddhāya pana tvaṇ pāṭibhogo** ti.

Evaṇ tumhe puñṇēna parihīnā⁵ bhavissathā ti ettha

* Udāna (Mucalinda V.), 18th sutta.

¹ B, C, D, E °paṭisevana°.

² B adds nimantentīti.

³ H adds bhikkhaṇ gaṇhathā ti.

⁴ H, D add vā ti.

⁵ B paribāhirā.

‘ puññenā ’ ti nissakkatthe karaṇavacanaṇ, puññato parihīnā parammukhā bhavissatha.

Bhākuṭikā ti padhānaparimathita¹-bhāvadassanena bhākuṭikaraṇaṇ,² mukhasaṅkoco³ ti vuttaṇ hoti. Bhākuṭikaraṇaṇ² silam assā ti bhākuṭiko, bhākuṭikassa bhāvo *bhākuṭiyaṇ*. *Kuhanā* ti vimhāpanā. Kuhassa āyanā *kuhāyanā*. Kuhitassa bhāvo *kuhitattaṇ*.

Pāpiccho ti asantagunaḍipanakāmo. *Icehāpakato* ti icchāya apakato, upadduto ti attho. *Sambhāvanādhippāyo* ti bahu-mānanajjhāsayo. *Gamaṇaṇ saṇṭhapetī* ti abhikkamādigamaṇaṇ abhisāṅkharoti, pāsādikabhāvaṇ karotī ti vuttaṇ hoti. Itaresu pi es’ eva nayo. [226.] *Paṇidhāya gacchatī* ti patthanaṇ ṭhapetvā gacchati. Sesusu pi es’ eva nayo. *Samāhito viya gacchatī* ti upacārappaṇappatto viya gacchati. Sesusu pi es’ eva nayo. *Āpāthakajjhāyī ca hotī* ti sammukhaṇ āgatānaṇ manussānaṇ jhānaṇ samāpajjanto viya santa-bhāvaṇ dasseti.

Iriyāpathassā ti catuiriyaṇpathassa. *Āṭhapanā* ti ādiṭṭhapanā, ādarena vā ṭhapanā. *Ṭhapanā* ti ṭhapanākāro. *Sanṭhapanā* ti abhisāṅkharanaṇ, pāsādikabhāvakaranaṇ ti vuttaṇ hoti.

Ariyadhammasannissitan ti lokuttaradhammapaṭibaddhaṇ.

Kuñcikan ti avāpuraṇaṇ.

Mittā ti sinehavanto. *Sandiṭṭhā* ti diṭṭhamattā.⁴ *Sambhattā* ti daḷhamittā.

Uddanḍo ti eko patissayaviseso.

Korajīkakorajiko ti saṅkocasaṅkocako, atisaṅkocako ti vuttaṇ hoti; “korañjakako” ti vā pāṭho. *Bhākuṭikabhākuṭiko* ti ativiya mukhasaṅkocanasilo. *Kuhakakuhako* ti ativiya vimhāpako. *Lapakalapako* ti ativiya sallāpako. *Mukhasambhāvito* ti attano mukhavasena aññehi sambhāvito; appīnacitto⁵ ti eke.

Santānaṇ ti kilesasantatāya santānaṇ. *Samāpattīnaṇ* ti samāpajjitabbānaṇ. *Gambhīraṇ* ti ninnapatitṭhānaṇ.⁶

¹ S mukhānaṇ parimaddita.

² H, D, E °saṅkhobho.

³ H, S, B, C appita°.

⁴ B, S bhaku°.

⁵ H, S °mittā.

⁶ S, B °tiṭṭhaṇ.

*Guyhan*¹ ti dassetuṇ dukkhaṇ. *Nipunaṇ* ti sukhumanṇ. *Paṭicchannaṇ* ti padatthena duppativijjhāhippāyaṇ. [227.] *Lokuttaraṇ* ti lokuttaradhammadīpakaṇ. *Suññatāpaṭisaṇyuttaṇ* ti nibbānapaṭisaññuttaṇ, Atha vā *lokuttara-suññatāpaṭisaṇyuttaṇ* ti lokuttaradhammabhūta-nibbānapaṭisaññuttaṇ.

Kāyikaṇ pāgabbhiyaṇ ti kāye bhavaṇ kāyikaṇ; vācasika-cetasikesu pi es' eva nayo. *Accittikārakato* ti bahumānakiriyārahito. *Anupāhanānaṇ caṅkamantānaṇ* ti upāhanavira-hitānaṇ hutvā² caṅkamantānaṇ; samīpe anādare vā sāmivacanaṇ. *Saupāhana* ti upāhanārūḷho hutvā caṅkamati. *Nīce caṅkame caṅkamantānaṇ* ti akataparichedāya bhūmiyā caṅkamante, paricchedaṇ katvā vālikaṇ ākiritvā ālambanaṇ yojetvā katacaṅkame. *Nīce pi caṅkame caṅkamante uce caṅkame caṅkamati* ti iṭṭhakacayanasampanne vedikāparikkhitte uce caṅkame caṅkamati. Sace pākāraparikkhitto hoti dvārakoṭṭhakayutto, pabbatantara-vanantaragumbantarassa³ vā, supaṭicchanne tādise caṅkame caṅkamituṇ vaṭṭati; apaṭicchanne pi upacāraṇ muñcitvā vaṭṭati. *Ghaṭṭayanto pi tiṭṭhati* ti atisamīpe tiṭṭhati. *Purato pi tiṭṭhati* ti puratthimato pi tiṭṭhati. *Thitako pi bhaṇati* ti khāṇuko viya anonamitvā bhaṇati. *Bāhāvikkhepako* ti bāhuṇ khipitvā khipitvā bhaṇati.

Anupakhajjā ti sabbesaṇ nisinnaṭṭhānaṇ pavisitvā.

Nave pi bhikkhū āsanena paṭibāhati ti attano pattāsane anisīditvā pure vā pacchā vā pavisanto āsanena paṭibāhati nāma.

[229.] *Anāpucchā pi kaṭṭhaṇ pakkipati* ti anāpucchā anapaloketvā aggimhi dāruṇ khipati. *Dvāraṇ pidahati* ti jantāghare pidahati.

Otarati ti udakatitthaṇ pavisati. *Nahāyati* ti sarīraṇ sineheti. *Uttarati* ti udakatitthato tīraṇ⁴ uggacchati.

Vokkammā pi ti atikkamitvā pi. *Ovarukānī* ti gabbhe⁵ paṭiṭṭhitasayanagharānī.⁶

¹ H, D, E, S *Gūlhan*.

² So all MSS.

³ S *gabbha*.

⁴ H omits.

⁵ H, D, B, C omits.

⁶ S *patimaṇḍitasa*°.

Gūḥhānī ti paṭicchannāni. *Paṭicchannānī* ti aññehi paṭicchādītāni.

[230.] *Anajjhittṭho* ti therehi “dhammaṃ bhaṇāhī” ti anāpatto anāyācito ca.

[231.] *Pāpadhammo* ti lāmakadhammo. *Asucisaṅkasara-samācāro* ti aññehi “ayaṃ dussilo” ti saṅkāya saritabbo¹ ācāro saṇyogo etassā ti asucisaṅkasarasamācāro; “saṅkas-sarasamācāro” ti sakāraṃ saṇyogaṃ² katvā pi paṭhanti. *Paṭicchannakammanto* ti paṭiccādita-kāyavacikammanto. *Assamaṇo* ti na samaṇo. *Samaṇapatiñño* ti “ahaṃ samaṇo” ti paṭijānamāno.³ *Abrahmacārī* ti seṭṭhacariyāviraḥito. *Brahmacārīpatiñño* ti vuttapaṭipakkho. *Antopūti* ti abbhantare kusaladhammaviraḥitattā anto pūtibhāvam āpanno. *Avassuto* ti rāgena tinto. *Kasambujāto* ti saṅkārasabhāvo.

Ācāragocara [232] *sampanno* ti ettha⁴ bhikkhu sagārovo, sappatisso, hirottappasampanno, sunivattho, supāruto, pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena sammiñjitena pasāritena, okkhittacakkhu, iriyāpathasampanno, indriyesu guttadvāro, bhojane mattaññu, jāgariyam anuyutto, satisampajaññena samannāgato, appiccho, santuṭṭho, āraddhaviriyo, abhisamācārikesu sakkaccakārī, garucittikārabahulo viharati; ayaṃ vuccati ācāro*; evaṃ tāva ācāro veditabbo.

Gocaro pana tividho: upanissayagocaro, ārakkhagocaro, upanibandhagocaro ti. Tattha katamo upanissayagocaro? Dasakathāvatthugūṇa-samannāgato kalyāṇamitto, yaṃ upanissāya assutaṃ suṇāti, suttaṃ pariyodapeti, kaṅkhaṃ vitarati, diṭṭhiṃ ujuṃ karoti, cittaṃ pasādeti; yassa vā anusikkhamāno saddhāya vaḍḍhati, sīlena sutena cāgena paññāya vaḍḍhati; ayaṃ upanissayagocaro.

Katamo ārakkhagocaro? Idha bhikkhu antaragharaṃ pavittṭho vīthiṃ paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvi susaṇvuto gacchati, na hatthiṃ olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattinṃ, na itthinṃ, na purisaṃ olokento, na uddhaṃ olokento,

* Cf. *Vism.* i, 19.

¹ C, D, E cari°

² H sayogapathaṃ saṇyogapathaṃ.

³ H, E °nanto.

⁴ Add Idha (?). *Vism.* adds api ca.

na adho olokento, na disāvidisaṇ pekkhamāno gacchati; ayaṇ ārakkhagocaro.*

Katamo upanibandhagocaro? Cattāro satipaṭṭhānā yatha cittaṇ upanibandhati. Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā: *Ko ca bhikkhave bhikkhuno gocaro, sako pettiko visayo? Yad idaṇ cattāro satipaṭṭhānā† ti.* Ayaṇ upanibandhagocaro.

Iti iminā ca ācārena, iminā ca gocarena upeto hoti samupeto samannāgato, tena vuccati ācāragocarasampanno ti.‡

Aṇumattesu vajjesu bhayaḍassāvī ti aṇupamāṇesu,¹ asaṇcicca āpanna-sekhiya-akusalacittuppadādibhedesu vajjesu bhayaḍassanasīlo.

Samādāya sikkhati sikkhāpadesū ti yaṇ kiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṇ, taṇ samādāya sikkhati. Ettha ca *pātimokkhasaṇvarasaṇvuto* ti ettāvatā ca puggalādhiṭṭhānāya desaṇāya pātimokkhasaṇvarasīlaṇ dassitaṇ. *Ācāragocarasampanno* ti ādi pana sabbaṇ yathā² paṭipannassa taṇ sīlaṇ sampajjati, taṇ paṭipattiṇ dassetuṇ vuttan ti veditabbaṇ.

[233.] *Sātiyesu anassāvī* ti sātavatthusu³ kāmagaṇesu taṇhāsanthavavirahito. *Sanho* ti saṇhehi kāyakammādihi samannāgato. *Paṭibhāṇavā* ti pariyatti-paripucchādhigama-paṭibhāṇehi samannāgato. *Na saddho* ti sāmaṇ adhigata-dhammaṇ na kassaci saddahati. *Na virajjati* ti khayā rāgassa vītarāgattā idāni na virajjati.

Yesaṇ esā ti yesaṇ puggalānaṇ sātavatthusu kāmagaṇesu icchā; *taṇhā appahīṇā* ti santhavasampayuttā taṇhā arahattamaggena appahīṇā; *tesaṇ cakkhuto rūpatāṇhā savatī* ti etesaṇ cakkhudvārato pavatta-javanavīthisampayuttā rūpārammaṇatanhā uppajjati. *Passavatī*⁴ ti okāsato yāva bhavaggā, dhammato yāva gotrabhū savati. *Sandatī* ti nadīsotaṇ viya adhomukhā sandati. *Pavattatī* ti punappunnaṇ uppattivāsena pavattati. Sesadvāresu pi es' eva nayo.

Sukkapakkhe vuttavipariyāyena taṇhā arahattamaggena supphāṇā, tesaṇ cakkhuto rūpatāṇhā na savatī ti.

* Vism. i, 19.

† S. v, 148. Cf. M. i, 221.

‡ Cf. Vbh. 247.

¹ H akuppa°.

² H, D, E tathā.

³ H asāta°.

⁴ H, D, E assa°.

[234.] *Sanhena kāyakammena samannāgato* ti apharusena mudunā kāyakammena samaṅgibhūto, ekibhūto. Vacikam-mādisu pi es' eva nayo. *Sanhehi satipaṭṭhānehi* ti ādisu satipaṭṭhānādayo lokiya lokuttaramissakā.

Pariyāpuṇana-atthādhiparipucchā-lokiya lokuttaradhammā-dhigamavasena sallakkhana - vibhāvana - vavatthānakaraṇa-samatthā tisso paṭibhāṇappabhedasaṅkhātā¹ paññā yassa atthi, so *paṭibhāṇavā*. *Tassa pariyattin nissāya paṭibhāyati* ti tassa puggalassa pariyāpuṇanaṅ alliyitvā ñāṇaṅ jāyati,² ñāṇaṅ abhimukhaṅ hoti.

Cattāro satipaṭṭhānā ti sattatiṇsa bodhipakkhiyā dhammā lokiya-lokuttaramissakavasena vuttā; magga phalābhini-batti lokuttaravasena; catasso paṭisambhidāyo cha ca abhiññāyo vimokkhaṇṭikavasena vuttā ti ñātābbā.

Tattha *catasso paṭisambhidāyo* ti cattāro ñāṇappabhedā ti attho. Iddhividhādi-āsavakkhaya pariyosānāni adhikāni cha ñāṇāni; *tassā* ti puggalassa³; *attho paṭibhāyati* ti sambandho. ⁴*Attho* ti saṅkhepato hetuphalaṅ; tañ hi yasmā hetuanusārena ariyati, adhigamiyati, pāpuṇiyati, tasmā attho ti vuccati. Pabhedato pana yaṅ kiñci paccayuppan-naṅ, nibbāṇaṅ, bhāsitaṭṭho, vipāko, kiriya ti ime pañca dhammā attho ti veditābbā. Taṅ atthaṅ paccavekkhaṇ-tassa so attho pabhedato ñāto pākaṭo hoti.

Dhammo ti saṅkhepato paccayo; so hi yasmā taṅ taṅ vidahati pavatteti c' eva pāpeti ca, tasmā dhammo ti vuccati, Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṅ, kusalaṅ, akusalaṅ ti ime pañca dhammā dhammo ti veditābbā. Taṅ dhammaṅ paccavekkhaṇtassa so dhammo pabhedato ñāto pākaṭo hoti.

Tasmiṅ atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti, avyabhi-cāri vohāro, tassa abhilaṇṇe bhāsane udīraṇe taṅ lapitaṅ bhāsitaṅ udīritaṅ sabhāvaniruttisaddaṅ ārammaṇaṅ katvā paccavekkhaṇtassa sā nirutti-ñātā pākaṭā hoti.

Ettha *atthe ñāte attho* [235] *paṭibhāyati* ti idāni tassa-saddaṅ āharitvā vuttappabhedo atthe pākaṭibhūte vuttap-

¹ H adds tā.

² H, D, E, B padassa.

³ All MSS. ñāyati.

⁴ H, D, E add so hi yasmā.

pabhedo attho tassa puggalassa paṭibhāyati, ñāṇābhimukho hoti. *Dhamme ñāte dhammo paṭibhāyati* ti vuttappabhede dhamme pākaṭibhūte vuttappabhedo dhammo paṭibhāyati. *Niruttiyā ñātāya nirutti paṭibhāyati* ti vuttappabhedāya niruttiyā pākaṭāya vuttappabhedā nirutti paṭibhāyati.

Imesu tisu ñānesu ñāṇan ti attha-dhamma-niruttisu imesu tisu sabbatthakaṇ ñāṇam ārammaṇaṇ katvā pacca-vekkhantassa tesu tisu ñānesu pabhedagataṇ ñāṇaṇ, yathā-vuttesu vā tesu ñānesu gocara-kiccādivasena vitthāragataṇ ñāṇaṇ *paṭibhāṇapaṭisambhidā*. *Imāya paṭibhāṇapaṭisambhidāyā* ti imāya vuttappakārāya yathāvutta-vitthārapaññāya *upeto hoti*; *so vuccati paṭibhāṇavā* ti nigamento āha.

Yassa pariyatti natthi ti: pariyatti nāma Buddhavacanaṇ; tañ hi uggaṇhantassa paṭisambhidā visadā honti; yassa puggalassa evarūpā pariyatti natthi. *Paripucchā natthi* ti: paripucchā nāma pāli-aṭṭhakathādisu gaṇṭhipada-atthapada-vinicchaya-kathā; uggahita-pāliādisu hi atthaṇ kathentassa paṭisambhidā visadā honti. *Adhigamo natthi* ti: adhigamo nāma arahattappatti; arahattañ hi pattassa paṭisambhidā visadā honti. Yassa vuttappakārā tividhā sampatti natthi, *kiṇ¹ tassa paṭibhāti* kena kāraṇena² tassa puggalassa pabhedagataṇ ñāṇaṇ upaṭṭhahissati?

Sāman ti sayam eva. *Sayam abhiññātan* ti sayam eva tena ñāṇena avagamitaṇ. *Attapaccakkhaṇ dhamman* ti attanā pativekkhitaṇ³ paccavekkhitaṇ dhammaṇ. *Na kassaci saddahatī* ti attapaccakkhatāya paresaṇ na saddahati, sad-dhāya na gacchati.

Avijjāpaccayā saṅkhārā ti ādini⁴ dvādasapadikapaccayākāradassanavasena vuttāni. *Avijjānirodhā* ti ādayo saṅsārani-vattiṇ sandhāya vuttā. *Idaṇ dukkhan* ti ādi saccadassanavasena.⁵ *Ime āsavā* ti ādayo aparena pariyāyena kilesavasena saccadassanavasena.⁵ *Ime dhammā abhiññeyyā* ti ādayo abhiññeyya-pariññeyya-pahātabba - bhāvetabba - sacchikātabba-dhammaṇaṇ dassanavasena. *Channaṇ phassāyatanānaṇ* ti ādayo phassāyatanānaṇ uppattiñ ca atthagamañ ca assādañ

¹ H, D, E omī.

² H adds na.

³ S, C, D, E paṭiikkhitaṇ.

⁴ S, B, C, D, E ādikaṇ.

⁵ B, C, D, E paccayadas°.

ca ādinavañ ca nissaranañ ca dassanavasena. *Pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ* pañcavisatividhena udayañ ca, pañcavisatividhena vayañ ca, tesu chandarāgavasena *assādañ* ca, tesu viparināmaṃ *ādinavañ* ca, *nissarāṇasaṅkhātāṃ* nibbāṇaṃ ca, *catunnaṃ mahābhūtānaṃ* avijjādisamudayañ ca, avijjānirodhe atthagamañ ca evamādi-dassanavasena vuttā ete dhammā tattha tattha vuttanayena veditabbā.

[236.] *Amatogadhaṇ* ti natthi etassa maraṇasaṅkhātāṃ matan ti amataṃ; kilesapaṭipakkhattā agadan ti pi amataṃ; tasmiṃ ninnatāya amatogadhaṇ. *Amataparāyaṇan* ti vuttappakāraṃ amataṃ paraṃ ayaṇaṃ gati paṭiṭṭhā assā ti amataparāyaṇaṃ. *Amatapariyosānaṃ* ti taṃ amataṃ sāsana¹ niṭṭhābhūtattā² pariyosānam assā ti amatapariyosānaṃ.

[237.] *Lābhakamyā na sikkhatī* ti na lābhapatthanāya suttantādini³ sikkhati. *Aviruddho ca taṇhāya rase ca nānugijjhatī* ti virodhābhāvena ca aviruddho hutvā taṇhāya mūlarasādisu gedhaṃ nāpajjati.

Kena nu kho ti lābhapatthanāya kāraṇacintane pihassa pariyesane⁴ nipāto. *Lābhābhiniḍḍattiyā* ti catunnaṃ paccayaṇaṃ visesena uppattiyā. *Lābhaṃ paripācento* ti paccayaṇaṃ paripācayanto.

[238.] *Attadamathāyā* ti vipassanāsampayuttāya paññāya attano damanattāyā. *Attasamathāyā* ti samādhisampayuttāya paññāya attano samādhānattāyā. *Attapariniḍḍāpanattāyā* ti duvidhena pi ñāṇena⁵ attano anupādāpariniḍḍāpanattāyā; vuttañ h' etaṃ: *Anupādāpariniḍḍāpanattāṃ Bhagavati brahmacariyaṃ vussaṭī** ti.

Appicchāṇ yeva nissāyā ti ettha paccayappiccho adhigamappiccho pariyattiappiccho dhutaṅgappiccho ti cattāro appicchā; tesu nānattaṃ heṭṭhā vitthāritaṃ eva; taṃ appicchaṇ alliyitvā. *Santuṭṭhiṃ yevā* ti catusu paccayesu tividhasantosāṃ alliyitvā; tesu vibhāgo heṭṭhā vitthārito yeva. *Sallekhaṇ* ti kilesalekhaṇaṃ. *Idamatthiṇan* ti imehi kusa-

* M. i, 148, 150.

¹ B, S saṇṣārassa.

² C paṭiṭṭhā°.

³ S °disu.

⁴ B, C, D pariyosāne.

⁵ H, D, E, C yāṇena.

ladhammehi atthi idamatthi; tassa bhāvo idamatthitā; taṃ idamatthitaṃ yeva nissāya alliyitvā.

[240.] *Raso* ti niddesassa uddesapadaṃ. *Mūlaraso* ti yaṃ kiñci mūlaṃ paṭicca nibbattaraso; *khandharasādisu* pi es' eva nayo. *Ambilaṇ* ti takkambilādi. *Madhuraṇ* ti ekan-tato gosappiādi. Madhu pana kasāvayuttaṃ ciraṇikkhittaṃ khāsaṃ hoti; phāṇitaṃ khārayuttaṃ ciraṇikkhittaṃ khāriyaṃ hoti; sappi pana ciraṇikkhittaṃ vaṇṇagandhaṃ jahantam pi rasaṃ na jahatī ti tad eva ekantamadhuraṃ. *Tittakaṇ* ti nimbapaṇṇādi. *Kaṭukaṇ* ti siṅgivera-maricādi. *Loṇikaṇ* ti sāmuddikaloṇādi. *Khārikaṇ* vātiṅga-kampillakādi.¹ *Lambilaṇ*² ti badarī³-kapittha-sālavādi. *Kasāvaṇ* ti haritakādi. Ime sabbe pi rasā vatthuvaseṇa vuttā; taṃ-taṃ-vatthuko pana raso va ambilādihi nāmehi vutto ti veditabbo. *Sādū* ti iṭṭharaso. *Asādū* ti anīṭṭharaso. Iminā pi ca padadva-yena sabbo pi raso pariyādinno. *Sītaṇ* ti sītaraso. *Uṇhaṇ* ti uṇharaso.

Evam ayaṃ mūlarasādinaṃ bhedenā bhinno pi raso lak-khaṇādihi abhinno yeva; sabbo pi esa jivhāpaṭiṇaṇa-lakkhaṇo, jivhāviññāṇassa visayabhāvaraso, tass' eva go-carapaccupaṭṭhāno.

Te jivhaggena rasaggānī ti ete samaṇabrāhmaṇā pasāda-jivhaggena uttamarasānī⁴; *pariyesantī* ti gavesamānā; *āhiṇḍantī* ti tattha tattha vicaranti. *Te ambilaṇ labhivā anambilaṇ pariyesantī* ti takkādiambilaṇ laddhā anambilaṇ gavesanti. Evaṃ sabbaṃ parivattetvā parivattetvā yojitaṃ.

Paṭisaṅkhā yoniso āhāraṇ āhāretī ti paṭisaṅkhānapaññāya⁵ jānitvā upāyena āhāreti. Idāni upāyaṃ dassetuṃ *n' eva davāyā* ti ādi vuttaṃ;

Tattha *n' eva davāyā* ti davatthāya na āhāreti; tattha naṭṭa⁶-laṅghakādayo davatthāya āhārenti nāma. Yaṃ hi bhojanaṃ bhuttassa nacca-gīta-kabba-silokasaṅkhāto davo atirekatarena paṭibhāti, taṃ bhojanaṃ adhammena visamena pariyesitvā te āhārenti. Ayam pana bhikkhu evaṃ na āhāreti.

¹ B, E, S °kalirādi.

² H pilava; C, D, E pālavi.

³ H, D, E saṅkhātapa°.

⁴ H, D, E lapilaṇ.

⁵ H, D, E °rasādīni.

⁶ H, D, E, S nacca.

Na madāyā ti mānamada-purisamadānaṃ vaḍḍhanatthāya na āhāreti. Tattha rāja-rājamahāmattā madatthāya āhārenti nāma; te hi attano mānamada-purisamadānaṃ vaḍḍhanatthāya piṇḍa-rasabhōjanādīni paṇītabhōjanāni bhuñjanti. Ayam pana bhikkhu na evaṃ āhāreti.

Na maṇḍanāyā ti sarīramaṇḍanatthāya¹ na āhāreti. Tattha rūpūpajīvinīyo mātugāmā antepurikādayo ca sappi-phāṇitādīni pivanti, siniddha-mudu-maddavabhōjanaṃ āhārenti “ evaṃ no aṅgalatṭhī susaṇṭhitā bhavissati, sarīre chavivaṇṇo pasanno bhavissati ” ti. Ayam pana bhikkhu na evaṃ āhāreti.

Na vibhūsanāyā ti sarīre maṇṣavibhūsanatthāya na āhāreti; ²[tattha nibbuddhamalla-muṭṭhikamalla-cetakādayo sinusiddhehi maccha-maṇṣādīhi sarīraṃ piṇenti, ‘ evaṃ no maṇṣaṃ ussadaṃ bhavissati pahārasahanatthāyā ’ ti.]²

Yāvad evā ti āhārāharaṇapayojanassa paricchadanīyama-dassanaṃ; *imassa kāyassa tṭhitiyā* ti imassa catumahābhūtīkassa karajakāyassa tṭhapanatthāya āhāreti. Idam assa āhārāharaṇe payojanaṃ ti attho. *Yāpanāyā* ti jīvitindriya-carāpanatthāya³ āhāreti. *Vihīṇsūparatīyā* ti vihiṇsā nāma abhuttaṭṭhāyā uppañjanakakhudā; tassā uparatīyā vūpasamaṇatthāya āhāreti. *Brahmacariyānuggahāyā* ti brahmacariyaṃ nāma tisso sikkhā, sakalaṃ sāsanaṃ; tassa anuggahaṇatthāya āhāreti.

Iti ti upāyanidassanaṃ, iminā upāyenā ti attho. *Purāṇaṃ ca vedanaṃ paṭihanākhāmī* ti purāṇavedanā nāma abhuttaṭṭhāyā uppañjanakavedanā, taṃ paṭihanissāmī ti āhāreti. *Navāṇ ca vedanaṃ na uppādessāmī* ti navavedanā nāma atibhuttaṭṭhāyena uppañjanakavedanā; taṃ na uppādes-sāmī ti āhāreti. Atha vā navavedanā nāma bhuttaṭṭhāyena uppañjanakavedanā; tassā anuppannāya anuppañjanattham eva āhāreti.

Yātrā ca me bhavissatī ti yāpanā ca me bhavissati.

Anavajjātā ti ettha atthi sāvajjaṃ, atthi anavajjaṃ; tattha adhammikapariyesanā, adhammikapaṭiggahaṇaṃ, adhammena paribhogo ti idaṃ sāvajjaṃ nāma. Dhammena pariye-

¹ H, D, E, S, C parimaṇḍaṃ.

² H, D omit.

³ S, B yāpaṃ.

sitvā dhammena paṭiggahetvā paccavekkhitvā paribhuñjanaṃ anavajjaṃ nāma. Ekacco anavajjaṃ yeva sāvajjaṃ karoti, 'laddham me' ti katvā pamāṇātikkantaṃ bhuñjati, taṃ jīrāpetuṃ asakkonto uddhavirecana-adhovirecanādihi kilamati; sakalavihāre bhikkhū tassa sarīrapaṭijagganabhesajjapariyesanādisu ussukkaṃ āpajjanti; "kiṃ idan?" ti vutte "asukassa nāma udaraṃ uddhumātakan" ti vadanti; "esa niccakālam pi evaṃpakatiko yeva, attano kucchippamāṇaṃ nāma na jānāti" ti nindanti, garahanti. Ayaṃ anavajjaṃ yeva sāvajjaṃ karoti nāma; evaṃ akatvā anavajjatā ca bhavissatīti āhāreti.

Phāsuvihāro cā ti ettha pi atthi na phāsuvihāro, atthi phāsuvihāro. Tattha Āharahatthako, Alaṃsāṭako, Tatravaṭṭako, Kākamāsako, Bhuttavamitako ti imesaṃ pañcannaṃ brāhmaṇānaṃ bhojanaṃ na phāsuvihāro nāma; etesu hi Āharahatthako nāma bahuṃ bhuñjitvā attano dhammatāya utṭhātuṃ asakkonto "āhara hatthan" ti vadati; Alaṃsāṭako nāma accuddhumātakucchitāya utṭhito pi sāṭakaṃ nivāsetuṃ na sakkoti; Tatravaṭṭako nāma utṭhātuṃ asakkonto tatr' eva parivaṭṭati; Kākamāsako nāma yathā¹ kākehi āmasituṃ sakkā hoti evaṃ yāva mukhadvāraṃ āhāreti; Bhuttavamitako nāma mukhena sandhāretuṃ asakkonto tatth' eva vamati. Evaṃ akatvā phāsuvihāro ca me bhavissatī ti āhāreti. Phāsuvihāro nāma catūhi pañcahi ālopehi ūnūdaratā, ettakaṃ hi bhuñjitvā pañīyaṃ pivato cattāro iriyāpathā sukhena pavattanti; tasmā Dhammasenāpati evam āha:

Cattāro pañca ālope abhutvā udakuṃ pive

Alaṃ phāsuvihārāya pahitattassa bhikkhuno ti.*

Imasmiṃ pana tṭhāne aṅgāni samodhānetabbāni: *n' eva davāyā* ti ekaṃ aṅgaṃ, *na madāyā* ti ekaṃ,² [*na maṇḍanāyā* ti ekaṃ, *na vibhūsanāyā* ti ekaṃ, *yāvad eva imassa kāyassa tṭhitiyā yāpanāyā* ti ekaṃ, *vihiṃsūparatīyā brahmacariyānugahāyā* ti ekaṃ,]² *iti purāṇaṃ ca vedanaṃ paṭihanākhāmi, navaṇ*

* *Theragāthā*, ver. 983.

ca vedanaṃ na uppādessāmī ti ekaṃ, yātrā ca me bhavissatī ti ekaṃ; anavajjatā ca phāsuvihāro cā ti ayam ettha bhojanāni-saṃso. Mahāsīvatto pan' āha¹: “heṭṭhā cattāri aṅgāni pa-ṭikkhepo nāma; upari pana aṭṭha aṅgāni samodhānetabbāni: tattha yāvad eva imassa kāyassa ṭhitiyā ti ekaṃ aṅgaṃ,² yāpa-nāyā ti ekaṃ, vihiṃsūparatiyā ti ekaṃ, brahmacariyānuggahāyā ti ekaṃ, iti purāṇaṃ ca vedanaṃ paṭihaṅkhāmī ti ekaṃ, navaṃ ca vedanaṃ na uppādessāmī ti ekaṃ, yātrā ca me bhavissatī ti ekaṃ, anavajjatā cā ti ekaṃ; phāsuvihāro pana bhojanāni-saṃso; evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgatam āhāraṃ āhāreti ” ti.

[241.] Upekkhako ti chalaṅgupekkhāya samannāgato. Sato ti kāyānupassanādisatiyutto. “Upekkhako ti chalaṅgupekkhāya samannāgato ” ti ettha chalaṅgupekkhā-dhammo nāma ko ti? Nāpādayo; ‘nāpan’ ti vutte kiriyaṭo cattāri nāpasampayuttāni labbhanti; ‘santavihāro’ ti vutte aṭṭha mahācittāni labbhanti; “rajjanadussanaṃ natthi” ti vutte dasa cittāni labbhanti; somanassaṃ āsevanavasena³ labbhati.

Cakkhunā rūpaṃ disvā ti kāraṇavasena cakkhū ti laddha-vohārena rūpadassanasamatthena cakkhuvīññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇa pan' āhu: “cakkhu rūpaṃ na passati, acitta-kattā; cittaṃ pi⁴ na passati, acakkhukattā; dvārāmmaṇa-saṅghaṭṭanena pana pasādavatthukena cittaṃ na passati; idis-sesu pana ṭhānesu “dhanunā vijjhatī” ti ādisu viya sambhā-rakathā nāma hoti; tasmā cakkhuvīññāṇena rūpaṃ disvā ti ayam ev' ettha attho ” ti. N' eva sumano hotī⁵ ti lobhuppat-tivasena chandarāguppattivasena⁶ somanasso⁷ na hoti; dum-mano ti paṭighupattivasena duṭṭhacitto na⁸ hoti⁸; upek-khako hoti ti upapattito ikkhako hoti, apakkhapatito hutvā iriyāpathaṃ pavatteti; sato sampajāno ti satimā nāpasam-panno.

Manāpaṃ nābhigijjhatī ti manavaḍḍhanakaṃ iṭṭhāram-maṇaṃ nābhigijjhati, na pattheti; nābhīhaṃsatī⁹ ti na tussati; na rāgaṃ janeti ti tattha tattha rañjanaṃ na uppādeti.

¹ H, D, E omit āha.

² H, D, E, S, C omit.

³ S āvajjana°.

⁴ H rūpaṃ; C, D, E omit.

⁵ H, D, E, C omit.

⁶ H omits.

⁷ H sumano.

⁸ H, D, E, T °hasatī.

Tassa ðhito va hoti kāyo ti tassa khīṇāsavassa cakkhādi-kāyo kampārahitattā¹ ðhito niccalo hoti.

Amanāpan ti anīṭṭhārammaṇaṇ. *Na maṅku hoti* ti domanassito² na hoti; *appatitṭhīnacitto*³ ti kodhavasena ðhitamano na hoti; *adīnamanaso*⁴ ti alīnacitto; *avyāpannacetaso* ti vyāpādarahitacitto.

Raṇṇaṇīye na rajjati ti rajanīyasmiṇ vatthusmiṇ na rūgaṇ uppādeti; *dosaṇīye na dussati* ti dosuppāde vatthusmiṇ na dosaṇ uppādeti; *mohaṇīye na muyhati* ti mohanīyasmiṇ vatthusmiṇ na moham uppādeti; *kopaṇīye na kuppati* ti kodhanīyasmiṇ vatthusmiṇ na calati; *madanīye na majjati*⁵ ti madanīyasmiṇ vatthusmiṇ na saṇṣidati; *kilesaṇīye na kilissati* ti upatapanīyasmiṇ vatthusmiṇ na upatappati.

Diṭṭhe diṭṭhamatto ti rūpārammaṇe cakkhuviññāṇena diṭṭhe⁶ diṭṭhamatto. *Sute sutamatto* ti saddāyatane sotaviññāṇena sute⁶ sutamatto. *Mute mutamatto* ti ghāṇa-jivhā-kāyaviññāṇena pāpunitvā gahite gahitamatto. *Viññāte viññātamatto* ti manoviññāṇena ñāte ñātamatto.

Diṭṭhe na limpati ti cakkhuviññāṇena diṭṭhe rūpārammaṇe taṇhādiṭṭhilepena na limpati.

Diṭṭhe anupayo ti rūpārammaṇe nittañho va hoti, anupayo⁷ ti appaduṭṭhacitto.

Sanvijjati ti upalabbhati.

Passati ti oloketi.

[243.] *Chandarūgo* ti sineho.

Rūpārāman ti rūpaṇ ārāmaṇ assā ti rūpārāmaṇ; rūpe ratan ti rūparataṇ; ⁸[rūpena santuṭṭhan ti rūpasammuditaṇ.]⁸

Dantaṇ nayaṇti samūtiṇ ti uyyāna-kilāmaṇḍalādīsu hi mahājanamajjhaṇ gacchantā dantam eva goṇajātiṇ vā assa-jātiṇ vā yāne yojetvā nayaṇti. *Rājā* ti tathārūpān' eva ṭhānāni gacchanto rājā pi dantam eva abhirūhati. *Manussesū* ti manussesu pi catūhi ariyamaggehi danto nibbisevano

¹ H kamma°.

² H °ko.

³ H °tiṭṭhita°.

⁴ H, D, E alīna°; T ādī°.

⁵ H, E, S maddati.

⁶ H, D, E, S, C omit.

⁷ H anapāyo; B, S, C, D anupāyo.

⁸ S rūpasammuditaṇ ti rūpe sammuditaṇ.

va *seṭṭho* hoti,¹ *yo 'tivākyan* ti *yo* evarūpaṇ atikkamma-
vacanaṇ punappunaṇ vuccamānam pi *titikkhati* na paṭip-
pharati, na vihaññati, evarūpo danto seṭṭho ti attho.

Assatarā ti vaḷavāya gadrabhena jātā; ājāṇiyā ti yaṇ
assadammasārathī kāraṇaṇ kāreti, tassa khippaṇ jānana-
matthā; *Sindhavā* ti Sindhavaraṭṭhe jātā assā. *Mahānāgā*
ti kuñjarasaṅkhātā mahāhatthino. *Attadanto* ti ete assa-
tarā vā ājāṇiyā² vā² *sindhavā* vā kuñjarā vā dantā varā,
na³ *adantā*³; *yo* pana catumaggasaṅkhātēna attanā danta-
tāya attadanto nibbisevano, ayaṇ *tato* pi³ *varaṇ*⁴ sabbehi pi
etehi uttaritaro ti attho.

Na hi etehi yānehi ti yāni etāni hatthiyānādini, na hi etehi
yānehi koci puggalo supinantena pi agatapubbattā *agatan*
ti saṅkhaṇ gataṇ nibbānadisaṇ tathā na *gaccheyya* yathā
pubbabhāge indriyadamenā dantena aparabhāge ariyamag-
gabhāvanāya *sudantena attanā*, *danto* nibbisevano sappañño
puggalo taṇ agatapubbaṇ disaṇ *gacchati*, dantabhūmiṇ
pāpuṇāti; tasmā attadamanam eva varan ti attho.

Vidhāsu na vikampantī ti 'seyyassa seyyo 'ham asmī' ti
ādisu mānavidhāsu na calanti, na pavedhanti. *Vippa-
muttā punabbhavā* ti punabbhave⁵ paṭisandhiyā, punappunaṇ
uppattito suṭṭhu muttā, muñcitvā ṭhitā. *Dantabhūmim
anuppattā* ti ekantadamaṇaṇ arahattaphalabhūmiṇ pāpu-
ṇitvā ṭhitā. *Te loke vijitāvino* ti te arahanto sattaloke,
vijitavijayā vijitavanto nāma honti.

Yasmā ca bhāvitindriyo nibbhayo nibbikāro danto hoti,
tasmā tam atthaṇ dassento [244] *Yass' indriyāni* ti gātham
āha. Tassā 'ttho: *yassa* cakkhādini cha *indriyāni* gocara-
bhāvanāya aniccādi-tilakkhaṇaṇ āropetvā vāsanābhāvanāya
satisampajaññagabbhaṇ⁶ gāhāpetvā va *bhāvitāni*,⁷ tāni ca
kho *ajjhattaṇ*⁸ gocarabhāvanāya, *bahiddhā ca sabbaloke* ti
yattha yattha indriyānaṇ vekallatā vekallato vā sambhavo⁹
tattha nābhijjhādivasena bhāvitāni ti evaṇ *nibbijjha* ṇatvā
paṭivijjhitaṇ *imaṇ paraṇ ca lokan* sakasantatikhandhalokaṇ¹⁰

¹ H, D, E, B, C omit.

² H, D, S, E, C omit.

³ H omits.

⁴ H varo.

⁵ S, B °bhava.

⁶ H, D, E, S, C °gandhaṇ.

⁷ H vibhā°.

⁸ All MSS. °tta.

⁹ H, D, E, C add vā.

¹⁰ H, S, C sakaparasantatiṇ khaṇ°.

parasantatikhandhalokaṇ¹ ca sudanto² maritukāmo³ kālaṇ kaṅkhati jīvitakkhayakālaṇ⁴ āgāmeti, patimāneti, na bhāyati maraṇassa; yathāha:

Marane me bhayaṇ natthi ; nikanti natthi jīvite ;
Nābhikaṅkhāmi maraṇaṇ, nābhikaṅkhāmi jīvitaṇ ;
Kālaṇ ca patimānemi nibbisaṇ bhatako yathā ti.†*

Bhāvito sa danto ti evaṇ bhāvitindriyo so danto.

*Nissayaṇā*⁵ ti taṇhādittṭhinissayā. *Ātva* dhamman ti aniccādihi ākārehi dhammaṇ jānitvā; *anissito* ti evaṇ tehi nissayehi anissito; tena ‘aṇṇatra dhammaṇāṇā natthi nissayānaṇ abhāvo’ ti dīpeti. *Bhavāya vibhavāya vā* ti sassa-tāya vā ucchedāya vā. Imissā gāthāya niddeso uttāno.

[246.] *Taṇ brūmi vupasanto* ti taṇ evarūpaṇ ekekagāthāya vuttaṇ vupasanto ti kathemi. *Atarī so visattikaṇ* ti so imaṇ visatādibhāvena visattikāsaṅkhātaṇ mahātaṇhaṇ atari.

[247.] *Attano ditṭhiyā rāgo abhijjhākāyagantho* ti sayāṇ gahitāya ditṭhiyā raṇjanasaṅkhāto rāgo abhijjhākāyagantho. *Paravādesu āghāto appaccayo* ti paresaṇ vādapaṭivādesu kopo ca atutṭhākāro ca vyāpādo kāyagantho. *Attano sīlaṇ vā vataṇ vā* ti sayāṇ-gahita-methunaviratisaṅkhātaṇ sīlaṇ vā govatādivataṇ vā; *sīlabbatāṇ vā* ti tadubhayaṇ vā; *parāmasatī* ti ‘iminā suddhī’ ti ādivasena parato āmasati. *Attano ditṭhi idaṇsaccābhiniveso kāyagantho* ti sayāṇ gahitaditṭhiyā “idam eva saccaṇ mogham aṇṇān” ti ayoniso abhiniveso idaṇsaccābhiniveso kāyagantho.

Ganthā tassa na vijjantī ti tassa khīṇāsavassa dve ditṭhi-ganthā sotāpattimaggena na santi, vyāpādo kāyagantho anāgāmimaggena, abhijjhākāyagantho arahattamaggena.

Idāni tam eva upasantaṇ pasaṇsanto āha: *na tassa puttā* ti⁶ evam ādiṇ. Tattha *puttā* ti atrajādayo cattāro; ettha ca puttassa pariggahādayo puttādināmena vuttā ti veditabbā; te hi ‘ssa na vijjanti, tesāṇ vā abhāvena puttādayo na vijjanti ti.

* Theg. 20th.

† Theg. 606th.

¹ H. S. C sakaparasantaṭiṇ khan°.

² H saraṇ; D, E caranta; S, B danta.

³ H, D, E, C maraṇaṇ saritu°.

⁵ T, T °yatā.

⁴ H, S jīvitindriyak°.

⁶ H puttādi.

[248.] *Attā* atthī ti gahitā sassataditthi natthi; *nirattā* ti attā¹ ucchiyyati ti gahitā ucchedaditthi natthi. *Gahitaṇ natthī* ti gahetabbaṇ natthi; *muñcitabbaṇ natthī* ti mocetabbaṇ natthi. *Yassa natthi gahitaṇ* ti yassa puggalassa taṇhādivasena gahitaṇ na vijjati; *tassa natthi muñcitabbaṇ* ti tassa puggalassa muñcitabbaṇ na vijjati. *Gahaṇa-muñcanavītivatto* ti gahaṇaṇ ca mocanaṇ ca vītivatto; *vuddhi-parihānivītivatto* ti vadḍhiṇ ca hāniṇ ca atikkanto.

Yena naṇ vajjuṇ puthujjanā atho samaṇa-brāhmaṇā ti yena taṇ² rāgādinā vajjena puthujjanā sabbe pi devamanussā ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇā ca³ ‘ratto’ ti vā ‘duṭṭho’ ti vā vadeyyuṇ, *taṇ tassa apurekkhataṇ* ti taṇ rāgādivajjaṇ tassa arahato apurekkhataṇ. *Tasmā vādesu n’ ejatī*⁴ ti taṇ kāraṇā nindāvacanesu na kampati.

[250.] *N’ ejatī* ti niddesassa uddesapadaṇ. *Na ejatī*⁵ ti calanaṇ na karoti; *na calatī* ti na tattha kampatī⁶; *na vedhatī* ti kompetuṇ asakkuṇeyyatāya na phandati; *nappavedhatī* ti na kampati; *na sampavedhatī* ti na parivattati.

Na ussesu vadata ti viṣiṭṭhesu attānaṇ antokatvā “ahaṇ viṣiṭṭho” ti atimānavasena na vadati. Esa nayo itaresu dvīsu. *Kappaṇ n’ eti akappiyo* ti so evarūpo duvidham pi kappaṇ na eti; kasmā? yasmā *akappiyo*, pahīnakappo ti vuttaṇ hoti. Imissā pi gāthāya niddeso uttāno va.

[251.] *Sakaṇ* ti ‘mayhan’ ti pariggahitaṇ. *Asatā ca na socatī* ti avijjamānā⁷ ca⁸ asatā na socati. *Dhammesu ca na gacchatī* ti sabbadhammesu chandādivasena na gacchati. *Sa ve santo ti vuccatī* ti so evarūpo naruttamo santo ti vuccati. Imissā pi gāthāya niddeso uttāno va.

Arahattanikuṭena desanaṇ niṭṭhāpesi. Desanāpariyosāne koṭisatasahassadevatānaṇ arahattappatti ahosi; sotāpannādīnaṇ gaṇanā natthīti.

Purābhedasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasamaṇ.

¹ All MSS. omit.

² H vā; D, E ca.

³ H vā.

⁴ C, D, E n’ erati.

⁵ H, D, E, S iñjati.

⁶ B, S namati.

⁷ H, D, E, S °nādinā.

⁸ H vā.

KALAHAVIVĀDASUTTANIDDESAVANNAṆĀ.

[255.] Ekādasame Kalahavivādasuttaniddese *Kuto pahūtā kalahā vivādā* ti kalaho ca tassa pubbabhāgo vivādo cāti ime kuto jātā? *Paridevasokā saha maccharā cā* ti parideva-sokā ca saha maccharā ca kuto pahūtā? *Mānātimānā saha pesuṇā cā* ti mānā ca atimānā ca pesuṇā ca kuto pahūtā? *Te* ti te sabbe pi aṭṭha kilesadhammā. *Tad ingha brūhī* ti taṇ mayā pucchitam atthaṇ brūhi, yācāmi taṇ ahan ti; yācanattho hi 'ingha' iti nipāto.

Eken' ākārenā ti ekena kāraṇena. *Aparena ākārenā* ti aparena kāraṇena.

*Agārikā daṇḍapasutā*¹ ti gahapatino² pi² gahapatino vihesamānā. *Pabbajitā āpattiṇ āpajjantā* ti anagārikā sattasu āpattikkhandhesu aññatarāṇ āpajjamānā.

[256.] *Kuto pahūtā* ti kuto bhūtā? *Kuto jūtā* ti kuto paṭiladdhattabhāvā³? *Kuto sañjātā* ti upasaggena padaṇ vaḍḍhitaṇ. *Kuto nibbattā* ti kuto nibbattilakkhaṇaṇ pat-tā? Upasaggena padaṇ vaḍḍhetvā *kuto abhinibbattā* ti vuttaṇ. *Kuto pātubhūtā* ti kuto pākaṭibhūtā?

Kinnidānā ti ādisu: attano phalaṇ nidetī ti nidānaṇ; etasmā phalaṇ samudetī ti *samudayo*; etasmā phalaṇ jāyati ti jāti; etasmā phalaṇ pabhavati ti *pabhavo*. *Mūlaṇ pucchaṭī* ti kalahassa kāraṇaṇ pucchati; kāraṇaṇ hi patiṭṭhatthena *mūlaṇ*; attano phalanipphādanatthaṇ hinoti pavattatī ti *hetu*; "handa naṇ gaṇhathā" ti dassentaṇ viya attano phalaṇ nidetīti *nidānaṇ*; etasmā phalaṇ sambhavatīti *sambhavo*; pabhavati phalaṇ etasmā ti *pabhavo*; samuṭṭhāti ettha phalaṇ, etena vā samuṭṭhāti ti *samuṭṭhānaṇ*; attano phalaṇ āharatīti *āhāro*; apaṭikkhipitabbatthena attano phalaṇ ārametīti⁴ *ārammaṇaṇ*; etaṇ paṭicca apaṭikkhipitvā

¹ T Randha°.

² S, B, D omit.

³ H omits atta.

⁴ B ārāmīyati; E ārabhīyati; C āramīyati.

phalaṇ etasmā eti pavattatīti *paccayo*; etasmā phalaṇ samu-
detīti *samudayo* ti evaṃ etesaṇ padānaṇ vacanatto vedita-
tabbo. Taṇ sandhāya “kalahassa ca vivādassa ca mūlaṇ
pucchatī” ti ādinā nayena desanā vuttā.

[258.] *Piyappahūtā* ti piyavattthuto jātā. *Macchariya-
yuttā kalahā vivādā* ti iminā kalaha-vivādādīnaṇ na kevalaṇ
piyavattthum eva, macchariyam pi paccayo ti dasseti. Ka-
laha-vivādasīsenā c’ ettha sabbe pi te dhammā vuttā ti
veditabbā. Yathā ca etesaṇ macchariyaṇ tathā pesuṇānañ¹
ca vivādā; ten’ āha *vivādajātesu ca pesuṇānī* ti. Imissā
gāthāya niddeso uttānattho yeva.

[261.] *Piyā su lokasmiṇ kuto-nidānā, ye vā pi lobhā vica-
ranti*² *loke* ti “piyā pahūtā kalahā” ti ye ettha vuttā, te
piyā su lokasmiṇ kutonidānā? Na kevalaṇ ca piyā, ye vā
pi khattiyādayo lobhā vicaranti,³ lobhahetu lobhenābhibhūtā
vicaranti,³ tesaṇ so lobho ca kutonidāno ti dve atthe ekāya
pucchāya pucchatī. *Kutonidānā* ti c’ ettha kiṇnidānā
kiṇhetukā ti paccattavacanassa to-ādeso⁴ veditabbo; samāse
c’ assa lopābhāvo. Atha vā ‘nidānā’ ti jātā uppannā ti
attho, tasmā kuto nidānā, kuto jātā, kuto uppannā ti vuttaṇ
hoti. *Āsā ca nīṭhā cā* ti āsā ca tassāsāya samiddhi ca. *Ye
samparāyāya narassa hontī* ti ye narassa samparāyanāya⁵
honti, samparāyāya⁶ parāyanā hontīti vuttaṇ hoti. Ekā
evāyam pi pucchā.

Dīpā hontī ti patitṭhā bhavanti. *Saraṇā hontī* ti dukkha-
nāsanā honti. *Nīṭhāparāyaṇo hotī* ti samiddhiparāyaṇo
hoti.

[262.] *Chandanidānānī* ti kāmaccchandādi-chandanidānānī.⁷
*Ye vā pi lobhā vicaranti*³ ti ye vā pi khattiyādayo lobhā vi-
caranti,³ tesaṇ lobho pi chandanidāno ti dve pi atthe ekato
vissajjeti. *Itonidānā* ti chandanidānā evā ti vuttaṇ hoti;
‘itonidānā’ ti hi pariyesanachandādi-chandaṇ sandhāy’
āha: chandanidānā hi lobhādayo. ‘Itonidānā’ ti sadda-

¹ H pesuṇaṇ.

² B vivadanti.

³ B vivadanti.

⁴ H kuto°.

⁵ H, D, B parāyanā; S samparāyanā.

⁶ S, C, D, E, SA omit.

⁷ H, D, E, S, C omit chandādi.

siddhi c' ettha 'kutonidānā' ti ettha vuttanayen' eva veditabbā.

[263.] *Āsāya samiddhi vuccati niṭṭhā* ti ajjhāsayanipphatti¹ paṭilābho² ti² loke³ kathiyati.

[264.] *Vinicchayā* ti taṇhādiṭṭhivinicchayā. *Ye cāpi dhammā Samaṇena vuttā* ti ye ca aññe pi kodhādīhi sampayuttā tathārūpā vā akusalā dhammā Buddhasamaṇena vuttā, te kuto pahūtā ti ?

[265.] *Aññajātikā* ti aññasabhāvā. *Aññavihitā* ti aññena ākārena⁴ ṭhitā.

Samitapāpenā ti nibbutapāpena; *bāhitapāpadhammenā* ti pahīna-lāmakadhammena; *bhinnakilesamūlenā* ti kilesamūlāni bhinditvā ṭhitenā; *sabbākusalamūlabandhanā*⁵ *pamuttēnā* ti dvādasa-akusalabandhanaṃ mocetvā ṭhitenā; *vuttā* ti kathitā; *pavuttā* ti pakārena kathitā.

Tam upanissāya pahoti chando ti taṇ sukhadukkhavedanaṃ, tadubhayasaṅkhātaṃ sātāsātaṃ upanissāya saṃyogaviyogapatthanāvasena chando pahoti. Ettāvata ca "piyā su lokasmiṃ kutonidānā?" ti ayaṃ paṇho vissajjito hoti. *Rūpesu disvā vibhavaṃ bhavaṃ cā* ti rūpesu vayaṃ ca uppādaṃ ca disvā; *vinicchayaṃ kurute jantu loke* ti apāyādike loke ayaṃ jantu bhogādhigamatthaṃ taṇhāvinicchayaṃ, "attā me uppanno" ti ādinā nayena diṭṭhivinicchayaṃ ca kurute. Ettāvata "vinicchayā vā pi kuto pahūtā?" ti ayaṃ paṇho vissajjito hoti.

[266.] *Sātāsātaṃ nissāyā* ti madhuraṃ ca amadhuraṃ ca upanissayaṃ katvā. *Itthāniṭṭhaṃ cā* ti itthārammaṇaṃ ca anitthārammaṇaṃ ca.

Surāmerayamajjapamādatṭhānānuyogā ti ettha *surā* ti pūvasurā piṭṭhasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṇyuttā ti pañca surā. *Merayaṃ* ti pupphāsavo phalāsavo madhvāsavo gulāsavo sambhārasaṇyutto ti pañca āsavā. Taṃ sabbam pi madakaraṇavasena *majjaṃ*. *Pamādatṭhānaṃ* ti pamādakāraṇaṃ, yāya cetanāya taṃ majjaṃ pivati, tass' etaṃ adhivacanaṃ. *Anuyogā* ti taṃ surāmeraya-majjapa-

¹ H, C add ti.

² H, D, E, C omit.

³ S, B omit.

⁴ H, D, E, C vuttakāraṇena.

⁵ H omits mūla.

mādatṭhānānuyogaṇ, punappuna-kararaṇ. “Yasmā ca pana taṇ anuyuttassa me uppannā c’ eva bhogā parihāyanti, anuppannā ca n’ uppajjanti, tasmā me bhogo parikkhayaṇ khīṇabhāvaṇ gacchatī” ti jānāti. Evaṇ sabbattha.

Vikālavisikhācariyānuyogaṇ ti avelāya visikhāsu cariyānuyuttataṇ. *Samajjābhicaranaṇ* ti naccādidassanavasena samajjābhigamanaṇ. [267.] *Ālassānuyogaṇ* ti kāyālasīyayuttataṇ.¹ *Apāyamukhāni vā na sevati* ti bhogaṇaṇ vināsadvārāni vā na sevati.

Kasiyā vā ti kasikammena vā; *vaṇijjāya vā* ti dhammika-vaṇijjakammena vā; *gorakkhena vā* ti gopālakakammena vā; *issatthena vā* ti dhanusippena vā; *rājaporisena vā* ti rājasevakakammena vā; *sippaññatarena vā* ti kumbhakārādisippānaṇ aññatarena vā; *paṭipajjati* ti payogaṇ karoti.

Cakkhusmiṇ uppanne jānāti ti sasambhāracakkhusmiṇ uppanne jānāti: *attā me uppanno* ti diṭṭhiṇ gaṇhāti. *Cakkhusmiṇ antarahite* ti tasmiṇ vinatṭhe, *attā me antarahito* ti mama attā vinatṭho ti diṭṭhiṇ gaṇhāti; *vigato me attā* ti vitikkanto atikkanto mama attā ti. *Sotasmīn* ti ādisu pi es’ eva nayo.

Ete pi dhammā dvayam eva sante ti ete kodhādayo dhammā sātāsātadvaye sante eva pahonti, uppajjanti. *Ettāvataṭṭhiyapaṇho pi vissajjito* hoti.

Idāni yo evaṇ vissajjites’ v’ etesu pañhesu kathaṅkathī bhaveyya, tassa kathaṅkathāpahānupāyaṇ dassento āha: *kathaṅkathī ñāṇapathāya sikkhe* ti, ñāṇadassanañāṇādhigamatthaṇ tisso sikkhā sikkheyyā ti vuttaṇ hoti. Kiṅkāraṇā? *Ñatvā pavuttā Samaṇena dhammā* ti Buddhasamaṇena ñatvā dhammā vuttā, natthi tassa dhammesu aññānaṇ; attano pana ñāṇābhāven’ eva te ajānanto na jāneyyūṇ, na desanādosena; tasmā *kathaṅkathī ñāṇapathāya sikkhe*, *ñatvā pavuttā Samaṇena dhammā* ti.

*Pakkhepabandhanena*² vā *baddho* ti bandhanāgārikabandhanena baddho. *Parikkhepabandhanena*³ vā ti vatiparikkhepabandhanena vā. *Gāmabandhanenā* ti ādisu tasmā

¹ B, S °yuttappayuttaṇ.

² T, H, D, E, S parikkhe°

³ T omits; H parikkhaban°.

tasmā ṭhānato nikkhamituṇ alabhanto gāma-bandhanādīhi baddho nāma hoti. *Tassa bandhanassa* mokkhatthāyā¹ ti tassa vuttappakārassa bandhanassa mocanatthaṇ.

[269.] *Ñāṇam pi ñāṇapatho* ti pure uppannañāṇaṇ aparā-paruppannassa ñāṇassa sañcaraṇamaggo ti ñāṇam pi ñāṇapatho; *ñāṇassa ārammaṇam pi ñāṇapatho* ti ñāṇassa paccayo pi taṇ ālambitvā uppajjanato ñāṇapatho; *ñāṇasahabhuno pi dhammā ñāṇapatho* ti ñāṇena sah' uppannā avasesā cittacet-sikā dhammā pi² ñāṇapatho. Idāni upamāya sādiento *yathā ariyamaggo ariyapatho* ti ādim āha.

[270.] *Kathaṅkathī puggalo* ti vicikicchāvanto puggalo; *sakaṅkho* sadvelhako; *savilekho* ti cittarājivanto; *sadvelhako* ti kaṅkhāvanto; *savikicchho* ti sandehavanto. *Ñāṇādhiḡamāyā* ti ñāṇapaṭilābhatthāya; *ñāṇadassanāyā* ti ñāṇapaṭi-vijjhanatthāya, atha vā ñāṇavindanatthāya³; *ñāṇasacchikiri-yāyā* ti ñāṇassa paccakkhakaṇatthāya.

[271.] *Sanidānaṇ* ti ahaṇ sanidānaṇ sappaccayaṇ katvā dhammadesanaṇ karomi; *sappāṭihāriyaṇ* ti nīyānikaṇ⁴ katvā; [272] *no appāṭihāriyaṇ* ti anīyānikaṇ akatvā⁵ dhammadesanaṇ⁶ karomi.⁷

Sātaṇ asātaṇ ca kutonidānā ti ettha 'sātāsātan' ti sukha-dukkhavedanā eva adhippetā. *Na bhavanti h' ete* ti na bhavanti hi ete. *Vibhavaṇ bhavaṇ cā pi yam etam atthaṇ, etam me pabrūhi yatonidānaṇ* ti sātāsātānaṇ vibhavaṇ bhavaṇ ca etaṇ pi yaṇ atthaṇ,⁸—liṅgavyuttayo ettha kato;—idam pana vuttaṇ hoti: sātāsātānaṇ⁹ vibhavo bhavo cā ti yo esa attho, etam me pabrūhi yatonidānaṇ ti. Ettha ca sātāsātānaṇ vibhavabhavavattukā vibhavabhavadiṭṭhiyo eva vibhavabhavā ti atthato veditabbā: tathā hi imassa pañhassa vissajjanapakkhe "bhavadiṭṭhi pi phassanidānā, vibhavadiṭṭhi pi phassanidānā" ti upari niddese vakkhati. Imāya gāthāya niddese vattabbaṇ natthi.

[273.] *Ito nidānaṇ* ti phassanidānaṇ. Imāya pi vattabbaṇ natthi.

¹ H, D, E, C muttat°.

² H omits.

³ H °nipphādanat°.

⁴ H doubles.

⁵ H, D, E, C add nīyānikaṇ katvā.

⁶ H, S dhammaṇ.

⁷ H, S desemi.

⁸ B, C attha.

⁹ H, D, E, S, C °sātaṇ.

• H, E, S pakatt hena.

evaṃ samāhite cित्ते . . . पे . . . ākāśānañcāyatanaśamā-pattipatilābhatthāya cित्ताṃ abhinīharatī* ti evaṃ sametassa arūpacittasamaṅgino¹ vibhoti rūpaṃ. Saññānidānā hi pa-pañcasāṅkhā ti evaṃ paṭipannassā pi ca² yā saññā, tannidānā taṇhādipapañcā appahīnā va hontīti dasseti.

[280.] Asaññino vuccanti nirodhasamāpannā ti saññā ve-danā nirodhetvā nirodhasamāpannā saññābhāvena asaññino ti kathīyanti. Asaññasattā ti sabbena sabbaṃ saññābhāvena asaññābhāve nibhattā.

So evaṃ samāhite cित्ते ti: tattha so ti so bhikkhu. Evan ti catutthajjhānakkamanidassanaṃ etaṃ; iminā kameṇa catut-thajjhānaṃ paṭilābhitaṃ ti vuttaṃ hoti. Samāhite ti: iminā catutthajjhānaśamādhinā samāhite; parisuddhe ti ādisu paṇa-upekkhāsati-pārisuddhibhāvena parisuddhe; parisuddhattā yeva pariyodāte, pabhassare ti vuttaṃ hoti; sukhādīnaṃ pa-cayānaṃ ghāteṇa vihata-rāgādiāṅgaṇattā anaṅgaṇe; anaṅga-ṇattā yeva vigatūpakkīlese; āṅgaṇeṇa hi cittaṃ upakkilissati; subhāvitattā mudubhūte, vasībhāvappatte ti vuttaṃ hoti; vase vattamānaṃ hi cittaṃ mudū ti vuccati; muduttā yeva ca kammaniye, kammakkhame kammayogge ti vuttaṃ hoti; muduṃ hi cittaṃ kammaniyaṃ hoti sudhantaṃ iva suvaṇṇaṃ, tadubhayaṃ pi subhāvitattā yeva; yathāha: nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammaṃ pi samanupassāmi yaṃ evaṃ bhāvitāṃ bahulīkataṃ muduṃ ca hoti kammaniyaṃ ca yath-y-idaṃ bhik-khave cittaṃ† ti; etesu hi parisuddhabhāvādisu tthitattā tthite; tthitattā yeva āneñjappalle, acāle niriñjane ti vuttaṃ hoti.

Mudu-kammaññābhāvena vā attano vase tthitattā tthite; saddhādihi pariggahitattā āneñjappalle: saddhāpariggahitaṃ hi cittaṃ assaddhiyena³ na iñjati, viriyapariggahitaṃ kosaj-hena³ na iñjati, satipariggahitaṃ pamādena³ na iñjati, samā-dhipariggahitaṃ uddhaccena³ na iñjati, paññāpariggahitaṃ avijjāya na iñjati, obhāsagataṃ kilesandhakārena³ na iñjati, iti imehi chahi dhammehi pariggahitaṃ āneñjappattaṃ hoti.

* T. 280.

† A. i, 5 (omits muduṃ and last bhikkhave).

¹ S, B arūpamaṅga°.

² H omits.

³ H, D, E, S, C omit the last na.

Evaṃ atthaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinihārakkhamaṃ hoti ākāśānañcāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya.

Aparo nayo: catutthajjhānasamādhinā *samāhite*, nīvaraṇadūribhāvena *parisuddhe*, vitakkādisamatikkamena *pariyodāte*, jhānapaṭilābhapaccanikānaṃ pāpakānaṃ icchāvacarānaṃ abhāvena *anaṅgaṇe*, —‘icchāvacarānaṃ’ ti icchāya avacarānaṃ, icchāvasena otiṇṇānaṃ, pavattānaṃ nānappakārānaṃ kopa-appaccayānaṃ ti attho;—abhijjhādīnaṃ ca upakkilesānaṃ vigamena *vigatūpakkilese*; ubhayam pi c’ etaṃ Anaṅgaṇasutta¹-Vatthasuttānusārena* veditabbaṃ; vasipattiyā *mudubhūte*; iddhipādabhāvūpagamena *kammaniye*; bhāvanāpāripūriyā paṇītabhāvūpagamena *thite āneñjappatte*; yathā aniñjabhāvaṃ ānejaṃ pattaṃ hoti, evaṃ thite ti attho. Evam pi atthaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinihārakkhamaṃ hoti ākāśānañcāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya pādakaṃ paḍaṭṭhānabhūtaṃ.

*Arūpasamaggasamaṅgī*² ti arūpasamāpattiyā gamanamaggena aparihīno.

Papañcā yeva papañcasāṅkhā ti taṇhādi-papañcā yeva papañcasāṅkhā.

[281.] *Ettāvataggaṃ nu vadanti h’ eke, yakkhassa*³ *suddhiṃ idha paṇḍitā* ‘se; *udāhu aññaṃ pi vadanti etto* ti ettāvatā nu idha paṇḍitā samaṇabrāhmaṇā aggaṃ suddhiṃ sattassa vadanti, udāhu aññaṃ pi etto arūpasamāpattito adhikaṃ vadantīti pucchati.

[282.] *Etto arūpato*⁴ ti etasmā arūpasamāpattito.

Ettāvataggaṃ pi vadanti h’ eke ti eke sassatavādā samaṇabrāhmaṇā paṇḍitamānino ettāvatā pi aggaṃ suddhiṃ vadanti. *Tesaṃ pun’ eke*⁵ *samayaṃ vadantī* ti tesaṃ-ñ-eva eke ucchedavādā samayaṃ ucchedaṃ vadanti; *anupādisese kusalāvadānā* ti anupādisese kusalavādā samānā.

Bhavatajjitā ti bhavato bhītā.⁶ *Vibhavaṃ abhinandantī* ti

* Vattha S. M. i, 36; Anaṅgaṇa S. M. i, 24.

¹ H. S, C omīti sutta.

³ H, D, S, C sattassa.

⁵ H °eka.

² H āruppa°; C, D, E anurūpa°.

⁴ H, B, E arūpasamāpattito.

⁶ H tajjitā.

ucchedaṇ paṭicca tussanti. *Te satta*ssa saman ti te ucchedavādino puggalassa samaṇ appavattiṇ¹ vadanti; *upasa*uan it ativa² samaṇ²; *vūpas*aman ti santiṇ; *nirodhan* ti anuppādaṇ; *paṭippa*ssaddhin ti apunaruppattiṇ.³

Ete ca ñatvā upanissitā ti ete ca diṭṭhigatike sassatucchedadiṭṭhiyo nissitā ti ñatvā; *ñatvā*⁴ *munī nissaye so vīmaṇsī* ti nissaye ca ñatvā so vīmaṇsī ⁵paṇḍito Buddhamuni; *ñatvā vimutto* ti dukkhāniccādito dhamme ñatvā vimutto; *bhavābhavāya na sametī* ti punappunaṇ uppattiyā na samāgacchati.

[284.] *Aparāmasan* ti aparāmasanto, parāmāsaṇ n' āpajjanto ti attho.

Kalahavivādasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekādasamaṇ.

¹ C, S, E, D anuppa°.

² H ativūsamaṇ.

³ S, C anuppattiṇ.

⁴ All MSS. omit.

⁵ H, D add sa.

CŪLAVIYŪHASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

[285.] Dvādasame Cūlaviyūhasuttaniddese *sakaṇ sakaṇ diṭṭhiparibbasānā* ti idam pi tasmiṇ yeva Mahāsamaye: “ sabbe p’ ime diṭṭhigatikā ‘ sādthurūpamhā ’ ti bhaṇanti,¹ kin nu kho sādthurūpā p’ ime² attano eva diṭṭhiyā patitṭhahanti, udāhu aññaṃ pi diṭṭhiṇ gaṇhanti ” ti uppanna-cittānaṇ ekaccānaṇ devatānaṇ tam atthaṇ pakāsetuṇ purimāna-yen’ eva nimmita-Buddhena attānaṇ pucchāpetvā vuttaṇ. Tattha ādito dve pi gāthā pucchāgāthā yeva.

Tāsu *sakaṇ sakaṇ diṭṭhiparibbasānā* ti attano attano diṭṭhiyā vasamānā; *viggayha nānā*³ *kusalā vadantī* ti taṇ diṭṭhiṇ balavagāhaṇ gahetvā ‘ tattha kusalamhā ’ ti paṭijānamānā puthu puthu vadanti, ekaṇ na vadanti. *Yo evaṇ jānāti sa vedī dhammaṇ, idaṇ*⁴ *paṭikkosam akevalī so ti*⁵ tañ ca diṭṭhiṇ sandhāya “ yo evaṇ jānāti, so dhammaṇ vediyati, idam pana paṭikkosanto hīno hotī ” ti⁶ vadanti.

Bālo ti hīno. *Akusalo* ti avidvā.⁷

Nānā vadantī ti nānākāraṇaṇ bhaṇanti; *vividhaṇ vadantī* ti nānāvidhaṇ bhaṇanti; *aññoññaṇ vadantī* ti ekaṇ avatvā aññaṇ⁸ aññaṇ gahetvā vadanti.

[286.] *Akevalī so ti so akusalo; asamatto* ti na paripūro; *aparipunṇo*⁹ ti na sampunṇo.

Idāni tisso vissajjanagāthā honti, tā purimaddhena vuttam atthaṇ pacchimaddhena patibyūhayitvā¹⁰ ṭhitā, tena byūhena uttarasuttato ca appakattā idaṇ suttaṇ Cūlaviyūhan ti nāmaṇ labhi.

Tattha paṭhamagāthāya tāva [287] *parassa ce dhamman* ti *parassa diṭṭhiṇ. Sabbe ’vā*¹¹ *bālā* ti evaṇ sante sabbe

¹ H, D, E, S, C gaṇhanti.

² E, B, S, C, D nānaṇ.

³ H hoti.

⁴ S acheko.

⁵ H, D, E apunṇo.

⁶ H visame.

⁷ H adds pana.

⁸ H adds ca.

⁹ C, D, E añño.

¹⁰ H, SA p’ ime.

¹¹ H °byūhitvā.

p' ime bālā hontī ti adhippāyo; kiṇ kāraṇaṇ? sabbep' ime diṭṭhiparibbasānā ti.

[288.] *Sandiṭṭhiyā ce pana*¹ *vīvadātā*² *saṃsuddhapaññā kusalā mutimā*³ ti sakāya⁴ diṭṭhiyā⁵ na vīvadātā, na vodātā, saṅkiṭṭhā va samānā *saṃsuddhapaññā* ca *kusalā* ca mutimanto c' eva⁶ honti ce. Atha vā *sandiṭṭhiyā vevadātā*⁷ ti pi pāṭho, tass' attho: sakāya⁴ pana⁸ diṭṭhiyā vodātā *saṃsuddhapaññā* kusalā mutimanto honti ce; *na tesāṇ koci* ti evaṇ sante tesāṇ eko pi nihīnapañño na hoti; kiṇ kāraṇaṇ? *diṭṭhi hi tesam pi tathā samattā* yathā itaresan ti.

[289.] *Na vā 'ham etaṇ* ti gāthāya saṅkhepattho: yaṇ te *mūthu* dve janā *aññāmaññaṇ 'bālo'* ti āhu, ahaṇ etaṇ *tathivaṇ*⁹ tacchan ti¹⁰ n' eva brūmi; kiṇ kāraṇaṇ? yasmā sabbe va te *sakaṇ sakaṇ diṭṭhiṇ* 'idam eva *saccaṇ*, mogham aññaṇ' ti *akaṇsu*; tena ca kāraṇena paraṇ 'bālo' ti *duhanti*. Ettha ca 'tathiyaṇ'¹¹ 'tathivaṇ'¹² ti dve pi pāṭhā.¹³

[290.] *Tacchan* ti atucchaṇ; *tathan* ti aviparitaṇ; *bhūtan* ti santaṇ; *yāthāvaṇ*¹⁴ ti saṇvijjamānaṇ; *aviparūtan* ti na visaṅketaṇ.

[291.] *Yam āhū* ti pucchāgāthāya: yaṇ diṭṭhisaccaṇ *tathivaṇ*¹⁵ ti eke āhu.

[292.] *Ekañ hi succan* ti vissajjanagāthāya *ekaṇ saccaṇ* nirodho, maggo vā. *Yasmiṇ pajāno vivade pajānan* ti yasmiṇ sacce pajānanto pajānantaṇ vivadeyya. *Sayaṇ thunantī* ti attanā vadanti.

[293.] *Kasmā nū* ti pucchāgāthāya: *pavādiyā 'se* ti vādino; *te takkam anussarantī* ti te vādino udāhu attano takkamattaṇ anugacchanti.

[294.] *Takkapariyāhatan* ti vitakkena samantato āhataṇ. *Vīmaṇsānucaritaṇ* attano upaṭṭhitasaññāya vicaritaṇ. *Sayaṇ-paṭibhāṇan* ti attano paṭibhāṇaṇ.

¹ H c' eva na.

³ H muti cā; S matimā.

⁵ H adds va.

⁷ H ve vadānā.

⁹ H gahiyatan; B tathiyaṇ.

¹¹ H tatiyaṇ.

¹³ H gāthā.

² S, B veva°; H viva°.

⁴ H sakkāya.

⁶ H ca ve; SA ca te.

⁸ H omits.

¹⁰ H gacchanti.

¹² H tath' evan.

¹⁴ H yathāvataṇ.

¹⁵ H tathevan.

Na h' evā ti vissajjanagāthāya *aññatra saññāya niccānī* ti t̥hapetvā saññāmattena 'niccan' ti gahitagahanāni. *Takkañ ca diṭṭhīsu pakappayitvā* ti attano nicasaṅkappamattaṇ diṭṭhīsu¹ janetvā, yasmā pana diṭṭhīsu² vitakkaṇ janentā diṭṭhiyo pi janenti, tasmā vuttaṇ: "diṭṭhigatāni janenti sañjanentī" ti ādi.

[295.] *Janentī* ti uparūpari diṭṭhiṇ uppādentā janenti. *Sañjanentī* ti ādini upasaggavasena padaṇ vaddhetvā vuttāni. *Mayhaṇ saccaṇ* ti mama vacanaṇ tacchaṇ.

Idāni evaṇ nānāsaccesu asantesu takkamattaṇ anussarantānaṇ diṭṭhigatikānaṇ vip̐paṭipattiṇ dassetuṇ diṭṭhe sute ti ādikā gāthāyo abhāsi. Tattha diṭṭhe ti diṭṭhaṇ, diṭṭhasuddhi³ ti adhippāyo. Esa nayo sutādisu. *Ete ca nissāya vimānadassī* ti ete diṭṭhidhamme nissayitvā suddhiabhāvākhyā⁴ vimānaṇ asammānaṇ passanto; *vinicchaye t̥hatvā pahassamāno bālo paro akusalo ti c' āhā* ti evaṇ vimānadassī pi tasmiṇ diṭṭhivinicchaye t̥hatvā tuṭṭhiyāto hāsajāto hutvā "paro hīno ca avidvā cā" ti evaṇ vadati yeva.

Na sammānetī ti pi vimānadassī ti na bahumānaṇ karotīti evam pi vimānadassī, na bahumānadassī. *Domanassaṇ janetī* ti pi paṭhamaṇ diṭṭhinissayaṇ allīyitvā domanassaṇ patvā pacchā diṭṭhivinicchaye t̥hitakāle somanassaṇ uppādetī ti attho.

[296.] *Vinicchita⁵-diṭṭhiyā t̥hatvā* ti sannit̥ṭhānaṇ katvā gahitadiṭṭhiyā t̥hatvā.

Evaṇ⁶ sante⁶: *yen' evā* ti gāthā. Tattha *sayam attanā* ti sayam eva attānaṇ; *vimānetī* ti garahati. *Tath' eva⁷ pāvā* ti tad eva vacanaṇ, taṇ vā diṭṭhiṇ vadati, taṇ vā puggalaṇ.

[297.] *Atisāradiṭṭhiyā* ti gāthāy' attho: so evaṇ tāya lakhaṇātisāriṇiyā diṭṭhiyā⁸ atisāriya⁹ uddhumāya,¹⁰ *samatto* paripun̐ṇo uddhumāto; tena ca¹¹ diṭṭhimānena matto¹² "pari-

¹ H, D, E diṭṭhiṇ.

² H sudit̥ṭhaṇ suddhi ti.

³ H, D, E suddit̥ṭhisabhāvākhyāṇ.

⁴ H vinicchaya.

⁵ Most Tad eva.

⁶ S, SA omit; D, E, C, B atisārena.

⁷ SA omits.

⁸ H ten' eva.

⁹ H diṭṭhiṇ su.

¹⁰ H, S omit.

¹¹ S, SA atisāradiṭṭhi.

¹² H, D, E, S, B samatto.

punno ahaṇ kevalī” ti evaṇ *paripunṇamānī*, *sayam eva attānaṇ manasā* “ahaṇ paṇḍito” ti abhisiṅcati, kiṇ kārāṇā ? *ditthi hi sā tassa tathā samattā* ti.

Sabbā tā ditthiyo lakkhaṇātikkantā ti tā sabbā dvāsaṭṭhiditthiyo lakkhaṇaṇ atitā. *Atisaraṇtī*¹ ti atikkamanti. [298.] *Anomo*² ti anūno.³

Parassa ce ti gāthāya sambandho attho ca: kiñca bhīyo ?⁴ So vinicchaye ṭhatvā pahassamāno “bālo paro akusalo” ti c’ āha, tassa *parassa ce hi vacasā* so tena vuccamāno *nihīno* hoti, *tumo sahā hoti nihīnapañño* ti so pi ten’ eva saha nihīnapañño hoti; so pi hi taṇ “bālo” ti vadati, *attha tassa vacanaṇ appamānaṇ*, so pana *sayam eva vedagū ca dhīro*⁵ ca⁶ hoti; evaṇ sante *na koci bālo samaṇesu atthi*, sabbe pi hi te attano icchāya paṇḍitā.

[299.] *Vācāyā* ti kathanena. *Vacanena* ti bhāsitena. *Ninditakāraṇā* ti garahahetunā. *Garahitakāraṇā* ti avaññāhetunā.⁶ *Upavaditakāraṇā* ti upavādahetunā.

Aññaṇ ito ti gāthāya sambandho attho ca: “*Atha ce*⁷ *sayan vedagū hoti dhīro*, *na koci bālo samaṇesu atthi*” ti evañ hi vutte⁸ siyā kassaci: ‘kasmā?’ ti; tattha vuccate: *yasmā aññaṇ ito yābhivadanti dhammaṇ*, *aparaddhā suddhim akevali te*,⁹ *evaṇ hi titthiyā puthuso vadanti*, *ye*¹⁰ *ito aññaṇ ditthiṇ abhivadanti*, *te aparaddhā viraddhā*¹¹ *suddhimaggaṇ*, *akevalino ca te*¹² *tī*¹² *evaṇ puthu titthiyā yasmā vadanti ti vuttaṇ hoti*. *Kasmā pan’ evaṇ vadanti ti ce?* *sanditthirāgena hi te ’bhirattā yasmā sakena ditthirāgena abhirattā ti vuttaṇ hoti*.

[300.] *Te suddhimaggaṇ* ti te aññatitthiyā akiliṭṭhamaggaṇ; *visuddhamaggaṇ*¹³ ti niddosamaggaṇ; *parisuddhamaggaṇ* ti sukkamaggaṇ; *vodātamaggaṇ* ti paṇḍaramaggaṇ; *pariyodātamaggaṇ* ti pabhāvantamaggaṇ. *Viraddhā* vuttavidhinā maggena virajjhivā ṭhitā; *aparaddhā* ti aparajjhivā ṭhitā;

¹ T omits; H atiyanti.

² H, D, E anūnā.

³ H, D, E, S, C omits.

⁴ H, D, E, C vā.

⁵ H °lino.

⁶ H, D omits.

¹⁰ H adds va.

² H anomā.

⁴ SA adds yo.

⁶ H avamāna°; B °ñāta°.

⁸ H adds pi.

¹¹ H, D, E, B, C omits.

¹³ H visuddhi°.

khalitā ti parihinā; *galitā* ti tato bhaṭṭhā. *Aññāyā* ti aññā-
ṇena; *aparaddhā* ti parājayam āpannā; atha vā *ñāyāpa-*
raddhā ti pāṭho, ñāyena maggena viraddhā ti attho.

Evaṇ abhirattā pi ca *Idh' eva suddhī* ti gāthā; tattha
sakāyane ti sakamagge; *daḷhaṇ vadānā* ti daḷhavādā.

[301.] *Thiravādā* ti sannitṭhānavādā; *balikavādā* ti bala-
vantavādā; *avatthitavādā* ti patitṭhahitvā kathitavādā.

Ye evañ ca daḷhavādā tesu yo koci titthiyo *sakāyane vā*
pi daḷhaṇ vadāno kam ettha bālo ti paraṇ daheyyā ti saṅkhe-
pato sassatucchedasaṅkhāte vitthārato natthika-issara-kā-
raka¹-niyatiādibhede sake ayane “idam eva saccan” ti
daḷhaṇ vadāno kaṇ paraṇ ettha diṭṭhigate ‘bālo’ ti saha
dhammena passeyya? nanu sabbo pi tassa matena paṇḍito
eva supaṭipanno eva ca? Evaṇ sante *sayam eva so medha-*
*gaṇ āvaheyya paraṇ vadaṇ bālam asuddhadhamman*² so hi
paraṇ “bālo ca asuddhadhammo ca ayan” ti vadanto
attanā va kalahaṇ āvaheyya; kasmā? yasmā sabbo pi tassa
matena paṇḍito yeva supaṭipanno yeva ca.

Evaṇ sabbathā pi [302] *vinicchaye thatvā sayaṇ pamāya*
uddhaṇ so lokasmiṇ vivādam etī ti diṭṭhiyā thatvā sayāṇ ca
satthārādiṇ³ nimminivā⁴ so bhīyo vivādam etīti. Evam
pana vinicchayesu ādīnavaṇ ñatvā ariyamaggena *hitvāna*⁵
sabbāni vinicchayāni, na medhagaṇ kurute jantu loke ti
arahattanikūṭena desanaṇ niṭṭhāpesi.

Sayaṇ pamāyā ti attanā minitvā; *paminivā* ti pamāṇaṇ
katvā; *pacinitvā*⁶ ti pi pāṭho, taṇ na sundaraṇ.

[303.] *Uddhaṇvādena saddhin* ti attano upari kathentena
saha.

Desanāpariyosāne Purābhedasutte vuttasadisō evābhi-
samayo ahoṣī ti.

Cūlavīyūhasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvādasamaṇ.

¹ SA kārāṇa.

² S omiṭṭe; H, D, E °dini.

³ H bhetvā.

⁴ S asuddhi°.

⁵ S pami°; H, E, C miṇitvā.

⁶ H saminitvā.

MAHĀVIYŪHASUTTANIDDESAVANNANĀ.

[305.] Terasame Mahāvīyūhasuttaniddese *ye kec' ime diṭṭhiparibbasānā* ti idam pi “ kin nu kho ime diṭṭhiparibbasānā viññūnaṇ santikā nindam eva labhanti, udāhu pasaṇsam pī ” ti uppanna-cittānaṇ ekaccānaṇ devatānaṇ tam atthaṇ āvikātuṇ purimanayen’ eva nimmita-Buddhena attānaṇ pucchāpetvā vuttaṇ.

Tattha *anvānayanā* ti anu ānayanā, punappunāṇa āharanti.

[306.] *Nindam eva anventī* ti garaham eva upagacchanti.

Idāni yasmā “idam eva saccan” ti vadantā pi diṭṭhi-
gatikā¹ vādino kadāci katthaci pasaṅsam pi labhanti, yaṇ
etaṇ pasaṅsāsāṅkhātaṇ vādaphalaṇ, taṇ appaṇ, rāgādīnaṇ
samāya samatthaṇ na hoti; ko pana vādo dutiye nindā-
phale? tasmā etam atthaṇ dassento idaṇ tāva vissajjana-
gāthaṇ āha: *appaṇ hi etaṇ nālaṇ samāya, duve vivādassa
phalāni brūmī* ti ādiṇ. Tattha *duve vivādassa phalānī* ti
nindā pasaṅsā ca jaya-parājayādīni vā taṇsabhāgāni. *Etam
pi disvā* ti nindā anīṭṭhā eva, pasaṅsā² *nālaṇ samāyā* ti³
etam pi vivādaphale ādīnavaṇ disvā; *khemābhipassaṇ avivā-
dabhūmin* ti avivādabhūmiṇ nibbānaṇ kheman ti passamaṇo.

Appakan ti mandan; *parittakan* ti thokan; *omakan* ti
hetthimakan; *lāmakān* ti pāpakan.

[307.] *Samāyā* ti rāgādīnaṃ samanatthāya; *upasamāyā* ti uparūpari samanatthāya; *vūpasamāyā* ti sannisidāpanatthāya; *nibbāpanāyā* ti amatamahānibbānatthāya⁴; *paṭinissaggāyā* ti maggena kilesānaṃ nissajjanatthāya; *paṭippassaddhiyā* ti phalena paṭippassaddhānaṃ anuppajjanatthāya nālaṃ.

Evañ hi avivadamāno [308] *yā kāc' imā* ti gāthā; tattha sammutiyo ti ditthiyo; *puthujjā* ti puthujjanasambhavā.

¹ H °gatikādi.

³ S adds appan.

2 S appar.

• H °bāpanat°.

So upayaṇ kim eyyā ti so upagantabbatthena upayaṇ rūpādisu ekam pi dhammaṇ kiṇ upeyya, kena vā kāraṇena upeyya ? *Ditthe sute khantiṃ akubbamāno* ti diṭṭha-suta-suddhīsu pemaṇ¹ akaronto.

Puthujjanehi janitā vā ti puthujjanehi uppāditā vā; *tā sammutiyo* ti tā² diṭṭhiyo. *Puthu³ nānājanehi⁴ janitā vā* ti anekavidhehi diṭṭhigatikehi uppāditā vā. *N' etī* ti na eti; *na upeti* ti samīpaṇ na eti; *na upagacchatī* ti nivattati; *nābhiniṇisati* ti pavisitvā nappatiṭṭhāti.

Ito bāhirā pana, *sīluttamā* ti gāthā; tassātho: sīlaṇ yeva uttamaṇ maññamānā *sīluttamā* eke bhonto *saññamamattena suddhiṇ* vadanti, hatthivatādivataṇ *saṃādāya upatṭhitāse⁵ idh' eva* diṭṭhiyaṇ *assa⁶* satthuno⁷ *suddhiṇ* ti *bhavūpanūtā* bhavajjhositā samānā vadanti. Api ca te *kusalāvadānā* “kusalā mayan” ti evaṇ vādā.

Evaṇ sīluttamesu ca⁸ tesu⁹ tathā paṭipanno yo koci, [311] *sace cuto* ti gāthā; tassātho: *sace tato¹⁰ sīlabbatato* paravicchandanena¹¹ vā asambhunanto vā *cuto* hoti, so taṇ sīlabbata¹²-kammaṇ puññābhisaṅkhārādikannaṇ vā *virūdhayitvā redhati*, na kevalaṇ ca vedhati, api ca kho taṇ sīlabbata-suddhiṇ *jappati* ca vippalapati *pattheti* ca; kim iva ? *satthārahīno pavasaṇ gharamhā gharamhā¹³* pavasanto satthato hīno yathā taṇ ghaṇaṇ vā satthaṇ vā patthayati.¹⁴ Paravicchandanāya¹¹ vā parena vāriyamāno¹⁵ vā; anabhisambhunanto vā ti taṇ paṭipattiṇ asampādentō vā.

[312.] *Ñāyāparaddho¹⁶* ti nibbāṇena parihīno, maggato vā.

Taṇ vā satthaṇ anubandhatī ti taṇ vā satthaṇ sabbattha pacchato gacchati.

Evam pana sīluttamānaṇ pavedhanakāraṇaṇ ariyasāvako, [313] *sīlabbatāṇ cā pi pahāya sabbān* ti gāthā; tattha *sāvaj-jānavajjan* ti sabbākusalaṇ lokiyakusalaṇ ca; *etaṇ suddhiṇ*

¹ S khantiṇ.

² S, B, E etā.

³ H puthujjā.

⁴ H puthujjanehi.

⁵ SA omits se.

⁶ H. D ath' assa.

⁷ H, D tato.

⁸ B omits.

⁹ B vatesu.

¹⁰ S, B, D, E cuto.

¹¹ S, D, E °chinda°.

¹² SA °batādi.

¹³ H, D, B, C, E omit.

¹⁴ SA °yeyya.

¹⁵ H, D, E, C, S vā riyamāno.

¹⁶ T aññāya apa°.

asuddhin ti apatthayāno ti pañcakāmaguṇādibhedan¹ *sud-*
*dhiṇ akusalādibhedan asuddhiṇ ca apatthayamāno*²; *virato*
care ti *suddhāsuddhiyā virato careyya*; *santim anuggahāyā*
ti diṭṭhiṇ agahetvā.

Kanhan kanhavipākan ti akusalakamman akusalavipāka-
dāyakan; *sukkan sukkavipākan* ti lokiyakusalan attanā
sadisa-sukavipakadāyakan.³

*Niyāmāvakkanti*⁴ ti maggapavisanan. *Sekkhā* ti satta
sekkhā. *Aggadhamman* ti uttamadhamman arahattaphalan.

Evaṇ ito bāhirake sīluttame saṇyamena visuddhivāde
tesan⁵ vighātan, sīlabbatappahāyino arahato ca paṭipattiṇ
dassetvā idāni aññathā pi suddhivāde bāhirake dassento
[314] *Tapūpanissāyā*⁶ ti⁷ gātham āha; tassātho: sant' aññe
pi samaṇabrāhmaṇā, te *jigucchitan amaratapan*⁸ vā diṭṭha-
suddhiādisu vā aññataran *upanissāya akiriyadiṭṭhiyā vā*
uddhan sarā hutvā bhavābhavesu avūtatanaḥā suddhiṇ anutthu-
nanti vadanti kathenti ti.

[315.] *Tapojigucchavādā* ti kāyapiḷanāditapena pāpahiriya-
navādā; *tapojigucchāsārā*⁹ ti ten' eva tapena hiriyanasā-
ravanto.¹⁰

Uddhan sarāvādā saṇsārena suddhiṇ kathayantā.

Evaṇ tesan avigatatanaḥanan suddhiṇ anutthunantānan
yo pi suddhippattam eva attānan maññeyya, tassa pi avi-
tatanhattā bhavābhavesu tan tan vatthun patthayamānassa
hi jappitāni punappunan honti yevā ti adhippāyo. Tanhā
hi āsevitā tanhan vaḍḍhayat' eva; na kevalaṇ ca jappitāni,
*saṇvedhitān*¹¹ *cā pi pakappitesu*, tanhādiṭṭhihi c' assa kappi-
tesu vatthusu saṇvedhitam¹² pi hoti ti vuttan hoti. Bhavā-
bhavesu pana vitatanhattā āyatiṇ *cutūpapāto idhu yassa*
*natthi, sa kena vedheyya? kuhiṇ pajappe*¹²? ti ayam etissā
gāthāya sambandho.

Agamanan ti puna āgacchanan.¹³ *Gamanan* ti ito aññattha

¹ H adds etan.

² H °yuttavipā°.

³ S, B, C, D, E add ca.

⁴ S adds iman.

⁵ H, D, E pāpā jigucchamānā.

⁶ H pavedhi°.

⁷ H ca jappe.

⁸ H, S °yāno.

⁹ H °māvattanan.

¹⁰ H tampūpa°.

¹¹ S apara°.

¹² H hiriya na haranto.

¹³ H, S, B, C āgamanan.

gamaṇaṇ. *Gamanāgamanan* ti ito gantvā puna nivattanaṇ. *Kālan* ti maraṇaṇ. *Gatī* ti gamaṇavasena gati, gatiyā gantabbaṇ.

[317.] *Yam āhu dhamman* ti pucchāgāthā.

Idāni yasmā eko pi ettha vādo sacco natthi, kevalaṇ diṭṭhimattakena hi te vadanti, tasmā tam atthaṇ dassento [318] *sakaṇ hī* ti imaṇ tāva vissajjanagātham āha. Tattha *sammutin* ti diṭṭhiṇ.

Anoman ti anūnaṇ.

Evam etesu sakaṇ dhammaṇ ‘paripuṇṇan’ ti vadantesu,¹ aññassa dhammaṇ pana ‘hīnan’ ti vadantesu yassa kassaci [319] *parassa ce vambhayaṭṭena hīno* ti gāthā; tassātho: yadi *parassa* ninditakāraṇā² *hīno* bhavēyya, *na koci dhammesu viṣeṣi* aggo bhavēyya, kiṇ kāraṇā? *puṭhū hi aññassa vadanti dhammaṇ nīhīnato samhi daḷhaṇ vadānā* sakadhamme daḷha-vādā eva.³

*Vambhayaṭṭakāraṇā*⁴ ti dhaṇṣitakāraṇā.⁵ *Garahitakāraṇā* ti lāmakakāraṇā. *Upavaditakāraṇā* ti akkositakāraṇā. *Sakāyanan* ti sakamaggaṇ.

Kiṇca bhiyo? [320.] *Sadhammapūjā*⁶ ti gāthā; tassātho: te ca titthiyā *yathā paṇṇanti sakāyanāni sadhammapūjā* pi tesā *tath’ eva* vattati; te hi ativiya satthārādini sakkaronti. Tattha yadi te pamāṇā siyuṇ, evaṇ sante *sabbe va*⁷ *vādā tathivā*⁸ *bhavēyyuṇ*; kiṇ kāraṇaṇ? *suddhi hi tesā paccattam eva*, na sā aññattha sijjhati, na pi paramatthato atthi,⁹ diṭṭhiḡāhamattam eva hi taṇ tesā parappaccayanēya-buddhīnaṇ.¹⁰

Paccattam evā ti pāṭekkam eva.

Yo pana viparītato¹¹ bāhitapāpattā brāhmaṇo, tassa: [321] *na brāhmaṇassa paraneyam atthi* ti gāthā; tassātho: brāhmaṇassa hi “sabbe saṅkhārā aniccā” ti ādinā nayena sudiṭṭhattā parena netabbaṇ¹² *ñāṇaṇ natthi*, diṭṭhidhammesu

¹ S, B, C, SA bravantesu.

² H evaṇ.

³ H viddhaṇ°.

⁴ H, S omit.

⁵ H, SA attani.

⁶ H paramatthato.

⁷ H adds hi.

⁸ H hīnakā°; E, D omit.

⁹ H, D, E dhammesu pūjā.

¹⁰ H tathā vā; B akathitā.

¹¹ S, B, C, D, E omit paccaya.

¹² H, D, E, S add ca.

“idam eva saccan” ti nicchinitvā *samuggahitam* pi natthi, taṅkāraṇā so diṭṭhikalahāni atikkanto, na hi so *seṭṭhato passati dhammam aññaṇ*, aññatra satipaṭṭhānādihi.

Na *paraneyyo* ti parena netabbo jānāpetabbo na hoti; na *parapattiyo*, na *parapaccayo* ti¹ paresaṇ paccetabbo na hoti; na *parapaṭibaddhagū* ti paresaṇ paṭibaddhagamano na hoti.

[323.] *Jānāmī* ti gāthāya sambandho attho ca: evaṇ² tāva² paramatthabrāhmaṇo³ na hi seṭṭhato passati dhammam aññaṇ; aññe pana titthiyā paracittaññaṇādihi jānantā passantā pi “*jānāmi passāmi tath’ eva etan*” ti evaṇ vadantā pi ca diṭṭhiyā *suddhiṇ paccenti*; kasmā? yasmā tesu eko pi *addakkhi ce* addasa ce pi⁴ tena⁴ paracittaññaṇādinā yathābhūtam atthaṇ, *kiṇ hi tumassa tena* tassa tena dassanena kiṇ kataṇ? kiṇ dukkhapariññā sādhitā,⁵ udāhu samudayapaḥānādinā⁶ aññatarāṇ, yato sabbathā pi atikkamitvā ariyamaggaṇ te titthiyā *aññen’ eva vadanti suddhiṇ*? Atikkamitvā vā te titthiye Buddhādayo aññen’ eva vadanti *suddhin* ti.

[324.] *Passaṇ naro* ti gāthāya sambandho attho ca: kiñca bhīyo? y’ vāyaṇ paracittaññaṇādihi addakkhi so *passaṇ naro dakkhati nāmarūpaṇ*, na⁷ tato paraṇ *disvāna vā ñassati tāni-m-eva* nāmarūpāni niccato vā sukhato vā passati,⁸ na aññathā; so evaṇ passanto *kāmaṇ bahuṇ passatu appakaṇ vā* nāmarūpaṇ niccato sukhato ca; ath’ assa evarūpena dassanena na hi *tena suddhiṇ kusalā vadantī* ti.

[326.] *Nivissavādī* ti gāthāya sambandho attho ca: tena ca dassanena *suddhiyā asatiyā* pi yo⁹ “*jānāmi passāmi tath’ eva etan*” ti evaṇ *nivissavādī*, etaṇ vā dassanaṇ paṭicca diṭṭhiyā *suddhiṇ paccento* “idam eva saccan” ti evaṇ *nivissavādī*, so *subbinayo*¹⁰ na hoti; yaṇ tathā tathā *pakappitaṇ* abhisankhataṇ *diṭṭhiṇ*¹¹ *purekkharāno* so hi yaṇ *sathārādiṇ nissito, tath’ eva subhaṇ vadāno, suddhiṇvādo* ‘pari-

¹ H, D, E hoti.

² SA ettāvatā.

³ H, B °thato°.

⁴ B, C, D, E etena.

⁵ H sādhiṇaṇ.

⁶ C, D, E double samudaya.

⁷ SA omits.

⁸ B, S, C, E omī.

⁹ B, C, D, E add so.

¹⁰ T °nāyo.

¹¹ T, S, B, C, D diṭṭhi.

suddhivādo, parisuddha¹-dassano vā ahan' ti attānaṃ mañ-
ñamāno, *tattha tatth' addasā so tattha sakāya diṭṭhiyā avi-*
paritam eva so addasa; yathā sā diṭṭhi pavattati, tath' eva
taṃ addasa, na aññathā passituṃ icchatī ti adhippāyo.

Nivissavādī ti paṭiṭṭhahitvā kathento. *Dubbinayo* ti vi-
netuṃ dukkho. *Duppaññāpayo*² ti ñāpetuṃ, cittena labbhā-
petuṃ dukkho. *Dunniyjhāpayo*² ti cittena vīmaṇṣitvā ga-
haṇatthaṃ punappunaṃ niyjhāpayituṃ dukkho. *Duppekkhiyo*
ti ikkhāpayituṃ dukkho. *Duppasādayo*³ ti citte pasādaṃ
uppadetuṃ dukkho.

[327.] *Apassī* ti ñāṇena paṭivedhaṃ pāpuṇi. *Paṭivijjhī* ti
cittena avabodhaṃ pāpuṇi.

Evaṃ pakappitadiṭṭhipurekkharāṇesu tiṭṭhiyesu, *na brāh-*
maṇo kappam upeti saṅkhan ti gāthā; *tattha saṅkhan* ti
saṅkhāya jānitvā ti attho; *na pi ñāṇabandhū* ti samāpatti-
ñāpādinā akatataṇhādiṭṭhibandhu; *tattha viggaho*: *na pi*
assa ñāṇena kato bandhu atthī ti na pi ñāṇabandhu. Sam-
mutiyo ti diṭṭhisammutiyo; *puthujjā* ti puthujjanasambhavā.
Uggaṇhanti-m-aññe ti uggaṇhanti aññe; aññe tā sammutiyo
uggaṇhanti ti vuttaṃ hoti.

Upekkhaī ti upapattito apakkhapātito hutvā passati.

Kiñca bhīyo? *Vissajja gaṇṭhānī* ti gāthā; *tattha anug-*
gaho ti uggaṇṇavirahito; so hi nāssa uggaḥ ti anuggaḥ;
na vā uggaṇṇatī ti anuggaḥ.

Ganthe vossajjivā vā ti abhiyjhādike ganthe caḥitvā vā;
visajjā ti puna anādiyanavasena jahitvā. *Gathite* ti ghaṭite;
gaṇṭhite ti suttana saṅgaḥite viya gaṇṭhite; *baddhe* ti suṭṭhu
baddhe; *vibaddhe* ti vividhā baddhe; *paḷibaddhe* ti samantato
bandhanena⁴ baddhe. *Bandhane* ti kilesabandhane. *Phoṭa-*
yivā ti papphoṭetvā. ⁵*Sajjan visajjan karonti*⁵ ti visaṅkha-
ritvā⁶ aparibhogāṃ karonti; *vikopenti*⁵ ti cunnavicunnaṃ⁷
karonti.

Kiñca bhīyo? So evarūpo, [330] *pubbāsava* ti gāthā;
tattha pubbāsava ti atitarūpādīni ārabha uppajjanadham-

¹ S, B, C, D, E °dhi.

² H °piyo.

³ H, S °diyo.

⁴ B omits.

⁵ Not in the text.

⁶ H, C visaṅsari°.

⁷ H, B cunnap.

ma-kilese. *Nave* ti paccuppannarūpādīni ārabbha uppajjanadhamme. *Na chandagū* ti chandādivasena na gacchati. *Anattagarahī* ti katākatavasena attānaṃ agarahanto eva anattagarahī.

[333.] *Sa sabbadhammesū* ti gāthā; tattha *sabbadhammesū* ti dvāsaṭṭhidiṭṭhidhammesu, *yaṃ kiñci diṭṭhaṃ vā* ti evaṃ pabhedesu. *Pannabhāro* ti patitabhāro, na kappeti¹ ti *na kappiyo*, duvidham pi kappanā na karoti ti attho; *nūparato* ti puthujjanakalyāṇaka-sekkhā viya uparatisamaṅgi pi na hoti; *na patthiyo* ti nittanho; tanhā hi patthiyati² ti patthiyā, nāssa patthiyā ti na patthiyo.

Ito paraṇ ca heṭṭhā ca tattha tattha vuttanayattā uttānattham eva. Evaṃ arahattanikūṭeṇa desanaṃ niṭṭhāpesi. Desanāpariyosāṇe Purābhedasutte vuttasadiṣṭo evābhisamayo ahoṣi ti.

Mahāvīyūhasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Terasamaṇ.

¹ H kappati.

² All MSS. pattha°.

TUVATAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

[339.] Cuddasame Tuvatakasuttaniddese: *Pucchāmi tan* ti idam pi tasmiṃ yeva Mahāsamaye “Kā nu kho arahattapattiyaṃ paṭipatti?” ti uppannacittānaṃ ekaccānaṃ devatānaṃ tam atthaṃ pakāsetuṃ purimanayen’ eva nimmita-Buddhena attānaṃ pucchāpetvā pucchāpetvā¹ vuttaṃ. Tattha ādi-pucchāgāthāya tāva *pucchāmi* ti ettha aditṭhajotanādivasena pucchā vibhajitā. *Ādiccabandhuṃ* ti Ādiccassa gottabandhuṃ. *Vivekaṃ santipadaṃ cā* ti vivekaṃ ca santipadaṃ ca. *Kathaṃ disvā* ti kena kāraṇena disvā; kathaṃ-pavatta-dassano hutvā ti vuttaṃ hoti.

Tisso pucchā ti gaṇanaparicchedo. *Aditṭhajotanā* ti yaṃ na diṭṭhaṃ,² na³ paṭividdhaṃ, tassa pākatakarapaṭthāya pucchā. *Diṭṭhasaṃsandanaṃ* ti yaṃ nāpacakkhunā diṭṭhaṃ, tassa ghaṭanattāya. *Vimaticchedanaṃ* ti yā kaṅkhā, tassā chedanattāya. *Pakatiyā lakkhaṇaṃ aññātan* ti dhammānaṃ tathalakkhaṇaṃ pakatiyā na ñātaṃ. *Adiṭṭhaṃ* ti na diṭṭhaṃ; *na diṭṭhaṃ* ti pi pāṭho. *Atulitaṃ* ti tulāya tulitaṃ viya na tulitaṃ. *Atīritaṃ* ti tīraṇāya na tīritaṃ. *Avibhūtaṃ* ti na pākataṃ. *Avibhāvaṃ* ti paññāya na vaḍḍhitaṃ. *Tassa ñāṇāyā* ti tassa dhammassa lakkhaṇajānanattāya. *Dassanāyā* ti dassanattāya. *Tulanāyā* ti tulanattāya. *Tīraṇāyā* ti tīraṇattāya. *Vibhāvanāyā* ti vibhāgakarapaṭthāya.

Aññehi paṇḍitehi ti aññehi buddhisampannehi.⁴

Saṃsayapakkhanto ti sandehaṃ pavatṭho.

Manussapucchā ti manussānaṃ pucchā. *Amanussapucchā* ti nāga-supannādināṃ pucchā.

[340.] *Gahaṭṭhā* ti avasesagahaṭṭhā. *Pabbajitā* ti liṅgavasena vuttā. *Nāgā* ti Suphassādayo⁵ nāgā. *Supannā* ti Supaṇṇasanyuttavasena; *Yakkhā* ti Yakkhasanyuttavasena vedi-

¹ B, D omī.

² H, D, E, C diṭṭha.

³ H, D, E, C omī.

⁴ H buddhapaññehi; D, C, E Buddhapasannehi.

⁵ E, S, C, D supas°.

tabbā. *Asurā* ti Pahārādādayo. *Gandhabbā* ti Pañcasikha-gandhabbaputtādayo. *Mahārājāno* ti cattāro Mahārājāno.

Ahīnindriyaṇ ti saṇṭhānavasena avikalindriyaṇ.

So nimmito ti so Bhagavatā nimmito Buddhho.

*Vodānathapucchā*¹ ti visesadhammapucchā. *Atāpucchā* ti attite dhamme ārabba pucchanā; anāgatādisu pi es' eva nayo. *Kusalapucchā* ti anavajjadhammapucchā. *Akusalapucchā* ti sāvajjadhammapucchā. *Avyākataapucchā* ti tadubhayaviparītadhammapucchā.

[341.] *Ajjhesāmi tan* ti taṇ āyācāmi.² *Kathayassu me* ti mayhaṇ kathehi.

Gottāñātako ti gōttena ñātako. *Gottabandhū* ti gottajjhat-tiko.³

[342.] *Eken' ākārenā* ti ekena koṭṭhāsena. *Santipadam* ti santisaṅkhātāṇ nibbānapadaṇ. *Ye dhammā* [343] *santādhigamāyā* ti ye satipaṭṭhānādayo dhammā nibbānapaṭilābhat-thāya. *Santiphusanāyā* ti ñāṇaphassena nibbānaphusanat-thāya. *Sacchikiriyāyā* ti paccakkhakaranatthāya.

Mahantaṇ sīlakkhandhan ti mahantaṇ sīlārāsiṇ; samādhikkhandhādisu pi es' eva nayo. Sīlakkhandhādayo lokiya-lokuttarā; vimuttiñāṇadassanaṇ lokiya eva.

Tamokāyassa padālanan ti avijjārāsissa viddhaṇsanaṇ. *Vipallāsassa pabhedanan*⁴ ti catubbidhavipallāsassa bhindanaṇ. *Taṇhāsallassa abbūhanan*⁵ ti taṇhākandassa luṇcanaṇ. *Abhisāṅkhārassa vūpasaman* ti puññādi-abhisāṅkhārassa nibbāpanaṇ. *Bhārassa nikkhepanan* ti pañcakkhandhabhārassa ṭhapanan. *Sanjāravatṭassa upacchedan*⁶ ti sanjārapavattassa⁷ chedanaṇ. *Santāpassa nibbāpanan* ti kilesasantāpassa nibbuti. *Parilāhassa paṭippassaddhin* ti kilesadarathassa san-nisīdanaṇ.

Devadevo ti devānaṇ atidevo.

Atha Bhagavā yasmā yathā passanto kilese uparundhati,⁸ tathā disvā tathā pavattadassano hutvā parinibbāti, tasmā tam atthaṇ āvikaronto nānappakārena taṇ devaparisaṇ kile-

¹ H °nakapuc°.

² H gottajjātiko.

³ H °danan.

⁴ H, D, E, B āṇāpemi.

⁵ H bheda°.

⁶ H °bālhan.

⁷ H, S °vattiyā.

⁸ S upanudati.

sappahāne niyojento [344] *Mūlaṇ papañcasāṅkhāyā* ti āra-bhivā pañca gāthā abhāsi. Tattha ādigāthāya tāva saṅkhe-pattho: *papañcasāṅkhā* ti papañcā ti saṅkhātā¹ taṇhā,² pa-pañcā eva papañcasāṅkhā; tassā avijjādayo kilesā mūlaṇ; taṇ *papañcasāṅkhāya mūlaṇ, asmī* ti pavatta-mānaṇ ca *sab-baṇ*³ *mantāya* paññāya⁴ *uparundhe*, yā kāci ajjhattataṇhā⁵ uppajjeyyūṇ,⁶ *tāsaṇ vinayāya* pahānāya *sadā sato sikkhe* upaṭṭhitasati hutvā sikkheyyā ti.

[346.] *Ajjhattasamutthānā vā* ti citte uppannā vā.

[347.] *Purebhattan* ti divābhaddato purekālaṇ; accanta-saṇyogatthe upayogavacanaṇ; atthato⁷ pana bhummam eva: purebhatte ti. Es' eva nayo pacchābhaddādisu. *Pacchā-bhattan* ti divābhaddato pacchākālaṇ. *Purimayāman* ti rati-yā paṭhamakoṭṭhāsaṇ. *Majjhimayāman* ti rattiyā duti-yakoṭṭhāsaṇ. *Pacchimayāman* ti rattiyā tatiyakoṭṭhāsaṇ. *Kāle* ti kālapakkhe. *Junhe* ti sukkapakkhe. *Vasse* ti cat-tāro vassānamāse. *Hemante* ti cattāro hemantamāse. *Gim-he* ti cattāro gimhānamāse. *Purime vayokhandhe* ti pa-ṭhame vayokoṭṭhāse, paṭhamavaye ti attho. Tisu ca vayesu vassasatāyukassa purisassa ekekasmiṇ vaye catumāsādhikāni tettiṇṣavassāni honti.

Evaṇ paṭhamagāthāya tīhi sikkhāhi yuttaṇ desanaṇ ara-hattanikūṭena desetvā puna mānappahānavasena desetūṇ [349] *yaṇ kiñcī* ti gātham āha; tattha *yaṇ kiñcī dhammam abhijāññā ajjhattan* ti yaṇ kiñcī uccākulīnatādikaṇ attano guṇaṇ jāneyya. *Atha vā pi bahiddhā* ti atha vā bahiddhā ācariyupajjhāyādīnaṇ⁸ guṇaṇ jāneyya. *Na tena thāmaṇ kub-bethā* ti tena guṇena mānaṇ na kareyya.

[350.] *Satānaṇ*⁹ ti santa¹⁰-guṇavantaṇaṇ. *Santānaṇ* ti nib-butasantānaṇaṇ.¹¹ *Na vuttā* ti na kathitā. *Nappavuttā* ti na vissajjitā.

Idāni 'ssa akaraṇavidhiṇ dassento *Seyyo na tenā* ti gātham āha; tassātho: *ten'* eva mānena '*seyyo*' han' ti vā '*nīco*'

¹ B, D, E, SA saṅkhātattā.

² H adds mānaṇ.

³ H adds ca.

⁴ B, C, D, E, S °yānaṇ.

⁵ H mahanta.

⁶ B, D, E, SA omit.

⁷ S, C, B, D, E, SA omit.

⁸ H tatthatthato.

⁹ H mahantānaṇ.

¹⁰ S, SA °tamānaṇaṇ.

han' ti vā 'sarikkho¹ 'han' ti vā pi na maññeyya, tehi ca uccākulinatādihi guṇehi *phuttho anekarūpehi* "ahaṇ uccā kulā pabbajito" ti ādinā nayena attānaṇ vikappento na tiṭṭheyya.

Evaṇ mānappahānavasena pi desetvā idāni sabbakile-sūpasamavasena desetū [351] *Ajjhattam evā* ti gātham āha; tattha *ajjhataṃ eva upasame* ti attani yeva rāgādisabbakilese upasameyya; *nāññato bhikkhu santim eseyyā* ti ṭhapetvā sati-paṭṭhānadini aññena upāyena santiṇ na pariyeseyya. *Kuto nirattaṇ vā* ti nirattaṇ kuto yeva.

[352.] *Na eseyyā* ti silabbatādihi na maggeyya. *Na gave-seyyā* ti na olokeyya. *Na pariyeseyyā* ti punappunaṇ na ikkheyya.

Idāni ajjhattaṇ upasantassa khīṇāsavassa tādībhāvaṇ das-sento [353] *Majjhe yathā* ti gātham āha; tassāttho: *yathā* mahāsamuddassa uparima-heṭṭhimabhāgānaṇ vemajjhasaṇ-khāte catuyojanasahassappamāṇe *majjhe*, pabbatantare ṭhi-tassa vā *majjhe*, *samuddassa ūmi na jāyati, ṭhito va so hoti* avikampamāno, *evaṇ anejo* khīṇāsavo lābhādisu *ṭhito assa* avikampamāno, so tādiso rāgādi-ussadaṇ *bhikkhu na kareyya kuhiñci*.

*Ubbedhenā*¹ ti heṭṭhābhāgena²; *gambhīro* ti udakapiṭṭhito paṭṭhāya caturāsītiyojanasahassāni gambhīro. *Ubbedho* ti pi pāṭho, taṇ na sundaraṇ. *Heṭṭhā* ti anto udakaṇ; *uparī* ti uddhaṇ udakaṇ; *majjhe* ti vemajjhe. *Na kampatī* ti ṭhi-taṭṭhānato na calati; *na vikampatī* ti ito c' ito ca na calati; *na calatī* ti niccalaṇ hoti; *na vedhatī* ti na phandati; *nappavedhatī* ti na parivattati; *na sampavedhatī* ti na paribbhamati. *Anerito* ti na erito; *aghattito* ti akkhobhito³; *acalito* ti na kampito; *alulito*⁴ ti na kalalibhūto. *Tatra ūmi no jāyati* ti tasmiṇ ṭhāne vici na uppajjati. *Sattannaṇ pabbatānaṇ anta-rikāsū*⁵ ti Yugandharādīnaṇ sattannaṇ pabbatānaṇ anta-rantarā. *Sīdantarā* ti antamaso simbalitūlam pi tesu patitaṇ sīdatī ti sīdā, pabbatantare jātattā sīdantarā.⁷ *Sīdantarā*⁸ ti pi pāṭho.

¹ H sadiso.

² S, B ovedhena.

³ H °pādena.

⁴ E, S, B, C, D °khobbho.

⁵ H anālu°.

⁶ H °ritāsu.

⁷ S, B antarā.

⁸ H sīdantarā.

Idāni evaṃ arahattanikūṭeṇa desitaṃ dhammadesanaṃ abbhānumodanto tassa ca arahattassa ādipaṭipadaṃ pucchanto nimmita-Buddho [354] *Akittayī* ti gātham āha; tattha *akittayī* ti ācikkhi. *Vivaṭacakkhū* ti vivaṭehi anāvarenahi pañcahi cakkhūhi samannāgato. *Sakkhidhamman* ti sakāyattaṃ¹ sayā abhiññātaṃ attapaccakkhadhammaṃ; *parissayavinayan* ti parissayavinayanāya; *paṭipadaṃ vadehī* ti idāni paṭipattiṃ vadehi; *bhaddan te* ti 'bhaddaṃ tava atthū' ti Bhagavantaṃ ālapanto āha. Atha vā bhaddaṃ sundaraṃ tava paṭipadaṃ vadehī ti pi vuttaṃ hoti. *Pātimokkhaṃ atha vā pi samādhin* ti tam eva paṭipadaṃ bhinditvā pucchati; paṭipadan ti etena vā² maggaṃ pucchati, itarehi sīlaṃ samādhin ca pucchati.

Maṃsacakkhunā pi ti sasambhārikamaṃsacakkhunā pi; *dibbacakkhunā pi* ti devasadisattā dibbaṃ; devānañ hi sucaritakammanibbattaṃ pitta-semha-ruhirādīhi apaḷibuddhaṃ upakkilesavimuttatāya dūre pi ārammaṇasampatiṭṭhanasamattaṃ dibbaṃ³ pasādacakkhu hoti; idaṃ cāpi viriyabhāvanābalanibbattaṃ nāṇacakkhu tādisam evā ti dibbasadisattā dibbaṃ; dibbavihāravasena paṭiladdhattā, attanā ca dibbavihārasannissitattā pi dibbaṃ; ālokapariggahena mahājutikattā pi dibbaṃ; tirokuḍḍādigata-rūpadassanena mahāgatikattā pi dibbaṃ; taṃ sabbaṃ saddasatthānūsārena vedittabbaṃ. Dassanattarena cakkhu; cakkhukiccakaraṇeṇa cakkhum ivā ti pi cakkhu; dibbañ ca taṃ cakkhu cā ti dibbacakkhu. Tena *dibbacakkhunā pi vivaṭacakkhu*.

Idāni pañcavidhaṃ cakkuṃ vitthārena kathetuṃ *kathaṃ Bhagavā maṃsacakkhunā vivaṭacakkhū* ti ādim āha. *Maṃsacakkhumhi Bhagavato pañca vaṇṇā*⁴ *saṃvijjantī* ti ettha sasambhārikacakkuṃsmiṃ Buddhassa Bhagavato pañca koṭṭhāsā paccekaṃ upalabbhanti: *nīlo ca vaṇṇo* ti ummāpupphavaṇṇo; *pītako ca vaṇṇo* ti kaṇikārapupphavaṇṇo; *lohitaṇ ca vaṇṇo* ti indagopakavaṇṇo; *kaṇho ca vaṇṇo* ti añjanavaṇṇo; [355] *odāto ca vaṇṇo* ti osadhītārakāvaṇṇo. *Yattha ca akkhi-lomāni paṭiṭṭhitāni* ti yasmiṃ ṭhāne akkhi-lomāni paṭiṭṭha-

¹ SA omits; S pakāsattaṃ; D sakāya kataṃ.

² H, S omitt.

³ H, D dibba.

⁴ H °ṇāni.

hitvā utṭhitāni, *taṇ nīlaṇ hoti sunīlan* ti ettha *nīlan* ti sab-basaṅgāhakavasena vuttaṇ; *sunīlan* ti antaravirahitaṇ suṭṭhu¹ nīlaṇ; *pāsādikan* ti pasādajanakaṇ; *dassaneyyan* ti dassaṇiyaṇ; *ummāpupphasamānan* ti dakasitalapupphasa-disaṇ. *Tassa parato* ti tassa samantā² bāhirapasse; *pūtakan* ti sabbasaṅgāhakaṇ; *supūtakan* ti antaravirahitaṇ suṭṭhu³ pitakaṇ. *Ubhayato ca akkhikūtānī* ti dve ca akkhikoṭiyo; *lohitakānī* ti sabbasaṅgāhakavasena vuttaṇ; *sulohitakānī* ti apaññāyamāna-vivarānī suṭṭhu lohitakānī. *Majjhe kaṇhan* ti akkhīnaṇ majjhimaṭṭhānaṇ añjanasadisakaṇhaṇ; *sukaṇhan* ti antaravirahitaṇ suṭṭhu kaṇhaṇ; *bhaddakan*⁴ ti sassi-rikaṇ; *siniddhan* ti paṇitaṇ; *addārītṭhaka*⁵-*samānan* ti apanīta-taca-addārītṭhakaphala⁵-sadisaṇ; *addārītṭhasamānan*⁶ ti pi pāli, tassā tintakākasadisaṇ ti attho. *Odātan* ti sabbasaṅgāhakavasena vuttaṇ; *suvoḍātan* ti antaravirahitaṇ rajata-maṇḍalasadisaṇ suṭṭhu odātaṇ; *setaṇ paṇḍaran* ti dvīhi pi atiodātataṇ dasseti.

Pākatikena maṇṣacakkhunā ti pakatimaṇṣacakkhunā; *atta-bhāvapariyāpannenā* ti attabhāvasannissitena; *purima-sucaritakammābhiniḍḍattenā* ti purimesu tattha tatth' uppannesu attabhāvesu kāyasucaritādikammunā uppāditena; *samantā yojanaṇ passaṭi* ti samantato catugāvutappamāṇe yojane tirokuḍḍādigataṇ rūpaṇ āvaraṇavirahitaṇ pakatimaṇṣacakkhunā dakkhati; *divā c' eva rattiñ cā* ti divasabhāge ca ratti-bhāge ca.

Caturāṅgasamannāgato ti catūhi āngehi samannāgato pari-puṇṇandhakāro ālokavirahito; *suriyo ca atthamito* ti sūra-bhāvaṇ janayanto utṭhito suriyo vigato; *kālapakkho ca uposatho* ti kālapakkhe cātuddasī-uposathadivaso ca; *tibbo ca vanasaṇḍo* ti gahano ca rukkharaṣi; *mahā ca kālamegho*⁷ *abbhuttṭhito* ti mahanto kālabbhapaṭalo ca utṭhito hoti. *Kuḍḍo vā* ti iṭṭhakācayo vā; *kavātaṇ vā* ti dvāra-vātapānā-dikavātaṇ vā; *pākāro vā* ti mattikādipākāro vā; *pabbato vā* ti paṇsupabbatādi pabbato vā; *gacchaṇ vā* ti taruṇagacchaṇ

¹ H, D, E suddha.

² H santara.

³ C, D, E suddha.

⁴ T, S, B, C, D, E alūkhaṇ.

⁵ T, S, C, E aḷarīt°; H bhaddārīt°; D alā°.

⁶ *All MSS.* °ṭṭhaka°.

⁷ T, S akāla°.

vā; *latā vā* ti kālavallādi¹ *latā vā*; *āvaranaṇ rūpānaṇ dassanāyā* ti rūpārammaṇānaṇ dassanattāya paṭisedhanan ti.

*Ekañ ce*² *tilaphalaṇ nimittaṇ katvā* ti sace ekatilabijaṇ saññānaṇ katvā; *tilavāhe pakkhipeyyā* ti dvesakaṭṭe³ tilarāsimhi khipeyya; keci pana ‘vāho nāma kumbhātireka-dvesakaṭṭan’ ti vadanti; *tañ-ñ-eva tilaphalaṇ uddhareyyā* ti taṇ nimittakataṇ tilabijaṇ yeva uddharitvā gaṇheyya.

Dibbena cakkhunā ti idaṇ vuttattham eva; *visuddhenā* ti cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhena; yo hi cutimattam eva passati, na upapātaṇ, so ucchedadiṭṭhiṇ gaṇhāti; yo upapātam eva passati, na cutiṇ, so navasattapātubhāvā⁴ sassatadiṭṭhiṇ gaṇhāti; yo pana tadubhayaṇ passati, so yasmā duvidham pi taṇ diṭṭhigatam ativattati, tasmā ‘ssa taṇ dassanaṇ diṭṭhivisuddhihetu hoti. Ubhayañ c’ etaṇ Buddhaputtā passanti, tena vuttaṇ: “cutūpapātadasanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhan” ti. Manussūpacāraṇ atikkamitvā rūpadassanena atikkantamānusakaṇ; mānusakaṇ vā maṇsacakkhuṇ atikkantattā atikkantamānusakan ti veditabbaṇ; tena *dibbena cakkhunā*⁵ *atikkantamānusakena*; *satte passatī* ti manussā maṇsacakkhunā viya satte oloketi; *cavamāne uppajjamāne* ti ettha cutikkhaṇe uppatikkhaṇe vā dibbacakkhunā daṭṭhuṇ na sakkā, ye pana āsannacutikā idāni cavissanti, te cavamānā; ye ca gahita-paṭisandhikā, sampati nibbattā, te uppajjamānā ti adhippetā. Te evarūpe cavamāne uppajjamāne ca passatī ti dasseti. *Hīne* ti mohanissandayuttattā hīne; tabbiparīte *paṇīte*; *suvaṇṇe* ti adosanissandayuttattā iṭṭha-kanta-manāpavaṇṇayutte; tabbiparīte *dubbaṇṇe*; abhirūpa-virūpe ti attho; *sugate* ti sugatigate; alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane; *duggate* ti duggatigate; lobhanissandayuttattā vā daḷidde appannapāne; *yathākammūpage* ti yaṇ yaṇ kammaṇ upacitaṇ ⁶[balavataṇ paṭisandhiṇ dātuṇ samatthaṇ hoti,]⁶ tena tena⁷ upagate.

Tattha purimehi *cavamāne* ti ādihi dibbacakkhukiccaṇ

¹ H karaviñjādi; B karavindādi; E kālavaṇṇādi.

² H omits.

³ H, D, E, S omit dve.

⁴ B °bhāva.

⁵ S adds visuddhena.

⁶ S, B omit.

⁷ H, D, E, C, S omit.

vuttaṇ; iminā pana padena yathākammūpagaññakiccaṇ. Tassa ca ñāṇassa ayam uppattikkamo: idha bhikkhu heṭṭhā nirayābhimukhaṇ ālokaṇ vaḍḍhetvā nerayike satte passati mahādukkham anubhavamāne; taṇ dassanaṇ dibba-cakkhukiccam eva. So evaṇ manasikaroti: “kin nu kho kammaṇ katvā ime sattā etaṇ dukkham anubhavanti?” ti; ath’ assa ‘idaṇ nāma katvā’ ti taṇ-kammārammaṇaṇ ñāṇam uppajjati; ¹[tathā upari devalokābhimukhaṇ ālokaṇ vaḍḍhetvā Nandanavana - Missakavana - Phārusakavanādisu satte passati mahāsampattim anubhavamāne,—tam pi das-sanaṇ dibbacakkhukiccam eva,—so evaṇ manasikaroti: “kin nu kho kammaṇ katvā ime sattā evaṇ sampattiṇ anubhavanti?” ti; ath’ assa ‘idan nāma katvā’ ti taṇ-kammārammaṇaṇ ñāṇam uppajjati.]¹ Idaṇ yathākammū-pagaññaṇ nāma. Imassa visuṇ parikammaṇ nāma natthi; yathā ca imassa,² evaṇ anāgataṇsaññāssaṇ; dibbacakkhu-pādaḥkāṇ’ eva hi imāni, dibbacakkhunā sah’ eva ijjhanti.

Ime vata bhonto ti ādisu *ime* ti dibbacakkhunā diṭṭhānaṇ nidassanavacanaṇ. *Vatā* ti anusocanatthe nipāto. *Bhonto* ti bhavanto. Duṭṭhu caritaṇ, duṭṭhaṇ vā caritaṇ kilesapū-tikattā ti duccharitaṇ; kāyena duccharitaṇ, kāyato vā uppan-naṇ duccharitaṇ ti *kāyaduccharitaṇ*; itaresu pi es’ eva nayo. *Samannāgatā* ti samaṇḍibhūtā. *Ariyānaṇ upavādaḥkā* ti Buddha-paccekaḥbuddha-sāvakaṇaṇ ariyānaṇ, antamaso gi-hisotāpannānam pi anattakāmā hutvā antimavatthunā vā guṇaparidhaṇsanena vā upavādaḥkā, akkosakā garahakā ti vuttaṇ hoti. Tattha “natthi imesaṇ samaṇadhammo, assamaṇā ete” ti vadanto antimavatthunā upavadati; “natthi imesaṇ jhānaṇ vā vimokkho vā maggo vā phalaṇ vā” ti ādini vadanto guṇaparidhaṇsanena upavadati ti veditabbo. So ca jānaṇ vā upavadeyya, ajānaṇ vā, ubha-yathā pi ariyūpavādo va hoti; bhāriyaṇ kammaṇ ānantari-yakammasadisaṇ, maggāvaraṇaṇ ca saggāvaraṇaṇ ca; sate-kiccham pana hoti. Tasmā yo ariyaṇ upavadati, tena gantvā sace attanā vuddhataro hoti ³[vanditvā ukkuṭikaṇ nisīditvā añjaliṇ paggaḥetvā “aham bhante tumhe idaṇ c’

¹ H, D, E, C omit.

² H idam assa.

³ H omits.

idañ ca avacaṇ, tam me khamathā” ti khamāpetabbo. Sace pana navakataro hoti]¹ ukkuṭikaṇ nisīditvā “ahaṇ āyasmantaṇ idaṇ c’ idaṇ ca avacaṇ, tam me khamāhī” ti khamāpetabbo.² Sace pi disā pakkanto hoti, sayāṇ vā gantvā saddhivihārikādike vā pesetvā khamāpetabbo. Sace n’ eva gantuṇ na pesetuṇ sakkā hoti, ye tasmiṇ vihāre bhikkhū vasanti, tesāṇ santikaṇ gantvā, sace navakatarā honti, ukkuṭikaṇ nisīditvā, sace vuḍḍhatarā, vuḍḍhe vuttanayen’ eva paṭipajjitvā “aham bhante asukan nāma āyasmantaṇ idaṇ c’ idaṇ ca avacaṇ, taṇ³ khamatu me so āyasmā” ti vatvā khamāpetabbo.⁴ Sammukhā akhamante pi etad eva katabbaṇ. Sace ekacārika-bhikkhu hoti, n’ eva tassa vasanaṭṭhānaṇ na gataṭṭhānaṇ paññāyati, ekassa paṇḍitassa bhikkhuno santikaṇ gantvā “aham bhante asukan nāma āyasmantaṇ idaṇ c’ idaṇ ca avacaṇ, tam me anussarato anussarato vippaṭisāro hoti, kiṇ karomī” ti vattabbaṇ; so vakkhati: “tumhe mā cintayittha, thero tumhākaṇ khamati, cittaṇ vūpasamethā” ti. Tenā pi ariyassa gataḍisābhimukhena añjaliṇ paggaḥetvā “khamatū” ti vattabbaṇ. Yadi so parinibbuto hoti, parinibbutaṭṭhānaṇ gantvā, yāva sīvathikaṇ gantvā pi khamāpetabbo.⁴ Evaṇ kate n’ eva saggāvaraṇaṇ na maggāvaraṇaṇ hoti, pākatikam eva hoti ti.

Micchādiṭṭhikā ti viparītadassanā. [356.] *Micchādiṭṭhikammasamādānā* ti micchādiṭṭhivasena samādinna-nānāvidhakammā, ye ca micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādisu aññe pi samādapenti. Ettha ca vacīduccaritagahaṇen’ eva ariyūpavāde, manoduccaritagahaṇena ca micchādiṭṭhiyā saṅgahitāya pi imesaṇ dvinnaṇ puna vacanaṇ mahāsāvajjabhāvadassanaṭṭhan ti veditabbaṇ. Mahāsāvajjo hi ariyūpavādo, ānantariyasadisō; vuttam pi c’ etaṇ: *Seyyathā pi Sāriputta, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭh’ eva dhamme aññaṇ ārādheyya, evaṇ sampadam idaṇ Sāriputta, vadāmi: taṇ vācaṇ appahāya, taṇ cittaṇ appahāya, taṇ diṭṭhiṇ appaṭinissajjitvā yathābhaṭaṇ nikkhitto*

¹ H omits.

² H here wrongly inserts some clauses ‘sace nāpi gantuṇ,’ etc.

³ S omits.

⁴ All MSS. °bbaṇ.

evaṇ niraye* ti. Micchādittḥito ca mahāsāvajjatarāṇ nāma aññaṇ natthi; yath' āha: *Nāhaṇ bhikkhave, aññaṇ ekadhammam pi samanupassāmi yaṇ evaṇ mahāsāvajjatarāṇ¹ yath' idaṇ bhikkhave micchādittḥi; micchādittḥiparamāni bhikkhave vajjānī† ti.*

Kāyassa bheda ti upādinna-khandhapaṛiccāgā; *param maraṇā* ti tadanantarābhini-bbatta-khandhagahaṇena.² Atha vā *kāyassa bheda* ti jīvitindriyass' upacchedā; *param maraṇā* ti cuticittato uddhaṇ. *Apāyaṇ* ti evaṃ ādi sabbaṇ nirayavevacanam eva; nirayo hi sagga-mokkha-hetubhūtā puññasammata āyā apētattā sukhānaṇ vā āyassa³ abhāvā *apāyo*; dukkhassa gati paṭisaraṇaṇ ti *duggati*; dosabahu-lāyā vā duṭṭhena kammanā nibbattā gati ti *duggati*; vivasā nipatanti tattha dukkaṭakārino ti *vinipāto*; vinassantā vā ettha patanti sambhijjamaṇaṇapaccaṅgā ti pi *vinipāto*; natthi ettha assādasāññito ayo ti *nirayo*. Atha vā *apāya-gahaṇena* tiracchānayaṇiṇi dīpeti: tiracchānayaṇi hi *apāyo*: sukhato⁴ apētattā; na duggati mahesakkhānaṇ nāgarājā-dīnaṇ sambhavato. *Duggati-gahaṇena* pettivisaṇaṇ: so hi *apāyo* c' eva duggati ca sukhato⁴ apētattā dukkhassa ca gatibhūtattā, na tu vinipāto asurakāyasadisāṇ⁵ avinipati-tattā. *Vinipātagahaṇena* asurakāyaṇ; so hi yathāvuttena atthēna *apāyo* c' eva duggati ca, sabbasamussayehi ca vini-patitattā 'vinipāto' ti vuccati. *Niraya-gahaṇena* Avīciādim anekappakāraṇ nirayaṇ evā ti. *Upapaṇṇā* ti upagatā, tattha abhinibbattā ti adhippāyo.

Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo. Ayam pana viseso: tattha *sugatigahaṇena* manussagati pi saṅgayhati, *sagga-gahaṇena* devagati yeva. Tattha suṇḍarā gati ti *sugati*; rūpādihi visayehi suṭṭhu aggo ti *saggo*; so sabbo pi lujjanatthēna *loko* ti ayaṇ vacanattho.

Iti dibbena cakkhunā ti ādi sabbaṇ nigamanavacanaṇ; evaṇ dibbena cakkhunā passati ti ayam ettha saṅkhepattho ti.

* M. i, 71.

† A. i, 33.

¹ H, S °vajjaṇ.

² S, B °gahaṇe.

³ S, C, D, E ayassa.

⁴ S, B, C sugatito.

⁵ H, D, E, S, C omī kāya.

Dibbacakkhuñāṇaṇ paritta-paccuppanna-ajjhata-bahid-dhārammaṇavasena catusu ārammaṇesu pavattati. Yathā-kammūpagañāṇaṇ paritta-mahaggata-atīta-ajjhata-bahid-dhārammaṇavasena pañcasu ārammaṇesu pavattati. Anāgataṇsañāṇaṇ paritta-mahaggata-appamāṇa-magga-anāgata-ajjhata-bahiddhā¹-navattabbārammaṇavasena aṭṭhasu ārammaṇesu pavattati ti.

*Ākaṅkhamāno*² ca *Bhagavā* ti Bhagavā icchamāno; *ekam pi lokadhātun passeyyā* ti ekaṇ cakkavālaṇ olokeyya; *sahasam pi cūlanikan* ti ettha:

*Yāvatā candima-suriyā pariharanti*³ *disā bhanti virocanā*,

Tāva sahasadhā loko ⁴*[ettha te vattati vaso* ti*

āgatatṭhāne]⁴ *esā sahasī cūlanikā nāma*. Cūlanikan ti khuddakaṇ. *Dvisahassim pi majjhimikaṇ lokadhātun* ti ettha sahasacakkavālāṇaṇ sahasabhāgena guṇitvā⁵ dasasahasacakkavālāparimāṇā dvisahassī majjhimikā lokadhātu nāma. Ettakena Buddhānaṇ jātikkhettaṇ nāma dassitaṇ; Bodhisattānañ hi pacchimabhavē⁶ devalokato cavitvā mātukucchiyaṇ paṭisandhigahaṇadivase ca, mātukucchito⁷ nikkhamanadivase⁷ ca,⁷ mahābhinnikkhamanadivase ca, sambodhi-dhammacakkappavattana-āyusaṅkhārosajana-parinibbāṇadivasesu ca ettakaṇ ṭhānaṇ kampati. *Tisahassīmahāsahassim pi lokadhātun* ti sahasito paṭṭhāya tatiyasahasī⁸; paṭhamasahasīṇ sahasadhā⁹ katvā guṇitaṇ¹⁰ majjhimikaṇ¹¹ sahasadhā katvā guṇitattā¹⁰ mahantehi sahassehi guṇitā¹² ti mahāsahasī; ettāvatā koṭisata-cakkavālāparimāṇo loko dassito. Gaṇakaputta-Tissatthero pana evam āha: “ tisahassī-mahāsahasī-lokadhātuyā etaṇ pari-

* M. i, 328.

¹ C, D, E *add* rammaṇa.

² B °yāyanti.

³ H, D, E, B, C gaṇetvā.

⁷ H, D, C *omit*.

⁹ H, D °salokadhātun; E, C sahasī².

¹⁰ H, D, E, B, C gaṇi°.

² H *adds* ti.

⁴ H, D, E, B, C *omit*.

⁶ H, S, D *omit* bhavē.

⁸ H duti°.

¹¹ B pacchi°.

¹² H, B gaṇitattā.

māṇaṇ:—idañ hi ācariyāṇaṇ sajjhāyamūlhakāṇaṇ¹ vācāya parihiṇaṭṭhāṇaṇ, — dasakoṭisatasahassa² — cakkavāḷaparimā-naṭṭhāṇaṇ tisahassī-mahāsahassī-lokadhātu nāma” ti. Et-tāvata hi Bhagavato āṇakkhettaṇ nāma dassitaṇ; etasmiñ hi antare Ātānāṭiyaparitta-Isigiliparitta-Dhajaggaparitta-Bojjhaṅgaparitta-Khandhaparitta-Moraparitta - Mettaparitta-Ratanaparittāṇaṇ āṇā pharati.

Yāvata vā pana ākaṅkheyyā ti yattakaṇ vā iccheyya. Iminā visayakkettaṇ dassitaṇ. Buddhāṇaṇ hi visayakkhettassa pamāṇaparicchedo natthi; natthibhāve c’ assa imaṇ upamaṇ āharanti: koṭisatasahassacakkavāḷe hi yāva brahmalokā sāsapehi pūretvā sace koci puratthimāya disāya ekacakkavāḷe ekaṇ sāsapaṇ pakkipanto gaccheyya, sabbe pi te sāsapā parikkhayaṇ gaccheyyuṇ, na tv’ eva puratthimāya disāya cakkavāḷā; dakkhiṇādīsu pi es’ eva nayo; tattha Buddhāṇaṇ avisayo nāma natthi. *Tāvataṇ passeyyā* ti tattakaṇ olokeyya. Evaṇ parisuddhaṇ Bhagavato dibbacakkhū ti dibbacakkhukathaṇ niṭṭhāpesi.

Kathaṇ Bhagavā paññācakkhunā vivāṭacakkhū ti kena pakārena paññācakkhunā apihitacakkhu? *Mahāpañño puṭhupañño* ti ādikaṇ *tattha atirocati yad idaṇ paññāyā* ti pari-yosāṇaṇ heṭṭhā vuttattham eva.

[359.] *Buddhacakkhū* ti indriyaparopariyattiñāṇena ca āsayānusayañāṇena ca; imesaṇ dvinnaṇ ñāṇaṇ ‘Bud-dhacakkhū’ ti nāmaṇ; sabbaññutañāṇassa ‘samantacakkhū’ ti, tiṇṇaṇ maggañāṇaṇ ‘dhammacakkhū’ ti. *Lokaṇ olokento addasa satte* ti satte addakkhi; *apparajakkhe* ti ādisu yesaṇ vuttanayaṇ’ eva paññācakkhumhi rāgādirajaṇ appaṇ, te *apparajakkhā*; yesaṇ taṇ mahantaṇ, te *mahāra-jakkhā*. Yesaṇ saddhādāni indriyāni tikkhāni, te *tikkhin-driyā*; yesaṇ tāni mudūni, te *mudindriyā*. Yesaṇ te yeva saddhādayo ākāraṇaṇ suṇḍarā, te *svākārā*. Ye kathitakāraṇaṇ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṇ, te *su-viññāpayā*. Ye paralokaṇ c’ eva vajjañ³ ca bhayato pas-santi, te *paraloka-vajja*³-bhayadassāvino nāma.

¹ H, C °mūlhakaṇ taṇ; D, E °mūlhakataṇ; S mūlha.

² H, B, E omīṭ dasa.

³ S vatta°.

Uppaliniyan ti uppalavane; itaresu pi es' eva nayo. *Anto-nimuggaposinī* ti yāni anto nimuggān' eva posiyanti. *Udakā accuggamma tiṭṭhantī* ti udakaṇ atikkamitvā tiṭṭhanti. Tattha yāni accuggamma tḥitāni, tāni suriyarasmisamphassaṇ āgamayamānāni tḥitāni, ajja pupphanakāni; yāni samodakaṇ tḥitāni, tāni sve pupphanakāni; yāni udakā anuggatāni, anto nimuggaposinī, tāni tatiyadivase pupphanakāni. Udakā pana anuggatāni aññāni pi sarogauppalān nāma atthi, yāni n' eva pupphissanti, maccha-kacchapa-bhakkhān' eva bhavissanti, tāni pālīṇ n' ārūḥāni, āharitvā pana dīpetabbāni ti dīpitāni. Yath' eva hi tāni catubbidhapupphāni, evam eva ugghaṭṭitaññū vipacitaññū neyyo padaparamo ti cattāro puggalā: yassa puggalassa udāhaṭṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṇ vuccati puggalo ugghaṭṭitaññū; yassa puggalassa saṅkhittena bhāsitassa vitthārena atthe vibhajiyaṃāne dhammābhisamayo hoti, ayaṇ vuccati puggalo vipacitaññū; yassa puggalassa uddisato, paripucchato, yoniso manasikaroto, kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato dhammābhisamayo hoti, ayaṇ vuccati puggalo neyyo; yassa puggalassa bahum pi suṇato, bahum pi bhaṇato, bahum pi dhārayato, bahum pi vācayato na tassaṇ¹ jātiyaṇ dhammābhisamayo hoti, ayaṇ vuccati puggalo padaparamo. Tattha Bhagavā uppalavanādisadisaṇ dasasa-hassilokadhātun olokento ajja pupphanakāni ugghaṭṭitaññū, sve pupphanakāni vipacitaññū ti evaṇ sabbākārato va addasa. Tattha tinnaṇ puggalānaṇ imasmiṇ yeva attabhāve Bhagavato dhammadesanā atthaṇ sādheti, padaparamānaṇ anāgatatthāya vāsanā hoti.

Rāgacarito ti ādisu² rañjanavasena ārammaṇe caraṇaṇ etassa atthī ti *rāgacarito*. Dussanavasena ārammaṇe caraṇaṇ etassa atthī ti *dosacarito*. Muyhanavasena ārammaṇe caraṇaṇ etassa atthī ti *mohacarito*. Vitakkanavasena ūhanavasena ārammaṇe caraṇaṇ etassa atthī ti *vitakkacarito*. Okappanasaddhāvasena ārammaṇe caraṇaṇ etassa atthī ti *saddhācarito*. Nāṇam eva caraṇaṇ, nāṇena vā caraṇaṇ, nāṇato vā caraṇaṇ, nāṇassa vā caraṇaṇ etassa atthī ti *nānacarito*.

¹ H tāya.² H, D, E, S, C add etthā.

Rāgacaritassā ti rāgussadassa rāgabahulassa,—parato pi es' eva nayo,—*asubhakathaṇ kathetī* ti uddhumātakādi-dasa-vidhaṇ asubhapaṭisaṇyuttaṇ kathaṇ ācikkhati. Vuttañ h' etaṇ: *asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāyā** ti. *Mettābhāvanaṇ ācikkhati* ti mettābhāvanaṇ cittasinehanaṇ¹ katheti. Vuttañ h' etaṇ: *mettā bhāvetabbā vyāpādassa pahānāyā** ti.

Uddese ti sajjhāyane. *Paripucchāyā* ti atthakathāya. *Kālena dhammasavaṇe* ti yutta-pattakāle uttariṇ pariyat-tidhammasavaṇe. *Dhammasākacchāyā* ti aññehi saddhiṇ sākacchāya. *Garusaṇvāse* ti garūnaṇ payirupāsane. *Nivesetī* ti ācariyaṇaṇ santike paṭiṭṭhāpeti. *Āṇāpānasatiṇ kathetī* ti āṇāpānasatisampayuttaṇ kammaṭṭhānaṇ katheti; vuttañ h' etaṇ: *āṇāpānasati bhāvetabbā vitakkupacchedāyā** ti. *Paśādaniyaṇ nimittaṇ ācikkhati* ti Cullavedalla-Mahāvedallādiṇ[†] paśādajanaṇaṇ suttaṇ katheti.

[360.] *Buddhasubodhin* Buddhassa Bhagavato Buddhatta-paṭivedhaṇ. *Dhammasudhammatan* ti navavidha-lokuttara-dhammassa svākkhātataṇ. *Saṅghasuppaṭipattin* ti aṭṭhavi-dha-ariya-saṅghassa suppaṭipannatādi-suṭṭhupaṭipattiṇ. *Sīlāni ca attano* ti attano santakasilāni ca ācikkhati.

Vipassanānimittan ti udayabbayādi-paṭisaṇyuttaṇ katheti; *aniccākāraṇ* ti hutvā abhāvākāraṇ; *dukkhākāraṇ* ti udayab-bayapaṭipīlanākāraṇ; *anattākāraṇ* ti avasavattanākāraṇ.

Sele yathā pabbatamuddhani-t-ṭhito ti selamaye ekaghane pabbatamuddhani ṭhito va; na hi tattha ṭhitassa dassanat-thaṇ gīvukkhepa²-pasāraṇādi³ kiccaṇ atthi; *tathūpaman* ti tappaṭibhāgaṇ, selapabbatūpamaṇ. Ayam pan' ettha saṅ-khepattho: *yathā selapabbatamuddhani ṭhito*⁴ cakkhumā puriso *samantato janataṇ passeyya*, *tathā tvam*⁵ pi⁵ *sumedha*⁶ *sundarapañña*,⁷ *sabbaññutaññaṇena samantacakkhu* Bhagavā, *dhammamayaṇ paññāmayaṇ pāsādam āruyha sayāṇ apeta-*

* A. iii, 446.

† M. i, 299; M. i, 292.

¹ H °sinehaṇ.

² S rukke ca.

³ S abhirūhanādi; D karaṇādi.

⁴ H, D, E, B, C yathāṭṭhito va.

⁵ C, E omit.

⁶ B, C, D, E °dho.

⁷ B, C, D, E °ñño.

soko sokāvatinnay¹ jātijarābhūhūtañ ca janatañ avekkhassu² upadhāraya,³ upaparikkha.²

Ayam pan' ettha adhippāyo: yathā hi pabbatapādasām-
antā mahantañ khettañ katvā tattha kedārapālīsu kuṭikāyo
katvā rattiñ aggiñ jāleyyuñ, caturaṅgasamannāgatañ ca
andhakārañ assa, atha tassa pabbatassa matthake ṭhatvā
cakkhumato purisassa bhūmiñ olokayato n' eva khettañ, na
kedārapālīyo, na kuṭīyo, na tattha sayitamanussā paññā-
yeyyuñ, kuṭikāsu pana aggijālamattañ eva paññāyeyya,
evaṃ dhammapāsādañ āruya sattakāyañ olokayato Tathā-
gatassa ye te akatakalyāṇā sattā te ekavihāre dakkhiṇajā-
nupasse nisinnā pi Buddhacakkhussa āpāthañ n' āgacchanti,
rattikhittasārā viya honti; ye pana katakalyāṇā veneyyapug-
galā, te ev' assa⁴ dūre pi ṭhitā āpāthañ āgacchanti, te aggi
viya Himavantapabbato viya ca. Vuttam pi c' etañ:

Dūre santo pakāsenti⁵ Himavanto va pabbato ;

Asanti' ettha na dissanti rattikhittā⁶ yathā sarā ti.*

Sabbaññutañāṇan ti ettha 'pañcaneyyapathappabbhedañ
sabbañ abhiññāsī⁸ ti sabbaññū. Saṅkhatāsaṅkhatādibhedā
sabbadhammā hi saṅkhāro, vikāro, lakkhaṇaṇ, nibbāṇaṇ,
paññatti ti pañc' eva ñeyyapathā honti. Sabbaññussa
bhāvo sabbaññutā, sabbaññutā eva ñāṇaṇ 'sabbaññutā-
ñāṇaṇ' ti vattabbe *sabbaññutañāṇan* ti vuttañ. Sabbaññū ti
ca: kamasabbaññū, sakiṇsabbaññū, satatasabbaññū, satti-
sabbaññū, nātasabbaññū ti pañcavidhā sabbaññuno siyuñ.
Tesu kamena sabbajānanakālāsambhavato ca kamasab-
baññutā na hoti. Sakiṇ sabbārammaṇagahaṇābhāvato sa-
kiṇsabbaññutā na hoti. Cakkhuviññāpādīnaṇ⁹ yathāram-
maṇacittasambhavato,¹⁰ bhavaṅgacittavirodhato, yuttiabhā-
vato ca satatasabbaññutā na hoti. Aparisesato¹¹ sabbajāna-

* Dhp. 304.

¹ H, S, B, E °kiṇṇaṇ.

² B, C, D, E °yati.

³ pakāsanti (?).

⁴ H, E add pana.

⁵ B, C, D, E, S °ñādi.

⁶ B, C, D, E, S pari°.

⁷ B, C, D, E °khati.

⁸ H omits eva.

⁹ S rattiñ°.

¹⁰ H, D, E, S, C aññāsī.

¹¹ B, C, D, E, S niyatāram°.

nasamatthatāya sattisabbaññutā vā siyā, viditasabbadhammattā ñātasabbaññutā vā. Sattisabbaññutte¹ sabbajānanaṃ natthi ti tam pi na yujjati. *Na tassa addiṭṭham idh' atthi kiñci . . . pe . . . samantacakkhū** ti vuttattā ñātasabbaññutā eva yujjati; evañ hi sati kiccato asammohato kāraṇasiddhito āvajjanapaṭibaddhato sabbaññuttam eva hoti ti.

Tena ñāṇena ti tena sabbajānanañāṇena.

Puna aparena pariyāyena sabbaññubhāvasāadhanatthaṃ *na tassā* ti gātham āha; tattha *na tassa addiṭṭham idh' atthi kiñci* ti tassa Tathāgatassa idha imasmiṃ tedhātuke loke, imasmiṃ paccuppannakāle vā paññācakkhunā aditṭhaṃ nāma kiñci appamattakam pi na atthi, na saṃvijjati.—*Atthi* ti idaṃ vattamānakālikaṃ ākhyātapadaṃ iminā paccuppannakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti; gāthābandhasukhattham pan' ettha dhakāro saṃyutto.—*Attho aviññātan* ti ettha *attho* iti vacanopādāne nipāto; *aviññātan* ti atitakālikaṃ aviññātaṃ² nāma kiñci dhammajātaṃ nāhosī ti pāṭhaseso; avyayabhūtaṃ atthisaddassa gahaṇena³ pāṭhasesaṃ vinā pi yujjati yeva; iminā atitakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti. *Ajānitabban* ti anāgatakālikaṃ ajānitabbaṃ nāma kiñci⁴ dhammajātaṃ na bhavissati, natthi vā; iminā anāgatakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti; jānanakiriyāvisesanamattam eva vā ettha a-kāro.⁵ *Sabbaṃ abhiññāsi yad atthi neyyan* ti ettha *yaṃ* tekālikaṃ vā kālavinimuttaṃ vā *neyyaṃ* jānitabbaṃ kiñci dhammajātaṃ *atthi*, taṃ *sabbaṃ* Tathāgato *abhiññāsi*, adhikena sabbaññutañāṇena jāni, paṭivijjhi. Ettha atthisaddena tekālikassa kālavinimuttassa ca gahaṇe atthisaddo avyayabhūto yeva daṭṭhabbo. *Tathāgato tena samantacakkhū* ti kālavasena okāsavasena ca⁶ nippadesattā samantā sabbato pavattaṃ ñāṇacakkhu assā ti *samantacakkhu*; *tena* yathāvuttena kāraṇena *Tathāgato* samantacakkhu, sabbaññū ti vuttaṃ

* T. 360 (the verse is edited as a prose).

¹ H °ñuno.

² H, S, B gahaṇe.

³ B, C, D, E ākāro.

⁴ C, D, E ajānitabbaṃ.

⁵ H, S, B omit.

⁶ H, S, C, D, E omit.

hoti. Imissā gāthāya puggalādhiṭṭhānāya desanāya sabbaññutaññaṇaṇ sādhitāṇ.

Na iti h' itihan ti “ evaṇ kira āsi, evaṇ kira āsī¹ ” ti na hoti. *Na iti-kirāyā* ti “ evaṇ kira etan ” ti na hoti. *Na paramparāyā* ti paramparākathāyā pi na hoti. *Na piṭakasampadāyā* ti “ amhākaṇ piṭakatantiyā saddhiṇ sametī² ” ti na hoti. *Na takkahetū* ti takkagāhena pi na hoti. *Na ākāraparivita-kenā* ti “ sundaram idaṇ kāraṇan ” ti evaṇ kāraṇaparivita-kenā pi na hoti. *Na diṭṭhinijjhānakkhantiyā* ti “ amhākaṇ nijjhāyitvā khamitvā gahitadiṭṭhiyā saddhiṇ sametī ” ti pi na hoti.

[365.] *Atha vā pi samādhin* ti ettha *samādhin* ti kusalacittekaggaṭā samādhi. Ken' atthena samādhī ti? Samādhānatthena. Kim idaṇ samādhānaṇ nāma? ekārammaṇe cittacetasikānaṇ samaṇ sammā ca ādhānaṇ ṭhapanan ti vuttaṇ hoti; tasmā yassa dhammassa ānubhāvena ekārammaṇe cittacetasikā samaṇ sammā ca³ avikkhipamānā avipakinnā ca hutvā tiṭṭhanti, idaṇ samādhānan ti veditabbaṇ Tassa kho pana samādhissa:

“Lakkhaṇan tu⁴ avikkhepo; vikkhepadhaṇsaṇaṇ⁵ raso;
Akampanam upaṭṭhānaṇ⁶; padaṭṭhānaṇ sukham⁷ pana.⁸
Taṇ⁹ samādhin.¹⁰”

Anāvila-acalabhāvena ārammaṇe tiṭṭhatī ti *ṭhiti*. Parato padadvayaṇ upasaggavasena vaddhitaṇ; api ca sampayuttadhamme ārammaṇamhi sampiṇdetvā tiṭṭhatī ti *saṇṭhiti*; ārammaṇaṇ ogāhetvā anupavisitvā tiṭṭhatī ti *avaṭṭhiti*. Kusalapakkhasmiṇ hi cattāro va dhammā ārammaṇe ogāhanti: saddhā, sati, samādhi, paññā; ten' eva saddhā okappaṇā ti vuttā, sati apilāpanatā ti, samādhi avaṭṭhiti ti, paññā pariyogāhanā ti. Akusalapakkhe pana tayo dhammā ārammaṇe ogāhanti: taṇhā, diṭṭhi, avijjā ti; ten' eva te ‘oghā’ ti vuttā. Cittekaggaṭā pan' ettha na balavatī hoti;

¹ H etan.

² H, S, C, D, E sametan.

³ H va.

⁴ H adds kiṇ.

⁵ H ti.

⁶ H °viddhaṇ°.

⁷ H, S paccupaṭ°; B samut°.

⁸ H puts this before padaṭṭhānaṇ; B mukhaṇ.

⁹ S ayaṇ; B padaṇ.

¹⁰ H omits.

¹¹ H, S, C, D samādhi.

yathā hi rajutṭhānaṭṭhāne udakena siñcitvā sammatṭhe thokam eva kālaṇ rajaṇ sannisīdati, sussante sussante puna pakatibhāven' eva vuṭṭhāti, evam eva akusalapakkhe cittekkaggatā na balavatī hoti.

Uddhacca-vicikicchāvasena pavattassa visāhārassa paṭipakkhato *avisāhāro*. Uddhacca-vicikicchāvasen' eva gacchantāṇ cittaṇ¹ vikkhipati nāma, ayam pana tathāvidho vikkhepo na hoti ti *avikkhepo*. Uddhacca-vicikicchāvasen' eva cittaṇ visāhaṇāṇ nāma hoti, ito c' ito ca hariyati, ayam pana evaṇ avisāhaṭamānasassa bhāvo ti *avisāhaṭamānasatā*.

Samatho ti tividho samatho: cittasamatho, adhikaraṇasamatho, sabbasaṅkhārasamatho ti. Tattha aṭṭhasu samāpattisu cittekkaggatā cittasamatho nāma; taṇ hi āgama cittaḥcālanaṇ cittavipphandaṇ sammanti vūpasammanti, tasmā so cittasamatho ti vuccati. Sammukkhāvinayādi sattavidho adhikaraṇasamatho nāma; taṇ hi āgama tāni tāni adhikaraṇāni sammanti vūpasammanti, tasmā so adhikaraṇasamatho ti vuccati. Yasmā pana sabbe saṅkhārā nibbāṇāṇ āgama sammanti vūpasammanti, tasmā taṇ sabbasaṅkhārasamatho ti vuccati. Imasmiṇ atthe citta-samatho adhippeto.

Samādhilakkhaṇe indaṭṭhaṇ kāreti ti *samādhindriyaṇ*. Uddhaccena na kampati ti *samādhibalaṇ*. *Sammāsamādhi* ti yāthāvasamādhi, niyyānikasamādhi.

Atha Bhagavā yasmā indriyaṇvarasā silassa rakkhā, yasmā vā iminā anukkamena desiyamānā ayaṇ desanā tāsaṇ devatānaṇ sappāyā, tasmā indriyaṇvarato pabhūti paṭipadaṇ dassento *cakkhūhi* ti ādim āradhho.² Tattha *cakkhūhi n' eva lol' assā* ti adiṭṭha-dakkhitabbādivasena cakkhūhi lolo n' ev' assa. *Gāmakathāya āvaraye sotaṇ* ti tiracchānakathāto sotaṇ āvareyya.

[366.] *Cakkhuloliyenā* ti cakkhudvāre uppanna-lobhavasena cakkhuloliyena. *Adiṭṭhaṇ dakkhitabban* ti adiṭṭha-pubbaṇ rūpārammaṇaṇ passituṇ yuttaṇ. *Diṭṭhaṇ samatik-kamitabban* ti diṭṭhapubbaṇ rūpārammaṇaṇ atikkamituṇ yuttaṇ. *Ārāmena ārāmaṇ* ti pupphārāmādiārāmena phalā-

¹ C, D, E omīti.

² H, D, E, C °dhaṇ.

rāmādiṇ, pupphārāmādiṇ vā. *Dīghacārikan* ti dīghacaraṇaṇ; *anavatthitacārikan*¹ ti asanniṭṭhānacaraṇaṇ²; *anuyutto viharati*³ rūpadassanāyā ti rūpārammaṇassa⁴ dassanathāya punappunaṇ yutto hoti. *Anatragharaṇ pavīṭṭho* ti ummārabbhantaraṇ pavīṭṭho; *vūthipatiṇanno* ti antaravīthiṇ otiṇṇo; *gharamukkhāni olokeno* ti gharadvārāni avalokento; *uddhaṇ olokeno* ti uparidisāṇ uddhamukho hutvā vilokento.

Cakkhunā rūpaṇ disvā ti kāraṇavasena ‘cakkhū’ ti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuviññāṇena rūpaṇ disvā;—porāṇā pan’ āhu: cakkhu rūpaṇ na passati, acittakattā; cittaṇ na passati, acakkhukattā; dvārārammaṇasaṅghaṭṭitena pasādavatthukena⁵ cittaena passati; īdisi⁶ pan’ esā⁷ “dhanunā vijjhatī” ti ādisu viya sasambhāra-kathā nāma hoti; tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṇ disvā ti ayaṇ ev’ ettha attho ti;—*nimittaggāhī* ti itthipurisanimittaṇ vā subhanimittādikaṇ vā kilesavatthubhūtaṇ nimittaṇ chandarāgavasena gaṇhāti; diṭṭhamatte yeva na saṇṭhāti; *anubyāñjanaggāhī* ti kilesānaṇ anuvyañjanato, pākatabhāva-karaṇato⁸ ‘anuvyañjanan’ ti laddhavohāraṇ hattha-pādasita⁹-kathita-vilokitādibhedaṇ ākāraṇ gaṇhāti. *Yatv’ ādhikaraṇam enan* ti ādimhi yaṇkāraṇā, yassa cakkhundriyāsaṇ-varassa hetu enaṇ puggalaṇ satikavāṭena *cakkhundriyaṇ asaṇvutaṇ* apihita-cakkhudvāraṇ hutvā *viharantaṇ* etc *abhiñjādayo* dhammā anvāssaveyyuṇ, anuppabandheyyuṇ; *tassa saṇvarāya na paṭipajjati* ti tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanatthāya na paṭipajjati; evambhūto yeva ca *na rakkhati cakkhundriyaṇ, na cakkhundriye saṇvaraṇ āpajjati* ti pi vuccati.

Tattha kiñcā pi cakkhundriye saṇvaro vā asaṇvaro¹⁰ vā¹⁰ natthi, na hi cakkhuppasādaṇ nissāya satī vā muṭṭhasaccaṇ vā uppajjati; api ca yadā rūpārammaṇaṇ cakkhussa āpāṭhaṇ āgacchati, tadā bhavaṇge dvikkhattuṇ uppajjitvā niruddhe

¹ C, D, E anavattha°.

² S, B hoti.

³ B omī pasāda; S °cakkhukena.

⁴ B ṭhānesu.

⁵ H gīta; S hasita.

⁶ H, E, C °ṭhacara°.

⁷ S, B, D °maṇa.

⁸ B īdisesu.

⁹ H, D, E, S, C omī bhāva.

¹⁰ H, D, E, C omī.

kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṇ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tato cakkhuvīññāṇaṇ dassanakiccaṇ, tato vipākamanodhātu sampañicchanakiccaṇ, tato vipākāhetuka-manovīññāṇadhātu santīraṇakiccaṇ, tato kiriyāhetuka-manovīññāṇadhātu votthapanakiccaṇ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tadanantaraṇ javanaṇ javati; tatra pi n'e va bhavaṇgasamaye, na āvajjanādīnaṇ aññatarasamaye asaṇvaro vā saṇvaro vā atthi; javanakkhaṇe pana, sace dussīlyaṇ vā muṭṭhasaccaṇ vā aññāṇaṇ vā akkhanti vā kosajjaṇ vā uppajjati. asaṇvaro hoti. Evaṇ honto¹ pana so “cakkhundriye asaṇvaro” ti vuccati; kasmā? yasmā tasmiṇ sati dvāram pi aguttaṇ hoti, bhavaṇgam pi āvajjanādīni pi vīthicittāni; yathā kiṇ? yathā nagare catusu dvāresu asaṇvutesu kiñcā pi antoghara-dvārakoṭṭhaka-gabbhādayo saṇvutā, tathā pi antonagare sabbaṇ bhaṇḍaṇ arakkhitaṇ agopitam eva hoti, nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchakaṇ kareyyuṇ²; evam eva javane dussīlyādīsu uppannesu tasmiṇ asaṇvare sati dvāram pi aguttaṇ hoti bhavaṇgam pi āvajjanādīni pi vīthicittāni.

Saddhādeyyānī ti kammaṇ ca phalaṇ ca idhalokaṇ ca paralokaṇ ca saddahitvā dinnāni; “ayam me ñāti vā, mitto vā, idaṇ vā paṭikarissati, idaṇ vā 'nena katapubban” ti evaṇ na dinnāni ti attho; evaṇ dinnāni hi na saddhādeyyāni nāma honti; *bhojanānī* ti ca desanāsīsamattam etaṇ; atthato pana saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā, cīvarāni pārupitvā, senāsanāni sevamānā gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṇ³ paribhuñjamānā ti sabbam etaṇ vuttam eva hoti.

Seyyathīdan ti nipāto; tass' attho: katamo so ti. *Naccaṇ* nāma yaṇ kiñci naccaṇ; gāmaṇ gacchantenā pi gīvaṇ pasāretvā datṭhuṇ na vaṭṭati. *Gītan* ti yaṇ kiñci gītaṇ. *Vāḍitan* ti yaṇ kiñci vāḍitaṇ. *Pekkhan* ti naṭasamajjaṇ. *Akkhānan* ti Bhārata-Rāmāyanādikaṇ yasmiṇ ṭhāne kathiyati, tattha gantū na vaṭṭati. *Pāṇissaran* ti kaṇsatālaṇ, pāṇitālaṇ ti pi vadanti. *Vetālan* ti ghanatālaṇ; mantena matasarīruṭṭhāpanan ti eke. *Kumbhaṭhūṇan* ti caturassa-ammaṇaka-

¹ H, D, E, C honte.

² H, D hareyyuṇ.

³ H, B omīṭ parikkhāra.

tālaṇ; kumbhasaddan ti pi eke. *Sobhanagarakan*¹ ti naṭṭa-
naṇ² abbhokiraṇaṇ; *Sobhanagarakataṇ*³ paṭibhānacittan ti
vuttaṇ hoti. *Caṇḍālan* ti ayogulakīlā, caṇḍālānaṇ sāṇa-
dhovanakīlā ti pi vadanti. *Vaṇsan* ti veṇuṇ ussāpetvā
kīlaṇaṇ. *Dhovanan* ti aṭṭhidhovananaṇ; ekaccesu kira jana-
padesu kālakate⁴ ṇātake na jhāpenti, nikhaṇitvā ṭhapenti;
atha nesaṇ pūtibhūtakālaṇ ṇātvā nīharitvā aṭṭhīni dhovitvā
gandhehi makkhetvā ṭhapenti; te nakkhattakāle ekasmiṇ
ṭhāne aṭṭhīni ṭhapetvā ekasmiṇ ṭhāne surādīni ṭhapetvā⁵
rodantā rodantā suraṇ pivanti. Vuttam pi c' etaṇ: *atthi
bhikkhave dakkhiṇesu janapadesu dhovananaṇ nāma, tattha
bahunaṇ annam pi pānam pi khajjam pi bhojjam pi leham pi ;
atth' etaṇ bhikkhave dhovananaṇ, n' etaṇ natthi ti vadāmi** ti.
Ekacce pana indajālena aṭṭhidhovananaṇ 'dhovananaṇ' ti
vadanti.

Hatthiyuddhādisu bhikkhuno n' eva hatthiādīhi saddhiṇ
yujjhituṇ, na te yujjhāpetuṇ, na yujjhante daṭṭhuṇ vaṭṭati.
Nibbuddhan ti mallayuddhaṇ. [367.] *Uyyodhikan* ti yattha
sampahāro dīyati.⁶ *Balaggaṇ* ti balagaṇanaṇaṭṭhānaṇ. *Senā-
byūhan* ti senāsannivesanaṇ,⁷ sakatābyūhādivasena senāya
nivesanaṇ. *Anīkadassanaṇ* ti "tayo hatthi pacchimaṇ hat-
thānīkaṇ" ti ādinā nayena vuttaṇ anīkassa dassanaṇ.

Na nimittaggāhī hoti ti chandarāgavasena vuttappakāraṇ
nimittaṇ na gaṇhāti. Evaṇ sesapadāni pi vuttapaṭipakkha-
nayena veditabbāni. Yathā ca heṭṭhā javane dussīlyādisu
uppannesu tasmiṇ asaṇvare sati dvāram pi aguttaṇ hoti,
bhavaṇgam pi, āvajjanādīni pi vithicittāni ti vuttaṇ, evam
idha tasmiṇ silādisu uppannesu dvāram pi guttaṇ hoti,
bhavaṇgam pi, āvajjanādīni pi vithicittāni; yathā kiṇ ?
yathā nagaradvāresu saṇvutesu kiṇcā pi antogharādayo
asaṇvutā honti, tathā pi antonagare sabbaṇ bhaṇḍaṇ surak-
khitaṇ sugopitam eva hoti, nagaradvāresu pihitesu corānaṇ

* A. v. 216.

¹ H, B °garan.

² S °raṇ kata; H, D, E °garakaṇ vā.

³ H ṭhapāpetvā.

⁷ H, D, S, C omī san.

⁴ D, E naṭṭhānaṇ.

⁵ H, B, E °kata.

⁶ B diassati.

paveso natthi, evam eva javane silādisu uppannesu dvāram pi guttaṇ hoti, bhavaṅgam pi, āvajjanādīni pi vīthiccittāni; tasmā javanakkhaṇe uppajjamāno¹ cakkhundriye saṅvaro ti vutto. Ito paraṇ heṭṭhā ca upari ca vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Visūkadassanā ti paṭānidassanato.

Gāmakathā ti gāma-vāsīnaṇ kathā. *Battiṅsa* ti dvattiṅsa. Aniyyanikattā saggamokkhamaggānaṇ tiracchānabhūtā kathā ti *tiracchānakathā*. Tattha rājānaṇ ārabha “Mahā-sammato Mandhātā² Dhammāsoko evaṇ mahānubhāvo” ti ādinā nayena pavattā kathā *rājakathā*. Esa nayo *corakathā*-disu; tāsu³ “asuko rājā abhirūpo dassanīyo” ti ādinā nayena gehasitakathā va tiracchānakathā hoti; “so pi nāma evaṇ mahānubhāvo khayaṇ gato” ti evaṇ pavattā pana kammaṭṭhānabhāve tiṭṭhati. Coresu pi “Mūladevo evaṇ mahānubhāvo, Meghamālo evaṇ mahānubhāvo” ti tesāṇ kammaṇ paṭicca “aho sūrā!” ti gehasitakathā va tiracchānakathā. Yuddhe pi Bhāratayuddhādisu “asukena asuko evaṇ mārito, evaṇ viddho” ti kāmāssādavasena⁴ eva kathā tiracchānakathā; “te pi nāma khayaṇ gatā” ti evaṇ pavattā sabbattha kammaṭṭhānam eva hoti. Api ca annādisu “evaṇ⁴ vaṇṇavantaṇ gandhavantaṇ rasavantaṇ phassavantaṇ khādimha, bhuñjimha, pivimha, paribhuñjimhā” ti kāmāssādavasena kathetuṇ na vaṭṭati; sātthakam pana katvā “pubbe evaṇ vaṇṇādisampannaṇ annaṇ, pānaṇ, vatthaṇ, sayanaṇ, mālaṇ, gandhaṇ silavantānaṇ adamhā, cetiyapūjaṇ akarimhā” ti kathetuṇ vaṭṭati.

*Ñātikathā*disu pi “amhākaṇ ñātakā sūrā samatthā” ti vā “pubbe mayaṇ evaṇ vicitrehi yānehi vicarimhā” ti vā assādavasena vattuṇ na vaṭṭati; sātthakam pana katvā “te pi no ñātakā khayaṇ gatā” ti vā “pubbe mayaṇ evarūpā upāhanā saṅghassa adamhā” ti vā kathetabbaṇ.

Gāmakathā pi sunivīṭṭha-dunnivīṭṭha-subhikkha-dubbhikkhādivasena “asukagāma-vāsīno sūrā samatthā” ti vā evaṇ assādavasena vattuṇ na vaṭṭati, sātthakam pana

¹ S, B, C add pi.

³ H tesu.

² H Mandhātu.

⁴ H, D omit.

katvā “saddhā pasannā” ti vā “khayaṇ gatā vayaṇ¹ gatā¹” ti vā vattuṇ vaṭṭati. *Nigamanagra-janapadakathāsu* pi es’ eva nayo.

[368.] *Itthikathā* pi vaṇṇa-saṇṭhānādini paṭicca assāda-vasena na vaṭṭati; “saddhā, pasannā, khayaṇ gatā” ti evaṇ eva vaṭṭati.

Sūrakathā pi “Nandimitto nāma yodho sūro ahosi” ti assādavavasena na vaṭṭati; “saddho ahosi, khayaṇ gato” ti evam eva vaṭṭati.

Visikkhākathā pi “asukā visikhā sunivittā, dunnivittā, sūrā, samatthā” ti assādavavasena na vaṭṭati; “saddhā, pasannā, khayaṇ gatā” icc’ eva vaṭṭati.

Kumbhatthānakathā ti kuṭatthānakathā, udakatitthakathā ti² pi² vuccati, kumbhadāsikathā vā. Sā pi “pāsādikā, naccituṇ gāyituṇ chekā” ti assādavavasena na vaṭṭati; “saddhā, pasannā” ti ādinā nayena vaṭṭati.

Pubbapetakathā ti atitañātikathā, tattha vattamāna-ñāti-kathāsadiso va vinicchayo.

Nānattakathā ti purima-pacchimakathāhi³ vimuttā avasesā nānāsabhāvā niratthakakathā.

Lokakkhāyikā ti “ayaṇ loko kena nimmito? Asukena nāma nimmito. Kāko seto atthīnaṇ setattā; balākā rattā lohitassa rattattā” ti evamādikā Lokāyata-Vitaṇḍasallāpakathā.

Samuddakkhāyikā nāma “kasmā samuddo sāgaro? Sāgaradevena khatattā sāgaro; ‘khato me’ ti hatthamuddāya sayāṇ niveditattā samuddo” ti evamādikā niratthakā *samuddakkhāyakathā*.

Bhavo ti vuddhi; abhavo ti hāni; iti bhavo, iti abhavo ti yaṇ vā taṇ vā niratthakakāraṇaṇ vatvā pavattitā kathā *itibhavābhavakathā*.

Āvareyyā ti āvaraṇaṇ kareyya. *Nivāreyyā* ti ārammaṇato vāreyya. *Sannivāreyyā*⁴ ti sammā nissesaṇ katvā vāreyya. *Rakkheyyā* ti rakkhāṇ kareyya. *Gopeyyā* ti saṅgopeyya. *Pidaheyyā* ti pidahanaṇ kareyya. *Pacchindeyyā* ti sotaṇ chindeyya.

¹ S, B omit.

² H, D, B, E, C omit.

³ H, D, E, B, C omit hi.

⁴ H saṇvareyyā.

Tena tena na tussanti ti tena tena ambilādinā rasena na santosaṃ āpajjanti. *Aparāparaṃ pariyesanti* ti uparūpari gavesanti.

[369.] *Phassenā* ti rogaphassena. *Bhavaṇ ca nābhijap-peyyā* ti tassa phassassa vinodanattāya kāmabhavādibhavaṇ ca na pattheyya. *Bheravesu ca na sampavedheyyā* ti tassa phassassa paccayabhūtesu sihavyagghādisu bheravesu ca¹ na sampavedheyya, avasesesu vā ghānindriya-manindriyavisayesu nappavedheyya; evaṃ paripūro indriyaṣaṇvaro vutto hoti; purimehi vā indriyaṣaṇvaraṃ dassetvā iminā 'araññe vasatā bheravaṃ disvā vā sutvā vā nappavedhitabban' ti dasseti.

[370.] *Eken' ākārenā* ti ekena kāraṇena. *Bhayam pi bheravam pi tañ-ñ evā* ti 'bhayan' ti² ca 'bheravan' ti ca khuddakam pi mahantam pi uttāsanimittam eva; tam evatthaṃ dassetuṃ: *Vuttaṇ h' etan* ti ādim āha.

[371.] *Bhayan* ti tappaccayā uppannabhayaṃ; *bhayānakan* ti ākāraniddeso. *Chambhūattan* ti bhayavasena gattacalanā; *lomahaṇso* ti lomānaṃ haṇsanaṃ uddhaggabhāvo. Iminā padadvayena kiccato bhayaṃ dassetvā puna *cetaso ubbego utrāso* ti sabhāvato dasseti: *ubbego* ti bhīruko³; *utrāso* ti⁴ cittakkhepo.⁴

Jātibhayan ti jātiṃ paṭicca uppannabhayaṃ. Sasesu pi es' eva nayo. Rājato uppannaṃ bhayaṃ *rājabhayaṃ*. Sasesu pi es' eva nayo. *Attānuvādabhayan* ti pāpakammīno attānaṃ anuvadantassa uppajjanakabhayaṃ. *Parānuvādabhayan* ti parassa anuvādato uppajjanakabhayaṃ. *Daṇḍabhayan* ti agārikassa rañña pavattitadaṇḍaṃ, anagārikassa vinayadaṇḍaṃ paṭicca uppajjanakabhayaṃ. *Duggatibhayan* ti cattāro apāye paṭicca uppajjanakabhayaṃ. *Ūmibhayan* ti mahāsamudde udakaṃ orohantassa pavattabhayaṃ.⁵ Mahāsamudde kira Mahindavīci nāma saṭṭhiyojanāni uggacchati; Gaṅgāvīci nāma pañṇāsāyojanāni; Rohaṇāvīci⁶ nāma cattālīsāyojanāni uggacchati; evarūpā ūmiyo paṭicca pavattabhayaṃ⁷ ūmi-

¹ H, D, S, E pana.

² H, D, E, C turito; B tadito.

³ H, D, E, C patta°.

⁴ E, C, D patta°; B omits bhaya.

⁵ H, D, S omit.

⁶ H, D, E, B, C omit.

⁷ S Rohinī°.

bhayaṇ.¹ *Mīnakulato*² *bhayaṇ kumbhīlabhayaṇ*. *Udakāvaṭṭato bhayaṇ āvaṭṭabhayaṇ*. *Susukā vuccati caṇḍamaccho*, *tato bhayaṇ susukābhayaṇ*. *Ājīvikabhayaṇ* ti jīvitavuttito³ *bhayaṇ*.⁴ *Asīlokbhayaṇ* ti garahato *bhayaṇ*.

Laddhā na sannidhiṇ kayirā ti etesaṇ annādīnaṇ yaṇ kiñci dhammena labhitvā “*araññe vanasenāsane*⁵ *vasatā dullabhan*” ti cintetvā sannidhiṇ na kareyya.

[372.] *Odano* ti sāli, vihi, yavo, godhumo, kaṅgu, varako, kudrūsako ti sattannaṇ dhaññānaṇ dhaññānulomānaṇ ca taṇḍulehi nibbatto. *Kummāso* ti yavehi nibbatto. *Sattū* ti sāliādīhi katasattu. *Maccho* dakasambhavo. *Maṇsaṇ* pākātam eva.

Ambapānaṇ ti āmehi vā pakkehi vā ambehi katapānaṇ. ⁶[*Tattha āmehi karontena ambataruṇāni bhinditvā udaye pakkhipitvā ātape ādiccapākena pacitvā parissāvetvā tadahu paṭiggahitehi madhu-sakkharā-kappūrādīhi yojetvā kātabhaṇ*].⁶ *Jambupānaṇ* ti jambuphalehi katapānaṇ. *Cocapānaṇ* ti aṭṭhikadaliphalehi katapānaṇ. *Mocapānaṇ* ti anaṭṭhikehi kadaliphalehi katapānaṇ. *Madhupānaṇ*⁷ ti muddikānaṇ⁷ jātirasena katapānaṇ; tam pana udakasambhinnaṇ vaṭṭati, suddhaṇ na vaṭṭati. *Muddikapānaṇ* ti muddikā⁸ udaye⁹ madditvā ambapānaṇ viya katapānaṇ. *Sālupānaṇ* ti rattuppala-nīluppālādīnaṇ sāluka madditvā katapānaṇ. *Phārusakapānaṇ* ti phārusakehi ambapānaṇ viya katapānaṇ. *Kosambapānaṇ* ti kosambabhalehi katapānaṇ. *Kolapānaṇ* ti kolaphalehi katapānaṇ. *Badarapānaṇ* ti mahākolaphalehi ambapānaṇ viya katapānaṇ. Imāni ekādasa pānāni sītāni pi ādiccapakkāni¹⁰ pi vaṭṭanti. *Ghatapānaṇ* ti sappipānaṇ. *Talapānaṇ* ti tilatelādipānaṇ. *Payopānaṇ* ti khirapānaṇ. *Yāgupānaṇ* ti ambilādi¹¹-yāgupānaṇ. *Rasapānaṇ* ti sākādirasapānaṇ.

Piṭṭhakhajjakaṇ ti sattannaṇ tāva dhaññānaṇ dhaññānulomānaṇ aparannānaṇ ca piṭṭhaṇ, panasapiṭṭhaṇ, labujapiṭ-

¹ E, D, C omīti.² B kumbhīlato.³ B jīvikā°.⁴ H, D, S, C, E add ājīvikabhayaṇ.⁵ H va senā°.⁶ H omīti.⁷ S madhuka°.⁸ C, D, E omīti; H °kaṇ.⁹ E omīti.¹⁰ H, D, E, C, B °pākāni.¹¹ H, D, E, C, B sītālādi°.

ṭhaṇ, ambāṭakapitṭhaṇ, sālapitṭhaṇ¹ khīravallipitṭhaṇ cā ti evamādināṇ pitṭhehi katan pitṭhakhajjakaṇ. *Pūvakhajjakam* pi etehi yeva katan. *Mūlakhajjakan* ti mūlakamūlaṇ, khārakamūlaṇ, cuccumūlan ti evamādi. *Tacakhajjakan* ti ucchutacādayo. *Pattakhajjakan* ti nimbapaṇṇa²-kuṭajapaṇṇa-paṭolapaṇṇa-sulasapaṇṇādayo.³ *Pupphakhajjakan* ti mūlakapuppha-khārakapuppha-setavarāṇa-siggu-uppala-paduma-kādayo. *Phalakhajjakan* ti panasa-labuja-tāla-nālikera-ambāṭaka-tintinika-mātuluṅga-kapitṭhaphala-alābu-kumbhaṇḍa-phussaphala-tipusa-vātingana⁴-coca-moca-madhukādinaṇ phalānaṇ khajjakaṇ.

Na kuhanāyā ti na vimhāpanāya. *Na lapanāyā* ti pacca-yatthaṇ na lapanāya: vihāraṇ āgate manusse disvā “kim atthāya bhonto āgatā? kiṇ bhikkhū nimantetuṇ? yadi evaṇ, gacchatha, ahaṇ pacchato⁵ gahetvā āgacchāmi” ti evaṇ na lapanāya. Atha vā attānaṇ upanetvā: “ahaṇ Tisso, mayi rājā pasanno; mayi asuko ca asuko ca rājamahāmatto pasanno” ti evaṇ na lapanāya. *Na nemittikatāyā* ti yena kenaci paresaṇ paccayadāna-saññājanakena kāyavacikammena na nemittakatāya. *Na nippesikatāyā* ti yā sā paresaṇ akkosanādikiriya, yasmā velupesikā viya abbhaṇṇaṇ⁶ parassa guṇaṇ nippeseti, nipuñchatī, yasmā vā gandhajātaṇ piṇṣitvā gandhamaggaṇā viya paragūṇe nipīṇṣitvā vicuṇṇetvā eṣā lābhamaggaṇā hoti, tasmā nippesikatā ti vuccati, na evarūpāya nippesikatāya. *Na lābhena lābhaṇ nijigiṇṣa-natāyā* ti ettha nijigiṇṣanatā ti maggaṇā; aññato laddhaṇ hi aññattha haraṇavasena lābhena lābhamaggaṇā nāma hoti; na evarūpāya lābhena lābhamaggaṇāya.

Na dārudānenā ti na paccaya hetukena dārudānena; vihāre utṭhitaṇ vā⁷ aññato vā āharitvā rakkhita-gopitaṇ dāruṇ ‘evam me paccayaṇ dassanti’ ti upaṭṭhākānaṇ dātuṇ na vaṭṭati. Evaṇ hi jīvikaṇ kappento anesanāya micchājīvena jīvati; so diṭṭhe c’ eva dhamme garaṇaṇ pāpuṇāti, samparāye ca apāyaparipūrako hoti. Attano puggalikaṇ dāruṇ kula-

¹ S sāsaṇa°.

² H nibba°.

³ B mūlaka°.

⁴ H tila-phātiṇ°.

⁵ B adda pattaṇ.

⁶ C, D, E abbhantaṇ.

⁷ H, D, E, S hi.

saṅgahatthāya dadanto kuladūsakadukkaṭṭaṇ ᾤpajjati; para-puggalikaṇ theyyacittena dadamāno bhaṇḍagghena kāre-tabbo. Saṅghike pi es' eva nayo; sace pana taṇ issaravataya¹ deti, garubhaṇḍavissajjanaṇ ᾤpajjati. Kataram pana dāru garubhaṇḍaṇ hoti, katarāṇ na hoti ti? Yaṇ tāva aropitaṇ² sayañjātaṇ,³ taṇ⁴ saṅghena paricchinnatṭhāne yeva⁵ garubhaṇḍaṇ; tato paraṇ na garubhaṇḍaṇ; ropitatṭhāne⁶ sabbena sabbaṇ garubhaṇḍaṇ; pamāṇato sūcidaṇḍakappamāṇaṇ garubhaṇḍaṇ.

Na veḷudānenā ti ādisu pi na veḷudānenā ti na paccayahe-tukena veḷudānenā ti adi sabbaṇ “na dārudānenā” ti ettha vuttanayen' eva veditabbaṇ. Veḷu pana pamāṇato tela-nāḷippamāṇo garubhaṇḍaṇ, na tato heṭṭhā. Manussā viha-raṇ gantvā veḷuṇ yācanti, bhikkhū ‘saṅghiko’⁷ ti⁸ dātuṇ na visahanti; manussā punappunaṇ yācanti vā tajjenti vā, tadā bhikkhūhi “daṇḍakammaṇ katvā gaṇhathā” ti vattuṇ vaṭṭati; veḷudānaṇ nāma na hoti. Sace te daṇḍakammata-thāya vāsi-pharasuādini vā khādaniyaṇ vā bhojaniyaṇ vā denti, gaḥetuṇ na vaṭṭati. Vinayatṭhakathāyam pana: “daḍḍhagehā manussā gaṇhitvā gacchantā na vāretabbā” ti vuttaṇ. Sace saṅghassa veḷugumbe veḷudūsikā uppajjati,—taṇ akotṭāpentam pana veḷuṇ⁹ nāseti,¹⁰—kiṇ kātabban ti? Bhikkhācāre manussānaṇ ācikkhitabbaṇ; sace koṭṭetuṇ na icchanti, “samabhāgaṇ labhissathā” ti vattabbā; na icchanti yeva, “dve koṭṭhāse labhissathā” ti vattabbā. Evam pi anicchantesu “natṭhena attho natthi, tumhākaṇ khaṇe sati daṇḍakammaṇ karissatha, koṭṭetvā gaṇhathā” ti vat-tabbā. Veḷudānaṇ nāma na hoti. Velugumbe aggimhi utṭhite pi, udakena vuyhamānaveḷūsu pi es' eva nayo.

Pattadāne garubhaṇḍatāya ayaṇ vinicchayo: pattam pi hi yattha vikkāyati, gandhikādayo gandhapalivethanādinaṇ atthāya gaṇhanti, tādise dullabhatṭhāne yeva garubhaṇḍaṇ hoti. Esa tāva kiṇsukapatta-kaṇṇapilandhana¹¹-tāla-

¹ H, S issaratāya.

² B °jātaṇ.

³ H, S add taṇ.

⁷ H °kaṇ.

¹⁰ S, C, D, B, E nassati.

² H, B °pimaṇ.

⁴ H, D, C, E, S omit.

⁶ H, E, C, B ropimaṇ°.

⁸ S, C veḷu.

⁸ H omits.

¹¹ H, D, E, C omit kaṇṇa.

pattādisu vinicchayo; tālapaṇṇam pi imasmiṇ yeva ṭhāne kathetabbaṇ: tālapaṇṇam pi sayañjāte tālavane saṅghena paricchinnatṭhāne yeva garubhaṇḍaṇ, na tato paraṇ; ropimā-tālesu sabbam pi garubhaṇḍaṇ; tassa pamāṇaṇ heṭṭhimako-ṭṭiyā aṭṭhaṅgukappamāṇo pi rittapotthako. Tiṇam pi etth' eva pakkhipitvā kathetabbaṇ; yattha pana tiṇaṇ natthi, tattha palāla¹-tāla²-nālikerapaṇṇādihi pi chādenti, tasmā tāni pi tiṇen' eva saṅgahitāni; iti muñja-palālādisu yaṇ kiñci muṭṭhippamāṇaṇ tiṇaṇ, nālikerapaṇṇādisu ca ekapaṇ-ṇam pi saṅghassa dinnaṇ vā tattha jātaṇ vā bahi ārāme saṅghassa tiṇavatthumhi jātaṇ tiṇaṇ vā rakkhita-gopitaṇ vā garubhaṇḍaṇ hoti; tam pana saṅghakamme ca cetiya-kamme ca kate atirekaṇ puggalikakamme dātuṇ vaṭṭati. Heṭṭhā vutta-dāru-velūsu pi es' eva nayo.

Pupphadāne “ettakesu rukkhesu pupphāni vissajjitvā yāgubhattatthāya upanentu, ettakesu senāsanapatisaṅkha-raṇesu upanentū” ti evaṇ niyamitatṭhāne yeva pupphāni garubhaṇḍāni honti. Yadi sāmaṇerā pupphāni ocinitvā rāsikaronti, pañcaṅgasamannāgato pupphabhājako bhikkhu saṅghaṇ gaṇetvā koṭṭhāse karoti; so sampattaparisiāya saṅghaṇ anāpucchitvā va dātuṇ labhati; asammatenā pana āpucchitvā va dātabbaṇ. Bhikkhunā³ pana kassa pupphāni dātuṇ labbhati, kassa na labbhati ti? Mātāpitunnaṇ gehaṇ haritvā⁴ pi gehato pakkosāpetvā pi “vatthupūjaṇ karoṭhā” ti dātuṇ labbhati, pilandhanatthāya⁵ na labbhati; sesānā-tinam pana haritvā na dātabbaṇ, pakkosāpetvā pūjanat-thāya dātabbaṇ; sesajanassa pūjaṭṭhānaṇ sampattassa apac-cāsiṇsantena dātabbaṇ; pupphadānaṇ nāma na hoti. Vihāre bahūni pupphāni pupphanti; bhikkhunā piṇḍāya carantena manusse disvā “vihāre bahūni pupphāni, pūjethā” ti vat-tabbaṇ, vacanamatte doso natthi; “manussā khādaniyaṇ bhojaniyaṇ ādāya āgamiṣanti” ti cittena pana na vattab-baṇ; sace vadati, khādaniyaṇ bhojaniyaṇ na paribhuñji-tabbaṇ. Manussā attano dhammatāya “vihāre pupphāni atthi?” ti pucchitvā “asūkadivase vihāraṇ āgamiṣāma, sām-

¹ H, D, E pana.² C, D, E omit.³ H °no.⁴ S gantvā.⁵ S sivaliṅgakhandhatthāya.

aṇerānaṇ pupphāni ocinituṇ mā dethā” ti vadanti; bhikkhu sāmaṇerānaṇ kathetuṇ pamuṭṭho¹; sāmaṇerehi pupphāni ocinitvā² ṭhapitāni³; manussā bhikkhuṇ⁴ upasaṅkamitvā “mayaṇ tumhākaṇ asukadivase evaṇ ārocayimha: ‘sāmaṇerānaṇ pupphāni ocinituṇ mā dethā’ ti, kasmā⁵ na vārayitthā?” ti. “Sati me pamuṭṭhā, pupphāni ocitamattān’ eva, na tāva pūjā katā” ti vattabbā⁶; “gaṇhatha, pūjethā” ti na vattabbā⁶; sace vadati, āmisaṇ na paribhuñjītabbaṇ. Aparo bhikkhu sāmaṇerānaṇ ācikkhati: “asukagāmaṇvāsino ‘pupphāni mā ocinitthā’ ti āhaṇsū” ti; manussā pi āmisaṇ āharitvā dānaṇ datvā vadanti: “amhākaṇ manussā na bahukā, sāmaṇere amhehi saha pupphāni ocinituṇ āṇāpethā” ti. “Sāmaṇerehi bhikkhā laddhā, ye bhikkhācāraṇ na gacchanti te sayam eva jānissanti upāsakā” ti vattabbāṇ. Ettakaṇ nayaṇ labhitvā sāmaṇere putte vā bhātike vā katvā pupphāni ocināpetuṇ doso natthi; pupphadānaṇ nāma na hoti.

Phaladāne phalam pi pupphaṇ viya niyamitam eva garubhaṇḍaṇ hoti. Vihāre bahukamhi⁷ phalāphale sati aphāsukamanussā āgantvā yācanti; bhikkhū saṅghikaṇ ti dātuṇ na ussahanti; manussā vippaṭṭisārino akkosanti paribhāsanti, tattha kiṇ kātābbaṇ ti? Phalehi vā rukkhehi vā paricchinditvā katikā kātābba: “asuke ca asuke ca rukkhe ettakāni phalāni gaṇhantā, ettakesu vā rukkhesu phalāni gaṇhantā na vāretābba” ti. Corā vā issarā vā balakkārena gaṇhantā na vāretābba; kuddhā hi te sakalavihāram pi nāseyyuṇ; ādīnava pana kathetābbo ti.

Sinānadāne sinānacunṇāni koṭṭitāni na garubhaṇḍāni; akoṭṭito rukkhe ṭhito va⁸ rukkhataco garubhaṇḍaṇ. Cunṇam pana agilānassa rajananipakkaṇ vaṭṭati; gilānassa yaṇ kiñci cunṇaṇ⁹ vaṭṭati yeva. *Na cunṇadānenā* ti vuttanayena sirisacunṇādīnaṇ dānena.

Mattikādāne mattikā hi yaṭṭha dullabhā hoti, tatth’ eva garubhaṇḍaṇ. Sā pi hetṭhimakoṭiyā tiṇṣapala-guḷapiṇḍapamāṇā va, tato hetṭhā na garubhaṇḍaṇ ti.

¹ H, C °ṭhā.² B, S ocitāni.³ B, S omī.⁴ *Al MSS.* °khū.⁵ S, B kiṇ.⁶ H, S, D, C, E °baṇ.⁷ H, S, D, C, E °kasmim pi.⁸ S omits.⁹ B adds dātuṇ.

Dantakaṭṭhadāne dantakaṭṭhaṇ acchinnakam eva garubhaṇḍaṇ. Yesaṇ sāmaṇeraṇaṇ saṅghato dantakaṭṭhavāro pāpuṇāti, te attano ācariyupajjhāyānaṇ pāṭiyekkaṇ dātuṇ na labhanti. Yehi¹ pana 'ettakāni dantakaṭṭhāni āharitabbāni' ti paricchinditvā vārā gahitā te² atirekāni ācariyupajjhāyānaṇ³ dātuṇ⁴ labhanti.⁴ Ekena bhikkhunā dantakaṭṭhamālakato bahūni dantakaṭṭhāni na gahetabbāni, devasikaṇ ekekam eva gahetabbaṇ. Pāṭiyekkaṇ vasantenā pi bhikkhusaṅghaṇ gaṇayitvā⁵ yattakāni attano pāpuṇanti tattakān' eva gahetvā gantabbaṇ⁶; antarā āgantukesu vā āgatesu, disaṇ⁷ vā pakkamantena āharitvā gahitaṭṭhāne yeva ṭhapetabbāni.

Na mukhadakadānenā ti na mukhadhovanaudakadānena.

Na cātukamyatāyā ti ādisu cātukamyatā vuccati attānaṇ dāsaṇ viya nīcatṭhāne ṭhapetvā parassa khalitavacanam pi saṇṭhāpetvā piyakāmatāya paggayha vacanaṇ.

Muggasūpyatāyā ti muggasūpasamānatāya; muggasūpyatā⁸ ti saccālikena jīvitakappanatāya etaṇ adhivacanaṇ; yathā hi muggasūpe paccante bahū muggā pākaṇ gacchanti, thokā na gacchanti, evam evaṇ saccālikena jīvitakappake puggale bahuṇ alikaṇ hoti, appakaṇ saccaṇ. Yathā vā muggasūpassa apavisanaṭṭhānaṇ nāma natthi, evam eva saccālikavuttino puggalassa appatiṭṭhānaṇ nāma natthi, siṅghātaṇ viya icchiticchitadhārāya patiṭṭhāti; ten' assa sā musāvādītā muggasūpyatā ti vuttā.

Na pārighaṭṭatāyā ti na paribhaṭṭakammabhāvena; paribhaṭṭassa hi kammaṇ pārighaṭṭaṇ, tassa bhāvo pārighaṭṭyatā; alaṅkāra karaṇādīhi dāra kakilāpanass' etaṇ adhivacanaṇ.

*Na pīṭhamaddikatāyā*⁹ ti na sahasā ghaṇaṇ pavisitvā pīṭhke nisīdanakatāya.

Na vatthuvijjāyā ti ādisu vatthuvijjā nāma gāma-nigama-nagarādīnaṇ sunivīṭṭha-dunnivīṭṭhajānanasatthaṇ.

¹ B, C, D, E ye.

³ H, E, C add ti; D adds pāṭiyekkaṇ.

⁴ H, E, C omī.

⁶ H netabbaṇ.

⁸ H, D, E, B °tāyā.

⁹ H, S pīṭṭhimāṇsikatāya; B, E pīṭṭhamaddhika°.

² H tesanaṇ.

⁵ H gāha°.

⁷ H, C, B disā.

Tiracchānavijjā nāma aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṃ tiracchānabhūtā aṅgasattha-nimittādikā avasesā vijjā.

Āṅgavijjā nāma itthipurisānaṃ subhaga-dubbhagalakkhaṇajānanāṃ.

Nakkhattavijjā nāma nakkhattānaṃ yogajānanasatthaṃ.

Na dūtagamanenā ti na dūteyyaṃ katvā gamanena.

Pahīnagamanenā ti gihīnaṃ¹ sāsanaṃ gahetvā gharā gharāṃ pahitassa gamanena.

Na jaṅghapesaniyenā ti gāmantara-desantarādisu tesāṃ tesāṃ gihīnaṃ sāsana-paṭisāsana-haraṇena. Idaṃ hi jaṅghapesanikaṃ nāma attano mātāpitunnaṃ, ye c' assa mātā-pitaro upaṭṭhahanti, tesāṃ sāsanaṃ gahetvā katthaci gamanavasena vaṭṭati. Cetiyaṃ vā saṅghassa vā attano vā kammaṃ karontānaṃ vadḍhakīnaṃ pi sāsanaṃ harituṃ vaṭṭati. Manussā “dānaṃ dassāma, pūjaṃ karissāma, bhikkhusaṅghassa ācikkhathā” ti vadanti; “asuka-therassa nāma dethā” ti piṇḍapātaṃ vā bhesajjaṃ vā cīvaraṃ vā denti, “vihāre pūjaṃ karoṭhā” ti mālāgandha-vilepanādīni vā dhaja-patākādīni vā niyyādenti, sabbaṃ² harituṃ vaṭṭati; jaṅghapesaniyaṃ nāma na hoti. Sesasāsanaṃ gahetvā gacchantassa padavāre padavāre doso.

Na vejjakammenā ti na vejjena hutvā kāyatikicchānādi-bhesajjakaraṇena. Bhesajjam pana pañcannaṃ sahadhammikaṇaṃ kātappaṃ: bhikkhussa, bhikkhuniyā, sikkhamānāya, sāmaṇerassa, sāmaṇeriyā; sama-sīla-saddhā-paññānaṃ hi etesaṃ tīsu sikkhāsu yuttānaṃ bhesajjaṃ akātuṃ na labbhati. Mātāputunnaṃ, tadupaṭṭhākānaṃ, attano veyyāvaccakarassa, paṇḍupalāsassa ti etesaṃ pañcannam pi kātuṃ vaṭṭati. Jeṭṭhabhātu, kaṇiṭṭhabhātu, jeṭṭhabhaginiyā, kaṇiṭṭhabhaginiyā, cūlamātuyā, mahāmātuyā, cūlapituno, mahāpituno, pitucchāya, mātucchāyā ti etesaṃ pana dasannam pi karon-tena tesāṃ yeva santakaṃ bhesajjaṃ gahetvā kevaḷaṃ yojetvā dātappaṃ; sace nappahoti, attano santakaṃ tāvakālīkaṃ dātappaṃ. Etesaṃ puttaparamparā yāva sattamā kulaparivaṭṭā tāva cattāro paccaye āharāpentassa akataviññatti³ vā, bhesajjaṃ karontassa vejjakammaṃ vā, kuladūsakāpatti vā na hoti.

¹ S, D, C, B, E gihino.

² H, D, E, C omī.

³ H °ttiṃ.

Na piṇḍapaṭipīṇḍakenā ti ettha piṇḍapāto kassa dātabbo? kassa na dātabbo? Matāpitunnaṇ, tadupaṭṭhākānaṇ, veyyāvaccakarassa, paṇḍupalāsassa, sampatta-dāmarikacorrassa, issarassā pi dātabbo; etesaṇ datvā pacchā laddham pi piṇḍapaṭipīṇḍaṇ nāma na hoti.

Na dānānuppadānenā ti attano dinnakānaṇ na puna dānena.

Dhammenā ti dhammena uppannaṇ. *Samenā* ti kāyasucaritādinā. *Laddhā* ti kāyena laddhā. *Labhitvā* ti cittena pāpunītvā. *Adhigantvā* ti sampāpunītvā. *Vinditvā* ti ñāṇena vinditvā. *Paṭilabhitvā* ti punappunaṇ labhitvā.

Annasannidhin ti ettha duvidhā annakathā¹ vinayavasena sallekhasena ca. Vinayavasena tāva: yaṇ kiñci annaṇ ajja paṭiggahitaṇ aparajju sannidhikaraṇaṇ hoti, tassa paribhoge pācittiyaṇ. Attanā laddham pana sāmānerānaṇ datvā tehi² ṭhapāpetvā dutiyadivase bhuñjituṇ vaṭṭati; sallekko pana na hoti.

Pānasannidhimhi pi es' eva nayo. Ettha pānaṇ nāma ambapānādini aṭṭhapānāni, yāni c' etesaṇ anulomāni.

Vatthasannidhin ti ādimhi anadhiṭṭhitāvikappitaṇ sannidhi ca hoti, sallekhañ ca kopeti. Ayaṇ nipariyāyakathā va; pariyāyato pana ticīvarasantuṭṭhena bhavitabbaṇ, catutthaṇ labhitvā aññassa dātabbaṇ; sace yassa kassaci dātuṇ na sakkoti, yassa pana dātukāmo hoti so uddesatthāya vā paripucchatthāya vā³ gato,⁴ āgatamatte⁵ dātabbaṇ, adātuṇ na vaṭṭati. Ticīvare⁶ pana appahonte satiyā paccāsāya anuññātakālaṇ ṭhapetuṇ vaṭṭati; sūci-sutta-cīvarakārakānaṇ alābhena tato param pi vinayakammaṇ katvā ṭhapetuṇ vaṭṭati. "Imasmiṇ jīṇṇe puna īdisaṇ⁷ kuto labhissāmī" ti pana ṭhapetuṇ na vaṭṭati; sannidhi ca hoti, sallekhañ ca vikopeti.

Yānasannidhimhi yānaṇ nāma: vayhaṇ, ratho, sakaṭaṇ, sandamānikā, sivikā, pāṭaṅki⁸; na pan 'etaṇ pabbajitassa yānaṇ; upāhanā pana yānaṇ. Ekabhikkhussa hi eko araṇṇatthāya, eko dhotapādakatthāyā ti ukkaṇsato dve upāhana-

¹ B, D, E, S, C omit anna.

² S, B add laddhaṇ; E, D add saddhiṇ.

³ H, E omit.

⁴ H, E āgato.

⁵ S °magge.

⁶ S, B cīvare.

⁷ H, D, E, C, B omit.

⁸ H pāṭaṅgīti.

saṅghātā vaṭṭanti, tatiyaṃ labhitvā aññassa dātabbaṃ. “Imasmiṃ jipṇe aññaṃ kuto labhissāmi” ti ṭhapetuṃ na vaṭṭati; sannidhi ca hoti, sallekhañ ca vikopeti.

Sayanasannidhimhi sayanan ti mañco; ekassa bhikkhuno eko gabbhe, eko divātṭhāne ti ukkaṇsato dve mañcā vaṭṭanti; tato uttariṃ labhitvā aññassa bhikkhuno vā gaṇassa vā dātabbo, adātuṃ na vaṭṭati; sannidhi c’ eva hoti, sallekho ca kuppati.

Gandhasannidhimhi bhikkhuno kaṇḍu-kacchu-chavidosā-diābādhe sati gandho vaṭṭati; tena gandhena tasmiṃ roge vupasante aññesaṃ vā ābādhikānaṃ dātabbo, dvāre pañcaṅguli-gharadhūpanādisu vā upanetabbo; “puna roge sati bhavissati” ti ṭhapetuṃ na vaṭṭati; gandhasannidhi ca hoti, sallekhañ ca kopeti.

Āmisaṇ ti ādi vuttāvasesaṃ datṭhabbaṃ: seyyathidaṃ? Idh’ ekacco bhikkhu ‘tathārūpe kāle upakārāya bhavissanti’ ti tila-taṇḍula-mugga-māsa-nāḷikera-loṇamaccha-vallūra-sappi-tela-kulālabhājanādini āharāpetvā ṭhapeti; so vassakāle kālass’ eva sāmaṇerehi yāguṃ pacāpetvā paribhuñjitvā “sāmaṇera, udaka-kaddame dukkhaṃ gāmaṃ pavisitū, gaccha, asukakulaṃ gantvā mayhaṃ vihāre nisinnabhāvaṃ ārocehi; asukakulato dadhiādini āharā” ti peseti. Bhikkhūhi “kim bhante, gāmaṃ na pavisathā?” ti¹ vutte pi “duppaveso āvuso idāni gāmo” ti vadati. Te “hotu bhante, acchatha tumhe, mayaṃ bhikkhaṃ pariyesitvā āharissāmā” ti gacchanti. Atha sāmaṇero dadhiādini² āharitvā bhattaṃ ca vyañjanaṃ ca sampādetvā upaneti, taṃ bhuñjantass’ eva upaṭṭhākā bhattaṃ pahinanti, tato pi manāpaṃ manāpaṃ bhuñjati; atha bhikkhū piṇḍapātaṃ gahetvā āgacchanti, tato pi manāpaṃ manāpaṃ gīvāyāmakaṃ bhuñjati yeva. Evaṃ catumāsam pi vitināmeti. Ayaṃ vuccati bhikkhu muṇḍa-kuṭumbikajīvikaṃ jīvati, na samaṇajīvikaṃ ti. Evarūpo āmisasannidhi nāma hoti. Bhikkhuno pana vasanaṭṭhāne ekā taṇḍulanāḷi, eko gulapiṇḍo, catubhāgamattaṃ sappi ti ettakaṃ nidhetuṃ vaṭṭati, akāle sampattacorānaṃ atthāya. Te hi ettakaṃ āmisapaṭisanthāraṃ alabhanta jīvitaṃ pi voropeyyuṃ;

¹ H, D, S, C² sitthā ti.

² H, D, E, B dadhiṃ.

tasmā sace pi ettakaṇ natthi, āharāpetvā pi ṭhapetuṇ vaṭṭati. Aphāsukakāle ca yad ettha kappiyaṇ taṇ attanā pi pari-bhuñjituṇ vaṭṭati. Kappiyakuṭiyam pana bahuṇ ṭhapentassā pi sannidhi nāma natthi.

[373.] *Jhāyī na pādaloḥ assā* ti jhāyī jhānābhirato va na ca pādaloḥ assa. *Virame kukkucā*,¹ *nappamajjeyyā* ti hatthakukkucādi-kukkucāṇ vinodeyya; sakkaccakāritādi-tāya c' ettha nappamajjeyya.

*Ekaggam*² *anuyutto* ti ekibhāvaṇ anuyutto. *Sadatthagharuko* ti uttamatthagharuko; 'sakatthagharuko' ti vā pāṭho.

[375.] *Paṭisallānārāmo* ti āramanaṇ ārāmo, tato tato ārammaṇato paṭisaṇharitvā ekibhāve paṭisallāne ārāmo yassa, so paṭisallānārāmo. *Assā* ti bhaveyya. *Tasmiṇ rato* ti paṭisallāne³ rato. Etehi sīlesu paripūrakāritaṇ dasseti, taṇ kissa hetu? Silavipannassa ekaggatā pi na sampajjati. *Ajjhattaṇ cetosamatham anuyutto* ti attano cittasamathe yutto; ettha hi 'ajjhattan' ti vā 'attano' ti vā etaṇ ekatthaṇ, vyañjanam eva nānaṇ; bhummatthe pan' etaṇ upayogavacanaṇ 'anū' ti iminā upasaggena yoge⁴ siddhaṇ. *Anirā-katajjhāno* ti bahi anihatajjhāno, avināsita⁵jjhāno vā; niha-raṇa⁶-vināsattaṇ hi idaṇ nirākaraṇaṇ nāma: *Thambhaṇ*⁷ *niraṇkatvā*⁸ *nivātarutti** ti ādisu c' assa⁹ payogo daṭṭhabbo. *Vipassanāya samannāgato* ti sattavidhāya anupassanāya yutto. Sattavidhā anupassanā nāma⁹: aniccānupassanā, dukkhānupassanā, anattānupassanā, nibbidānupassanā, vi-rāgānupassanā, nirodhānupassanā, paṭinissaggānupassanā ti; tā Visuddhimaggeṭ vitthāritā.

Brūhetā suññāgārānaṇ ti vadḍhetā suññāgārānaṇ. Ettha ca samatha-vipassanāvasena kammaṭṭhānaṇ gahetvā rattin-divaṇ suññāgāraṇ pavisitvā nisīdamāno bhikkhu 'brūhetā

* Sn. ver. 326.

† Vism. 650.

¹ H, B, S, C, D, E °caṇ.

² S, B, D °lāna.

³ So all MSS.

⁴ H, B, S nirā°.

⁵ H, D, E, C omit.

⁶ H ekatta°.

⁷ H, D, E, S, C yoga.

⁸ B adhammaṇ.

⁹ H p' assa.

suññāgārānaṃ' ti veditabbo. Ekabhūmakādibhede pāsāde kurumāno pi¹ 'suññāgārānaṃ brūhetā' ti daṭṭhabbo.

[376.] *Sakkaccakārī* ti ādisu dānādinaṃ kusaladhammānaṃ, bhāvanāya, puggalassa vā deyyadhammassa vā sakkacca²-kāritāvasena sakkaccakārī. *Assā* ti bhaveyya. Satata-bhāvo sātaccāṇ, sātaccakāritāvasena *sātaccakārī*. Nirantarakāritāya *aṭṭhitakārī*; yathā nāma kakaṇṭako thokaṇ gantvā thokaṇ tiṭṭhati, na nirantaraṇ gacchati, evam eva yo puggalo ekadivasaṇ dānaṇ vā datvā, pūjaṇ vā katvā, dhammaṇ vā sutvā, samaṇadhammaṇ vā pana katvā puna³ cirassaṇ⁴ karoti, na nirantaraṇ pavatteti, so ṭhitakārī ti vuccati; yo pana evaṇ na hoti, so aṭṭhitakārī. *Anolīnavuttiko* ti nirantarakaraṇa⁵-saṅkhātassa vipphārassa aṭṭhitāya na olinavuttiko. *Anikkhittachando* ti kusalakiriyāya viriyachandassa anikkhittabhāvena anikkhittachando. *Anikkhittadhuro* ti viriyadhurassa anoropako, anosakkitamānaso ti attho. *Appativānī* ti anivattī.⁶

Adhiṭṭhānaṃ ti kusalakaraṇe patitṭhābhāvo. *Anuyogo* ti anuyuñjanaṇ. *Appamādo* ti satiyā avippavāso.

[377.] *Tandiṇ māyaṇ hassaṇ khiddāṇ* ti ālasiyaṇ ca māyaṇ ca hassaṇ ca kāyikaṇ vācasikaṇ khiddāṇ ca; *savibhūsaṇ* ti saddhiṇ vibhūśāya.

Rattindivaṇ cha koṭṭhāsaṇ karitvā ti purimayāma-majjhimayāma-pacchimayāma-vasena rattinṇ tayo, tathā divā ti chabbidhaṇ koṭṭhāsaṇ katvā; *pañcakoṭṭhāsaṇ jaggeyyā*⁷ ti rattimajjhimayāmaṇ vissajjitvā avasesa-pañcakoṭṭhasesu na niddaṇ okkameyya; *ekaṇ koṭṭhāsaṇ nipajjeyyā* ti ekaṇ majjhimayāmakotṭhāsaṇ sato sampajāno nipajjitvā niddaṇ okkameyya.

Idha bhikkhu divasaṇ ti pubbaṇhe majjhaṇhe sāyaṇhe ti tayo pi divasakoṭṭhāsā gahitā; *caṅkamaṇa nisajjāyā* ti sakalaṇ divasaṇ iminā iriyāpathadvayena viharanto, cittassa āvaraṇato āvaraṇīyehi dhammehi pañcahi⁸ nīvaraṇehi, sabhākusaladhammehi vā, *cittaṇ parisodheyyā* ti tehi dhammehi

¹ H adds n' eva.

² H, D, B, C add na.

³ H, D, E, C °pharaṇa°.

⁴ H jaheyyā.

⁵ H, D, C sakkata.

⁶ B viriyaṇ.

⁷ H, D, E, B, C °vattanaṇ.

⁸ H, D, S pañca.

cittaṇ visodheyya parivisodheyya. Thānam pan' ettha kiñcāpi na gahitaṇ, caṅkama-nisajjāsannissitam pana katvā gahetabbam eva.

Paṭhamañ yāman ti sakalasmim pi paṭhamayāme.

[378.] *Seyyan* ti ettha kāmabhogiseyyā, petaseyyā, sihaseyyā, tathāgataseyyā ti catasso seyyā. Tattha *yebhuyyena bhikkhave kāmabhogī vāmena passena sentī** ti ayaṇ kāmabhogiseyyā; tesañ hi¹ yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno² nāma natthi. *Yebhuyyena bhikkhave petā uttānā sentī** ti ayaṇ petaseyyā; appamaṇsalohitattā hi aṭṭhisañghāṭa-ghaṭṭitā ekena passena sayituṇ na sakkonti, uttānā va senti. *Sīho bhikkhave migarājā dakkhiṇapassena seyyaṇ kappeti . . . pe . . . attamano hoti†* ti ayaṇ sihaseyyā. Tejussadattā hi siho migarājā dve purimapāde ekasmiṇ, pacchimapāde ekasmiṇ ca thāne thapetvā naṅguṭṭhaṇ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapāda-pacchimapāda-naṅguṭṭhānaṇ thitokāsaṇ sallakkhetvā dvinnāṇ purimapādānaṇ matthake sisaṇ thapetvā sayati; divasam pi sayitvā pabujjhamāno na utraṣṭo pabujjhati, sīsam pana ukkhipitvā purimapādādīnaṇ thitokāsaṇ sallakkheti; sace kiñci thānaṇ vijahitvā thitaṇ hoti, “na idaṇ tuyhaṇ jātiyā sūrabhāvassa anurūpan” ti anattamano hutvā tatth' eva sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā thite pana “tuyhaṇ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpam idaṇ” ti haṭṭhatuṭṭho utthāya sihavijambhitaṇ vijambhitvā kesarabhāraṇ vidhunitvā tikkhattuṇ sīhanādaṇ naditvā gocarāya pakkamati.

Catutthajjhānaseyyā pana tathāgataseyyā ti vuccati. Tāsu idha sihaseyyā āgatā; ayaṇ hi tejussada-iriyāpathattā uttamaseyyā nāma. *Pāde pādan* ti dakkhiṇapāde vāmapādaṇ; *accādhāyā* ti ati-ādhāya, isakaṇ atikkamma thapetvā; goppakkena hi goppake jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṇ vedanā uppajjati, cittaṇ ekaggaṇ na hoti, seyyā aphāsukā hoti; yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṇ atikkamma thapite vedanā n' uppajjati, cittaṇ ekaggaṇ hoti,

* A. ii, 244.

† A. ii, 245.

¹ H, E, C omit.

² D, E, C seyyā; B sayanaṇ.

seyyā phāsu hoti. 'Tena vuttaṇ: *pāde pādaṇ accūdhāyā* ti. *Sato sampajāno* ti satiyā c' eva sampajānapaññāya ca samannāgato hutvā; iminā supariggahitasampajāññaṇ kathitaṇ. *Uṭṭhānasaññaṇ manasikarītvā* ti "asukavelāya nāma uṭṭhahissāmī" ti evaṇ uṭṭhānavelāparicchedakaṇ uṭṭhānasaññaṇ citte ṭhapetvā; evaṇ katvā nipanno hi yathāparicchinnakāle yeva uṭṭhāti.

Viriyindriyaniddese *cetasiko* ti idaṇ viriyassa niyamato cetasikabhāvadīpanatthaṇ vuttaṇ; idaṇ hi viriyaṇ: *yad api bhikkhave kāyikaṇ viriyaṇ, tad api viriyasambojjhaṇo*; *yad api cetasikaṇ viriyaṇ, tad api viriyasambojjhahaṇo ti iti h' idaṇ¹ uddesaṇ gacchaṭi** ti evamādisu suttesu caṅkamādinī karon-tassa uppajjanatāya kāyikaṇ ti vuccamānam pi kāyaviññāṇaṇ viya kāyikaṇ nāma natthi, cetasikam eva pan' etan ti dīpetuṇ 'cetasiko' ti vuttaṇ. *Viriyaārambho* ti viriyasaṅkhāto ārambho; ayaṇ hi ārambhasaddo kamme āpattiyaṇ kiriyāya viriye hiṇsāyaṇ vikopane ti anekesu atthesu āgato:

Yaṇ kiñci dukkhaṇ sambhoti, sabbaṇ ārambhapaccayā;
Ārambhānaṇ nirodhena natthi dukkhassa sambhavo† ti

ettha hi kammaṇ ārambho ti āgataṇ. *Ārambhati ca vip-paṭisārī ca hoti*‡ ti ettha āpatti. *Mahāyaññā mahārambhā, na te honti mahapphalā*§ ti ettha hi yūpussāpanādikiriyā.² *Ārabhatha, nikkhamatha, yuñjatha Buddhasāsane*|| ti ettha viriyaṇ. *Samaṇaṇ Gotamaṇ uddissa pāṇaṇ ārabhanti*¶ ti ettha hiṇsā. *Bījaḡama-bhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti*** ti ettha chedana-bhañjanādikaṇ vikopanaṇ. Idha pana viriyam eva adhippetuṇ; ten' āha: "viriyārambho ti viriyasaṅkhāto ārambho" ti. Viriyaṇ hi ārambhanavasena ārambho ti vuccati; idam assa bhāva-padaṇ.

Kosajjato nikkhamanavasena *nikkamo*.³ Paraṇ paraṇ ṭhānaṇ akkamanavasena *parakkamo*. Uggantvā⁴ yānava-

* S. v, 111. Cf. Vbh. 228.

† Sn. 744.

‡ A. iii, 165.

§ A. ii, 43.

|| A. i, 157.

¶ M. i, 368.

** M. i, 180, etc.

¹ H, D, E, B, C omit.

² S yaññūpakaraṇādikiriyā.

³ H nikkhamo.

⁴ B upagantvā.

sena¹ uyyāmo. Vāyamanavasena vāyāmo. Ussahanavasena ussāho. Adhimattasahanavasena ussolhī. Thirabhāvattthena thāmo. Cittacetasikānaṃ dhāraṇavasena, avicchedato vā pavattanavasena kusalasantānaṃ dadhātī² ti dhiti. Aparo nayo: nikkamo³ p' eso⁴ kāmānaṃ panūdanāya, parakkamo p' eso bandhanacchedāya, uyyāmo p' eso oghassa nittharaṇatthāya, vāyāmo p' eso pāraṇ gamanatthena, ussāho p' eso pubbaṅgamatthena, ussolhī p' esā adhimattatthena, thāmo p' eso palighugghāṭanātāya, dhiti p' esā atthitakāritāya ti.

Kāmaṃ taco nahārū ca atthi ca avasissatū* ti evaṃ pavat-tikāle asithilaparakkamavasena asithilaparakkamatā; thira-parakkamo daḥhaparakkamo ti attho. Yasmā paṇ' etaṃ viriyaṃ kusalakammakaraṇatthāne chandaṃ na nikkhipati, dhuraṃ na nikkhipati, na otāreti, na⁵ vissajjeti, anosakkita-mānasataṃ āvahati tasmā anikkhittachandatā anikkhittadhura-tā ti vuttaṃ. Yathā⁶ pana najjādike⁷ udakasambhinnaṭ-thāne “dhuravāhagaṇaṃ gaṇhathā” ti vadanti, so jāṇunā bhūmiṃ uppīletvā pi dhuraṃ vahati, bhūmiyaṃ patituṃ na deti, evaṃ eva viriyaṃ kusalakammakaraṇatthāne dhuraṃ na nikkhipati, paggaṇhāti, tasmā dhurasampaggāho ti vuttaṃ. Paggahalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kareti ti viriyindriyaṃ. Kosajjena⁸ na kampatī ti viriyabalaṃ. Yāthāva-nīyānika-kusalavāyāmatāya sammāvāyāmo.

Tandī ti ālasiyaṃ. Tandīyaṇā ti tandīyanākāro. Tandī-manakatā ti tandīyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo ālasiyaṃ. Ālasāyanākāro ālasāyaṇā. Ālassāyitassa bhāvo ālassāyitattaṃ. Iti sabbehi pi imehi padehi kilesavasena kāyālasiyaṃ kathitaṃ.

Vaṇcanikā⁹ cariyā ti vaṇcanakā kiriya. Mā maṃ jaṇṇā ti vācaṃ bhāsati ti “jānaṃ yeva paṇṇattiṃ vītikkamanto bhikkhu bhāriyaṃ karoti, amhākam pana vītikkamatthānaṃ nāma natthi” ti upasanto viya bhāsati. Kāyena parakka-

* S. ii, 276.

¹ H, S yamana°.

² S dhāretī.

³ S nikkhamo.

⁴ S, B, c' eso always.

⁵ H omits.

⁶ H adds hi.

⁷ S gaṇḍātīre; E, B, C, D tājātīke.

⁸ Most °je.

⁹ H, D, E °canaka.

matī ti “mayā katan̄ idan̄ pāpakammaṇ mā keci jāniṇsū” ti kāyena vattan̄¹ karoti. Vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyā ti *māyā*. Māyāvino bhāvo *māyā-viū*. Katvā pāpaṇ puna paṭicchādanato aticca āsarati² etāya satto ti *accasarā*. Vācā³-kiriyaḥi aññathā dassanato vañceti⁴ ti *vañcanā*. Etāya sattā nikaronti ti *nikati*, micchā karonti ti attho. “Nāhaṇ evaṇ karomī” ti pāpānaṇ⁵ nikhipanato⁶ *nikiraṇā*. “Nāhaṇ evaṇ karomī” ti parivajjanato *pariharaṇā*. Kāyādihi saṇvaraṇato *gūhanā*. Sabbato⁷-bhāgena gūhanā *parigūhanā*. Tiṇa-paṇṇehi viya gūthaṇ kāyavacikammehi pāpaṇ chādīyatitī *chādanā*. Sabbatobhāgena chādanā *paricchādanā*.⁸ Na uttānaṇ katvā dasseti ti *anuttānikammaṇ*. Na pākataṇ katvā dasseti ti *anāvikammaṇ*. Suṭṭhu chādanā *vocchādanā*. Katapāpapaṭicchādanavasena puna pi pāpassa karaṇato *pāpakiriya*. *Ayaṇ vuccatī* ti ayaṇ katapaṭicchādanalakkhaṇā māyā nāma vuccati; yāya samannāgato puggalo bhasmapaṭicchanno⁹ viya aṇḅāro, udakapaṭicchanno viya khāṇu, pilotikāpaliveṭhitaṇ viya ca satthaṇ hoti.

Ativelaṇ dantavidan̄sakaṇ hasatī ti pamāṇātikkantaṇ dantaṇ vivaritvā paresaṇ dassetvā hāsaṇ somanassaṇ uppādetvā hasati.

[379.] *Kāyikā ca khiddā* ti kāyena pavattā kilā. Es’ eva nayo vācasikāya pi. *Hatthīhi pi kilantī* ti hatthīhi kilītatthāya¹⁰ purato dhāvana-ādhāvana-piṭṭhenisīdanādīkilāya kilanti. Esa nayo assa-rathesu pi. *Aṭṭhapade pi kilantī* ti ekekāya pantiyā¹¹ aṭṭha aṭṭha padāni assā ti aṭṭhapadaṇ, tasmiṇ aṭṭhapade. *Dasapade* pi es’ eva nayo. *Ākāse* ti aṭṭhapada¹²-dasapadesu¹² viya ākāse yeva kilanti. *Parihārapathe pi* ti bhūmiyaṇ nānāpathaṇ maṇḍalaṇ katvā tattha pariharitabbaṇ pariharantā kilanti.

*Santikāya*¹³ *pi kilantī* ti santikakilāya¹⁴ kilanti; ekajjhaṇ

¹ H, S, B, E guttaṇ.

² H, B sarati.

³ B tatha.

⁴ H, D, E, C vañcatī.

⁵ B pāpā.

⁶ B, S nikkhama°.

⁷ H, D, E sabba.

⁸ T paṭic°.

⁹ H yasmā paric°.

¹⁰ H, D, S, E, C °tabbāya.

¹¹ S san°.

¹² H, D, E, C °pade.

¹³ H sattika°.

ṭhapitā sāriyo vā¹ sakkharāyo vā acālentā nakhen' eva apamenti ca upanenti ca; sace tattha kāci calati, parājayo hotīti.¹ *Khalikāyā* ti jūṭaphalake pāsakakīlāya kīlanti. *Ghaṭikāyā* ti ghaṭikā vuccati dīghadaṇḍakena rassadaṇḍakaṇ paharaṇakīlā, tāya kīlanti. *Salākahatthenā* ti lākhāya vā mañjīṭṭhāya vā piṭṭhodakena² vā salākahatthaṇ temetvā “ kiṇ hotū ” ti bhūmiyaṇ vā bhittiyaṇ vā taṇ paharitvā hatthi-assādirūpāni dassentā kīlanti. *Akkhenā* ti guḷena. *Paṅgacīrenā* ti paṅgacīraṇ vuccati paṇṇanālikā, taṇ dhamantā kīlanti. *Vaṅka-kenā* ti gāmadāraṇaṇ kīlanakena khuddakanaṅgalena. *Mokkhaṇakāyā* ti samparivattakakīlāya; ākāse vā³ daṇḍakaṇ gahetvā, bhūmiyaṇ vā sīsaṇ ṭhapetvā heṭṭhūpariyabhāvena⁴ parivattantā kīlanti ti vuttaṇ hoti. *Ciṅgulakenā* ti ciṅgulakaṇ vuccati tālapaṇṇādīhi kataṇ vātappahārena paribhamanacakkaṇ, tena kīlanti. *Pattāḷhakenā* ti pattāḷhakaṇ vuccati paṇṇanāli, tāya vālikādini miṇantā kīlanti. *Rathakenā* ti khuddakarathena. *Dhanukenā* ti khuddakadhanunā. *Akkharikāyā* ti akkharikā vuccati ākāse vā piṭṭhiyaṇ vā akkharajānanakīlā,⁵ tāya kīlanti. *Manesikāyā* ti manesikā vuccati manasā cintita-jānanakīlā, tāya kīlanti. *Yathāvajjenā* ti yathāvajjaṇ vuccati kāṇa-kuṇi-khañjādīnaṇ yaṇ yaṇ vajjaṇ, tan taṇ payojetvā dassanakīlā, tāya kīlanti.

Mukhabheriyaṇ ti mukhasaddena bheri viya vādanaṇ. *Mukhālambaraṇ* ti mukhānulitta-bherisaddakaraṇaṇ. *Mukkhadaṇḍimakaṇ* ti mukhena pahāṭa - bherisaddakaraṇaṇ. *Mukhavalimakaṇ*⁶ oṭṭhamaṇse jivhaṇ katvā saddakaraṇaṇ; *mukhacālīkaṇ*⁷ ti pi pāṭho, mukhaṇ parivattetvā dhamanaṇ. *Mukhabherulakaṇ*⁸ ti ¹[mukhena kata⁹-bherivādanaṇ. *Nāṭa-kan* ti]¹ abhinayaṇ¹⁰ dassetvā uggaṇhāpanaṇ; ‘naṭṭakan’ ti pi pāṭho. *Lāsaṇ* ti ukkuṭṭhikaraṇaṇ. *Gītaṇ* ti gāyanaṇ.

¹ H omits.

³ H, D, E, B omit.

⁵ H, D, E, S, C °janana°.

⁶ H, B °calimakan; C, D, E °malimalīma°.

⁷ B °talikan; S °vālikan.

⁸ H °bherilan; B, C, D, E °bherulan.

⁹ S, B omit.

² H, D, E, C °dake.

⁴ H, D, E, C omit ya.

¹⁰ H, D, E, C anabhi°.

Davakamman ti hassakilākaraṇaṇ. *Ayaṇ vācasikā khiddā* ti ayaṇ kilā vācāya jātā, vacīdvāre uppannā.

[380.] *Kesā ca massu cū* ti ādisu kesānaṇ kattarikāpha-nātirittāni¹ akatvā kattarikāya chedanañ ca, massūnaṇ dāṭhikaṇ ṭhapetvā kappanañ ca. Ekatovaṇṭakādi-mālā ca; mūlagandhādi-gandhā ca; chavirāgakarāṇa-vilepanā ca; gīvā-disu pilandhana-ābharaṇāni ca; sise paṭimuñcana-pasādhana-pilandhanā ca, sarīranivāsana-vicitra-vatthā ca; saṇvelliya-bandhana-pasādhanañ² ca; “rasanaṇ”³ ti pi pāṭho; sīsa-veṭhanapattasāṅkhāta-veṭhanañ ca.

Ucchādanādisu: mātukucchito nikkhantadārakānaṇ sarī-ragandho dvādasamattavassakāle nassati, tesāṇ sarīragan-dhaharanatthāya gandha⁴-cunṇādihi ucchādenti, evarūpaṇ ucchādanaṇ na vaṭṭati. Puññavante pana dārake ūrūsu nipajjāpetvā telena makkhetvā hattha-pāda-ūru-nābhiādīnaṇ saṇḥānasampādanatthaṇ parimaddanti, evarūpaṇ parimad-danaṇ na vaṭṭati. *Nahāpanaṇ* ti tesāṇ yeva dārakānaṇ gandhādihi nahāpanaṇ. *Sambāhanaṇ* ti mahāmallaṇaṇ viya hatthapāde muggarādihi paharivā bāhuvadḍhanaṇ.⁵

Ādāsaṇ ti yaṇ kiñci ādāsaṇ pariharitūṇ na vaṭṭati. *Añja-naṇ* alaṅkāraṇjanam⁶ eva. *Mālā* ti baddhamālā⁷ vā abad-dhamālā⁸ vā. *Vilepanaṇ* ti yaṇ kiñci chavirāgakarāṇaṇ. *Mukhacunṇakaṇ mukhālepan* ti mukhe kālapilakādīnaṇ hara-ṇatthāya mattikākakkaṇ denti, tena lohite calite⁹ sāsapa-kakkaṇ denti, tena dose khādite tilakakkaṇ denti, tena lohite sannisinne haliddikakkaṇ denti, tena chavivaṇṇe ārūlhe mukhacunṇakena mukhaṇ cunṇenti.

Hatthabandhādisu hatthe citra-sāṅkhakapālādīni bandhitvā vicaranti; taṇ vā aññaṇ vā, hatthābharaṇaṇ na vaṭṭati. Apare sikhaṇ bandhitvā vicaranti, suvaṇṇacīraka-muttā-valiādihi ca naṇ parikkhipanti, taṇ sabbaṇ na vaṭṭati. Apare catuhatthadaṇḍaṇ aññaṇ vā pana alaṅkāradaṇḍaṇ gahetvā

¹ S, B °kāya ṭhānā°; E °ya vā nāti°.

² H sāsasāṭanañ; E, D, C sāsasānaṇ.

³ S, B rāsanaṇ.

⁴ S halidda.

⁵ H, D, S bāhu°; C, E bāhubandhanaṇ.

⁶ H, D °rajananam.

⁷ H gantha°.

⁸ H agantha°.

vicaranti; tathā itthi-purisarūpādihi¹ vicittañ bhesajjanāḷiṇṇ
superikkhittañ vāmapasse² olaggenti; apare anekacitrako-
sakaṇ³ atitikhīṇañ asiṇ, pañcavaṇṇasuttasibbitañ makara-
dantakādivicittañ *chattañ*, suvaṇṇa-rajatādivicittā morapiṇ-
jādiparikkhatā⁴ *upāhanā*, keci ratanamattāyāmaṇ catu-
raṅgulavitthataṇ kesantaparicchedañ dassetvā meghamukhe
vijjullataṇ viya nalāte *unhīsapaṭṭañ* bandhitvā *cūlāmaṇiṇ*
dhārenti, cāmaravālavījaṇiṇ dhārenti, taṇ sabbaṇ na vaṭṭati.

Imassa vā pūtikāyassā ti imassa catumahābhūtamayassa
kuṇapasarīrassa; *keḷanā*⁵ ti kilāpanā; *parikeḷanā*⁶ ti sabba-
bhāgena kilāpanā. *Gedhikatā*⁷ ti abhikaṇkhitatā. *Gedhi-
tattan*⁷ ti giddhabhāvo, abhikaṇkhitabhāvo. *Capalatā* ti
alaṇkārakaraṇañ. *Cāpalyan* ti capalabhāvaṇ.

Savibhūsan ti ādisu vibhūsayā saha savibhūsaṇ. Chavi-
rāgakaraṇasaṇkhātena⁸ parivārena saha *saparivāraṇ*. Pari-
bhaṇḍena saha *saparibhaṇḍañ*. Parikkhārena saha *saparik-
khāraṇ*.

[381.] *Āthabbaṇan*⁹ ti āthabbanīkamantapayogaṇ.¹⁰ *Supi-
nan* ti supinasatthaṇ. *Lakkhaṇan* ti maṇilakkhaṇādi. *No
vidahe* ti nappayojeyya. *Virutaṇ cā* ti migādīṇañ vaṭṭetvā¹¹
vassitaṇ.

Āthabbanīkā ti parūpaghātamantajānanakā. *Āthabbaṇañ
payojentī* ti āthabbanīkā kira sattāhaṇ alonikaṇ bhuñjitvā
dabbe attharitvā paṭhaviyaṇ sayamānā tapaṇ caritvā sat-
tame divase susānabhūmiṇ sajjetvā sattame pade ṭhatvā
hatthaṇ vaṭṭetvā vaṭṭetvā mukhena vijjaṇ parijapanti,
atha tesañ taṇ samijjhati; evarūpaṇ sandhāya ‘āthabbaṇañ
payojentī’ ti āha. Tattha *payojentī* ti yuttapayuttā honti
Nagare vā rundhe ti nagare samantato rundhitvā avattha-
ritvā gahite. *Saṅgāme vā paccupaṭṭhite* ti raṇe vā upa-
gantvā ṭhite. *Paccatthikesu paccāmittesu* ti paṭānibhūtesu¹²
verisu. *Ītiṇ uppādentī* ti sarīracalanaṇ¹³ kampanañ tassa
uppādanaṇ karonti. *Upaddavan* ti kāyapiḷanaṇ karonti.

¹ B, C, D, E omī hi.² S °aṇse yeva.³ H, D, E, C, B °kosaṇ⁴ H, D, S, B °khittā.⁵ H °lāyanā.⁶ H gadhitatā.⁷ H gadhi°.⁸ H omīts rāga.⁹ S, C, D, E athab°.¹⁰ C, D, E athab°.¹¹ B vaḍḍhetvā; SA omīts.¹² S paccanika°.¹³ H °rabalacala°.

Rogan ti vyādhiṇ. *Pajjarakan* ti jaraṇ. *Sūlan* ti uddhumātaṇ. *Visūcikan* ti vijjhanaṇ. *Pakkhandikan* ti lohita-pakkhandikaṇ. *Karontī* ti uppādentī.

Supinapāthakā ti supinavyākaraṇakā. *Ādisantī* ti vyākaraṇtī. *Yo pubbaṇhasamayaṇ supinaṇ passatī* ti ādisu accantasanyoge upayogavacanaṇ, pubbaṇhasamaye ti attho. *Evaṇvipāko hotī* ti itthānītthavasena evarūpo vipāko hotī. *Avakujja nipanno* ti adhomukho hutvā nipanno passati. *Evaṇ supinapāthakā supinaṇ¹ ādisanti.*

Tañ ca pana supinaṇ passanto catūhi kāraṇehi passati: dhātukkhobhato vā anubhūtapubbato vā devatopasaṇhārato vā pubbanimittato vā ti. Tattha pittādinaṇ khobhanapaccayayogena saṅkhubhitadhātuko dhātukkhobhato supinaṇ passati, passanto ca nānāvidhaṇ supinaṇ passati. Anubhūtapubbato passanto pubbe anubhūtapubbaṇ ārammaṇaṇ passati. Devatopasaṇhārato passanto devatānaṇ ānubhāvena ārammaṇāni passati. Pubbanimittato passanto puññāpuññavasena uppajjitukāmassa atthassa vā anattassa vā pubbanimittabhūtaṇ supinaṇ passati.

Tattha yaṇ dhātukkhobhato anubhūtapubbato vā supinaṇ passati, na taṇ saccaṇ hoti; yaṇ devatopasaṇhārato passati, taṇ saccaṇ vā hoti, alikaṇ vā: kuddhā hi devatā upāyena vināsetukāmā viparītaṃ pi katvā dassenti. Yam pana² pubbanimittato passati, taṇ ekantasaccam eva hoti. Etesaṇ catunnaṇ mūlakāraṇānaṇ saṇsaggabhedato pi supinābhedo hoti yeva.

Tañ ca pan' etaṇ catubbidhaṇ supinaṇ sekkha-puthujjanā passanti, appahīnavipallāsattā; asekkhā na passanti pahīnavipallāsattā. Kim pan' etaṇ passanto sutto passati, udāhu paṭibuddho? udāhu n' eva sutto, na paṭibuddho ti? Kiñ c' ettha yadi tāva sutto passati, abhidhammavirodho āpajjati: bhavaṅgacittena hi supati, taṇ rūpanimittādiārammaṇaṇ, rāgādisampayuttaṇ vā na hoti; supinaṇ passantassa ca īdisāni cittāni uppajjanti. Atha paṭibuddho passati, vinayavirodho āpajjati: yañ hi paṭibuddho passati, taṇ sabbohārikacittena passati; sabbohārikacittena ca kate vi-

¹ H pi naṇ passanti passanto ca.

² H puna.

tikkame anāpatti nāma natthi; supinaṇ passantena pana kate vitikkame ekantam anāpatti eva. Atha n' eva sutto na paṭibuddho passati, na koci nāma passati. Evaṇ ca sati supinassa abhāvo va āpajjati. Na abhāvo; kasmā? yasmā kapimiddhapareto passati; vuttañ h' etaṇ *kapimiddhapareto kho Mahārāja, supinaṇ passatī* ** ti. Kapimiddhapareto ti makkaṭaniddāyutto; yathā hi makkaṭassa niddā lahuparivattā hoti, evaṇ yā niddā punappunaṇ kusalādicittavokiṇṇattā lahuparivattā, yassā pavattiyaṇ punappunaṇ bhavaṅgato uttaraṇaṇ hoti, tāya yutto supinaṇ passati; tenāyaṇ supino kusalo pi hoti, akusalo pi, avyākato pi. Tattha supinena cetiyavandana-dhammasavaṇa-dhammadesanādini karontassa kusalo; paṇātipātādini karontassa akusalo; dvīhi antehi¹ mutto āvajjana-tadārammaṇakkhaṇe abyākato ti veditabbo. Svāyaṇ dubbalattā paṭisandhiṇ ākaḍḍhituṇ asamatto, pavatte pana aññehi kusalākusalehi upatthambhito vipākaṇ deti.

Maṇilakkhaṇādisu “ evarūpo maṇi pasatto, evarūpo appasatto, sāmīno ārogya-issariyādīnaṇ hetu hoti, na² hoti² ” ti evaṇ vaṇṇa-saṇṭhānādivasena maṇiādīnaṇ lakkhaṇaṇ ādisanti ti attho. Tattha *āvudhalakkhaṇaṇ* ti ṭhapetvā asiādini avasesaṇ āvudhaṇ.³ *Ithilakkhaṇādi*ni pi yamhi kule itthipurisādayo vasanti, tassa vuddhi-hānivasena veditabbāni. *Ajalakkaṇādisu* pana “ evarūpānaṇ ajādīnaṇ maṇsaṇ khāditabbaṇ, evarūpānaṇ na khāditabbaṇ ” ti ayam pi viseso veditabbo. Api c' ettha [382] *godhālakkhaṇe* citta-kamme⁴ pi pilandhanādisu⁵ pi evarūpāya godhāya sati idaṇ nāma hoti ti ayam pi viseso veditabbo. *Kaṇṇikālakkhaṇaṇ* pilandhanakaṇṇikāya pi gehakaṇṇikāya pi vasena veditabban. *Kacchapalakkhaṇam* pi godhālakkhaṇasadisam eva. *Migalakkhaṇaṇ* sabbasaṅgāhikaṇ sabbacattuppadānaṇ lakkhaṇavasena vuttaṇ. *Evaṇ lakkhaṇapāṭhakā lakkhaṇaṇ ādisanti* ti evaṇ lakkhaṇasatthavācakā lakkhaṇaṇ ādisanti kathenti.

* Mil. 300. Trenckner Ed.

¹ H, D, E, C aṅgehi.

² C, D, E omit.

³ H, D, E, B, C omit.

⁴ *All MSS.* °mam.

⁵ H °nāsu.

Nakkhattānī ti kattikādīni atṭhavīsati nakkhattāni. *Iminā nakkhattena gharappaveso kātabbo* ti gahappavesamaṅgalaṃ kātappaṃ. *Makutaṃ bandhitabbaṃ* ti pasādhanamaṅgalaṃ kātappaṃ. *Vāreyyaṃ* ti “imassa dārakassa asukakulato asukanakkhattena dārikaṃ ānethā” ti āvāhakarapaṇi ca, “imaṃ dārikaṃ asukassa nāma dārakassa asukanakkhattena detha, evaṃ etesaṃ vuddhi bhavissati” ti vivāhakarapaṇi ca vatvā vāreyyasaṅkhātaṃ āvāhavivāhamāṅgalaṃ kātappaṃ ti ādisanti. *Bijānīhāro* ti bijānaṃ vappatthāya bahi nīharaṇaṃ. *Nīhāro* ti pi pāli.

*Migapakkhaṇa*¹ ti idaṃ sabbasaṅgāhikaṃ nāmaṃ sabbasakuṇa-catuppadānaṃ rutañānavasen’ eva vuttaṃ. *Migapakkhapāṭhaka*¹ ti sakuṇa-catuppadānaṃ saddavyākaraṇakā; *migapakkhaṇa*¹ ādisanti ti tesāṃ saddaṃ sutvā byākaronti. *Rutaṇ* ti saddaṃ; “rudan” ti vā pāli. *Vassitaṇ* ti vācaṃ.

Gabbhakarāṇiyā ti vinassamānassa gabbhassa puna avi-nāsāya osadhadānena gabbhasaṅgāhikakaraṇā.² Gabbho hi vātena,³ pāṇakehi, kammenā ti tīhi kārāṇehi vinassati. Tattha vātena nassante vātavināsaṇaṃ sītaṃ bhesajjaṃ deti; pāṇakehi nassante pāṇakānaṃ paṭikammaṃ karoti; kammanā nassantam pana Buddhā pi paṭibāhitaṃ na sakkonti; tasmā na taṃ idha gahitaṃ.

Sālākiyaṇ ti salākavejjakammaṃ. *Sallakattiyaṇ* ti sallakattavejjakammaṃ. *Kāyatikicchā* ti mūlabhesajjādīni yojetvā kāyatikicchāvejjakammaṃ. *Bhūtiyaṇ* ti bhūtavejjakammaṃ. *Komāravejjaṇa*⁴ ti komārakavejjakammaṃ.

[383.] *Kuhā* ti vimhāpakā. *Thaddhā* ti dārukhaṇḍaṃ viya thaddhasarirā. *Lapā* ti paccayaapaṭibaddhavadanā. *Singī* ti maṇḍanapakatikā. *Unnaḷā* ti uggata-mānanaḷā. *Asamāhūtā* ti upacārappaṇāsamādhivirahitā.

Na gaṇheyyā ti ādisu uddesagahaṇavasena na gaṇheyya; sajjhāyavasena na uggāṇheyya; citte ṭhapanavasena na dhāreyya; samīpaṃ katvā ṭhapanavasena na upadhāreyya; upaparikkhāvasena na upalakkheyya; aññesaṃ vācanavasena⁵ nappayojeyya.

¹ T, S, C, D, E °cakka°.

² B °kārakā; C, D, E °kārītā.

³ H adds vā.

⁴ H °rabhaccaṃ.

⁵ H, S, C, E vaca°.

[384.] *Pesuneyyan* ti pesuññan. Sesaniddeso vuttattho yeva.

[385.] *Kayavikkaye* ti pañcahi sahadhammukehi saddhiṃ vañcanavasena¹ vā udayapatthanāvasena vā na tiṭṭheyya. *Upavādaṃ bhikkhu na kareyyā* ti upavādakare kilese anibbattento attani parehi samaṇabrāhmaṇehi upavādaṃ na janeyya. *Gāme ca*² *nābhisaṃjjeyyā* ti gāme ca gihisaṃsaggaḍḍhi nābhisaṃjjeyya. *Lābhakamyā janaṃ na lapeyyā* ti lābhakāmatāya janaṃ na lapeyya.

[386.] *Ye kayavikkayā vinaye paṭikkhittā* ti ye dāna-paṭiggaṇavasena kayavikkayasikkhāpade na vaṭṭanti ti paṭikkhittā. Idh' ādhippetāṃ kayavikkayaṃ dassetuṃ *pañcannaṃ saddhiṃ pattaṃ vā cīvaraṃ vā* ti ādim āha; tattha *pañcannaṃ saddhiṃ* ti pañcahi sahadhammukehi saha; pañca sahadhammikā nāma: bhikkhu-bhikkhunī-sikkhamānā-sāmaṇera-sāmaṇeriyo. *Vañcaniyaṃ vā* ti patirūpaṃ dassetvā vañcaniyaṃ; *udayaṃ vā patthayanto* ti vaddhiṃ patthento vā; *parivatteti* ti parivattanaṃ karoti.

Iddhimanto ti ijjanappabhāvavanto; *dibbacakkhukā* ti dibbasadisaññacakkhukā; atha vā dibbavihārasannissayena laddha-ññacakkhukā; *paracittaviduno* ti attano cittaṃ paresaṃ cittaṃ jānanaṃ. *Te dūrato pi passanti* ti ekayojanato pi yojanasatato pi yojanasahassato pi³ yojanasatasasahassato⁴ pi⁴ cakkavālato pi dvi⁵-ti⁶-catu⁷-panca-dasa-vīsati-cattālisa-paññāsato⁸ pi tato atirekato pi cakkavālato passanti, dakkhanti. *Āsannā pi na dissanti* ti samīpe tṭhitā pi nisinnā pi na paññāyanti. *Cetasā pi cittaṃ pajānanti* ti attano cittaṃ paresaṃ cittaṃ pajānanti.⁹ *Devatā pi kho santi iddhimantiniyo* ti devatā pi evaṃ saṃvijjanti ijjanappabhāvavantiyo; *paracittaviduniyo* ti paresaṃ cittaṃ jānantiyo.

Olārikehi vā kilesehi ti kāyaduccaritādikehi vā¹⁰ upatāpehi; *majjhimatehi vā* ti kāmavitakkādikehi vā; *sukhumakehi vā* ti nātivitakkādikehi vā. Kāyaduccaritādayo kammappatha-

¹ C, D, E vaca°.

³ B adds yojanadasasahassato pi.

⁵ H dve.

⁸ H, D, E, C, S sahasato.

² H vā.

⁴ H, D, E, C omī.

⁶ H tīṇi.

⁹ H jānanti.

⁷ H cattāri.

¹⁰ H ca.

vasena, kāmavitakkādayo vaṭṭamūlakakilesavasena vedittabbā.

Ñātivitakkādisu “mayhaṇ ñātayo sukhajivino sampattiyuttā” ti evaṇ pañcakāmaguṇasannissita-pemena¹ ñātake ārabhha uppannavitakko *ñātivitakko*; “khayaṇ gatā, vayaṇ gatā; saddhā, pasannā” ti evaṇ pavatto pana ñātivitakko nāma na hoti. “Amhākaṇ janapado subhikkho sampannasasso” ti tussamānassa² gehasitavasena³ eva uppannavitakko *janapadavitakko* nāma; “amhākaṇ janapade manussā saddhā pasannā, khayaṇ gatā, vayaṇ gatā” ti evaṇ pavatto pana janapadavitakko nāma na hoti.

Amarattāya vitakko, amaro vā vitakko ti *amaravitakko*. Tattha ukkuṭikappadhānādihi dukkhe nijjiṇṇe samparāye attā sukhī hoti amaro³ ti dukkarakārikaṇ karontassa tāya dukkarakārikāya paṭisaṇyutto vitakko amarattāya vitakko nāma. Diṭṭhigatiko pana “sassataṇ vadesi” ti ādini puṭṭho “evam pi me no, aññathā pi me no, no ti pi me no, no no ti pi me no” ti vikkhepaṇ āpajjati; tassa so diṭṭhigatapaṭisaṇyutto vitakko yathā amaro nāma maccho udake gahe-tvā māretuṇ na sakkā, ito c’ ito ca dhāvati, gāhaṇ na gacchati, evam eva ekasmim pi pakkhe asaṇṭhānato na maratī ti amaro nāma; taṇ duvidham pi ekato katvā amaravitakko ti vuttaṇ.

Parānuddayatāpaṭisaṇyutto ti anuddayatāpatirūpakena gehasitapemena paṭisaṇyutto: upaṭṭhākesu nandantesu⁴ socantesu ca tehi saddhiṇ diguṇaṇ nandati,⁵ diguṇaṇ⁵ socati; tesu sukhitesu diguṇaṇ⁵ sukhito hoti, dukkhitesu diguṇaṇ dukkhito hoti; uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā⁶ voyogaṇ āpajjati, tāni tāni kiccāni sādiento paṇṇattiṇ vītikkamati, sallekhaṇ kopeti; yo tasmiṇ saṇsaṭṭhavihāre, tasmiṇ vā voyogāpajjane gehasito vitakko, ayaṇ parānuddayatāpaṭisaṇyutto vitakko nāma. *Lābha-sakkāra-silokaṇpaṭisaṇyutto* ti cīvarādīlābhena c’ eva sakkārena ca kittisaddena ca saddhiṇ ārammaṇakaraṇavasena paṭisaṇyutto. *Anavaññattipaṭisaṇ-*

¹ H, D, E, B °takkamena.

² H tuṭṭhamānasassa; C, D, E tuṭṭhamānassa.

³ B aparo.

⁴ H kan°.

⁵ H omits.

⁶ S, D, E attano.

yutto ti “aho vata maṇ pare na avajāneyyūṇ, na heṭhetvā¹ viheṭhetvā² katheyyun” ti evaṇ anavaññātabhāva-patthanāya saddhiṇ uppajjana-vitakko; yo³ tasmiṇ “mā maṇ pare avajāniṇsū” ti uppannacitte⁴ pañcakāmaguṇasaṅkhātāṇ geḥaṇ nissito hutvā uppannavitakko, so⁵ anavaññatti-paṭisaṇyutto vitakko.

[387.] *Tattha tattha sajjatī* ti tesu tesu ārammaṇesu lag-gati. *Tattha tattha gaṇhātī* ti vuttappakāraṇ ārammaṇaṇ pavisati. *Bajjhatī* ti tehi tehi ārammaṇchi saddhiṇ bajjhati, ekibhavati. *Anayavyasanā* ti tattha⁶ tattha⁶ avaḍḍhivinaṣaṇ; *āpajjatī* ti pāpuṇāti.

[388.] *Āmisacakkhukassā* ti cīvarādi-āmisalolassa; *lokadhammagarukassā* ti lokuttaradhammaṇ muñcivā rūpādiloka-dhammam eva garuṇ katvā carantassa. *Ālapanā* ti vihāraṇ āgate manusse disvā “kim atthāya bhonto āgatā? kiṇ bhikkhū nimantetuṇ? yadi evaṇ, gacchatha; ahaṇ pacchato gahetvā āgacchāmī” ti evaṇ ādito va lapanā. Atha vā attānaṇ upanetvā “ahaṇ Tisso, mayi rājā pasanno, mayi asuko ca asuko ca rājamahāmatto pasanno” ti evaṇ attūpanāyikā lapanā ti *ālapanā*. *Lapanā* ti puṭṭhassa sato vuttappakāram eva lapanā. *Sallapanā* ti gahapatikānaṇ ukkaṇṭhane bhītassa okāsaṇ datvā datvā suṭṭhu lapanā. *Ullapanā* ti “mahākuṭumbiko, mahānāviko, mahādānapatī” ti evaṇ uddhaṇ katvā lapanā. *Samullapanā* ti sabbato bhāgena uddhaṇ katvā lapanā. *Unnahanā* ti “upāsakā, pubbe idise kāle navadānaṇ⁷ detha, idāni kiṇ na dethā?” ti evaṇ yāva “dassāma bhante, okāsaṇ na labhāmā” ti ādini vadanti, tāva uddhaṇ uddhaṇ⁸ nahanā veṭhanā ti vuttaṇ hoti. Atha vā ucchuhatthaṇ disvā “kuto ābhataṇ upāsakā?” ti pucchati. “Ucchukkhattato bhante” ti. “Kiṇ tattha ucchu madhuran” ti? “Khāditvā bhante jānitabban” ti. “Na upāsakā, ‘bhikkhussa ucchuṇ dethā’ ti vattuṇ vaṭṭati?” ti yā evarūpā nibbēṭhentassā pi veṭhanakathā, sā *unnahanā*. Sabbato bhāgena punappunaṇ nahanā *samunnahanā*. *Uk-*

¹ B sodhetvā; S codetvā.

² B visodhetvā.

³ B so.

⁴ H °vitakke.

⁵ All MSS. omit.

⁶ H omits.

⁷ B ca dānaṇ.

⁸ S, D, C, E omit.

kācanā ti “ etaṇ kulaṇ maṇ yeva jānāti, sace ettha deyya-dhammo uppajjati, mayhaṇ yeva deti ” ti evaṇ ukkhipitvā *kācanā* ukkācanā; uddīpanā ti vuttaṇ hoti. Sabbato bhāgena punappunaṇ ukkācanā *samukkācanā*. *Anuppiyabhāṇitā* ti paccayavasena punappunaṇ piyavacanabhāṇanā. *Sanhavācatā* ti muduvacanatā. *Sakhilavācatā* ti manda¹—pamāṇayuttavacanatā, sithilavacanatā vā. *Littavācatā*² ti allīyanavacanatā. *Apharusavācatā*³ ti madhuravacanatā.

*Porāṇaṇ*⁴ *mātāpettikan*⁵ ti pure uppannaṇ, mātāpitūnaṇ santakaṇ. *Antarahitan*⁶ ti paṭicchannaṇ, tirobhūtaṇ. *Ñāyāmī* ti pākaṭo homi. *Asukassa kulūpako* ti asukassa amacassa kulapayirupāsako. *Asukāyā* ti asukāya upāsikāya.

*Maṇ ussajjivā*⁷ ti maṇ vissajjivā.

[389.] *Paṇuttan*⁸ ti cīvarādīhi sampayuttaṇ, tad atthaṇ vā yojitaṇ. Imissā gāthāya niddeso sabbo heṭṭhā vuttanayo va.

[394.] *Mosavajje na nīyethā* ti musāvāde na nīyetha. *Jīvitena* ti jīvikāya.

[395.] *Saṭho* ti asantaḡuṇadīpanato na sammā bhāsītā. Sabbato bhāgena saṭho *parisaṭho*. *Yaṇ tatthā* ti yaṇ tasmiṇ puggale. *Saṭhan* ti asantaḡuṇadīpanaṇ kerāṭiyaṇ. *Saṭhatā* ti saṭhākāro. *Sāṭheyyan* ti saṭhabhāvo. *Kakkaritā*⁹ ti padumanāḷassa viya aparāmasanakkhamo pharusabhāvo. *Kakkariyan*¹⁰ ti tass’ eva vevacanaṇ. *Parikkhatatā parikkhattiyaṇ*¹¹ ti padadvayena nikhaṇitvā ṭhapitaṇ viya dāḷha-kerāṭiyaṇ vuttaṇ. Keci pana: *kakkaritā* ti sambhāvayitvā vacanaṇ, *kakkariyan* ti sambhāvayitvā vacanabhāvo, *parikkhatatā* ti alaṅkaraṇākāro, *parikkhattiyaṇ* ti alaṅkaraṇabhāvo ti atthaṇ vaṇṇayanti. *Idaṇ vuccatī* ti idaṇ attano avijjamāna-ḡuṇappakāsanalakkhaṇaṇ *sāṭheyyan* nāma¹² vuccati, yena samannāgatassa puggalassa kucchi vā piṭṭhi vā jānituṇ na sakkā:

¹ B saṇha.

² H vacanatā.

³ T °pitikaṇ.

⁴ H, D, E, B ujjhivā.

⁵ H kakkharatā; S, B °ratā.

⁶ H, D, E pā°.

⁷ T metta°; H °vacanatā.

⁸ T purāṇaṇ.

⁹ S, C, D, E āhitan.

¹⁰ Most saṇyuttaṇ.

¹¹ H kakkhari°.

¹² H ti.

*Vāmena sūkarō hoti ; dakkhiṇena ajāṃigo ;
Sarena eḷako hoti ; visāṇena jaraggavo* ti*

evaṇ vutta-yakkhasūkarasadiṣo hoti.

Atimaññatī ti atikkamitvā maññati. *Kim pan' āyaṇ bahulājīvo* ti ayaṇ puggalo ko nāma bahulājīvako ? *Sabbaṇ sambhakkhatī*¹ ti laddhaṇ laddhaṇ sabbaṇ khādati. *Appapuñño* ti mandapuñño. *Appesakko* ti parivāravirahito.

[396.] *Paññāsampanno* ti sampannapañño, paripunnapañño ; *pañhaṇ vissajjētī* ti pañhaṇ katheti vyākaroti.

*Sutvā dūsito*² *bahuṇ vācaṇ samaṇānaṇ vā puthuvacanānaṇ*³ ti *dūsito*² ghaṭṭito parehi tesāṇ samaṇānaṇ vā khattiyādi-bhedānaṇ vā aññesaṇ *puthuvacanānaṇ*³ *bahum* pi anitṭha-vācaṇ *sutvā* ; na *paṭivajjā*⁴ ti na paṭivadeyya ; kiṇ kāraṇaṇ ? na hi santo *paṭiseniṇ karonti*.

[397.] *Kakkhalenā* ti dāruṇena. *Santo* ti nibbutakilesā. *Paṭisenin* ti paṭisattuṇ. *Paṭimallan* ti paṭiyodhaṇ.⁵ *Paṭikaṇṭan*⁶ ti paṭiveraṇ. *Paṭipakkhan* ti kilesapaṭipakkhaṇ, kilesavasena saṅgaṇ na karontī ti attho.

[398.] *Etaṇ ca dhammam aññāyā* ti sabbam etaṇ yathā-vuttaṇ dhammaṇ ñatvā. *Vicinan* ti vicinanto. *Santī* ti *nibbutiṇ ñatvā* ti nibbuti rāgādīnaṇ *santī* ti ñatvā.

Samaṇ cā ti kāyasucaritādi. *Visamaṇ cā* ti kāyaduccaritādi. *Pathaṇ cā* ti dasakusalakammamapathaṇ. *Vipathaṇ cā* ti dasa-akusalakammamapathaṇ. *Sāvajjaṇ cā* ti akusalaṇ ca. *Anavajjaṇ cā* ti kusalaṇ ca. *Hīna-paṇṭa-kaṇha-sukka-viññūgarahita-pasatthan* ti idaṇ hi kusalākusalam eva. Tattha kāyasucaritādi samakaraṇato *samaṇ*. Kāyaduccaritādi visamakaraṇato *visamaṇ*. Kusalakammamapathā sugatigamanapathattā *supathaṇ*. Akusalakammamapathā sugatigamanapaṭipakkhattā, apāyagamanapathattā *vipathaṇ*. Akusalaṇ sadosattā *sāvajjaṇ*. Kusalaṇ niddosattā *anavajjaṇ*. Tathā mohena vā dosa-mohena vā lobha-mohena vā sampayuttattā

* Sum. V. ii, 656.

¹ H, D, E, S, B °khetī.

² B, S puthujjanānaṇ.

³ B, C, D °yogaṇ.

⁴ SA rusito.

⁵ H, E pati°.

⁶ D, C, E °kiccaṇ.

hīnaṇ. Alobha-adosa-amohayuttattā paṇītaṇ. Kaṇhavipākattā kaṇhaṇ. Sukkavipākattā sukkaṇ. Buddhādīhi viññāhi garahitattā viññūgarahitaṇ. Tehi eva thomitattā viññuppasatthan ti nātabbaṇ.

Kiṇ kāraṇā nappamajjeyya iti ce ? [400.] Abhibhū hi so ti gāthā; tattha abhibhū ti rūpādīnaṇ abhibhavitā. Anabhibhūto ti tehi anabhibhūto. Sakkhidhammaṇ anītiham adassī ti paccakkham eva anītihaṇ dhammaṇ adakkhi. Sadā namassam anusikkhe ti sadā namassanto tisso sikkhāyo sikkheyya.

Kehici kilesehī ti kehici rāgādi-upatāpakarehi kilesehi. Adhibhosi ne ti te kilese abhibhavi. Sesaṇ sabbattha pākāṭam eva.

Kevalam pan' ettha cakkhūhi n' eva lolo ti ādīhi indriya-saṇvaro, annānam atho pānānan ti ādīhi sannidhipaṭikkhepamukhena paccayapaṭisevanasīlaṇ, methuna-mosavajja-pesuniyādīhi¹ pātimokkhasaṇvarasīlaṇ, āthabbaṇaṇ supinaṇ² lakkaṇan ti ādīhi ājīva-pārisuddhisīlaṇ, jhāyī na pādālol' assā ti iminā samādhi, vicinaṇ bhikkhū ti iminā paññā, sadā sato sikkhe ti iminā puna³ saṅkhepato tisso pi sikkhā, ath' āsanesu sayanesu, appasaddesu bhikkhu vihareyya, niddaṇ na bahulīkareyyā ti ādīhi sila-samādhi-paññānaṇ upakāra⁴-saṅgaṇhana-vinodanāni vuttāni ti. Evaṇ Bhagavā nimmitassa paripuṇṇa-paṭipadaṇ vatvā arahattanikūṭena desanaṇ niṭṭhāpesi. Desanāpariyosāne Purābheda sutte vuttasadiṣo v' ābhisamayo ahoṣī ti.

Tuvaṭakasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuddasamaṇ.

¹ S omits methuna; and gives mosavajjena niyetha.

² H pisuṇaṇ.

³ H, D, E, B, S, C pana.

⁴ SA °rāpakāra.

ATTADAṆḌASUTTANIDDESAVANNAṆĀ

[402.] Paṇṇarasame Attadaṇḍasuttaniddese: *Attadaṇḍū bhayaṇ jātaṇ* ti paṭhamagāthāy' attho: yaṇ lokassa diṭṭha-dhammikaṇ vā samparāyikaṇ vā *bhayaṇ jātaṇ*, sabbaṇ taṇ bhayaṇ¹ *attadaṇḍū*² jātaṇ, attano duccaritakāraṇā jātaṇ; evaṇ sante *janay passatha medhagaṇ* imaṇ Sākiyādijanaṇ passatha aññamaññamedhagaṇ hiṇsakaṇ³ bādhakaṇ³ ti evaṇ taṇ paṭiviruddhaṇ vippaṭipanna-janaṇ paribhāsivā⁴ attano sammāpaṭipattidassanena tassa saṇvegaṇ janetuṇ āha: *saṇvegaṇ kittayissāmi yathā saṇvijitaṇ mayā* ti, pubbe Bodhisat-tena satā ti adhippāyo.

Tayo ti gaṇanaparichedo. *Daṇḍū* ti duccaritā. *Kāya-daṇḍo* ti kāyaduccaritaṇ; vacidaṇḍādisu pi es' eva nayo. *Tividhaṇ kāyaduccaritaṇ* ti pāṇātipātādi kāyato pavattaṇ duṭṭhaṇ caritaṇ, kilesapūtikattā vā duṭṭhu caritaṇ ti lad-dhanāmaṇ tividhaṇ duccaritaṇ.⁵ *Catubbidhaṇ* ti musāvā-dādi catubbidhaṇ. *Tividhaṇ* ti abhijjhādi tividhaṇ. *Dū-thadhammikaṇ* ti diṭṭh' eva dhamme imasmiṇ yeva attabhāve paṭisaṇvedaniyaṇ. *Samparāyikaṇ* ti anāgate attabhāve pa-ṭisaṇvedaniyaṇ.

Āgucārīṇ ti pāpakāriṇ,⁶ aparādhakāriṇ; *tam*⁷ *enaṇ*⁷ *rājā*⁸ *paribhāsati* ti pāpakāriṇ rājā paribhāsati, bhayaṇ uppādeti. *Dukkhadomanassaṇ paṭisaṇvedeti* ti kāyikaṇ dukkhaṇ cetasi-kaṇ domanassaṇ vindati. *Etaṇ bhayaṇ dukkhaṇ domanassaṇ* ti evarūpaṇ bhayaṇ ca dukkhaṇ ca⁷ domanassaṇ ca; *kuto tassā* ti tassa corassa kuto uppannaṇ? *Attadaṇḍato jātaṇ* ti attanā kataduccaritato uppannaṇ.

[403.] *Antamaso* ti heṭṭhimato; *savacanīyam pi*⁷ *kīroti* :

¹ H, D, SA omit.

² H adds bhayaṇ.

³ H, D, E, S, C omit.

⁴ H, D, E, S, C paribhāvetvā; B pariggahetvā.

⁵ H, D, E add kāyaduccaritaṇ.

⁶ E pāpikaṇ.

⁷ H omits.

⁸ H adds t.ij.

“*na te labbhā ito pakkamitun*” ti ito imamhā gāmādinā¹ gantuṇ na labbhā, na sakkā bahi nikkhamitun ti palibodhaṇ² saṅgaṇ karoti.

Dhanañānippaccayā pi ti dhanaparihānikāraṇā pi.

Rājā tassa vividhā kammakāraṇā kārāpeti : *kasāhi pi tāletī*³ ti kasādaṇḍakehi potheti.³ *Vettehi pi tāletī* ti sakaṇṭakavettalatāhi potheti.³ *Addhadaṇḍakehi* ti ādayo heṭṭhā vuttanayā eva. *Sunakhehi pi khādāpetī*³ ti katipayāni divasāni āhāre adatvā chāta-sunakhehi khādāpeti,³ te muhuttana aṭṭhisankhalikam eva karonti. *Sūle uttāsetī*³ ti sūlaṇ āropeti.³ *Rājā imesaṇ catunnaṇ daṇḍānaṇ issaro* ti imesaṇ catunnaṇ ānānaṇ kātuṇ rājā samattho.

Sakena kammenā ti sayan katena kammena.

[404.] *Tam enaṇ nirayapālā* ti ettha ekacce therā : “*nirayapālā nāma natthi, yantarūpaṇ viya kammam eva kāraṇaṇ kārētī*”⁴ vadanti; taṇ : *Atthi niraye nirayapālā ti ? Amantā. Atthi ca kammakāraṇikā* ?* ti ādinā nayena Abhidhamme paṭisedhitam eva. Yathā hi manussaloke kammakāraṇikā atthi, evam eva niraye nirayapālā atthī ti. *Tattaṇ ayokkhīlaṇ* ti tigāvutaṇ attabhāvaṇ sampajjalitāya lohapaṭhaviyā uttānakaṇ nipajjāpetvā dakkhiṇahatthe tālappamāṇaṇ aya-sūlaṇ pavesenti, tathā vāmahatthādīsu; yathā ca uttānakaṇ nipajjāpetvā, evaṇ urenā⁵ pi vāmapassenā pi dakkhiṇapassenā pi nipajjāpetvā taṇ kammakāraṇaṇ karonti yeva. *Sanvesetvā* ti jalitāya lohapaṭhaviyā tigāvutaṇ attabhāvaṇ nipajjāpetvā; *kūṭhārīhi* ti mahatīhi gehacchadanassa ekapakhamattāhi kūṭhārīhi *tacchanti*; lohitaṇ nadī hutvā sandati; lohapaṭhavito jālā utṭhahitvā tacchitaṭṭhānaṇ gaṇhāti; mahādukkhaṇ uppajjati. Tacchantā pana suttāhatakaṇ karitvā dāruṇ⁶ viya aṭṭhaṇsam pi chaḷaṇsam pi karonti. *Vāsīhi* ti mahāsuppappamāṇāhi vāsīhi. *Rathe yojetvā* ti saddhiṇ yuga-yotta-pañjara⁷-cakka-kubbara-pājanehi sab-

* Kvu. 596.

¹ S °dimhā.

² H, D, E, B °dha.

³ All MSS. except T have the plural form.

⁴ H °entī.

⁵ B udarena.

⁶ All MSS. dāru.

⁷ S -pakkharakkha; B, D -pakkha.

bato pajjalite rathe yojetvā. *Mahantan* ti mahākūtāgārapamāṇaṇ. *Āropentī* ti sampajjalitehi ayamuggarehi pothentā āropenti.

Sakim pi uddhan ti supakkaṭṭhitāya ukkhaliyā pakkhittataṇḍulā viya uddhaṇ adho tiriyaṇ ca gacchati.

Mahāniraye ti Avicimahānirayamhi.

[405.] *Catukkaṇṇo* ti caturassa-mañjūsāsadiso. *Vibhatto* ti catudvāravasena vibhatto. *Bhāgasō mito* ti dvāra-vithinaṇ vasena bhāge ṭhapetvā vibhatto. *Pariyānto* ti parikkhitto. *Ayasā* ti upari navayojanikena¹ ayapaṭṭhena chādito. *Samantā yojanasataṇ pharivā tiṭṭhati* ti evaṇ pharitvā tiṭṭhati yathā samantā yojanasate ṭhatvā olokentassa akkhini yamakaḷakā viya nikkhamanti.

Kadariyā tapana ti sabbe pi te ussadehi saddhiṇ aṭṭha mahānirayā *kadariyā*; niccaṇ tapanti ti kadariyā *tapanā*; bala-vadukkhatāya *ghorā*; kappatṭhitānaṇ² accinaṇ atthitāya *accimanto*; āsādetuṇ ghaṭṭetuṇ dukkaratāya *durāsadā*; diṭṭhamattā vā sutamattā pi vā lomāni haṇsentī ti *lomahaṇsana-rūpā*; bhiṇsanatāya *bhesmā*; bhayaajananaṇ *paṭibhayā*; sukhābhāvena *dukkhā*.

Puratthimāya ca bhittiyā ti ādigāthānaṇ *evaṇ Avicininirayo* ti pariyaṇtaṇ katvā ayaṇ saṅkhepattho³: aggijālānaṇ⁴ vā pana sattānaṇ vā tesāṇ dukkhassa vā vīci antaraṇ natth' etthā ti avīci; tatra hi puratthimāhi bhittihi jālārāsī utṭha-hitvā pāpakammīno puggale jhāpento pacchimādisu bhittisu *paṭihaññati*, pahaṇati; tā ca bhittiyo vinivijjhivā parato yojanasataṇ gaṇhāti. Heṭṭhā utṭhitā upari paṭihaññati; upari utṭhitā heṭṭhā paṭihaññati. Evaṇ tāv' ettha jālānaṇ vīci nāma natthi. Tassa pana anto yojanasataṇ ṭhānaṇ khiravallipitṭhassa pūritanāli viya sattehi nirantaṇaṇ pūritāṇ⁵; catūhi iriyāpathehi paccantānaṇ sattānaṇ pamāṇaṇ natthi; na ca aññamaññaṇ vyābādhenti, sakasakaṭṭhāne yeva paccanti; evam ettha sattānaṇ vīci nāma natthi. Yathā pana jivhagge cha madhubindūni sattamassa tambalo-ha-binduno anudahanabalavatāya abbohārikāni honti, tathā

¹ H °janena; B °niyena.

³ H, D, E, C saṅkhepo kato.

⁵ H, D, E, C omī.

² H, D, E °thikānaṇ.

⁴ S, C jālānaṇ.

tattha anudahanabalavatāya sesā cha akusalavipākupekkhā abbohārikā honti; dukkham eva nirantarāṇ paññāyati; evam ettha dukkhassa vīci nāma natthi. Nirassādatthena nirayo.

Tattha sattā mahāluddā ti tasmiṇ nibbattā sattā mahanta-luddā; *mahākibbisakārino* ti mahanta-dāruṇakammakārino; *accantapāpakammantā* ti ekaṇsena pāpakammīno; *paccanti na ca mīyare* ti channaṇ¹ jālānam antare paccanti, na ca mīyanti.

Jātavedasamo kāyo ti tesāṇ sarīraṇ aggisadisāṇ; *tesāṇ nirayavāsīnaṇ* ti tesāṇ pāpakammānaṇ nirayavāsīnaṇ. *Passa kammānaṇ dalhattaṇ* ti pāpakammānaṇ thirabhāvaṇ olokehi; *na bhasmā hoti na masī* ti chārikā pi na hoti āngāro pi na² hoti.²

Purathimena ti yadā taṇ dvāraṇ avāpuritaṇ³ hoti, atha tadabhimukhā *dhāvanti*; tesāṇ tattha chaviādīni jhāyanti; dvārasamīpaṇ pattānaṇ ca tesāṇ taṇ pithīyati, pacchimaṇ avāpuritaṇ³ viya khāyati. Esa nayo sabbattha. *Nikkhamitāsā* te ti nirayā nikkhamituṇ āsā etesaṇ ti nikkhamitāsā; *mokkhagavesīno* ti muñcanūpāyaṇ esantā gavesantā pi *na te tato nikkhamituṇ labhanti kammappaccayā* ti te sattā nirayato nikkhamanadvāraṇ pāpakammappaccayā nādhigacchanti. *Tesaṇ ce pāpakammaṇ taṇ avipakkaṇ⁴ kataṇ bahuṇ* ti tesaṇ ca sattānaṇ lāmakaṇ dāruṇaṇ kammaṇ avipakkavipākaṇ bahuvīdhaṇ nānappakāraṇ adinna vipākaṇ kataṇ upacitaṇ atthi.

[406.] *Sanvegaṇ* ti hiriyanaṇ.⁵ *Ubbegaṇ* ti thitaṭṭhānato gamanaṇ. *Uttāsaṇ* ti ubbejanaṇ, asannitṭhānaṇ. *Bhayaṇ* ti cittutrāsanaṇ. *Pīḷanaṇ⁶* ti⁶ ghaṭṭanaṇ.⁶ *Ghaṭṭanaṇ* ti pīḷakaraṇaṇ.⁷ *Upaddavaṇ* ti itīṇ. *Upasaggaṇ* ti rundhanaṇ.⁸

Idāni yathā 'nena saṇvijitaṇ, taṇ pakāraṇ dassento *phandamānaṇ* ti ādim āha. Tattha *phandamānaṇ* ti taṇhādīhi⁹ kampamānaṇ; *appodake* ti appe uduke; *aññamaññehi byārud-*

¹ S aggi.² B, C, D, S, E omit.³ H, S apārutaṇ.⁴ H °kkavipākaṇ.⁵ B vinīlanaṇ; S viniḷīnaṇ.⁶ H, D, E, C omit.⁷ H, E pīḷanaṇ.⁸ H, D, E, C nirun°.⁹ H omits.

dhe disvā ti nānāsatte ca aññe¹ aññehi saddhiṃ viruddhe disvā; *maṇ bhayam āvisi* ti maṇ bhayaṇ pavitṭhaṇ.

[407.] *Kilesaphandanāya phandamānan* ti rāgādikilesacalanāya calamānaṇ.

Payogo ti kāya-vacī-manopayogo.

[408.] *Viruddhā* ti virodham āpannā. *Pativiruddhā* ti paṭimukhā hutvā virodham āpannā, suṭṭhu² viruddhā vā. *Āhatā* ti kodhena āhatā pahatā. *Paccāhatā* ti paṭimallā hutvā āhatā. *Āghātītā*³ ti ghaṭṭitā.⁴ *Paccāghātītā*³ ti vise-sena ghaṭṭitā.⁴ *Pāṇhi pi upakkamanī* ti hatthehi pi paharanti.

[409.] *Samantam asāro loko* ti nirayaṇ ādiṇ katvā samanta-to loko asāro, niccasārādirahito. *Disā sabbā sameritā* ti sabbā disā aniccatāya kampitā. *Icehaṇ bhavanam attano* ti attano tānaṇ icchanto; *nāddasāsiṇ anositan* ti kiñci ṭhānaṇ jarādihi anajjhāvutthaṇ nāddakkhin ti.

Asāro ti na sāro sāravirahito vā. *Nissāro* ti sabbena sabbaṇ sāravirahito. *Sārāpagato* ti sārato apagato. [410.] *Niccasārasārena vā* ti satatasārasaṅkhātena sārena vā. Upari padadvaye pi es' eva nayo.

Ye puratthimāya disāya saṅkhārā ti ye purimadisāya pac-cayehi saṅgama samāgama katā saṅkhārā; *te pi eritā* ti te pi saṅkhārā kampitā; *sameritā* ti sammā kampitā; *calitā* ti calanaṇ gatā; *ghaṭṭitā* ti udayabbayena plīṭā; *aniccatāyā* ti hutvā abhāvatāya; *jātiyā anugatā* ti nibbattiyā anupa-viṭṭhā; *jarāya anusatā* ti paripakkatāya anupatthaṭṭā⁵; *vyādhinā abhibhūtā* ti dhātuvisamena uppannavyādhinā aj-jhotthaṭṭā; *marāṇena abbhāhatā* ti maccunā abhiāhatā pahatā; *atāṇā* ti rakkhāvirahitā; *alenā* leṇavirahitā; *asaraṇā* ti nat-thi etesaṇ saraṇan ti asaraṇā; *asaraṇibhūtā* ti sayāṇ saraṇa-kiccaṇ na karontī ti asaraṇibhūtā.

[411.] *Attano bhavanan* ti niddesassa uddesapadaṇ. *Tānan* ti pālanaṇ. *Leṇan* ti leṇaṭṭhānaṇ. *Saraṇan* ti dukkhanāsa-naṇ. *Gatin* ti patiṭṭhā. *Parāyaṇan* ti paraṇ ayaṇaṇ parā-yaṇaṇ.

¹ H, S, D, SA aññam.

² H āghaṭṭitā.

³ H anupannā.

⁴ H kuddhā.

⁵ H, D, E ghaṭṭitā.

Ajjhositaṇ yeva addasaṇ ti jarādīhi madditaṇ addakkhiṇ. *Sabbaṇ yobbaññaṇ* ti yobbanabhāvo yobbaññaṇ; saceta-nānaṇ¹ sabbaṇ yobbaññaṇ; *jarāya ositaṇ* ti paripākāya jarāya avasitaṇ, madditaṇ. Evaṇ sabbattha.

[412.] *Osāne tv' eva² vyāruddhe, disvā me aratī ahū* ti yobbanādīnaṇ osāne yeva, atthaṅgamake³ yeva,⁴ vināsake eva,⁵ jarādīhi vyāruddhe, āhatacitte satte disvā aratī me ahosi. *Ath' ettha sallaṇ* ti atha vā etesu sattesu rāgādisallaṇ; *hadayanissitaṇ* ti cittanissitaṇ.

Yobbaññaṇ jarā vosāpeti ti ⁶[jarā yobbaññaṇ atthaṅga-meti]⁵ vināseti. Evaṇ sabbattha.

Kath' ānubhāvaṇ sattaṇ ti? [413.] *Yena sallaṇa otiṇṇo* ti gāthā: *disā sabbā vidhāvati* ti sabbā duccharitadisā pi puratthimādīdisā pi vidisā⁶ pi vidhāvati. *Tam eva sallaṇ abbuyha na dhāvati na sīdati* ti tam eva tu⁷ sallaṇ uddharitvā tā ca disā na dhāvati, caturōge ca na sīdati.

Aññaṇaṇ ti ādisu ñānadassanapaṭipakkhato *aññaṇaṇ, adassanaṇ*; abhimukho hutvā dhammena na sameti na samāgacchatī ti *anabhisamayo*; anurūpato dhamme bujjhatī ti anubodho, tappatipakkhatāya *ananubodho*; aniccatādīhi saddhiṇ yojetvā na bujjhatī ti *asambodho*; asantaṇ asamañ ca bujjhatī ti pi *asambodho*; catusaccadhammaṇ na paṭivijjhatī ti *appaṭivedho*; rūpādisu ekadhammam pi aniccādisāmaññaṇato na gaṇhātī⁸ ti *asaṅgāhanā*; tam eva dhammaṇ na pariyogāhatī ti *apariyogāhanā*; na samena pekkhatī ti *asamapekkhamā*; dhammānaṇ sabhāvaṇ pati na apekkhatī ti *apaccavekkhamā*; kusalākusalakammesu viparītavuttiyā, sabhāvagahaṇābhāvena vā ekam pi kammaṇ etassa paccakkhaṇ natthi, sayāṇ vā kassaci dhammassa paccakkhakaraṇaṇ nāma na hotī ti *apaccakkhakammaṇ*; yaṇ etasmiṇ anuppajjamāne cittasantānaṇ mejjhaṇ⁹ bhaveyya, suci, vodātaṇ,¹⁰ taṇ duṭṭhaṇ mejjhaṇ⁹ iminā ti *dummejjhaṇ*; bālānaṇ bhāvo *bālyāṇ*; muyhatī ti *moho*; balavatāro moho *pamoho*; saman-

¹ B °tanāceta°.

² D, E ohanat°.

³ H °game.

⁴ C, D omit; H adds paripāmake ca evaṇ.

⁵ H, D, E, C omit.

⁶ H, D, E, S, C gatīdisā.

⁷ B, S omit.

⁸ H, E gaṇheyyā.

⁹ D, E majjhaṇ; B macchaṇ.

¹⁰ H, S, D vodānaṇ.

tato muyhatī ti *sammoho*; vijjāya paṭipakkhabhāvato na vijjā¹ ti *avijjā*. Ogha-yogatto vutto yeva. Thāmagatathena anuseti ti *anusayo*; cittaṇ pariyutthāti abhibhavati ti *pariyutthānaṇ*; hitagahaṇābhāvena hitābhimukhī gantuṇ na sakkoti, aññadatthu laggati yevā ti *laṅgī*, ²sajjati ti attho; durugghāṭanattathena vā *laṅgī*; yathā hi mahāpalighasaṅkhātā laṅgī durugghātā hoti, evam ayam pi laṅgī viyā ti laṅgī. Sesaṇ uttānattham eva.

[414.] *Yā evarūpā kaṅkhā* ti ettha kaṅkhanavasena *kaṅkhā*; kaṅkhaṇ ānayati³ ti *kaṅkhāyaṇā*; purimakāṅkhā hi uttarākaṅkhaṇ⁴ ānayati⁵ nāma; ākāravasena vā etaṇ vuttaṇ. Kaṅkhāsamaṅgicittaṇ⁶ kaṅkhāya ayitattā kaṅkhāyitaṇ nāma, tassa bhāvo *kaṅkhāyitattaṇ*. *Vimati* ti vigatā⁷ mati⁸ vimati.⁹ *Vicikicchā* ti vigatā tikicchā⁹ ti vicikicchā; sabhāvaṇ vā vicinanto etāya kicchati kilamati ti vicikicchā; sā saṅsayalakkhaṇā, kampanarasā, anicchayapaccupaṭṭhānā, anekaṇsagāhapaccupaṭṭhānā vā,¹⁰ ayonisomanasikārapadaṭṭhānā, paṭipattiyā antarāyakarā ti datṭhabbā. Kampanattathena dvidhā eḷhayati ti *dveḷhakaṇ*. Paṭipattinivāraṇena¹¹ dvedhāpatho viyā ti *dvedhāpatho*. “Niccaṇ vā idaṇ, aniccaṇ vā” ti ādipavattiyā ekasmiṇ ākāre saṇṭhātuṇ asamatthatāya samantato seti ti *saṅsayo*. Ekaṇsaṇ gahetuṇ asamatthatāya na ekaṇsagāho ti *anekaṇsagāho*. Nicchetuṇ asak-konti ārammaṇato osakkati ti *āsappanā*. Ogāhituṇ asak-konti samantato sappati ti *parisappanā*. Pariyogāhituṇ asamatthatāya *apariyogāhanā*. Nicchayavasena¹² ārammaṇe pavattituṇ asamatthatāya¹³ *chambhitattaṇ*, cittassa thaddhabhāvo¹⁴ ti attho: vicikicchā hi uppajjitvā cittaṇ thaddhaṇ¹⁴ karoti; yasmā pana sā uppajjamānā ārammaṇaṇ gahetvā manāṇ likhati viya, tasmā *manovilekko* ti vuttā.

Viddho ti sallena laddhappahāro. *Phuṭṭho* ti ghaṭṭito. *Pareto* ti piḷito. *Dhāvati* ti purato gacchati. *Vidhāvati* ti

¹ H vidati.

² H, S, E, C ādayati; D ādā°.

³ S omits; H ādayati; D ādā°.

⁴ S, B na mati.

⁵ H, D, E add vicikicchā.

⁶ H anio°.

⁷ H, S, B add na.

⁸ S uttarikaṅkhāyaṇā.

⁹ H citta.

¹⁰ S, B omits.

¹¹ H kicchāyā; S, C kicchā.

¹² B omits patti.

¹³ H, E, B sa°.

¹⁴ S bad°.

anekavidhena gacchati. *Sandhāvati* ti vegena javati.¹ *San-sarati* ti ito c' ito ca carati.

[416.] *Accelako* ti niccelo, naggo. *Muttūcāro* ti vissatṭhā-cāro; uccārakammādīsu lokiyakulaputtācārena virahito ṭhi-tako va uccāraṇ karoti, passāvaṇ karoti, khādati, bhuñjati. *Hatthāpalekhano* ti hatthe piṇḍamhi niṭṭhite jivhāya hatthaṇ apalikhati²; uccāraṇ vā katvā hatthasmiṇ yeva daṇḍaka-saññi hutvā hatthena apalikhati²; te kira daṇḍakaṇ 'satto' ti paññāpentī. Bhikkhāgahaṇatthaṇ "ehi bhadante" ti vutto na eti ti na *ehi-bhadantiko*. "Tena hi tiṭṭha, bha-dante³" ti vutto pi na tiṭṭhatī ti na *tiṭṭhabhadantiko*. Tad ubhayam pi kira so 'etassa vacanaṇ katan bhavissati' ti na karoti.

Abhihaṇ ti puretaraṇ gahetvā āhaṭabhikkhaṇ. *Uddissa katan* ti "idaṇ tumhe uddissa katan" ti evaṇ ārocita-bhikkhaṇ. *Na nimantanaṇ* ti "asukaṇ nāma kulaṇ vā vīthiṇ vā gāmaṇ vā paviseyyāthā" ti evaṇ nimantitaṇ bhikkham pi na sādīyati. *Na kumbhimukhā* ti kumbhito uddharitvā diyamānaṇ bhikkhaṇ na gaṇhāti. *Na kalopimukhā*⁴ ti kalopī⁴ ti ukkhali vā pacchi vā, tato pi na gaṇhāti; kasmā? kumbhi-kalopiyo⁴ maṇ nissāya kaṭacchunā pahāraṇ labhanti ti. *Na elakamantaraṇ* ti ummāraṇ antaraṇ katvā diyamānaṇ na gaṇhāti; kasmā? "ayaṇ maṇ nissāya antarakaraṇaṇ labhati" ti. Daṇḍa-musalesu pi es' eva nayo.

Dvinnan ti dvīsu bhuñjamānesu ekasmiṇ utṭhāya dente na gaṇhāti; kasmā? kabalantarāyo hotī ti. *Na gabbhiniyā* ti ādīsu pana: 'gabbhiniyā kucchiyaṇ dārako kilamati' ti; *pāyantiyā* 'dārakassa khīrantarāyo hotī' ti; *purisantara-gatāya* 'ratiantarāyo hotī' ti na gaṇhāti.

Na saṅkittīsū ti saṅkittetvā katabhattesu; dubbhikkha-samaye kira acelakasāvakaṇ acelakānaṇ atthāya tato tato taṇḍulādini samādapetvā bhattaṇ pacanti, ukkaṭṭhācelo tato na patigaṇhāti.

Na yattha sā ti yattha sunakho 'piṇḍaṇ labhissāmi' ti upatṭhito hoti, tattha tassa adatvā āhaṇaṇ na gaṇhāti; kasmā? etassa piṇḍantarāyo hotī ti. *Sanḍasaṇḍacārīnī* ti

¹ B dhāvati.

² S ava°.

³ H bhante.

⁴ H khalo°.

samūha-samūhacārinī; sace hi acelakaṇ disvā “imassa bhikkhaṇ dassāmā” ti manussā bhattagehaṇ pavisanti, tesu ca pavisantesu khalopinukhādīsu nilīnā makkhikā uppatitvā saṇḍa-saṇḍā caranti, tato āhaṭabhikkhaṇ na gaṇhāti; kasmā ? ‘maṇ nissāya makkhikānaṇ gocarantarāyo jāto’ ti.

Thusodakan ti sabba-sassasambhārehi kataṇ sovīraṇ; ettha ca surāpānam eva sāvajjaṇ, ayam pana sabbesu sāvajjasaññī.

Ekāgārīko ti yo ekasmiṇ yeva gehe bhikkhaṇ labhitvā nivattati. *Ekālopīko* ti eken’ eva ālopena yāpeti. *Dvāgārīkādīsu* pi es’ eva nayo. *Ekissā pi dattiyā* ti ekāya dattiyā; datti nāma ekā khuddikā¹ pāti hoti, yattha aggabhikkhaṇ pakkhipitvā ṭhapenti. *Ekāhikan* ti ekadivasantarikaṇ. *Aḍḍhamāsikan* ti aḍḍhamāsantarikaṇ. *Pariyāyabhattabhojanan* ti vārabhattabhojanaṇ, ekāhavārena dvihavārena sattāhavārena aḍḍhamāsavārenā ti evaṇ divasavārena āgataṇ bhattabhojanaṇ.

Sākabhakkho ti ādini vuttatthān’ eva.

[417.] *Ubbhatthako* ti uddhaṇ ṭhitako. *Ukkuṭikappadhūnam anuyutto* ti ukkuṭikaviriyaṇ anuyutto, gacchanto pi ukkuṭiko hutvā uppatitvā uppatitvā² gacchati. *Kaṇṭakāpassayiko* ti ayakaṇṭake vā pakatikaṇṭake vā bhūmiyaṇ koṭṭetvā tattha cammaṇ attharitvā ṭhāna-caṇkamādini karoti. *Seyyan* ti sayanto pi tatth’ eva seyyaṇ kappeti. *Phalakaseyyan* ti rukkhaphalakaseyyaṇ. *Thaṇḍilaseyyan* ti thaṇḍile ucce bhūmiṭṭhāne seyyaṇ. *Ekapassayiko*³ ti ekapassen’ eva sayati. *Rajojalladharo* ti sarīraṇ telena makketvā rajutṭhānatṭhāne tiṭṭhati, ath’ assa sarīre rajojallaṇ laggati, taṇ dhāreti. *Yathāsanthatiko* ti laddhaṇ āsanaṇ akopetvā yad eva labhati, tatth’ eva nisīdanasilo.

*Vekatiko*⁴ ti ettha ‘vikaṭan’ ti gūthaṇ vuccati. *Apānako* ti paṭikkhitta-sītūdakapāno. *Sāyaṇ tatiyam*⁵ assā ti *sūya-tatiyakaṇ*; pāto majjhantike sāyan ti divasassa tikkhattuṇ

¹ H, C cūlikā; S khudlaka; D, E omit.

² S, B omit.

³ All MSS. have the same, but it is better to have ekapassiko or ekapassa-sayiko.

⁴ *Nid.* vika°.

⁵ B, C, E °yakam.

pāpaṇ pavāhessāmi ti *udakorohanānuyogaṇ anuyutto viharati.*

[419.] *Te salle abhisankharotī* ti te rāgādi-sattasalle abhinibbatteti. *Abhisankharonto* ti abhinibbattento; *sallābhisaṅkhāravasenā* ti sallābhinibbattāpanakāraṇā; *puratthimaṇ disaṇ dhāvati* ti puratthimaṇ disaṇ gacchati. *Te sallābhisaṅkhārā appahinā* ti ete rāgādisallapayogā nappahinā. *Sallābhisaṅkhārāṇaṇ appahinattā* ti sallapayogāṇaṇ appahinabhāvena; *gatiyā dhāvati* ti gatiyaṇ¹ dhāvati. *Gatiyā gatin* ti gatito gatiṇ.

[420.] *Na sīdatī* ti na nimujjati. *Na saṇsīdatī* ti na samantato nimujjati. *Na osīdatī* ti na osakkati. *Na avasīdatī* ti na paccosakkati. *Na avagacchatī*² ti na heṭṭhā gacchati.

Evaṇ mahānubhāvena sallena otiṇṇesu ca sattesu:

Tatra sikkhānuṇṇiyanti yāni loke gadhitānī ti gāthā;

tassattho: ye *loke* pañcakāmaguṇā³ paṭilābhāya⁴ gijjhantī⁵ ti katvā gadhitānī⁶ ti vuccanti, cirakāla-sevitattā⁷ vā *gadhitānī*⁸ ti, *tattha* tannimittaṇ hatthisikkhādikā anekā *sikkhā* kathiyanti⁸ uggayhanti vā; passatha yāva pamatto cāyaṇ loko, yato paṇḍito kulaputto *tesu* vā gadhitesu⁶ tāsu vā sikkhāsu adhimutto *na siyā*, aññadatthu aniccādidassanena *nibbijjha sabbaso kāme attano nibbāṇam* eva *sikkhe* ti.

Paṭivijjhivā ti ñāṇena nikkhamitvā nibbijjhivā vā.

Idāni yathā nibbāṇāya sikkhitabbaṇ, taṇ dassento [421] *sacco siyā* ti ādim āha. *Tattha sacco* ti vācāsaccena ñāṇasaccena maggasaccena samannāgato; *rittapesuṇo* ti pahīna-pesuṇo. *Vevicchan* ti macchariyaṇ.

[423.] *Niddaṇ tandiṇ sahe thīman* ti pacalāyikā ca kāyālasīyaṇ ca cittālasīyaṇ cā ti ime tayo dhamme abhibhaveyya. *Nibbāṇamanaso* ti nibbāṇaninnacitto.

Kāyassa akallatā ti khandhattayasāṅkhātassa nāmakāyassa gilānabhāvo⁹; gilāno hi akallako ti vuccati; vinaye pi vuttaṇ: *nāham bhante akallako** ti. *Akammaññatā* ti kāya-

* V. iii, 62. Oldenberg Ed.

¹ E, D, C gatiyo.

² H, D, C adho°.

³ *Most* °guṇa.

⁴ S gadhitāya.

⁵ SA gathīyanti.

⁶ SA gathit°.

⁷ S °kālo gadhit°.

⁸ D, E gadhī°; C gadī°.

⁹ H onāho pariyonāho.

gelaññasāṅkhāto va akammaññākāro. Megho viya ākāsaṇ kāyaṇ onayhatī ti *onāho*. Sabbato-bhāgena onāho *pariyo-nāho*. Abbhantare samorundhatī ti *antosamorodho*. Medhatī ti *middhaṇ*; akammaññabhāvena vihiṇsatī ti attho. Supanti tenā ti *soppaṇ*. Akkhidalādīnaṇ pacalabhāvaṇ karotī ti pacalāyikā. *Supanā*, *supitattan* ti ākāra-bhāvaniddesā.¹ *Oḷīyanā* ti oliyanākāro; dutiyaṇ upasaggavasena vaḍḍhitaṇ. *Līnan* ti avipphārikatāya paṭikuṭṭitaṇ²; itare dve ākāra-bhāvaniddesā. *Thīnan* ti sappipiṇḍo viya avipphārikatāya ghanabhāvena ṭhiti. *Thīyanā* ti ākāraniddeso. Thīyitassa bhāvo *thīyitattaṇ*, avipphāravasena bad-dhatā³ ti attho.

[424.] *Sabbasaṅkhārādhātuyā* ti so⁴ nibbāṇaninnamānasō⁵ sabba-tebhūmakasaṅkhātā⁶ saṅkhārādhātuyā⁶; *cittaṇ paṭi-vāpetvā* ti cittaṇ nivattāpetvā. *Etaṇ santan* ti etaṇ nibbāṇaṇ kilesasantatāya santaṇ, atappakatṭhena⁷ *paṇṭaṇ*.

Na⁸ paṇḍitā⁹ upadhisukhassa hetū ti dabbajātikā¹⁰ kāmāsukhassa kāraṇā dānāni na¹¹ dadanti; *kāmañ ca te upadhi-parikkhayāyā* ti ekaṇsena te paṇḍitā kāmakkhayāyā¹² kāmākhepanatthaṇ¹² dānāni denti; *apunabbhavāyā* ti nibbāṇat-thāya. *Jhānāni bhāventī* ti paṭhamajjhānādini vaḍḍhenti; *apunabbhavāyā¹³* ti na¹⁴ punabbhavakāraṇā; te paṇḍitā nibbāṇābhimukhā hutvā dānaṇ¹⁴ dadanti.

[425.] *Sāhasā* ti rattassa rūgacariyādibhedā sāhasakaraṇā.¹⁵ Niddeso uttānattho yeva.

[427.] *Purāṇaṇ nābhinandeyyā* ti atītaṇ rūpādiṇ nābhinandeyya. *Nave* ti paccuppanne. *Hīyamāne* ti vinas-samāne. *Ākassaṇ¹⁶ na silo siyā* ti taṇhānissito na bhaveyya; taṇhā hi rūpādīnaṇ ākassanato¹⁶ ākasso¹⁶ ti vuccati.

¹ S, B °so.

³ H, D, E, S, C bandhanā.

⁵ B, S omit saṅkhātā.

⁷ H, D, E, C °kattena; S °natṭhena.

⁸ All but the text omit.

¹⁰ C, D, E °kānaṇ; S °kassa.

¹² B kamma°. ¹³ H omits a.

¹⁵ H, D, E, S, C, B sāhasā kāraṇā.

¹⁶ H, D, E, B ākāsa°.

² H °tā; S °kujjitaṇ.

⁴ H, S, E, B omit.

⁶ E, D omit saṅkhāra.

⁹ S, B, C, D, E omit.

¹¹ H, D, E omit.

¹⁴ H, D, E, C, S omit.

Vemāne ti abhavamāne.¹ *Vigacchamāne* ti apagacchamāne. *Ākāsa*ti, *ākassa*ti ti duvidho pāṭho.

Kiṇ kārāṇā ākassaṇ² na sito siyā ti ce? Ahañ hi imaṇ [429] *gedhaṇ brūmi* ti gāthā; tassattho: ahañ hi imaṇ ākassanasāṅkhātāṇ³ taṇhaṇ rūpādisu giṇṇhanato *gedhaṇ brūmi* 'gedho' ti ca vadāmi. Kiñca bhīyo? āvahanatthena⁴ *ogho* ti ca, ājavanatthena⁴ *ājavan*⁴ ti ca, "idaṇ mayhan" ti jappakāraṇato⁵ *jappanan* ti ca dummocanatthena *ārammaṇan* ti ca kampakaraṇatthena *pakappanan*⁶ ti ca brūmi, esā ca lokassa palibodhaṭṭhena duratikkamaniyaṭṭhena ca *kāmapaṅko duraccayo* ti.

*Ājavan*⁷ ti āpaṭisandhito javati⁸ dhāvati⁹ ti ājavan⁷; vaṭṭamūlakāya punabbhave paṭisandhidāna-taṇhāy' etaṇ adhi vacanaṇ. *Jappanan* ti patthanataṇhāy' etaṇ adhivacanaṇ. *Ārammaṇaṇ*¹⁰ *pavuccati taṇhā* ti rūpādisu ārammaṇesu uppannataṇhā muñcituṇ asakkuṇeyyatthena ārammaṇan ti kathiyati. *Kāmapaṅko* ti osīdanatthena kalalaṇ. *Kaddamo* ti saṅgatthena kaddamo. Tāpanatthena *kilesa*. Niyāsaṇ viya laggāpanatthena *palipo*. Rundhitvā ṭhānatthena¹¹ *palibodho*.¹²

Evam etaṇ gedhādipariyāyaṇ ākassaṇ¹³ anissito:

[430.] *Saccā avokkaman*¹⁴ ti gāthā, tassattho: pubbe vuttā tividhā pi *saccā avokkamaṇ*¹⁴ moneyyappattiyaṇ *munī* ti saṅkhaṇ gato nibbānathale *tiṭṭhati brāhmaṇo, sa ve* evarūpo sabbāni āyatanāni nissajitvā *santo ti vuccati*. Niddese vattabbaṇ natthi.

Kiñca bhīyo? *Sa ve vidvā* ti gāthā; tattha *ñatvā dhamman* ti aniccādinayena saṅkhatadhammam aññāya; *sammā so loke iriyāno* ti asammā iriyanakarāṇaṇ kilesāṇaṇ pahānā sammā so loke iriyamāno.

¹ C agaccha°; D, E āgaccha°.

² H, B ākāsa°.

³ H, S, C, E āvahanana°.

⁴ S, B, D, C, E, T ācama°.

⁵ C, S °kara°.

⁶ H pakampa°; E, B, C, D kampanan.

⁷ S, B, D, E, C, T ācaman.

⁸ S, B, C, D, E camati.

⁹ B, C, D, E mocati; S āgacchati.

¹⁰ T °ṇā; C, S, D ṇam pi.

¹¹ H, S dhāraṇat°.

¹² H baḷiso; C, S, D, E paligedho; B palirodho.

¹³ H ākāsaṇ.

¹⁴ H, S, C, B, T °kamma.

Evaṇ apihento¹ ca: [432] *Yo 'dha² kāme ti gāthā; tattha saṅgan ti sattavidhaṇ saṅgaṇ yo accatari; nājjhetī ti na abhijjhati³; tasmā tumhesu pi yo evarūpo hotum icchati, taṇ vadāmi.*

[433.] *Yaṇ pubbe ti gāthā; tattha pubbe ti atīte saṅkhāre ārabba uppajjanadhammaṇ kilesajātaṇ atītakammaṇ ca. Pacchā te mā 'hu kiñcanan ti anāgate pi saṅkhāre ārabba uppajjanadhammaṇ rāgādikiñcanan mā ahu. Majjhe ce no gahessasi ti paccuppanne⁴ rūpādidhammaṇ na gahessasi ce, evaṇ upasanto carissasi.*

[434.] *Abijaṇ karohī ti maggañāpēna na bijaṇ karohi. Rāgakiñcanan ti rāgabandhanaṇ.⁵ Dosakiñcanādisu pi es' eva nayo.*

Evaṇ arahattappattiṇ dassetvā idāni arahato thutivasena ito parā gāthāyo abhāsi; tattha [435] *sabbaso ti gāthāya mamāyitan ti mamattakaraṇaṇ, "mama idan" ti gahitaṇ vā vatthu. Asatā ca na socatī ti avijjamānakāraṇā asanta-kāraṇā⁶ na socati. Na jīyatī ti jāniṇ nādhigacchati.*

[436.] *Ahu vata me ti mayhaṇ ahosi vata; taṇ vata me natthī ti 'yaṇ atīte ahosi, taṇ mayhaṇ idāni natthī' ti. Siyā vata me ti yaṇ mayhaṇ bhavissati, taṇ vatā 'haṇ na la-bhāmī ti⁷ idāni ahaṇ ekaṇsena na pāpuṇāmi.*

Kiñca bhīyo? [437.] *Yassa natthī ti gāthā; tattha kiñcanan ti kiñci rūpādidhammajātaṇ.*

Abhisāṅkhatan ti kammaena saṅkharitaṇ⁸; abhisāñcetayitan ti cittaena rāsikataṇ.

Avijjāya tv' evā ti avijjāya tu eva; asesavirāganīrodhā ti virāgasāṅkhātena maggena niravasesanīrodhā.

[438.] *Suññato lokaṇ avekkhassū ti avasiyapavattilakkhaṇavasena⁹ vā tucchasaṅkhārasamanupassanavasena vā ti dvīh' ākārehi suññato lokaṇ passa. Attānudiṭṭhiṇ ūhaccā ti sakkāyadiṭṭhiṇ uddharitvā; evaṇ maccutaro siyā ti evaṇ*

¹ E, C, S pi honto.

² T ca.

³ H, B, S °jhāyati.

⁴ H, D, E, C °na.

⁵ H, D, E, S, C °madanāṇ.

⁶ H omits; S, SA asāta°.

⁷ H, B, S omits.

⁸ H °khāritaṇ; S, B saṅgopitaṇ.

⁹ S āmisapavatta°; H, S, B °sallak°.

marapaṇassa taraṇo bhavissasi.¹ *Evaṇ lokañ avekkhantaṃ* ti evañ khandhalokaṇ passantaṇ; *maccurājā na passatī* ti maraṇarājā na oloketi na dakkhati.

Na aññaṇ paṭṭhayaṭe kiñcī ti aññaṇ appamattakam pi na paṭṭhayaṭi, na pihayaṭi, *aññaṭr' appaṭisandhiyā*² ti nibbāṇaṇ ṭhapetvā; *nāññaṭra*³ paṭisandhiyā⁴ ti⁵ ekapadaṇ katvā pi paṭṭhanti.

Kiñca bhīyo? [440.] *Aniṭṭhurī* ti gāthā; tattha *aniṭṭhurī* ti anissukī; anuṭṭhari⁶ ti pi keci paṭṭhanti; *sabbadhi samo* ti sabbattha samo, upekkhako ti adhippāyo. Kiṇ vuttaṇ hoti? yo so “natthi me” ti na ca socati, tam ahaṇ *avikampinaṇ* puggalaṇ puṭṭho samāno *aniṭṭhurī ananugiddho anejo sabbadhisamo* ti imaṇ tasmiṇ puggale catubbidham *ānisaṇsaṇ brūmī* ti.

Niṭṭhuriyo ti issukī; niṭṭhurabhāvo *niṭṭhuriyaṇ*, “taṇ nissāya ettakam pi natthī” ti khelapātanan ti attho. *Niṭṭhuriyakammaṇ* ti niṭṭhuriyakaraṇaṇ; gahaṭṭho vā hi gahaṭṭhaṇ, bhikkhu vā bhikkhuṇ nissāya vasanto appamattaken' eva kujjhivā “taṇ nissāya ettakam pi natthī” ti khelaṇ pādetvā pādena maddanto viya niṭṭhuriyaṇ nāma karoti; tassa taṇ kammaṇ niṭṭhuriyakammaṇ ti vuccati. *Issā* ti sabhāvaniddeso; tato parā dve ākāra-bhāvaniddesā; itaratayaṇ pariyāyavacanaṇ. Lakkhaṇādito paṇ' esā parasampattinaṇ usūyanalakkaṇā issā; tatth' eva anabhīratirasā; tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā; parasampattipadaṭṭhānā.

[441.] *Lābhe pi na iñjaṭī* ti paccayaalābhe na calati; *alābhe pi* ti paccayānaṇ alābhe pi.

Kiñca bhīyo? [442.] *Anej' assā* ti gāthā; tattha *nisaṅkhiṭī*⁷ ti puññābhisaṅkhārādīsu yo koci saṅkhāro, so hi yasmā nisaṅkharīyaṭi⁸ nisaṅkharoti⁹ vā, tasmā nisaṅkhiṭi⁷ ti vuccati. *Viyārambhā* ti vividhā puññābhisaṅkhārādikā ārambhā. *Khemaṇ passatī sabbadhī* ti sabbattha abhayam eva passatī. *Ārambhā* ti kammānaṇ paṭhamārambhā; *viyārambhā* ti

¹ S bhaveyya.

² H, D, E na aññaṭra paṭi°.

³ S, B añ°.

⁴ S apa°.

⁵ H, D, B, C omī.

⁶ H, E, C, SA anuddhari; D anuṭṭhuri.

⁷ H visaṇ°; C, D, E °khatī.

⁸ H visaṅkhatī; D, C, E nisaṅkhatī.

⁹ H saṇ°.

uparūpari vividha-ārambhanavasena viyārambhā; tīsu bha-
vesu paṭisandhijanakakammānaṃ etaṃ adhivacanaṃ; tasmā
viiārambhā ārato.

Evaṃ passanto [443] *Na samesū* ti gāthā; tattha *na
vadate*¹ ti 'sadiso 'ham asmī' ti ādinā² mānavasena *samesu*
*pi*³ attānaṃ na vadati, *omesu pi ussesu*⁴ *pi* na vadati; *n'*
ādeti na nirassatī ti rūpādīsu kiñci dhammaṃ na gaṇhāti,
na nissajjeti.⁵ Sesaṃ sabbattha tattha tattha vuttanayattā
pākaṭam eva.

Evaṃ arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhapesī ti.

Attadaṇḍasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṇṇarasamaṃ.

¹ H vadatī; S samesū.

² C, B, D, S ādi.

³ H omīta.

⁴ H uccesu.

⁵ B, C, D, E, SA °jati.

SĀRIPUTTASUTTANIDDESA

[445.] *Soḷasame na me diṭṭho* ti Sāriputtasuttaniddeso; *tattha ito pubbe* ti ito Saṅkassanagare otaraṇato pubbe; *vagguvado* ti sundaravado; *Tusitā gaṇim āgato* ti Tusitā kāyā cavitvā mātukucchiṇṇā āgatattā Tusitā āgato; gaṇācariyattā gaṇī; santuṭṭhatthena vā tusitasāṅkhātā devaḷokā gaṇiṇṇā āgato; tusitānaṇṇā vā arahantānaṇṇā gaṇiṇṇā āgato.

Iminā cakkhunā ti iminā attabhāva-pariyāpanna-pakati-maṇṣasacakkhunā. *Iminā attabhāvenā* ti iminā pacchimena attabhāvena. *Tāvatiṇṣabhavane* ti Tāvatiṇṣadevaloke. *Pāricchattakamūle* ti kovilārarukkhaṣṣa heṭṭhā. *Paṇḍukambalasīlāyan* ti rattakambalasādisa-pāsānapitṭhe. *Vassaṇ vuttho* ti vutthavasso. *Devagaṇaparivuto* ti devasaṅghena parivārito. *Otiṇṇo* ti avatiṇṇo. *Imaṇ dassanaṇṇā pubbe* ti aññatra imamaṇṇā dassanaṇṇā pubbe; *na diṭṭho* ti aññadā na diṭṭhapubbo.

Khattiyassa vā ti khattiyassa vadantassa na suto; brāhmaṇādīsu pi es' eva nayo.

[446.] *Madhuravado* ti ādīsu vyaññanasampannaṇṇā madhuraṇṇā vadatī ti madhuravado. Pemajanakaṇṇā pemārahaṇṇā vadatī ti *pemaṇīyavado*. Hadayaṅgamaṇṇā citte ṭṭhapanayoggaṇṇā vadatī ti *hadayaṅgamavado*. Karavīkasakuṇasaddo viya madhuraghoso assā ti *karavīkarudamañjussaro*.¹ *Vissatṭho cā* ti vissatṭho² apaḷibuddho, tattha tattha apakkhalano.³ *Viññeyyo cā* ti suvijāneyyo ca.⁴ *Mañju cā* ti madhuro ca. *Savaṇīyo cā* ti kaṇṇasukho ca. ⁵[*Bindu cā* ti ghano ca.]⁵ *Avisārī cā* ti na patthaṭṭho ca. *Gambhīro cā* ti na uttāno ca. *Ninnādī cā* ti ghosavanto ca.

*Assā*⁶ ti assa satthuno; *bahiddhā parisāyā* ti parisato bahi; *na niccharatī* ti na nikkhamatī; kiṇṇā kārāṇā ? evarūpo madhurasaddo nikkārāṇā mā vinassatū ti.

¹ H, B °rutamañjughoso.

³ S alaggamāno.

⁵ C, B, D, E omī.

² S omī.

⁴ H omī.

⁶ H tassā.

Brahmassaro ti aññe chinnassarā pi bhinnassarā pi kākas-sarā pi honti, ayam pana Mahābrahmuno sarasadisena sarena samannāgato; Mahābrahmuno hi pitta-semhehi apalibuddhattā saro visuddho hoti; Bhagavato pi katakammaṇ tassa vatthuṇ sodheti, vatthuno suddhattā nābhito paṭṭhāya samuṭṭhahanto saro visuddho aṭṭhaṅgasamannāgato va samuṭṭhāti.

Karavīko viya bhaṇatī ti *karavīkabhāṇī*; matta-karavīkaruta-mañjughoso ti attho.

Tāretī ti akhemantaṇ ṭhānaṇ atikkāmeti; *uttāretī* ti khemantabhūmiṇ pāpento¹ tāreti; *nittāretī* ti akhemantaṭṭhānato nikkhāmento tāreti; *patāretī* ti pariggahetvā tāreti, hatthena pariggahetvā viya tāretī ti attho. Sabbam p' etaṇ tārānuttārāṇādi khemaṭṭhāne ṭhapanam evā ti āha: *khemantabhūmiṇ sampāpetī* ti. *Satte* ti veneyyasatte. Mahāgahaṇatāya mahānatthatāya dunnitthariyatāya ca jāti yeva kantāro jātikantāro, taṇ *jātikantāraṇ*.

[447.] *Gaṇ' assa sussūsati* ti gaṇo assa vacanaṇ sussūsati, suṇāti, upalakkheti; *sotaṇ odahati* ti sotukamyatāya sotaṇ avadahati, patiṭṭhāpeti; *aññā cittaṇ upaṭṭhapeti* ti ñātukāmaṇ cittaṇ paṇidahati. *Gaṇaṇ akusalā vuṭṭhāpetvā* ti janasaṃmūhaṇ akosallasambhūtā akusalā vuṭṭhāpetvā; *kusale patiṭṭhāpeti* ti kosallasambhūte kusale ṭhapeti. *Saṅghī* ti rāsivasena saṅgho assa atthī ti saṅghī; parisavasena gaṇo assa atthī ti *gaṇī*; gaṇassa ācariyo ti *gaṇācariyo*.

Dutiyaḡāthāya: *Sadevakassa lokassa yathā dissati* ti sadevakassa lokassa viya manussānam pi dissati, yāthāvā² dissati ti tacchato aviparitato dissati; *cakkhumā* ti uttama-cakkhumā; *eko* ti pabbajjāsāṅkhātādihi eko; *ratin* ti nekkhammaratiādiṇ.³

[448.] *Patirūpako suvaṇṇapātirūpako kuṇḍalo*⁴; *mattikā-kuṇḍalo* 'vā ti mattikāya katakuṇḍalo⁵ viya. *Lohaddhamāso* 'va suvaṇṇachanno ti suvaṇṇena paṭicchanno lohamāsako viya; *parivārachannā* ti parivārena chādītā; *anto asuddhā*

¹ H, D, E, B upanento.

² All MSS. yathā vā.

³ H, D, E, B, C nik° ratij.

⁴ D, C, E aku°.

⁵ H kato kun°.

ti abbhantarato rāgādīhi aparisuddhā; *bahi sobhamānā* ti cīvarādīhi bāhirato sundarā.

*Akappitairiyāpathā*¹ *cā* ti asajjitairiyāpathā.² *Paṇidhi-sampannā* ti paripuṇṇapatthanā.

Visuddhasaddo ti paripuṇṇakittisaddo, yathābhūta-thuti-ghoso ti attho. *Bhatakittisaddasiloko*³ ti kittisaddaṇ ca silokaṇ ca gahetvā caraṇasilo. Kattha⁴ visuddhasaddo⁵ ti ce⁶? *nāgabhavane*, *supaṇṇabhavane* *cā* ti ādinā nayena vitthāretvā vuttaṭṭhāne⁷; *tato ca bhīyo* ti tato vuttappakā-rato ca⁸ veneyyavasena⁹ atirekataro pi dissati.

[454.] *Sabbaṇ rāgataman* ti sakalaṇ rāgandhakāraṇ. Do-satamādīsu pi es' eva nayo. *Andhakaraṇan* ti paññāloka-nivāraṇakaraṇaṇ; *acakkhukaraṇan* ti paññācakkhuno aka-raṇaṇ; *aññānakaraṇan* ti ñāṇena ajānanakaraṇaṇ; *paññā-nirodhikan* ti paññānayananaśakaṇ; *vighātapakkhikan* ti *pīlākotṭhāsikaṇ*; *anibbāṇasaṇvattanikaṇ* ti appaccaya-amata-nibbāṇatthāya na saṇvattanikaṇ.

[457.] *Sabbaṇ taṇ tena bodhiñāṇenā*¹⁰ ti taṇ sakalaṇ tena catumaggañāṇavasena, *bujjhi* paṭhamamaggavasena jāni; *anubujjhi* dutiyamaggavasena puna aññāsi; *paṭibujjhi*¹¹ tatiyamaggavasena paṭivedhaṇ pāpuṇi; *sambujjhi* catut-thamaggavasena nissesapaṭivedhavasena *sammā bujjhi*; *adhi-gaṇchi*, *phassesi*, *sacchākāsi* ti etaṇ tayaṇ¹² phalavasena yojetabbaṇ. Paṭhama-dutiyavasena *paṭilabhi*, tatiyavasena ñāṇaphassena *phusi*, catutthavasena paccakkhaṇ akāsi. Atha vā ekekaḥkalassa tayo pi labbhanti eva.

Nekkhammaratin ti pabbajjādīni nissāya uppannaratiṇ. *Pavivekaratin* ti kāyapavivekādimhi uppannaratiṇ. *Upa-samaratin* ti kilesavūpasame ratiṇ. *Sambodhiratin* ti maggaṇ paccavekkhantassa uppannaratiṇ.

Tatiyagāthāya *bahunnam idha baddhānan* ti idha ba-hunnaṇ khattiyādinaṇ; *sissā* hi ācariyapaṭibaddhavuttittā baddhā ti vaccanti; *atthi pañhena āgaman* ti atthiko pañhena

¹ T akam°.

⁴ H adds ci.

⁷ H vuttaṇ°.

¹⁰ H S add bujjhi.

² S anissajjita°; B āsaj°.

⁵ H, D sud°.

⁸ H, D, E omiṭ.

¹¹ H paṭivijjhi.

³ H gata°.

⁶ H ca.

⁹ H, E bhāvaney°.

¹² B tassa.

āgato 'mhi, atthikānaṃ vā pañhena āgamaṃ, pañhena atthi āgamaṃ vā ti.

'Buddho' ti padassa abhāve pi taṃ *Buddhan* ti pade yo so Buddho, taṃ niddisitukāmena 'Buddho' ti vuttaṃ. *Sayambhū* ti upadesaṃ vinā sayam eva bhūto. *Anācariyako* ti sayambhūpadassa atthavivaraṇaṃ; yo hi ācariyaṃ vinā saccāni paṭivijjhati so sayambhū nāma hoti. *Pubbe ananus-sutesū* ti ādi¹ anācariyakabhāvassa atthappakāsaṇaṃ; *an-nussutesū* ti ācariyato² ananussutesu; *sāman* ti sayam eva; *abhisambujjhī* ti bhusaṃ³ sammā paṭivijjhi; *tattha ca sab-baññutaṃ pāpuṇi* ti tesu ca saccesu sabbaññubhāvaṃ pāpuṇi; yathā saccāni paṭivijjhantā sabbaññuno honti, tathā saccānaṃ paṭividdhattā evaṃ vuttaṃ; *sabbaññutaṃ patto* ti pi pāṭho. *Balesu ca vasībhāvan* ti dasasu ca Tathāga-tabalesu issarabhāvaṃ pāpuṇi. *Yo so evambhūto* so Buddho ti vuttaṃ hoti. Tattha sabbadhammesu appaṭihata-ñāṇa-nimittānuttaravimokkhādhigama - paribhāvitakhandhasantānaṃ upādāya paṇṇattiko,⁴ sabbaññutapadaṭṭhānaṃ vā sac-cābhisambodhim upādāya paṇṇattiko⁴ sattaviseso Buddho. Ettāvata atthato Buddhavibhāvanā katā hoti.

Idāni vyañjanato vibhāvento *Buddho ti ken' atthena Buddho?* ti ādim āha. Tattha yathā loke avagantā 'avagato' ti vuccati, evaṃ *bujjhītā saccāni ti Buddho*; yathā paṇṇasosā vātā paṇṇasusā ti vuccanti, evaṃ *bodhetā pajāyā ti Buddho*. *Sab-baññutāya Buddho* ti sabbadhammabujjhanasamatthāya bud-dhiyā Buddho ti vuttaṃ hoti. *Sabbadassāvītāya Buddho* ti sabbadhammānaṃ ñāpacakkhunā diṭṭhattā Buddho ti vuttaṃ hoti. *Anaññaneyyatāya*⁵ *Buddho* ti aññena abodhanīyato sayam eva buddhattā Buddho ti vuttaṃ hoti. *Vikasitāya*⁶ *Buddho* ti nānāguṇavikasanato⁷ padumam iva vikasanat-thena Buddho ti vuttaṃ hoti. *Khīṇāsavaśāṅkhātena Buddho* ti ādihi chahi pariyāyehi cittasaṅkocakara-dhammappahā-nena niddākkhayavibuddho puriso viya sabbakilesaniddāya⁸ vibuddhattā⁹ Buddho ti vuttaṃ hoti.

¹ H, D ādinā.

² H, D, E, B, C °yaṇ.

³ H, B, D omī.

⁴ B °tito.

⁵ T anaññeeyya°.

⁶ H, D, E, C visavi°.

⁷ H, D, S, E, C °visavanato.

⁸ H °niddākkhaya.

⁹ E, B, D omī.

Saṅkhā saṅkhātan ti atthato ekatthā; *saṅkhālenā* ti vacanassa koṭṭhāsenā ti attho. Taṇhālepa-diṭṭhilepābhāvena nirupalepasāṅkhātena savāsanānaṃ sabbakilesānaṃ pahīnattā ekantavacanena visesetvā vuttaṃ *ekantanikkilesa* ti, rāga-dosa-mohavasena¹ pahātābbakilesehi² nikkilesa.

Ekāyanamaggaṃ gato ti Buddho ti gamanattthānaṃ dhātūnaṃ bujjanattattā³ bujjanattthā pi dhātuyo gamanattthā honti, tasmā ekāyanamaggaṃ gatattā Buddho ti vuttaṃ hoti. *Ekāyanamaggo c' ettha*:

Maggo pantho patho pajjo añjasāṃ vaṭṭum' āyanaṃ
Nāvā uttarasetu ca kullo ca bhisi saṅkamo ti

maggassa bahusu nāmesu āyananāmena vutta-magganāmena vutto; tasmā ekamaggabhūto maggo, na dvedhāpa-thabhūto ti attho. Atha vā ekena ayitabbo maggo ti ekāyanamaggo; ekenā ti gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya pavivittena; ayitabbo ti⁴ paṭipajjitabbo. Ayanti vā etenā ti ayano; saṅsārato nibbānaṃ gacchanti ti attho; ekesaṃ ayano ti ekāyano; ekesaṃ ti seṭṭhānaṃ; sabbasattaseṭṭhā⁵ ca⁶ sammāsambuddhā,⁷ tasmā etesaṃ maggabhūto, sammāsambuddhānaṃ āyanabhūto maggo ti vuttaṃ hoti. Ayatī ti vā ayano, gacchati, pavattatī ti attho; ekasmiṃ ayano maggo ti ekāyanamaggo; ekasmiṃ yeva Buddhasāsane pavattamāno maggo, na aññattthā ti vuttaṃ hoti. Api ca ekaṃ ayatī ti ekāyano; pubbabhāge nānāmukha-bhāvanānāyappavatto pi aparabhāge ekaṃ nibbānaṃ yeva gacchati ti vuttaṃ hoti; tasmā ekāyanamaggo ti ekanibbānagamanamaggo ti attho.

Eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho ti Buddho ti na parehi buddhattā Buddho, kin tu sayam eva anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhattā Buddho ti vuttaṃ hoti.

[458.] *Abuddhivihatattā⁸ buddhipaṭilābhattā⁹ Buddho* ti: buddhi, buddhaṃ, bodho ti pariyāyavacanam etaṃ; tattha

¹ B °hāvasesehi.

² H, D, C °thatā.

³ H °ttesu seṭṭho; E, D, C °ṭho.

⁴ H, D, E °dho.

⁵ H vihattā.

⁶ B sabba°.

⁷ H omits.

⁸ H. va.

⁹ H, D, E, B, S, C °lābhā ti.

yathā nīla-ratta-guṇayogā ' nīlo paṭo,' ' ratto paṭo ' ti vuccati, evaṃ buddhaguṇayogā Buddhō ti ñāpetuṃ vuttaṃ hoti.

Tato paraṃ *Buddho ti n' etaṃ nāmaṃ* ti ādi attham anugatā ayaṃ paññatti ti ñāpanatthaṃ vuttaṃ. Tattha *mūlā* sahāyā; *amaccā* bhaccā; *ñātī* pitupakkhikā; *sālohitā* mātupakkhikā; *samaṇā* pabbajjūpagatā; *brāhmaṇā* bhovādino; samitapāpā bāhitapāpā ca; *devatā* Sakkādayo Brahmāno ca. *Vimokkhantikaṃ* ti vimokkho arahattamaggo, vimokkhassa anto arahattaphalaṃ, tasmiṃ vimokkhante bhavaṃ vimokkhanti-kaṃ nāma. Sabbaññubhāvo hi arahattamaggena sijjhati, arahattaphalodaye siddhaṃ hoti; tasmā sabbaññubhāvo vimokkhante bhavo hoti; taṃ-nemittikaṃ pi nāmaṃ vimokkhante bhavaṃ nāmaṃ hoti; tena vuttaṃ: *vimokkhantikaṃ etaṃ Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ* ti.

Bodhiyā mūle saha sabbaññutañāṇassa paṭilābhā ti mahā-bodhirukkhamūle yathāvuttakkhaṇe sabbaññutañāṇassa paṭilābhena saha; *sacchikā paññattī* ti arahattaphalasacchikiriya, sabbadhammasacchikiriya vā jātā paññatti *yad idaṃ Buddhō* ti. Ayaṃ vyañjanato Buddhavibhāvanā.¹

Ito paraṃ [464] *vahass' etaṃ*² *bhāraṇ* ti pariyosānaṃ tattha tattha vuttanayattā yathāpālim eva niyyāti.³

[465.] Catutthagāthāya *vijigucchato* ti jātiādīhi atṭṭiyato. *Rittam āsanaṃ* ti vivittaṃ mañcapīṭhaṃ. *Pabbatānaṃ guhāsu vā* ti pabbataguhāsu vā; *rittam āsanaṃ bhajato* ti sambandhitabbaṃ.

Jātiyā vijigucchato ti jātiṃ vijigucchato; *jarāya vyādhinā* ti ādisu pi es' eva nayo.

[466.] *Sevato* ti evamādisu *sevato* ti sevantassa; *nisevato* ti sammā sevantassa; *saṇsevato* ti punappunaṃ sevantassa; *paṭisevato* ti upagantvā sevantassa; *bhajato* ti bhajantassa.

*Pabbatapabbhārā*⁴ ti pabbatakucchiyo.

Pañcamagāthāya *uccāvacesū* ti hīnapaṇītesu; *sayanesū*⁵ ti viharādisu senāsanesu; *kuvanto*⁶ ti kūjanto; *kivanto* ti pi pāṭho, kittakā tattha bhayakāraṇā ti attho.

¹ H buddhi°.

² T vattuss'°.

³ H, D niyyati.

⁴ T °gabbharā.

⁵ S āsanesu.

⁶ B, C, D, E khivanto; T, S givanto.

*Kuvanto*¹ ti saddāyanto; [467] *kūjanto* ti abyattasaddaṇ² karonto; *nadanto* ti ukkuṭṭhiṇ karonto; *saddaṇ karonto* ti vācaṇ bhāsanto. *Katī* ti pucchā³; *kittakā* ti pamānapucchā; *kīvatakā*⁴ ti paricchedapucchā; *kīvabahukā* ti pamānaparicchedapucchā; *te bheravā* ti ete bhayajananupaddavā, bhayārammaṇā. *Kīvabahukā* ti pucchite ārammaṇe dassetuṇ *sīhā vyagghā dīpī* ti ādīhi vissajjeti.

Chaṭṭhagāthāya *kati parissayā* ti kittakā upaddavā. *Agataṇ disaṇ* ti nibbāṇaṇ, tañ hi agatapubbattā ‘agatan’ ti, niddisitabbato ‘disā’ cā ti; tena vuttaṇ: *agataṇ disaṇ* ti. *Amataṇ disaṇ* ti pi pāṭho. *Abhisambhave* ti abhisambhaveyya.⁵ *Pantamhī* ti pariyante.

[471.] *Agatapubbā disā* ti yā disā supinantena pi na gatapubbā; *na sā disā gatapubbā* ti esā disā vuttanayena na gatapubbā; *iminā dīghena addhunā* ti anena dīghakālena.

Samatittikaṇ ti anto mukhavaṭṭilekhaṇ pāpetvā sambharitaṇ; *anavasekaṇ* ti anavasiñcanakaṇ aparisiñcanakaṇ katvā; *elapattan* ti pakkhittatelaṇ pattaṇ⁶; *parihareyyā* ti hareyya,⁷ ādāya gaccheyya; *evaṇ sacittam anurakkhe* ti taṇ telabharitaṇ pattaṇ viya attano cittaṇ kāyagatāya satiyā gocare c’ eva sampayuttasatiyā cā ti ubhinnaṇ antare pakkhipitvā yathā muhuttam pi bahiddhā gocare na vikkipati, tathā paṇḍito yogāvacaro rakkheyya, gopeyya. Kiṇkāraṇā? Etassa hi

Dunniggaḥassa lahuṇo yatthakāmanipātino

*Cittassa damatho sādhu, cittaṇ dantaṇ sukhāvahaṇ;**

tasmā:

Sududdasaṇ sunipuṇaṇ yatthakāmanipātinaṇ

*Cittaṇ rakkhettha medhāvī; cittaṇ guttaṇ sukhāvahan.**

Idaṇ hi:

Dūraṅgamaṇ ekacaraṇ asarīraṇ guhāsayaṇ

Ye cittaṇ saññamessanti mokkhanti mārabandhanā.†

* Dh. 36.

† Ibid. 37.

¹ S grivanto; B, C, D, E khivanto.

² S appasad°.

³ H, D, E kīvākā.

⁴ H, D, E, S, C telapat°.

⁵ H °chāyaṇ.

⁶ SA abhibhaveyya.

⁷ H, D, E, C pariha°.

Itarassa pana:

*Anavattḥitacittassa saddhammaṃ avijānato
Pariplavapasādassa paññā na paripūrati.**

Thirakammaṭṭhānasahāyassa pana:

*Anavassutacittassa ananvāhatacetaso
Puññapāpapahīnassa natthi jāgarato bhayaṃ.†*

Tasmā etaṃ:

*Phandanāṃ capalaṃ cittaṃ durakkhaṃ dunnivārayaṃ
Ujjaṇ karoti medhāvī usukāro va tejanaṃ.‡*

*Evāṃ ujjaṇ karonto sacittam anurakkhe¹; patthayāno disaṃ
agatapubban ti imasmiṃ kāyagatāsaticammaṭṭhāne kammaṃ
ārabhitvā anamatagge saṅsāre agatapubbaṃ disaṃ patthento
vuttanayena sakacittaṃ rakkheyyā ti attho. Kā pan' esā
disā nāma ?*

*²[Mātāpitā disā pubbā; ācariyā dakkhiṇā disā;]²
Puttadārā disā pacchā; mittāmaccā ca uttarā.
Dāsa-kammakarā heṭṭhā; uddhaṃ samaṇa-brāhmaṇā;
Etā disā namasseyya, alamatto³ kule gihīṣ ti*

ettha tāva mātāpitādayo⁴ disā ti vuttā.

*Disā catasso vidisā catasso
Uddhaṃ adho dasa disā imāyo;
Katamaṃ disaṃ tiṭṭhati nāgarājā,
Yam addasā supine chabbisāṇaṃ|| ti*

ettha puratthimādibhedā disā va disā ti vuttā.

*Agārino annada-pānavatthadā
Avhāyikānam pi disaṃ vadanti;
Esā disā paramā Setaketu,
Yam patvā dukkhī sukhino bhavanti¶*

* Dh. 38.
§ D. iii, 191.

† Ibid. 39.
|| Jāt. v, 42.

‡ Ibid. 33.
¶ Jāt. iii, 234.

¹ H °kheyya.

² H, D, E, S, C °matto.

³ B, C, D, E omī.

⁴ C, D, E puttadārādayo.

ti ettha nibbānaṃ disaṃ ti vuttaṃ. Idhā pi tad eva adhippettaṃ. 'Taṇhakkhayaṃ, virāgaṃ' ti ādīhi dissati apadissati, tasmā disā ti vuccati. Anamatagge pana saṃsāre kenaci bālaputhujjanena supinena pi agatapubbatāya agatapubbā disā nāmā ti vuccati. Taṃ patthayantena kāyagatāya satiyā yogo karaṇīyo ti.

Vajato ti ādisu ettha magguppādato samīpaṃ *vajato*; ṭhikkhaṇe *gacchato*; phalodayato¹ *abhikkamato*.

Ante ti antamhi ṭhite; *pante* ti vanagahaṇagambhīre ṭhite; *pariyante* ti dūrabhāvena pariyante ṭhite; *selante* ti pabbatānaṃ ante; *vanante* ti vanaghaṭānaṃ ante; *udakante* ti udakānaṃ pariyante; *nadante* ti nadīnaṃ² ante. *Yattha na kasīyati na vapīyati* ti yasmiṃ kasaṇaṃ vapanāṃ ca na karīyati; *janantaṃ*³ *atikkamitvā ṭhite manussānaṃ anupacāre* ti kasana-vapanavasena⁴ manussehi anupacaritabbe senāsane.

[472.] Sattamagāthāya *Kyāssa byappathayo assū* ti kīdisāni tassa vacanāni assu?

* *Musāvādaṃ pahāyā* ti ettha musā ti viśaṇvādāna-purek-khārassa atthabhaṇjako vacīpayogo kāyapayogo vā; viśaṇvādānādhīppāyena pana paraviśaṇvādaka-kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. Aparo nayo: musā ti abhūtaṃ ataccaṃ vatthu, vādo ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathā-viññatti-samuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. So yam attham bhaṇjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantātaya mahāsāvajjo. Api ca gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya 'natthi' ti ādiṇa-yappavatto appasāvajjo; sakkhinā hutvā atthabhaṇjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakam pi telaṃ vā sappiṃ vā labhitvā hassādhīppāyena "ajja gāme telaṃ nadi⁵ maññe sandati" ti pūraṇakathānayaena⁶ pavatto appasāvajjo; adiṭṭhaṃ yeva pana diṭṭhaṃ ti ādinā nayena vadanānaṃ mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti: atathaṃ

* Cf. above Purābheda-suttaniddesa.

¹ H, D, E, C phale dassanato; S phaladassanato.

² H nadiyā.

³ H vanan°; B jantūnaṃ.

⁴ H, D, E omī vasena.

⁵ H nadiṇ.

⁶ H, D, E, B purāṇa°.

vatthu, visaṇvādanacittaṇ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānanan ti; eko payogo, sāhatthiko va: so kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā¹ paravisaṇvādakakiriya-karaṇe datṭhabbo; tāya ce kiriyaṇa paro tadatthaṇ jānāti, ayaṇ kiriyasamutṭhāpakacetanākkhaṇe yeva musāvādakam-munā bajjhati.

Saccaṇ vadatī ti *saccavādī*. Saccena saccaṇ sandahati ghaṭetī ti *saccasandho*, na antarantarā musā vadatī ti attho; yo hi puriso kadāci musā vadati, kadāci saccaṇ, tassa musāvādena antaritatāya saccaṇ saccena na ghaṭiyati, tasmā na so saccasandho; ²ayam pana na³ tādiso, jīvitahetu pi musā avatvā saccena saccaṇ sandahati yevā ti *saccasandho*.

Theto ti thiro, ṭhitakatho ti attho. Eko puggalo halid-dirāgo⁴ viya, thusarāsīmhi nikhātakhāṇu viya, assapitṭhe ṭhapitakumbhaṇḍam iva ca na ṭhitakatho hoti; eko pāsāṇalekhā viya, indakhīlo viya ca ṭhitakatho hoti, asinā sīse chijjante pi dve kathā na katheti; ayaṇ vuccati *theto*.

Paccayiko ti pattiyāyitabbo,⁵ saddhāyiko ti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti: “idaṇ kena vuttan?” “Asukenā” ti vutte “mā³ tassa vacanaṇ² saddahathā” ti vattabbataṇ āpajjati. Eko paccayiko hoti: “idaṇ kena vuttan?” “Asukenā” ti vutte “yadi tena vuttaṇ, idam eva pamāṇaṇ, idāni upaparikkhitabbaṇ natthi, evam eva idan” ti vattabbataṇ⁶ āpajjati; ayaṇ vuccati *paccayiko*.

Avisaṇvādako lokassū ti tāya saccavāditāya lokaṇ na visaṇvādetī ti attho.

Pisunāvācaṇ pahāyā ti ādisu yāya vācāya, yassa taṇ vācaṇ bhāsati, tassa hadaye, attano piyabhāvaṇ parassa ca suññabhāvaṇ⁷ karoti,⁸ sā³ pisunā vācā. Yāya pana attānam pi param pi pharusāṇ karoti, yā vācā sayam pi pharusā, n’ eva kaṇṇasukhā na hadayasukhā,⁹ ayaṇ *pharusā vācā*. Yena samphaṇ palapati niratthakaṇ, so samphappalāpo. Tesāṇ

¹ H, D, E, C omit.

² H omits.

³ H °tiyā yāyi°; S patiyā°.

⁴ H, D, E, C pisuna°; S pesuñ°.

⁵ B °yaṇgamā.

⁶ H adds na.

⁷ S halidda°.

⁸ H °bbaṇ.

⁹ H adds ti.

mūlabhūtā cetanā pi¹ pisunāvacādināmam eva labhati; sā eva ca idha adhippetā ti.

Tattha saṅkiliṭṭhacittassa paresaṇ vā bhedāya attapiyakamyatāya vā kāya-vacīpayogasamuṭṭhāpikā cetana pisunāvācā; sā yassa bhedaṇ karoti, tassa appaṇatāya appasāvajjā, mahāṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā: bhinditabbo paro; “iti ime nānā bhavissanti” ti bhedapurekkhārātā vā, “iti ahaṇ piyo bhavissāmi, vissāsiko” ti piyakamyatā vā; tajjo vāyāmo; tassa tadatthaviññāpanan ti.

Imesaṇ bhedāyā ti yesaṇ ‘ito’ ti vuttānaṇ santike sutaṇ, tesaṇ bhedāya. *Bhinnānaṇ vā sandhātā* ti dvinnāṇ mittānaṇ vā samānupajjhāyakādīnaṇ vā kenacid eva kāraṇena bhinnānaṇ ekam ekaṇ upasaṅkamitvā “tumahākaṇ īdise kule jātānaṇ, evaṇ bahussutānaṇ idaṇ na yuttan” ti ādīni vatvā sandhānaṇ kattā. *Anuppadātā* ti sandhānānuppadātā; dve jane samagge disvā “tumahākaṇ evarūpe kule jātānaṇ, evarūpehi guṇehi samannāgatānaṇ anucchavikam etan” ti ādīni vatvā dalhakammaṇ² kattā ti attho. Samaggo ārāmo assā ti *samaggārāmo*; yattha samaggā natthi tattha vasitum pi na icchatī³ ti attho. *Samaggarāmo* ti pi pālī, ayam ev’ attho. *Samaggarato* ti samaggesu rato, te pahāya aññatra gantum pi na icchatī ti attho. Samagge disvā pi sutvā pi nandatī ti *samagganandī*. *Samaggakaranaṇ vācaṇ bhāsītā* ti yā vācā satte samagge yeva karoti, taṇ sāmaggiguṇaparidīpikam eva vācaṇ bhāsati, na itaran ti.

Parassa mammacchedaka - kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā pharusā vācā. Mammacchedako pi payogo cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti: mātāpitaro⁴ hi kadāci puttake evam pi vadanti: “corā vo khaṇḍā-khaṇḍaṇ karontū” ti, uppalapattam pi ca nesaṇ upari patantaṇ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṇ vadanti: “kiṇ ime ahīrikā anottappino⁵ caranti,⁶ nid-dhamatha ne” ti, atha ca nesaṇ āgamādhigamasampattiṇ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti,

¹ H, D, E, B omit.

⁴ H adds pi.

² B dalhi°.

⁵ H °tāpi.

³ H, S gacchatī.

⁶ S, B, C, D, E omit.

evaṇ vacanasañhatāya apharusavācā pi na hoti,¹ na hi mārāpetukamassa “imaṇ sukhāṇ sayāpethā” ti vacanaṇ apharusavācā hoti; cittapharusatāya pan’ esā² pharusavācā va. Sā yaṇ sandhāya pavattitā, tassa appaṇṇatāya appasāvajjā, mahāṇṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā: akkositabbo paro; kupitacittaṇ; akkosanā ti.

Neḷā ti eḷaṇ vuccati doso, nāssā eḷaṇ ti neḷā; niddosā ti attho: *neḷaṇṇo setapacchādo** ti ettha vuttasilaṇ viya. *Kaṇṇasukhā* ti vyañjanamadhuratāya kaṇṇānaṇ sukhā, sūcimukhavijjhaṇ viya kaṇṇasūlaṇ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopaṇ ajanetvā pemaṇ janeti ti *pemaṇīyā*. Hadayaṇ gacchati, apaṭihaññamānā sukhena cittaṇ pavisati ti *hadayaṇṇamā*. Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavā ti *porī*; pure saṇvaddhanārī viya sukumārā ti pi *porī*; purassa esā ti pi *porī*; purassa esā ti nagaravāsīnaṇ kathā ti attho; nagaravāsīno hi yuttakathā honti: pitimattaṇ ‘pitā’ ti, bhātimattaṇ ‘bhātā’ ti vadanti. Evarupi kathā bahuno janassa kantā hoti ti *bahujanakantā*; kantabhāven’ eva ca bahuno janassa manāpā cittavuddhikarā ti *bahujanamanāpā*.

Anatthaviññāpaka³-kāyavacīpayogasamuttāpikā akusala-cetanā *samphappalāpo*; so āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā: Bhāratayuddha - Sītāharaṇādiniratthakakathāpurekkhāratā; tathārūpikathākathanaṇ ca.

Kālena vadati ti *kālavādī*, vattabbayuttakālaṇ sallakhetvā vadati ti attho. Bhūtaṇ tacchaṇ sabhāvam eva vadati ti *bhūtavādī*. Diṭṭhadhammika-samparāyika-atthasannissitam eva katvā vadati ti *atthavādī*. Navalokuttara-dhammasannissitaṇ katvā vadati ti *dhammavādī*. Saṇvaravinaya-pahānavinaya-sannissitaṇ katvā vadati ti *vinayavādī*. Nidhānaṇ vuccati ṭhapanokāso, nidhānam assā atthi ti *nidhānavatī*, hadaye nidhetabbayuttaṇ *vācaṇ* bhāsītā ti attho. *Kālenā* ti evarūpiṇ bhāsamāno pi ca “ahaṇ nidhāna-

* S. iv, 292; Udāna vii, 5.

¹ H, E *add* cittapharusatāya pan’ esā apharusavācā na hoti.

² H *omits*.

³ C, B, E °pikā.

vatiṇ vācaṇ bhāsāmi” ti na akāle bhāsati, yuttakālam pana avekkhivā va bhāsati ti attho. *Sāpadesan* ti saupamaṇ, sakāraṇan ti attho. *Pariyāntavatin* ti paricchedaṇ dassetvā yatha ’ssā paricchedo paññāyati evaṇ bhāsati ti attho. *Atthasaṇhitan* ti anekehi pi nayehi vibhajantena pariyādātuṇ asakkuṇeyyatāya atthasampannaṇ; yaṇ vā so atthavādī atthaṇ vadati, tena atthena sahitattā *atthasaṇhitaṇ*¹ vācaṇ bhāsati; na aññaṇ nikkhipitvā aññaṇ bhāsati ti vuttaṇ hoti.

Catūhi vacīsucaritehi ti “musāvādaṇ pahāyā” ti ādinā nayena ruttehi catūhi vācāya² yuttehi suṭṭhucaritehi; *saman-nāgato* ti aparihīno; *catudosāpagataṇ vācam bhāsati* ti appi-rādīhi catūhi dosehi apagataṇ parihīnaṇ vācaṇ bhāsati.

[473.] *Atthi gocaro* ti kiñcā pi Thero samaṇagocaraṇ kathetukāmo “atthi gocaro, atthi agocaro” ti padaṇ ud-dhari; yathā pana maggakusalo puriso maggaṇ ācikkhanto “vāmaṇ muñca, dakkhiṇaṇ gaṇhā” ti paṭhamaṇ muñcitab-baṇ sabhayamaggaṇ³ uppathamaggaṇ ācikkhati, pacchā gahetabbaṇ khemamaggaṇ ujumaggaṇ, evam eva magga-kusalapurisa-sadiso Dhammasenāpati paṭhamaṇ pahātab-baṇ Buddhapatikuttṭhaṇ agocaraṇ acikkhitvā pacchā go-caraṇ ācikkhitukāmo *katamo agocaro* ti ādim āha. Purisena ācikkhitamaggo sampajjeyya vā na vā, Tathāgatena ācik-khitamaggo apanṇako,⁴ Indavissatṭha-vajiraṇ viyā aviraj-jhanako nibbāṇanagaraṇ yeva samosarati; tena vuttaṇ *Puriso maggakusalo ti kho Tathāgatass’ etaṇ adhvacaṇaṇ Arahato Sammāsambuddhassā** ti. Yasmā vā sasīsaṇ na-hānena pahīna-seda-malajallikassa mālā-gandha-vilepanādi-vibhūsanavidhānaṇ viya pahīnapāpadhammassa kalyāṇa-dhammasamāyogo sampannarūpo hoti, tasmā sedamala-jallikaṇ viya pahātabbaṇ paṭhamaṇ agocaraṇ ācikkhitvā pahīnasedamala-jallikassa mālāgandhavilepanādi-vibhūsana-vidhānaṇ viya pacchā gocaraṇ ācikkhitukāmo pi *katamo agocaro* ti ādim āha.

* S. iii, 108.

¹ H °sahitaṇ.

² S parāvattamaggaṇ.

³ H, S vācāhi.

⁴ S pana.

Tattha *gocaro* ti piṇḍapātādīnaṃ atthāya upasaṅkamituṃ yuttatṭhānaṃ; ayuttatṭhānaṃ *agocaro*. Vesiyaṃ *gocaro* assā ti *vesiyagocaro*; mittasanthavavasena upasaṅkamitabbatṭhānaṃ ti attho. Tattha vesiyo nāma rūpūpajīvinīyo, yena kenacid eva sulabhajjhācārā; tā mittasanthava-sinchavasena upasaṅkamanto vesiyagocaro nāma hoti; tasmā evaṃ upasaṅkamituṃ na vaṭṭati; kiṇkūraṇā? ārakkavipattito; evaṃ upasaṅkamantassa hi cira-rakkhitagopito pi samaṇadhammo katipāhen' eva nassati; sace pi na nassati, garaṇaṃ labhati. Dakkhiṇāvasena pana¹ upasaṅkamantena satīṃ upatṭhapetvā upasaṅkamitabbaṃ.

Vidhavā vuccati matapatikā pavutthapatikā vā. *Thullakumāriyo* ti mahallikā anivṭṭhakumāriyo. *Paṇḍakā* ti lokāmisaniissitakathābahulā ussannakilesā avupasantapariṭṭhānapuṇṣakā. Tesāṃ sabbesam pi upasaṅkamane ādīnavo vuttanayen' eva veditabbo. Bhikkhuniṃsu pi es' eva nayo. Api ca bhikkhū nāma ussannabrahmacariyā honti, tathā bhikkhuniyo; te aññamaññaṃ santhavavasena katipāhen' eva rakkhita-gopita-samaṇadhammaṃ nāsenti; gilānapucchakena pana gantuṃ vaṭṭati; pupphāni labhitvā pūjanatthāya pi ovādadānatthāya pi gantuṃ vaṭṭati yeva.

Pānāgāraṇa ti surāgāraṇaṃ, taṃ brahmacariyantarāyakarehi surāsoṇḍehi avivittaṃ hoti; tattha tehi saddhiṃ sahasoṇḍavasena² upasaṅkamituṃ na vaṭṭati; brahmacariyantarāyo hoti.

Sanṣatṭho viharati rājūhī ti ādīsu rājāno ti abhisittā vā hontu anabhisittā vā, ye rajjam anusāsanti. *Rājamahāmattā* ti rājūnaṃ issariyasadisāya mahatiyā issariyamattāya samannāgatā. *Tiṭṭhiyā* ti viparītadassanā bāhiraparibbājā. *Tiṭṭhiyasāvaka* ti bhattivasena tesāṃ paccayadāyakā. Etehi saddhiṃ saṃsaggajāto hoti ti attho. *Ananulomikena saṃsaggenā* ti ananulomikasaṃsaggo nāma tissannaṃ sikkhānaṃ ananulomo paccanikasaṃsaggo, yena brahmacariyantarāyaṃ paṇṇattivītikkaṃ sallekha-parihāniṃ ca pāpuṇāti. Seyyathidaṃ? Rāja-rājamahāmattehi saddhiṃ sahasokitā,³ sahananditā,³ samasukhadukkhātā, uppannesu kiccakaraṇīye-

¹ H omits.² S santhavavasena.³ H sama°.

su attanā voyogaṇ āpajjanatā, titthiyasāvakehi saddhiṇ ekacchanda-ruci-samācāratā, ekacchanda-ruci-samācārāvaho vā sineha-bahumānasanthavo. Tattha rāja-rājamahāmattehi saddhiṇ saṇsaggo brahmacariyantarāyakaro, itarehi laddhigahaṇaṇ; tesam pana vādaṇ bhinditvā attano laddhiṇ gaṇhāpetuṇ samatthena upasaṅkamituṇ vaṭṭati.

Idāni aparena pi pariyāyena agocaraṇ dassetuṇ yāni vā *pana tāni kulāni*” ti ādi āraddhaṇ: tattha *assaddhāni* ti Buddhādīsu ‘saddhāvīrahitāni; tāni ‘Buddho sabbaññū, dhammo nīyāniko, saṅgho supaṭipanno’ ti na saddahanti. *Appasannāni* ti cittaṇ pasannaṇ anāvilaṇ kātuṇ na sakkonti. *Akkosaka-paribhāsakāni* ti akkosakāni c’ eva paribhāsakāni ca; “coro ‘si, bālo ‘si, mūlho ‘si, oṭṭho ‘si, goṇo ‘si, gadra-bho ‘si, āpāyiko ‘si, nerayiko ‘si, tiracchānagato ‘si, natthi tuyhaṇ sugati, duggati yeva tuyhaṇ pāṭikaṅkhā” ti evaṇ dasahi akkosavatthūhi akkosanti; “hotu, idāni te paharis-sīma, bandhissāma, vadhissāmā” ti evaṇ bhayadassanena paribhāsanti cā ti attho. *Anatthakāmāni* ti atthaṇ na icchanti, anattham eva icchanti. *Ahitakāmāni* ti ahitam eva icchanti, hitaṇ na icchanti. *Aphāsukakāmāni* ti phāsukaṇ na icchanti, aphāsukam eva icchanti. *Ayogakkhemakāmāni* ti catūhi yogehi khemaṇ nibbhayaṇ na icchanti, sabhayam² eva icchanti. *Bhikkhūnan* ti ettha sāmaṇerā pi saṅghaṇ gaṇhanti. *Bhikkhunīnan* ti ettha sikkhamānā sāmaṇeriyo pi; sabbesaṇ hi Bhagavantaṇ uddissa pabbajitānaṇ c’ eva saraṇagatānaṇ ca catunnam pi parisānaṇ tāni anatthakāmāni yeva. *Tathārūpāni kulāni* ti evarūpāni khattiyakulādīni kulāni. *Sevaṭi* ti nissāya jīvati. *Bhajaṭi* ti upasaṅkamati. *Payirupāsaṭi* ti punappunaṇ upasaṅkamati. *Ayaṇ vuccaṭi* ti ayaṇ vesiyādigocarassa vesiyādiko ca³ rājādisaṇsatṭhassa⁴ rājādiko ca³ assaddhakulādisevakassa assaddhakulādiko cā ti tippakāro pi ayuttagocarō agocarō ti veditabbo.

Tassa iminā pi pariyāyena agocaratā veditabbā: vesiyādiko tāva pañcakāmaguṇanissayato agocarō veditabbo. Yath’ āha: *ko ca bhikkhuno agocarō paravisayo? yad idaṇ*

¹ D, C, E *add* laddha.

³ H *omits*.

² H bhayam; S samparāyam.

⁴ H *omits* ādi.

*pañcakāmaguṇā** ti. Rājādiko jhānānuyogassa¹ anupanis-sayato lābhasakkārāsattavitakka²-nipphoṭṭana-ditṭhivipat-tihetuto ca, assaddhakulādiko saddhāhāni-cittapadosāva-hanato ca agocarō. Antaragharappavesādiko ca “cakkhunā rūpaṇ disvā nimittaggāhī” ādiko ca “saddhādeyyāni bhoja-nāni bhuñjitvā visūkadassanānuyogo” ca “pañcakāmaguṇā” cā ti catubbidho pi pana kilesuppattivāsena agocarō ti vedi-tabbo.

[474.] *Mā bhikkhave agocare carathā* ti carituṇ ayuttaṭṭhāne mā caratha; *paravisaye* ti sattuvīsaye. *Agocare bhikkhave caratan* ti ayuttaṭṭhāne carantānaṇ.³ *Lacchatī* ti labhissati passissati; *Māro* ti devaputta-Māro pi maccumāro pi; *olāraṇ* ti randhaṇ chiddhaṇ vivaṇaṇ.

Gocaraniddese *na vesiyagocarō hotī* ti ādini vuttapaṭipak-khavasena veditabbāni. Ayam pana viseso: [475] *Cattāro pi satipaṭṭhānā gocarō* ti carituṇ yuttaṭṭhānavasena catusati-paṭṭhānā gocarō. *Sake* ti attano santake; *pettike visaye* ti pitito āgatavisaye.

[477.] *Āraddhaviriyassā* ti sammā upaṭṭhita-catusammap-padhānaviriyavantassa. *Thāmaṇato* ti balappattassa. *Daḥ-haparakkamassā* ti thiraviriyassa. *Yass’ attā⁴ pesito* ti yena arahattatthāya attabhāvo pariccatto. *Attatthe cā* ti attano atthe arahattaphale ca. *Nāye cā* ti ariye aṭṭhaṅgike magge ca. *Lakkhaṇe cā* ti aniccādilakkhaṇapaṭivedhe ca. *Kāraṇe cā* ti hetumhi ca. *Ṭhānāṭṭhāne cā* ti ṭhāne ca aṭṭhāne ca, kā-raṇe ca akāraṇe cā ti attho. Idāni vitthāretvā dassetuṇ *sabbe saṅkhārā aniccā* ti ādim āha.

[478.] *Aṭṭhamagāthāya ekodī nipako* ti ekaggacitto paṇ-dito. *Jātarūpassa olārikam pi malaṇ dhamatī* ti suvaṇ-ṇassa thūlaṇ malaṇ aggisanyogena niharati; *sandhamatī* ti sammā niharati; *niddhamatī* ti apunabhavantakaṇ⁵ katvā niharati, jhāpetī ti keci vadanti. *Majjhimakam pi* ti tato sukhumataram pi; *sukhumakam pi* ti atisukhumataram pi.

* S. v. 147.

¹ H jātān°. ² B °rasannidhicakka; (°rāsanivicakka?).

³ B adds caran ti pi pāṭho.

⁴ H, D, E, C °tthāya.

⁵ S °bhavattikaṇ; B °bhavuppattikaṇ; C, E, D °bhavantikaṇ.

cakkhaṇ kattukāmassa; *catunnaṇ maggānaṇ pubbabhāge vi-passanā* ti catunnaṇ ariyamaggānaṇ purimakotṭhāse uppanna-udayabbayādi-vipassanāññāṇāni.¹

[482.] *Dutiyagāthāya pariyaṇtacārī* ti silādisu catusu pariyantesu caramāno. *Ḍaṇṣādhipātānaṇ* ti piṅgalamakkhikānaṇ ca sesamakkhikānaṇ ca; te hi tato tato adhipativā khādanti, tasmā adhipātā ti vuccanti. *Manussaphassānaṇ* ti corādiphassānaṇ.

[483.] *Cattāro pariyaṇtā* ti cattāro mariyādā, pariccheda.² *Antopūtibhāvaṇ paccavekkhamāno* ti abbhantare kucchita-bhāvaṇ silavirahitabhāvaṇ olokayamāno. *Anto-sīlasaṇvara-pariyaṇte caratī* ti silasaṇvarapaṇapariccheda-bbhantare carati, vicarati. *Mariyādaṇ na bhindaṭī* ti silamariyādaṇ silapaṇicchedaṇ na kopeti.

Ādittapariyāyaṇ paccavekkhamāno ti Ādittadesanaṇ* olokento.

[484.] *Akkhabbhañjana - vaṇapaṇicchādāna*³ - *puttamaṇṣūpa-maṇ paccavekkhamāno* ti sākaṭikassa akkhabbhañjanaupamaṇ⁴ ca, kuṭṭhavyādhino vaṇānaṇ paṇicchādāna-telapilotikaupamaṇ ca, kantārapaṇipannānaṇ jayampaṇtikānaṇ puttamaṇsakhādānaupamaṇ ca olokento. Bhaddekarattavihāraṇ paccavekkhamāno ti:

*Atītaṇ na tv' āgameyya*⁵; *nappaṇikaṇkhe anāgataṇ*;
Taṇ ve bhaddekaratto ti santo ācikkhate muni† ti

evaṇ vuttaṇ bhaddekarattavihāraṇ olokento.

Tā uppatitvā uppatitvā khādanti ti nippatitvā nippatitvā khādanti.

[485.] *Tatiyagāthāya parādhammikā* nāma sattasahadhammikavajjā sabbe pi bāhirakā. *Kusalānuesī* ti kusaladhamme anvesamāno.

Satta sahadhammike ṭhapetvā ti bhikku-bhikkhuni-sikkhamānā-sāmaṇera-sāmaṇerī-upāsaka-upāsike⁶ vajjetvā.

* S. iv, 19.

† M. iii, 187, 190, 193, etc.

¹ H, D °ñāṇaṇ ti.

² H °do.

³ H omits vaṇa.

⁴ H akkha-abbhañjanaṇ upa°.

⁵ H, S, B, C nānvā°.

⁶ So all MSS.

*Athāparāṇi p' atthi abhisambhotabbānī*¹ ti aparāṇi pi mad-ditabbāni atthi, saṇvijjanti.

[486.] Catutthagāthāya *ātaṅkaphassenā* ti rogaphassena; *sītaṇ atth' unḥan*² ti sītaṇ ca unḥaṇ ca; *so tehi phutṭho bahudhā* ti so tehi ātaṅkādihi anekehi ākārehi phutṭho samāno; *anoko* ti abhisāṅkhāraviññāpādīnaṇ anokāsabhūto.

*Abbhantara-dhātusaṅkhobhavasena*³ vā ti sarīrabbhantare āpodhātukkobhavasena vā aññataraññataradhātukkobhavasena vā. *Unḥan* ti sarīrabbhantare tejodhātusaṅkhobhavasena³ unḥaṇ bhavati.

[487.] *Abhisāṅkhārasahagataviññāṇassā* ti kusalākusalacetanāsampayuttacittassa; *okāsaṇ na karotī* ti avakāsaṇ pa-tiṭṭhaṇ na karoti. *Avatthitasamādāno* to otaritvā gāhako.

Evaṇ *bhikkhuno vijigucchato* ti ādihi tīhi⁴ gāthāhi suṭṭhum-atthaṇ viśassajetvā idāni *kyāssa vyappathayo* ti ādinā na-yena puṭṭhaṇ viśassajento *theyyaṇ na kareyyā* ti ādim āha. Tattha *phasse* ti phuseyya. *Yad āvilattaṇ manaso vijāññā* ti yaṇ cittassa āvilattaṇ vijāneyya, taṇ sabbaṇ *kaṇhassa pakkho ti vinodayeyya*.⁵

[488.] *Adinnādānaṇ pahāyā* ti ettha adinnassa ādānaṇ adinnādānaṇ, parassaharaṇaṇ, theyyaṇ, corikā ti vuttaṇ hoti. Tattha adinnan ti parapariggahitaṇ, yatha paro yathākāmakāritaṇ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti; tasmiṇ parapariggahite parapariggahitasaññino tad-ādāyaka-upakamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṇ. Taṇ hīne parassa santake appasāvajjaṇ, pañite mahāsāvajjaṇ; kasmā? vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṇ santake vatthusmiṇ mahāsāvajjaṇ, taṇ taṇ guṇādhikaṇ upādāya tato tato hinaguṇassa santake vatthusmiṇ appasāvajjaṇ. Tassa pañca sambhārā honti: parapariggahitaṇ, parapariggahitasaññitā, theyyacittaṇ, upakkamo, tena haraṇaṇ ti. *Pahāyā* ti imaṇ adinnādānacetanāsāṅkhātaṇ dussīlyaṇ pajahitvā. *Paṭivirato* ti pahīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato orato virato ca. Dinnam eva ādiyati ti *dinnādāyī*; cittena pi dinnam eva paṭikaṅkhatī ti *dinnapaṭīkaṅkhi*.

¹ H, D, E abhisametab°.

² E, C, S, D, T °saṅkopa°.

³ T, B °daye.

⁴ T accuphaṇ.

⁵ H, D, E, B, C omī.

Theneti ti theno, na thenena *athenena*; athenattā yeva *suci-bhūtena*; *attanā* ti attabhāvena; athenaṇ sucibhūtaṇ attabhāvaṇ katvā *viharati* ti vuttaṇ hoti. Ito paraṇ vuttanayam eva.

Mettāyanavasena *metti*; mettāyanākāro¹ *mettāyanā*; mettāya samaṅgino cittassa bhāvo *mettāyitattaṇ*; anuddayatī ti *anuddayā*, rakkhatī ti attho; anuddayākāro *anuddayanā*; anuddayitassa² bhāvo *anuddayitattaṇ*²; hitassa esanavasena *hitesitā*; anukampanavasena³ *anukampā*. Sabbehi pi imehi padehi⁴ upacārappanāpattā va mettā vuttā. *Vipulenā* ti ettha pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā; bhūmivasena taṇ *mahaggataṇ*; paṇaṇavasena appamāṇa⁵-sattārammanavasena ca *appamāṇaṇ*; vyāpādapaccatthikapahāṇena *averaṇ*; do-manassapahāṇato *abyāpajjaṇ*, niddukkhaṇ ti vuttaṇ hoti.

Avīlan ti appasannaṇ. *Lulītan* ti kalalaṇ. *Eritān*⁶ ti asannitṭhānaṇ. [489.] *Ghaṭṭītan* ti ārammaṇena⁷ ghaṭṭanam āpāditaṇ.⁸ *Calītan* ti kampamāṇaṇ. *Bhantaṇ* ti vibhantaṇ. *Avuṇpasantaṇ* ti anibbutaṇ.

Yo so māro ti evam ādisu: mahājanaṇ anatthe niyojetvā māreti ti *māro*; kaṇhakammattā *kaṇho*; kāmāvacarissarattā *adhipati*; maraṇaṇ pāpanato *antaḡū*; muñcituṇ appadānathena *namuci*; mārassa balisaṇ ti *mārabalisaṇ*; vaṭṭasannisitattathena mārassa āmisaṇ it *mārāmisaṇ*; vasavattāpanathena mārassa visayo ti *māravisayo*; gocaratthena mārassa nivāpo ti *māranivāpo*; kāmācāraṇ caraṇatthena mārassa gocaro ti *māragocaro*; duppamuñcanatthena mārassa bandhanan ti *mārabandhanaṇ*. *Dukkhubdayo*⁹ ti dukkhabandhano.

Mūlam pi tesāṇ paḷikhañña tiṭṭhe ti tesāṇ kodhātīmānānaṇ yaṇ avijjādikaṇ mūlaṇ tam pi paḷikhaṇitvā tiṭṭheyya. *Addhā bhavanto abhisambhaveyyā* ti etaṇ piyāppiyaṇ abhibhavanto ekaṇsen' eva abhibhaveyya, na¹⁰ tattha sithilaṇ¹¹ parakkameyyā¹¹ ti adhippāyo.

¹ All MSS. mettākāro.

² H anuddā°.

³ H °kampanaṇ.

⁴ H, D, E, S, C omit.

⁵ H °māṇaṇ.

⁶ H phari°.

⁷ H, D, E, C °ṇe.

⁸ H āhāritaṇ; D, E, C āharitaṇ.

⁹ H dukkaddaso; C, D °khudrayo; E °khindriyo.

¹⁰ C, S, D, E omit.

¹¹ S piyam anabhirameyya, appiyaṇ na roseyyā.

[490.] *Avijjā mūlan* ti ādayo: avijjā kodhassa upanissaya-sahajātādivasena mūlaṇ hoti; anupāyamanasikāro *asmi-māno* ca ime dve upanissayavasen' eva; *ahirika-anottappa-uddhaccā* ime tayo upanissaya-sahajātādivasena mūlāni honti; tathā atimānassā¹ pi.

[491.] *Paññaṇ purakkhatvā* ti [aññaṇ pubbaṅgamaṇ katvā; *kalyāṇapīti* ti kalyāṇapītiyā samannāgato; *caturō sahetha paridevadhamme* ti anantaragāthāya vuccamāne paridevaniye dhamme saheyya.

Vicayabahulo ti parivīmaṇsanabahulo; *pavicayabahulo* ti visesena vīmaṇsanabahulo; *pekkhāyanabahulo*² ti ikkhana-bahulo; *samekkhāyanabahulo*³ ti esanabahulo. *Vibhūta-vihārī* ti pākaṭaṇ katvā nātavihārī.

Abhikkhante paṭikkante ti ettha tāva abhikkantaṇ vuccati gamaṇaṇ; paṭikkantaṇ nivattanaṇ; tadubhayam pi catusu iriyāpathesu labbhati; gamane tāva purato kāyaṇ abhiharanto abhikkamati nāma, paṭinivattento paṭikkamati nāma; ṭhāne pi ṭhito va kāyaṇ purato onamanto abhikkamati nāma, pacchato apanāmento paṭikkamati nāma; nisajjāya nisinnako va āsanassa purimaṅgābhimukho⁴ saṇharanto⁵ abhikkamati nāma, pacchimaṇ⁶ aṅgappadesaṇ⁷ paccāsaranto⁸ paṭikkamati nāma; nipajjāya pi es' eva nayo. *Sampajāṇakārī hotī* ti sampajāññaena sabbakiccakārī, sampajāññass' eva⁹ vā kārī; so hi abhikkantādisu sampajāññaṇ karot' eva, na katthaci sampajāññavirahito hoti.

Ālokite vilokite ti ettha pana ālokitaṇ nāma purato pekkhanaṇ; vilokitaṇ nāma anudisāpekkhanaṇ; aññāni pi heṭṭhā, upari, pacchato pekkhanavasena olokita-ullokitāpalokitāni nāma honti, tāni idha na gahitāni; sārūppavasena pana imān' eva dve gahitāni. Iminā vā mukhena sabbāni gahitān' evā ti.

Sammiñjite pasārite ti pabbānaṇ¹⁰ sammiñjanapasāraṇe. *Sanḅhāṭi-patta-cīvaradhāraṇe*, ti ettha sanḅhāṭi-cīvarānaṇ ni-

¹ B mūnassā.

² T, S, C, E okkhā°.

³ T samok°.

⁴ B °mabhāgābhi°; H °ṅgāni abhimukhā.

⁵ C, D, E saṇsa°.

⁶ B °ma.

⁷ B bhāgap°.

⁸ H, S, B, D pacchā saṇharanto; C, E pacchā°.

⁹ B °jaññaṇam eva.

¹⁰ B aṅgānaṇ.

vāsana-pārūpanavasena, pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇavase-
na paribhogo dhāraṇaṇ nāma. Asitādisu *asite* ti piṇḍapāta-
bhojane; *pīte* ti yāguādipāne; *khāyite* ti piṭṭhakhajjakādi-
khādane; *sāyite* ti madhuphāṇitādisāyane. *Uccārapassā-
vakamme* ti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Gatādisu
gate ti gamane; *ṭhite* ti ṭhāne; *nisinne* ti nisajjāya; *sutte* ti
sayane; *jāgarite* ti jāgarane; *bhāsīte* ti kathane; tattha
“upādārūpassa saddāyatanassa appavatte sati bhāsītā
nāma na hoti, tasmiṇ pavattante hoti” ti pariggāhako bhik-
khu bhāsīte sampajānakārī nāma hoti; vimuttāyatanasīse-
na dhammaṇ desento pi battiṇṣatiracchānakathā pahāya dasa-
kathāvatthunissitaṇ kathaṇ kathamto pi bhāsīte sampajā-
nakārī nāma. *Tuṇhībhāve* ti akathane; tattha “upādārū-
passa saddāyatanassa pavattiyaṇ tuṇhībhāvo nāma natthi,
appavattiyaṇ hoti” ti pariggāhako bhikkhu tuṇhībhāve
sampajānakārī nāma hoti; aṭṭhatiṇṣārammaṇesu cittaru-
cikaṇ¹ kammaṭṭhānaṇ gahetvā nisinno pi dutiyajjhānaṇ
samāpanno pi tuṇhībhāve sampajānakārī nāma. Ettha ca
eko iriyāpatho dvisu ṭhānesu āgato: so heṭṭhā *abhikkante*
ti ettha bhikkhācāragāmaṇ gacchato āgacchato ca addhāna-
gamanavasena kathito; *gate ṭhite nisinne*² ti ettha vihare
cunṇikapaduddhāravasena kathito ti veditabbo.

Buddhānussativasenā ti ādayo heṭṭhā tattha tattha pakā-
sītā eva.

[492.] *Aratī* ti ratipaṭikkhepo; *aratitā* ti aramanākāro;
anabhiratī ti anabhiratabhāvo; *anabhiramanā* ti anabhira-
manākāro; *ukkaṇṭhitā*³ ti ukkaṇṭhanākāro; *paritassanā*⁴ ti
ukkaṇṭhanavasena⁵ eva paritassanā.

Kiṇ su asissāmī ti kiṇ bhuñjissāmī? *Kuvaṇṇ*⁶ vā asissan
ti kuhiṇ vā asissāmī? *Dukkhaṇ vata settha kv’ ajja*⁷ *sessan*⁸
ti imaṇ rattin dukkhaṇ sayiṇ, ajja āgamanarattin kattha
sayissaṇ? *Ete vitakke* ti ete piṇḍapātanissite dve, senā-
sanānissite dve ti cattāro vitakke; *aniketāsārī*⁹ ti apalibodha-
cārī, nittanṭhacārī.

¹ C, D, E °ciyaṇ. ² H, D, S omī.

⁴ T, S parittasikā; B, C, D, E °sakā.

⁶ B kutha.

⁸ B seyyaṇ.

³ B, T °ṭhikā; D °ṭhanā.

⁵ S °ttasanā.

⁷ H, D, E, S, C kuv°.

⁹ H °cārī.

*Phalake vā*¹ ti vaṅkādi-phalakapiṭṭhe² vā.³ *Āgāminīrat-tin*⁴ ti āgāminiyaṇ rattiyaṇ.

Ādevaneyye ti visesena devaniyye; *paridevaneyye*⁵ ti samāntato devaniyye.

[495.] *Kāle* ti piṇḍapātakāle piṇḍapātasāṅkhātāṇ *annaṇ* vā, cīvarakāle⁶ cīvarasāṅkhātāṇ *vasanaṇ* vā, *laddhā* dhammena samena ti adhippāyo. *Mattaṇ so jaññā* ti paṭig-gahaṇe ca paribhoge ca so pamāṇaṇ jāneyya; *idhā* ti sāsane, nipātamattam eva vā etaṇ; *tosanattāṇ* ti santosatthaṇ. *Etadatthaṇ mattaṇ jāneyyā* ti vuttaṇ hoti. *So tesu gutto* ti so bhikkhu tesu paccayesu gutto; *yatacārī* ti saññatavi-hāro rakkhitaṛiyāpatho rakkhita-kāya-vacī-manodvāro cā ti vuttaṇ hoti. *Yaticārī* ti pi pāṭho, eso yev' attho. *Rusito* ti rosito, ghaṭṭito ti vuttaṇ hoti.

[496.] *Dvīhi kāraṇehi mattaṇ jāneyyā* ti dvīhi bhāgehi⁷ pamāṇaṇ jāneyya; *paṭiggahaṇato vā* ti parehi dīyamānag-gahaṇakālato vā; *paribhogato vā* ti paribhuñjanakālato⁸ vā; *thoke pi dīyamāne* ti appake pi dīyamāne; *kulānuddayaṇ* ti kulānaṇ anuddayatāya; *kulānurakkhāṇ* ti kulānaṇ anu-rakkhanatthāya; *paṭigaṇhāti* ti thokam pi gaṇhāti. *Bahuke pi dīyamāne* ti anappake pi dīyamāne. *Kāyaparihāriyaṇ cīvaraṇ paṭigaṇhāti* ti ettha kāyaṇ pariharati posetī ti kāya-parihāriyaṇ. *Kucchiparihāriyaṇ* ti kucchiṇ pariharati pose-tī ti kucchiparihāriyaṇ. Itarītarapaccayasantoseṇa saman-nāgatassa bhikkhuno aṭṭha parikkhārā vaṭṭanti: tīpi cī-varāni, patto, dantakaṭṭhacchedanavāsi, ekā sūci, kāya-bandhanaṇ, parissāvanaṇ ti; vuttam pi c' etaṇ:

Ticīvaraṇ ca patto ca vāsi sūci ca bandhanaṇ,

Parissāvanaṇa aṭṭh' ete yuttayogassa bhikkhuno* ti.

Te sabbe kāyaparihāriyā pi honti, kucchiparihāriyā pi; kathaṇ ? ticīvaraṇ tāva nivāsetvā pārupitvā vicaraṇakāle

* (?)

¹ H cā. ² H, S, B °piṭṭhe.

³ H, D, E, B ca.

⁴ D, T āgamaṇ°; B, E āgamaṇi°.

⁵ H, D, E, B, C °niyye.

⁶ H, D, E, C, S omit.

⁷ B kāraṇehi.

⁸ B omits kālā.

kāyaṇ pariharati posetī ti kāyaparihāriyaṇ hoti; cīvarakaṇ-
 nena udakaṇ parissāvetvā pivanakāle, khāditabba-phalā-
 phalagahaṇakāle ca kucchiṇ pariharati posetī ti kucchipari-
 hāriyaṇ hoti. Patto pi tena udakaṇ uddharitvā nahāna-
 kāle, kuṭiparibhaṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihāriko hoti;
 āhāraṇ gahetvā bhuñjanakāle kucchiparihāriyo. Vāsi¹ pi²
 tāya³ dantakaṭṭhacchedanakāle mañcapīṭhānaṇ aṭani³-pāda-
 cīvarakuṭidaṇḍa-sajjanakāle ca kāyaparihārikā hoti; ucchuc-
 chedana-nālikeratacchanakāle kucchiparihārikā. Sūci cī-
 varasibbanakāle kāyaparihārikā hoti; pūvaṇ vā phalaṇ vā
 vijjhितvā khādanakāle kucchiparihārikā. Kāyabandhanaṇ
 bandhitvā vicaraṇakāle kāyaparihārikaṇ, ucchuādini ban-
 dhितvā gahaṇakāle kucchiparihāriyaṇ. Parissāvanaṇ tena
 udakaṇ parissāvetvā nahānakāle, senāsanaparibhaṇḍakaraṇa-
 kāle kāyaparihārikaṇ; pāniya-pānakaparissāvanakāle, ten'
 eva ca tila-taṇḍula-puthukādini gahetvā khādanakāle ca
 kucchiparihāriyaṇ.

Paṭisaṅkhā yoniso ti upāyena pathena paṭisaṅkhāya ñatvā
 paccavekkhitvā ti attho. Ettha ca *sītassa paṭighātāyā* ti
 ādinā nayena vutta-paccavekkhaṇam eva yoniso paṭisaṅkhā
 ti veditabbaṇ. Tattha *cīvaran* ti antaravāsakādisu yaṇ kiñci;
paṭisevaṭi ti paribhuñjati, nivāseti vā pārupati vā; *yāvad evā*
 ti payoanāvadhi-pariccheda-niyamavacanaṇ. Ettakam eva
 hi yogino cīvarapaṭisevanapayojanaṇ yad idaṇ “*sītassa*
paṭighātāyā” ti ādi, na ito bhīyo. *Sītassā* ti⁴ ajjhataḍḍhā-
 tukkhobhavasena vā bahiddhā utupariṇāmasena vā up-
 pannassa yassa kassaci; *paṭighātāyā* ti paṭihananaṭṭhaṇ;
 yathā sarīre ābādhaṇ na uppādeti, evaṇ tassa vinodanaṭ-
 thaṇ. Sītabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto yoniso padahi-
 tuṇ na sakkoti, tasmā sītassa paṭighātāyā cīvaraṇ sevita-
 ban ti Bhagavā anuññāsi. Esa nayo sabbattha. Kevalaṇ
 h’ ettha *unhassā* ti aggisantāpassa; tassa vanadāhādisu
 sambhavo veditabbo. *Ḍaṇsa-makasa-vātātapa-siriṇsapasam-*
phassānan ti ettha pana *ḍaṇsā* ti ḍaṇsamakkhikā, andhamak-
 khikā ti pi vuccanti; *makasā* makasā eva; *vātā* ti saraja-

¹ H, B, C vāsikāya.

² B, C, D, E aṅga; H aṅka; Sabhi.

³ H, B, C omit.

⁴ H adde ādi.

arajādibhedā¹; *ātapo* ti suriyātapo; *siriṇsapā* ti ye keci sarantā gacchanti dīghajātikā sappādayo; tesañ datṭhasamphasso phutṭhasamphasso² cā ti duvidho samphasso; so pi cīvaraṇ pārupitvā nisinnaṇ na bādhati, tasmā tādisesu ṭhānesu tesañ paṭighātattāya paṭi-sevati. *Yāvad evā* ti puna etassa vacanaṇ niyatapayojanāvadhi-pariccheda-dassanattāṇ: hirikopīnapaṭicchādānañ hi niyatapayojanaṇ; itarāni kadāci kadāci³ honti. Tattha *hirikopīnaṇ* ti taṇ taṇ sambādhatṭhānaṇ, yasmiṇ yasmiṇ aṅge vivariyamāne hiri kuppati vinassati, taṇ taṇ hirikopanato hirikopīnaṇ ti vuccati; tassa hirikopīnassa paṭicchādanattāṇ ti *hirikopīnapaṭicchādanattāṇ*; ‘hirikopanapaṭicchādanattāṇ’ ti pi pāṭho.

Piṇḍapātaṇ ti yaṇ kiñci āhāraṇ; yo hi koci āhāro bhikkhuno piṇḍolyena patte patitattā piṇḍapāto ti vuccati; piṇḍānaṇ vā pāto ti piṇḍapāto, tattha tattha laddhānaṇ bhikkhānaṇ sannipāto samūho ti vuttaṇ hoti. Sesaṇ heṭṭhā vuttanayam eva.

Senāsanaṇ ti sayanañ ca āsanañ ca; yattha yattha hi seti vihāre vā aḍḍhayogādimhi vā taṇ senaṇ⁴; yattha yattha āsati nisidati taṇ āsanaṇ; taṇ ekato katvā senāsanaṇ ti vuccati. *Utuparissayavinodana-paṭisallānārāmatthaṇ* ti parissayattheṇa⁵ utu eva utuparissayo; utuparissayavinodanattāṇ ca paṭisallānārāmatthaṇ ca: yo sarīra-cittavirūpakaro asappāyo utu senāsanapaṭisevanena vinodetabbo hoti, tassa vinodanattāṇ, ekibhāvasukhatthaṇ cā ti vuttaṇ hoti. Kāmañ ca sītaṇ paṭighātādinā ca utuparissayavinodanaṇ vuttam eva; yathā pana cīvarapaṭisevane hirikopīnapaṭicchādānaṇ niyatapayojanaṇ, itarāni kadāci kadāci bhavanti ti vuttaṇ, evam idhā pi niyataṇ utuparissayavinodanaṇ sandhāya vuttan ti veditabbaṇ. Atha vā ayaṇ vuttappakāro utu utu yeva; parissayo pana duvidho: pākāṭaparissayo⁶ ca sīhavyagghādayo, paṭicchannaparissayo⁶ ca rāgadosādayo; te yattha apariguttiyā ca asappāyarūpadassanādinā ca ābhādhaṇ na karonti, taṇ senāsanaṇ evaṇ jānitvā paccavekkhitvā

¹ S °divātā.² H puṭ°.³ S, B, C, D, E omit.⁴ H senāsanaṇ.⁵ F, B, C, D parisahanat°.⁶ H, S °sayā.

paṭisevanto bhikkhu *paṭisaṅkhā yoniso senūsanā* . . . *pe* . . . *utuparissaya*vinodanattāṇaṇ paṭisevatī ti veditabbo.

Gilānapaccaya-bhesajjaparikkhāraṇ ti ettha rogassa patia-
yanatthena paccayo, paccanikagamanatthenā ti attho; yassa
kassaci sappāyass' etaṇ adhivacanaṇ. Bhisakkassa kammaṇ,
tena anuññātattā ti¹ bhesajjaṇ; gilānapaccayo va bhesajjaṇ
gilānapaccayabhesajjaṇ; yaṇ kiñci gilānassa sappāyaṇ bhi-
sakkakammaṇ, tela-madhu-phāṇitādi ti vuttaṇ hoti. Parik-
khāro ti ettha² pana *sattahi nagaraparikkhārehi suparik-
khittā*³ *hoti** ti ādisu parivāro vuccati; *ratho setaparikkhāro*
jhānakkho cakkavīriyo† ti ādisu alaṅkāro; *ye c' ime pabbajitena*
jīvītaparikkhārā samudānetabbā‡ ti ādisu sambhāro; idha
pana sambhāro pi parivāro pi vaṭṭati; taṇ hi gilānapaccaya-
bhesajjaṇ jīvitassa parivāro pi hoti: jīvitānāsakābhādhup-
pattiyā antaraṇ adatvā rakkhaṇato, sambhāro pi: yathā
ciraṇ pavattati, evam assa karaṇabhāvato⁴; tasmā parik-
khāro ti vuccati. Evaṇ gilānapaccayabhesajjaṇ ca taṇ
parikkhāro cā ti gilānapaccayabhesajjaparikkhāro, taṇ gilā-
napaccayabhesajjaparikkhāraṇ; gilānassa yaṇ kiñci sappāyaṇ
bhisakkānuññātaṇ tela-madhu-phāṇitādi-jīvītaparikkhāraṇ ti
vuttaṇ hoti. *Uppannānaṇ* ti jātānaṇ bhūtānaṇ nibbattānaṇ.
Veyyābādhikānaṇ ti ettha vyābādhō ti dhātukkhoḥho,
taṇsamuṭṭhānā ca kuṭṭha-gaṇḍa-pīlakādayo; vyābādhato
uppannatā⁵ veyyābādhikā. Vedanā ti dukkhavedanā,
akusalavipākavedanā, tāsaṇ veyyābādhikānaṇ *vedanānaṇ*.
Abyāpajjhāparamatāyā ti niddukkhāparamatāya; yāva vā
dukkhaṇ sabbāṇ pahīnaṇ hoti, tāvā ti attho.

Santutṭho hoti ti paccayasantosaṇa santutṭho hoti; *itarī-
tarena cīvareṇā* ti⁶ thūla-sukhuma-lūkha-paṇīta-thira-jīṇṇā-
naṇ yena⁷ kenaci.⁷ Atha kho . yathāladdhādīnaṇ itarī-
tarena yena kenaci santutṭho ti attho: cīvarasmiṇ hi

* A. iv, 108.

† S. v, 6 (*with* sīla for seta).

‡ M. i, 104; A. iv, 366.

¹ H, D, B, E omit.

² H, S tattha; C, D, E omit.

³ H °khitaṇ.

⁴ H, D, B, S, C kāraṇa°; E kāra hā°.

⁵ C, E uppannā.

⁶ H adds na.

⁷ H uccayena pavacayena.

tayo santosā: yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathā-sāruppasantoso ti; piṇḍapātādisu pi es' eva nayo. *Vanna-vādī* ti eko santuṭṭho hoti, santosassa vannaṇ na katheti; eko na santuṭṭho hoti, santosassa vannaṇ katheti; eko n' eva santuṭṭho ca hoti, na santosassa ca vannaṇ katheti; eko santuṭṭho ca hoti, santosassa ca vannaṇ katheti; taṇ dassetuṇ *īarītarasantuṭṭhiyā ca vanna-vādī* ti vuttaṇ.

Anesanan ti dūteyya-pahīnagamanānuyogappabhedan nā-nappakāraṇ anesanaṇ. *Appaṭirūpan* ti ayuttaṇ.

[497.] *Laddhā cā* ti dhammena samena labhivā; *agadhito* ti vigata¹-lobhavanto; *amucchito* ti adhimattataṇhāya amucchito; *anajjhāpanno* ti taṇhāya anotthaṇo apariyonaddho; *ādinavadassāvī* ti anesanāpattiyaṇ ca gadhitaparibhoge ca ādinavaṇ passamāno; *nissaraṇapañño* ti “yāvad eva sītassa paṭighātāyā” ti vuttaṇ nissaraṇam eva² pajānanto. *Itarītaracīvarasantuṭṭhiyā* ti yena kenaci cīvarena santuṭṭhiyā; *n' ev' attān' ukkaṇseti* ti “ahaṇ paṇsukūliko, mayā upasampadamālake yeva paṇsukūlikaṇaṇ gahitaṇ; ko mayā sadiso atthī?” ti attukkaṇsanaṇ na karoti; *na paraṇ vambheti* ti “ime pan' aññe bhikkhū na paṇsukūlikā” ti³ vā,³ “paṇsukūlikamattam pi etesaṇ natthī” ti vā evaṇ paraṇ na vambheti. *Yo hi tattha dakkho* ti yo tasmiṇ cīvarasantose, vanna-vādītādisu⁴ vā dakkho cheko vyatto; *analaso* ti sātaccakiriyāya ālasiyavirahito; *sampajāno patissato* ti sampajānapaññāya c' eva satiyā ca yutto; *porāṇe* ti na adhunuppattike; *aggaññe* ti aggo ti jānitabbe; *ariyavaṇse thito* ti ariyānaṇ vaṇse pa-tiṭṭhito.

Ariyavaṇso ti ca: yathā hi khattiyavaṇso, brāhmaṇavaṇso, vessavaṇso, suddavaṇso, samaṇavaṇso, kulavaṇso, rājavaṇso, evaṇ ayam pi aṭṭhamo ariyavaṇso, ariyatanti, ariyapaveṇi namā hoti; so kho pana ariyavaṇso⁵ imesaṇ vaṇsānaṇ mūla-gandhādīnaṇ kālānusārikagandhādayo viya aggam akkhāyati. Ke pana te ariyā yesaṇ eso vaṇso ti? ariyā vuccanti Buddhā ca pacceka-Buddhā ca Tathāgatasāvakā ca, etesaṇ ariyānaṇ vaṇso. Ito pubbe hi⁶ satasahassakappādhikānaṇ catunnaṇ

¹ H agadhita°.

² H ca.

³ H, D, E gīvā.

⁴ H, D, E, C °vādī tāsu.

⁵ S, B ayaṇ vaṇso.

⁶ C, E omit.

asaṅkheyyānaṃ matthake Taṇhaṅkaro, Medhaṅkaro, Saraṇaṅkaro, Dīpaṅkaro ti cattāro Buddhā uppannā, te hi ariyā, tesāṃ ariyānaṃ vaṇso ti ariyavaṇso; tesāṃ Buddhānaṃ parinibbānato aparabhāge ekaṃ asaṅkheyyaṃ atikkamitvā Koṇḍañño nāma Buddhō uppanno . . . pe¹ . . . imasmiṃ kappe Kakusandho, Konāgamano, Kassapo, amhākaṃ Bhagavā Gotamo ti cattāro Buddhā uppannā, tesāṃ ariyānaṃ vaṇso ti ariyavaṇso. Api ca atītānāgatapaccuppannānaṃ sabba-Buddha-Pacceka-Buddha-Buddhasāvakānaṃ ariyānaṃ vaṇso ti ariyavaṇso. Tasmiṃ ariyavaṇse paṭiṭṭhito.

Itarīlarena piṇḍapātenā ti yena kenaci piṇḍapātena; senāsanādisu pi es' eva nayo.

[498.] *Āyatanesū* ti cakkhādisu āyatanesu; *yato* ti saññato; *yatatto*² ti yatattavā; *paṭiyatatto*² ti ativiya yatatto³; *gutto* ti rakkhito; *gopito* ti mañjūsāya viya ṭhapito; *rakkhito* ti paṭisāmito; *saṃvuto* ti dvārasaṃvaraṇena pihito.

Khunṣito ti garahito; *vambhito* ti apasāditto; *ghaṭṭito* ti ghaṭṭanam āpāditto; *garahito* ti avamaññito; *upavāditto* ti akkosito; *pharusenā* ti mammacchedakavacanena; *kakkhalenā* ti dāruṇena; *na paṭivajje*⁴ ti paṭippharitvā na katheyya.

Jhānānuyutto ti anuppannuppādanena uppannasevanena ca jhānena anuyutto; *upekkham ārabba samāhitatto* ti catutthajjhānupekkhaṃ uppādetvā samāhitacitto; *takkāsayāṃ kukkucciṃ' upacchinde*⁵ ti kāmavitakkādivitakkaṃ ca kāmasaññādikāṃ vitakkassa⁶ āsayaṃ ca hatthakukkuccādi-kukkuciyaṃ⁷ ca upacchindeyya.

[500.] *Anuppannassa vā paṭhamajjhānassa uppādāyā* ti tasmiṃ attabhāve na uppannassa vā uppajjitvā vā parihīnassa paṭhamajjhānassa⁸ uppādanatthaṃ, attano santāne paṭilābhatthaṃ. *Uppannaṃ vā*⁹ *paṭhamajjhānaṃ āsevatī* ti ādisu tattha¹⁰ ādarena sevati, paḡuṇaṃ karoti, bhāveti vaḍḍheti, bahulīkaroti punappunaṃ karoti.

¹ H omits.

² T, E °yatto.

³ B, S yatattavā; E yatto.

⁴ T omits, but gives in a footnote.

⁵ B °ocaṇ o' upac°.

⁶ H adds ca.

⁷ H, B °ocaṇ.

⁸ H adds vā.

⁹ H ca.

¹⁰ H, B, S ettha.

[501.] *Upekkhā*¹ ti catutthajjhāne uppannā² tatramaj-jhattupekkhā¹; *upekkhā*¹ ti sabhāvapadaṇ; *upekkhanā* ti upapattito³ ikkhanākāro; *ajjhupekkhanā* ti adhikā⁴ hutvā ikkhanā; *cittasamatā*⁵ ti cittassa samatā,⁶ cittassa⁶ ūnātirit-tataṇ vajjetvā samabhāvo; *cittapassuddhatā*⁷ ti cittassa appagabbhatā,⁸ athaddhabhāvo⁹ ti attho; *majjhattatā cit-tassā* ti na sattassa, na posassa, cittassa majjhattabhāvo ti attho. *Catutthe*¹⁰ *jhāne upekkhaṇ ārabbhā* ti catutthasmiṇ jhānasmiṇ uppannaṇ tatramajjhattupekkhaṇ paṭicca; *ekag-gacitto* ti ekārammaṇe pavattacitto; *avikkhittacitto* ti uddhac-cavirahato¹¹ na vikkhittacitto. Nava vitakkā vuttanayā eva.

Kāmavitakkānaṇ kāmasaññāsayo ti kāmavitakkaṇ¹² vitak-kentassa uppanna-kāmasaññā tesāṇ vitakkānaṇ āsayo vasa-nokāso ti kāmasaññāsayo. Vyāpādavitakkādīsu pi es' eva nayo.

[503.] *Cudito vacīhi satimā 'bhinande* ti upajjhāyādīhi vācāhi codito samāno satimā hutvā taṇ codanaṇ abhinan-deyya. *Vācaṇ pamuñce kusalan* ti ñānasamuṭṭhitaṇ vācaṇ pamuñceyya; *nātivelan* ti ativelanṇa pana vācaṇ kālavelanṇa sīlavelanṇa ca atikkantaṇ nappamuñceyya; *janavādadharmāyā* ti janaparivādakathāya; *na cetayeyyā* ti cetanaṇ na uppā-deyya.

Idaṇ te appattan ti idaṇ tava na pattaṇ; *asāruppan* ti tava payogaṇ asāruppaṇ; *asīlaṭṭhan*¹³ ti tava payogaṇ na sīle paṭiṭṭhitaṇ ti asīlaṭṭhaṇ, sīle ṭhitassa payogaṇ na hoti ti vuttaṇ hoti; keci *asīliṭṭhan* ti paṭhanti, na¹⁴ maṭṭhavacanan¹⁵ ti atthaṇ vaṇṇayanti.

Nidhīnan ti tattha tattha nidahitvā ṭhapitānaṇ hirañña-suvaṇṇādipūrānaṇ nidhikumbhīnaṇ; *pavattāran* ti kicchajī-

¹ H, D, E °khāyā.

² H, D, E °nāya.

³ H uppat°.

⁴ H, D, E, S, C adhikaṇ.

⁵ H, E °samatho.

⁶ H, D, E, S, C omit.

⁷ D, E °pasatātā; C °pasamatā; B °ppakatā.

⁸ C, D, B °pasatātā.

⁹ C, E apaṭṭhata°.

¹⁰ H, D, E catutthaṇ.

¹¹ H °hito.

¹² H °kanaṇ; S °kena.

¹³ C, D, E asīlapaṭiṭṭhaṇ; T asīliṭṭhaṇ.

¹⁴ S omits.

¹⁵ S amatṭha°; H paṭṭhita°.

vike duggatamanusse anukampaṇ katvā: “chi, sukhena te jīvanūpāyaṇ dassessāmi” ti nidhiṭṭhānaṇ netvā hatthaṇ pasāretvā “imaṇ gahetvā sukhaṇ jīvā” ti ācikkhitāraṇ viya; *vajjadassinaṇ* ti dve vajjadassino: “iminā naṇ asāruppena vā khalitena vā saṅghamajjhe niggaṇhissāmi” ti randhagavesako ca; aññātañ ṇāpanatthāya, ṇātaṇ¹ anuggaṇhanatthāya, silādinā tassa vuḍḍhikāmatāya taṇ taṇ vajjaṇ olokanena ullumpanasabhāvasaṇṭhito ca; ayaṇ idha adhippeto. Yathā hi duggatamanusso “imaṇ gaṇhāhi” ti tajjetvā pothetvā pi nidhiṇ dassente kopāṇ na karoti, pamudito va hoti, evam eva ca evarūpe puggale asāruppaṇ vā khalitaṇ vā disvā ācikkhante kopo na kātabbo, tuṭṭhen’ eva bhavitabbaṇ; “Bhante, mahantaṇ vo kammaṇ kataṇ mayhaṇ ācariyupajjhāyatṭhāne ṭhatvā ovađantehi, puna pi maṇ vadeyyāthā” ti pavāretabbam² eva. *Niggayhavādin* ti ekacco hi saddhivihārikādīnaṇ asāruppaṇ va khalitaṇ vā disvā “ayaṇ me mukhodakadānādihi sakkaccaṇ upatṭhahati, sace naṇ vakkhāmi, na maṇ upatṭhahissati, evaṇ me parihāni bhavissati” ti vattuṇ avisaḥanto niggayahavādi nāma na hoti; so imasmiṇ sāsane kacavaraṇ ākirati. Yo pana tathārūpaṇ vajjaṇ disvā vajjānurūpaṇ tajjetvā paṇāmento, daṇḍakammaṇ karonto, viharā niḥaranto sikkhāpeti, ayaṇ niggayahavādi nāma, seyyathā pi Sammāsambuddho. Vuttañ h’ etaṇ: *niggayha niggayh’ āhaṇ Ānanda, vakkhāmi, paggayha paggayh’ āhaṇ vakkhāmi*,³ *yo sāro so ṭhassatī** ti. *Medhāvin* ti dhammojapaññāya samannāgataṇ. *Tādisaṇ* ti evarūpaṇ paṇḍitaṇ, *bhaje*⁴ payirupāseyya. *Tādisaṇ* ācariyaṇ *bhajaṇānassa* ante-vāsikassa *seyyo* va hoti, na *pāpiyo*, vuḍḍhi yeva hoti, no parihāni ti.

Ovadeyyā ti uppanne⁵ vatthusmiṇ vadanto ovadati nāma, anuppanne “ayaso pi⁶ te siyā” ti ādivasena anāgataṇ dasento anusāsati nāma; sammukhā vadanto pi ovadati nāma,

* M. iii, 118.

¹ H ṇāta.

² H, D, E, C vāre°.

³ H, D, E, B, C omit.

⁴ H bhajeyya.

⁵ H, D, E, C °na.

⁶ E, C omit.

parammukhā dūtaṇ vā sāsanaṇ vā pesento anusāsati nāma; sakiṇ vadanto pi ovadati nāma, punappunaṇ vadanto anusāsati nāma; ovadanto eva vā anusāsati namā ti evaṇ *ovadeyya, anusāseyya*. *Asabbhā*¹ ti akusaladhammā *nivāreyya*, kusalaadhamme patitṭhāpeyyā ti attho. *Sataṇ hi so piyo hoti* ti so evarūpo puggalo Buddhādīnaṇ sappurisānaṇ piyo hoti; ye pana aditṭhadhammā vitinṇaparalokā āmisacakkhukā jīvikatthāya pabbajitā, tesāṇ *asataṇ* so ovādako anusāsako “na tvaṇ amhākaṇ upajjhāyo, na ācariyo, kasmā amhe ovadasī” ti evaṇ mukhasattīhi vijjhantānaṇ *appiyo hoti* ti.

Ekakamman ti apalokanakammādikaṇ ekakammaṇ. *Ekuddeso* ti nidānuddesādiko ekuddeso. *Samasikkhatā* ti samāna-sikkhatā. *Āhatacittatan* ti kodhena pahatacittabhāvaṇ. *Khilajātatan* ti thaddhabhāvaṇ. [504.] *Pañca pi*² *cetokhile* ti Buddha-dhamma-saṅgha-sikkhā-sabrahmacārisu pañcasu pi cittassa thaddhabhāve.

Ñānasamutṭhitaṇ vācan ti ñānasampayuttacittena³ uppāditavākyaṇ; *muñceyyā* ti vissajjeyya; *atthūpasanḥitan* attha-sahitaṇ⁴; *dhammūpasanḥitan* ti dhammena yuttaṇ; *kālātikkantaṇ vācaṇ na bhāseyyā* ti kālātitaṇ vācaṇ na katheyya, tassa kālassa atikkantattā; *velātikkantaṇ* ti mariyādātitaṇ vacanaṇ na bhaṇeyya, vacanamariyādāya⁵ atikkantattā; ubhayavasena kālavelā.⁶

*Yo*⁷ *ve*⁸ *kāle asampatte* ti attano vacanakāle asampatte; *ativelan* ti velātikkantaṇ katvā atirekappamaṇaṇ bhāsati; *niḥato seti* ti nighātito⁹ sayati; *kokilūy’ eva atrajo* ti kākiyā paṭijaggito kokilāya abbhantare jāto kokilapotako viya.

[505.] *Athāparan* ti *attha* idāni¹⁰ ito param pi. *Pañca rajāni* ti rūparāgādīni pañca rajāni.¹¹ *Yesāṇ sutimū vinayāya sikkhe* ti yesāṇ upatṭhitasati hutvā ca vinayanatthaṇ tisso sikkhā sikkheyya. Evaṇ sikkhanto hi rūpesu . . . pe . . . phassesu sahettha¹² rāgaṇ, na aññāni.¹³

¹ H akusalamhā.

² T omits.

³ D, E, S, C °citte.

⁴ B adds kāraṇasahitaṇ.

⁵ B, C, D, E, S °yādassa.

⁶ H °velāyo.

⁷ H omits.

⁸ H ca.

⁹ H, D, E, C °tiko.

¹⁰ H, D, E, C omi!.

¹¹ H, D, E rañjanāni.

¹² H sahate.

¹³ H aññe ti.

Rūparaḷo ti rūpārammaṇaṇ paṭicca uppanno rāgādiraḷo. Saddaraḷādīsu pi es' eva nayo.

Tato so tesañ vinayāya sikkhanto anukkamena: [506] *Etesu dhammesū* ti gāthā; tattha *etesū* ti rūpādīsu; [507] *kālena so sammā dhammaṇ parivīmaṇsamāno* ti so ti so bhikkhu yv' āyaṇ "uddhate citte samathassa kālo" ti ādinā nayeṇa kālo vutto, tena kālena sabbaṇ saṅkhatadhammaṇ aniccādinayeṇa parivīmaṇsamāno; *ekodibhūto vihaṇe tamaṇ* so ti so ekaggacitto sabbaṇ mohāditamaṇ vihaṇeyya, natthi ettha saṇsayo.

[508.] *Uddhate citte* ti viriyindriyavasena citte avupasante; balavaviriyaṇ hi mandasaṇādhīṇ viriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṇ abhibhavati, evaṇ uddhate citte; *samathassa kālo* ti samādhissa bhāvaṇāya kālo. *Samāhite citte* ti upacāraḷpaṇāhi citte samāhite; balavasasaṇādhīṇ¹ hi mandaviriyaṇ samādhissa koṣaḷḷapakkhattā koṣaḷḷaṇ abhibhavati; samādhi viriyena saṇṇojito koṣaḷḷe patituṇ na labhati; viriyaṇ samādhinā saṇyojitaṇ uddhacce patituṇ na labhati, tasmā tadubhayaṇ samaṇ kātabbaṇ; ubhayaṣamaṭāya hi aḷpaṇā hoti. *Vipassanāya kālo* ti evaṇ samāhite aniccādivasena vividhāya passaṇāya kālo; samādhikammikassa balavati pi saddhā vaṭṭati; evaṇ saddahanto okappento aḷpaṇaṇ pāpuṇāti; samādhi-paṇṇāsu pana samādhikanumikassa ekaggatā balavati vaṭṭati, evaṇ hi so aḷpaṇaṇ pāpuṇāti; vipassanākammikassa paṇṇā balavati vaṭṭati, evaṇ hi so lakkhaṇapaṭivedhaṇ pāpuṇāti; ubhinnaṇ pana² samattā³ aḷpaṇā hoti eva.

*Kāle paggaṇhātī*⁴ *cittaṇ* ti yaṣmiṇ samaye atisithilaviriyatādīhi liṇaṇ cittaṇ hoti, tasmiṇ samaye dhammavicaya-viriya⁵-pītisaṇbojjaṇgasamuṭṭhāpanena cittaṇ paggaṇhāti. *Niggaṇhātī* ti yaṣmiṇ samaye accāradhviriyatādīhi udhataṇ cittaṇ hoti, tasmiṇ samaye passaddhi-samādhi-upekkhāsaṇbojjaṇgasamuṭṭhāpanena cittaṇ niggaṇhāti. *Saḷpaṇaṇsati kāleṇā* ti yaṣmiṇ samaye cittaṇ paṇṇāpayoga-mandatāya vā upasaṇasukhāṇadhigameṇa⁶ vā nirassaḷaṇ

¹ *All MSS.* °madhi.

² H, D, E, C *omit.*

³ H, S, B °tte pi.

⁴ H °hāti.

⁵ B, C *omit.*

⁶ H, B °khāṇaṇ viḷameṇa.

hoti, tasmiṃ samaye aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhanena saṃvejeti; aṭṭha saṃvegavatthūni nāma: jāti-jarā-vyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamaṃ,¹ atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyettimūlakaṃ dukkhaṃ ti; ratanattaya-guṇānussaraṇena c' assa pasādaṃ janeti; ayaṃ vuccati *sampahaṃsati kālenā* ti. *Kāle*² *cittaṃ samādahe* ti yasmiṃ samaye saddhā-paññānaṃ samādhi-viriyānaṃ ca samabhāvo, tasmiṃ kāle cittaṃ samādaheyya, appaṇaṃ pāpeyya.

Ajjhupekkhati kālenā ti yasmiṃ samaye sammāpaṭipattiṃ āgama alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ āraṇamaṇe samappavattaṃ samādhivīthiṃ paṭipannaṃ cittaṃ hoti, tadā 'ssa paggaha-niggaha-sampahaṃsanesu na vyāpāraṃ āpajjati, sārathi viya samappavattesu assesu; ayaṃ vuccati kālena ajjhupekkhatī ti. *So yogī kālakovidō* ti eso vuttappakāro kammaṭṭhānayoге niyutto paggaha-niggaha-sampahaṃsana-samādahana-ajjhupekkhanakālesu cheko vyatto.

Kimhi kālamhī ti ādinā paggahādikālaṃ pucchati; idāni paggahādikālaṃ vissajjento *līne cittamhī* ti ādim āha: atisithilaviriyatādihi citte līnabhāvaṃ gate dhammavicaya-viriya-pītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena *paggāho*; *uddhata-smiṃ vi-niggaho*³ ti accāraddhaviriyatādihi uddhate citte passadhi-samādhi-upekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena niggaho. *Nirassādagataṃ*⁴ *cittaṃ sampahaṃseyya tāvade* ti paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena⁵ vā assāda-virahitatan⁶ gataṃ⁷ aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhanena vā ratanattaya-guṇānussaraṇena vā tasmiṃ khaṇe cittaṃ sampahaṃseyya. *Sampahaṭṭhaṃ yadā cittaṃ* ti yasmiṃ kāle vuttanayen' eva sampahaṃsitaṃ cittaṃ hoti; *alīnaṃ bhavati anuddhataṃ* ti viriya-samādhihi saṃyojitattā līnuddhaccavirahitaṃ ca hoti. *Samathanimittassā*⁸ ti samatho ca nimittaṃ ca samathanimittaṃ, tassa; *so kālo* ti yo so līnuddhaccavirahakālo vutto, so kālo. *Ajjhattaṃ raṇaye mano* ti jhānasampayuttaṃ cittaṃ kasinādi-gocarajjhatte toseyya⁹ abhiramāpeyya.

¹ H, D, E omī.² H, D, S, E omī.³ H hi nig°.⁴ H, D, E, C, B °sīdikataṃ.⁵ H, B °khānaṃ viga°.⁶ H °hitaṃ.⁷ H, D, E, C kataṃ.⁸ T omīte nimitta.⁹ H tosayeyya.

*Etena-m-ev' upāyenā*¹ ti etena vuttopāyena eva; *ma-kāro* padasandhivasena vutto; *ajjhupekkheyya tāvade* ti yadā upa-
cārappaṇāhi taṇ cittaṇ samāhitaṇ, tadā 'samāhitaṇ cittaṇ' ti jānitvā paggaha-niggaha-sampahaṇsanesu vyāpāraṇ aka-
tvā tasmiṇ khaṇe ajjhupekkhanam eva kareyya.

Idāni *kimhi kālamhi paggāho* ti puṭṭhagāthaṇ nigamento
Evaṇ kūlavidū dhīro ti ādim āha: *kālena kālaṇ cittassa nimit-
tam upalakkhaye* ti kālānukālaṇ samādhisampayuttacittassa
ārammaṇaṇ sallakkhe, upaparikkheyyā ti attho. Sesaṇ
sabbattha pākaṭam eva.

Evaṇ arahattanikūṭeṇa desanaṇ niṭṭhapesi ti.

Sāriputtasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Soḷasamaṇ.

SADDHAMMAPAJJOTIKĀYA KHUDDAKANIKĀYAṬṬHAKATHĀYA
MAHĀNIDDESE

ATṬHAKAVAGGAVAṆṆANĀ NIṬṬHITĀ.

²MAHĀNIDDESAVAṆṆANĀ SAMATTĀ.

¹ T °yeva pāyena.

² C, D omitt.

APPENDIX

Some references in Vol. I. traced after publication:

<i>Page</i>	6.	‡‡ S. iv, 132.
„	25.	‡ M. i, 122.
„	92.	† Apa 35.
„	94.	§ Cf. S. iii, 189; A. iii, 311; iv, 386.
„	138.	‡ M. ii, 265.
„	161.	* M. i, 150.

A missing passage, in Vol. I., *p.* 180, *l.* 12: After “*paññā-balassa avijjāya akampiyalakkhaṇaṇ*,” the following lines should be inserted:

“*Satisambojjhaṅgassa upatṭhānalakkhaṇaṇ, dhammavī-cayasambojjhaṅgassa pavīcayalakkhaṇaṇ, viriyasambojjhaṅ-gassa paggaḥalakkhaṇaṇ, pītisambojjhaṅgassa pharaṇa-lakkhaṇaṇ, passaddhisambojjhaṅgassa upasamaḥalakkhaṇaṇ, samādhisambojjhaṅgassa avikkhepalakkhaṇaṇ, upekkhā-sambojjhaṅgassa paṭisaṅkhānalakkhaṇaṇ;*”

This passage is missing in all the MSS. that I could collate, but was found in a similar description in *Sumaṅgalavilāsini*, the commentary on *Dīghanikāya*.

INDEX OF IMPORTANT AND OBSCURE WORDS

A

- Akatthamāna 199
 Akappiya 350
 Akallatā 432
 Akittayi 376
 Akiriyasuddhi 234
 Akukkucca 321
 Akevali 360-3
 Akkharikā 411
 Akkhātā 294
 Akkhāna 391
 Akkheyya 253
 Aggañña 464
 Aggahitattaṇ 113
 Agocara 450-1-2
 Aghato 169
 Aghamūlato 170
 Aṅkuro 120
 Aṅgamaṅgāpakaḍḍhana 323
 Aṅgavijjā 402
 Aṅgārakāsūpamā 32, 33
 Acittikārakata 337
 Accatari, v. 435
 Accantaniṭṭhā 108
 Accantapārisuddhi 90
 Accantasanti 203
 Accantasuddhi 234
 Accasarā, v. 207, 410
 Accādhāya 407
 Accutappatta 214
 Acchedasaṅki 163
 Ajapatha 280
 Ajāmiga 421
 Ajeguccha 334
 Ajjhattasanti 304-5
 Ajjhattaṇ 134
 Ajjuhekkhati 470
 Ajjhena 198, 211
 Ajjhesāmi 318
 Ajjhogāḷha 96, 97
 Ajjhopanna 109, 110
 Ajjhosāna 38
 Ajjhosita 219, 428
 Aññavihita 353
 Aññasita 284
 Aññamokkha 105-6
 Aññā citta 114, 439
 Atta 197
 Atthakavaggiya 309
 Atthapada 410
 Atthānāghāta 321
 Atthikaṅkalūpamā 31
 Atthitakāri 188, 406
 Aḍḍhayoga 197
 Aṇumatta 121-3
 Aṇusahagata 36, 102
 Atammayatā 90, 306
 Atāṇato 169
 Aticca 247
 Atimāna 63, 64, 208
 Ativākya 348
 Atisaranti 363
 Atisāraditthi 362
 Attagarahī 165
 Attadaṇḍa 315, 423
 Attaniya 334
 Attapaccakkha 341
 Attaparinibbāpana 342
 Attamanatā 21
 Attasamathāya 342
 Attānuditthi 435
 Attānuvāḍabhaya 395
 Attharasa 267
 Atthasaṇhita 450
 Aditthajotana 372
 Adinnādāna, *description of* 115, 456
 Adukkhamasukha 143
 Addāritthaka 377
 Addhagāta 249
 Addhadaṇḍaka 424
 Addhuvato 169
 Advejjhavacana 18
 Adveḷhaka vacana 18
 Adhammarāga 41
 Adhikaraṇakāraka 262
 Adhikutṭṭanattṭhena 32

- Adhicirijja 288
 Adhitthāna 188
 Adhitthānābhinivesānusayā 310
 Adhimāna 208
 Adhimuccanta 191
 Adhimutti 298
 Adhivacanasamphassa 168, 333
 Adhisilasikkhā 119, 121
 Adhosi 212, 213
 Anaṅgaṇa 357-8
 Anajjhāpanna 464
 Anaññāneyyatā 441
 Anaddhanika 154
 Ananulomika 451
 Ananussuta 441
 Ananvāhata 445
 Anabhāva 81, 170
 Anabhisambhūnanta 250
 Anavajja 297, 344-6
 Anavaññatti 418
 Anavatthita 153, 390
 Anassava 114
 Anassāvī 339
 Anānugiddha 165
 Anānuputtha 194
 Anāvikamma 207
 Aniketasī 208, 459
 Aniccasaññānuloma 307
 Anitthaṅgata 242
 Anitthuri 436
 Animitta 168, 334
 Anirākatajjhāna 405
 Anissita 349
 Anikadassana 392
 Anītiha 422
 Anugijjhati 55
 Anuttānikamma 207, 410
 Anutthunāti 286, 367
 Anudhamma 454
 Anunaya 38, 245
 Anunīta 192
 Anunetu 292
 Anupakhajja 337
 Anupacāra 446
 Anupaya 347
 Anupādāya 197
 Anupādiyāna 241
 Anupādisesa 257
 Anupubbavīhārasamāpatti, navā 268
 Anuppādātā 326
 Anuppiyabhāṇitā 420
 Anubyañjanaggāhī 390
 Anuyoga 188
 Anurodha 38, 245
 Anuloma-paṭipadā 65
 Anusaṭa 427
 Anusayā 41, 237, 298
 Anūpanīta 313
 Anūpaya 205-6, 212
 Anesana 464
 Anokasāri 310
 Anojavanti 285
 Anoma 193, 363
 Anolīnavuttika 188, 406
 Anosita 427
 Antaggāhikā 162, 243
 Antopūti 338
 Antosamorodha 433
 Anvānāyanti 365
 Anvāyika 70
 Anvāssavanti 68
 Apaccanikapatipadā 65
 Apaccorohanatā 52
 Appaṇṇaka 450
 Aparigamanatā 90
 Apānaka 431
 Apāyamukha 354
 Apāhata 285-6
 Apilāpanatā 52
 Apihālu 334
 Apurekkharāno 308
 Appagabbha 334
 Appaccaya 235, 286, 349
 Appaṭivānī 188, 406
 Appaṇihita 168, 334
 Appatitthinacitta 347
 Appamaññā 267
 Apparajakkha 298, 383
 Appicchātā 328
 Appicchā, cattāro, 328-9, 342
 Appesakka 421
 Abbata 306
 Abbūlhesika 85, 87
 Abbokinnarā 79
 Abyāpajjha 457, 463
 Abbhāhata 427
 Abbhukkirāṇa 322
 Abbhutadhamma (*division*) 270
 Abhabbuppattika 171
 Abhiḍḍappanātā 109
 Abhiḍḍappamāna 17
 Abhiḍḍhā 42, 118
 Abhiññā, catasso 268
 Abhiññāyeyya 85, 229
 Abhinivajjeyya 38
 Abhinivittā 193
 Abhinivisati 235
 Abhinivesa, 163
 Abhinīta 275

Abhipphahārinī 233
 Abhibhāyatana 268
 Abhibhū 422
 Abhisañcetayita 435
 Abhisambhavyeyya 444, 457
 Abhisambhotabba 456
 Amaccā 258, 443
 Amaravitakka 418
 Ayāthāvaka 163
 Ayogakkhemakāma 452
 Ayojja 217
 Arahanta, *description of*, 184
 Aritta 311
 Ariya 86, 87
 Ariyavaṇsa 464
 Arūpadhātu 44
 Alasandā 279
 Alaṇṣāṭaka 345
 Aḷaṇṣato 169
 Avajjhāyati 274
 Avatthitasamādāna 281, 456
 Avatthiti 388
 Avatthāpana-vacana 18
 Avatthitavāda 364
 Avadaññūtā 114
 Avadāniya 109
 Avasīdati 432
 Avassuta 262, 338
 Avaṇ gacchati 111
 Avikathī 321
 Avijjāpaccayā 222
 Aviddasu 187
 Avisaṇvādaka 326, 447
 Avisārī 438
 Avisāhaṭamānasatā 388
 Avisāhāra 389
 Avīci 80
 Avitikkamo sīlaṇ 123
 Avivādāta 201-2
 Asaṅgāhanā 428
 Asatā 350
 Asabbha 468
 Asamapekkhanā 428
 Asaraṇato 169
 Asahitaṇ te 288, 311
 Asaṅgitta 172
 Asaṇsaggakathā 332
 Asāta 355
 Asilokabhaya 396
 Asisūnūpamā 32
 Asissāmi 459
 Asilattha 466
 Asuci-saṅkassara-samācāra 338
 Asuropa 322
 Asmimānā 209

Assavatika 218
 Assāda 342
 Aṇṣā 61

Ā

Ākassati 434
 Ākassaṇ 433
 Ākāraparivitakka 388
 Āgucāri 423
 Āguṇ 312
 Āghāta 321
 Āghātita 427
 Āghātitaṃmana 190
 Ācāra, *description of*, 338
 Ācāragocara 121, 123
 Ājavaṇ 434
 Ājīvikabhaya 396
 Ātānātiya-paritta 383
 Āṭhapanā 336
 Āṇanya 282
 Ātaṅkaphassa 456
 Āṭhabbana 413, 422
 Āḍanagantha 234
 Ādāya 145-6
 Ādittadesanā 455
 Ādisanti 414
 Ādīnava 170, 304, 342
 Ādeva 254
 Ādevaneyya 460
 Ānandatthera 191-2
 Āneñjappatta 357-8
 Āpāṭhakajjhāyī 336
 Āmāya dāsā 55
 Āmisakiñcikkha 275
 Āmisacakkhuka 419
 Āmodanā 21
 Āyatana, *various meanings of*, 290
 Āyutta 262
 Āyūhani 39
 Āragge 152
 Ārambha 408, 436
 Ālapanā 419
 Ālasāyanā 409
 Ālassānuyoga 354
 Āvaṭṭabhaya 396
 Āvaraniya 406
 Āvāsamacchāriya 111, 112-3
 Āvuta 95
 Āvuta 273
 Āvethiya 285, 289
 Āsatta 94, 95
 Āsappanā 429
 Āsita 204
 Āhata 427, 468

Āhatamana 190
Āharahatthaka 345

I

Ingħa 351
Icchā 38; °nidāna 105; °pakata 336
Itarītara 462-3-4
Itikīrāya 388
Itivuttaka 270
Itiha 199, 200, 388
Itoja 69
Ittara 154
Idamatthitā 342
Iddhipādā, cattāro 67
Indagū 26
Iriyāna 434
Isigiliparitta 383
Issattha 354

I

Itito 169

U

Ukkaṇṭhitā 459
Ukkaṇṣeti 464
Ukkācanā 420
Ukkuṭṭikappadhāna 431
Ukkhittapaligha 85, 87
Ukkhipanti 284
Uggaḥjanta 288
Ugghariṇ 304
Ugghāti-nigghāti 245, 287
Uccayagāha 205
Uccāvaca 220, 443
Ucchanna 95
Ucchādāna 412
Uñchācariyā 335
Uñhisapaṭṭa 413
Utuparissaya 462
Uttamadiṭṭhippatta 85
Uttamapattipatta 217
Uttānikaraṇa 5, 319
Uttāsi 323
Upasaṅkheyya 319
Udākūmikajāta 80
Udāna (division) 270
Uddanḍa 197, 336
Uddāna 11
Uddhacca 62, 325
Uddhaṇsara 367
Unnahana 419
Unnaḷa 416
Upakattha 281

Upakkamati 314
Upakkhittaka 302
Upaghāta 263
Upaccagā 286
Upadhiviveka 103
Upanāha 63, 64
Upapanna 53
Upayaṇ 366
Uparujjhati 155
Uparundhe 374
Upavadita 363, 465
Upavadiyamāna 191
Upavāda 417
Upavādakā, ariyānaṇ 379
Upasagga 169, 263, 426
Upasaṅkheyya 321
Upasamarati 440
Upasampajja 130
Upāyupādāna 310
Upādānapaccayā 228
Upekkhaka 137-9, 346
Upekkhā, dasavidhā 137
Upekkhā-sati-pārisuddhi 143-4
Uppalini 384
Ubbega 395, 426
Ubbhatthaka 431
Uyyodhika 392
Urattāliṇ 250
Ullapanā 419
Usmūpanibaddha 153
Ussaḥjittvā 420
Ussada 201, 375
Ussineta 89
Ussesu 350, 437
Ussolhi 188, 409

Ū

Ūhacca 435

E

Ekapassayika 431
Ekavokāra-bhava 44
Ekaṇsavacana 18
Ekāgārikaṇ 271
Ekāyana 52, 53, 442
Ekārakkha 88
Ekodibhāva 135
Ekodibhūta 469
Ejati 350
Ejā 38
Ejānuga 220
Ejānusata 220
Ejāya panna 220
Eneyyaka 278

Erakavattikā 278
 Eritasanti 204
 Elambuja 312
 Esanti 110
 Ehibhadantika 430
 Eḷakamantarāṇ 430

O

Oka 308
 Okappenta 191
 Okasāri 309
 Ogāḷha 96, 97
 Odakantika 261-2
 Odagya 21
 Odhikata 160
 Odhiggāha 205
 Ophuṭa 273
 Omāna 208
 Omesu 437
 Olīyanā 433
 Ovaraka 337
 Ovuta 95
 Oḷārika 36

K

Kakusandha 465
 Kakkaritā 420
 Kaṭaṇ samādāya 90
 Kaṭukañcukatā 113
 Kaṇṭakavārija 312
 Kaṇṭakāpassayika 431
 Kaṇṇikāḷakkhaṇa 415
 Kataparappavāda 301
 Katthati 201
 Katthanā 201
 Katthi 324
 Kathaṇkathi 285, 354-5
 Kathāvatthūni, dasa 327
 Kathojja 284-5-7
 Kadariya 113, 425
 Kapimiddha 415
 Kappayeyya 241
 Kappaṇ n'eti 350, 370
 Kappiya 371
 Kammakāraṇā, vividhā 277, 424
 Kammabhava 159
 Kammāyatana 198, 211
 Karavīkabhāṇi 439
 Kalahavivāda 315, 351-2
 Kalimala-paripūra 304
 Kalopi 430
 Kasambujāta 338
 Kasināsamāpatti, dasa 268
 Kassapa 465

Kahāpaṇakaṇ 279
 Kākamāsaka 345
 Kāma 11; vatthu° 11; kilesa° 11
 Kāmakāmi 252
 Kāmadhātu 43, 44
 Kāmabhogiseyyā 407
 Kāmayāna 26
 Kāmesu micchācāra, *description of*, 116
 Kāya 45, 46, 47, 48; °gantha 234-5, 349; °saṅkhāra 117; °sattha 275; °saṇsagga 332
 Kālaṇ kaṅkhati 349
 Kiñcana 435
 Kittivaṇṇabhata 273
 Kiṇṇatibhāga 318
 Kiṇṇatthina 221
 Kiṇṇaṇṭhita 318
 Kibbisakāri 426
 Kilāsa 61
 Kissati 279
 Kivanta 443
 Kukkucca 62, 324
 Kukkuravata 218
 Kuppapaṭiccasanti 201
 Kuppasanti 204
 Kumbhatthānakathā 394
 Kumbhatthūna 391
 Kulāṅgāra 28
 Kulajjhāpaka 28
 Kulamacchariya 111-2
 Kuvanta 444
 Kuvera 154
 Kusālavadānā 284, 358, 36
 Kuhakakuhaka 336
 Kuhanavattūni, tīni 334-5
 Kuhā 253, 416
 Kuhāyanā 336
 Ketukamyatā 212
 Kevali 89, 216
 Koṇāgamana 465
 Koṇḍañña 465
 Kodho, dasahi ākārehi 321
 Korajikakorajiko 336
 Kolapāna 396
 Kolaputtiya 198, 211, 324

KH

Khanti 145-6
 Khandha 23; °kusala 240; °dhīra 157; °paritta 383
 Khara 217; °yāna 217; °daṇḍa 312
 Khalikā 411
 Khalita 286

Khalupacchābhattika 195
 Khamlitāsira 249
 Khārāpatacchika 279
 Khārika 343
 Khiddāpadosikā 154
 Khilajāta 468; °tā 191
 Khīrodakibhūta 257
 Khunṣita 465

G

Gaṅgā 22, 290; °vici 395
 Gaṇakaputta-Tissatthera 382
 Gaṇasāmaggi 256
 Gaṇḍato 169
 Gatakoṭika 85
 Gatadisa 85
 Gataddha 85
 Gatipariyanta 91
 Gatiyā ghaṭṭenti 314
 Gathita 235
 Gadhita 109
 Gandhabbavatika 218
 Gabbhakaraṇiya 416
 Garusaṇvāsa 385
 Galita 286
 Gahana 275
 Gāthā (division) 270
 Gāmakathā 389, 393
 Gāma-bandhana 354
 Gāhaṇ jāho 219
 Gijjhātī 55
 Gilānapaccaya 463
 Gumba (name of a country) 279
 Geyya (division) 269
 Gedha 38, 434
 Gedhikatā 413
 Gokapila 216
 Gocara, description of 110, 338, 450-1
 Gotamī 145
 Godāvari 22, 290
 Godhālakkhaṇa 415
 Go vajjho 250

GH

Ghaṭikā 411
 Ghaṭṭita 286; °santi 204
 Ghanakāla 248

C

Cakkhu, pañcavidhaṇ 376; °loliya 389; °bhūta 295; °sāmpadā 106

Caṇḍalaṇ 392
 Caṇḍikka 322
 Cattāvi 245
 Catudosaṇḍagata 327
 Caturapassena 88
 Catuvesārājappatta, narrated 292
 Catuvokārabhava 45
 Capalātā 413
 Carāṇa 124
 Carita 298
 Calakaku 292
 Calato 169
 Calitasanti 204
 Cavanatā 252
 Cātukamyatā 401
 Cātummahārājika 154
 Cāmara-vālavijani 413
 Cingulaka 411
 Cittaviveka 103
 Cittasaṅkhāra 177
 Cittāvilakaraṇamatta 322
 Cinnacarāṇa 85
 Cīrakavāsika 278
 Cullavedalla 385
 Cūlanika 382
 Cūlaviyūha 315
 Cetanā sīlaṇ 123
 Cetokhila, pañca 191, 468
 Celosamatha 405
 Corakathā 393

CH

Chattapatha 280
 Chandagū 371
 Chandaajāta 26
 Chambhitatta 395, 429
 Chalaṇgasamannāgata 88
 Chiddavicciddakarāṇa 323

J

Jaṅghapesaniya 402
 Jagū 26
 Jaggeyya 406
 Jaññā 409
 Jaṇṇupatha 280
 Jatukka 56
 Jananta 446
 Janapadavitakka 418
 Janavāda-dhamma 466
 Jappā 40, 105
 Jappanā 434
 Jappe 306
 Jarādukkha 72

Javanapafñiā 231
 Jāgariyānuyoga 65
 Jātaka (*division*) 270
 Jāti, *various meanings of* 70
 Jātipaccayā 229
 Jālini 39
 Jivitaparikkhāra 463
 Jivitindriya 147
 Jotimālikā 278

JH

Jhāyati 274

Ñ

Ñāṇacarita 384
 Nānapatha 355
 Nāṇabhūta 295
 Nāti 443
 Nāyāparaddha 366
 Neyyapariyantika 297

TH

Thānavāda 284
 Thānāthāna 453
 Thitatta 215

D

Daṇṣādhīpāta 455

T

Takkapariyāhata 361
 Takkahetu 388
 Takkāsaya 465
 Taggaruka 110
 Tacasāra 69
 Taccharita 110
 Taccha 205
 Tajjā manoviññāṇadhātu 23, 291
 Taṭṭikā 256
 Taṇhaṅkara 465
 Taṇhā 42; °gaddula 42; °jāla 42;
 °dhipanna 159; °nusata 159;
 °paccaya 228; °vicaritaṇ, attha-
 satan 161
 Tatavattaka 345
 Tathamāna 191
 Tathāgata, *description of the word*
 178 ff.; °bala 268; °seyyā 407
 Tathāgato param maraṇā 243-4
 Tathiva 361, 368
 Tadaṅgasanti 203
 Tadaḍhimutta 110, 263

Tadekattha 101-2-3
 Tandiyana 409
 Tandī 409
 Tanninna 110, 262
 Tapojigucchā 367
 Tappatibhāga 104
 Tappabbhāra 110, 262
 Tappaṇa 110, 262
 Tammaya 312-3
 Tassanṭhita 104
 Tādi 216, 245
 Tālavatthukata 170
 Tāsī 323
 Tikkhapafñiā 232
 Tiṭṭhabhadantika 430
 Tiṇukkūpama 31, 33
 Tiṇṇāvi 245
 Titikkhati 348
 Tiṭṭhāyatana 163
 Timiṅgala 300
 Tiracchānakathā, battiṇsa 393
 Tiracchānavijjā 402
 Tilakāhatagatta 249
 Tividhakalyāṇa 132
 Tisahassī-mahāsahassī 382
 Tucchato 170
 Tumo 363
 Tuvāṭaka 315
 Tejana 445
 Tedhātuka 219, 306

TH

Thaṇḍilaseyyā 431
 Thaddha 253, 281, 416
 Thambha 63, 64, 281, 405
 Thambhayitvā 287
 Thāmagata 95, 242
 Thānavato 453
 Thīna 433
 Thīnamiddha 62
 Thīyitatta 433
 Thunanti 361
 Thullakumārī 451
 Thusodaka 431
 Theta 325, 447

D

Dakkhāmi 158
 Daṇḍa 423; °parāyaṇa 249
 °pasuta 351
 Datti 431
 Dadhivāhana 25
 Dantabhūmi 348

Daratha 64
 Davakamma 412
 Dasapada 410
 Davāya 343-5
 Dasabaladhārī 293
 Dasalakkhaṇa-samannāgata 332
 Dahanti 284, 361
 Daheyya 364
 Dittḥato na maññati 259
 Dittḥadhammika 296, 423
 Dittḥasaṅsandana 372
 Dittḥasuddhi 216, 240
 Dittḥi 145-6; °kantāra 162; °anusa-
 saya 101; °gata 162; °gahana
 162, 263; °vipphandita 162;
 °visūkāyika 162; °vyasana 78;
 °nījjhānakkhanti 388; °nivesa
 204; °paribbasāna 360-1, 365;
 °medhaga 239
 Dibbacakkhu 158
 Disāvatika 218
 Dighacārikā 390
 Dipaṅkara 465
 Dukkha, *description of* 71
 Duṭṭhulla 261-2
 Dunnijjhāpaya 370
 Dunnimmaḍaya 104-5
 Dunnīta 286
 Duppatara 104-5
 Duppariocaṇa 104-5
 Duppasāḍaya 370
 Duppahāya 104
 Duppekkhiya 370
 Dubbinaya 370
 Dubbinivethaya 104-5
 Dubbītivatta 104-5
 Dubbutthāpaya 106
 Dummejjha 428
 Durāsada 425
 Durutta 286
 Duruddhara 106
 Duropita 286
 Dussamutthāpaya 106
 Dussamuddhara 106
 Dvayaṇḍvayasamāpatti 262
 Dvākāra 298, 383
 Dvedhāpatha 429
 Dveḷhaka 429

DH

Dhajaggaparitta 383
 Dhatarattha 154
 Dhamatī 453-4
 Dhammamaccariya 111

Dhammabhūta 295; °maya 385;
 °rasa 267; °vinaya 146-7;
 °sudhammatā 385; °senāpati
 450
 Dhātudhīra 157
 Dhāraṇatā 52
 Dhikkatāpā 156
 Dhuta 258
 Dhutaṅga 196
 Dhurasampaggāha 409
 Dhota 258
 Dhona 205-6, 212, 258
 Dhovana 392

N

Nakkhattavijjā 402
 Nagaravaḍḍhaki 124
 Natthikhila 190
 Nadanta (*a compound*) 446
 Nantaka 335
 Nanda-māṇavaka 12
 Nandimitta 394
 Nandirāga 38
 Nandūpasevana 96
 Namuci 233
 Nājjheti 435
 Nātaka 411
 Nānattakathā 394
 Nānattasaññā 99, 100
 Nābhigijjhāti 346
 Nābhijappeyya 395
 Nābhihaṇṇatī 346
 Nāmarūpapaccayā 228
 Nikati 207, 410
 Nikanti 41
 Nikāmanā 41
 Nikāmeti 109, 320
 Nikiraṇā 207, 410
 Niketasārī 310
 Nikkama 408
 Nikkhamitāsā 426
 Niggayhavādī 467
 Niccharatī 438
 Nicchāta 171
 Nijjiggaṇṇatā 397
 Nijjhāpetā 293
 Nijjhāyati 158, 274
 Nitthā 353; °parāyaṇa 352
 Nitthuriya 436
 Niḍḍa 94
 Nittāreti 439
 Nittipṇa 282
 Niddesa 3
 Niddhuni 213

Niddhota 258
 Nidhānavatī 327, 449
 Ninnādi 438
 Ninnetā, atthassa 295
 Nihātapāpaka 177
 Nippesikatā 397
 Nibbijjha 348
 Nibbidāya 304
 Nibbisaṇ 349
 Nibbēṭhiya 285-9
 Nibbedhikapañña 232
 Nibbedhikā 144
 Nimittaggāhī 390, 392
 Nimmāṇarati 155
 Niyāmāvakkanti 367
 Niyogavacana 18
 Niraggala 85, 87
 Niraṇkatvā 405
 Niratta 212, 350, 375
 Nirayapālā, *discussion about* 424
 Nirassajanti 220
 Nirassati 204-5
 Nirāsatti 333
 Nirutti 3, 340-1
 Nirupadhi 104
 Nirodhataphā 41
 Nillopaṇ harati 270
 Nivittṭha 192, 284
 Nivissavādi 369, 370
 Nivuta 95
 Nivuta 273
 Nisaṇkati 436
 Nissajjādosā, cha 309
 Nissatṭha 172
 Nissayanā 349
 Nissayeyya 240
 Nissarapa 342; °pañña 464
 Nitattha 7, 287, 297
 Nekkhammarati 440
 Nemittikatā 397
 Neyya, attha 7, 287, 297, 387
 Nesajjikaṇa 196
 Neḷaṇa 326, 449
 Neḷā 326, 449

P

Pakappita 367
 Pakāsaṇā 4
 Pakuppasanti 204
 Pakubbamāna 192
 Pakkhandikā 414
 Pakkhaḥata 217
 Pakkhepabandhana 354
 Pagāḷha 92, 96

Paggāha 470-1
 Paṅgacīra 411
 Paccakkhāti 335
 Paccatta 368
 Paccayika 325, 447
 Paccaya 352
 Paccāghātita 191, 427
 Paccāhata 190, 427
 Pacceti 241-2-5, 306
 Pajappanatā 109
 Pajappe 367
 Pajā 299
 Pajāna 361
 Pajjaraka 414
 Pañcaṅgavippahina 87
 Pañcavokārabhava 45
 Pañcasikha 373
 Paññatti-paramatthiya 151
 Paññā, *various* 230 *fl.*
 Paññāvimutta 313
 Paññindriya 156
 Patikaṇṭakata 288
 Patikujjenta 255
 Patikkosaṇ 360
 Patighasañña 99, 100
 Patighasamphassa 168, 333
 Patighāta 321
 Paticcasaṃuppāda, *description of*
 222 *fl.*
 Paticchitāse 242
 Paṭipadā 65; anuloma° 65; apac-
 canika° 65; anavattha° 65;
 attattha° 65; dhammānudham-
 ma° 65
 Patipurisa 288
 Paṭibandhu 40
 Paṭibhaji 266
 Paṭibhāṇa 198, 211
 Paṭibhāṇavā 339, 340
 Paṭibhāyati 340-1
 Paṭimalla 421
 Paṭilomavutti 114
 Paṭivajjā, v. 421, 465
 Paṭivāpetvā 433
 Paṭividdhākuppa 85
 Paṭivirodha 321-2
 Paṭivisesa 285
 Paṭisaṅkhā yoniso 461
 Paṭisambhidā 340
 Paṭisaṇyujeyya 308
 Paṭisallānasārappa 267
 Paṭisallānārāma 405
 Paṭisūra 288
 Paṭisenikattā 288
 Paṭisenikara 234, 288

- Paṭissati 52
 Patihanākhāmi 344
 Patthapeti 263
 Paṇidāhāti 109, 321
 Paṇidhāya 336
 Paṇidhisampanna 440
 Paṇḍaka 451
 Paṇḍara 22
 Patarati 54
 Patareyya 81
 Patāreti 439
 Patitthiyati 286
 Patiyatatta 465
 Patilīna 334; °cara 255
 Pativattenta 255
 Patissata 464
 Pattāḷhaka 411
 Pattuṇṇacivara 330
 Patthaddha 281
 Patthiya 371
 Padatthāna 388
 Padaṭṭhuti 20
 Panunna 55; °paccekasacca 88
 Panta 267, 446
 Pannaddhaja 86, 87
 Pannabhāra 86, 87, 371
 Pannasira 37
 Papañcasāṅkhā 357-8, 374
 Pabhaṅguto 169
 Pabhava 154, 351
 Pabhavikā 153
 Pabhāvita 154
 Pamāya 364
 Payirupāsati 452
 Payojikā 153
 Parato 169; °ghosa 191
 Paradhammika 455
 Paraneyya 368-9
 Parapaccaya 369
 Parapatibaddhagū 369
 Parapattiya 369
 Parappavāda 239
 Paramapurisa 89
 Paramappattipatta 89
 Paramavodānappatta 104
 Paramussadagata 323
 Paraviccchandana 366
 Paraviccchindana 205
 Parāmattha 95, 193
 Parāyaṇa 427
 Parikissati 277-9
 Parikelanā 413
 Parikkhatatā 420
 Parikkhattiya 420
 Parikkhipanti 284
 Parikkhepabandhana 354
 Pariggaha 55, 251
 Pariggahita 16, 161
 Paricchādanā 207, 410
 Parijjhāyaṇā 254
 Pariññā 83; ñāta°; tīraṇa°,
 pahāṇa° 83
 Pariññeyya 85, 229
 Paritassanā 459
 Parittāsī 323
 Paridhaṅsati 28, 29
 Paripatanti 28, 29
 Paripantho titthati 271
 Paripātiyamāna 164
 Pariplava 445
 Pariphandamāna 157
 Paribbasāna 239
 Pariyantakata 161
 Pariyantacārī 455
 Pariyantavati 327, 450
 Pariyādinna 159, 262
 Pariyāputa 269
 Pariyāyabhattabhojana 431
 Pariyuṭṭhāna 41, 262, 429
 Pariyonāha 433
 Parisatha 420
 Parisappanā 429
 Parissaya 60, 65, 444
 Pariharaṇā 207, 410
 Parihārapatha 410
 Parihāriya 460
 Pareta 274
 Pajjhāyati 274
 Palāpa 254
 Palālapīṭhaka 279
 Palālapuñja 98
 Palāsa 63, 64
 Palikhañña, *abs.* 457
 Paligijjhāti 55
 Paligedha 38
 Palighaparivattika 279
 Palipa 275, 434; °palipanna 106
 Palibajjhāti 55
 Palibuddha 95, 109
 Palibodhā (*various*) 251, 434
 Palokato 169
 Palokadhamma 152
 Pavattā 295, 467
 Pavasaṇ 366
 Pavādiyaṇe 361
 Pavicinitvā 205
 Pavitakka 289
 Pavivitta 281
 Pavivekakathā 331
 Pavivekarati 440

Pasākhakāla 248
 Pasādacakkhu 157
 Passavati 339
 Pahassamāna 362
 Pahārāda 373
 Pahāsa 21
 Pahūta 351
 Pahoti 353
 Pāgabbhiya 337
 Pātibhoga 335
 Pātimokkhasaṇvara 405
 Pānāgāra 451
 Pāṇātipāta, *description of* 115
 Pāṇissara 391
 Pāpaṇikā 335
 Pāmokkhaṇ 125, 194
 Pāragū 83; abhiññā°, pariññā°,
 pahāna°, bhāvanā° 83
 Pāribhaddatā 401
 Pārisajja 285
 Pāramippatta 84
 Pāvacaṇa 145-7
 Pāvadati 198-9
 Pāvā, *v.* 194, 362
 Pitakasampadāya 388
 Piṇḍa-patipiṇḍaka 403
 Piṇḍapātikaṇḍa 195
 Piyappahūta 352
 Pisunā vācā 117, 326
 Pihanā 41
 Pihayamāna 17
 Pīthamaddikatā 401
 Pīti-sukha 128-9, 130-6
 Pucchañcikatā 41
 Puthujjana, *description of* 272
 Puthujjā 365, 370
 Puthupaṇṇā 230
 Puthuso 363
 Punabbhava 159, 160
 Pubbāpare 281
 Pubbāsava 370
 Purā bhedā 319, 320
 Purisadhorayha 293
 Purisāsabha 293
 Purekkhata 320
 Purekkharāna 311, 369
 Pūgamajjhagata 27
 Pūtimutta 335
 Pūraṇakathānaya 446
 Pekkha 391
 Pekkhatā 250
 Pekkhaṇaya 458
 Pekkhetā 294
 Peta 253; °seyyā 407
 Pettika 453

Pesikāla 248
 Poṇḍhānupōṇḍhaṇ 79
 Pori 327, 449

PH

Phandanti 164
 Pharusā vācā 117-8, 326
 Phaladāna 400
 Phassayissāmi 198
 Phassāyatana 230, 341
 Phassesi 440
 Phārusakapāna 396
 Phussatila 219
 Phussa'ela 219
 Phussabeluvalatthi 216
 Photoyitvā 370

B

Bandhu 55
 Balisamaṇsika 279
 Balagga 392
 Bala, pañca 56, 57
 Balikatavāda 364
 Baliyanti 55
 Bindu (*sound*) 438
 Bilaggāha 205
 Bilaṅgathālīka 278
 Bijaṇihāra 416
 Buddha, *description of* 441;
 °cakkhu 158; 383; °dhammā,
 cha 268; °muni 359; °subodhi
 385; °anussati 35
 Bojjhaṅgaparitta 383
 Bojjhaṅgā, satta 67
 Byantikavā 81
 Byappathayo 446
 Byāruddha 426
 Brahma'āyika 155
 Brahmajālavanṇanā 316
 Brahmassara 439
 Brūhetā 405

BH

Bhagandalā 61
 Bhagavantu, *formation, etc., of*
 264 *ft.*
 Bhaṅgabyā 154
 Bhaṇḍanakāraka 262
 Bhaddekarattapariyāya 320, 455
 Bhabbābhabba 298
 Bhava 353-5-8; °tājita 358;
 °taṇhā 41; °netti 39; °paccayā
 228; °pariyanta 91; °rāga 103;
 °sātābaddha 105

Bhavanarj 427
 Bhavābhava 157-9, 241, 359
 Bhavāya 349
 Bhavāpanita 366
 Bhassakāraka 262
 Bhākutika-bhākutiko 336
 Bhākutīya 336
 Bhāratayuddha 393, 449
 Bhāvita 349; °kāya 267
 Bhikkhu, *description of* 200
 Bisi, pañcavidhā 256
 Bhujiṣṣa 282
 Bhuttavamitaka 345
 Bhūtamana 191
 Bhūtiyaṇ 416
 Bhūripaṇṇa 230
 Bherava 395
 Bhesmā 425

M

Makkha 63, 64
 Magayamāna 274
 Maggakkhāyī 108
 Maṅku 274
 Macca 11
 Maccutara 435
 Maccupareta 250
 Maccumukha 156
 Macchera 63, 64
 Majja 353
 Majjhantikathera 328
 Mañju (*sound*) 438
 Maññanā, *various* 253
 Maññita 260
 Maṇḍanāya 344-5
 Mattikākuṇḍala 439
 Mada 63, 64, 344-5
 Madhupāna 396
 Madhumeha 61
 Manesikā 411
 Manopadosikā 154
 Manomuni 177
 Manovileka 324, 429
 Mantabhāṇi 321
 Mantāya 374
 Mamattā, *dve* 160
 Mamāyita 160-1
 Mariyādakata 160
 Mahaggata 457
 Mahā-Kaccāna 308, 320
 Mahārajakkha 298, 383
 Mahāluḍḍa 426
 Mahāviyūha 315
 Mahāvedalla 385
 Mahāsamāya 315, 372

Mahindavici 395
 Maṇṣacakkhu 158
 Maṇṣapesūpamā 31, 33
 Māgandīya 304-7-9
 Māna 207-8 *fl.*
 Mānasa, *various meanings of* 289, 290
 Māmaka 251
 Māyā 63, 64, 206-7
 Māra 457; °dhītaro 303; °nivāpa 457; °pāsa 42; °balisa 42; °visaya 42; °senā 234
 Mārīsa 261
 Migapakkha 416; °pāṭhaka 416
 Micchatta 163
 Micchādittṭhi, *dasavatthukā* 162, 243
 Micchāpatha 163
 Micchāmāna 209
 Mithu 361, 284
 Middha 433
 Mukhakulāna-vikulāna 322
 Mukhacālīkā 411
 Mukhadenḍimaka 411
 Mukhabheriya 411; °bherulaka 411; °valimaka 411; °sambhāvita 336; °ālambara 411
 Mukhālepa, *how to make* 412
 Muggasūpyatā 401
 Mucchā 38
 Muta 45, 239, 240; °matta 347; °rūpa 313; °suddhika 219
 Muttācāra 430
 Muttāvi 245
 Mudindriya 298
 Mussati 270
 Mussate 263
 Muni 177, 187; agāra°, anagāra°, sekkha°, pacceka° 177
 Musāvāda, *description of* 116, 446
 Mūladeva 393
 Mekhalā, *formation of the word* 266
 Meghamāla 393
 Meṇḍapatha 280
 Mettaparitta 383
 Metti 457
 Metteyya 261
 Medhaga 364, 423
 Medhaṅkara 465
 Meraya, *description of* 353
 Mokkha 125, 291
 Mokkhacikā 411
 Mocapāna 396
 Mona 175; °patta 176

Moneyyāni, tīni 176-7
 Moraparitta 383
 Mosavajja 275
 Mohanasmiṇ 92
 Mohanīya 347

Y

Yakkha 358; °saṇyutta 372
 Yata 465; °cāri 460
 Yatatta 465
 Yatvādhikaraṇaṇ 390
 Yathāvajja 411
 Yathāsanthatika 196
 Yasa 106
 Yācitakūpama 32, 33
 Yāthāva 205, 361; °mana 191
 Yāpanāya 344
 Yugaggāha 291
 Yugandhara 375
 Yogakkhemakāma 257
 Yogī 470

R

Rakhasā 61
 Rajojalladhara 431
 Ratanaparitta 383
 Rattikhitta 386
 Rathaka 411
 Randham eṣi 285
 Rasa, *description of* 343
 Rasagga 343
 Rāgarāgi 236
 Rājakhādāya 288
 Rāhumukha 278
 Ritta 281, 443; °to 170; °pesuṇa 432; °āsana 454
 Rissamāna 279
 Ruppāti 29
 Rusita 460
 Rūpa, *description of* 12 fl.; °tanhā 41; °dhātu 43, 44; 309; nimitta-niketa-visāra-vinibaddha 310; °patitthaṇ 96; °raja 469; °rāga 103; °saññā 99; °sammudita 347; °ārāma 347
 Rūpāvacarā 16
 Rūpūpāya 95
 Rogato 169
 Rogā, *various* 60, 61
 Rohanavici 395
 Rohitamaccha 216

L

Lakkhaṇapāṭhakā 415
 Lakkhaṇavādā 284

Laggita 95, 106-9, 110
 Langī 429
 Lacchati 453
 Lapakalapako 336
 Lapanā 397, 419
 Lapā 253, 416
 Lapeyya 417
 Lambila 343
 Lahuso 149, 150
 Lābhakamyā 342
 Lābhamacchāriya 111, 112
 Lālappa 255
 Lālappataṇ 250
 Lāsa 411
 Littavācatā 420
 Līna 433
 Lulita 457
 Lonagata 84
 Lokakkhāyikā 394
 Lokadhamma 253; °garuka 419
 Lokadhātu 382
 Lokāyata 394
 Lomahajsa 69
 Loluppa 40

V

Vagguvada 438
 Vaṅkaka 411
 Vacisaṅkhāra 177
 Vacisattha 275
 Vajjun 350
 Vañcanā 410
 Vaṭṭapariyanta 91
 Vaṇṇapokkharatā 198, 211, 324
 Vaṇṇamacchāriya 111, 113
 Vaṇṇahāriya 285
 Vatasuddhika 217
 Vatthuvijjā 401
 Vadāna 364-8
 Vadhakato 170
 Vana 39; °pattha 98, 267
 Vanatha 39
 Vambhayita 368
 Vambhita 465
 Vambhetti 464
 Vammika 93
 Vayokhandha 374
 Vavassaggattha 271
 Vasaladhamma 261
 Vasippatta 84
 Vasibhāva 441
 Vassita 416
 Vahacchinna 274
 Vaṇsa 392; °patha 280
 Vācāyata 321

- Vāreyya 416
 Vālavedhirūpa 301
 Vikatthati 201
 Vikatthi 324
 Vikasitā 441
 Vikālavisikhācariyā 354
 Vikopenti 370
 Vikkhepagata 242
 Viggayha 308, 360
 Vighāta 261; °pakkhika 440
 Vicayabahula 458
 Vicāra 127-8, 131
 Vicikicchā 63
 Vijanavāta 267
 Vijigucchanta 443
 Vijigucchamāna 454
 Vijitāvi 348
 Vijjāttāna 198, 211
 Viññāṇadhātu 310
 Viññāṇapaccayā 227
 Vitakka 127-8, 131; °carita 384
 Vitacchikā 61
 Vitanḍasallāpa 394
 Vidhameti 28
 Vidhā 307, 348
 Vidhūpeti 89
 Viniggaha 470
 Vinighāti 285
 Vinicchaya 305, 353, 362-4
 Vinidhāya khantiṇ 277
 Vinipāta 381
 Vinibaddha 95, 106, 242
 Virūlhaka 154
 Vipatha 421
 Viparāvatta 289, 311
 Viparināmasaṅki 163
 Vipariyesagāha 163
 Vipallāsagāha 163
 Vippatisāra 324
 Vippalāpa 255
 Vippalugga 234
 Vippalujjanato 28, 29
 Vipphandamāna 158
 Vibandha 235
 Vibhajana 4
 Vibhava 353-8, 349; °tanhā 41
 Vibhūta 164, 356; °vihāri 458; °saññi 356
 Vibhūsanāya 344-5
 Vibhoti 356-7
 Vibbhantaka 272
 Vimariyādikata 172
 Vimānadassī 362
 Vimāneti 362
 Vimutti 333; ariyā° 84; °ñāṇa-
 dassana 333, 373; °ñāṇadassa-
 nakkhandha 90; °rasa 267
 Vimokkhaṅtika 269, 443
 Vimokkhā, atttha 267
 Viyattesu 241
 Viyārambhā 436
 Viraddha 364-5
 Virandha 286
 Virāgaratta 236-8
 Virādhayitvā 366
 Viriyasamādāna, *fourfold* 196
 Viriyārambha 408; °kathā 332
 Viruta 413
 Virūpakkha 154
 Vilūna 249
 Vivaraṇa 4
 Vivicca 125-6
 Vivitta 97-9, 100, 311
 Viveka 97; °ja 128; °dassī 333
 Visaṅkhāragata 104
 Visajjaṇ 370
 Visaññasaññi 356
 Visatā 39
 Visattā 94, 95
 Visattikā 42, 53, 349
 Visama 109, 115, 308, 421
 Visamalobha 41
 Visamūlā 43
 Visaṇyutta 86, 87
 Visaṇvādikā 43
 Visākha 222
 Visineti 89
 Visuddhimagge 405
 Visettha 193
 Visenikatvā 289
 Visenibhūtā 232-4
 Visūkadassana 393
 Visūcikā 414
 Vissattha (*sound*) 438
 Vihigaṇuparati 344-5
 Vīmaṇsā 221; °nucarita 361
 Vivadātā 361
 Vutthavāsa 85, 213
 Vupakatthakāya 104
 Vusitavā 89
 Vūpakattha 104
 Vekataka 431
 Vetāla 391
 Vedagū 221-2, 312, 363
 Vedanāpaccayā 228
 Vedalla (*division*) 270
 Vedehi 220-1
 Vedhamāna 158
 Venateyya 300

Vemajja 319
 Vemāna 434
 Veyyākaraṇa (*division*) 270
 Veyyābādhika 463
 Veviccha 42, 113, 432
 Vesamma 151
 Vesāraṇṇa, catu 268
 Vesiyagocara 451
 Vessantara 120
 Velāma 120
 Vokkamma 337
 Vocchādanā 207, 410
 Vodāna 287; °dassī 234
 Vodānatthapucchā 373
 Vobhindanta 301
 Vosānagata 84
 Vosāpeti 428
 Vyantīkaroti 170
 Vyappatha 114, 263
 Vyasanā (*various*) 78, 254
 Vyāpajjanā 322
 Vyāpajjati 286
 Vyāpatti 322
 Vyāpāda 118
 Vyāruddha 428

S

Sakāyana 364-8
 Sakkaccakāri 188, 406
 Sakkāya 167; °ditthi 162; 20fold
 242; °samudaya 167
 Sakkhidhamma 376, 422
 Sakkhiputtā 275
 Saṅkīṇṇapārikha 85, 87
 Sakyaputtiya 192
 Sakhilavācatā 420
 Saṅkāsanā 4
 Saṅkittisu 430
 Saṅkupatha 280
 Saṅkhaṇ 370
 Saṅkhamuṇḍika 278
 Saṅkhāta 442
 Saṅkhāra, *various meanings of*
 222-3; °paccayā 225; °dukkha
 77
 Saṅga 38, 220
 Saccasandha 325, 447
 Sacchikā paññatti 269, 443
 Sajjaṇ 370
 Saññāsaññī 356
 Saññāsatta 220
 Saññāṇa pariññā 172
 Saññā, *various* 173; nekkhamma°
 174; °bhava 44

Saññābhāvanā, dasa 268
 Sāṭha 420
 Saṅha 339, 340
 Sati 52; °paṭṭhāna 45, 47, 48, 49;
 °sampaṇṇā 188
 Sato 45, 48, 80, 140
 Satta 26, 94, 95
 Sattisūlūpamā 32
 Sattu 396
 Sadatthagaruṇa 405
 Sadvelhaka 355
 Santānaṇ, viriyassa 197
 Santikāya 410
 Santutthikathā 329
 Santusitatta 90
 Santhava 40
 Sanditthi 361; °rāga 363
 Sandeha 92
 Sandhātā 326, 448
 Sandhi-samala-saṅkatīre 274
 Sandhiṇ chindati 270
 Sandhūpeti 89
 Sandhota 258
 Sannidhi, *various* 403
 Sapadānacārikaṅga 195
 Sapparibhaṇḍa 413
 Sappātihāriya 355
 Sabbacāga-pariccāga-saṅghita 323
 Sabbhaññuno, pañca 386
 Sabbhaññutañña, *description of*
 386
 Sabbadhisama 436
 Sabbasaṅkhārasamatha 82
 Sabbūpadhipatīnissagga 82
 Samagga 256; °nandi 326, 448;
 °ārāma 326, 448
 Samajjābhicarāṇa 354
 Samaṇamuṇḍikāputta 217
 Samatittika 444
 Samatta 192-3
 Samathanimitta 470
 Samantacakkhu 158, 387
 Samannāneti 108, 320
 Samavayasatthesana 88
 Samaṇ 308, 421
 Samādahe 470
 Samādhikkhandha 90
 Samādhija 136
 Samāya 365
 Samitatta 80
 Samitaṇ 79
 Samukkācana 420
 Samuccayagāha 205
 Samunnahanā 419
 Samullapanā 419

- Samullāpasasagga 332
 Samekkhāyana 458
 Samecca 222-9
 Sameta 356
 Samohita 274
 Sampaggāha 211
 Sampajāna 140; °musā 275-6
 Sampayātaṇṇa 289
 Samparāya 247, 352; °yika 202, 296, 423
 Sampavedhamāna 159
 Sampasādāna 134
 Sampahaṇṇasati 469, 470
 Sampha 447
 Samphandamāna 158
 Samphappalāpa 117-8, 327
 Samphassa, *various* 167
 Sambodhirati 440
 Sambhañjana-palibhañjana 323
 Sambhatta 336
 Sambhogasasagga 332
 Sammappadhānā, cattāro 66
 Sammānana 192
 Sammāparibbājaniya 315-6
 Sammāsambuddha, *description of* 185-6
 Sammutisanti 203-4
 Saṇṇa-patibhāṇa 361
 Sayambhū 441
 Saṇṇa 352; °ṇkara 465; °gata 84
 Sarasāṅkappa 67
 Sarasaparittatā 148, 152
 Salākahattha 411
 Salāyatanapaccayā 228
 Sallakattiya 416
 Sallato 169
 Sallapanā 419
 Sallāni, satta 187
 Sallekha 342
 Savacaniya 423
 Savaṇasasagga 332
 Savighāta 304
 Savilekha 355
 Sasambhāracakkhu 157
 Sassata 193, 251
 Sassatisamaṇ 251
 Sassamaṇabrāhmaṇi 299
 Sahabhū 153
 Sahitaṇ me 80, 288, 311
 Saṇṇa sīlaṇ 123-5
 Saṇṇijita 423
 Saṇṇedhita 367
 Saṇṇattha 24
 Sācariyaka 67
 Sātheyya 63, 64, 420
 Sāta 355; °asāta 353
 Sātaccakārī 188, 406
 Sātiyesu 339
 Sāntevāsika 67
 Sāpadesaṇ 327, 450
 Sāratta 262
 Sāriputta 300
 Sārāgo, cittassa 38
 Sālākiya 416
 Sālukapāna 396
 Sālohita 258, 443
 Sāhasa 433
 Sīṅgī 416
 Sīnānadāna 400
 Sippāyatana 198, 211
 Sibbanī 38
 Siraṇsapa 37, 462
 Silokapaṭisaṇyutta 418
 Sītāharaṇa 449
 Sīdantarā 375
 Sīmakata 160
 Sīmātiga 236
 Sīlakkhandha 90
 Sīlabbataparāmāsa 101
 Sīlavatāni 194
 Sīlavyasana 78
 Sīhaseyyā 407
 Suññatā 168, 334
 Sutasuddhika 217
 Sutta, *description of* 269
 Sundarī 192
 Supaṇṇasanyutta 372
 Supina, *description on* 414
 Supinakūpamā 32, 33
 Subhavādā 284
 Surā, *description of* 353
 Susukābhaya 396
 Sussūsanti 114, 439
 Sūrakathā 394
 Setaketu 445
 Senābyūha 392
 Selanta 446
 Soceyyā, tayo 122
 Soppa 433
 Sobhanagaraka 392
 Soreyya-setthiputta 12
 Svākāra 298, 383
 Svātivatta 204

H

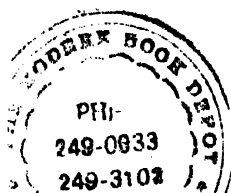
- Hatthapajjotikā 278
 Hatthāvalekhano 430
 Hatthivatika 217

Hadaya 22
 Hanusañcopana 322
 Hammiya 197
 Hassan 406
 Hassati 287
 Hālidakāni 308
 Hāsapaññā 231

Hindagū 26
 Hirikoḷīna 462
 Hīnāya āvattitvā 271
 Hiyamāna 433
 Hileyya 155
 Huraṇ 242
 Hetuvāda 284

Way of climbing mountains, 280 fl.

THE ASIATIC SOCIETY
Calcutta 700 01

